MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR

LEVÉLTÁRI ÉVKÖNYV

Új folyam

IV.

LEVÉLTÁRI ÉVKÖNYV
ÚJ FOLYAM
IV.

Miskolc, 2022

BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN
MEGYEI LEVÉLTÁRA

A MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR
BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYEI LEVÉLTÁRÁNAK KIADVÁNYA

Szerkesztette:
Kis József

Szakmai lektor:
Kunt Gergely, Tóth Péter

Nyelvi lektor:
Bodnár Krisztián, Bodovics Éva

Borító:
Kurucz Ádám

Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára
3525 Miskolc, Fazekas u. 2.

Felelős kiadó: Kis József

ISSN 2677-0555

TARTALOM

Tóth Péter: Borsod vármegye magisztrátusának oklevelei II. Lajos király uralkodása alatt (1516–1524) 5

Bodnár Tamás: Népességcsökkenés, pusztásodás Borsod vármegye központi területén a kora újkorban 23

Kiss Lajos: Golopy Gáspár alispán és a gönci incidens 108

Burak Akın: Az ahdnáme alkalmazása egy bírósági ügy példáján: Erzsike és Esztike pere (1664) 126

Oláh Tamás: Zempléni források Kassa és Eperjes kuruc blokádjához III. Kassa és Eperjes megvétele 136

Bodnár Krisztián: Dókus László, Zemplén vármegye tiszti (fő)ügyésze 188

Rózsa György Gyula: Az 1848-as forradalom és szabadságharc forrásai a Miskolci Értesítőben 204

Bodovics Éva: Az 1872-73. évi kolerajárvány Zemplén vármegyében 221

Turbucz Péter: Az utolsó felvonástól a „Hogyan készült a nagy háború?" megjelenéséig. Marczali Henrik I. világháború értelmezéseinek útja 236

Kis József: A miskolci „tiszti szervezkedés" – avagy a hadsereg feletti hatalomátvétel előkészítése 264

Kurucz Ádám: A Vitézi Rend hazatérésének folyamata..... 282

Számunk szerzői 304

TÓTH PÉTER

BORSOD VÁRMEGYE MAGISZTRÁTUSÁNAK OKLEVELEI II. LAJOS KIRÁLY URALKODÁSA ALATT (1516–1524)

FORRÁSKÖZLÉS

1. 1516. augusztus 6. (die XV. f. IV. p. fest. Mariae Magdalenae), Myskolcz

Zuhafew-i Raynoldus alispán és Borsod vármegye szolgabírái jelentik Lajosnak, Magyarország, Csehország, stb. királyának, hogy amikor a Mária Magdolna ünnepe utáni legközelebbi szerdán (július 23-án) néhány nemessel együtt törvényszéket tartottak, akkor Rwnya-i Soldos Tamás fia Oszvald (nobilis) bemutatott előttük két ítéletlevelet, amelyeket a vármegye törvényszéke adott ki atyja, a nevezett Soldos Tamás, mint felperes számára Borbála asszony, néhai Chechy Sebestyén özvegye és Margit asszony, néha Daroczy László özvegye, jelenleg Chech-i Horwath Simon házastársa, valamint Baba-i Hathwany András (nobiles) ellen, azt kérve, hogy a vármegye rendelje el az azokban foglaltak végrehajtását. Ezt hallván a nevezett Hathwany András a maga nevében személyesen, a nevezett asszonyok személyében pedig a vármegye által kiadott prókátort valló levelekkel azt követelte, hogy Soldos Oszvald mutassa be atyjának, Soldos Tamásnak a prókátort valló levelét. Ő azonban azt válaszolta, hogy nincs prókátort valló levele atyjától, s most ő csupán hírnök és ezen hírnöki hivatalában eljárva mutatta be a törvényszék előtt az ítéletleveleket. Ezt hallva Hathwany András a maga és a nevezett asszonyok személyében ítéletet és igazságot követelt a törvényszék részéről. A törvényszék pedig a következő ítéletet hozta: mivel Soldos Oszvald prókátort valló levél nélkül járt el nevezett atyja érdekében, ezért mindhárom személy ellen el kell marasztalni 100-100 forint, összesen tehát 300 forint büntetésben. Ezen ítélet kihirdetése után, mivel Soldos Oszvald nem értett egyet azzal, a pert felülvizsgálat és megvitatás végett a kúria, a királyi személyes jelenlét elé fellebbezte. A törvényszék a fellebbezést az oklevél kibocsátásnak napjától számított 32. napra át is küldte a személyes jelenlét bíróságának.

Átírta II. Lajos király Budán, 1518. július 19-én kelt oklevelében, amelynek jelzete: HU-MNL-OL-DF 268 699. sz. Régi jelzet: U 682 (az úszfalvai Úsz család levéltára), Fam. 396. C. – A rongált és szakadt oklevél külzeten korabeli kézírással: Super deliberatione causae [- - -] pro egregio Oswaldo Soldos de Rwnya contra nobilem Andream Hatwany de Baba et alios intrascriptos, in praesentiam vicecomitis et judlium comitatus Borsodiensis.

2. 1516. december 17.[1] (f. IV. p. fest Luciae virginis), Myskolcz

Zwhaffew-i Rynoldus alispán és Borsod vármegye szolgabírái emlékezetül ajánlják, hogy amikor a Mária Magdolna ünnepe utáni legközelebbi szerdán (július 23-án) némely nemesekkel együtt törvényszéki ülést tartottak, akkor Ilona asszony (nobilis), néhai Zarwady János özvegye a következő módon tett előterjesztést Ladhaza-i László (nobilis), mint perbe hívott ellen: ezen László nem tudni, mitől indíttatván, a panaszosnak egy Máté nevű szolgáját (providus) a Baba possessióban épült templom mellett hatalmasul, keményen és kegyetlenül megverte. Ezt meghallva a személyesen jelen lévő László felkelvén, azt a választ adta, hogy ő ártatlan abban, amivel a felperes asszony vádolja, mivel a néhai Zarwady Jánossal, tudniillik a felperes férjével megállapodása volt, amely szerint ő a verés miatt Zarwady Jánosnak és házastársának, a nevezett felperesnek azt a 40 forint értékű házat, vagyis nemesi telket adta, amelyet Soldos Tamás (nobilis) birtokolt és amely őt és következőleg a házastársát, Ilona asszonyt illette meg örökösödési jogon. Ezen szavainak a bizonyítására felmutatta Derenchen-i János alispánnak és a szolgabíráknak az oklevelét, amelyből világosan kiderült, hogy dolog valóban úgy van, ahogyan előadta. Mivel tehát a felperes asszony keresetét nem látták jogosnak, ezért az alispán és a szolgabírák úgy ítélkeztek, hogy 40 forint büntetésben kell elmarasztalni őt a perbe hívott Ladhaza-i László ellen. A felperes asszony az ítéletet nem fogadta el és királyi kúriához fellebbezett, a törvényszék pedig kiadta az arról szóló jelen oklevelet a nevezett László számára.

Eredetije papíron, a hátoldalon öt gyűrűspecsét töredékeivel. Jelzete: HU-MNL-OL-DL 67 521. sz. Régi jelzet: Q 178. (a Szirmay család levéltára), 135. sz.

3. 1517. január 14.[2] (XV. die f. IV. a. fest. Circumcisionis), Myskolcz

Zuhaffew-i Rynoldus alispán és Borsod vármegye szolgabírái emlékezetül ajánlják, hogy az Úr körülmetélésének ünnepe előtti legközelebbi szerdán (1516. december 31-én) Bolky Damján személyesen megjelent előttük Katalin asszony, néhai Pazthohy Domonkos özvegye ellen, aki azonban, bár a törvény szerint idézték, nem jött el a kitűzött határnapra és nem is küldött senkit: ezért a törvényszék elmarasztalta a szokásos büntetésben.

Eredetije papíron, de csak a fényképe maradt fenn. Jelzete: HU-MNL-OL-DL 97 657. sz. Régi jelzet: Q 203. (a Vay család berkeszi levéltára), 1574. sz.

4. 1519. március 30. (f. IV. p. Dominicam Oculi), Myskolcz

Zwhaffew-i Rynoldus alispán és Borsod vármegye szolgabírái emlékezetül ajánlják, hogy Zennyes Ambrus (nobilis) kérésére és törvényes kérelmére kiküldtek maguk közül két személyt, tudniillik Matthyws Benedeket az alispán személyében és Byk-i Wathay Imre szolgabírót az alább írt vizsgálat elvégzésére, akik visszatérvén, ezen a módon tettek egybehangzó jelentést: a Húshagyó kedd előtti legközelebbi

---

[1] A Magyar Nemzeti Levéltár nyilvántartásaiban tévedésből 1515. december 19-e szerepel a kiadás dátumaként – talán azért, mert egykorúnak látszó kézírással ez az évszám olvasható az oklevél hátoldalán.

[2] A Magyar Nemzeti Levéltár nyilvántartásában az oklevél január 10-i dátummal szerepel. Miután azonban a törvényszék időpontja egyértelműen 1516. december 31. volt (ami megfelel a törvényszék-tartások rendjének is), ennek tizenötöd napja csak 1517. január 14. lehet.

vasárnapon (március 6-án) kimentek a megyebeli Zalontha possessióba és ott kilenc nemes és nem nemes embert, akiket Zennyes Ambrus állított eléjük, kihallgatván, ezek az Isten iránti köteles hitükre és a kereszt jelét megérintve együtt és különkülön is azt a vallást tették, hogy Horwath Gergely (egregius) familiárisai, a Zalontha possessióban lakó Wegh Gergely és Feyr Miklós (providi) az elmúlt télen fegyveres kézzel és hatalmasul rátörtek a panaszos Zalontha possessióban lévő nemesi kúriájára és ott egy Olah Máté nevű jobbágyát keményen megverték és megsebesítették.

Eredetije papíron, a hátoldalon öt rányomott pecsét helyével. Jelzete: HU-MNL-OL-DL 67 523. sz. Régi jelzet: Q 178. (a Szirmay család levéltára), 137. sz.

5. 1519. március 30.[3] (f. [IV.] p. Dominicam Oculi), Myskolcz

Zwhaffew-i [Rynol]dus alispán és Borsod vármegye szolgabírái emlékezetül ajánlják, hogy Watha-i Zennyes Ambrus (nobilis) kérelmére és törvényes kérelmére kiküldték maguk közül [- - -] tudniillik az alispán [- - -] és Wathay László szolgabírót (nobiles) az alább írt vizsgálat elvégzésére, akik visszatérvén, a következő módon tettek jelentést: az elmúlt Vízkereszt ünnepe utáni legközelebbi hétfőn (március 6-án) kimentek a megyebeli Watha possessióba, s ott hét [tanúbizonyságot], akiket Zennyes Ambrus vezetett eléjük, eskü alatt kikérdeztek, s azok hasonló módon vallották, hogy hallották, hogy Pelbarth János és Zalay Péter [Wa]tha possessio határában szidalmazták, bestyének és házasságtörőnek mondták az említett Zennyes Ambrust.

Eredetije papíron, amely a bal szélén végig sérült és hiányos. A hátoldalon öt pecsét helye. Jelzete: HU-MNL-OL-DL 67 538. sz. Régi jelzet: Q 178. (a Szirmay család levéltára), 119. sz.

6. 1519. április 13. (die XV. f. IV. p. Dominicam Oculi), Myskolcz

Zwhaffew-i Rynoldus alispán és Borsod vármegye szolgabírái emlékezetül adják, hogy az általuk kiadott perhalasztó levél értelmében az Oculi vasárnap utáni legközelebbi szerdán (március 30-án) a törvény szerint személyesen megjelent előttük Zennyes Ambrus Tornalya-i János ellen, akit Mathyws Mihály idézett a törvényszék elé: Thornalya-i János azonban nem jött és nem is küldött senki maga helyett, sőt a törvény elé állítani rendelt szolgáját, Boho Bálintot sem állította elő, ezért a törvényszék a szokásos büntetésben marasztalta el, ha csak ésszerű okokkal nem tudja kimenteni magát.

Eredetije papíron, a hátoldalon négy zárópecsét nyomával és egynek a helyével. Jelzete: HU-MNL-OL-DL 67 524. sz. Régi jelzet: Q 178. (a Szirmay család levéltára), 138. sz.

---

[3] A Magyar Nemzeti Levéltár nyilvántartása az évszám utolsó jegyének leszakadása miatt 1511 és 1519 közé datálja az oklevelet. Lehetséges azonban a pontosabb datálás: Zwhaffew-i Rynoldus ugyanis 1513. április 20-tól szerepel alispánként, az Oculi vasárnap utáni szerdán pedig 1519-ben adott ki egy oklevelet a vármegye, amelyben nagyon hasonló eljárás szerepel (lásd az előző regesztát) és amelyben szintén Zennyes Ambrus az érintett. Így nagyon valószínű, hogy ezt az oklevelet is ugyanakkor adták ki, mint az előbbit.

7. 1520. január 26. (XVI. die f. IV. p. fest. Pauli primi heremitae), Myskolcz

Zwhaffew-i Rynoldus alispán és Borsod vármegye szolgabírái emlékezetül ajánlják, hogy amikor az Első Remete Szent Pál ünnepe utáni legközelebbi szerdán (január 11-én) Myskolcz oppidumban néhány nemessel együtt törvényszéket tartottak, akkor Baba-i Hathwany András, Baba-i Mathyws Benedek és Albert, valamint Lwdna-i Bernát személyesen megjelenvén előttük, tiltakozás módján előadták, hogy a Baba possessio határain belül lévő erdejük a favágás, valamint a környékbeli possessiók marhái és jószágai által igen nagy kárt szenvedett, s mivel ők ezt az erdőt meg akarják oltalmazni, ezért az ország törvényeinek megfelelően a 12 forintot kitevő 3 márka büntetés terhe alatt eltiltottak mindenkit annak vágásától és a jószágok ottani legeltetésétől.

Eredetije papíron, a hátlapján öt rányomott pecsét maradványaival és ezzel az egykorú szöveggel: Prohibitoria Hathwany solvit II. Mellette újkori egyszerű másolata. Jelzete: HU-MNL-OL-DL 47 339. sz. Régi jelzet: Q 10. (a Magyar Nemzeti Múzeum törzsanyaga), 1908. évi 8. sz.

8. 1520. május 2. (f. IV. a. fest. Inventionis Sanctae Crucis), Myskolcz

Zwhaffew-i Rynoldus alispán és Borsod vármegye szolgabírái emlékezetül adják, hogy Márta nemes asszony, Chomorkan Boldizsár (nobilis) házastársa előttük személyesen megjelenvén, önként a következő vallást tette: bizonyos szükségtől kényszerítve valamely szántóföldjeit, amelyek 25 vagy kevesebb holdnyi terjedelműek és Alsowatha possessio igaz határain belül, egy *zylfa* nevezetű fa mellett, dél felől fekszenek, s amelyeket ugyanazon asszony ezelőtt Watha-i Batha Gergelytől (nobilis) váltott vissza, az ezekhez a szántóföldekhez tartozó rétekkel és kaszálókkal együtt 32 arany forintért örökre szólóan eladta Zennyes Ambrusnak (nobilis), semmilyen tulajdonjogot sem tartva fenn maga vagy örökösei számára azokban, hanem minden ilyet átruházva a nevezett Zennyes Ambrusra. – Az oklevél jobb alsó szélén: Coram Ladislao Andrassy judlium.

Eredetije papíron, a hátoldalon öt pecsét helyével és ezzel az egykorú írással: Ambrosii Zenynyes solvit II. Jelzete: HU-MNL-OL-DL 67 526. sz. Régi jelzet: Q 178. (a Szirmay család levéltára), 142. sz.

9. 1520. május 2. (f. IV. a. fest. Inventionis Sanctae Crucis), Myskolcz

Zwhaffew-i Rynoldus alispán és Borsod vármegye szolgabírái emlékezetül adják, hogy Watha-i Zennyes Ambrus (nobilis) törvényes kérelmére kiküldték Lewkes Pál szolgabírót mintegy az alispán úr személyében, valamint Andrassy László szolgabírót az alább írt vizsgálat elvégzésére, akik visszatérvén, a következő módon tettek egybehangzó jelentést: személyesen kimentek az ezen vármegyében fekvő Lewew possessio helyszínére, s ott hét tanú azt vallotta előttük, hogy Racz Ambrus (providus), Zakay István (nobilis) jobbágya elvitte egy Belerth [nevezetű ember] feleségének a jószágait, tudnillik valamennyi szénát, két tehenet és malacokat, s jóllehet Radol Péter, a nevezett Zennyes Ambrus jobbágya eltiltotta a mondott Racz Ambrust a jószágok elvitelétől, ő a tiltással nem törődve, oda vitte azokat, ahová neki tetszett.

Eredetije papíron, a hátoldalon öt rányomott pecsét helyével és ezzel az egykorú szöveggel: Attestatio Ambrosii Zennyes non [solvit]. Jelzete: HU-MNL-OL-DL 67 527. sz. Régi jelzet: Q 178. (a Szirmay család levéltára), 143. sz.

10. 1520. szeptember 26. (f. IV. a. fest. Michaelis archangeli), Myskolcz

Zwhaffew-i Rynoldus alispán és Borsod vármegye szolgabírái emlékezetül adják, hogy Bogdan Anna asszonynak (nobilis) a törvényes kérelmére kiküldték Lewkews Pált mintegy az alispán úr személyében és Pelbarth Györgyöt (nobiles) a szolgabíró helyett az alábbi vizsgálat elvégzésére, akik visszatérvén, ilyen módon tettek egybehangzó jelentést: személyesen kimentek az ezen vármegyében fekvő Watha possessio helyszínére, ahol hat tanú tett vallomást előttük, amely szerint az a föld, amelyen Zennyes Ambrus (nobilis) mostanában kertet csináltatott, az nem az övé, hanem a panaszos Bogdan Anna asszonyé, s az asszony nem adta neki azt a földet, hanem Zennyes Ambrus hatalmasul foglalta el. Ezenfelül az egyik tanú azt is vallotta, hogy ő maga tiltotta el törvényesen, a megye ispánjának a pecsétjével Zennyes Ambrust a kert csináltatásától, aki azonban nem törődött ezzel a tiltással. Továbbá egy hetedik tanú azt vallotta, hogy a Chyncha nevezetű, a nevezett Watha possessio határán átfolyó patak régi medre az, amelyik a területtől keletre van; aztán az előbbi hat tanú is ugyanígy vallott a mondott patak régi medréről. A legutolsó tanú, Andrassy László szolgabíró végül ugyanúgy vallott a patak medrét illetően, ahogyan az előző tanúk.

Eredetije papíron, a hátoldalon öt rányomott pecsét helyével és ezzel az egykorú szöveggel: Par attestationis dominae Annae Bogdan. Non [solvit]. Jelzete: HU-MNL-OL-DL 67 529. sz. Régi jelzet: Q 178. (a Szirmay család levéltára), 141. sz.

11. 1520. december 19. (f. IV. a fest. Thomae apostoli), Myskolcz

Zwhafew-i Rynoldus alispán és Borsod vármegye szolgabírái emlékezetül adják, hogy az egri egyház tisztelendő káptalanának a kérelmére kiküldtek maguk közül két személyt, név szerint Berenthe-i Ferencet, mint az ispán személyét és Barcz-i Antal szolgabírót (nobiles) az alább írt vizsgálat elvégzésére, akik visszatérvén, egyforma szóval a következő módon tettek jelentést. A Szeplőtelen Fogantatás ünnepe utáni legközelebbi vasárnapon (december 9-én) személyesen kimentek Warkon possessio, s következésképpen azon peres erdő helyszínére, ahonnét Satha-i Baryws Péter (egregius) az egri káptalan jobbágyainak a szekereit és jószágait elhajtatta, s ott az alább név szerint összeírt tanúkat Isten iránt köteles hitük alatt kikérdezvén, a következő vallásokat szedték ki. Először is Darocz-i Antal, Gergely és Sebestyén, valamint Jardanhaza-i Boldizsár, Ambrus és György, végül Kysfalwd-i György azt vallották, hogy attól az időtől fogva, amikor az őseik eltávoztak e világból, a mostani időkig, amikor tudniillik ezek a tanúk Ladan nevezetű praediumukat az egri káptalannak előbb zálog címén átadták, majd örök jogon eladták, azt az erdőt, ahonnét Baryws Péter a szekereket elhajtatta, mindig ők birtokolták békességesen. Továbbá Darocz-i Imre és Boldizsár, nemkülönben Antal, Pál és Zsigmond azt vallották, hogy ők semmi mást nem tudnak azon kívül, amit korábban Baryws Péter részére mondtak. Továbbá Sapy Tamás és Sayonemethy Tóbiás ezt vallották: hallották

Chenter possessio lakosaitól, hogy ők annak a hegynek a tetején, ahol a Darocz-i és a Jardanhaza-i nemesek a határaikat megmutatták, az erdőt mindig a Satha-i nemesektől kérték, azt azonban nem tudják, hogy az erdő, ahonnét a szekereket elvitték, vajon Baryws Péteré-e, vagy az egri káptalané. Továbbá Bolk-i Ferenc ezt vallotta: hallotta, hogy Ladan praedium a Darocz-i és a Jardanhaza-i nemesekhez tartozott, de hogy a peres erdő melyik részre tartozik, azt nem tudja. Továbbá Kardos Mátyás, Atffy Benedek és Bolk-i János ugyanolyan módon vallottak, mint Bolk-i Ferenc. Továbbá Bolk-i Péter ezt vallotta: hallotta, hogy az az erdő, ahonnét a szekereket és a marhákat elhajtatták, a Jardanhaza-i nemeseké volt és azon a napon látta is a káptalan jobbágyát megsebesítve és összeverve, s ő tiltakozott is ez ellen. Továbbá Oman-i István és János, valamint Papoch-i János azt vallották, hogy a peres erdő a Jardanhaza-i nemeseké volt. Továbbá idősebb Oman-i Tamás jelentette, hogy ő Baryws Péter részére tett tanúvallomást. Továbbá az Abafalwán Endrez Gergely és Zabo Péter (providi), Ilona asszonynak (nobilis), néhai Warkon-i Miklós özvegyének a jobbágyai azt vallották, hogy jóllehet ők nem ismerik a határt a káptalan és Baryws Péter között, azt azonban tudják, hogy a Laaz nevezetű erdőt, ahonnét a szekereket és a marhákat elhajtották, Baryws Péter és elődei birtokolták és ha valakinek kellett onnét valami, azt Baryws Pétertől kérte; egyébként pedig amikor a tanúk még gyermekek voltak, tudják, hogy akkor Baryws Benedek azt mondta: az ő határjele a Halyagos kwth mellett van. Továbbá az Oman-ban lakó Kalo Gergely, Bely Albert és Kys Ambrus azt vallották, hogy ők is Baryws Péter számára tanúskodtak. Továbbá a Chenter possessióban lakó Ban Benedek, Warga Imre, Katha György, Zeles Oszvald, Chwzda András és Mezaros Máté az vallották, hogy nem tudják, a peres erdő kihez tartozik vagy tartozott, a völgy fejében lévő fát azonban ők mindig a Satha-i nemesektől kérték. Továbbá az Abafalwán lakó Myhal László azt vallotta, hogy tudja, a peres erdőt a Satha-i nemesek birtokolták és akinek szüksége volt onnét valamire, tőlük kérte. Az Abafalwán lakó Endrez Máté azt vallotta, hogy az ő tudomására az az erdő a Jardanhaza-i nemesekhez tartozott. Továbbá az Abafalwán lakó Chengel Márton, egy öregségtől megtört ember, körülbelül 100 esztendős, azt vallotta, hogy tudja, a peres erdőt mindig a Jardanhaza-i nemesek birtokolták és soha nem hallotta, hogy a Satha-i nemesek birtokolták volna. Továbbá az Ozd possessióban lakó Bartha Ambrus, Gyewrg András, Orozlan Balázs, Zanyzlo János, Fabyan Péter, Gal János, Weres István, Bartha Pál, Zabo Bálint, Orozlan Imre, Zewg Damján, Zabo Egyed, Zewg János, Zabo Antal, Zechy Miklós, Kathy Lőrinc, Zewg Demeter, Weres Péter, Weres Gergely, Weres Barnabás, Orozlan Albert, Zewg Miklós és Kathy Máté azt vallották, hogy a peres erdőből mindig a Jardanhaza-i nemesek hajtották be az ő jószágaikat és marháikat Warkon possessióba, s tőlük kellett azokat kiváltani; mindig ezektől a nemesektől féltek, Baryws István és Péter pedig sohasem birtokolta azt az erdőt. Továbbá a Bolk-on lakó Weres Tamás és Chazar Simon azt vallották, hogy a Jardanhaza-i nemesek abból a peres erdőből négy szekér fát adtak nekik, s úgy is hallották, hogy az az erdő az övék. Továbbá az ugyancsak Bolk-on lakó Panchel Bernát, Bodo Péter, Thar Máté és Thoka András azt vallották, hogy amikor egy bizonyos Katha István házat akart építeni, akkor a Jardanhaza-i nemesektől kért fát és maguk a tanúk is segítettek

neki azt a fát a peres erdőből hazaszállítani. Továbbá Thar Lőrinc, Fabyan István, Chazar Pál, Bodo Tamás, Weres Albert, Andocz Balázs, Gyewry Imre, Andoch Lukács, Mathyas Ambrus, Chazar Antal, Zekel Demeter és Farkas Lőrinc azt vallották, hogy tudják: Ladan praedium a Jardanhaza-i nemesekhez tartozott, de hogy a peres erdő hová tartozott, azt nem tudják. Továbbá az Alsoczenther-en lakó Warga Imre és Zeles János azt vallották, hogy nem tudják, kihez tartozik a peres erdő. Továbbá a Sayonemethy-ben lakó Endrez Antal azt vallotta, hogy ő maga is igen sokszor hordott fát a peres erdőből, de erre mindig a Jardanhaza-i nemesektől kért engedélyt. Továbbá a szintén Sayonemethy-ben lakó Weres István és Farkas István azt vallotta, hogy ők semmit nem tudnak a dologban.

Eredetije papíron, a hátoldalon öt rányomott pecsét helyével és ezzel az egykorú címmel: Inquisitio de sylva Zaar inter capitulum Agriensem et Franciscum Barius, ad quem pertinet ubi ad utramque partem attestantur in praedio Ladany. Alul: Par attestationis capituli Agriensis. Non [solvit]. Jelzete: HU-MNL-OL-DL 47 390. sz. Régi jelzet: Q 10. (a Magyar Nemzeti Múzeum törzsanyaga), 1891. évi vétel.

12. 1521. február 20. (f. IV. p. D. Invocavit), Myskolcz

Zwhafew-i Rynoldus alispán és Borsod vármegye szolgabírái emlékezetül ajánlják, hogy Maly-i Bernalth László (nobilis) és házastársa, Katalin asszony személyesen megjelenvén előttük, önként és szabadon vallást tettek a következő módon. Bizonyos szükségeik által kényszerítvén, két jobbágytelküket – amelyek puszták, épületek sincsenek rajtuk és Chaba possessióban fekszenek, korábban pedig Sywo György és valaki [- - -][4] mint jobbágyok laktak ott – azok összes haszonvételeivel és tartozékaival együtt zálogba adták Korom Mártonnak (nobilis) 10 arany forintokért, amely összeget fel is vettek tőle. Kikötötték továbbá, hogy amikor ők vagy az örököseik vissza akarják váltani ezeket a telkeket, akkor Korom Márton tartozik azokat minden perpatvar nélkül, békességesen visszaadni, s azt is felvállalták, hogy a zálog ideje alatt a saját költségükön és fáradságukkal oltalmazzák meg a nevezett Korom Mártont bárki ellen, aki háborgatni akarná a két telek birtokában. – A lap alján jobbra: Relatio Emerici Byky judlium.

Eredetije papíron, a hátoldalán öt pecsét helyével vagy nyomával, de csak fényképről ismert. Jelzete: HU-MNL-OL-DL 105 626. sz. Régi jelzet: Q 290. (a Lossonczy család levéltára).

13. 1521. március 20. (f. IV. p. D. Judica), Myskolcz

Zwhafew-i Rynoldus alispán és Borsod vármegye szolgabírái emlékezetül adják, hogy More Máté (nobilis) törvényes kérelmére kiküldték Andrassy László szolgabírót (nobilis) egy vizsgálat elvégzésére, aki visszatérvén, az alábbi módon tett jelentést. A vármegye törvényszékének helyszínén, Myskolcz oppidumban Watha-i Pelbarth György, Watha-i Zennyes Ambrus, Byk-i Zsigmond, Mathyws Bálint, Chygan Pál, Korhy Gergely, Boldysar Antal és Byk-i István litteratus (nobiles) eskü alatt tanúsították, hogy maguk látták: Therezthene-i János (nobilis) az éjszaka csendjében több lovassal rátört a nevezett More Máté házára, onnét elvitte More Máté jobbágyának, aki akkor a házban lakott, Chykolthos Péternek (providus) a

[4] Az egyik pecsét átfűzött papírcsíkja miatt a név nem olvasható.

lábasjószágait és juhait, ezenfelül lehúzták a feleségéről a ruhát és az asszonyt meztelenül hagyták, a nevezett Therezthenyey János egy szekrényt is feltett a ruhákkal együtt egy szekérre, More Máté házastársa pedig felszállt arra a szekérre és ezt mondta: „Nem akarom, hogy elvigyétek a dolgaimat, hanem inkább azok mellett kívánok meghalni" – de letaszították a szekérről és megsebesítették. A Byk-i nemesek is kérték, hogy ne vigyék el azokat a dolgokat, ők 200 forintig kezességet vállalnak értük, Therezthenyey János azonban nem engedte meg ezt. A felsorolt tanúbizonyságok közül ketten azt is vallották, hogy [- - -] Mohy oppidumban azon asszony némely dolgait az említett Therezthene-y János [- - -]

Eredetije papíron, amely a hajtogatások mentén szakadt és hiányos. A hátoldalon 5 pecsét nyomai láthatók és ez az egykorú szöveg olvasható: Attestatio Mathei More solvit denarios XXIIII. Jelzete: HU-MNL-OL-DF 268 679. sz. Régi jelzet: U 682. (az úszfalvai Úsz család levéltára), Fam. nr. 293.

14. 1521. június 12. (f. IV. p. fest. Barnabae apostoli), Myskolcz

Zwhafew-i Rynoldus alispán és Borsod vármegye szolgabírái emlékezetül ajánlják, hogy az előttük személyesen megjelent Maly-i Bernalth László és házastársa, Katalin asszony (nobiles) a következő módon tettek vallást: azon házukat és nemesi kúriájukat, amely a Borsod megyei Chaba possessióban van és amelyet a vármegye egy másik zálogot valló oklevele szerint összes haszonvételeivel és tartozékaival együtt 13 arany forintért korábban zálogba adtak Koromhaza-i Korom Mártonnak, most a tőle felvett másik 13 forint összegért másodszor is zálogba adták a nevezettnek ugyanazon feltételek alatt, mint amelyek a másik zálogot valló oklevélben vannak. – Alul jobbra: Relatio nobilis Emerici de Byk judlium.

Eredetije papíron, a hátoldalon öt pecsét helyével, de csak fényképről ismert. Jelzete: HU-MNL-OL-DL 105 627. sz. Régi jelzet: Q 290. (A Lossonczy család levéltára).

15. 1521. július 3. (f. IV. p. fest. Visitationis Mariae), Myskolcz

Zwhafew-i Rynoldus alispán és Borsod vármegye szolgabírái emlékezetül ajánlják, hogy Maly-i Bernalth László és házastársa, Katalin asszony (nobiles) előttük személyesen megjelenvén, ilyen módon tettek vallást: azon házukat és nemesi kúriájukat, amely a Borsod vármegyei Chaba possessio helyszínén van és amelyet a vármegyének az arról kiadott két korábbi oklevelében foglaltak szerint súlyos szükségeik elhárítása céljából 26 arany forintért összes tartozékaival és haszonvételeivel együtt zálogba adtak Koromhaza-i Korom Mártonnak (nobilis), harmadik alkalommal is zálogba adják a nevezettnek 12 arany forintért, amely összeget fel is vettek tőle. – Alul jobbra: Relatio nobilis Emerici de Byk judlium.

Eredetije papíron, a hátoldalon öt pecsét nyomával, de csak fényképről ismert. Jelzete: HU-MNL-OL-DL 105 628. sz. Régi jelzet: Q 290. (A Lossonczy család levéltára).

16. 1521. július 3. (f. IV. p. fest. Visitationis Mariae), Myskolcz

Zuhafew-i Rynoldus alispán és Borsod vármegye szolgabírái emlékezetül ajánlják, hogy Maly-i Bernalth László (nobilis) és házastársa, Ilona asszony előttük személyesen megjelenvén, önként a következő vallást tették: valamely elkerülhetetlen

szükségtől kényszerítve házukat és nemesi kúriájukat, amely az ezen vármegyebeli Chaba possessióban van és amelyet már három alkalommal zálogosítottak el a vármegye által kiadott zálogot valló oklevelekben foglaltak szerint Koromhaza-i Korom Mártonnak (nobilis), most újból és negyedszer is összes haszonvételeivel és tartozékaival együtt a visszaváltásig zálog címén lekötik a nevezettnek 12 arany forintért és ugyanazon feltételek alatt, amelyek a korábbi záloglevelekben vannak foglalva. – Alul jobbra: Relatio nobilis Emerici de Byk judlium.

Eredetije papíron, a hátoldalon öt rányomott pecsét helyével, de csak fényképről ismert. Jelzete: HU-MNL-OL-DL 105 629. sz. Régi jelzet: Q 290. (A Lossonczy család levéltára).

17. 1522. május 7. (f. IV. p. fest. Inventionis Sanctae Crucis), Myskolcz

Korm[ossy] Tamás [alispán és Borsod vármegye szolgabírái] emlékezetül ajánlják, hogy [Katalin] asszony (nobilis) előttük személyesen megjelenvén, a következő módon tett vallást: bizonyos szükségeinek az elhárítása végett valamely népes jobbágytelkét, amely a Borsod megyei Chaba possessióban van és amelyen jelenleg Erdews György (providus) lakik, összes haszonvételeivel és tartozékaival együtt 11 arany forintért – amely összeget fel is vett – a visszaváltásig zálogba adta Koromhaza-i Korom Mártonnak. Magára vállalta továbbá, hogy saját költségén és fáradságával megvédelmezi a nevezettet bárki ellen, aki a zálog ideje alatt háborgatni akarná őt a mondott telek birtokában. – Alul jobbra: Relatio Emerici Byky judlium.

Eredetije papíron, a hátoldalon 4 pecsét nyomával és ezzel az egykorú szöveggel: Impignoratoriae Korom, solvit VI. Csonka: az első két sor nagyobb része hiányzik. Jelzete: HU-MNL-OL-DL 105 631. sz. Régi jelzet: Q 290. (A Lossonczy család levéltára).

18. 1522. május 7. (f. IV. p. fest. Inventionis Sanctae Crucis), Myskolcz

Mykolcz-i Kormossy Tamás alispán és Borsod vármegye szolgabírái emlékezetül ajánlják, hogy Keech-i Antal (nobilis) személyesen eléjük járulván, a következő módon tett vallást: bizonyos szükségei miatt azt az Eghazas Barcz possessióban lévő jobbágytelkét, amelyen most Mathko Lukács jobbágy (providus) lakik, összes haszonvételeivel és tartozékaival együtt zálogba adja Alachka-i Antalnak (nobilis) 7 arany forintokért, amely összeget át is vett a nevezettől. Kikötötte továbbá, hogy amikor lehetősége lesz a mondott telket visszaváltani, akkor Alachka-i Antal tartozik majd békében visszabocsátani azt, ő pedig a visszaváltás idejéig köteles lesz a saját költségén és fáradságával megvédelmezni a nevezett zálogbirtokost bárki ellen, aki azon telek ürügyén a törvény előtt támadást indítana ellene. – Jobbra lent: Relatio Anthonii de Barcz judlium.

Eredetije papíron, a hátoldalon 5 pecsét töredékével és nyomával és alul ezzel az egykorú szöveggel: Impignoratoriae Anthonii Alachkay, solvit II. Jelzete: HU-MNL-OL-DF 268 364. sz. Régi jelzet: U 682. (az úszfalvi Úsz család levéltára), fasc. LXXIX. nr. 1.

19. 1522. június 4. (f. IV. a. fest. Pentecostes), Myskolcz

Myskolcz-i Kormossy Tamás alispán és Borsod vármegye szolgabírái emlékezetül adják, hogy abban a perben, amely Darocz-i Thybolth Zsigmond (egregius) az egyik részről, a másik részről pedig Watha-i Zennyes Ambrus (nobilis) között folyik

előttük, bemutattak nekik egy regisztrumot, amely a tanúk vallásait tartalmazza; ekkor a nevezett Zennyes Ambrus személyesen eléjük járulván, kérte, hogy adják ki a számára ezeknek a tanúvallomásoknak a másolatát. Ennek a regisztrumnak a tartalma pedig a következő. Az első tanúk, tudniillik Zalonthay Mihály (nobilis) és Péter deák (litteratus) azt a vallást tették, hogy amikor Olah Máté és Jakws Márton egymással szemben hajtották a jószágaikat, akkor azt mondta Jakws Márton Zalonthay[5] Mihálynak és Péter deáknak: „Nem láttam még ilyen szerencsés embert, mint Olah Máté, mert más embereknek egyszer születnek juhai egy esztendőben, Olah Máténak pedig évente kétszer, hiszen a minap még csak 500 juha volt, most pedig 625 van"; s mondták azt is hogy ezután egy tolvaj volt Olah Máténál. Továbbá a második tanú, Zalonthay Gáspár a következőket vallotta: „Olah Máté és szolgája, akit tolvajnak mondanak, eljöttek a házamhoz, ahol bort méretek és Jakws Márton azt mondta: sohasem láttam olyan szerencsés bestyét, mint ez az Olah Máté, akinek ősszel még csak 500 juha volt, most pedig 625 van, ezt csak tolvajsággal tehette. Erre mondta Olah Máté: soha nem szaporodnak a juhok, ha nem vagyunk mellettük, de te, Márton, vehetnél az én pénzemen tizenkettőt." Azt is tudta Zalonthay Gáspár, hogy Olah Máténál ez idő után egy tolvaj volt. És azt is vallotta, hogy Olah Máténak egy Pál nevű szolgája azt mondta: Olah Máté ellopta néhai Wathay Márton özvegyének egy kecskebakját, majd levágta, a húsát megette, a bőrét pedig Myskolcz-on eladta. Továbbá Bozas Damján és Aczel Dénes tanúk azt vallották, hogy Olah Máté ezt mondta a szolgájának, Vadas Jánosnak: „Bestye, adj el a jószágokból és én kétszer annyit hozok érte és téged is részessé teszlek benne. És tudjuk, hogy Chath-ra adta el, de nem tudjuk, mennyit. Onnét hozott és Tharyan-ra eladott huszat, s onnét hozott Olah Máté negyvenet és hasonlóképpen eladott a jószágokból Polgar-ra, de nem tudjuk, mennyit; de onnét hozott hatvanat és 9 forintot." Az ellopott kecskebakról pedig ugyanazt vallották, mint Zalonthay Gáspár. Továbbá Thewrwlch Ambrus másról nem vallott, csak az ellopott kecskebakról hallotta ugyanazt, amit a többi tanú mondott. Továbbá Fabyan Balázs azt vallotta, hogy Olah Máté ezen János nevű szolgáját elfogta és fel akarta akasztani, s akkor More Máté megszólította ezt a Jánost tanácsadás végett, mondván neki: „Kedves testvérem, mondd meg nekem, hiszen barátod vagyok, hogy mi van veled?" János pedig ezt mondta: „Íme, megmondom uraságodnak, mindig arra kényszerített engem, hogy adjak el a jószágaiból és ő két annyit hoz, s így részessé tett a dologban." Azt is vallotta Fabyan Balázs, hogy mondta Olah Máténak: „Atyámfia, íme, a szolgád, Pál azt mondja, levágtad Wathay Márton özvegyének a kecskebakját és megetted, a bőrét pedig Myskolcz-on eladtad!" Erre Olah Máté azt mondta: „Hazudik a bestye, nem vágtam le, hanem most is ott van a juhaim között". „Ezt mondtam én, Balázs, de ott volt Péter deák és Zantho Miklós is." Továbbá Zantho Miklós és Feyr Miklós mind a János nevű tolvaj dolgáról, mind az egyebekről úgy vallottak, ahogyan a többi tanú. Továbbá Gwtha András tanú hasonló módon vallott a tolvaj János dolgában és a kecskebak dolgában is, amit a szolgától hallott, mint a többi tanú. Továbbá Zantho Orbán tanú hasonlóképpen vallott, mint az előző tanúk, s mondta, hogy tudja, Olah Máténál lakott a János nevű tolvaj. Továbbá Zantho Gergely

[5] Az oklevélben nyilvánvaló tollhibából a Zanthay név olvasható a Zalonthay helyett.

hasonló módon vallott a tolvajról, a kecskebakról és minden más dologról is, mint a korábbi tanúk. Továbbá Feyr János tanú hasonló módon vallott a kecskebakról, mint a korábbi tanúk, a János nevű tolvajról pedig azt mondta, hogy Olah Máté egy akasztófát is csinált, hogy felakassza rá a szolgáját, de aztán mégis megegyezett vele és magánál tartotta azt a tolvajt. Továbbá Zepessy Simon, Nagh Balázs és Halaz Márton tanúk hasonló módon vallottak, mint az előző tanúk. Továbbá Nagh Gergely tanú hasonló módon vallott, mint az előző tanúk. Továbbá Benyth Mihály tanú hasonlóképpen vallott, mint az előző tanúk mind a János nevű tolvajról, mind pedig a kecskebakról. Továbbá a következő tanú[6] is hasonló módon vallott, mint az előzőek, de a János nevű tolvajjal kapcsolatban hozzátette a vallásához: Olah Máté feleségének a szájából hallotta, hogy azt mondta a férjének, „Te soha nem tartasz jó szolgákat, hanem csak latrokat és tolvajokat". Továbbá Halaz Pál tanú hasonló módon vallott mind a János nevű tolvaj, mind pedig az ellopott kecskebak dolgában, mint az előző tanúk. Továbbá Zalonthay Mihály és Feyr János tanúk azt vallották, hogy Olah Máté egyik társával, Kwrtha Mihállyal Emewd-ön ellopott egy sertést Karachon Mátétól, aki törvény útján akarta azt a sertést visszaszerezni, de Olah Máté 2 forintban megegyezett vele, azt a tolvaj Kwrtha Mihályt pedig azután is magánál tartotta. – A vármegye tehát szóról szóra, elvétel és hozzáadás nélkül átíratván a mondott regisztrumot, a jelen oklevelet kiadta Zennyes Ambrus számára.

Eredetije papíron, a hátoldalon egy rányomott, zöld viaszú pecsét töredéke és négynek a helye, valamint alul ez az egykorú szöveg: Par attestationis pro Ambrosio Zennyes. Jelzete: HU-MNL-OL-DL 67 530. sz. Régi jelzet: Q 178. (a Szirmay család levéltára), 145. sz.

20. 1522. június 18. (f. IV. a. fest. Corporis Christi), Myskolcz

Myskolcz-i Kormossy Tamás alispán és Borsod vármegye szolgabírái emlékezetül ajánlják, hogy Zakachy-i Bytho Balázs (nobilis) személyesen megjelenvén előttük, önként és szabadon ilyen módon tett vallást: súlyos szüksége, azaz fejének megváltása miatt 12 hold nagyságú szántóföldjét, amely a Zewle Alya nevű helyen, a Kwthwelgye nevű völgy felőli részen, Zakachy possessio igaz határain belül fekszik, zálogba adja Hereny Mihálynak (nobilis) 40 arany forintokért – amely összeget teljes egészében fel is vett a nevezettől –, kikötve, hogy amikor lehetősége lesz a mondott szántóföldet visszaváltani, akkor Hereny Mihály tartozik majd békében visszabocsátani azt, ő pedig a visszaváltás idejéig köteles lesz a saját költségén és fáradságával megvédelmezni a nevezett zálogbirtokost bárki ellen, aki azon szántóföld ürügyén a törvény előtt támadást indítana ellene. – Jobbra lent: Ad relationem nobilis Matthey de Thornahaza judlium.

Eredetije papíron, amely a hajtogatások mentén kicsit szakadt. Az előlapon öt gyűrűspecsét töredékei láthatók, valamint fent ez az egykorú szöveg Impignoratoriae Michaelis Hereny per Blasium Bytho. Jelzete: HU-MNL-OL-DL 66 776. sz. Régi jelzet: Q 131. (a Melczer család levéltára), nr. 31.

---

6 A tanú neve véletlenül tollban maradhatott.

21. 1522. július 9. (f. IV. a. Margarethae virginis), Myskolcz

Myskolcz-i Kormossy Tamás alispán és Borsod vármegye szolgabírái emlékezetül adják, hogy a nevezett Kormossy Tamás alispán, valamint Barcz-i Antal és Thornahaza-i Máté szolgabírák Kaza-i Gywla Bálint (egregius) kérelmére és törvényes kérésére az alább írt vizsgálat meghallgatása és elvégzése céljából kimentek Kaza possessio és következésképpen bizonyos, alább felsorolt szántóföldek és erdők helyszínére, ahol Isten iránti hitükre megesketvén a lentebb név szerint felsorolt tanúkat, ezek a következő vallásokat tették előttük. Először Was Benedek, az erdélyi vajda Rwdabanya oppidumban lakó jobbágya (providus), már mintegy 100 esztendős öreg, azt vallotta, hogy a közönségesen Kewlestharlo-nak és Godolya-nak ő maga is szántotta és az azoktól járó kilencedet néhai Kaza-i Kakas Györgynek adta, ahogyan a Palykfewlde nevű, Dewen-hez tartozó szántóföldet is szántotta, s ezenkívül azt is tudja, hogy az a föld, ahonnét Gywla Bálint jobbágyainak a juhait elhajtották, Dewen-hez tartozik, az pedig, ahonnét Mellethe-i Benedek juhait Pwthnoky Imre elhajtatta, Kaza possessióhoz tartozik. Továbbá Sythew Balázs, Galgocz possessio bírája azt vallotta, hogy tudja: az a föld, amelyet Kewlestharlo-nak hívnak és ahonnét a juhokat elhajtották, Kaza-hoz tartozik, s nyilván hallotta azt is, hogy Kakaswara néhai Kakas György nemzetségéhez tartozik. Továbbá az ugyanott lakó Molnar Benedek az vallotta, hogy Dwbychan possessio lakosai a Kewlestharlo nevezetű szántóföldeket a maguk számára szántották és vetették be kölessel, Kakas György azonban ezt mindig meg akarta akadályozni; s tudja, hogy Kewlestharlo, Godolya és Kakaswara Kaza possessióhoz tartozik. Továbbá az ugyanott lakó Farkas György azt vallotta, hogy a Melypathakfew nevű helyen termett szénát néhai Kakas György mindig velük vitette be Kazára, s tudja, hogy ahonnét Mellethey Benedek juhait elhajtották, az a hely Kaza-hoz tartozik. Továbbá az ugyanazon Galgocz possessióban lakó Debie Péter azt vallotta, hogy jól tudja, Kakaswara és Kewlestharlo, illetve az a hely, ahonnét a juhokat elhajtották, Kaza-hoz tartozott. Továbbá az ugyanott lakó Molnar Bálint és Oswald Benedek azt vallották, hogy vannak szántóföldek és rétek a Seregelyeswelg-ben, amelyekről a dézsmát Kaza-ra adták, a réteket mindig Kakas György kaszáltatta; tudják, hogy a Kewlestharlo nevezetű szántóföldeket Dwbychan possessio lakosai vetették be, de Kakas György jobbágyai ezeket a vetéseket mindig elpusztították, s emiatt egyetlen ember sem tiltakozott. Továbbá az ugyanott lakó Nagh János azt vallotta, hogy úgy hallotta, a Melpathakfew-ig és Kakaswara-ig a földek Kazához tartoztak és ott volt Kaza possessio határa, s hogy Kewlestharlo és az a hely, ahonnét a juhokat elhajtották, Kaza-hoz tartozik. Továbbá az ugyanott lakó Jakab István azt vallotta, hogy jól tudja, a Seregelwelgye nevű völgyben termett szénát Kakas György mindig a maga számára kaszáltatta és hordatta; s amikor még fiatal volt a tanú és lovakat őrzött ott, akkor a társaitól azt is hallotta a tanú, hogy a Palykfewlde nevezetű földet egy Pal Mátyás nevű ember, Kakas György Dywyn-ben lakó jobbágya szántotta egykor, s ahonnét a juhokat elhajtották, az a föld Kaza-hoz tartozik, s egyébként senki nem mondta neki, hogy ott Kakas György egyik jobbágya vágott volna fát és égetett volna szenet. Továbbá az ugyanott lakó Sythew Vince azt vallotta, hogy Naghkewpathaka-ig, Nadhaseoldala-ig és Kakaswara-ig van Kakas György határa, s tudja, hogy ahonnét

a juhokat elhajtották, az a hely Kaza-hoz tartozik. Az ugyanott lakó Kapanos György azt vallotta, hogy az az erdő, ahonnét Mellethey Benedek juhait elhajtották, Kaza-hoz tartozik. Továbbá a Borfalwán lakó Thar Máté azt vallotta, hogy tudja, a Palykfelde nevű föld Dywyn-hez tartozik és abból a possessióból szántották. Továbbá a Jakfalwa-n lakó Kanthor Ambrus azt vallotta, hogy a fivérétől, Kanthor Ágostontól hallotta: a Fazekagyag-ig, a Kewlestharlo-ig és Kakaswara-ig a föld Kaza-hoz tartozik. Továbbá az ugyanott lakó Jakab Antal azt vallotta, hogy az apjától hallotta: valamikor a Pwthnok-i urak hasonló módon járták a határt és amikor megérkeztek a Kakaswara-hoz, megkérdezték az apját, aki azt mondta, hogy Kakaswara Kaza-i Kakas Györgyé; erre a Pwthnok-i urak azt mondták neki: „hallgass, mert elveszejted jószágainknak és birtokjogainknak a felét!" Továbbá az ugyanott lakó Sythee Albert azt vallotta, hogy tudja: Kewlestharlo, Melwelgfew és Godolya és Kakaswara Kaza-hoz tartozik, de Palykfelde-t mindig Dywyn-hez szántották, a kilencedet Kakas Györgynek adták; tudja, hogy a juhokat a Kaza-i erdőből hajtották el. Továbbá a Dewen possessióban lakó Nagh István azt vallotta, hogy a föld Kelestharlo-ig, Melwelgfew-ig, Godolya-ig és Kakaswara-ig Dewen possessióhoz tartoznak, nemkülönben a Palykfelde-t Dewen-hez szántották és a dézsmát mindig Kakas Györgynek adták, s tudja, hogy a juhokat Gywla Bálint erdejéből hajtották el és ez az erdő Kaza-hoz tartozik. Továbbá az ugyanott lakó Domonkos István és Gergel Mátyás azt vallották, hogy ők szántottak Palyfewlde-n és Godolya-n, ezek Dewen-hez tartoznak és a dézsmát Kakas Györgynek adták. Továbbá a Dewen-ben lakó Gergel Pál és Kanthor Dénes azt vallották, hogy Kelestharlo-ig és Godolya-ig a földeket, nemkülönben a Melwelgfew-t, Kakaswara-t és Palykfelde-t Dewen-hez szántották és a dézsmát is Kaza-ra adták; tudják azt is, hogy Gywla Bálint jobbágyainak a juhait a Dewen-hez tartozó erdőből hajtották el és hasonlóképpen Mellethey Benedek juhait a Kaza possessióhoz tartozó erdőből hajtották el. Továbbá az ugyanott lakó Kys Máté azt vallotta, hogy azon Kelestharlo földnek a végét Dwbychan possessio részéről Pwthnoky Imre tiltotta és őriztette, ahonnét pedig Pwthnoky Imre elhajtatta a juhokat, az a hely Kaza-hoz tartozik. Továbbá a Dewen-ben lakó Palcha Pál azt vallotta, hogy a Palykfewlde és Godolya nevű földeket Dewen possessióhoz szántották és a dézsmát Kaza-i Kakas Györgynek adták. Továbbá az ugyanott lakó Palcha Máté azt vallotta, hogy azokat a szántóföldeket két alkalommal is szántotta és a dézsmát Kaza-ra adta, s tudja, hogy Kewlestharlo és Kakaswara Kaza-hoz tartozik. Továbbá az ugyanott lakó Olah György azt vallotta, hogy egy időben Mellethe-i Antal a Melwelgfew völgyben vágatta a fát és Dwbychan possessio ott vadászó lakosai be akarták vinni a szekerét, de Mellethey Antal maga mondta nekik, hogy „nem félünk, mert ez a mi erdőnk, s ha szükség lenne rá, erről Pwthnoky János urat is megkérdeznénk". Továbbá az ugyanott lakó Palyk Lukács azt vallotta, hogy a Palykfelde nevű föld egykor az ő nagyapjáé volt és ő maga is szántotta; a Kewlestharlo földet pedig egy alkalommal Kapanos Pál bevetette, de a Dewen-i lakosok elpusztították a vetést és ezért senki nem beszélt róla; hallotta ezenkívül, hogy Kakaswara Kaza-hoz tartozik. Továbbá a Dewen-ben lakó Palyk Tamás azt vallotta, hogy az előbb írt földeket szántotta és onnét a dézsmát mindig Kaza-ra szolgáltatta; s tudja azt is, hogy az erdő, ahonnét a juhokat elhajtották,

Kaza-hoz tartozik. Továbbá a Zwha possessióban lakó Olah Gergely azt vallotta, hogy egyszer nála voltak Pwthnoky Imre tiszttartói, tudniillik Bogo János és Thekes Péter, s ők mondták, hogy uruk határa a Bercz-ig tart, s erre azok a Dewen-i lakosok, akik hasonlóképpen ott voltak, azt válaszolták, hogy az ő határuk a Kakaswara, a Melwelgfew és a Palykfelde. Továbbá az ugyanott lakó Pal Tamás azt vallotta, hogy a Palyfelde földet Deweny Mátyás mindig Dewen-hez szántotta, de nem tudja, kinek adta a dézsmát; tudja azonban, hogy Kakaswara néhai Kaza-i Kakas Györgyé volt. Továbbá az ugyanott lakó Thar Vince azt vallotta: hallotta, hogy az erdő, ahonnét a juhokat elhajtották, Kaza-hoz tartozik, s hogy a Palykfelde földet Palyk Mátyás szántotta; azt is tudja, hogy Kakaswara néhai Kakas Györgyé volt. Továbbá Thar János, Baba János és Kys János azt vallották, hogy hallották: Kakaswara néhai Kaza-i Kakas Györgyé volt, s tudják, hogy Palykfelde-t egy bizonyos Palyk Mátyás, Kakas György jobbágya szántotta, de hogy kinek adta a dézsmát, nem tudják. Továbbá az ugyanott lakó Janch István és Baba Mihály ugyanazt vallották, mint amit Thar Vince. Továbbá Kys Gergely is hasonló módon vallott. Továbbá a 20 esztendős Katalin asszony, Kys Gergely felesége azt vallotta, hogy tudja: Godolyafelde Dewen-hez tartozik és ő maga is aratott azon a földön Palyk Mátyással (providus), de azt nem tudja, hogy kinek adták a dézsmát. Továbbá Janch Tamás és Getew Péter azt vallották, hogy tudják, a Palykfelde földet Palyk Mátyás vetette be gabonával és a dézsmát Kakas Györgynek adta. Továbbá a Kaza-n lakó Lazlo Gergely, Bako Simon, Farkas Barnabás, Zabo Miklós, Wydo Bertalan, Bako Lukács, Zabo Tamás és Fako Ferenc azt vallották, hogy az erdő, ahonnét a juhokat elhajtották, Kaza-hoz tartozik, s hogy tudják, egyszer Erzsébet asszony, Gywla Ferenc házastársa abból az erdőből egy bizonyos Dayka Pálnak (providus), Feled-i János jobbágyának a szekerét behozatta és szétvágatta. – Jobbra lent: Correcta in dictionibus glosetis (!) per notarium sedis.

Eredetije papíron, a hátoldalon öt pecsét maradványaival és helyével és középen ezzel az egykorú szöveggel: Attestatoria ratione certarum terrarum intra metas possessionum Kaza et Deueny, lent: Attestatio egregii Valentini Gywla. Jelzete: HU-MNL-OL-DL 66 777. sz. Régi jelzet: Q 131. (a Melczer család levéltára), 144. sz.

22. 1522. december 31. (f. IV. a. fest. Circumcisionis Domini), Myskolcz

Mykolcz-i Kormossy Tamás alispán és Borsod vármegye szolgabírái emlékezetül adják, hogy az egri egyház tisztelendő káptalanának törvényes kérelmére kiküldték az ispán személyét képviselő Negyes-i Jánost és Watha-i Andrassy László szolgabírót (nobiles) az alábbi vizsgálat elvégzésére, akik onnét visszatérvén, ilyen módon tettek jelentést. Személyesen kimentek a vitatott rét vagy kaszáló helyszínére, ahol a megkérdezett tanúbizonyságok – a Peel possessióban lakó Russa Benedek, Barffy Pál, Weres Ambrus, Pongoracz István és Adoryan Lénárd (providi) – egybehangzóan vallották, hogy az a rét vagy kaszáló, ahonnét Zenth Iwan-i László és Ilona asszony, néhai Kezyw-i Halmossy Mihály özvegye (nobiles) elfogatta és Kezyw possessióba hurcoltatta a mondott káptalan Arokthew possessióban lakó jobbágyát, Wyssontha-i Oszvald fiát, Bálintot (providus), s amely rétet vagy kaszálót a nevezettek mindig is a maguk számára elfoglalni és használni törekedtek, az régtől fogva

Arokthew possessióhoz tartozik. A nevezett tanúbizonyságok ezenfelül még azt is vallották, hogy Hadas Tamás (providus), akit most Darocz-i Thybolth Zsigmond (egregius) a törvény szerint szolgabíró által visszaköveteltet az egri káptalantól, még a nagy pestisjárvány idején, amely már 12 vagy több évvel azelőtt dúlt, letéve Peel possessio bírája előtt a földbért és kifizetve minden adósságát, az ország akkori törvényeinek megfelelően elköltözött Peel possessióból Arokthew possessióba, hogy ott lakjon.

Eredetije papíron, amelynek hátoldalán öt pecsét töredéke és nyoma látható, alul pedig ez az egykorú szöveg: Attestatio honorabilis capituli Agriensis, solvit denarios L. Jelzete: HU-MNL-OL-DL 47 484. sz. (ugyanitt újkori egyszerű másolata is megtalálható). Régi jelzet: Q 10. (a Magyar Nemzeti Múzeum törzsanyaga), 1908. 8.

23. 1522. december 31. (f. IV. a. fest. Circumcisionis Domini), Myskolcz

Myskolczy Kormossy Tamás alispán és Borsod vármegye szolgabírái emlékezetül adják, hogy Syssary Mihály (nobilis) törvényes kérelmére kiküldték az ispán személyét képviselő Zalontha-i Bozas Damjánt és Mathyws Benedek szolgabírót (nobiles) az alábbi vizsgálat elvégzésére, akik onnét visszatérvén, az alábbi módon tettek jelentést: a megkérdezett és esküt tett tanúbizonyságok – [Ban András] és Oláh Balázs (providi) – azt vallották, hogy saját szemükkel látták, amint [Gerarth] János (nobilis) fegyveres kézzel és hatalmasul rátámadt a [- - -] possessio határában, a tulajdon szántóföldjén lévő Syssary Mihályra és kemény ütlegekkel megverte.

Eredetije a nedvességtől részben elhalványult papíron, a hátoldalon öt pecsét helyével és alul ezzel az egykorú szöveggel: Attestatio Michaelis Syssary solvit [- - -]. Jelzete: HU-MNL-OL-DF 268 696. sz. Régi jelzet: U 682. (az úszfalvai Úsz család levéltára), fam. 682.

24. 1524. január 8.[7] (III. die f. a. fest. Pauli primi heremitae), Myskolcz

Myskolcz-i Kormossy Tamás alispán és Borsod vármegye szolgabírái jelentik Lajos királynak, hogy amikor az Első Remete Szent Pál ünnepe előtti legközelebbi szerdán (január 6-án) törvényszéket tartottak, személyesen megjelent előttük Byk-i Zsigmond (nobilis), s ugyanakkor személyesen jelen volt ott [Koltha] Kelemen (providus) is, Parlag-i László (egregius) jobbágya, aki prókátort valló levél nélkül nevezett urát képviselte, s előadták, hogy valamely perüket, amelyet a megyebeli Maly possessio helyszínén folytattak, alaposabb felülvizsgálat végett a vármegye törvényszéke elé fellebbezték, s hogy mind a két fél azt kívánja, hogy a törvényszék vitassa meg azt a pert és hozzon benne ítéletet, ahogyan az ország jogszokása megkívánja. Ez a közöttük folyó per pedig a következő: a mondott Maly possessio helyszínén Thokay-i Farkas Ferenc (egregius), mint Parlagy László által állított bíró előtt egy bizonyos Hwzar László, azon Parlagy László familiárisa Pethew György és János, valamint Wy Péter és Beke Benedek (providi), Byky Zsigmond Maly possessióban lakó jobbágyai ellen előadta, hogy amikor ő békésen mendegélt a szabad közúton, akkor a nevezett jobbágyok nem tudni, mitől indíttatván, fegyveres kézzel és

[7] Az oklevél a Magyar Nemzeti Levéltár nyilvántartásában január 15-i dátummal szerepel. Ez nyilván azért van, mert a törvényszék időpontjának a Remete Szent Pál ünnepe *utáni* szerdát vették, noha bár nagyon nehezen, de egyértelműen kivehető, hogy az ünnep *előtti* szerdán tartották azt.

hatalmasul rárontottak, s anélkül hogy bármiféle vétket elkövetett volna, különféle módon verték és ütlegelték, majd mint foglyot Maly possessióba hurcolták és hatalmasul ott tartották, ameddig csak akarták. Ezt hallván Pethew György és Byky Zsigmond többi megnevezett jobbágya a következőket válaszolta: akkoriban ez a Hwzar László az éjszaka csendjében fegyveres kézzel és rabló módjára rátört ezen Pethew György házára, a ház ajtajait és ablakait beszakította, őt magát a házból kirángatta és meg akarta ölni, s a perbe hívott jobbágyok ezért fogták el mint gonosztevőt és rablót a nevezett Hwzar Lászlót. – Meghallgatván az előterjesztéseket, a nevezett Farkas Ferenc, mint bíró úgy ítélkezett, hogy Byky Zsigmond négy nevezett jobbágyát fejenként 40–40 forint büntetésben kell elmarasztalni, azaz Hwzar László vérdíjában, mégpedig azért, mert az éjszaka csendjében mentek Hwzar László után és fogták el. – A vármegye törvényszéke is meghallgatván ezen előterjesztéseket és válaszokat, annak választott és esküdt tagjai úgy ítélték meg, hogy a Farkas Ferenc által hozott ítéletet érvényteleníteni kell és teljesen megsemmisíteni; ennek megfelelően Hwzar Lászlót, a nevezett Parlagy László familiárisát a perbe hívott jobbágy házának megtámadásáért, az ablakok és ajtók beszakításáért, amit hogy elkövetett, elegendő tanúbizonyság igazol, közönséges rablóként [- - -] kell elmarasztalni. – Ezután Koltha Kelemen nevezett ura érdekében kifogást emelt a törvényszék ezen ítélete ellen és követelte, hogy tegyék át az ügyet a királyi kúriára. A vármegye törvényszéke ennek megfelelően megküldte a pert a királyi kúriának alaposabb felülvizsgálat végett.

Eredetije erősen rongálódott és sérült papíron, a hátoldalon öt pecsét maradványaival és helyével és fent középen ezzel az egykorú szöveggel: Pro egregio Ladislao de Parlag contra nobilem Sigismundum de Byk super factis intrascriptis, ad terminum intra nominatum, lent pedig: solvit florenum 1. Jelzete: HU-MNL-OL-DF 268 441. Régi jelzet: U 682. (az úszfalvai Úsz család levéltára), fasc. CLXXIV. nr. 1.

25. 1524. május 4. (quintodecimo die f. IV. a. fest. Georgii), Myskolcz

Myskolcz-i Kormossy Tamás alispán és Borsod vármegye szolgabírái emlékezetül adják, hogy amikor a Szent György vértanú most múlt ünnepe előtti szerdán (április 20-án) a vármegye néhány nemesével, tudniillik a választott esküdtekkel törvényszéki ülést tartottak, akkor Watha-i Zennyes Ambrus (nobilis) e törvényszék előtt személyesen megjelenvén, a következőket adta elő Watha-i Syssary János (nobilis) ellen: jóllehet ő az 1521. esztendőben Wathay László akkori szolgabíró útján az országban élő szokásjognak megfelelően, valamint a Budán, Szent Lukács apostol ünnepén (október 18-án) kiadott törvényben foglaltaknak megfelelően törvényesen intette a nevezett Syssary Jánost valamely Dobos Balázs nevű szökött és a Syssary János hatalma alá helytelenül távozott jobbágyának (providus) a visszadására, ő azonban nem törődvén a törvényes intéssel, a nevezett jobbágyot nem adta vissza és mind a mai napig hatalmasul a saját birtokain tartja a panaszos nagy kárvallására. Ezért Zennyes Ambrus azt kérte, hogy a törvényszék hozzon ítéletet az ügyben. – A törvényszék a panasznak megfelelően felszólította Syssary Jánost, hogy jelenjen meg a szökött jobbágy dolgában előtte, de Syssary János sem személyesen, sem pedig valaki embere vagy törvényes prókátora által nem jelent meg. Mivel pedig

a fent hivatkozott törvényben foglaltak szerint meghatározott büntetés terhe alatt minden szökött jobbágyot akár a nemesek, akár az urak birtokairól vissza kell küldeni korábbi lakóhelyére, ezért a törvényszék bírói tekintélyénél fogva 25 nehéz súlyú, 100 arany forintot kitevő márka büntetésben marasztalta el a nevezett Syssary Jánost és kötelezte a jobbágy visszabocsátására.

Eredetije papíron, a hátoldalon öt pecsét maradványaival és nyomaival, alul pedig ezzel az egykorú szöveggel: Adjudicatoria Ambrosio Zennyes. Non (ti. solvit). Jelzete: HU-MNL-OL-DL 67 532. sz. Régi jelzet: Q 178. (a Szirmay család levéltára), 150. sz.

26. 1524. május 18. (f. IV. p. fest. Penthecostes), Myskolcz

Myskolcz-i Kormossy Tamás alispán és Borsod vármegye szolgabírái emlékezetül adják, hogy Mynthzenth-i Ferenc (nobilis) kérelmére kiküldték az ispán személyét képviselő Keech-i Miklóst, valamint Thornahaza-i Máté szolgabírót az alábbi vizsgálat elvégzésére, akik visszatérvén, egybehangzó módon a következő jelentést tették: a megkérdezett tanúbizonyságok – tudniillik Nagh Tamás, Weres András, Lwkach Sebestyén, Lwkach Gergely, valamint Ilona asszony, Chehy Pál házastársa és egy bizonyos Anna nevezetű özvegyasszony – egybehangzóan vallották, hogy Pelbarth Gergely, Chonka Mátyás, Swba Balázs és egy Mihály nevű szolga elfogták a nevezett Mynthzenth-i Ferenc valamely Sebestyén nevű, Mezes possessióban lakó jobbágyát, a mondott possessio lakosai azonban látván ezt, kiszabadították a kezükből a jobbágyot. A tanúk azt is látták, hogy a kiszabadítás után a nevezett négy személy visszatért és az említett Sebestyént újra elfogta, keményen megverte és meg is sebesítette.

Eredetije papíron, a hátoldalon öt pecsét helyével és ezzel az egykorú szöveggel: Attestatio Mynthzenthy. Solvit IIII XX. Jelzete: HU-MNL-OL-DF 268 674. Régi jelzet: U 682. (az úszfalvi Úsz család levéltára), Fam. 286.

27. 1524. június 8. (f. IV. a. fest. Barnabae apostoli), Myskolcz

Myskolcz-i Kormossy Tamás alispán és Borsod vármegye szolgabírái emlékezetül ajánlják, hogy Katalin asszony (nobilis), Bernalthfalwa-i Bernalth László házastársa személyesen megjelenvén előttük, a következő vallást tette: bizonyos szükségeinek az elhárítása végett azon házát és nemesi kúriáját, amely a Borsod megyei Maly possessióban van, Berzethe Márton (providus) házával szomszédos és most teljesen lakatlan, összes haszonvételeivel és tartozékaival együtt 9 forint és 50 dénár összegért – amelyet fel is vett – zálogba adta Koromhaza-i Korom Mártonnak, oly módon, hogy a nevezett Korom Márton késedelem nélkül tartozik azt visszaadni neki, amikor vissza kívánja váltani. – Jobbra lent: Ad relationem Mathei Thornahazy judlium.

Eredetije papíron, a hátoldalon négy pecsét nyomaival és egynek a helyével. Alul lent egykorú írással: Impignoratoriae Martino Korom. Solvit VI. Jelzete: HU-MNL-OL-DL 105 632. sz. Régi jelzet: Q 290. (a Lossonczy család levéltára).

28. 1524. augusztus 17. (f. IV. a. fest. Stephani regis), Myskolcz

Myskolcz-i Kormossy Tamás alispán és Borsod vármegye szolgabírái emlékezetül ajánlják, hogy Kerepecz-i János (nobilis) a maga, valamint Pwthnok-i Pál, Antal és István (nobiles) személyében személyesen a jelenlétük elé járulván, tiltakozás formájában a következőket adta elő: úgy hallották, hogy osztályos atyafiuk, Chapy Gergely (nobilis) az ő nagy kárvallásukra el akarja adni, vagy már ténylegesen el is adta birtokrészét, amely az ezen vármegyében fekvő Bessenyew nevezetű possessióban van. Ezért tehát az előterjesztő a felsoroltak nevében is eltiltja a nevezett Chapy Gergelyt a mondott birtokrész elidegenítésétől, valamint mindenki mást is eltilt attól, hogy azon birtokrészt megvegye, elfoglalja, illetve haszonvételeit beszedje és élje.

Eredetije papíron, a hátoldalon öt gyűrűspecsét töredékeivel és helyével, lent pedig a következő egykorú szöveggel: Protestatoriae Stephani de Pwthnok, solvit XII. Jelzete: HU-MNL-OL-DL 90 309. sz. Régi jelzet: Q 154. (a Radvánszky család sajókazai levéltára), 38. 6. sz.

29. 1524. november 23. (quintodecimo die f. IV. a. fest. Martini), Myskolcz

Mykolcz-i Kormossy Tamás alispán és Borsod vármegye szolgabírái emlékezetül adják, hogy az általuk Szent Márton püspök most múlt ünnepe előtti szerdán (november 9-én) kiadott perhalasztó levélben foglaltaknak megfelelően Watha-i Zenynyes Ambrus személyesen megjelent előttük Korom Barnabás (nobilis) ellen, Korom Barnabás azonban, akit Pelbarth János idézett, nem jelent meg a kijelölt napon, maga helyett sem küldött senkit és az elzálogosított földekről az előző esztendőben elvitt gabonakilencedet sem szolgáltatta vissza: ezért a nevezettet, hacsak ésszerűen nem tudja magát menteni, a törvényszék a szokásos büntetésben elmarasztalja.

Eredetije papíron, a zárlaton három pecsét töredékeivel és ezzel a megjegyzéssel: Pro nobili Ambrosio Zennyes de Watha contra nobilem Barnabanm Korom de eadem Vatha. Judicialis, extradata ex sede. Non (ti. solvit). Jelzete: HU-MNL-OL-DL 67 535. sz. Régi jelzet: Q 178. (a Szirmay család levéltára), 148. sz.

Levéltári források

HU-MNL-OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

DF Diplomatikai Fényképgyűjtemény

DL Diplomatikai Levéltár

BODNÁR TAMÁS

NÉPESSÉGCSÖKKENÉS, PUSZTÁSODÁS BORSOD VÁRMEGYE KÖZPONTI TERÜLETÉN A KORA ÚJKORBAN

Borsod megye legnépesebb települése már a középkorban is Miskolc volt, s jelentőségét a mai napig megtartotta. A korabeli mezőváros körül sűrűfaluhálózat alakult ki, közte féltucatnyi kisebb mezővárossal. Vizsgálatunk tárgyát e falvak és mezővárosok kora újkori elnéptelenedése képezi, melyhez Miskolc körül egy összefüggő területi egységet határoltunk le. Ennek az egységnek az általunk kijelölt határain belül településenként próbáljuk meg felderíteni és adatsorokkal, dokumentumokkal bemutatni, hogy mi vezetett az egyes települések 16–17. századi elnéptelenedéséhez és mi lett ennek a 18-19. századi következménye.

A központban elhelyezkedő várost a falvak féloldalasan fogják körül, mivel nyugatról Diósgyőrön túl a Bükk hegység kevés lehetőséget biztosított a megtelepedésre. A települések tetemesebb része Miskolc körül a Sajó-Hernád síkján és a Bükkalján helyezkedik el.

A vizsgálatra kiválasztott települések Miskolc vonzáskörzetében találhatók, de inkább földrajzi, mint közigazgatási vagy gazdasági egységet alkottak. Ezek a következők:

Alsózsolca, Arnót, Bükkaranyos, Hejőcsaba, Déta, Diósgyőr, Felsőzsolca, Görömböly, Kelecsény, Kisfalud, Kisgyőr, Kistokaj, Kondó, Korhi, Ládháza, Ludna, Mályi, Muhi, Nolaj, Nyék, Ónod, Parasznya, Radostyán, Sajóbábony, Sajókeresztúr, Sajólád, Sajólászlófalva, Sajópetri, Sajóvámos, Sajósenye, Szirma, Szirmabesenyő, Tapolca, Tullus, Vakarács, Varbó.

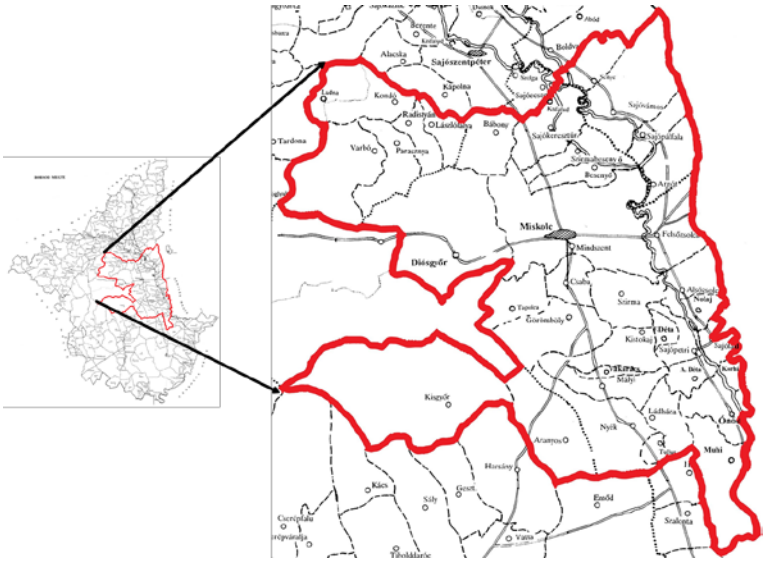

Borsod vármegye és annak piros vonallal körülhatárolt, vizsgálandó központi területe

Miskolcot ebben a tanulmányban nem tárgyaljuk, mivel a városról eddig számtalan tanulmánykötet és monográfia jelent már meg.

A kiválasztott falvak nem mindegyike áll ma már fenn, illetve vannak olyan települések, amelyeket időközben összevontak egymással, vagy egy nagyobb városhoz csatoltak. Ma már nem létezik Déta, Kisfalud, Korhi, Ludna, Muhi, Nolaj, Tullus és Vakarács település. Miskolchoz csatolták Hejőcsabát, Diósgyőrt, Görömbölyt, Szirmát és Tapolcát. Egymással vonták össze Kelecsény és Szirmabesenyő, valamint Nyék és Ládháza községeket. Ezen kívül több olyan helység is van a felsoroltak között, amelyek egykori teljes pusztulásuk után nem a korábbi helyükön, hanem az eredeti belterületüktől kissé távolabb épültek újjá; ilyen pl. Kistokaj, Sajópetri és Sajósenye.

A falvak gazdasági, társadalmi okokból, valamint elemi csapások és hadi események nyomában bekövetkezett elpusztulása Európa-szerte tipikus jelenség volt. Vidékünkön a középkorban a tatárjárás okozott tartós háborús pusztítást, majd a 15. században a cseh husziták hoztak évtizedekig tartó veszedelmet. Az utóbbiak uralmát az egész északi országrész megsínylette, s utánuk számos helység szorult új benépesítésre.[1] Vannak ugyanakkor olyan, egykor népes falvak, amelyeket „eddig ismeretlen" okok miatt hagytak el véglegesen a 15. század második felében. Ilyenek pl. az Alsózsolca melletti Szini, a Szendrő melletti Szentmiklós vagy a Mezőnagymihály határában álló Fejéregyháza, amelyekből a lakosok annak ellenére távoztak, hogy a településeknek szilárd anyagból álló templomaik voltak.

A falvak elhagyottá válásának egyenes következménye volt, hogy a néptelen település környezetében álló népes falvak birtokosai, gazdái elkezdték használni a gazdátlanul maradt szántókat, kaszálókat, legelőket, erdőket. A korábban kultúrnövényekkel hasznosított területeket a több éves parlagon hagyás után, mivel elvadultak, már gyakran csak legelőként, esetleg kaszálóként használták. Igaz ugyan, hogy ismerték a kisajátítandó terület határait, amelyek sérthetetlensége mélyen beleivódott a kora újkori emberbe, de a kilátásban lévő haszon ennek az ősi szabálynak az áthágására csábított. „Éppen a nagyfokú pusztásodás, az emberek elmenekülése az oka annak, hogy a török kiűzése után oly sok vita támadt a határokról, hogy oly sokszor volt kénytelen határvizsgálatot elrendelni a megye. A bizonytalanná vált, elfelejtett határok tág teret nyitottak a meg-

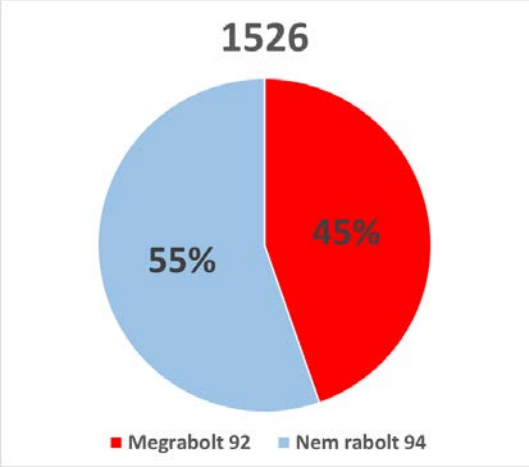

Borsod vármegye törökök által megrabolt és meg nem rabolt településeinek aránya 1526-ban

[1] Szabó, 1966. 181.

tévesztésre, de nyilvánvaló a gazdasági érdek is, amely a határ „elesküvésére" csábította a szomszédokat."[2] Ezért találkozunk olyan gyakran a néptelen falvak esetében azzal, hogy birtokosai „tiltják" a szomszédokat, azaz a környező települések lakosait a szóban forgó néptelen falu, puszta „élésétől". Amikor ilyen tiltással találkozunk, biztosak lehetünk abban, hogy a tiltott területen már nem élnek lakosok, vagy csak olyan csekély számban, hogy képtelenek településük határát megvédeni az idegenektől. Kiválasztott településeinket tárgyalva nem egy hasonló példával találkozunk majd. Leszögezhetjük azt, hogy a 16-17. században a prédiummá válás elsődleges és kiváltó okát a török hódításban kereshetjük. 1526-tól, de még inkább 1544-től a falvak több évtizedet „frontvonalban" töltöttek el, amelyek következménye nem csak a gazdasági és demográfiai stagnálás, hanem a visszafejlődés is volt. A mohácsi csatát követően Verancsics Antal így írt az elfoglalt magyar királyi székhelyről vis--szavonuló törökökről: „Az császár Buda előtt általköltezík, az másik rablót kibocsátá, ki Váctúl fogva Gyengyesig, Miskolcig, Mohiig, az Nagyszegedig, Péterváradjáig az Tisza Duna közit mind megrablák, ígetik. Az Úr Isten tudja, menyi szántalan ezer rabot elvivínek."[3] A fentiek alapján feltételezni tudjuk, hogy Dél-Borsodot, Muhi és Miskolc környékét felégették, elpusztították, így az akkor létező borsodi falvak több mint a fele érintve lehetett ebben a török rablóhadjáratban.

Buda 1541-es és Hatvan 1544-es bevétele után ugyancsak hasonló támadásokat élt át Borsod vármegye, bár akkor a teljes településhálózatnak csak kb. 23 %-a volt érintett a feljegyzések szerint. Így például Miskolc, Szirma, Görömböly, Kistokaj, Mályi, Nyék, Alsózsolca, Déta, stb.

A törökök a vilajetek és szandzsákok székhelyéről, valamint a kisebb török végvárakból kiindulva módszeresen igyekeztek hódoltatni a területi igényeken belül álló falvakat, amivel évtizedek alatt ellehetetlenítették az itt élő lakosságot. A török apparátus a mezővárosok kivételével, amelyeket hász birtokként a kincstárnak adóztatott, a falvak adójából befolyt jövedelemmel próbálta ellátni a szpáhikat, illetve előfordult az is, hogy egy-egy kisebb katonai egység kapott tímárbirtokul egy vagy több települést. A szpáhik pedig szó szerint tűzzel-vassal kényszertették a birtokként megkapott helyek lakosságát a mértéktelen adófizetésre. Mivel a szpáhik olyan, a hódoltság peremvidékén elhelyezkedő falvakat is megkaptak birtokul, ahol eleinte nem tudták jogaikat érvényesíteni, ezért igyekeztek ezeket is minél előbb behódolásra és adózásra kényszeríteni. A török állam a határvidéken álló, még be nem hódolt falvak „kiutalásával" ösztönözte a szpáhikat arra, hogy ezek lakosait állandó presszúra alatt tartva a meghódított területek nagyságát kiterjesszék.

[2] Tóth, 1987. 150.
[3] Szalay, 1857.25.

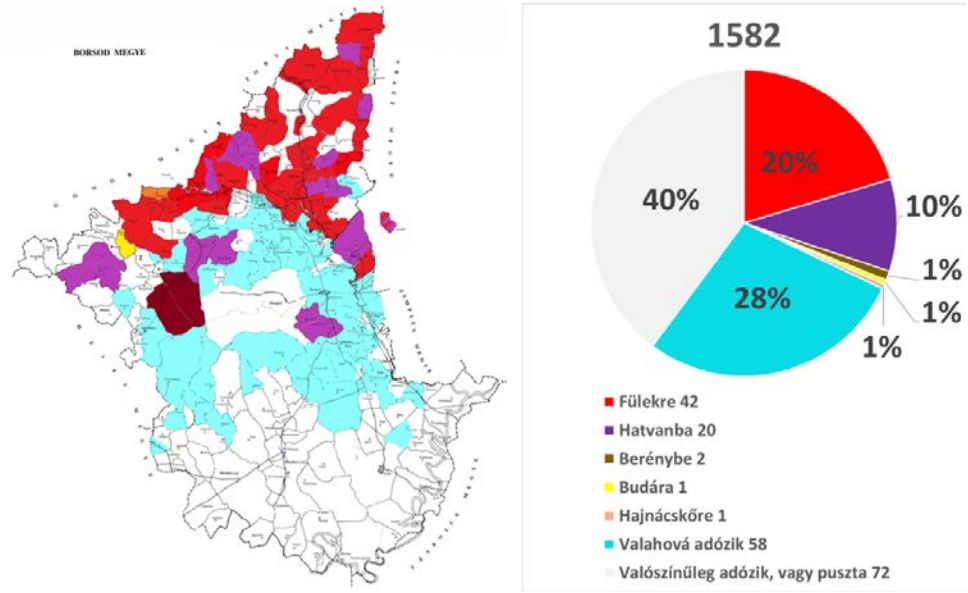

Borsod vármegye töröknek adózó falvai 1582-ben

Ennek a nyomásnak következtében egyre növekedett az adó mértéke, amit az 1582-ből, 1596-ból és 1641-ből fennmaradt ún. törökadó-összeírásokból ismerhetünk meg.

A falvakban a törökadó-összeírások alkalmával a kihallgatott személyek több esetben említik a falu „megszállását" vagy „első megszállását". Ezek a helyi lakosságnak az üldöztetések után, akár évek múlva történő visszatelepülésére utalnak, amikor a környező vagy távolabbi falvakból, mezővárosokból, esetleg erdőkből, nádasokból újra visszatértek eredeti lakóhelyükre.

A törökadó többféle adónemből tevődött össze: Fejpénz, amelyet családonként számoltak, de azt egy összegben fizette a falu. A császár adóját a 300 akcse ingó vagyonnal rendelkezők, a szablyapénzt a fegyverviselők (általában kisnemesek) fizették. Természetbeni szolgáltatás volt a szinte minden településtől beszedett vaj- és mézadó, – ezt is egyben „fizette" egy-egy falu – melynek mennyisége megállapodás kérdése volt, de ezt gyakran pénzben váltották meg. Szénával is tartoztak, amelyet ugyancsak meg lehetett pénzben váltani. A különböző zöldségfélékből és borból tizedet adtak, de tűzifa-szolgáltatással is tartoztak, illetve ezt is megválthatták pénzzel. Ezen kívül egyéb, a Magyar Királyságban nem megszokott adókat is kivetettek a törökök: füstpénzt a kémények után, parochiális pénzt a templom használata után, kocsmapénzt a korcsmáltatásért, míg szakállpénzt a szakállasok, menyasszonypénzt a frissen házasultak fizettek. Emellett a törökök élhettek az egyes váltópénzek egymáshoz viszonyított arányának megváltoztatásával, így téve szert nagyobb haszonra.

A fentiek következtében a demográfiai fejlődés megtorpant, ezzel együtt a gazdasági növekedés is leállt, ugyanis a megtermelt javak tetemes részét a törökök vitték el. Azonban azt is meg kell jegyeznünk, hogy a hazai várak és katonaság fenntartását is nagyrészt az érintett megyék lakosságának adójából fedezte a Magyar Király-

ság. Emellett a „baráti” végvári vitézek, hajdúk, a királyi katonaság, a táborozó német és magyar katonák szintén nem kevés kárt okoztak a vidék lakosságának, ahogy azt a 17. század második felében a vármegyéhez írt panaszlevelekben olvashatjuk.[4] 1683-ban a megyének 48.753 forint kára keletkezett, emellett 3611 darab marhát hajtottak el. A végbeiek, putnokiak, szendrőiek, felosztották egymás között a falvakat és mint földesurak maguknak szolgáltattak, adóztattak.[5]

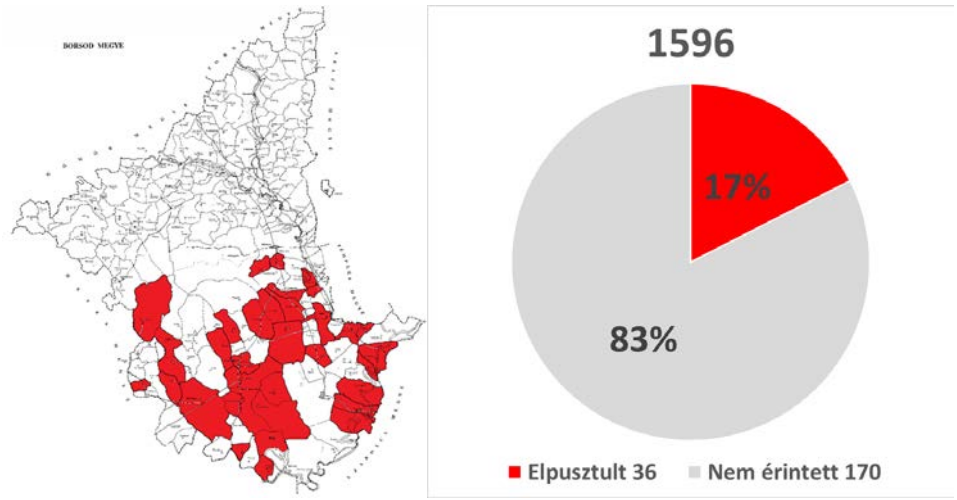

Borsod vármegye elpusztult falvai a mezőkeresztesi csata után

1685-ben a Fürstenberg regimentbeliek öreget és ifjút nem kímélve az embereket tömlöcbe zárták, majd őket minden héten kétszer a tömlöcből kivezetve, erősen megpálcázva „halálra verték”. Ezekbe a verésekbe nyolc ember valóban bele is halt, de a katonák nem átallották az alispánt is börtönbe vetni. Az asszonyokat sem kímélték, hasonlóképpen összekötözve, árestomban tartották őket. Az ettől való félelem miatt sok falu lakosai elhagyták lakóhelyüket, és elbujdostak. A megye lakossága nem hogy szaporodott volna, hanem nagyon sokan a délebbre fekvő vármegyékbe költöztek.[6]

Mindezeket a demográfiai és gazdasági változásokat jól tükrözik a 16-17. századi portális és tizedösszeírások. Ezért a kiragadott Borsod vármegyei terület esetében a portális összeírásokat vizsgáltuk meg folyamatosan az 1530-1609 közé eső időintervallumban, ezen belül az 1598 és 1606 közötti házankénti adóösszeírást is.[7] Mind a portális, mind a házankénti összeírásokat külön táblázatban feldolgozva mutatjuk be településenként, kivéve, ha ezek valamilyen oknál fogva nem maradtak fenn. Ha szükséges volt, és további dikális és decimális adatok ismeretében ezt meg tudtuk tenni, akkor kitekintettünk a települések pusztulását előrejelző néhány adóévre a 17. század folyamára. A portális összeírások több esetben egyéb plusz információkkal is

[4] HU-MNL-BAZML-IV. 501.b. III. I. és II. iratcsomói.
[5] HU-MNL-BAZML-IV. 501.b. III. II. 116
[6] Uo.
[7] HU-MNL-BAZML-XV. 32. Borsod vármegye dikális összeírásai.

(ezeket szintén jeleztük) szolgálnak a falvak felégetésére, a török és tatár pusztításokra vonatkozóan.

Tudjuk azt, hogy a szilárd anyagból épült templomnak a falvakban közösségmegtartó ereje volt azáltal, hogy egy-egy komolyabb pusztítás után ez az épület, még ha tető nélkül is, de fennállva maradt. Illetve a templom körüli temető megszentelt helye, ezzel együtt a valamennyire védelmet adó kőépület visszatérésre ösztönözhette az elmenekült, szétszéledt lakosokat. Ezért a templomos településeknél megpróbáltunk közép- és kora újkori adatokat találni a falu egyházára vonatkozóan, illetve megszűrtük az 1698-ban és 1721-ben történt katolikus templomösszeírások,[8] valamint az 1746-ban, 1769-ben és 1829-ben zajlott „canonica visitatio" adatait abból a szempontból, hogy a kérdéses templomra és településre vonatkozóan tartalmaznak-e a témához kapcsolódó adatot. Sok esetben a templom 18. és 19. századi története, felújítása, újjáépítése is támpontot nyújt a kora újkori események jobb megismeréséhez.

A népesség csökkenésére, egy település 17. századi elsorvadására következtethetünk abból is, hogy a 17. végén vagy a 18. században történt-e betelepítés. A nagybirtokosok vidékünkre elsősorban észak- északkeleti irányból szlovák, ruszin és magyar nemzetiségű lakosokat telepítettek be, amelyre ugyancsak a már említett egyházlátogatási jegyzőkönyvek elemzésével és Pesty Frigyes helynévtárának tanulmányozásával találhatunk adatokat. A betelepítettek pontos számát nem ismerjük, de nagyságára abból következtethetünk, hogy sokszor egész falvak lakossága települt le, illetve ekkortól honosodott meg megyénkben a görögkatolikus vallás.

A népességcsökkenéssel, egy-egy falu szó szerinti „eltűnésével" együtt felmerül az a kérdés is, hogy meghatározható-e ezeknek a kora újkorban még létező településeknek a helye amely elengedhetetlen feladata a levéltári, illetve a régészeti kutatásnak. A lokalizálás lehetőségét levéltári kéziratos és már publikált források, valamint korabeli térképek és légifotók elemzése teszi lehetővé. Fontos, hogy volt-e a vizsgált településnek temploma, mert ha volt, akkor bizonyára szó szerint „nyomot hagyott". Ha eljut a kutató a terepi munkához, és már a földdel egyenlő az egykori imaház, akkor is jelentős habarcsos kőtörmeléket és a körülötte lévő temetőből számtalan emberi csontmaradványt kell találnia.

Amennyiben a pusztává lett település helyének vagy templomának régészeti feltárása már megtörtént, akkor ennek legfontosabb eredményeit is közöljük. Az egyes települések tárgyalásánál a fenti forrásoknak a konklúzióját szeretnénk egy csokorba kötve bemutatni és tényszerűen közölni. Szeretnénk hangsúlyozni, hogy a vizsgált területen már a középkorban is elnéptelenedtek falvak, de ezeknek a történetével, elhagyottá válásuk körülményeivel nem kívánunk foglalkozni ebben a tanulmányban.

Borsod vármegyében 1728-ban készítettek egy településenkénti összeírást, amely a korabeli possessio és praedium szerint választotta ketté a falvakat. A felsorolt, egykor népes lakott helyek között csak egy hajdani mezőváros (Muhi) van, de felsorolnak itt sokkal korábban, már a középkorban elhagyott falvak is, pl. Rákos, Tetes, Koromháza stb. Illetve találunk ebben a felsorolásban olyan pusztákat, amelyeknek

[8] EFL AV. 943.

kétséges az egykori települési státusa, így pl. Holthernád, Pincehely és Karácsonydomb valószínűleg soha nem voltak folyamatosan lakott falvak, de tanya méretű mivoltukban sem lehettek hosszú életűek. A legtöbb itt felsorolt lakott hely viszont a kora újkorban vált elhagyottá, és később telepedett újra, mint pl. Felsőzsolca, Mályi, Keresztúr, Petri stb. vagy máig elhagyatottan maradt, mint pl. Szolga, Vakarács, Cegléd, Harnóc vagy Kacola.

1728-ban a következő prédiumok voltak Borsod vármegyében:

Miskolci járás: Szolga, Kisfalud, Vakarács, Mályi, Nyék, Tullus, Rákos, Keresztúr, Déta, Muhi, Csüllő, Petri, Istenföldje, Koromháza, Felsőzsolca, Nolaj, Kisfalud, Kürt, Parasztbikk Százd, Derzs, Pély, Tapolca, Felsőszalonta, Bürk, Csürk, Alsóbába.

Ónodi járás: Váralja, Leányfalu, Pazsag, Szőlőske, Tihamér, Tilaj, Négyes, Montaj, Tetes, Püspöki, Cegléd, Almagyar, Cserépalja, Vajla, Gelej, Fejéregyháza, Szarvaskő.

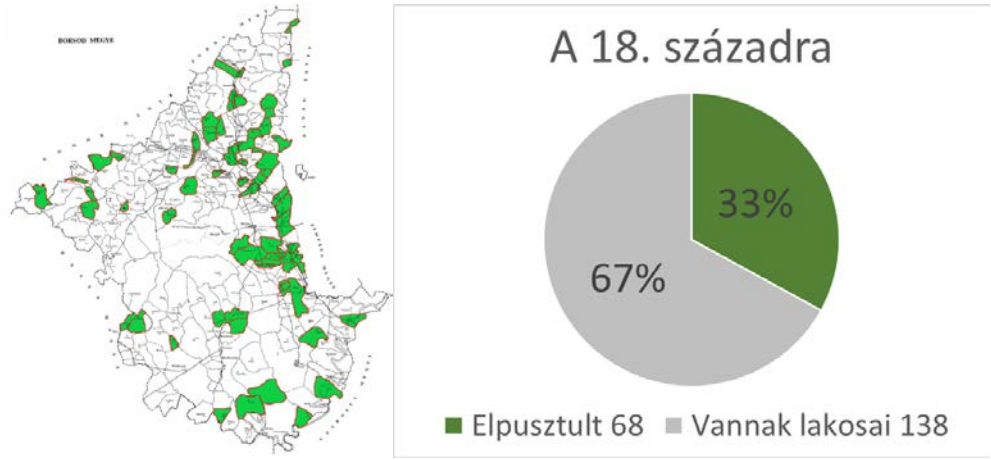

Borsod vármegye pusztává lett települései a 18. század elején az adójegyzékek alapján

Szentpéteri járás: Kisfalud, Alsóbarcika, Mocsolyás, Vizslás, Harnóc, Kisbarca, Vasvár, Somsály, Kisbolyok, Mogyorósd, Kismező, Ördögfalva, Ugfalva, Ludna, Ördöglyuka, Abafalva, Csobánka, Molnosbél.

Szendrői járás: Holthernád, Karácsonydomb, Csegeteleke, Kendereshát, Buska, Senye, Perecsütőabod, Hatház, Nyomárkércs, Börkös, Tornaháza, Nyilas, Köbli, Pincehely, Csehi, Tövises, Jákfalva, Borfalva, Diviny, Dubicsány, Kacola, Kálló, Kurityán, Múcsony, Dusnok, Cseb, Ormos, Pusztakazinc, Császta, Garadna, Szentmiklós, Ivánka, Sáp, Finke, Egres, Hajnácsó, Alsótelekes, Felsőtelekes, Dezső.[9]

[9] HU-MNL-BAZML-IV. 501.b. III. I. 199.

Alsózsolca

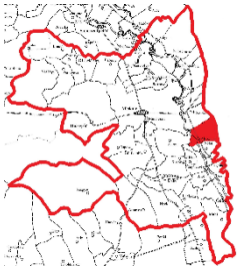

1281-ben említik először,[10] valamikor bizonyára egy települést alkotott a szomszédos Felsőzsolcával együtt. Neve a későbbiekben Kiszsolca, Alzsolca, Alsózsolca alakban is előfordul

Az 1332-ben Szent Miklós tiszteletére szentelt alsózsolcai templomnak a papja 8 garas, az 1334. év második félévében 8 garas, 1335 második félévében 4 garas pápai tizedet fizetett.[11]

A törökadó 1582-ben 67,2 forint volt.[12] 1596-ban „*Fülekre adóztak és első alkalommal fizettek 32 forintot, s adtak mézet vajjal együtt 16 pintet. Ez az összeg aztán 50, 55 és 65 forintra növekedett. Később lecsökkent az egy mázsa faggyúval együtt 60 forintra. A legutolsó alkalommal pedig fizettek 55 forintot. Császár adóját esztendőnként fizettek 9 forintot. Csupán egy esztendőben fizettek szablyapénzt 9 forintot. Parochiális pénzt is egyszer fizettek 1 forintot és 50 dénárt. Mézet és vajat különbségtétel nélkül 16 pintet adtak. Épületre való fáért 5 forintot fizettek, nem minden esztendőben azonban. Nem szolgáltak. A földesúrnak évi adó gyanánt minden egyes jobbágy 86 dénárt és 2 köböl zabot adott egykoron, de most ez elengedtetett nekik. Kilencedet adnak a gabonából. Szolgálnak a majorságban és más munkákban.*”[13]

1641-ben így vallottak a töröknek fizetett adóról: „*Nyilván tudja, hogy mitül fogván megszállották Alsózsolcát, esztendőnként való adójok volt 32 forint, ez mellett 32 kila búza, 32 icce vaj, és semmi egyebet nem adóztak, sem szolgáltak. Hanem vagyon tizenöt esztendeje, hogy az mostani urok, Durat izpahia felverte adójokat és minden esztendőben veszen rajtok attul fogván negyven forintot. Ez mellett negyven szekér szénát, 40 szekér fát, hatvan kila búzát, 60 kila árpát, vajat, mézet 60 iccét és egy vágó tehenet.*”[14]

1676-ban a táboros katonáknak szolgáltatott terhekről így vallottak a helyiek: „*[…] minthogy falunk ország útjában van, mikor Őfelsége táborára az szendrei és füleki vitézek alá s fel jártak, ki nem tudnánk mondani, minémű sok károkat vallottunk miattok. Mikor az Őfelsége tábora Emődnél volt, akkor annak az német officernek, az kit Ónod alatt elfogtak volt, annak az compániájábul való horvátok vágták le két tehenünket hatalmasul. […] az 1676. esztendőben Petheő Ferenc uram őnagysága parancsolatjábul vittünk száz szeker szénát, kiért egy pénzt sem adtak. Ismét 1676. esztendőben ugyan commendant uram parancsolatjára vittünk harminc szeker szénát kéntelenség alatt, minden pénz nélkül. Vittünk ismét ugyanazon kéntelenség alatt, Juhász György parancsolatjára tíz szeker szénát minden pénz nélkül, mindazáltal valami semmirekellő dologért meg akarván az falut büntetni három forintokra, s hogy az szénát megvittük, úgy engedte el az három forintokat, ilyen fizetése volt Juhász György uramnak. Az gratuitus laboron kívül tűzrevaló fát az mennyit behordottunk, számát annak nem tudjuk, nevezetesen Juhász György uram pénzért kért 8 szeker fát, de mikor bevittük, semmit sem adott őkegyelme. Mostan is commendant uram minden holnapra 8 szeker fát és annyi szénát vetett reánk, melyet is már egy holnapra beszolgáltattunk. Mikor az fizetést Szendrőbül Ónodba alávittük,*

[10] Györffy, 1963. I. kötet, 817.
[11] Györffy, 1963. I. kötet, 818.
[12] Bodnár-Tóth, 2005. 41.
[13] Bodnár-Tóth, 2005. 104.
[14] Bodnár-Tóth, 2005. 120-121.

csépelék el az szendrei németek 25 kereszt búzánkat, az ládiakét 40 keresztet, azon kívül meg nem tudnánk mondani mennyi fejér ruhánkat hordották el. Ismét az ónodiak közül, akár erdőn, úton találják szekereinket, mind szénával, fával, csak szabadon, minden tilalom nélkül béhajtják. Azon kívül mikor felesen bejönnek, valaminket házunkban találják, szabadon hordják, az fejérnéphez fegyvert fognak, hozzálőnek, verik, rútítják őket, hogy kicsiny fejír ruhácskájokat oltalmaznák."[15]

A török kiűzése után, még 1693-ban is folytatódtak a szenvedések: *„[…] Mert majd többire elviselhetetlen az iga, az szorongatás, az ínség rajtunk az sok jövő s járó és strázsára járó németek miatt. Az elmúlt nyáron való széna takarásunkból még a tavaszon kipusztultunk úgy, hogy csak mi szénánk sem maradott a táboros németektől. Azonban a tekintetes nemes vármegye gyűlésén rendeltek hozzánk egy kocsist négy ökörrel, azmely miatt annyira olyan nyomorgattatásban vagyunk, hogy majd szinte elviselhetetlen. Mert maga minden nap minden gazdától háromszor kíván főttet, sőt ha szája ízint nem tetszik, az földhöz veri vagy utána hajítja az ételt az ételivőnek. Másként pedig iszonyatos az szitkozódása, s az nyelve, azmely miatt igen nagy böcstelenségeket kell szenyvednünk. Úgy hogy mi bizony inkább felvállaltuk volna, sőt egy gyalog német sem kérte volna ki jobban az önmagáét, mint ez. Azért alázatosan kérjük uraságodat nemzetes ispán urunk, ez elviselhetetlen terhes igáknak megkönnyebbítésben, hogy mellettünk és ez rajtunk lévő kocsist fordítsa el rólunk, mert sokáig el nem viselhetjük."*[16]

A falu temploma 1675 környékén pusztult el, melyről 1692-ben így vallottak: „Van egy romos templom, amely körülbelül 17 éve romosan áll, itt egy kálvinista vallású prédikátor lakik."[17]

Vay Ábrahám (amikor 1736-ban át akarta alakítani a romos templomocskát) így írt az épületről: *„Azon templomnak kerekded végét nem az utca felől, mely felől noha négy szegre, de az előtt volt az keskenyebb vége, hanem az Sajó felől akarom hagyatni, és az frontiscipiumát az utca felé kívánom, hogy légyen s ugyan az frontiscipiumán egy tornyocskát emelni."*

Az I. katonai felmérés térképén bekarikázva a középkori templom helye

[15] HU-MNL-BAZML-IV. 501.b. III.II.56.
[16] HU-MNL-BAZML-IV. 501.b. III.II. 199.
[17] HU-MNL-OL UC 38:80.

Az 1746-os egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint a falu közepén az egykor katolikus templom romjaiból még látszottak a fundamentumok.[18]

1786-ban a katolikus vizitátor a következőket jegyezte fel az akkor még romjaiban álló templomról: *"A falu nyugati, Felsőzsolca felőli részén lévő jobbágyházak között körülnézve megtudtuk, és a templom lerombolt alapjaiból és a széthányt kövek halmaiból és magából az anyagból is kitűnt, hogy a csekély nagyságú templom közönséges és nem faragott kövekből állt, de a jogtalanság és az időjárás viszontagságai miatt nagyobbrészt szinte az alapjáig tönkrement, s a falu nyugati végén lakó lakosainak és az arra járóknak a templom máig álló, a az összedőlés szélére jutott fala láthatóan fenyegető veszélyt jelentett, s ezt a falat – egyrészt az esetleges veszély megelőzésére, másrészt azért, hogy kövei ne inogjanak (mert annak előtte inogtak), s ne vesszenek lassanként el, s arra való szándékkal, hogy a köveket újonnan építendő imaházukra fordítsák – maguk a lakosok rontották le, a fal kövei az alapból kiásott kövekkel együtt, ideértve azokat is, amelyeket az imaháznak kijelölt helyre szállítottak, körülbelül 14-15 bécsi quadrátölet tettek ki."*[19]

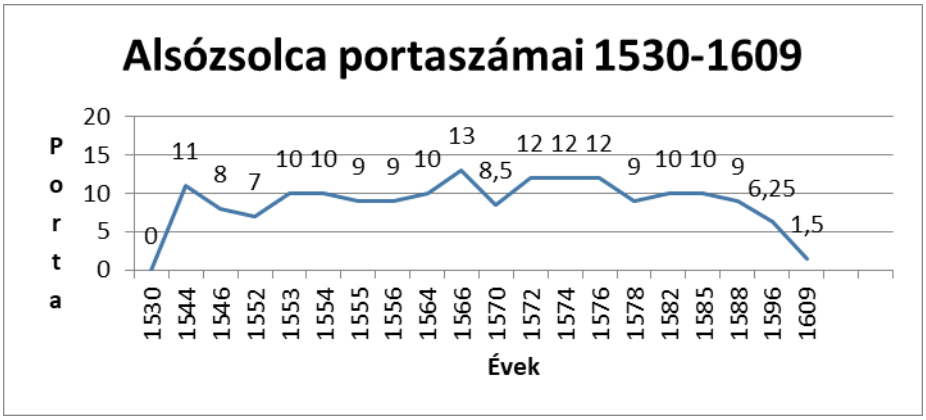

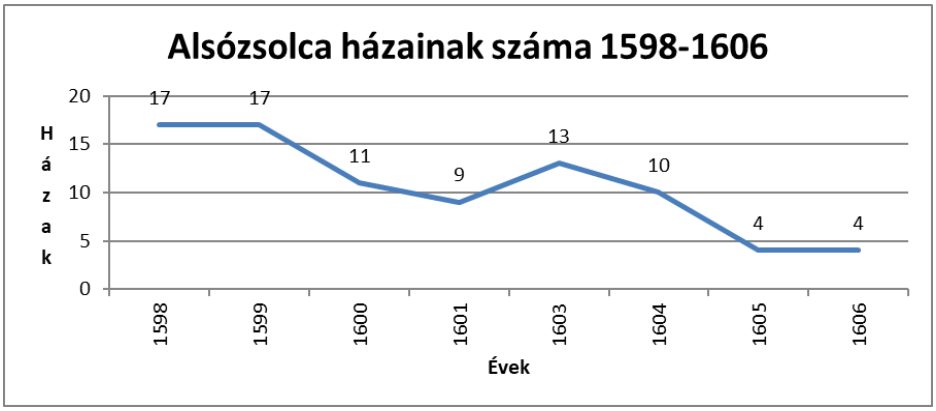

[18] EFL 3412. rak. sz. 217. fol.
[19] HU-MNL-BAZML-IV. 506. 1786. Fs. IV. 63. (Fordította Gyulai Éva.)

A falu talán egy-két évi néptelenség mellett, de helyben maradt, törzslakosságát megőrizte. Középkori templomát az I. katonai felmérés és az 1786-os vizitáció segítségével lehetett azonosítani. Eszerint az körülbelül a falu közepén állt, de 1790-re már lebontották birtokosai, a Vay család tagjai, és anyagát az 1795-ben felavatott új református templomba építették be.

Arnót

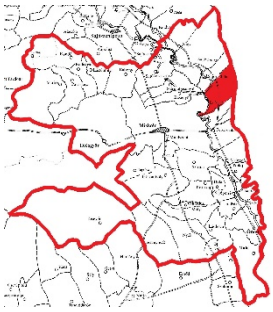

A falu Árpád-kori eredetű, első írásos emléke 1230-ból származik.[20] A település neve Miskolc 1325. évi határjárásában Alsóarnót néven fordul elő,[21] miből adódóan falukettőződésre kell gondolnunk, tehát Felsőarnótnak is kellett egykor lennie.

A település Borsod megye szélén helyezkedett el, határos Sajópálfalával, Ongával, Felsőzsolcával és Miskolccal.

Törökadója 1596-ban: *„a füleki török úrnak kezdetben fizettek 14 forintot, majd azután 20 forintot. Császár adóját 1 porta után adtak 1 forintot és 50 dénárt. Szablyapénzt semmit sem adtak. Vajat és mézet adtak 10 pintet, ami kitesz 1 forintot. Egyéb szolgálatot nem teljesítettek. A keresztény földesuruknak semennyi adót sem fizetnek, azért, mert nem olyan régen telepedtek meg itt ismét. Kilencedet adnak a gabonából és szolgálnak."*[22]

A 17. század közepére teljesen elnéptelenedett a falu, maradék lakosai Miskolcra költöztek: A Rákóczi László birtokán élő Lucza Mihály és Pany István 1648-ban Miskolcon lakott, pedig a házuk Arnóton volt. Csak ők ismerték a falu határát, amit rajtuk kívül idegenek éltek.[23] 1652-ben már csak egy gyalogszeres jobbágyot találtak itt, aki Miskolcról szolgált.[24] 1670-ben feljegyezték, hogy Arnót több mint 34 esztendeje elpusztult, lakosai azóta Miskolcon laknak, ott kaptak házhelyeket.[25]

A 18. század elejéig a település teljesen elhagyottan állt. 1706-ban már lakták néhányan, mert lakosait a fuvar és beszállásolás terhe alól felmentették.[26] Szervezett újratelepítése 1720 körül történt szlovák nemzetiségű lakosokkal.[27]

Arnót lakói az 1746-os canonica visitatio szerint elmagyarosodó szlovákok voltak.[28]

---

[20] Györffy, 1963. 1. kötet, 753.
[21] AO IX. 7.
[22] Bodnár-Tóth, 2005. 35.
[23] HU-MNL-OL UC 39 : 1.
[24] HU-MNL-OL UC 88 : 23.
[25] HU-MNL-BAZML-XV. 17. Arnót 1670.
[26] HU-MNL-BAZML-IV. 501.a. 15. kötet, 44.
[27] Veres, 1984. térkép
[28] EFL AV. rak. sz. 3415. 123-124.

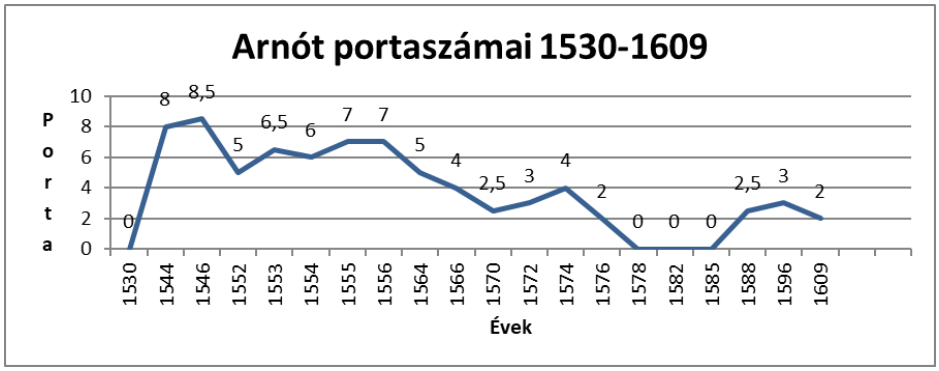

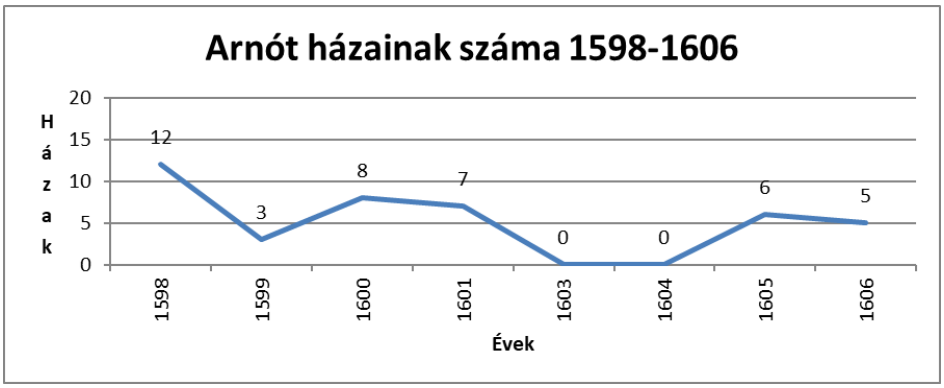

1647-ben a portális összeíráskor azt jegyezték fel a faluról, hogy elpusztult, lakosai pedig Miskolcon éltek.[29]

Templomát a pápai tizedjegyzékek 1331-1335 között nem említik, tehát ekkor még nem létezhetett. 1420-ban viszont állt már itt egy Szent Márton hitvalló tiszteletére szentelt templom, körülötte temetővel. Buska[30] és Arnót határa éppen a temető mellől indult észak felé az Abanagyút nevű útig, illetve a temetőtől nyugat felé a Rakattyás-ér nevű folyóvízig.[31]

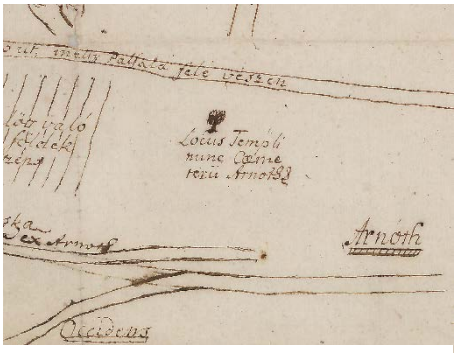

Az arnóti templom helyét jelölő térkép részlete (HU-MNL-BAZML BmT 272.)

A falu 1335-1420 között épült templomának helyét nem lehet pontosan meghatározni. Az egyik verzió szerint 1721-ben az egykori templom romjai még láthatóak voltak, itt építették fel az evangélikusok fatemplomát, akik 1779-ben ugyanitt létesítették a ma is fennálló kőtemplomukat.[32] Eszerint az egykori templom és körötte a

[29] HU-MNL-BAZML-XV. 32. Borsod dic. 1647.
[30] A középkorban elnéptelenedett, Arnót és Sajópálfala között fekvő falucska.
[31] Sugár, 1980. 233.
[32] HU-MNL-BAZML-XV. 17. Arnót. Ev. egyház.

temető a mai falu közepe táján, a fő utcán volt s Buska határa is itt kezdődött.

A másik elképzelés inkább tűnik valószerűnek. Eszerint a falu temploma a mai település északi részén elhelyezkedő temetőben volt. Ezt látszik igazolni az a 18. századi térkép, amelyen a temetőben ez a felirat található: *„A temető melyben az arnóti templom állt."*[33] Itt sokkal inkább elképzelhető Buska határának kiindulási pontja.

Besenyő

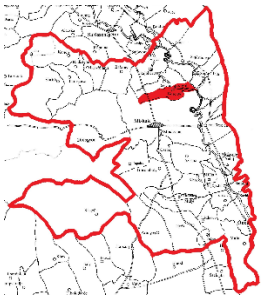

Neve 1291-ben Besenyő alakban fordul elő,[34] de a kora újkortól Sajóbesenyő[35] és Vámosbesenyő[36] formában is találkozunk vele. 1939-ben vonták össze Szirmabesenyővel, ma ennek része.[37] Határos Szirmabesenyő, Sajópálfala és Miskolc településekkel.

Sajóbesenyő az 1576-os törökdúlás következtében puszta állt, majd újranépesült. 1609 és 1620 között a portáinak száma soha nem haladta meg az egyet. 1647-ben puszta állt, lakosai a csavargók, fosztogatók elől Miskolcra húzódtak.[38]

Törökadója 1582-ben 78 forint volt.[39] 1596-ban a törökadó mértékéről Bende Bálint bíró és Nemess Mihály esküdt ezt jelentették: „*Első alkalommal Fülekre adóztak és hallomásból tudják, hogy első alkalommal 15 forintot fizettek. Eltelvén négy esztendő, azután Hatvanhoz rendelték őket és 25 forintot fizettek. A legutolsó alkalommal pedig, az elpusztításuk után megállapodtak és fizettek esztendőnként 65 forintot. Császár adóját minden esztendőben fizettek 8 forintot. Úgy emlékeznek, szablyapénzt kétszer adtak 6 forintot, vagy többet, vagy kevesebbet, mivel nem emlékeznek biztosan. Pénzt fizettek a szénáért is, a parochia után is, a boroknak a korcsmáltatásáért is - amit czapp pénznek, neveznek -, továbbá a szakállakért is, de hogy mennyit, arra nem emlékeznek. Nem szolgáltak."*[40] Az 1641-es törökadó-összeírásban már nem szerepelt a település, feltételezhetően ekkor is puszta.

1736-ban jelentős szlovák lakosságot telepítettek ide.[41]

Besenyő református anyaegyháza 1600 előtt Sajókeresztúr volt.[42] 1721-ben már állt katolikus formára épült temploma.[43] 1829-ben a plébániatemplom a falun kívül nyugat felé feküdt, az épületet a Szirmay család emeltette 1762-ben.[44]

---

33 HU-MNL-BAZML BmT 272.
34 Györffy, 1963. 1. kötet, 758.
35 HU-MNL-OL UC. 106/75. 1596-ban.
36 HU-MNL-BAZML-XV. 32. Borsod dec. 1587.
37 Hőgye-Seresné-Tóth, 1983. 429.
38 HU-MNL-BAZML-XV. 32. Borsod dic. 1609-1620, 1647.
39 Bodnár-Tóth, 2005. 41.
40 Bodnár-Tóth, 2005. 87.
41 Veres, 1984. térkép.
42 Dienes, 2001. 160.
43 ACP 1. füzet, 41.
44 EFL 3570. rak. sz.

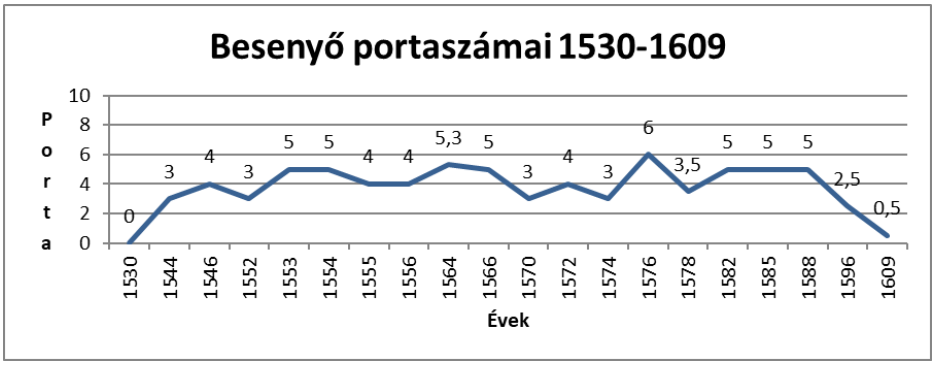

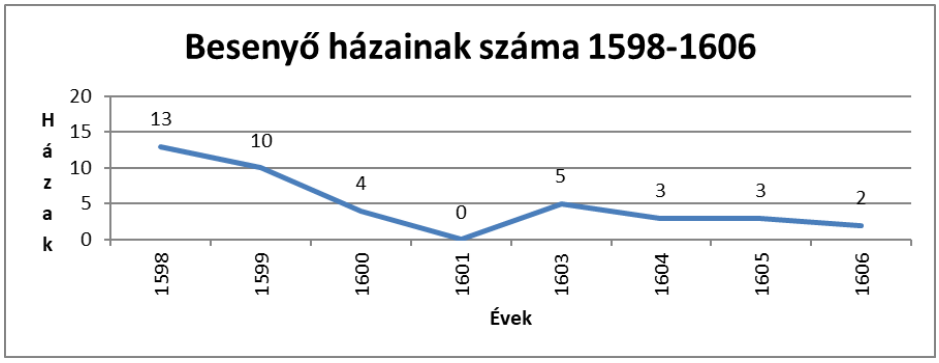

Bükkaranyos:

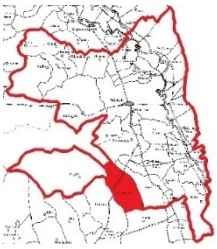

Első említésekor, 1285-ben Aranyas néven szerepel, majd 1291-ben Kisaranyasd megnevezéssel is találkozunk, ami a falu két részének, Kis-, Nagy- elkülönülésére utal.[45] A szomszédos települések Miskolc, Nyékládháza, Emőd, Harsány, illetve Kisgyőr.

Házösszeírásai a 16. század fordulójáról már nem maradtak fenn, mert ekkor pusztán állhatott.

Törökadója 1582-ben 319 forint volt.[46] 1596-ban Mecher Tamás bíró, Bordás Pál és Chelen Ferenc esküdtek jelentik: *„Mindig Hatvanba adóztak kezdettől, az 1568. esztendőtől fogva végig és első alkalommal 46 forintot fizettek. Ez azután megnőtt 140, 200 és 250 forintra, azzal a feltétellel, hogy amint megegyeztek, sem a császár adóját, sem más adókat nem elkülönítve, hanem ebbe beleértve kelljen fizetniük. A legutolsó alkalommal végül 290 forintot fizettek. Császár adóját akkor esztendőnként 21 forintot fizettek. Szablyapénzt, ahogyan visszaemlékeznek, egyszer fizettek 1 forintot és 50 dénárt. Parochiális pénzt háromszor fizettek, egy-egy alkalommal 3 forintot. Szakáll-adót egyszer fizettek 1 forintot és 50 dénárt. Korcsmapénzt és más pénzeket ezeken kívül nem fizettek. Épületre való fát a domoszlóiak által két alkalommal adtak, s nekik fizettek egyszer-egyszer 9 forintot. Vajat és mézet különbségtétel nélkül 40 pintet adtak. Szolgáltak is. A földesúrnak évi*

[45] Györffy, 1963. 1. kötet, 752.
[46] Bodnár-Tóth, 2005. 41.

adót minden egyes jobbágy 12 dénárt fizetett, valamint két kenyeret és két tyúkot. Kilencedet a borból és a vetésekből adnak, a sertések dézsmájáért általában 3 forintot fizetnek. Szolgálnak is a szükséges dolgokban."[47]

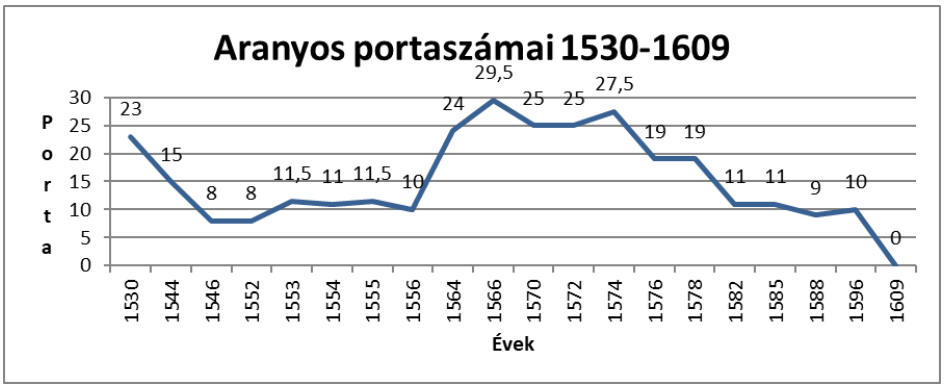

1641-ben *„Meczer János hiti szerint így vall: Itt, Borsod vármegyében nem tudok, hogy falut holdoltatott volna az török, mivel mind holdoltak. Győr és Ónad alá tudom, hogy egynéhányszor ment csatára az török, rabot, marhát eleget vett. Azt is tudom, hogy Ónadot megégette, sok rabot, portékát vett. Tudom azt is, az mi szegény falunknak, Aranyasnak tizenhat esztendőtől fogva minden esztendőben feljebb verte az török az adónkat. Elsőben tudom, hogy százhuszonöt forint volt, most immár másfélszáznál is több, szénábul, vajbul, mézbül az szerint mind feljebb verték. Ezt is szokták most rajtunk, ők is mint az magyarok, porta pénzt csak ez idén is kétszer vöttek rajtunk. Először három tallért, másodszor harmadfél forintot vettek rajtunk. Ekével sem tartoztunk azelőtt, de most azt is felköltötték reánk."*[48]

1639-ben református anyaegyház volt itt,[49] középkori eredetű temploma kőből épült, és láthatóan katolikus volt.[50] Az 1696-os és 1721-es templomlátogatási jegyzőkönyvek is említik a kálvinista kőtemplomot amelynek struktúrája katolikus építésre utalt. A katolikus eredetet bizonyító sekrestyét 1746-ben lebontották, és a három oltár kőfundamentumát is kiszedték. A lakosság szlovákul beszélt.[51]

A község katolikus lakosai 1776-ban kérték, hogy építsenek nekik templomot, mivel azt korábban a kálvinisták elvették tőlük. A püspök javasolta, hogy a jezsuiták korábbi rendházát kapják meg.[52]

A falu a 17. századi elhagyatottság után jelentős számú szlovák és ruszin lakos betelepítésével éledt újjá a 18. század elején.[53]

---

[47] Bodnár-Tóth, 2005. 76.
[48] Bodnár-Tóth, 2005. 132, 133.
[49] Dienes, 2001. 174.
[50] ACP 1. füzet, 14.
[51] EFL AV 3412. rak. sz. 101. o.
[52] ACP 1. füzet, 15-16.
[53] Veres, 1984. térkép

Csaba

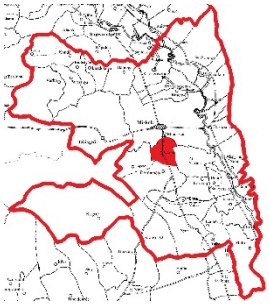

Első említése 1067 környékéről való.[54] 1945-ben az akkor már Hejőcsaba nevet viselő települést Miskolchoz csatolták.[55]

A Hejő patak mellett fekszik, északról Miskolc, keletről Szirma, délről Görömböly és nyugatról Tapolca határolják, az egykori település a mai belterületnek a központi részén helyezkedett el.

Templomos hely,[56] temploma a Szentháromság tiszteletére volt szentelve.[57]

Mint az alábbi portális összeírások adataiból is kitűnik, 1596-tól szinte megszűnt létezni, pusztává lett. Ekkor feljegyezték, hogy *„Meg is égett benne, el is rablották."*[58]

1598-1606 között egyetlen házat sem írtak itt össze, csak időnként a malmot, mert a dikális feljegyzések szerint a település Eger törökök általi bevételekor elpusztult.[59]

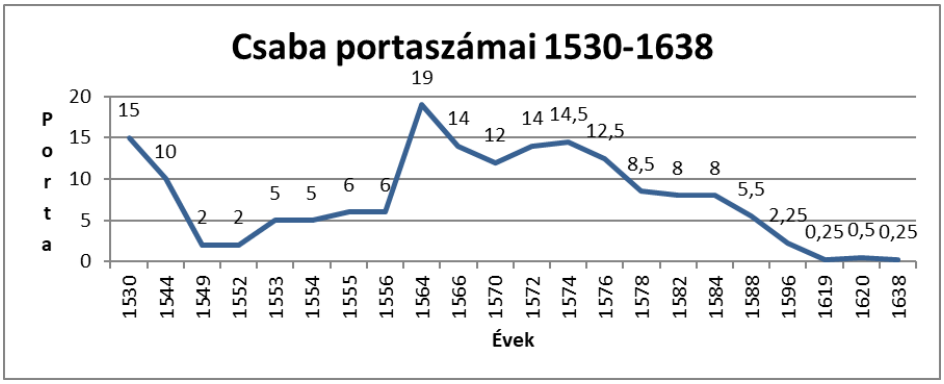

Az 1578. évi vármegyei jegyzőkönyvből tudjuk meg, hogy a csabaiak korábban 275 forintot adtak a törökadóba a miskolciaknak, s a miskolciak ezzel meg is voltak elégedve. Ekkor azonban a törökök megemelték az adó összegét, így a csabaiak adójának az összege is arányosan megemelkedett 75 forinttal, tehát ennyivel többet kellett fizetniük a miskolciak törökadójába.[60]

A község törökadója 1582-ben 169 forintra rúgott.[61] 1596-ban *„Hatvanba adóztak és első alkalommal fizettek 100 forintot, azután ez 150 forintra, majd 275 forintra nőtt. Adtak egy vágómarhát is. A legutolsó alkalommal végre, miután leszállítás történt, 147 forintot fizettek.*

---

[54] Györffy, 1963. I. kötet, 764.
[55] Hőgye-Seresné-Tóth, 1983. 296.
[56] Györffy, 1963. I. kötet, 764.
[57] Várady, 1989. 206.
[58] HU-MNL-BAZML-XV. 32. Borsod dic. 1596.
[59] HU-MNL-BAZML-XV. 32. Borsod dic. 1599.
[60] Tóth, 2008. 296.
[61] Bodnár-Tóth, 2005. 41.

Mézet 20 pintet és vajat is ugyanannyit adtak. Császár adóját első alkalommal 22 forintot fizettek, a legutolsó alkalommal, a füleki hadjárat táján 15 forintot. Szablyapénzt, parochiális pénzt és hasonlókat nem fizettek. Épületre való fáért egy alkalommal fizettek 5 forintot és 50 dénárt. Két hordócska bort adtak. Nem szolgáltak. A földesuraknak semmi adót sem adnak, kivéve Czabai György zselléreit, akik négyen együtt esztendőnként 1 forintot adnak. A nemesek zsellérei ötöd részt adnak a gabonából, a jobbágyok Diósgyőrbe kilencedet adnak mind a gabonából, mind pedig a borból. Mindenki szolgál a saját urának."[62]

Miskolcnál 1596-ban megjegyzik, hogy *„és császár adóját is 500 porta után kényszerítettek ki tőlük segedelem gyanánt, ide számolva Csaba helységet is, miáltal 275 forintot fizettek."*[63]

1623-ban az egri törökökhöz Csabáról az adót bevivő jobbágyok azt vallották, hogy kellő szitkok után igen megverte őket Ibrahim Bulyok pasa, mivel a malmok jövedelméből származó lisztet nagyon kevésnek találta.[64]

1609-ben eltiltották Miskolc város lakosait az elpusztult Csaba falu területétől.[65] Ezek után még újjáéledt a település, de 1645-ben Zákány András ugyancsak eltiltotta a szomszédos települések lakóit csabai territóriumától,[66] majd 1648-ban ugyanígy tett Szirmay Péter is.[67] Csaba ezt követően 1663-ig szinte folyamatosanpuszta volt.[68]

1717-ig egy-két kivételtől eltekintve prédiumként emlegették, noha volt itt néhány töredék porta.[69]

1641-ben református anyaegyházat említettek itt, melynek filiája volt Szirma.[70] 1710 körül az omladozó kőtemplom helyett a visszatelepülő reformátusok fatemplomot építettek.[71] 1721-ben ez a hely jórészt a miskolci nemesek korcsmáiból állt, a katolikusok által épített templom elhagyott, puszta volt. A két évvel korábban bevezetett református prédikátor magánházakban tartott istentiszteletet.[72]

1733-ban egy fából épült, használatban lévő templom és egy régi elpusztult kőtemplom volt itt, amelyet romosan hagytak.[73] 1746-ban a falu közepén az összedőlt templom omladékai látszottak, zömmel kőkockák. A falu lakossága magyar volt, az újonnan betelepültek elmagyarosodott szlovákok. Református fatemplomát a Rákóczi-szabadságharc alatt emelték.[74]

1769-ben volt itt egy katolikus templom, melyet 1758-ban a régi templom romjain a hívek adományaiból Simon János templomgondnok fáradozása folytán szilárd anyagból építettek, és amelyet 1762-ben áldottak meg. A templom mellett temető

---

[62] Bodnár-Tóth, 2005. 68.
[63] Bodnár-Tóth, 2005. 75.
[64] HU-MNL-BAZML-IV. 501.a. 4. kötet, 491.
[65] HU-MNL-BAZML-IV. 501.a. 3. kötet, 756.
[66] HU-MNL-BAZML-IV. 501.a. 6. kötet, 412.
[67] HU-MNL-BAZML-IV. 501.a. 6. kötet, 616.
[68] HU-MNL-BAZML-IV. 501.a. 6. kötet, 745; 8. kötet, 115.
[69] HU-MNL-BAZML-IV. 501.a. 3. kötet, 756; 6. kötet, 61; 8. kötet, 115.
[70] Dienes, 2001. 203.
[71] Soós, 1985. 130.
[72] EFL AV. 934. Reformátusok birtokában lévő templomok Borsodban 1721-ben.
[73] ACP 1. füzet, 58.
[74] EFL 3412. rak. sz. 115.

volt. A török időkben ez a hely puszta volt.[75] A katolikus templom gyenge falait 1826-ban kívülről pillérekkel támogatták meg.[76]

A falu egykori elhagyottságára a betelepített szlovák lakosság is utal. 1864-ben a helybeli elöljárók szerint „Lakossága kétezer lélek, lakják magyarok, tótok, izraeliták…”[77]

Déta

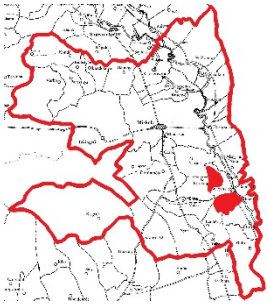

Déta neve először 1323-ban tűnt föl, amikor a birtokot kettéosztották.[78] A felosztás folytán kiderült, hogy az észak felé eső birtokrész neve Kisdéta volt.[79] 18. századi kéziratos térképeken *„Inferior Detha”* és *„Superior Detha”*[80] illetve *„Ober Dejta”* és *„Unter Dejta”*[81] néven találjuk.

Felsődéta a Kistokaj és Sajópetri között húzódott észak-déli irányban elnyúlva, ma területe az említett falvakhoz tartozik, Alsódéta pedig Sajóperti és Ónod között feküdt nyugat-keleti irányban húzódva, és területe ma Sajóládot gyarapítja.

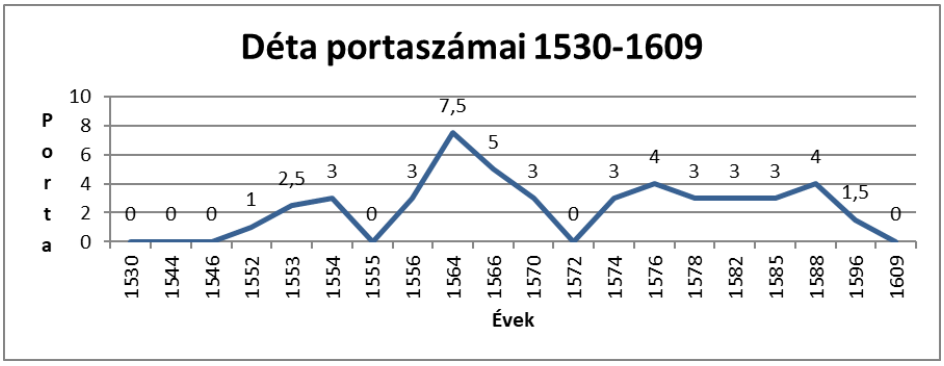

[75] EFL 3418. rak. sz. 197.
[76] Soós, 1985. 130.
[77] Tóth, 1988. 143.
[78] Bándi, 1985. Lád, 4.
[79] Bándi, 1985. Lád, 18, 20.; MNL BAZML IV. 501.a. 6. kötet, 569.
[80] HU-MNL-BAZML BmT. 66/1.
[81] HU-MNL-OL-S 11. 830/60.

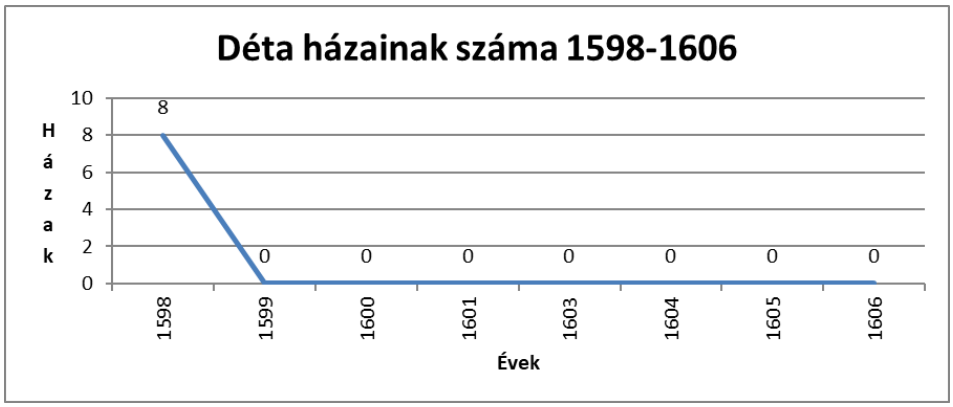

1598-ban fél portán 8 ház állt itt, de megjegyezték róla, hogy puszta.[82]

Törökadója 1582-ben 28 forint volt.[83] 1596-ban Lantos Lukács bíró és Sebeo Sebestyén esküdt a törökadóról az alábbiakat jelentették: *„Hatvanba adóztak és első alkalommal 5 forintot fizettek, azután 12 forintot, majd Berénybe 16 forintot, másszor ugyanoda 18 forintot és a legutolsó alkalommal is csak ugyanezt a 18 forintot fizették. Császár adóját esztendőnként fizettek 5 forintot, mivel háromszor pusztította el őket a török. Nem szolgáltak. Szablyapénzt minden esztendőben fizettek 3 forintot. Épületre való fát és más, rend kívül való fizetéseket nem adtak. Mézet és vajat 10 pintet adtak. A földesúrnak évi adó gyanánt szőlőt művelnek. Kilencedet adnak a vetésekből. Szolgálnak is a kolostorhoz minden szükséges dologban."*[84]

1641-ben a falu már nem szerepelt a törökadó-összeírásokban. Lakói 1606 táján hagyták el véglegesen, ekkor ugyanis Mladosevith Péter kénytelen volt eltiltani puszta Déta területének használatától a szomszédokat.[85]

Az egykori község telkeinek helyét a Felsődéta határain belül fekvő Méhes-háton sikerült 1999-ben Szolyák Péter és Bodnár Tamás levéltárosoknak, majd Bodnár Tamásnak és Pusztai Tamás régésznek lokalizálni. Itt főként Árpád-kori, kisrészt későközépkori cserépedény-töredékek kerültek elő. A területre már a kilencvenes évek elején felfigyeltek a Herman Ottó Múzeum régészei, de a település nevét nem sikerült azonosítaniuk.[86]

Az Alsódéta község beltelkeire utaló nyomokat a Sajó jobb oldalán fekvő sajóládi határban lehetett azonosítani, a Telekalja nevű dűlőben. A település beltelkeinek helyére a kataszteri felméréshez készült Sajólád térkép vezetett. Itt található a Telkes nevű dűlő,[87] melynek területén légifotón jól kivehető egy egyutcás kis település foltja.[88] Az így pontosított helyen 2000 februárjában végeztünk terepbejárást, ahol

[82] HU-MNL-BAZML-XV. 32. Borsod dic. 1598.
[83] Bodnár-Tóth, 2005. 41.
[84] Bodnár-Tóth, 2005. 94
[85] HU-MNL-BAZML-IV. 501.a. 3. kötet, 663.
[86] Wolf, 1992. 131.
[87] HU-MNL-BAZML-VI. 101.c. 227.
[88] MÖI. Légifotó tára 97-213/3678.

Pusztai Tamás régész megállapítása szerint 15-17. századi cseréptöredékek voltak, amelyek az egykori Alsódéta[89] falu itteni létezését bizonyítják.

Maradandó anyagból épült épülete vagy temploma nem volt. A falu soha nem települt újra, területe ma is lakatlan.

Diósgyőr

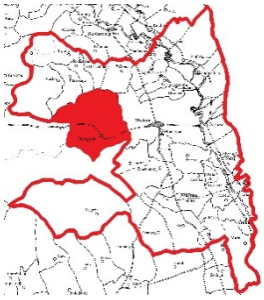

Neve 1248-ban Naggyőr 1303-ban Győr, 1304-ben Diósgyőr alakban fordul elő.[90] Szomszédai Mályinka, Varbó, Parasznya, Radostyán, Miskolc, Tapolca, Kisgyőr, Bükkzsérc, Nagyvisnyó.

Szűz Máriáról nevezett egyházának papja pápai tizedet fizetett 1332-1335 között.[91]

Házankénti összeírásai annak ellenére nem maradtak fenn a 16. század fordulójáról, hogy bizonyára népes lakossága volt ekkor.

A törökadó-összeíráskor, 1641-ben több Diósgyőr elleni támadást és rablást mondtak el a tanúként meghallgatott személyek:

„Elsőben az egri törökök hatvan lóval Győr alá kijővén, az urak lovászlegényiben vágtak le öt legényt.

Másodszor az egri törökök, mintegy harminc számú török gyalog kijővén Győr alá, az urak pincéjét feltörvén, az boroknak fenekét kivágták, az borát itták, vesztegették és tömlőkben elvitték, vágtak le két legényeket praesidiumbelieket. Harmadszor az egri törökök mintegy tizenhat lovasok Győr alá kijővén az győri marhacsorda mellől vittek el, két férfiakat és egy asszonyembert rabságra.

Negyedszer az egri törökök Győr alá kijővén mintel másfél száz lovasok, az győri marhát csordástul mind elhajtották. Ötödször az egri törökök mintegy 75 gyalog török Győr alá kijővén, az győri praesidiumbeli őfelsége vicekapitányát, Török Jánost negyedmagával vágták le. Hatodszor mindjárt másod napon, az egri Szinán aga gyalog törökök agája százhetvenöt gyalog törökkel Győr alá kijővén, szintén az város kapujához, megeresztett zászlóval, ismét az győri marhát csordástul mind elhajtották és egy praesidiumbeli legényt vágtak le. Hetedszer az egri törökök mintegy harminc lovas kijővén Győr alá, vittek el két praesidiarius legényeket. Nyolcadszor az egri törökök 35 lovasok Győr alá kijővén vittek győri juh pásztorokat kettőt. Kilencedszer az egri törökök gyalog és lovas törökök ezeren Győr alá kijővén Miskolcrul az Győri urak marháit, teheneit, ökreit és juhait mint ötszázig valót hajtottak el. Tizedszer az egri törökök mintel 25 lovas Győr alá kijővén, vitték el az Nyári István uram őnagysága béresét másodmagával, szekerestül, marhástul. Tizenegyedszer az egri törökök Győr alá mintel 40 lóval kijővén vittek el egy győri praesidiarius legényt. Tizenkettedszer az egri törökök Győr alá kijővén mintel 50 lovas, az kenderbül vitték el az győri hadnagy feleségét, és az Haller Sámuel uram őnagysága tiszttartója

[89] 2000-ben ezt a terület tévesen Korhival azonosították. (Bodnár-Sárközi-Szolyák, 2000. 102.) Ugyanígy téves a MNM Régészeti adatbázisának Korhira vonatkozó hasonló adata is. (https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/13419, 2022. augusztus 30.)

[90] Györffy, 1963. 1. kötet, 774.

[91] Györffy, 1963. 1. kötet, 775.

feleségét tizenharmad magokkal, és egy embert le is vágtak. Tizenharmadszor az egri törökök Győr alá kijővén három gyalog török martalóc, ragadtak el két győri gyermekeket, de el nem vihették mert elvettették velek. Tizennegyedszer az egri törökök mintel tizenegy gyalog martalóc Győr alá kijővén ragadtak el egy győri praesidiarius legényt. Tizenötödször az egri törökök mintel kilenc martalóc gyalog Győr alá kijővén lopni, vittek el egy győri praesidiariust. Tizenhatodszor az egri törökök mintel tizenegyen gyalogok, Győr alá kijővén ragadtak el győri két embert. Tizenhetedszer az egri és cserépi gyalog törökök mint száz és hatvanöten Győrhöz megeresztett zászlóval az urak pincéjére kijővén, az Nyári Miklósné asszonyom őnagysága pincéjét feltörték, borait itták vesztegették, és az győri vicekapitány öccsét Szintai Istvánt vágták le harmadmagával."[92]

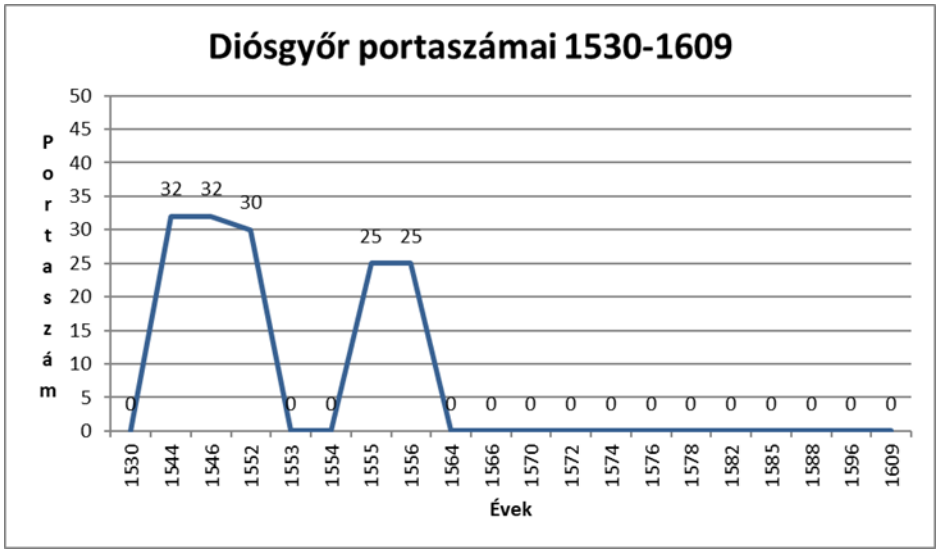

A várat 1679-ben, a kuruc-labanc háborúskodás idején a császári sereg kirabolta, felgyújtotta, ugyanakkor a bujdosók a mezővárost égették fel teljesen. A település évekig néptelen volt, Miskolcra menekült lakói 1683 körül kezdtek visszatelepedni.[93]

Egy 1712-ben lezajlott tanúkihallgatás szerint, „*mikor a török igája alatt volt ez a darab föld, tudja a tanú, hogy az töröktül való félelem miatt, minthogy gyakorta alája ütött Diósgyőrnek, kellett a parókiális fundusról beljebb költözni a parókusoknak. … A prédikátor a palánk mellé szállott. … Még a templom is Eger megvétele után öt esztendővel égettetett meg a töröktül, s úgy ment volna onnét el a prédikátor a várhoz közel. … A törtöktül való félelem miatt kellett pusztán hagynia a prédikátornak az parókiát, minthogy kevés heti volt, hogy meg nem ütötte volna az török Diósgyőrt.*"[94]

1721-ben a puszta templom romjain láthatók voltak felszentelésének jelei. Megvolt a szentély és a szentségőrző hely része, a falakon képek és a katolikus építés más jelei is láthatóak voltak. A város közepén kálvinisták által épített templom volt.[95]

---

[92] Bodnár-Tóth, 2005. 126-128.
[93] Soós, 1985. 138.
[94] HU-MNL-BAZML-IV. 501.f. XXIV. V. 493.
[95] EFL AV. 934. Reformátusok birtokában lévő templomok Borsodban 1721-ben.

Az 1746-os egyházlátogatás szerint a mezőváros közepén szép templom állt, de a reformátusok megfosztották régi szépségétől és berendezésétől. A zálogbirtokosok 1743-ban megkezdték az épület helyreállítását az északra néző sekrestye és a szentély falai már elkészültek. A templom szentélyében egy vörösmárvány oltár állt.[96]

1769-ben volt itt egy katolikus templom, melyet 1752-ben építtetett az akkori zálogbirtokosok, az egri káptalan, Almásy János és Fáy László, Mária neve tiszteletére. A református vallásgyakorlat 1681-nál korábbra nem vezethető vissza, mert amikor Budát és Egert a török bírta, ez a hely puszta volt, s a vár is elhagyott volt. Lakossága magyar, szlovák és német nyelven beszél.[97]

Felsőzsolca:

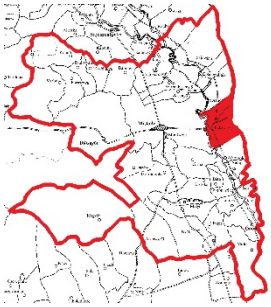

Neve 1317-ben és 1319-ben Felzsolca 1332-1335-ben Nagyzsolca alakban fordul elő.[98] A pápai tizedjegyzékek szerint 1332-ben a településen Szent Mihály tiszteletére szentelt egyház állt, amely 1334-35-ben is megvolt. 1582-től már református lelkész működött itt.[99]

A falu lakossága vélhetően az 1620-as évekre megfogyatkozott, majd az 1650-es évekre teljesen eltűnt.

1619-ben 4,5, majd 1620-ban 3,75 porta volt itt, 1647-ben viszont azt jegyezték fel az adóösszeírók, hogy elpusztult, lakosai pedig Miskolcon éltek.[100]

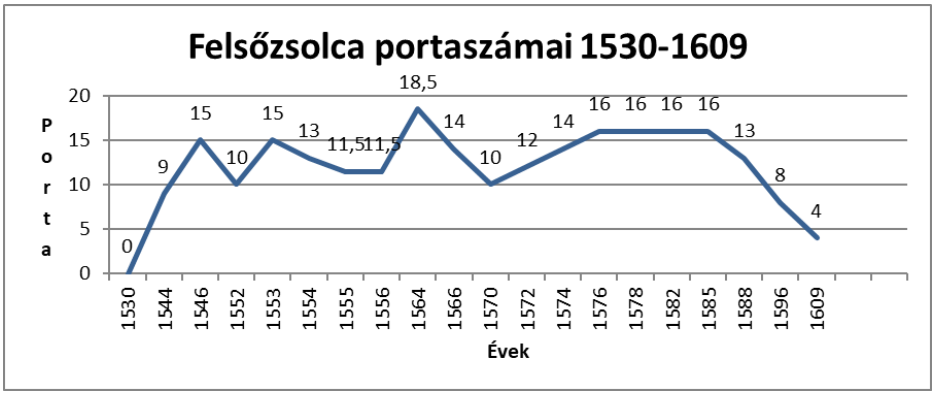

A törökadó 1582-ben 81,5 forint volt.[101] 1596-ban Felfeoldi Bálint bíró és Barthus Albert esküdt ezt jelentették: *„Első alkalommal és mindvégig is Hatvanba adóztak és egyezség alapján fizettek 25 forintot, 20 kilának nevezett mérő búzát, ugyanannyi árpát, 2 pint*

[96] EFL 3412. rak. sz. 133-156.
[97] EFL 3418. rak. sz. 179.
[98] Györffy, 1963. 1. kötet, 817.
[99] HU-MNL-BAZML-XV. 32. Borsod dec. 1582.
[100] HU-MNL-BAZML-XV. 32. Borsod dic. 1619, 1620, 1647.
[101] Bodnár-Tóth, 2005. 41.

vajat és ugyanennyi mézet. Császár adóját a szolga-adóval együtt hét porta után 11 forintot fizettek. Ez azután megnőtt és a legutolsó alkalommal 60 forint [fejadót] fizettek. Mézet és vajat különbségtétel nélkül 30 pintet adtak. Császár adóját esztendőnként 11 forintot fizettek. Szablyapénzt minden egyes porta után 64 dénárjával 4 forintot és 48 dénárt fizettek. Épületre való fáért egyszer fizettek 7 forintot. A szakállak, a parochia vagyis a templom, a bor korcsmáltatása és egyéb után is fizettek, de hogy mennyit, arra pontosan nem emlékeznek. Tudják azonban, hogy két alkalommal hajtották be ezt rajtuk. Szolgáltak is a szénakaszálásban és más dolgokban. A földesuraknak semmi adót sem adnak, hanem szolgálnak a majorságban és minden más szükséges dologban. A gabonából kilencedet adnak."[102]

1641-ben a törökadóról így vallottak: *„Nyilván tudja, hogy Zsolcát megülték*[103]*, Egren az Olaj békkel summáltak meg 40 forintban, ez mellett adtanak egy vágó tehenet és esztendőnként egyébre semmire nem erőltette őket egész éltéig. Annak utána Permisz izpahia bírta őköt, és mindjárt feljebb verte adójokat 100 forintra, ez mellett vött rajtok egy vágó tehenet, 60 szekér szénát, 50 kila búzát, 50 kila árpát. Ezeket egy esztendőben vötte meg rajtok. Más esztendőben nem summáltak meg, hanem elfutottak és két esztendeig állott pusztán az falujok. Annak utána Huszain Geömbli aga bírta az falut, és bemenvén Egré hozzá, újobban summáltak vele 65 forintban, és ez mellett adnak minden esztendőben heti szerre két hétre egy szekeret, és attul fogván mindez ideig abban tartották meg őköt."*[104]

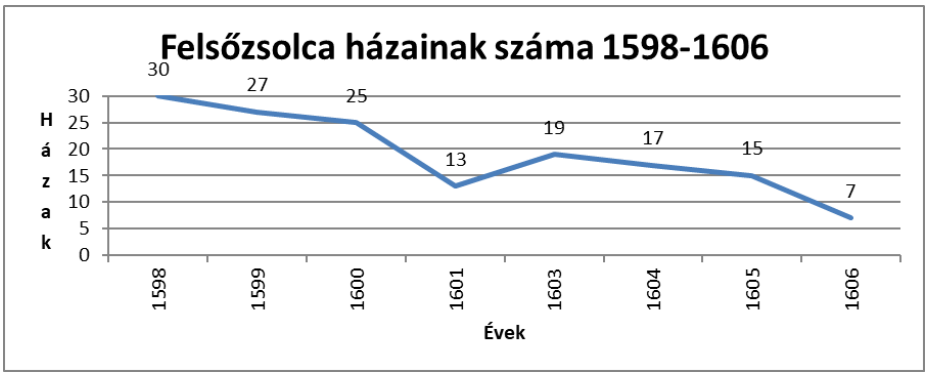

1657-ben Jóczik Ilona *„Felső Zsolcza parádiumban való pusztáját"* 50 tallérért eladta nemes Kún Istvánnak.[105] 1689-ben *„az idevaló jobbágyok mind deficiáltak, hanem Vadnay Márton, István és György Miskolczon laknak."*[106]

1708-ban így említik: *„Református egyháza volt, de a falu elpusztultan hever."*[107] Először 1711-ben telepítettek ide szlovákokat és ruténeket,[108] majd az 1720-as években szlovákokat, akik 1731-ben már adócsökkentést kértek.[109]

---

[102] Bodnár-Tóth, 2005. 91.
[103] A tanú itt arra utal, hogy a „megülés" előtt elhagyták a falut lakói. Ekkor költöztek vissza.
[104] Bodnár-Tóth, 2005. 119-120.
[105] HU-MNL-BAZML-IV. 501.d. I. 167.
[106] HU-MNL-OL UC 25:49.
[107] HU-MNL-BAZML-XV. 61. Felsőzsolca. 1708.
[108] Veres, 1984. térkép
[109] HU-MNL-BAZML-IV. 501.b. III. I. 1380.

1746-ban az egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint a falun kívül Szikszó felé még megvoltak a kockakövekből épített régi templom romjai, illetve a temető a romos templom körül. Miután a lakosság újonnan költözött be, szlovákul beszéltek.[110] Az itt élő lakosság etnikai megoszlása: 49 családból 43 volt a szlovák és ruszin.[111] Ebben az évben újra megemlítik a falu romos templomát, amikor is Sóri Zsigmond, Miskolc főbírája tiltakozott az ellen, hogy a korabeli útigazításnál a Sajó medrét a felsőzsolcai elpusztult templom mellett vezessék el.[112] A Grassalkovich mappa térképén *„Felső Solcza"* név mellett *„Antiqua Ecclesia"* felirattal neveztek meg egy kis téglalap alakú térképjelet, amely feltehetően a romos templomot jelöli.[113]

Részletesebben 1785-ben írtak a romos egyházról. *„A Borsod vármegyében fekvő Felsőzsolca faluban 1782. november 30-án és a következő decemberi napokban az egri káptalan részére lefolytatott végrehajtás idején bizonyos faragott és faragatlan kövek, melyeket e méltóságos úrnő legdrágább szülőatyja, néhai méltóságos jobaházi Dőry András költségén ástak ki és hordtak össze ölekbe, a körülmények ilyen állása mellett azon a Templomallya nevezetű telken maradtak."*[114] Egy évvel később a jobbágyok azt panaszolták, hogy az uraság a romos imaház kváderköveit kocsma építésére és kutak felállítására használta.[115]

Ugyancsak ebből az évből kapunk hírt arról, hogy Dőry András mikor bontatta le teljesen a romokat: *„Alább írtak adjuk tudtukra mindazoknak akiknek illik ezen levelünknek rendiben, hogy amint emlékezünk, vagyon tizenkilenc esztendeje amióta B. Dőry András Őnagysága a Felsőzsolcai puszta templomot elhányatta."*[116]

Pesty Frigyes szerint *„Népesíttetett pedig a Felföldi tótságról, mind a mai napig is inkább hajlandók tótul beszélni, mint magyarul."*[117]

1896-ban engedélyezték, hogy az új templom támpilléreit a régi templom lábazatköveivel fedjék le, miután a miniszter a plébániának adta a régi templom építőanyagát.[118]

A középkori település és templom helyét Zsíros Sándor felsőzsolcai tanár úr találta meg az 1980-as években. A helyszín régészeti terepbejárása 1991-ben történt, majd 1999-2001 között régészeti feltárásokra került sor. Az egykori templom helye a Nagyszilvás út 21-23. számú telkek kertjében található, amely a mai városközponttól légvonalban is több mint egy kilométerre helyezkedik el.[119] A feltáró régész, Simonyi Erika szerint a félköríves szentélyzáródású és kb. 17 x 9 méteres méretű templom a 12. században vagy a 12-13. század fordulóján épült.[120]

---

110 EFL AV. 4212. raksz. 118. o.
111 Veres, 1984. 33.
112 HU-MNL-BAZML-IV. 501.a. XXIV. 100.
113 HOM HTD II. 326.
114 HU-MNL-BAZML-IV. 506. 1786/ Fs. IV. Nr. 63.
115 Uo.
116 Uo.
117 Tóth, 1988. 126.
118 HU-MNL-HML-XII. 2.d. III. 47.sz.
119 Simonyi, 2004. 161.
120 Simonyi, 2004. 164, 167.

Görömböly

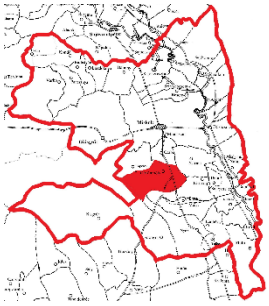

Nevével először 1393-ban találkozunk.[121] 1950-ben Miskolccal egyesítették.[122]

Nem szerepel a pápai tizedjegyzékekben, de 1495-ben plébánosát említik.[123] 1639-ben önálló református egyháza volt, és Tapolca ide tartozhatott, bár nem leányegyházként, mivel valószínűleg lakatlan volt. A tapolcai szőlőhegyről octava járt a prédikátornak.[124] Szomszédai Tapolca, Hejőcsaba, Szirma, Kistokaj, Kisgyőr.

1598-ban megjegyezték róla, hogy ez is puszta a tatárok miatt, illetve megégett.[125] 1613-ban 1 porta, 1619-ben 3 porta, 1620-ban 2,75 porta, 1638-ban 4 porta, 1647-ben 2 porta volt itt, utóbbin 5 jobbágy és 14 zsellér élt.[126]

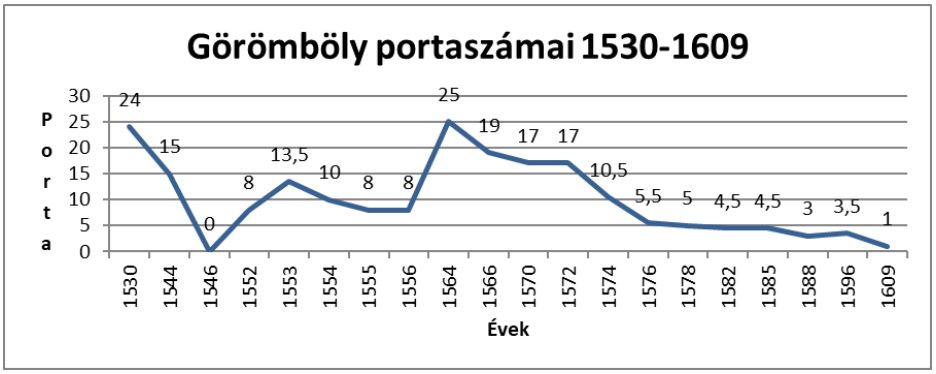

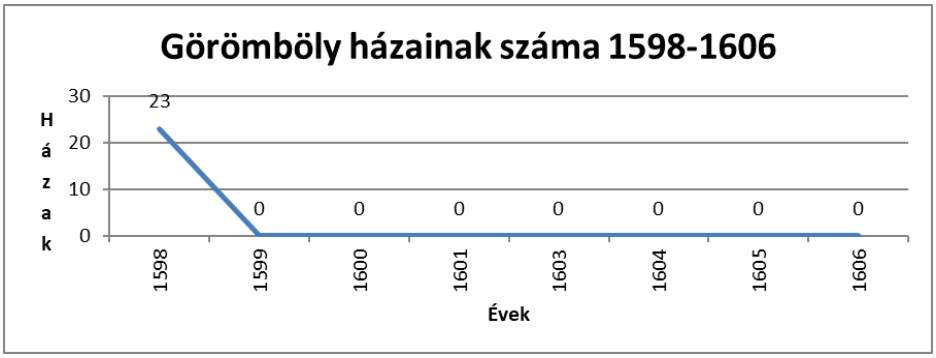

A 16. században kiemelkedően magas volt itt a szőlőművelők aránya, azonban nem csak a helyi jobbágyok, hanem „extraneusok”, azaz külső bitokosok, idegenek

[121] ZsO. 1. kötet, 2754.
[122] Hőgye-Seresné-Tóth, 1983. 154.
[123] Borsa, 1993. D. 142.
[124] Dienes, 2001. 174.
[125] HU-MNL-BAZML-XV. 32. Borsod dic. 1598, 1599.
[126] HU-MNL-BAZML-XV. 32. Borsod dic. 1613, 1619, 1620, 1638, 1647. dec. 1647.

is művelték a szőlőhegyeket. Ezek az extraneusok elsősorban miskolciak, csabaiak, alsózsolcaiak voltak.

A törökadóról 1582-ben így vallott *Nyry János bíró és Borsos Miklós: „hogy török uruknak - úgy hallották - kezdetben 50 forintot fizettek, de mivel nem akartak fizetni és néhány alkalommal szétfutottak, legutoljára megegyeztek és fizettek is 35 forintot. Császár adóját fizettek 10 forintot. Szablyapénzt ugyanannyit fizettek, de ritkábban. Vajat 16 pintet adtak, mézet ugyanannyit, ami kitesz 6 forintot és 40 dénárt. Továbbá egy vágó marháért minden esztendőben adtak 5 forintot. Semmit sem szolgáltak."*[127]

Az 1596-os törökadó-összeírásban a falu nem található.

1641-ben *„Végh Mátyás, tapolcai apát uram Görömbölyön lakozó jobbágya, annorum circiter 70. hiti után ez szerint vall. Tudja nyilván, hogy mikor hazaszállottak, Egeren Mamhut agával summáltak meg száz forintban. Az mellett adtak egy vágó- és egy borjas tehenet, 20 icce mézet, vajat is 20 iccét, szénát 50 szekérrel, és esztendőnként ezeket szolgáltatták néki, míg élt ez az urok. Halála után az fia Magyar Amhát mindjárást feljebb verte adójokat és szolgalatjukat, és minden esztendőben vészen rajtok százhatvan forintot készpénzt, 30 kila búzát, vágó marhát, egy hízott ökröt és egy borjús tehenet, egy hordó bort, és az szekérrel való szolgálatnak soha szüneti nincsen rajtok."*[128]

1606-ban pusztának nevezték,[129] azonban feltehetően– mint ahogy a portális összeírásokból is látszik– csak 1650 táján néptelenedett el időszakosan, ugyanis a tapolcai apát itteni jobbágyait 1693-ban ismét megemlítették.[130]

A törökökön kívül a királyi katonaság is elősegítette a falu pusztulását: 1676-ban *„Kovács Mihály görömbölyi bíró megesküdt hiti után vallotta, hogy a gratuitus laboron kívül commendant és Pethő Ferenc uramék őnagyságok parancsolatjokbul csináltunk egy Nagy János nevű katonának három ölnyi hosszú lóistállót ajándékon. Ismét Pethő Ferenc uram őnagysága reánk erősödvén, negyven szál gerendát vetett reánk, hogy az győri erdőrül szép, háznak való gerendákat hordjunk, melyért egy pénzt sem adott őnagysága. Ismét commendant Amaperger György uram őnagysága parancsolatjábul volt az gratuitus laboron kívül négy gyalogos emberünk heti szerre minden fizetés nélkül."*[131]

1684-ben Illyefalvi István tapolcai apát az alábbi módon fejezte ki nemtetszését Forgó Mihálynak Tapolca és Görömböly tönkretételéért:

„Csudálkozva értem, s nem is vártam volna kegyelmedtül, mely zabolátlanul bánik avval az elpusztult apátossággal, mintha ugyan bitang, vagy préda volna. Nincs három hete, hogy azt a két rossz malmot felvervén kegyelmed, adott Istvánffi kegyelmednek kilenc forintot, csak három volt hátra, most ismét 12 forintot vont kegyelmed rajtok. Az malmokért külön fizetek, Görömböly éppen elpusztult, rész szerént kegyelmed fojtogatási miatt. Az mely emberim Miskolczra szorultak, mennyi hordós borokot vont kegyelmed rajtok, mennyi szekerezésre űzi, jól tudom, ők is fizetnek. Micsoda lelkiismerettel tehát és micsoda jószágtul kíván mégis kegyelmed 16 forintot? Elhittem, hogy az nemes vármegye, mint más nemes emberek jószágára, úgy az enyimre is illendőképpen tészen limitatiót, de hogy kegyelmed csak meggondolja magát, és valamikor akarja, csak

[127] Bodnár-Tóth, 2005. 17.
[128] Bodnár-Tóth, 2005. 114.
[129] HU-MNL-BAZML-IV. 501.a. 3. köt. 680.
[130] HU-MNL-BAZML-IV. 501.a. 12. köt. 519.
[131] HU-MNL-BAZML-IV. 501.b. III. II. 56.

reámégyen jószágomra, amennyit akar és mennyiszer, annyit vonszon rajta, azt kegyelmed hatalma alá senki nem vetette. Itt is vadnak szolgabírák, megköszönnök nékik, ha valamely nemes emberrel így bánnának. De ez nem mostani szokása kegyelmednek. Miskolczon létemben szemire vetettem kegyelmednek, mint bánt jószágommal ez előtt is, árendában vévén, azt gondoltam, hogy tekintetem lészen kegyelmed előtt. Bár tovább látná kegyelmed, mért hitesse el kegyelmed magával, mint szintén mások súlyos kezét minden tehetségemmel eddig is igyekeztem elvetni, s ezután is azon pusztult jószágrul. Könnyebben véget érek kegyelmeddel, csak Isten adjon egy kis csendességet. De reliquo az mi illendő, és rám esik, mint azelőtt, úgy ezután is kész vagyok contribuálnom az nemes vármegye közé, ki sem vonszom magamot belőle, de kegyelmed hatalmaskodását és pro libitu sarcoltatását, az mint hogy kegyelmednek az nemes vármegye meg nem engedte, úgy én sem szenvedem el."[132]

A Borovszky Samu által szerkesztett megyetörténetben azt olvashatjuk, hogy 1707-ben a Dunántúlról idetelepített jobbágyok éltek itt.[133] A Pesty Frigyes-féle gyűjtésben viszont azt írják, hogy a „község népesíttetett a Felvidékről, nyelvük szláv, férfiai beszélnek magyarul is."[134]

1746-os vizitáció szerint volt itt egy görögkatolikus templom, melyet 12 éve építettek újjá, fából. E templom mellett láthatók az egykori római katolikus kőből épült sekrestyéjének és szentélyének romjai, illetve a temető.[135]

Kelecsény

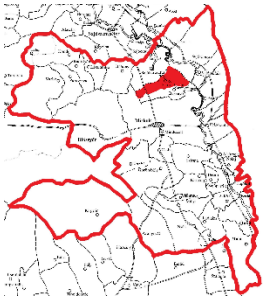

Neve 1544-ben tűnik föl.[136] A 17. század végétől Szirmabesenyő néven is nevezték, utalva ezzel Szirmay nevű birtokosaira; az utóbbi név a 18. század végére kiszorította a Kelecsény elnevezést, 1938-ban pedig a szomszédos Besenyő településsel vonták össze. Szomszédos települések: Sajókeresztúr, Sajóvámos, Besenyő és Miskolc.

Kelecsényben a törökdúlások következtében egyetlen egyszer sem tudták összeszámlálni a portákat 1530 után, 1544-ben pedig teljesen elnéptelenedett. Az adóösszeírásban konkrétan *„deserta tota"* megjegyzéssel szerepelt.[137]

1674-ben telepítették ide Szirma falu lakosságát,[138] amit az bizonyít, hogy 1696-ban a Borsod megyei statútumok Szirmabesenyő néven illették. Statútumban tiltották meg az itt megtelepedett lakosoknak, hogy elvándoroljanak, és máshol újra igénybe vegyék az újonnan letelepedetteknek járó kedvezményeket.[139] A báró Szirmayak szláv (szlovák) lakossággal népesítették be a falut a 18. század elején, 1736-ban.[140]

---

132 HU-MNL-BAZML-IV. 501.b. III. I. 294.
133 HU-MNL-BAZML-XV. 61. Borovszky, Görömböly, 1707.
134 Tóth, 1988. 133.
135 EFL 3412. rak. sz. 103.
136 HU-MNL-BAZML-XV. 32. Borsod dic. 1544.
137 HU-MNL-BAZML-XV. 32. Borsod dic. 1544.
138 Soós, 1985. 144.
139 Tóth-Barsi, 1989. 46.
140 Veres, 1984. térkép

1746-ban fakápolna állt itt, a település lakossága nagyobb része szlovák, kisebb része magyar.[141] 1769-ben építettek itt kőtemplomot. Mindkét településen, Besenyőn és Szirmabesenyőn szlovák nyelven írtak.[142] 1829-ben temploma a falun kívül nyugatra feküdt.[143]

Kisfalud

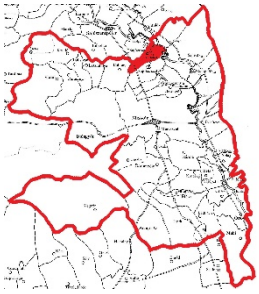

A település azonosítását akadályozza, hogy Magyarországon a középkorban több tucat Kisfalud nevű helység volt. Borsod megyében három ilyen nevű falut is ismerünk. Külön probléma, hogy az utóbbiak közül mára egyetlenegy sem létezik önállóan, hanem valamely szomszédos település határának részét képezi, ahol jó esetben földrajzi név tartja fenn az emlékezetét. Először Fényes Elek írt mindhárom egykori helységről: „Két hasonnevű puszta, Borsod vármegyében egyik Palkonya és Szederkény közt, a Tisza partján. A másik Ecseg és Sajó-Keresztúr közt a Sajó partján. Puszta Borsod vármegyében a Bikkhegy keleti részén sík vidéken, Szent-Péter és Alacska közt."[144]

A minket érdeklő településről kevés adat áll rendelkezésre. Nincs okleveles nyoma Árpád-kori létezésének, bár az idáig előkerült régészeti leletek ezt látszanak bizonyítani. Bizonyosan erre a településre vonatkozó adatokat csak a dikális összeírások tartalmaznak. Ezek szerint 1544 és 1555 között a Perényiek birtoka volt. 1544-ben Perényi Péternek 3 portája, egy zsellére. 1546-ban szintén neki 3 portája 2 zsellére. 1549-ben már 3 ½ portája, 4 zsellére volt itt Perényi Gábornak. 1552-ben szintén neki 2 portája, 1553-54-ben 3 portája, majd 1555-ben 5 portája volt itt.[145]A falu későbbi dikális összeírásai nem maradtak fenn, a település a mezőkeresztesi csata idején pusztulhatott el.

1602-ben a Szepesi Kamara bizonyította, hogy a Sajókeresztúr városához tartozó puszta Kisfaludi prédiumot a szomszéd ecsegiek perlik.[146]

A település történetét tovább gazdagítja egy 1689-ből származó adat, amely az Országos Levéltár egyik iratában található meg: *„Ez régi praedium, Sajókeresztúrral együtt aquiráltatott. Sajókeresztúr és Ecseg között vagyon. … Ennek határa külön vagyon a sajókeresztúri határtól, ha nem is nagy. … Ennek a Kisfaludnak nem az volt a török ura, aki Sajókeresztúrnak, ezzel is megmutatódik, hogy külön praedium. Adtak tőle adót a török úrnak, hogy a marhájokat a keresztúriaknak rajta hagyta, annuatim fl. 8. A magyar uraknak azért nem adtak, mert megengedték nekiek, melyről semmit nem produkálhatnak."*[147]

A fentiek szerint Kisfalud a mai sajókeresztúri határban, valahol Ecseg környékén helyezkedett el. A falu helyének bizonytalansága addig állt fenn, amíg Tóth Pé-

[141] FEL AV 3412. rak. sz. 225. o.
[142] FEL AV 3418. rak. sz. 149. o.
[143] FEL AV 3570. rak. sz.
[144] Fényes, 1851. I. köt. 224.
[145] HU-MNL-BAZML-XV. 32. Borsod dic. és dec. 1544-1555.
[146] HU-MNL-BAZML-XV. 17. Kisfalud /Sajókeresztúri/ 1602.
[147] HU-MNL-OL UC 25:49.

ter levéltáros 1998-ban fel nem fedezett a keresztúri határban a Kis-Sajó mellett egy középkori faluhelyet, amelyet eleinte nem lehetett azonosítani. A szemmel láthatóan nyugat-kelet irányú, egyutcás faluhely végén, egészen közel a folyóhoz egy korabeli kőépület (templom) omladékait lehetett látni. Majd a láthatóan lakott hely nevét bizonyító irat is előkerült a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárból. A Keglevich József és Szirmay József között 1786-ban Sajóvámos ügyében lezajlott határper egy erre vonatkozó fontos részletet tartalmaz: a perszöveg megemlíti Sajósenye egy határkövét, amely a sajóvámosi határon feküdt, a Kis-Sajóhoz közel. Az 1700-as években megállapított határ ma is ugyanott van, igaz ugyan, hogy a határkő azóta már eltűnt. Az irat szerint a kő a Sajón túl lévő Kisfalud romos templomához közel esik. A templom a Sajótól 80 lépésre, a határkőtől pedig egy puskalövésnyire helyezkedett el. A határkő felirata: a Vámos felé eső oldalán *„VAMOSSI”*, a határvonal felé eső oldalán *„HAT”*, Senye felé eső oldalán *„SENYEI 1541”*, a romos templom felé a határvonal irányában *„HAT”*.[148]

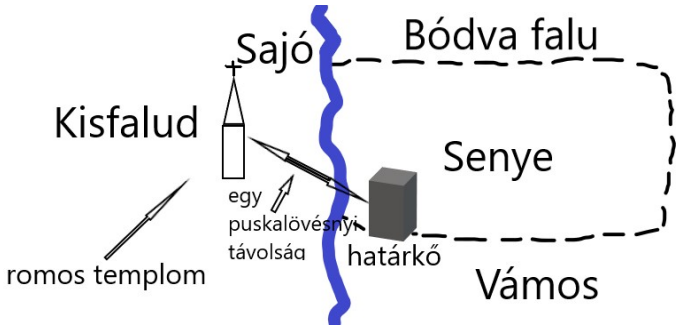

A határjárásban említett határkő és Kisfalud templomának helye

Ez a leírás ráillik a megtalált faluhelyre, illetve biztosra vehető az is, hogy a rajta talált kőépület a falu temploma volt. A faluhely területe azóta védett, nem szántják, és itt a 2000. év körül a Herman Ottó Múzeum irányításával szisztematikus felszíni leletmentések sorozatára került sor.

Kisgyőr

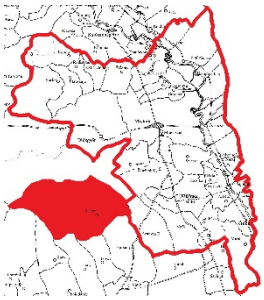

Neve 1261-ben fordul elő először,[149] templomát a pápai tizedjegyzékek nem említik, ennek ellenére feltételezhetően ez középkori eredetű lehetett. Határos Diósgyőr, Tapolca, Görömböly, Bükkaranyos, Borsodgeszt, Harsány, Sály, Kács településekkel.

Kisgyőr 1598-1605 közötti házainak számát nem tudták összeírni, mint ahogy az egész vattai járásnak egyetlen házát sem írták össze ebben az időszakban.

[148] HU-MNL-BAZML „non regestrata”
[149] Györffy, 1963. 1. kötet, 774.

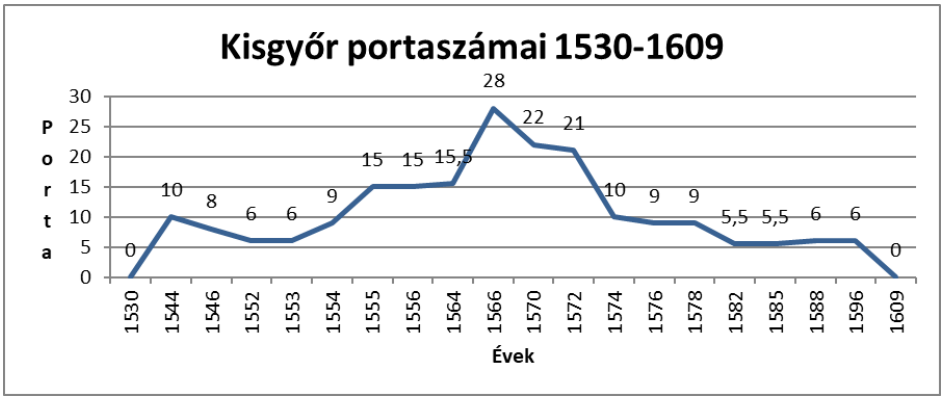

Törökadója 1582-ben 212 forint volt.[150] 1596-ban Thoot Bálint és Andocz Bálint bírók, illetve Rudas Bálint esküdt ezt közölték a törökadóról: *„Első alkalommal Hatvanba adóztak és fizettek 20 forintot. Ez azután 60 és 70 forintra nőtt. A legutolsó alkalommal az egy köböl árpát, a mézet és a vajat [is beleértve] 200 forintot, tekintettel a külső emberektől beszedendő bordézsmára. Császár adóját minden esztendőben fizettek a szablyapénzzel együtt 12 forintot. Épületre való fáért egyszer fizettek 12 forintot. Korcsmapénzt és parochiális pénzt egyszer fizettek 3 forintot és 50 dénárt. A földesúrnak minden esztendőben közönségesen fizetnek egy sajtért 12 dénárt és 44 tojást. Kilencedet adnak a borból és a gabonából, a malacokból tizedet adnak. Szolgálnak is a szükséges dolgokban."*[151]

Az említett térkép északi irányba forgatva, bekarikázva a régi templom

(HU-MNL-OL-S 11. No. 54.)

1641-ben *„Vatai Sebestyén, Haller Sámuel uram jobbágya […] magok szolgalatja felől azt vallja, hogy elsőben megszállották az falut, summájok tizenhat forint volt, azután húsz forint. Most immár tizedet adnak, széna pénzt egy-egy szekér szénáért egy-egy forintot, füstpénzt is egy forintot, fa pénzt is egy szekertül ötven-ötven pénzt vészen az török urunk rajtunk. Egy-egy pint vajat minden külön kenyeres embertül, egy borjús tehenet, egy vágó barmot is vészen. Az szolgálatot egy-egy ember huszonnégy-huszonnégy nappal meg nem éri.*[152] *Az császár míve eleintén tíz nap volt egy esztendőben, de most*

[150] Bodnár-Tóth, 2005. 41.
[151] Bodnár-Tóth, 2005. 99.
[152] A robotnak megfelelő, fizikai munkában lerótt évi szolgáltatás.

egyikünk másikunkat kiváltja Egrül[153]*. Legnagyobb romlásunkra most megint az polturát két pénzen kiáltatta az pasa Egren"*[154]

1576-ban református egyház működött Kisgyőrben.[155] Több mint másfél évszázad múlva, 1746-ban egy iratban megemlítették, hogy a falun kívül keletre egy katolikus templom romjai találhatóak.[156] Ezt az információt jelentős mértékben kiegészítik az egri püspökség 1769-ből származó adatai: Korábban puszta volt ez a hely, kálvinista temploma részben fából épült. Református temetője a régi elpusztult templom romjainál van.[157] Tehát ekkor már nem használták a régi romos templomot, amely körül a temető helyezkedett el, ehelyett egy fatemplomban folyt a református istentisztelet. A keresett templomrom és Kisgyőr egykori magja a II. katonai felmérés szerint a településtől keletre látható temetőben feküdt. Ez egy 1759-ben keletkezett térképen[158]is jól látszik, amely még az archaikus falut ábrázolja, temetőjében a feltételezett templommal. Az utcán a házak között a fent említett kálvinista fatemplom is látható.

1864-ben, a Pesty-féle földrajzinév-gyűjtéskor a helybeliek így emlékeztek a középkori templomra: *„1776-ik éveben épült egy helvét templom a helvét hitű felekezetűeknek, melynek tornyában régi harang van, góth betűkkel körül írva […]. Ezen harang a vének állítása szerint a föld gyomrában találtatott. A községben már azelőtt is volt templom minek maradványai még több évekkel láthatók voltak, jelenleg már semmi nyoma nincs."*[159]

Kisgyőrbe a 18. század elején jelentős mennyiségű magyar és valamivel kevesebb szlovák telepest telepítettek le.[160]

---

[153] A magyar királyság területén „gratuitus labor"-nak nevezett, tulajdonképpen sáncmunkával egyenlő, várerődítési munka. Ebben az esetben a legérzékenyebben az érinti a falu lakosságát, hogy a munka nem határidőhöz kötött, hanem folyamatosan, egymást váltva végzik az Egri várban.

[154] Bodnár-Tóth, 2005. 137, 138.

[155] Soós, 1985. 94.

[156] EFL AV 3412. rak. sz. 165.

[157] EFL AV 3418. rak. sz. 179.

[158] HU-MNL-OL-S 11. No. 54.

[159] Tóth, 1988. 168, 169.

[160] Veres, 1988. térkép

Tokaj

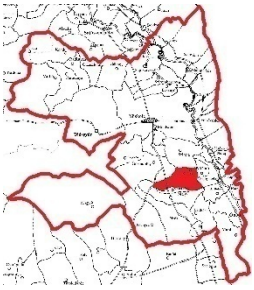

Első említése 1256-ban történik Tokaj néven.[161] Egészen 1405-ig ezen a néven olvashatunk róla, amikor a Tokaji család két részre osztotta.[162] Ettől kezdve két birtokrészként szerepel a forrásokban.

A mai Kistokaj területén a közép- és kora újkorban legalább három, Alsó-,[163] Felső-[164] és Középső Tokaj[165] nevű település volt. Ezeknek megkülönböztetését tovább nehezíti, hogy az egymáshoz való elhelyezkedésükre utaló neveken kívül további névvariánsok is előfordultak, úgy mint Egyházastokaj,[166] Farkastokaj,[167] Borostokaj,[168] Békástokaj,[169] Kistokaj,[170] Nagytokaj,[171] Belső Kistokaj,[172] Külső Kistokaj[173]. Ezek mellett a Borsod megyei levéltárban található Borovszky-féle cédulák egy ún. *„Veragh Tokay”*[174] nevű települést is említenek az 1549-es portális adóösszeírás kapcsán, de ez egy téves olvasat eredménye, mivel az eredeti szövegben *„Utraque Tokay”*[175] szerepel.

1591-ben Kistokajt másként Alsótokajnak,[176] 1596-ban Farkastokajnak nevezik.[177] 1619-ben Kistokaj Békástokaj, illetve Borostokaj néven is szerepelt.[178] 1648-ban Békastokajt másként Nagytokajnak nevezik. [179]

Mivel Felsőtokaj és Egyházastokaj falvakon osztozott meg a Tokaji család 1423-ban,[180] azt kell feltételeznünk, hogy Egyházastokaj is Alsótokajjal volt azonos. Ezt a hivatkozott oklevél is bizonyítja, mivel abban a határjárásnál leírták, hogy Felsőtokaj északon, míg Egyházastokaj délen helyezkedett el.

---

161 Györffy, 1963. 1. kötet, 812.
162 ZsO. II. 4041.
163 HU-MNL-BAZML-XV. 32. Borsod dic. 1544.
164 HU-MNL-HML-XII. 1. 57. kötet, Nr. 53.; MNL DF 210867.; ZsO. X. kötet, 949. Meg kell itt említeni, hogy ennek a jelzetnek a felderítésekor az MNL BAZML levéltárában található Borovszky-cédulák (MNL BAZML XV. 61.) vezettek nyomra, illetve vezettek félre. Mivel igaz ugyan, hogy a cédula (Melyik cédula?) az egri káptalan levéltárára hivatkozik, de sem az évszám nem megfelelő(ugyanis 1423 helyett 1420 a jó évszám), sem a további hivatkozás, a „IV. 142.” A jelzet azonosításában szeretném megköszönni Mészáros Kálmán levéltárosnak, a MNL Heves Megyei Levéltára dolgozójának önzetlen segítségét.
165 Tóth, 1990. 107.
166 HU-MNL-HML-XII. 1. 57. kötet, Nr. 53.; MNL DF 210867.; ZsO. 10. kötet, 949.
167 Bodnár-Tóth, 2005. 64, 65.
168 HU-MNL- BAZML- IV. 501.a. 4. kötet, 237.
169 Uo.
170 Uo.
171 HU-MNL-BAZML-IV. 501.a. 6. kötet, 588.
172 HU-MNL-BAZML-IV. 501.d. XVII. III. 224.; IV. 501.d. XVII. VI. 465.
173 Uo.
174 HU-MNL-BAZML-XV. 61. Virág-Tokaj
175 HU-MNL- BAZML-XV. 32. Borsod dic. 1549.
176 HU-MNL-BAZML-IV. 501.a. 2. kötet, 627.
177 HU-MNL-OL UC 59:13
178 HU-MNL-BAZML-IV. 501.a. 4. kötet, 237.
179 HU-MNL-BAZML-IV. 501.a. 4. kötet, 588.
180 HU-MNL-HML-XII. 1. 57. kötet, Nr. 53.; MNL DF 210867.; ZsO. 10. kötet, 949.

Középsőtokaj neve csak 1514 és 1579 között fordult elő.[181]A névhasználat azonban nem következetes.

A mai Kistokaj települést Miskolc (ezen belül Görömböly és Szirma), Sajópetri és Mályi határolják.

Pesty földrajzinév-gyűjteményében így írtak róla: *„A község hajdan szóbeli hagyomány után 3 helyen volt: első helyen neveztetett külső Tokajnak, második helyen hol most is egy domb Tokaj nevet visel, Belső Tokajnak, harmadik helyen hol most is áll Békás Tokajnak."*[182] Az itt Belső Tokajnak nevezett dombot ábrázolja is egy 1790-ben készült térkép:

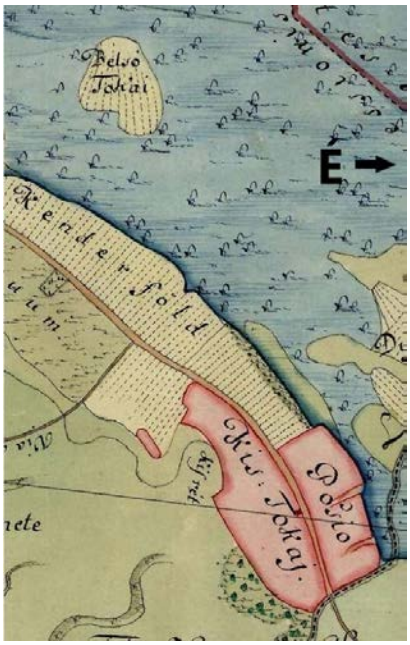

A mai Kistokaj mellett található Belső Tokaj földrajzi név egy 1790-ben készült térképen (HU-MNL-OL-S 12. Div. XIII. 190.)

A kiemelkedést az 1890-ben megrajzolt kataszteri térképek is ábrázolják , rajta *„Tokaji domb"*[183] felirattal, illetve szerepel még a MNL Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Kistokajról 1856-ban rajzolt kéziratos térképén is „Tokaj" néven.[184]

Kistokaj törökadója 1582-ben 41 forint volt.[185] 1596-ban Batha Gergely bíró és Petheo Mihály esküdt ezt jelentették erről az adófajtáról: *„Első alkalommal Hatvanba adóztak és Alsótokajjal közösen 16 forintot fizettek, ez azután megnőtt 20 forintra és a legutolsó alkalommal a farkastokajiak elkülönítve 36 forintot fizettek Berénybe. Császár adóját innét esztendőnként 5 forintot fizettek. Szablyapénzt annyiszor, amennyiszer szedték - hányszor azonban, arra nem emlékeznek -, minden alkalommal 5 forintot fizettek. Épületre való fát nem adtak és nem is szolgáltak. Vajat és mézet sem adtak, csak ajándék gyanánt. A földesuraknak különféle módon fizetnek adót, ahogyan ki-ki bánik a saját jobbágyával: némelyek 33 dénárt, némelyek 100 fej káposztát. Kilencedet adnak a borból és a vetésekből. Szolgálnak is a majorságban és más szükséges munkákban az urak akarata szerint."*[186]

1596-ban Alsótokajból Thoot Lénárd bíró a következőket közölte: *„Első alkalommal Hatvanba adóztak a farkastokajiakkal együtt, akikkel közösen 16 forintot fizettek, azután elkülönítve azoktól ugyanazon Hatvanba Thepegywzi-nek a legutolsó alkalommal fizettek 40 forintot. Császár adóját évenként fizettek 5 forintot. Szablyapénzt mindig vetett ki az úr, azt hiszi, hogy ugyanolyan módon, ahogyan a fentebbiek, fizettek 5 forintot. Épületre való fát nem adtak és rend szerint nem is szolgáltak. Vajat és mézet különbségtétel nélkül esztendőnként 10*

[181] Tóth, 1990. 107.; HU-MNL-BAZML-IV. 501.a. 1. kötet, 168.
[182] Tóth, 1988. 172.
[183] HU-MNL-OL-S 79. No. 274/6.
[184] HU-MNL-BAZML BmU. 379.
[185] Bodnár-Tóth, 2005. 41.
[186] Bodnár-Tóth, 2005. 64, 65.

pintet adtak. A földesúrnak mind adófizetést, mind szolgálatot és mind kilencedet ugyanazon a módon teljesítenek, mint a fentebbiek."[187]

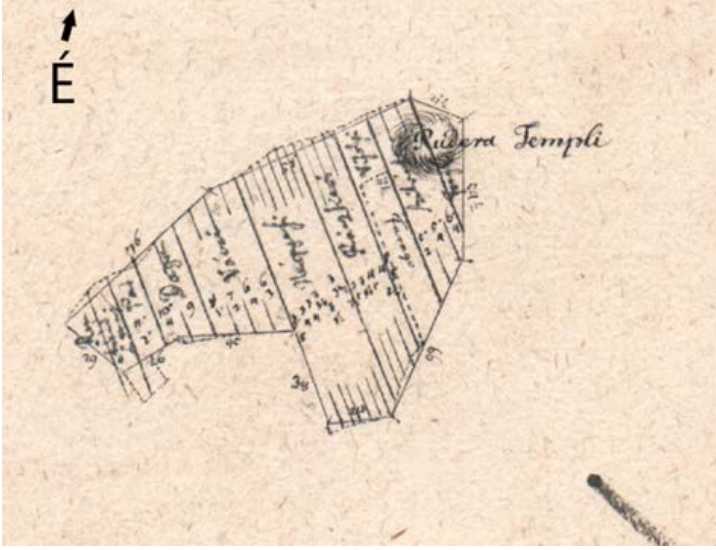

Egyházastokaj templomának helye egy 18. századi térképen
(HU-MNL-BAZML BmT 133/3.)

1599-ben – amellett, hogy egy ép portát sem írtak itt össze – megjegyezték a faluról, hogy megégett.[188] 1619-ben is csak egy negyed portát számláltak meg itt.[189]

1552-53-ban két, illetve három porta volt *„Kys Tokay"*-on.[190] 1578-ban tíz tizedfizető családfő élt itt.[191] 1570-ben „*Kiss Tokay"* néven két háztartás, *„Békás Tokay"* néven hat háztartás fizetett törökadót.[192] 1582-ben lakatlan lehetett, vagy minimális lakossága volt, mert amikor Horváth (másként Bejnicsics) János eladta *„Kis Tokay"* birtokát Keövér Ferencnek és feleségének, Fáncsy Annának, a falu prédium volt.[193]

1864-ben *„A Kis Tokaji Helv. Hitv. Tartó Ecclesia 1641-be Mályihoz tartozó Filiális Ecclesia volt, amely időben még Tokaj kettő volt, Kis és Békás Tokaj, mely két Tokajokból lett a mostani kis vagy Békás Tokaj."*[194]

A legtöbbet szereplő Kistokaj egyháza, melynek környékét olykor Egyházastokaj néven is említették, 1332–1334 között még nem bukkant fel a pápai tizedjegyzékekben, a fentiek szerint azonban 1405-ben már állott. Kőegyházának a továbbiakban semmi nyoma, kivéve egy 1773-ban készült térképet, amelyen egy korabeli „rom" térképjel mellett a *„Rudera Templi"* felirat szerepel. Fundamentumának maradványai a mellékelt térképen jelölt helyen vannak, a Szarvas-dombon.

---

187 Bodnár-Tóth, 2005. 65.
188 HU-MNL-BAZML-XV. 32. Borsod dic. 1599.
189 HU-MNL-BAZML-XV. 32. Borsod dic. 1619.
190 HU-MNL-BAZML-XV. 32. Borsod dic. 1552-1553.
191 HU-MNL-BAZML-XV. 32. Borsod dic. 1578.
192 Bayerle, 1998. 321, 322.
193 HU-MNL-.BAZML-XV. 61. Kistokaj, 1582.
194 Tóth, 1988. 173.

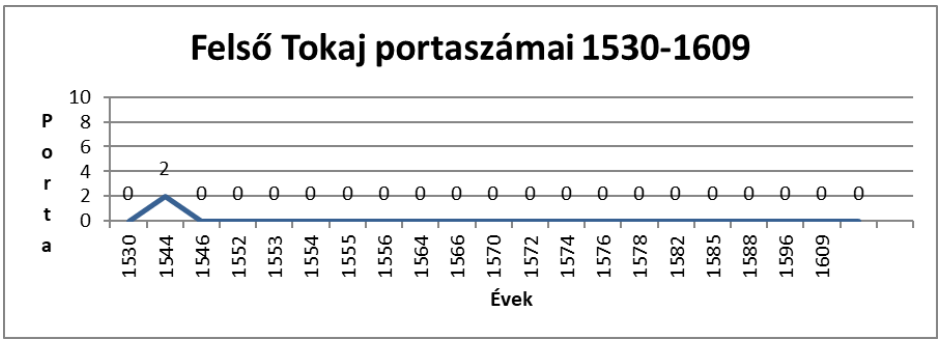

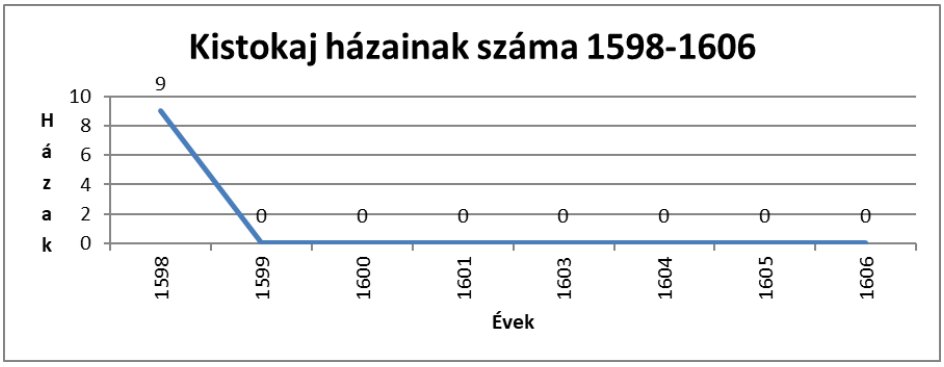

1721-ben *Békástokaj*on a fatemplomot kálvinista prédikátor használta.[195] 1736-ban Békás Kistokajt újonnan szállották meg, az itt élők pedig alig tucatnyian voltak.[196]

A Belső-Tokajt ábrázoló térképek annyira egyértelművé tették, hogy itt az egykori Egyházastokaj templomát lehet felderíteni, hogy 1999-ben Szolyák Péter és Bodnár Tamás levéltárosok, majd 2003 őszén Pusztai Tamás régész és Bodnár Tamás levéltáros végeztek terepbejárást, melynek eredményei a Herman Ottó Múzeumba kerültek. A dombon elsősorban Árpád-kori és középkori, illetve kisebb számban kora újkori leletek voltak a felszínen.

Beltelkeinek helye a mai településtől nyugatra, a Petri-Hejő kanyarulatában lévő három dombon található templomának romjai körül van. Itt az Árpád-kortól a késő középkorig találhatók régészeti emlékek.

[195] EFL AV 934.
[196] HU-MNL-BAZML-XV. 61. Kistokaj, 1736.

Kondó

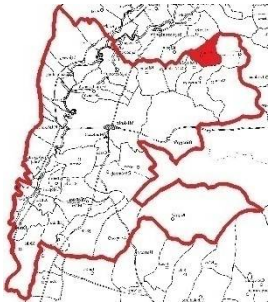

Első említése 1240 körüli,[197] 1343-ban egy Szent Mihály arkangyal tiszteletére szentelt egyház állt itt.[198] 1596-ban református leányegyház volt itt, anyaegyháza Varbó volt. [199] Határosai Ludna, Alacska, Sajókápolna, Sajólászlófalva, Radostyán, Parasznya.

1647-ben egynegyed portán öt zsellércsalád élt a településen.

A törökadó 1582-ben 48,8 forint volt. 1596-ban a törökadóról így vallottak: *„Első alkalommal Hatvanba adóztak és megegyezés alapján 16 forintot fizettek. Ez azután megnőtt 28 forintra. A legutolsó alkalommal pedig megegyeztek és fizettek 40 forintot. Császár adóját évente fizettek 4 forintot. Szablyapénzt amikor szedtek, fizettek 2 forintot. Épületre való fát nem adtak és szolgálatot sem teljesítettek. Vajat és mézet különbségtétel nélkül 14 pintet adtak. A földesúrnak minden esztendőben mindegyik jobbágy Szent Mihály adója gyanánt 25 dénárt és egy tyúkot ad. Kilencedet adnak a borból és mindenféle vetésből. Az uradalom szőlőiben és minden más munkában szolgálnak."*[200]

Az 1641. évi törökadó összeírásában Kondó neve egy itt lezajló csata kapcsán merült fel: *„annak utána való 1632. esztendőben ugyan az egri török vitézek Karácsony üdnepe napja tájában zászlóval kiütvén Abaúj vármegyében akkor is, Újlak nevű falut megrabolván, faluját tűzzel megégették. Ugyan az szendrei vitézek utánok menvén egyenlő akaratból, akkor is Borsod vármegyében megírt Kondó nevű falunak határában belékapván az török vitézekben, hogy az elvitt keresztyén rabokat megszabadítsák, de az török vitézeknek sokaságok miatt meggyőzettetvén sokat levágtanak az keresztyén vitézekben, sokat ismét keserves rabságra vittenek. Akkor fogták el sebben nemzetes alsókalosai Korláth Ferenc uramat, lakosi Szabó János uramat több emberséges vitéz embereket. Vesztenek azon az harcon fegyver miatt és rabság szenvedés miatt azmint eszemben jut legalább harmincöten."*[201]

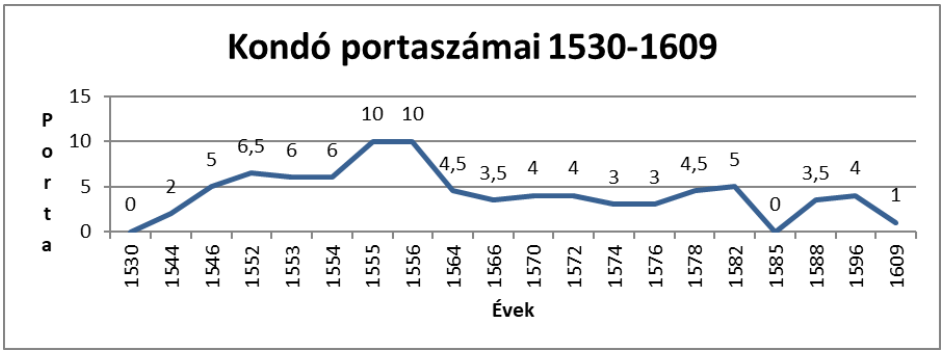

[197] Györffy, 1963. 1. kötet, 782.
[198] AO. XXVII. 590.
[199] Dienes, 2001. 86.
[200] Bodnár- Tóth, 2005. 66.
[201] Bodnár-Tóth, 2005. 186.

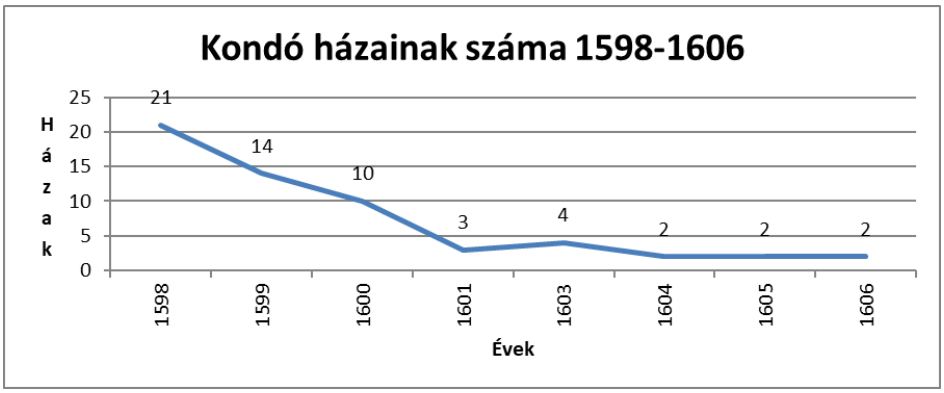

1702-ben a falu temploma reparálására 6 forintot kapott a megyétől.[202] 1730 körül telepítettek ide idegeneket: nagyrészt magyarokat, kisrészt ruténeket.[203] 1746-ban ezt írták református imaházáról: régen katolikus kőtemplom volt, de most már romosodik, falai töredezettek, közel állnak az összeomláshoz.[204]

Korhi

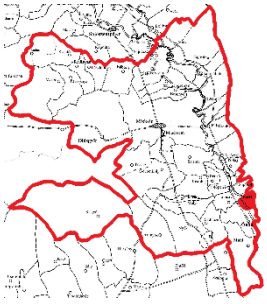

A település neve 1296-ban Farkaskorhija néven tűnt föl, majd 1317-ben és 1319-ben Korhi alakban,[205] említették.[206] Csánki Dezső tévesen Kórógy néven azonosította.[207] A Farkas- előtag megkülönböztető szerepű lehetett, és egy Farkas nevű birtokosára utalt.[208] A település a középkorban „megkettőződött", amire a Felső-, illetve Alsó- előtagokból következtethetünk.[209] 1643-ban, már a falu pusztulása után *„pred Also Korhy"* illetve *„pred Felső Korhy"* néven találjuk a Borsod megyei jegyzőkönyvekben.[210]

A ma már nem létező település helyének, kiterjedésének pontos meghatározása nehézségekbe ütközik, belterületének helyét eddig nem lokalizálták. A falut eddigi ismereteink szerint északról Alsódéta és Lád, keletről a zempléni Berzék, délről Ónod, nyugatról pedig Alsódéta határolták.[211]

Lokalizálását az alábbi adatok segíthetik:

---

202 HU-MNL-BAZML-IV. 501.a. 14. kötet, 1359.
203 Veres, 1984. térkép
204 EFL AV 3415. rak. sz. 77.
205 Györffy, 1963. 1. kötet, 783.
206 DAP 1. kötet, 218, 223, 224. III. 72; Csánki 1890. 1. kötet, 174.
207 Csánki, 1890. 1. kötet, 174.
208 Kiss, 1978. 1. kötet, 442.
209 DAP 1. kötet, 219, 224.
210 HU-MNL-BAZML-IV. 501.a. 6. kötet, 375.
211 A korábbi, 2000-ben publikált Bodnár-Sárközi-Szolyák-féle azonosítása sajnos helytelen, helyét Alsódétával tévesztették össze. Bodnár-Sárközi-Szolyák, 2000. 145.

1356-ban a Petriből Korhiba vezető országút mentén húzódott keleti irányba a birtokrész határa.[212]1358-ban a határ a Muhiból Korhi faluba vezető út mellett volt.[213] 1359-ben Ládi Churba Miklós leszármazottai a Sajó folyó mellett fekvő Lád nevű birtokukat Korhi és Nolaj birtokok között elzálogosították.[214] 1454-ben a Lughnai és a Csabai családok a Felsőkorhi nevű, Borsod megyei birtokukat, amely Ónod vára és a ládi kolostor között feküdt, annak minden tartozékával átadták a ládi kolostornak.[215] 1455-ben a Byki család tagjai bejelentették, hogy az Alsókorhi és Felsőkorhi prediumokban lévő birtokrészeiket (amelyek az ónodi vár és Petri birtok határai között, a Sajó folyó közelében helyezkedtek el), örök alamizsnaként a ládi pálos kolostornak adják.[216] Egy 1677. évi irat szerint Petri *prédium „az ónodi malmon felül vagyon”,* és határos Korhival és Alsózsolcával.[217]

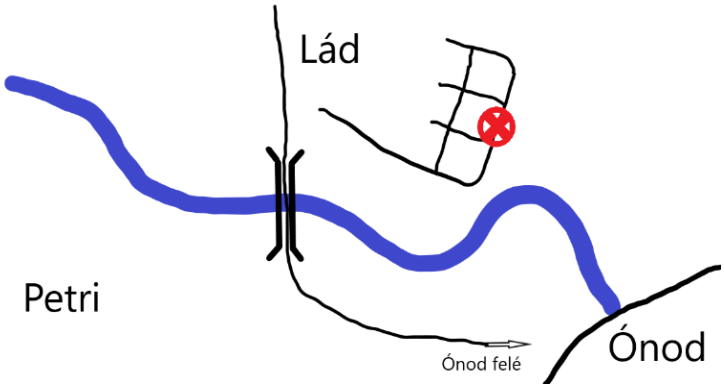

Korhi helye piros karikával és kereszttel jelölve Sajólád utcasorai között
(HOM NA, Földrajzinév gyűjtések, Sajólád, Korhi dűlő, Baló Attila közlése 1980.)

A lokalizálást egy 1980-as adat is segíti. Az ekkor Sajóládon gyűjtött földrajzi nevek között felbukkan a Korhi-dűlő, melynek helyét az adatközlő így határozta meg: *„Régen itt egy Korhi nevű település volt, amely elsüllyedt. A mostani építkezések alkalmával találni a volt település maradványaiból.”* A mellékelt térképen a mai Sajólád déli, Sajó felé eső részére tette a gyűjtő a helyet.[218]

Egyetlen térképen szerepel neve földrajzi névként, amelyen 1852-ben *„Korhi”* neve az ónodi malommal szemben a Sajó bal partján, azaz keleti oldalán van feltüntetve; ez a térkép készítésének idejében az ónodi határban volt.[219] A felirat azt sugallja, hogy az egykori falu – ellentétben a fenti helymeghatározást segítő adatok nagyobb részével – a Sajó bal partján feküdt.

---

212 Bándi, 1985. Lád, 17.
213 AO. VII. 263. Fordította: Tóth Péter.
214 Bándi, 1985. Lád, 14.
215 HU-MNL-OL-DL 14885.
216 HU-MNL-OL-DL 014976.
217 HU-MNL-OL UC 25:43.
218 HOM. Néprajzi adattár, Földrajzinév gyűjtés Sajólád, Korhi dűlő cédula.
219 HU-MNL-OL-S 73. No.: 102.

Ennek ellentmondani látszik az alábbi régészeti adat: *„2004. szeptember 24-én tudományos céllal terepbejárást végeztünk Ónod határában, a Sajólád és Ónod közötti Malom-dűlő elnevezésű területen. A munka időpontjában a terület jelentős részét ősgyep és napraforgó takarta, melynek északkeleti oldalán a Sajó parti ártéri erdő (Júlia-erdő) vonul végig a két település között. A Malom-dűlő északi végén a folyó folyásirányával párhuzamosan, egy jól körülhatárolható dombhát húzódik végig észak-déli irányban (méretei 400 x 250 m körül becsülhetők). Ennek kb. kétharmad része frissen szántott volt, s így lehetőség nyílt a felszínen szórvány anyag gyűjtésére, mely őskori és középkori kerámiák mellett települési nyomok megfigyelését eredményezte. Veres János régészhallgató."*[220] A régészhallgató a megadott GPS koordináták és a fentiekben közölt beszámolója alapján a Sajó jobb partján olyan lelőhelyet talált, amelyet Korhi faluval lehetne azonosítani.

A település 1544-ben martalékul esett a törökök pusztításának, ami miatt csak két és fél portát, valamint egy zsellérportát és egy malmot írtak itt össze, amelyek a pálosok birtokában voltak.[221] 1570-ben a hatvani szandzsák török adóösszeírója az egri náhijében lévő, néptelen faluként említette.[222]

1603-ban azt jegyezték fel a településről Borsod vármegye jegyzőkönyveibe, hogy az *„időnként elpusztultan heverő Korhj"* település lakosai a Ládi *"castell"*-ban[223] laknak, tizedet már régen nem fizetnek, és ezután se fizessenek.[224]

A falu 1606-ra teljesen elhagyottá vált; ezt bizonyítja az is, hogy amikor Borsod vármegye ítélőszéke előtt Senyei Péter szolgabíró egy, Korhin lévő deserta nemesi kúriáját eladta Szécsi Pálnak, akkor a falu puszta volt.[225] Innentől kezdve már csak prédiumként említették Korhit.

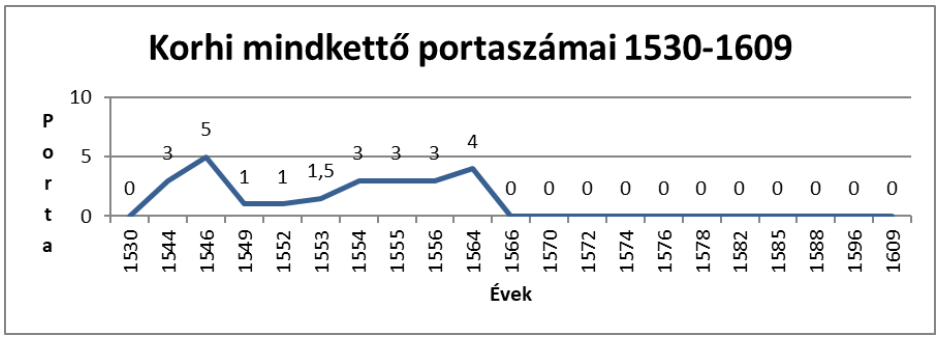

1548-ban és 1549-ben 10-10 jobbágy családfő neve szerepelt a tizedösszeírásokban.[226]

Az 1596-os törökadó-összeírás szerint, a töröknek *„[s]oha nem adóztak, jóllehet három alkalommal is el kellett viselniük és tűrniük a törökök általi elpusztítást és felégetést, vala-*

[220] Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Adatbázis, https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/57103, 2022. augusztus 29.
[221] HU-MNL-BAZML-XV. 32. Borsod dic. 1544.
[222] Bayerle, G. 1998. 193.
[223] Ez a kastély a ládi pálos kolostorból kialakított erődítmény volt.
[224] HU-MNL-BAZML-IV. 501.a. 3. kötet, 634. Fordította Tóth Péter.
[225] HU-MNL-BAZML-IV. 501.a. 3. kötet, 669.
[226] HU-MNL-BAZML-XV. 32. 358. tekercs.

mint hogy némelyeket el is hajtottak. De már biztonságban vannak. A földesúrnak semmi adót sem adnak, csupán csak szolgálnak. Kilencedet a kolostorhoz tartozó földek vetéseiből adnak."[227]

A település ezután soha nem épült újjá, nem volt sem fennmaradt temploma, sem tartós anyagból készült épülete.

Ládháza

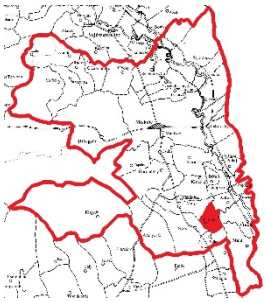

Az Árpád-kor első felében a két falut Nyékkel együtt egységesen Nyék néven illették. 1293-ban Nyéki Tamás öröklött földje egy részét eladta Ipoch fia Ládnak, akinek nevét a Nyék melletti Ládháza őrzi.[228] Ládházát északról Mályi, keletről Sajólád, Ónod, Muhi, délről Hejőkeresztúr, nyugatról Nyék határolják, 1933-ban összevonták Nyékkel, s ma is Nyékládháza a hivatalos neve.[229]

Portális összeírásai nincsenek, ami arra utal, hogy a 16. század közepétől Nyékkel együtt számlálták össze, nem különítették el.

A település törökadója 1582-ben 24,5 forint volt.[230] Lakosai 1596-ban így vallottak a törökadóról: *„Kezdettől fogva végig Hatvanba adóztak és hallomásból tudja, hogy első alkalommal 8 forintot fizettek. Ez azután 12 forintra nőtt, a legutolsó alkalommal végül 16 és 20 forintra. Császár adóját 3 porta után esztendőnként 4 forintot és 50 dénárt fizettek. Szablyapénzt és épületre való fát nem adtak. Sem mézet, sem vajat nem adtak a megállapodás szerint, csak ajándékokat. Legutoljára azonban 20 forint fejében 20 icce vajat és mézet különbségtétel nélkül követelt tőlük a török, de miután közbejött Fülek várának az ostroma, megszabadultak ennek a kifizetésétől."*[231]

A falu a 17. században elpusztult, hosszú időre néptelenné vált, 1703-ban megszállták ugyan egyes lakók, de még 1732-ben is pusztaként említették, ahol néhány kálvinista lakos használja a katolikus formára épített fatemplomot.[232]

---

[227] Bodnár-Tóth, 2005. 77.
[228] Györffy, 1963. I. kötet, 795.
[229] Hőgye-Seresné-Tóth, 1983.261.
[230] Bodnár-Tóth, 2005. 41.
[231] Bodnár-Tóth, 2005. 67.
[232] Soós, 1985. 109.

Ludna

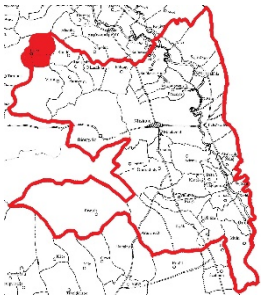

Első említése 1240 környékéről ismert,[233] határosai Kondó, Varbó, Tardona, Dédestapolcsány, Bánhorváti. Területe ma Kondó és Varbó határába olvad.

Törökadóként 1582-ben 69 forintot fizettek az itt élők.[234] 1596-ban Kis Mihály bíró és Bereczk István esküdt az alábbiakat jelentették a törököknek lerótt adóról: *„Első alkalommal Hatvanba adóztak. Fülek várának elfoglalása után megegyeztek 20 forintban, ez később 35 forintra emelkedett, végül a legutolsó alkalommal 60 forintot fizettek. Bírság gyanánt is kap tőlük 12 forintot, ami nem rend szerint való. Császár adóját az első alkalommal 1 forintot, a legutolsó alkalommal pedig 6 forintot fizettek. Szablyapénzt ritkábban ugyan, mint a császár adóját, négy porta után fizettek, de hogy 4 vagy 3 forintot-e, arra nem emlékeznek. Épületre való fát nem adtak és nem is szolgáltak. Vajat és mézet különbségtétel nélkül 15 pintet, a legutolsó alkalommal pintet adtak. A földesúrnak semmi adót nem adnak. Kilencedet borból és vetésekből adnak és szolgálnak is a szükséges dolgokban."*[235]

1641-ben a következőképpen történt a fizetés: *„Elsőben, hogy Ludna meghódolt, 15 forint volt az summánk, 12 szekér széna és tizenkét szekér fa. Az summánkat száz forintra verek fel. Annak utána tizedre állánk, azt megadjuk. Az szolgálatnak semmi rendi is nincsen, hanem mindenképpen szünetlenül szolgáltatnak velünk."*[236]

1647-ben a község egynegyed portáján már csak öt zsellércsalád élt.[237]

Elnéptelenedését a helyi hatalmaskodások is elősegítették. Egy 1689-es tanúkihallgatás szerint *„tudja a fatens, hogy mikor az szendrei magyaroknak fizettünk, akkor hajtották el az szendreiek a Kis Péter sertés marháit negyvenig valót, és most is abbul áll jobb részint a Ragályi János uram [szendrői kapitány] őkegyelme sertése. […] Tudja, hogy Sullerus mikor Ónodban quartélyban volt, a portió miatt tartott [ludnai] embereket egy holnapig vasban."*[238]

1687-ben 4 jobbágy lakott itt, akik közül egynek 20 disznaja volt, de marháik nem voltak.[239]

A falu a 17–18. század fordulóján néptelenedett el, helyének lokalizálását egy 1864. évi adat segíti: *„Hagyomány szerint mondatik, hogy a Ludna völgyön, mely Kondótól nyugotnak visz, hajdan két község létezett volna, melynek falai még most is láthatók az ún. Házak helyén, de elpusztult, s a völgyből kijjebb jöttek Kondóba lakni."*[240]

Levéltári térképek segítségével azonosítottuk a *„Faluhely"* dűlőnevet, ezek után 2001-ben és 2002-ben Ézsöl Tibor természetvédelmi őrrel és Pusztai Tamás régészszel ezen a helyen terepbejárás alkalmával kis területen nagyobb mennyiségű koraújkori cserépedény-töredéket találtunk. Ez bizonyítja azt, hogy itt helyezkedett el Ludna belterülete.

---

233 Györffy, 1963. 1. kötet, 786.
234 Bodnár-Tóth, 2005. 40.
235 Bodnár-Tóth, 2005. 60, 61.
236 Bodnár-Tóth, 2005. 151.
237 HU-MNL-BAZML-XV. 32. Borsod dic. 1647.
238 HU-MNL-BAZML-IV. 501.b. III. II.136.
239 HU-MNL-OL UC 6:8.
240 Tóth, 1988. 174.

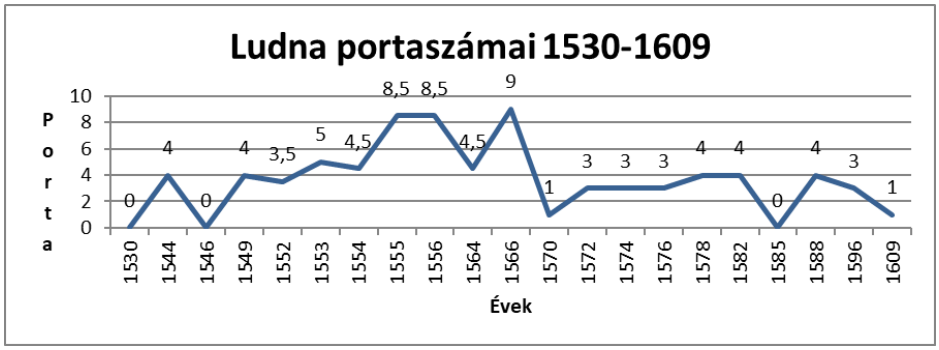

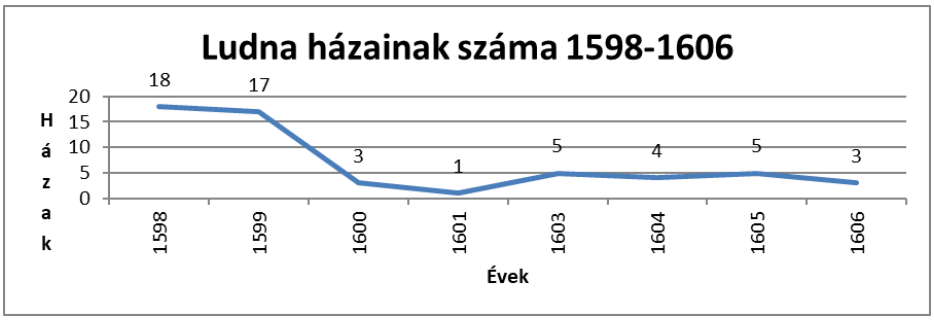

A *„Faluhely”* közelében, még Ludna területén található egy erdővel borított, *„Templomvölgy”* nevű földrajzi név, de ott a bejárások alkalmával semmiféle egykori épületre utaló nyomot nem találtunk. Megjegyzendő, hogy egyetlen dokumentum sem utal arra, hogy Ludnának temploma lett volna. A település a 18. század után sem éledt újjá.

Mályi

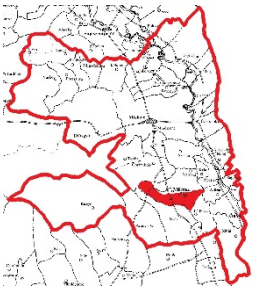

Első említése 1234-ben történt,[241] 1332-1335 között a Szent János evangélista tiszteletére szentelt templomának papja pápai adót fizetett.[242] Egy 1827-es tanúkihallgatás szerint viszont temploma Szent Mihály tiszteletére volt szentelve.[243] Határosai Kistokaj, Nyékládháza, Görömböly.

1598-ban 3,5 portán huszonkét ház állt itt, de feljegyezték, hogy a falu egyrészt megégett, másrészt *„meg is rablottak”*,[244] s a következő éven is megégettként említették.[245]

[241] Györffy, 1963. 1. kötet, 786.
[242] Györffy, 1963. 1. kötet, 786.
[243] HU-MNL-BAZML-IV. 501.e. 1829/1289.
[244] HU-MNL-BAZML-XV. 32. Borsod dic. 1598.
[245] HU-MNL-BAZML-XV. 32. Borsod dic. 1599.

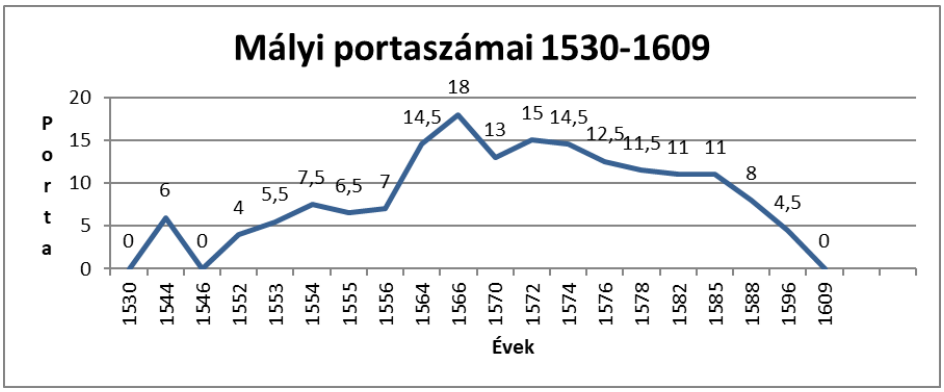

Törökadóját 1580-ban nem írták össze. 1596-ban *„Pestre adóztak, s első alkalommal fizettek 32 forintot és egy pajzsot. Azután ez megnőtt 60 és 132 forintra, majd ismét megnőtt és a legutolsó alkalommal fizettek 190 forintot. Császár adóját a legutolsó alkalommal minden esztendőben fizettek 15 forintot. Szablyapénzt csak egyszer fizettek 5 forintot. Épületre való fáért is csak egyszer fizettek 5 forintot. Parochiális pénzt is csupán egyszer fizettek 60 dénárt. Mézet és vajat különbségtétel nélkül 60 pintet adtak. Nem szolgáltak. A földesúrnak jog szerint tartoznak éves adót fizetni minden egyes jobbágy után 60 dénárt és egy fertály takarmányt, de ez az adó a mostani időben a gabonadézsmával (kilencedet ugyanis nem adnak), a bárányok, a méhek, a kender, a borsó és a malacok tizedével, valamint a jobbágyok szolgálatával együtt a tiszttartóknak jár, egyedül csak a bordézsma kivételével, amelyet őfelsége számára szednek be.”*[246]

1641-ben Tanka Mihály az alábbiakat vallotta: *„Tudja nyilván, hogy hazaszállottunk, Mályinak elsőben esztendőnként tíz forint volt az adója és tizenhat szekér fa. Annak utána az török urok, hogy meghalt, Hatvanbul az asszonyuk Egré ment férjhez és mindjárt feljebb verte az adójokat, és vött rajtok esztendőnként floreni 35, 32 szekér fát, 32 szekér szénát, negyven kila búzát, negyven kila árpát, 20 icce vajat és 20 icce mézet. Ezt hogy el nem viselhették, pusztán hagyták az falut. Sokat vélekedvén magok között, az töröknek reájok való sok fenyegető izengetését elunván, tizedre állottak. És vagyon húsz esztendeje, hogy mindenféle mezei és kerti veteményekbül, rajokbul, szőlőjök termésébül esztendőnként tizedet adnak az török uroknak, és ez*

[246] Bodnár-Tóth, 2005. 105.

mellett az helyes emberek füstpénzt egy-egy forintot, zselléremberek pedig ötven-ötven pénzt. Egren Dezdár aga az urok."[247]

1676-ban a mályiak így vallottak az ónodi végvárban élők részére teljesített súlyos terheikről: *„Kovács János, nemes személy: mi az nyékiekkel és kistokajiakkal építettünk Ónodban mind vártaházat, mind az istállót, mind penig az vágómarhát együtt vettük. Ismét commendant uram Amaperger György uram őnagysága parancsolatjából kaszáltunk volt húsz szeker szénát, melyet be nem hordhattunk volt, mivel az Őfelsége tábora kinn érte az mezőben, s azoknak hordották el az boglyából. Az gratuitus laboron kívül szolgált nyolc emberünk, nyolc napig, azután ismét négy újabb nyolcadnapig, minden pénz nélkül. Azon kívül sohasem szűnik az sok pénzért való kérés, ha mit szegénységünkhöz képest bevihetünk, de semmit sem adnak érette. Ismét commendant uram parancsolatjára vittünk nyolc szál palánkfát az gratuitus laboron kívül, pénzért kívánván, de hogy megvittük, egy pénzt sem adtak érette. Ugyan commendant uram őnagysága két icce mézet kért tőlünk pénzért, mikor generális uram őnagysága Ónodban ment, egy pénzt sem adott őnagysága érette."*[248]

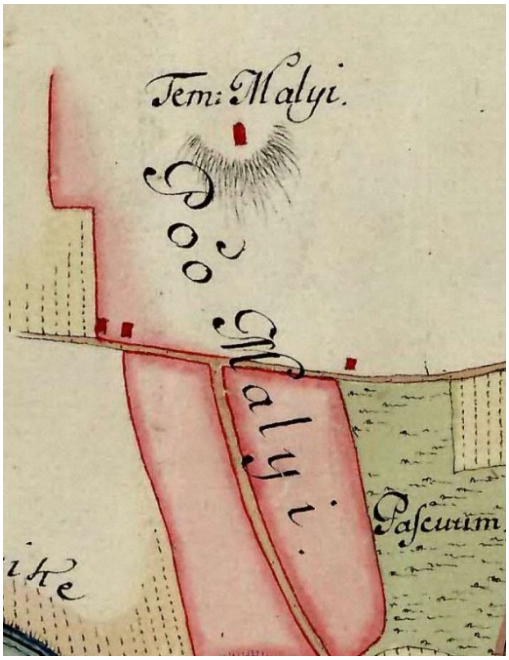

A középkori mályi templom helye egy 18. századi térképrészleten
(HU-MNL-OL-S 12. Div. XIII. 190.)

Eger bevétele[249] előtt 7-8 esztendővel még lakták Mályit, a város elfoglalása után azonban pusztává vált, s az itteni lakosok Kistokajba mentek lakni.[250] Pusztán állt 1689-ben, de még 1731-ben is.[251]

1732-ben még láthatóak voltak az egykori római katolikus kőtemplom romjai.[252] Eger bevétele előtt sem volt már teteje a templomnak, csak nádat borongattak rá, és csupán egy pár széket csináltattak, olyan kevesen lakták a falut. Könyörgésen is gyakran volt a korabeli mályi kőtemplomban, mondta egy tanú 1748-ban.[253] 1746-ban az itteni templomrom szentélyének nagyobb része még állt, régebben köréje temetkeztek a római és a görögkatolikusok.[254] 1768-ban a nagyon régi, falazott katolikus templom szentélye felett volt még tető, de a boltozat és az ablakok már hiá-

[247] Bodnár-Tóth, 2005. 113, 114.
[248] HU-MNL-BAZML-IV. 501.b. III. II. 56.
[249] 1596 előtt.
[250] HU-MNL-BAZML-IV. 501.f. XXIV. VI. 643.
[251] HU-MNL-BAZML-IV. 501.a. 11. kötet, 155, IV. 501.l. 5. kötet, 902.
[252] Soós, 1985. 125.
[253] HU-MNL-BAZML-IV. 501.f. XXIV. VI. 643.
[254] EFL 3412. rak. sz. 210.

nyoztak. A templom többi része tető nélkül állt. Annak idején Szent Mihály volt a védőszentje.[255]

1827-ben a szél ledöntötte az épület középső falát, s annak anyagát a lakosok elkezdték elhordani. Ekkor már közel száz éve *„Puszta Templom"*-nak nevezték, de a lakosok addig a napig is oda temetkeztek. Mikor elpusztult, harangját Ládházára vitték. Ekkor *„sekrestyéje még mindig kitetszik és a szenteltvíztartó"* is.[256]

1829-ben leírták, hogy a katolikus plébániatemplom Mályi falu végén egy dombon, szilárd anyagból épült. A régi fundamentumokra rakott falak gyengék, és bár kívülről 10 pillér támasztja meg őket, mégis befelé hajlanak. E templomot 1774 körül újjáépítették.[257] Ugyanekkor mondta el egy tanú, hogy 72 évvel azelőtt a mályi templomban még nyoszolyólány volt.[258]

Pesty Frigyes 1864-es munkája szerint*„[f]elemlítendő, hogy ezen község fennsőbbi, benső részében egy régi templomrom vagyon, amely 1840-ig használtatott, de már jelenleg végképp összedőlt, szétromboltatott. […] 1813-ban már az elpusztult […] anyaegyház helyreállíttatott. […] Alig 3 vagy 4 egyén beszél tótul. […] A mostani római katolikus templom […] csak 1861 évben építtetett fel [...]"*[259]

A templom helye a korabeli térképek alapján könnyen azonosítható volt, ma a házak között, a kertekben található. A helyszíni azonosítást Pusztai Tamás régész végezte el.

Muhi

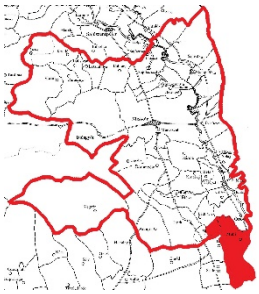

Neve 1241-hez kapcsolódóan, majd 1273-ban szerepel, Mohi alakban.[260]

Területe Ónod, a ma Muhinak nevezett egykori Poga,[261] Szakáld, Hejőkeresztúr és Nyékládháza közé ékelődik be, illetve ezeknek a ma fennálló településeknek a határában fekszik. Papját 1324-ben említették meg, Szent János evangélista tiszteletére szentelt temploma szerepelt a pápai tizedjegyzékekben.[262]

A település mezőváros volt, Borsod megye egykori négy járása közül a muhi járásnak is nevet adott. 1520-ban kapott vásár- és piacszabadalmat II. Lajos királytól.[263]A városi közösség 1563-ban vette meg és csatolta területé-

[255] EFL 3418 rak. sz. 1189.
[256] HU-MNL-BAZML-IV. 501.e. 1829/1289.
[257] EFL 3522. rak. sz.
[258] HU-MNL-BAZML-IV. 501.e. 1829/1289.
[259] Tóth, 1988. 186.
[260] Györffy, 1963. 1. kötet, 791.
[261] Poga falu 1928-ban vette fel hivatalosan a Muhi nevet. (Hőgye-Seresné-Tóth, 1983. 301.)
[262] Borovszky, 1909. 19.
[263] HU-MNL-OL-DL 23409.

hez a tőle délre fekvő Csüllő pusztát.[264] 1580-ban még egy vásár tartására kapott jogot II. Rudolf királytól.[265]

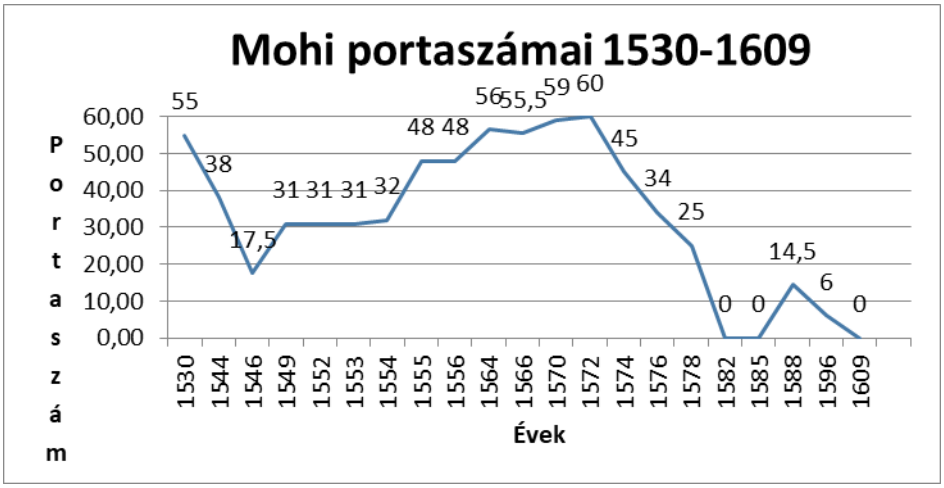

Házak szerinti összeírása nem maradt fenn.

1546-ban a porták kapcsán megjegyezték, hogy 20 leégett ház van itt, de egyébként is elpusztult és megégett a település.[266] 1549-ben még mindig 9 pusztán álló házat találtak az adórovók a városban,[267] 1564-ben pedig a betegségek miatt volt puszta 18 háza.[268]

1582-ben és 1584-ben desertaként említették.[269] 1598-ban, megégett településként vették számba; ez a két évvel korábbi mezőkeresztesi csata következménye volt.[270]

A 16. században a török több alkalommal is pusztított a település környezetében. Ilyen pusztítás történt 1526-ban, 1566-ban és 1583-ban (ekkor kifejezetten Muhi és Ónod mezővárosok voltak a célpontok).[271][272] Ezeket a pusztításokat sorra kiheverte Muhi, ahogyan az a portális összeírások grafikonján is látható, és 1596-ig megtartotta jelentőségét, járási központi szerepét. Azonban az Eger elfoglalása és a mezőkeresztesi csata után visszavonuló szövetséges erők és a törökök dúlását már nem tudta túlélni. Érdekesség, hogy még 1579-ben Miskolcról a megyegyűlések székhelyét a töröktől való félelem miatt éppen Muhira tették át, de még ugyanazon az éven visszakozott a megye, és ismét Miskolcon üléseztek.[273]

---

[264] HU-MNL-BAZML-XV. 61. Mohi. 1563. Ma az egykori Csüllő területén Szakáld falu fekszik, belterülete is ugyanott helyezkedik el, ahol középkori elődjéé.
[265] HU-MNL-OL-A 57. 4. kötet, 205.
[266] HU-MNL-BAZML-XV. 32. Borsod dic. 1546.
[267] HU-MNL-BAZML-XV. 32. Borsod dic. 1549.
[268] HU-MNL-BAZML-XV. 32. Borsod dic. 1564.
[269] HU-MNL-BAZML-XV. 32. Borsod dic. 1582, 1584.
[270] HU-MNL-BAZML-XV. 32. Borsod dic. 1598.
[271] Borovszky, 1909. 84, 85, 90, 255.
[272] Borovszky, 1909. 90.
[273] HU-MNL-BAZML-IV. 501.a. 1. kötet, 182, 218.

1620-ban már csak 2 porta volt Muhiban.[274] Ezen az éven a település birtokosai eltiltották a szomszédokat a mezőváros élésétől.[275]Az 1624.évi tizedösszeírásban az elpusztult helységek közé sorolták.[276] 1627-ben ugyancsak a birtokosok tiltották többek között a mohi szántóföldektől, kaszálóktól az ónodi végvár lovas és gyalogvitézeit.[277]

Muhi törökadója 1582-ben 690 Ft volt.[278] Említésre méltó, hogy akkoriban Miskolc 2000 és az Eger peremkerületének számító Tihamér 700 forintja után Muhi fizette a legmagasabb adót a megyében.[279]

1596-ban Bende Balázs bíró és Kondai Balázs esküdt a következőt jelentették: *„Először Budára adóztak Mehemmet basának és fizettek 60 forintot, ez azután felment egészen 600 forintig. De a felégetés után leszállott 300 forintra, ami magába foglalta a császár adóját is. Azelőtt azonban 60 porta után császár adója gyanánt fizettek 90 forintot. Szablyapénzt, korcsmapénzt, szakállpénzt, parochiális pénzt és más hasonlókat, valamint épületre való fát nem adtak. Sem vajat, sem mézet ajándékon kívül nem adtak rend szerint és nem is szolgáltak. Most nem adóznak. A földesúrnak évi adó gyanánt együtt a mészárosokkal 16 forintot fizetnek. Kilencedet adnak a gabonából és elég sokat szolgálnak."*[280]

1641-ben Károlyi István *„megesküdt és hiti után ilyenképpen vall. Tudja nyilván, hogy ennek előtte 25 esztendővel Ibrahim agával Egren summáltak száz forintban, ez mellett minden ember adott egy-egy pint vajat esztendőnként. Az egynéhány esztendeig nem bántotta többel őket, annak utána feljebb verte másfélszáz forintra, kit hogy el nem viselhettek, pusztán hagyták falujokat. Egynéhány esztendeig pusztán állván, az török urok hazahívatta őköt és újabban summáltak meg neki tizenkét forintban. És egynéhány esztendeig ebben megtartván őket, ismét feljebb verte annyira, hogy minden esztendőben vészen rajtok adópénzt harmincegy forintot. Ez mellett az császár adója is rajtok, ennek előtte egy forint ötven pénz volt, mostan immár minden esztendőben vesznek rajtok császár adóját nyolc forintot."*[281]

Amint a fenti portális és tizedösszeírásokból, törökadóból, valamint a borsodi jegyzőkönyvi adatokból kiderül, az 1620-as években a mezővárost lakói elhagyták, de 1641 előtt újra megszállták, és református egyháza is működött.[282] 1648-ban is élték,[283] 1667-ben viszont már ismét puszta volt.[284] Ezek után nem is éledt újjá, és sok más, hasonló sorsra jutott megyei településsel ellentétben nem telepítettek ide lakosokat.

---

274 HU-MNL-BAZML-XV. 32. Borsod dic. 1620.
275 HU-MNL-BAZML-IV. 501.a. 4. kötet, 353.
276 HU-MNL-BAZML-XV. 32. Borsod dec. 1624.
277 HU-MNL-BAZML-IV. 501.a. 4. kötet, 763.
278 Bodnár-Tóth, 2005. 41.
279 Bodnár-Tóth, 2005. 41.
280 Bodnár-Tóth, 2005. 73.
281 Bodnár-Tóth, 2005. 115.
282 Dienes, 2001. 204.
283 HU-MNL-BAZML-IV. 501.a. 6. kötet, 631-636.
284 HU-MNL-BAZML-IV. 501.l. 2. kötet, 860.

Muhi mezőváros régészeti kutatása az 1870-es években kezdődött, de már ezt megelőzően is találtak itt jelentős tárgyakat. 1878-ban Ónodban egy Tóth A. György nevű öreg lakos elmondta, hogy *„62 évvel az előtt, ásás közben a Puszta Templom nevű helyen az egykori Muhi város pincéjére bukkantak, s itt számos bilincset, szeget stb. efféléket találtak."*[285] Ugyanekkor Szendrey János végzett itt ásatásokat, majd 1934 és 1941 között Leszih Andor, 1995-1997 között pedig Pusztai Tamás és Laszlovszky József vezette a feltárásokat. Ennek során feltárták a templom egy részét a körülötte lévő temetővel, továbbá az egyutcás település utcájának és házainak egy szakaszát, mintegy 80 méter hosszúságban. A házak építésének ideje az Árpád-kortól a 17. századig datálható.[286]

Muhi mezőváros templomának romjait jelölő térképrészlet a 18. századból (HU-MNL-OL-S 11. No. 830:62.)

Templomának helyét már 1771-ben *„Rudera Eclesiae Mohi"* felirattal egy kis rom rajzocskája jelöli Muhi puszta térképén,[287] majd 1786-ban az első katonai felmérés térképe Hejőkeresztúr és Ónod között félúton egy kis halom mellett *„Muchi Rudera"* felirattal. Ezen kívül több térképen *„Nagy telek", „Kis telek", „Mohi Telek"* és *„Templom hely"* beszédes földrajzi nevek vezetnek az egykori mezőváros és templomának helyére.[288]

[285] Thallóczy, 1878. 88.
[286] Pusztai, 2000. 144-155.
[287] HU-MNL-OL-S 11. No. 830:62.; S 11. No. 55.
[288] HIM GIh 1588.; HU-MNL-BAZML BmT 148.1.a.

Nolaj

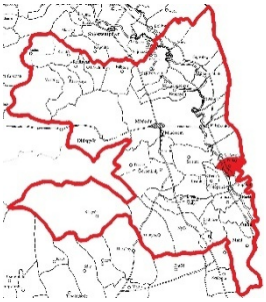

Nevével 1325-ben találkozunk először, *„Nalajzek”* alakban,[289] a kora újkorban a Nalaj[290] illetve Nolaj[291] névalak volt használatban. Csánki Dezső a tapolcai bencés apátság birtokait említve *„Nóta”* puszta rontott névalakban használta.[292] A falu Alsózsolca és Sajólád között feküdt a Sajó folyó mellett, területe ma Alsózsolcához tartozik.

1570-ben a hatvani szandzsák adóösszeírásában az ónodi náhijében szerepelt, mint lakatlan település, ennek ellenére az innen származó jövedelem 500 akcse volt.[293] 1572-ben a töröknek hódolt.[294]

1637-ben Vitézlő Horváth György tiltotta a szomszédokat *„úgymint Also Zolczaiakat, Sajo Ladiakat, Onodiakat Nolaj puszta prediumnak élésétül, és erdőjének hordásátul azon kívül valakit rajta kaphat, büntetlen nem hagyja.”*[295] Ezek után már csak mint puszta fordul elő.

A dézsmajegyzékek 1548-1614 között 13-19 adózó jobbágy nevét említik, kivéve az 1549. évet, amikor 24 nevet soroltak fel.[296]

1620-ban már csak fél portája volt a falunak.[297]

A törökadó 1582-ben 34,64 forint volt.[298] 1596-ban Konda Tamás bíró és Galwach Pál esküdt ezt közölték: *„Hatvanba adóztak kezdettől fogva és első alkalommal fizettek 16 forintot. Ez azután megnőtt és a legutolsó alkalommal fizettek 30 forintot. Császár adóját egy porta után esztendőnként fizettek 1 forintot és 64 dénárt. Szablyapénzt és más hasonlókat nem fizettek. Mézet és vajat fizettek 30 iccét. Nem szolgáltak. A földesúrnak évi adót fizetnek közönségesen 2 forintot. Kilencedet adnak a gabonából és szükség szerint szolgálnak.”*[299]

Nolaj 1640-ben az alsózsolcai református egyház filiája volt,[300] de 1641-ben már nem szerepelt a törökadó-összeírásban.

Nolajon nem volt templom, sem jelentősebb kőépület, és a település sem éledt újjá a későbbiekben. Településnyomok két helyen is találhatóak a területén: az egyik közvetlenül a valamikori alsózsolcai határ mellett, egy ma már félig beépült terüle-

---

[289] Györffy, 1963. 1. kötet, 792.
[290] HU-MNL-OL UC 60:71.
[291] HU-MNL-BAZML-XV. 61. Nolaj, 1555.
[292] Csánki, 1. kötet, 192.; Tímár Péter szerint a településnek a Bodnár-Sárközi-Szolyák általi „Nolaj” azonosítása nem állja meg a helyét, mert szerinte Nolaj nem volt egyházi birtok. „Nota” szerinte inkább Détával lehet azonos. (Tímár, 2019. III. kötet, 763.) Azonban a fennmaradt Borsod megyei tizedösszeírások alapján tudjuk, hogy a Tapolcai apátság birtokai Valk, Görömböly, Nolaj és Tapolca voltak, míg Déta a ládi pálosoké volt. (HU-MNL-BAZML-XV. 32. Borsod dic. 1564.)
[293] Bayerle, 1998. 177.
[294] HU-MNL-BAZML-XV. 32. Borsod dic. 1572.
[295] HU-MNL-BAZML-IV. 501/d. X. I. 12.
[296] HU-MNL-BAZML-XV.32. Borsod dec. 1548-1614.
[297] HU-MNL-BAZML-XV. 32. Borsod dic. 1620.
[298] Bodnár-Tóth, 2005. 41.
[299] Bodnár-Tóth, 2005. 41.
[300] Dienes, 2001. 199.

ten, a másik dél-felé, a sajóládi határ közelében. Mindkettőn az Árpád-kortól a késő középkorig terjedő időből találhatók edénytöredékek.

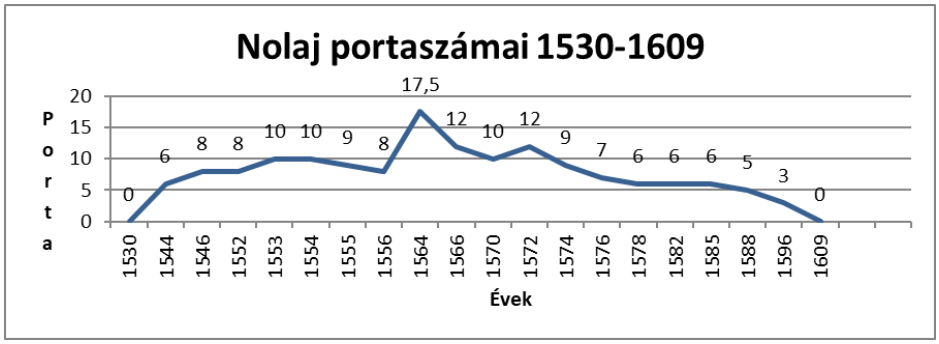

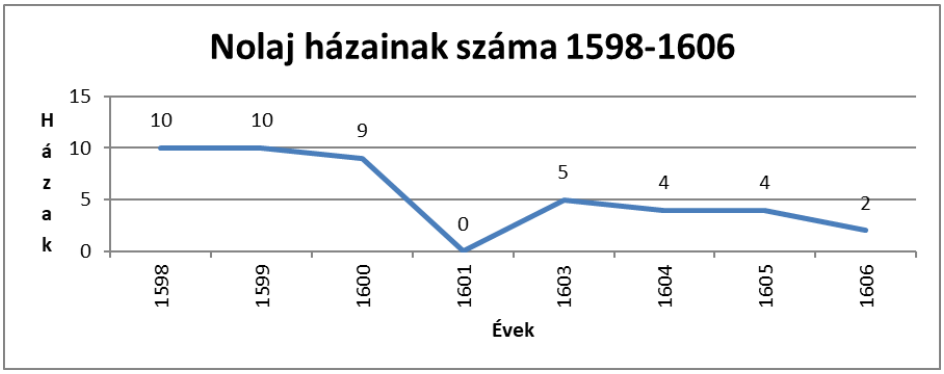

Nyék

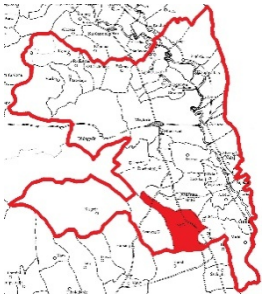

Az Árpád-korban a mai Nyékládháza neve Nyék volt. A középkor folyamán hosszabb ideig Kelemenesnyék, Kelemenesnyéki, Kelemetesnyék néven illették.[301]A birtok kettészakadása Nyék és Ládháza birtokrészre 1293-ban következett be.[302]

Nyék területének egy részét a középkori templomához tartozó területtel Egyházasnyéknek is nevezték.[303]

A települést északról Mályi, Ónod, Muhi, Hejőkeresztúr, Emőd és Bükkaranyos határolják.

Az 1598-as, házak szerinti adókivetés alkalmával feljegyezték, hogy *„[e]zt is megrablották, égettenek meg benne.”*[304]

[301] Györffy, 1963. 1. köt. 794.
[302] Györffy, 1963. 1. köt. 795.
[303] HU-MNL-OL-DL 50292.
[304] HU-MNL-BAZML-XV. 32. dic. Borsod 1598.

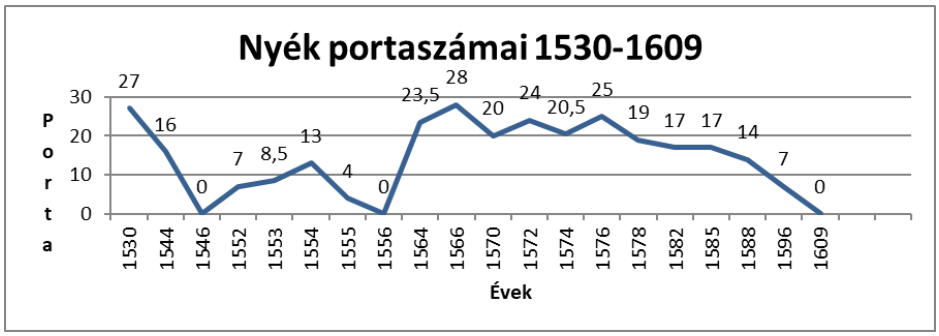

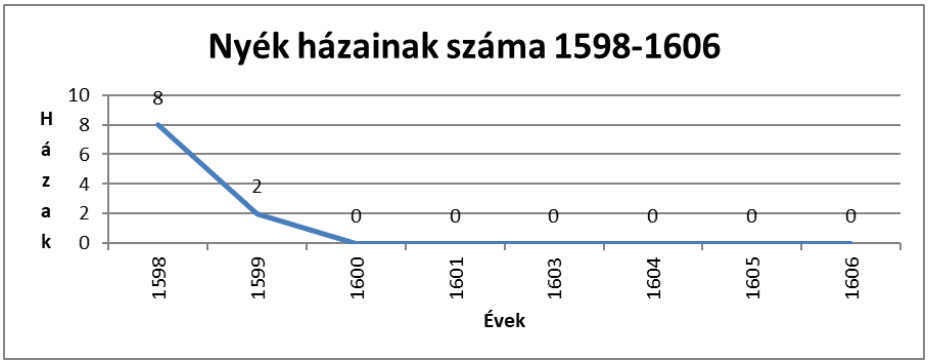

A 16. század fordulóján pusztán állt a falu. 1609-ben Fáncsy Anna mindenkit eltiltott Nyék pusztájának élésétől,[305] 1614-ben azonban már újból lakták a települést.[306] 1619-ben 1,75 porta, 1620-ban 2 porta, 1638-ban pedig már csak 1 porta volt itt.[307] 1647-re a 0,75 portán 3 jobbágy és 3 zsellér élt.[308] A település 1647 után teljesen elpusztult, és csak időszakosan lakták. Csupán száz év múlva, 1745 után telepedtek meg itt állandó lakosok.[309]

Törökadója 1582-ben 227,5 forintot tett ki.[310] 1596-ban Lancz Albert bíró és Nagy Pal Mihály esküdt az alábbiakat jelentették: *„Első alkalommal Hatvanba adóztak Korda Hazán fiának, Ali bégnek, akinek a megállapodás szerint az 1566. esztendő után fizettek 60 forintot. Ezt Amhat cselebi felemelte 150 forintra, végül a legutolsó alkalommal 200 forintot fizettek. Császár adóját 13 porta után másfél forintjával 19 forintot és 50 dénárt fizettek. Szablyapénzt nem fizettek, mivel megvédelmezték őket. Épületre való fát ugyanezen okból nem adtak és nem is szolgáltak rend szerint. Vajat és mézet különbségtétel nélkül 40 pintet adtak. A földesuraknak a törvény szerint 64 dénár évi adót tartoznának fizetni, de a jelenlegi helyzetük miatt megkönyörülnek rajtuk. Kilencedet adnak a borból és a vetésekből. Mindenki a saját urának a rendelkezése szerint szolgál, ugyanis többek által birtokoltatnak.”*[311]

---

305 HU-MNL-BAZML-IV. 501.a. 3. köt. 756.
306 HU-MNL-BAZML-IV. 501.a. 4. köt. 114.
307 HU-MNL-BAZML-XV. 32. dic. Borsod 1619, 1620, 1638.
308 HU-MNL-BAZML-XV. 32. dic. Borsod 1647.
309 HU-MNL-BAZML-IV. 501.a. 6. köt. 589, 24. köt. 5.
310 Bodnár-Tóth, 2005. 41.
311 Bodnár-Tóth, 2005. 62, 63.

A falu 1641-ben is pusztán állhatott, mert nem vallottak a törököknek fizetett adóról.

1676-ban súlyos terheket róttak ki rájuk a végvári katonák, melyekről Pap Mihály bíró így vallott: *„Bírói hiti és kötelessége szerint vallja, […] mirajtunk commendant urunk, Amaperger György uram őnagysága, sem Pethe Ferenc uram őnagysága sem abrakot, sem lisztet nem vett, hanem minekelőtte az Őfelsége tábora Nyékhez szállott volna, azelőtt mintegy héttel bejövén falunkban egy Szaloki Mihály nevű katona, azonban rút szitkokkal szidalmazván az falusi szegénységet. Két zsák árpára parancsoltatott, melyre megesküdtetvén az akkori bírót, Pap Jánost, hogy reggel mindjárt beküldi vicekapitány Juhász György uram szállására. Azonban az nemes vármegye szolgabírája Forgó János uram parancsolatjábul hajtottunk be három vágómarhát pénzért az ónodi commendant Amaperger György uramnak, mely három vágómarhát vettünk az három falusiak, úgymint nyéki, mályi és kistokajiak.”*[312]

1689-ben *„[e]zen puszta faluhelyen vagyon a méltóságos fejedelmi árvák részére egy nemes udvarházhely a templom mellett északról a hegyoldalban.”*[313] 1732-ben is elhagyott hely volt. 1746-ban pusztai majorként tartották számon,[314] de még ebben az évtizedben betelepíthették magyar és rutén lakosokkal.[315]

Nyék templomának romjait ábrázoló térképrészlet a 19. századból (HU-MNL-BAZML BmT 138/2.)

Templomára még a következő adatokat találjuk: 1746-ban Nyék pusztán a szőlők alatt láthatók voltak még a római katolikus templom romjai.[316] 1768-banmegemlítették, hogy „[v]an itt egy katolikus temető a tető nélkül romosodó régi katolikus templom szomszédságában.”[317] 1829-ben még mindig látható itt egy templomrom a falu vége felé egy dombon, a szőlők mellett, körülötte temető. A romok szilárd anyagból vannak. A katolikus eredetű templom romjait a hívek 1827-ben halomba rakták, és felét átadták a reformátusoknak, de csak kényszer hatása alatt, amiért per indult, majd 1829-ben megegyeztek.[318]

Pesty Frigyes 1864-es földrajzinév-gyűjtésében így írtak a templomról: *„Nyék valaha […] város lehetett, a melyet a szőllő hegy alatt fekvő templom romjai is igazolhatnak ennek egyik fala még most is magasan emelkedik az ég felé, e rom előtt a jelenlegi Rom Cath kis kápolna harangja hívja össze a buzgó híveket a templomba.”*[319]

---

[312] HU-MNL-BAZML-IV. 501.b. III. II. 56.
[313] HU-MNL-OL UC 25:49
[314] Soós, 1985. 108, 109.
[315] Veres, 1984. térkép
[316] EFL 3412. rak. sz. 209.
[317] EFL 3418. rak. sz. II. 91.
[318] EFL 3522. rak. sz.
[319] Tóth, 1988. 242.

A középkori, Pusztatemplomnak nevezett épület emléke még 1981-ben is élt: *„Valamikor régen volt ott egy templom, annak a dombnak a tetején. A katolikus templom jobbik oldalán. … A front után szedték a köveket, a lábazatot. Cseh templom volt. … A templom körül volt temetővel.”*[320]

2008-ban Borsod megyei levéltári térképek[321] és a fenti adatok segítségével Pusztai Tamás régész és Bodnár Tamás levéltáros Nyékládháza belterületén azonosították a Pusztatemplom helyszínét. Pusztai Tamás 2008. június 9. és augusztus 1. között ásatást végzett itt, melynek célja a középkori Egyházasnyék temploma alaprajzának és építési periódusainak tisztázása volt. *„A templom alapfalai már mindenütt a föld alatt voltak, a mai felszínen kizárólag kő-, tégla-, valamint habarcstörmelék és embercsontok utaltak az egykori épület helyére. Előkerültek a 14. századi alapfalak és a szentélyben egy nagyméretű oltár alapja. Az oltár mellett, attól délre, felszínre került egy több alkalommal is felhasznált, téglával falazott sír. A szentély déli fala mentén olyan sírokat tártak fel, melyek egy részét az épület alapjainak kiásásával már a templom építése során elvágták. Ezek a sírok tartozhattak az e helyen korábban álló Árpád-kori templomhoz, melynek azonban semmiféle maradványa nem került elő a feltárás során. A 15. századi bővítés keleti fala több olyan korábbi sírt is átvágott, melyekben pénzlelet is volt. A templom keleti fala, amint a térképen is látszik, még a 19. században is állt, ami aztán teljes egészében a hajó területére omlott.”*[322]

Ónod

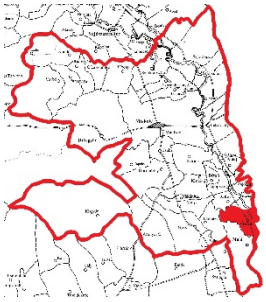

Neve először 1296-ban fordult elő,[323] temploma szerepel a pápai tizedjegyzékekben, Szűz Mária tiszteletére volt szentelve.[324] Határos Sajópetri, Sajólád, Berzék, Sajóhídvég, Köröm, Muhi, Nyékládháza településekkel. A település az ónodi vár mellett feküdt, és mezővárosi státusú volt, vásár- és piactartási joggal rendelkezett.

1582-ben és 1584-ben elpusztult az ellene és Muhi ellen irányuló török rablóhadjáratok következtében.

A mezőváros Ónod várának közelségét szintén megsínylette, a török portyázások hatósugarában helyezkedett el, de pl. a törökadóról szóló összeírásai nem maradtak fenn. Bizonyára azért, mert a vár palánkján belül feküdt, ezért egyszer sem hódolt meg a törököknek. Az 1641-es törökadó-összeírás viszont részletesen leírja azt, 1631-ben hogyan ütöttek rajta és pusztították el a várat és a várost..[325]A későbbi nádor, Wesselényi Ferenc (aki ekkor még füleki várkapitány volt) így írt erről:

---

320 HOM Néprajzi adattár, Földrajzinév gyűjtés, Nyékládháza 10. cédula
321 HU-MNL-BAZML BmT 138/2.
322 Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Adatbázis, https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/20867, 2022. augusztus 29.
323 Györffy, 1963. 1. kötet, 796.
324 Györffy, 1963. 1. kötet, 796.
325 Bodnár-Tóth, 2005. 130, 131.

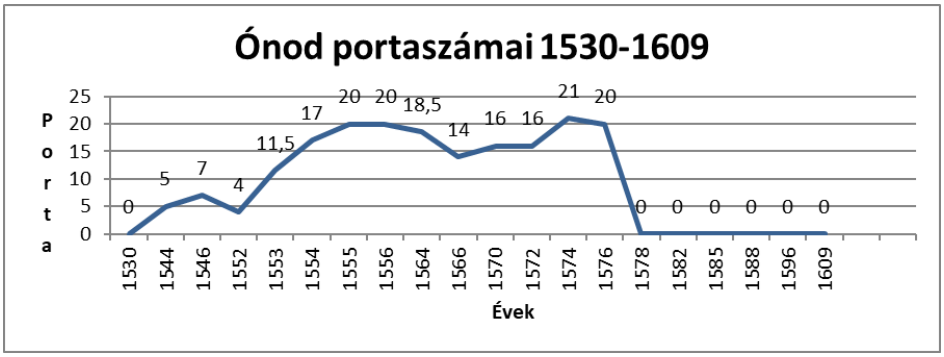

„Ihon Ónodot nagy méltatlanul a szent békesség ellen az egriek sok másünnen öszvegyűlt tolvajjal éjszakának idején reá mentenek, ostrommal, létrákkal, vashorgokkal levonván a palánkot, megégették. A tarackot, és egyébféle muníciót kivittek belőle, s én elhiszem, hogy minket causálnak ezért is. De az Ónod égetése nem egyébért lött kegyelmes uram, hanem azért egy okért, hogy Egren lakozó kutya Baly, több hozzá hasonló tolvaj lator társaival alámenvén, ott leselkedtenek. Megértvén az ónodi vitézek, kimenve s reájok találva, mind kutya Balystul elfogták őket. Ezt szégyenlvén és gyalázatosnak tartván az egriek, s látván azt, hogy gyakorta az ónodi vitézek elszánt szándékjokkal, szokások szerint való útjokat megrekesztették, és rablást, lopást, tolvajlást nekik meg nem engedtek: ez a bosszú vitte az ónadi veszedelemre őket."[326]

A várkatonák és az itt megforduló felszabadító hadak szintén nagy károkat okoztak a helyi lakosságnak. 1685-ben *„1, Hogy Géczinek adtunk hét tallért. 2, Más rendbelieknek, kik az miskocziakat megvonták, adtunk nyolc tallért Győri Mátának. 3, Czászár Tamásnak adtunk két forintot. 4, Az szendreieknek adtunk két forintot. 5, Kardos Jánosnak tizennyolc polturát. 6, Mészáros Tamásnak adtunk négy forintot. 7, Simon Jánosnak adtunk egy tallért. 8, Ördög Imrének adtunk tíz tallért. 9, Lékai Tamásnak adtunk denárius 90. 10, Adtonk tized rendbelieknek három forintot. 11, Adtonk nyolc tallért. 12, Tott Mihálynak, maklári fél, adtonk két tallért. 13, Adtonk két forintot. 14, Győri Mátyásnak adtonk egy bőrt. 15, Bolja Pálnak, Czak Péternek adtonk tíz tallért. Azonban egyéb rendbeliek is el nem mentek dohány nélkül, melynek számát nem tudhatjuk mennyi oka dohányt adtunk. Azonban ládát hasogattak, fejér ruhát az mi kezekben akadott elvitték, az ládában az mi volt, akar pénz, akar fejér ruha, abrosz, mente, valami kezekben akadott. Annyira nagy nyomorúságban vagyunk, ha valami módon meg nem orvosoltathatik nyomorúságunk, el kell pusztulnunk."*[327]

A település temploma elpusztult, és 1696-ban csak fatemplomot jegyeztek fel,[328] majd később ugyanazon a telken egy újabb imaházat létesítettek. A 18. század elején ide is betelepítettek magyar, szlovák és ruszin telepeseket,[329] és feljegyezték, hogy a reformátusok magyarul, a katolikusok szlovákul beszéltek.[330]

---

[326] Merényi, 1893. 163.
[327] HU-MNL-BAZML-IV. 501.b. III. II. 94.
[328] FML AV 934. Borsod vm. 1. lap.
[329] Veres, 1984. térkép
[330] EFL 3412. rak. sz. 177. fol.

Parasznya

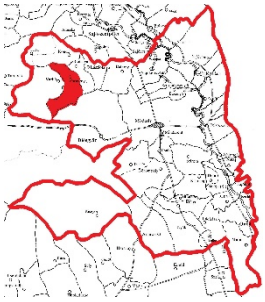

Neve először 1267-ben bukkan fel,[331] helyben nem állt Árpád-kori templom, de feltételezhető templomának középkori eredete. Határos Kondó, Radostyán, Diósgyőr településekkel.

Törökadója 1582-ben 39 forintra rúgott.[332] 1596-ban Thoot Dámján bíró és Kowach Orbán esküdt jelentik: *„Először Budára adóztak és 5 forintban egyeztek meg. Ez azután 10 forintra, majd 30 forintra növekedett és Fülekre fizettek, s a legutolsó alkalommal ugyanoda ugyanezt a 30 forintot fizették. Császár adóját első alkalommal 3 forintot, legutoljára pedig 6 forintot fizettek Szablyapénzt is meghatározott időkben fizettek, de hogy 4 forintnál néha többet fizettek-e, vagy nem, arra nem emlékeznek. Épületre való fáért ahányszor csak szükséges volt, 4 forintot és 50 dénárt fizettek. Vajat és mézet különbségtétel nélkül 15 pintet adtak. Semmit sem szolgáltak. A földesúrnak évi adót Karácsony ünnepére minden jobbágy 24 dénárt és fél köböl zabot fizetett. Kilencedet adnak a borból és a gabonából, bőséges makktermés esetén a malacokból is. Most tizedet is adnak, azt mondják azonban, hogy ezt csupán új szokásból szedik tőlük. Minden szükséges dologban teljesítenek szolgálatot."*[333]

Az 1641. évi törökadóról a következőket tudjuk: *„Elsőben az parasznyai summa volt floreni 60, egy vágó tehén s húsz icce vaj, szolgálat semmi nem volt. Annak utána tizedre fogának. Mostan mindenbül tizedet adunk, de nem igazán veszi, hanem szemül kévánja. Az kilája felette nagy, úgy hogy két tizedet is megteszem az mit rajtunk vészen. Szolgálatunk soha meg nem szűnik, vajat adunk 50 iccét, szénát viszünk 35 szekérrel."*[334]

A törökök mellett a hazai katonaság sem kímélte a falut. 1689-ben így vallottak erről a helybeliek: *„Kulercz uram nyargalóra kiküldvén reánk az szendrei hajdúkat, vontanak rajtunk portiójokon felül 14. forintot. Báró Assan uram vett rajtok portiójokon felül két sertést, mely extendáltatott 23 magyar forintokban. Ugyan báró Assan uram őnagysága cselédinek portiójokon felül adtak 12 forintot. Tudja, hogy Balassa Ádám uram hajtatott el apróstul circiter 100 szarvasmarhájokat. Kulercz uram idejében voltak emberek az temlecen."*[335]

1596-ban Varbó leányegyháza volt.[336] 1746-ban így írtak templomáról: A református templom egykor régen katolikus kőtemplom volt, sekrestyéje még megvan, s a temető alapjai is láthatóak.[337] Református templomát a hívek több éve fából emelték, magyarok lakják - írták 1769-ben.[338]

---

331 Györffy, 1963. 1. kötet, 800.
332 Bodnár-Tóth, 2005. 41.
333 Bodnár-Tóth, 2005. 67.
334 Bodnár-Tóth, 2005. 159.
335 HU-MNL-BAZML-IV. 501.b. III. II. 136.
336 Dienes, 2001. 86.
337 FEL AV 3415. rak. sz. 78.
338 FEL AV 3418. rak. sz.

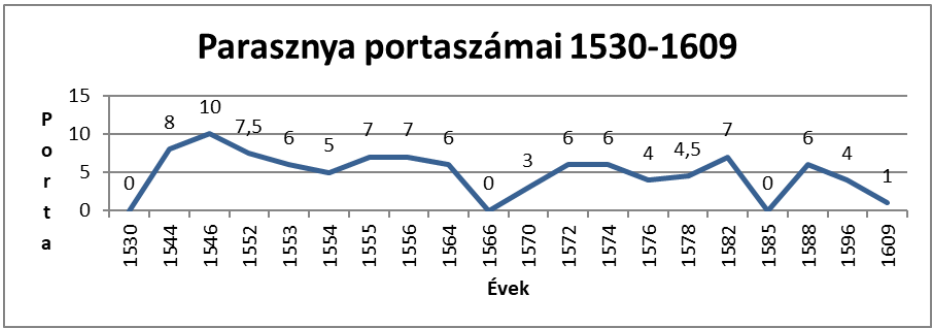

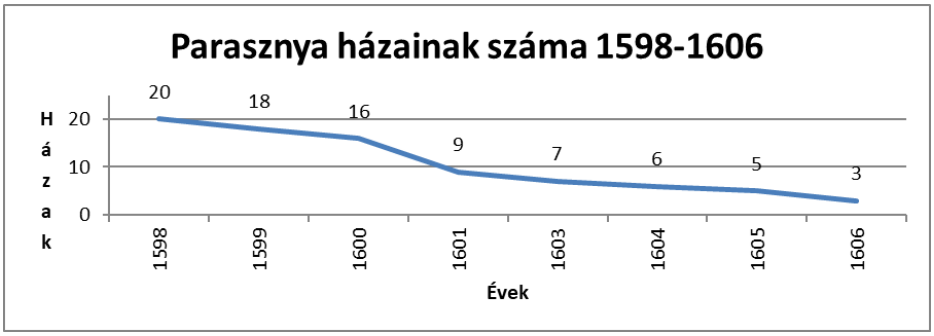

Radostyán

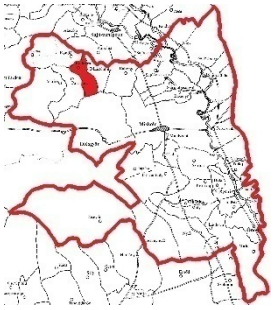

Először e 1219-ben említik források a falu nevét,[339] Kondó, Sajólászlófalva, Diósgyőr és Parasznya települések övezik.

1609 után már csak egy vagy másfél porta volt itt. 1647-ben megjegyezték az adóösszeírók, hogy lakosai egy jobbágy kivételével elhagyták a települést.[340]

Törökadója 1582-ben 188,4 Ft-ot tett ki. 1596-ban Iso Albert bíró, Farkas Péter és Bartha Orbán esküdtek ezt jelentették: *„Első alkalommal Budára adóztak és egyezség alapján 25 forintot fizettek, császár adója gyanánt 5 forintot. Utoljára adtak 160 forintot. Császár adóját szablyapénzzel együtt esztendőnként fizettek 24 forintot. Épületre való fát egyszer adtak ténylegesen, másszor pénzben fizettek érte, olykor 5 forintot. Mézet és vajat első alkalommal csupán 1 pintet, legutoljára pedig különbségtétel nélkül 22 pintet adtak. A távolság miatt szolgálatot nem teljesítettek. A földesúrnak régtől fogva tartozott minden egyes jobbágy 24 dénár évi adót fizetni, valamint egy tyúkot és egy kenyeret, 1 dénárt érő túrót és egy köböl zabot adni. Most ezt az adófizetést a földesurak felcserélték a szőlők művelésére. Kilencedet borból, vetésekből és malacokból adnak, sőt panaszkodnak, hogy az urak igen sok bornak az elvételével terhelik őket. Erejükön felül szolgálnak is minden szükséges dologban."*[341]

---

[339] Györffy, 1963. I. köt. 801.
[340] HU-MNL-BAZML-XV. 32. Borsod dic. 1609, 1610, 1613, 1619, 1647.
[341] Bodnár-Tóth, 2005. 92.

1641-ben Stephanus Gál az alábbiakat közölte: *„Tudom, hogy elsőben summánk volt floreni 40, szolgálatunk egy csepp sem volt. Mostan summánk floreni 100, minden héten szolgálunk gyalogszerben, azon kívül adunk 35 icce vajat. Csak tízen vagyunk hozzá."*[342]

A királyság katonái ugyancsak nagy terheket róttak rájuk: 1689-ben *„[b]áró Assan uram őnagysága cselédének adtak portiójokon kívül 18 forintot, vásznat huszonnégy singet. Balassa Ádám uram őnagysága hajtatott el 3 marhájokat."*[343]

1596-ban Radostyán református anyaegyház volt, filiái Kápolna és Lászlófalva voltak.[344] 1706-ban a templom reparálására 8 forintot kaptak a megyétől.[345] 1721-ben minden jel a templom katolikus építési előzményeire utalt.[346] 1746-ban feljegyezték, hogy Radostyán református imaháza az egykor a falu fölöttidombon épült katolikus templom volt.[347]

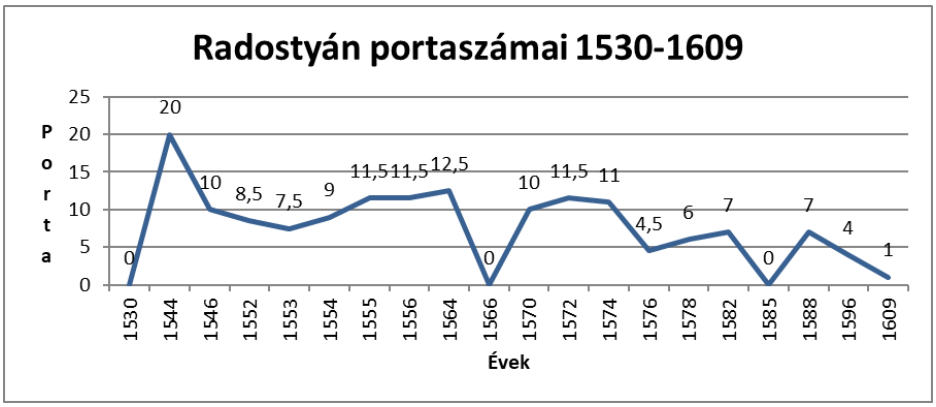

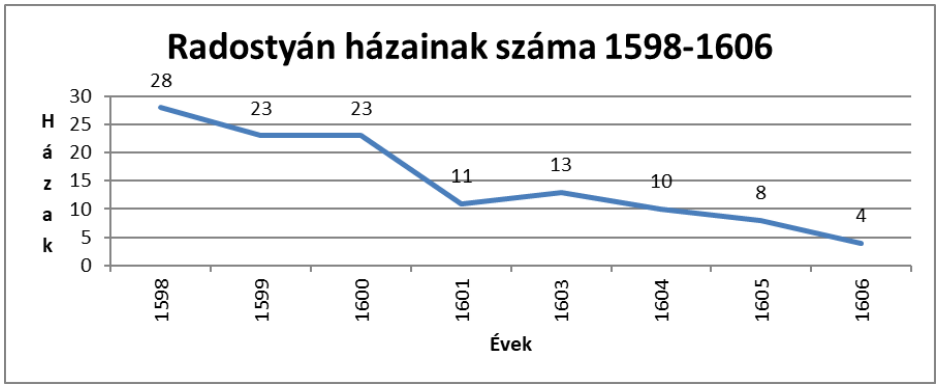

342 Bodnár Tóth, 2005. 158, 159.
343 HU-MNL-BAZML-IV. 501.b. III.II.136.
344 Dienes, 2001. 85.
345 HU-MNL-BAZML-IV. 501.a. 15. kötet 2.
346 EFL AV. 934. Reformátusok birtokában lévő templomok Borsodban 1721-ben.
347 Soós, 1985. 143.

1769-ben volt itt egy református templom, melyet a községbeliek 50 évvel azelőtt szilárd anyagból kijavítottak, de a restaurálás során lebontották a régi sekrestyét. A település a törökök idejében puszta volt.[348]

A 17. század második felére a falu lakossága nagyon megfogyatkozott, de nincs nyoma betelepítésnek.

Sajóbábony

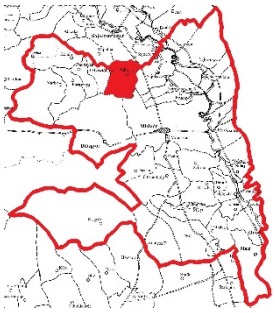

Nevét 1325-ben Bábony néven említik először,[349] szomszédai Sajólászlófalva, Sajókápolna, Sajószentpéter, Sajókeresztúr, Miskolc, Radostyán.

1582-ben 162 forint törökadót fizettek.[350] 1596-ban ezt jelentették: „Első alkalommal Pestre adóztak Haszan agának és fizettek fejadó gyanánt 75 forintot, ez azután megnöveltetett 35 pint mézzel és vajjal, egy 7 forinton vásárolt szekérrel és egy 10 forinton vásárolt lóval. Azután Hatvanhoz rendeltetvén, a legutolsó alkalommal 100 forintot fizettek. Mézet és vajat 35 pintet adtak. Császár adóját esztendőnként 32 forintot fizettek. Szablyapénzt minden esztendőben 28 forintot. Parochiális pénzt esztendőnként adtak 3 forintot. Korcsmapénzt, szakállpénzt, ablakpénzt és hasonló pénzeket követeltek ugyan tőlük, de nem adtak. Épületre való fáért minden harmadik esztendőben fizettek 6 forintot. A külső embereknek az ő szőlőhegyükön lévő szőleik után minden esztendőben fizettek 10 forintot. Nem szolgáltak. A földesúrnak esztendőnként minden egyes jobbágy fizet 9 dénárt, s ad két tyúkot, két kalácsot, egy dénár ára túrót és két tojást. Szent Márton ünnepére vágómarha gyanánt közönségesen tartoznak adni 4 forintot. Most az uradalom szőlőinek a művelését végzik. A borból és vetésekből kilencedet adnak. Szolgálnak is minden szükséges dologban."[351]

1641-ben Teörök István így vallott: *„Tudja nyilván, hogy ennek előtte huszonkét forint volt az adója, Egren Musztafa bék volt az urok. Ez mellett szénát adtak 40 szekérrel, vajat 26 iccét. Annak utána egyszer is, másszor is hol 12 forint bírságot vött rajtok, hol 10-et, hol többet, hol kevesebbet. Mely miatt pusztán hagyták az falut. Azonban osztán más török vötte meg az falut, Jakob izpahia. Az egri passa hívatta őköt, kérdezte, hogy miért futottak el, mondották ők is az passának, hogy nem viselhetik el az sok szokatlan bírságot, az kit az urok vött rajtok az adójok felett. Azzal az Jakob izpahia urokkal úgy summáltak minden egyéb adózást, szolgálatot cassálván, 90 forintban és 30 icce vajban, és esztendőnként ennél egyebet nem praestálnak, nem is háborgatja az urok ezen kível őket."*[352]

A török adóterhek elől a lakók elszöktek, a falut pusztán hagyták, az csak a 17. század közepén népesült be újból.[353]

---

348 EFL 3418. rak. sz.
349 Györffy, 1963. 754.
350 Bodnár-Tóth, 2005. 41.
351 Bodnár-Tóth, 2005. 86.
352 Bodnár-Tóth, 2005. 123.
353 Soós, 1985. 143.

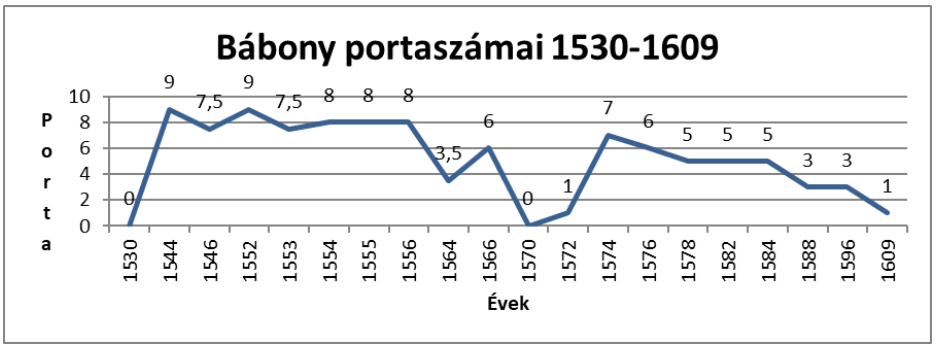

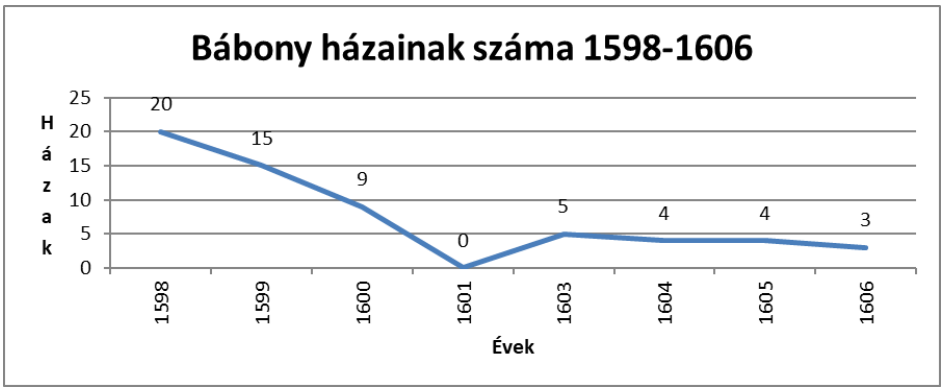

1676-ban szendrői és ónodi szolgálataikról így vallottak*: „Mikor minap Szent Lukács nap tájban Arragon uram borait Szendrőben felvitték, akkor azon borokat kisérvén az diósgyőri hadnagy az győri gyalogokkal, akkor öletett meg hadnagy uram az sertések közül kettőt, mely két sertés megért volna öt forintokat. Tudom azt is, hogy adtunk commendant uram parancsolatjára húsz kenyeret Ónodban, melyért egy pénzt sem adott őkegyelme. Abrakot is vittek egy köblöt, de azért sem adott semmit, noha úgy kenyeret, hogy megadja az árát. Hozzáadván azt Bogdány György, hogy az diós győri vitézek öt zsák abrakát vitték el az mezőrül."*[354]

Bábony református anyaegyháza 1600 előtt Sajókeresztúr volt.[355] 1746-ban feljegyezték, hogy református imaházát a hívek kőből építették.[356] 1754-ben a templom renoválása miatt könyörögtek a helyi lakosok, amikor elmondták, hogy *„templomocskájuk"* „kőből vagyon" ugyan, de hegyoldalban és vadvizes helyen.[357]

A 17. század közepe után is csak csekély számú népesség élt itt, majd a 18. század elején nagyszámú magyar és kisszámú szlovák lakosságot telepítettek ide.[358]

[354] HU-MNL-BAZML-IV. 501.b. III.II.56.
[355] Dienes, 2001. 160.
[356] EFL AV 3412. rak. sz. 158.
[357] HU-MNL-BAZML-IV. 501.f. XXIV. IV. 424.
[358] Veres, 1984. térkép

Sajókeresztúr

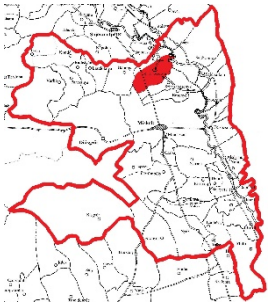

Neve 1291-ben Keresztúr formában tűnik föl.[359]

Szomszédai Sajóbábony, Sajóecseg, Sajósenye, Sajóvámos, Szirmabesenyő.

1647-ben 1,5 portán 3 jobbágy és 18 zsellér élt.[360] 1670-ben még 12 jobbágy és 9 taksás lakott itt,[361] de 1689-ben már ezt jegyezték fel a településről: *„Most puszta. Lakosai kik elhaltak, kik elbujdostak, kik Miskolcon laknak."*[362]

Törökadója 1582-ben 236 Ft volt.[363] 1596-ban első alkalommal *„Budára adóztak Amhat bégnek, de mivel az akkor serdültebbek és azon kor emberi már nincsenek életben, ezért csak hallomásból tudják, hogy 60 forintot fizettek. Ez azután különböző módon növekedett 500 forintig és még azon is túl. De miután nem fizették, lecsökkent 250 forintra. Legutoljára pedig leengedte a török 200 forintra, de teljesen ezt sem szolgáltatták be. A császár adóját első alkalommal 33 forintban, a legutolsó alkalommal pedig 26 forintban fizették. Szablyapénzt az uruk védelmének köszönhetően nem fizettek, sem épületre való fát nem adtak, sem nem szolgáltak. Vajat és mézet különbségtétel nélkül 50 pintet adtak. Néha az elmenekülésen is gondolkodtak. A földesuruknak évi adót minden jobbágy 1 forintot fizet és kedveskedésből egy őzet adnak. Kilencedet adnak a borból és a vetésekből. Szolgálnak is a szükséges dolgokban."*[364]

1641-ben Vargha János így nyilatkozott: *„Nyilván tudja, hogy elsőben Egren summáltak meg az keresztúriak száz forintban, ez mellett adtak minden esztendőben 40 icce vajat és 45 icce mézet, és ez volt esztendőnként való adózások, egyéb nem volt, sem szolgálat, sem egyéb. Annak utána ennek az mostani uroknak, Musztafa agának az atyja, Haszon aga annyira verte fel adójokat, hogy minden esztendőben adópénzt kétszáztizennyolc forintot id est floreni 218 vészen rajtok. Ez mellett 100 icce vajat, 100 icce mézet, 80 szekér szénát, 50 kila búzát, 50 kila zabot. Ezeket minden esztendőben ez mostani urok is kímélés nélkül megveszi rajtok. Ezen kivel az hetiszer járó szekér szüntelen egyik az másikát váltja ki, úgy szolgáltatja őköt."*[365]

Súlyosak voltak a királyság részéről kiszabott terhek is: 1676-ban Bokros György ezt vallotta: *„Tudom, hogy Onodba vittünk egy vágót, melyet magunk 8 forinton vettünk, de commendant uram csak öt forintot adott érette. […] tudom, azt hogy Juhász György onodi vicekapitány uram reánk vetett egy öt ölnyi hosszú házat és egy négy ölnyi istállót, mely háznak és istállónak minden munkáját jámborul végben vittünk, de ugyan semmit nem adtak érette. Azonban őkegyelme csak meggondolja magát, minden kelletlen dolgaira, négy és öt s több mélyföldnyire hajtja szekereinket kemény bírság alatt, ha nem akarjuk cselekedni, mindjárt dúlással, prédálással és veréssel fenyeget bennünket."*[366]

---

[359] Györffy, 1963. I. kötet, 781.
[360] HU-MNL-BAZML-XV. 32. Borsod dic. 1647.
[361] HU-MNL-OL UC 25:38.
[362] HU-MNL-OL UC 25:49.
[363] Bodnár-Tóth, 2005. 40.
[364] Bodnár-Tóth, 2005. 62.
[365] Bodnár-Tóth, 2005. 120.
[366] HU-MNL-BAZML-IV. 501.b. III. II. 56.

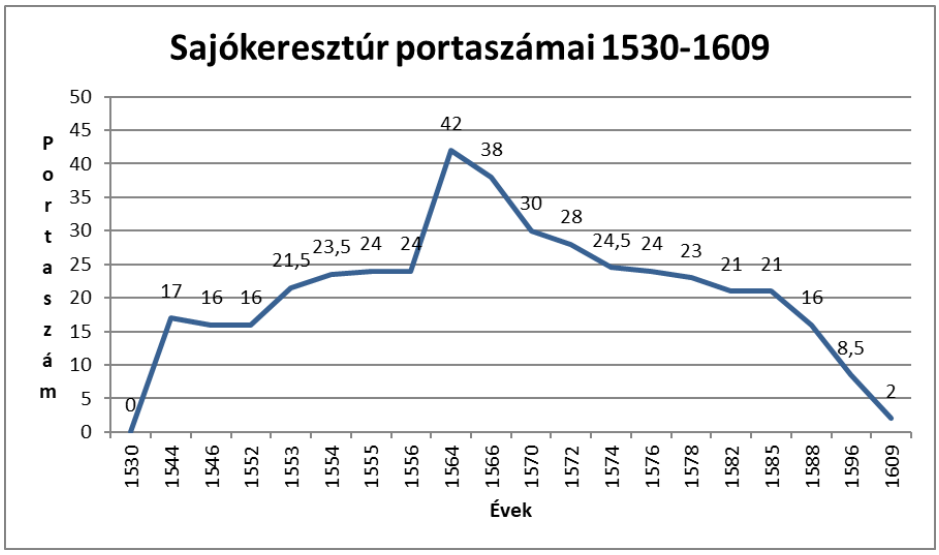

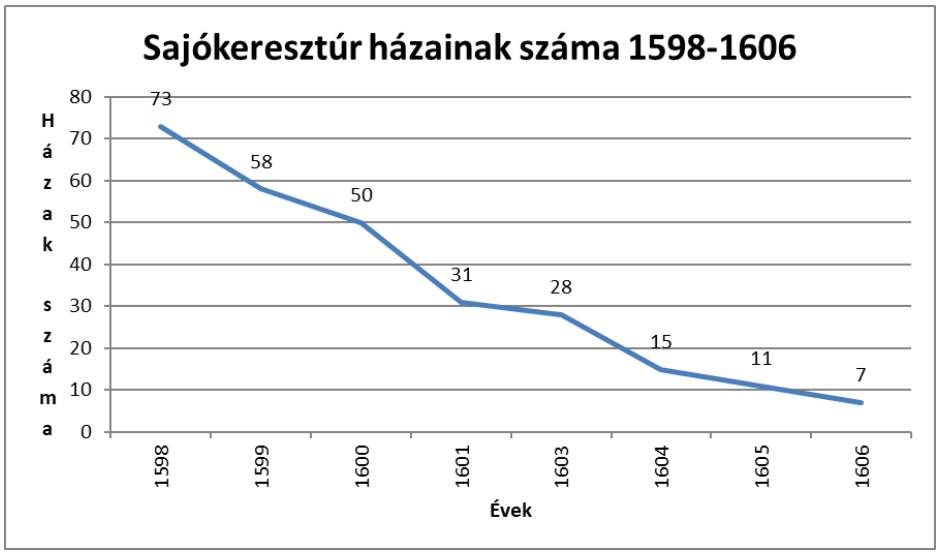

Sajókeresztúr 1600 előtt már református anyaegyház volt, Ecseg, Bábony, Besenyő voltak a leányegyházai.[367] 1746-ban állt itt egy református kőtemplom, amely valamikor a katolikusoké volt.[368] 1769-ben leírták, hogy a református templomot 60 évvel azelőtt a régi katolikus templom romjaira alapozva restaurálták, ezt a templom szerkezete is igazolja. A templomot *„a nagy éhínség”* során hagyták el, a lakosság szlovák anyanyelvű.[369]

A falu református temploma 1893-ban leégett, ekkor Szendrey János és Schulek Frigyes megvizsgálták az épületet, amelyben a meszelés alól szentek freskói bukkan-

[367] Dienes, 2001. 160.
[368] EFL AV 3412. rak. sz. 229.
[369] EFL AV 3418. rak. sz. 152.

tak elő. A tűzvész után a templomot teljesen újjáépítették,[370] a lakosok a mai napig használják.

Sajólád

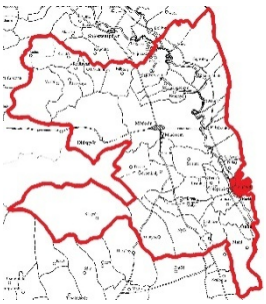

Nevével először 1349-ben találkozunk Lád alakban,[371] Alsózsolca, Bőcs, Berzék, Ónod, Nyékládháza, Mályi, Sajópetri határolják. A település története összekapcsolódik a határában álló pálos kolostor történetével.

1526-ban Serédi Gáspár a csapataival kirabolta a kolostort.[372] 1570-ben Belovay Imre újhelyi és ládi vikárius a ládi kolostort tíz évre csoltói Basó Mihálynak adta bérbe,[373] akinek özvegye (miközben ő bérelte a kolostort és annak javait) kifosztatta a templomot, az oltárt összetörette, a képeket elvitette, és a templomban árnyékszéket csináltatott.[374]

1603-ban az akkor éppen pusztán hagyott Korhi település lakosai a ládi *"castell"*-ban laktak.[375] Kastély alatt itt a kolostorból átalakított erődítményt kell értenünk; ezt a nézetet egy 1611-es rendelkezés is megerősíti: *„Thurzo György nádor úgy rendelkezett Eperjesről, hogy Sajóládon az egykori kolostor, most inkább castellum őrzésével 6 lovas és 10 gyalogos állandó ott tartózkodásával gondoskodjék a bérlő."*[376]

A falu törökadója 1641-ben így alakult: *„Sipos István tudja nyilván, hogy Sajóládnak elsőben tizenöt forint volt az adója, Eszes Hoszman volt az ura. Annak utána úgy felverte adójokat, hogy elpusztultak miatta, mert minden esztendőben 40 forintot vött rajtok, és ismét addig izengetett reájok, hogy haza menjenek és leszállítja adójokat. Hazamenvén 25 forintra szállította. Abban valamely ideig megtartván őket, ismég úgy felnevelték adójokat, mivel egy kézrül másra került, adták vötték őköt, hogy immár mostan esztendőnként fizetnek ötven forintot, ez mellett 4 kősót, egy kila aszalt szilvát, egy kila diót, egy tábla szappant, egy kila lencsét, és 9 szekér fát. Vagyon nyolc esztendeje, hogy ezeket esztendőnként megveszik rajtok. Egren Memhet csiauz az urok."*[377]

Sajóládnak nem maradtak fenn portális adatai.

1689-ben Fráter Ludovicus Barilovich újhelyi és sajóládi vikárius a sajóládi puszta jószágot *„meg akarván szállatni, hogy épülhessen,"* a letelepülőknek kedvezményeket adott.[378]

1696-ban a katolikusok puszta temploma volt itt pálos monostorral.[379] Az elpusztított kolostor maradványait Borsod vármegye vezetése szétromboltatta, és az

---

370 HU-MNL-BAZML-XV. 61. Sajókeresztúr 1893.
371 Györffy. 1963. 1 kötet, 784.
372 DAP 1 kötet, 223.
373 DAP 1. kötet, 223.
374 HU-MNL-BAZML-IV. 501.a. III. 140. p. Fordította Tóth Péter.
375 HU-MNL-BAZML-IV. 501.a. III. 634. p. Fordította Tóth Péter.
376 DAP 1. kötet, 223.
377 Bodnár-Tóth, 2005. 124.
378 DAP 1. kötet, 224.
379 EFL AV 934.

ónodi vár helyreállításához hordatta el, ahol aztán be is építették a köveket.[380] 1716-ban kezdtek hozzá a kolostor és templom újjáépítéséhez.[381]

A katolikus egyházlátogatások szerint a településnek 1746-ban Sarlós Boldogas--szony tiszteletére szentelt pálos temploma volt. Az 535 lakosból 15 volt ruszin.[382] 1769-ben volt itt egy nyilvános kápolna, amely 1754-ben épült (ez ma is áll a falu temetőjében). Sajóládnak nagyrészt magyar, kisrészt szlovák lakosai voltak a vizitációk idejében.[383]

A lakott település egykor nem a kolostor közelében, hanem a Sajón átvezető híd környékén lehetett. A mai Sajólád belterületének a Sajó felé eső déli részén az építkezések során többször találtak egykori településre utaló nyomokat.[384]

Sajólászlófalva

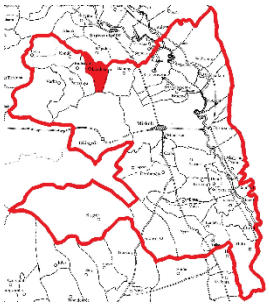

A faluról szóló első írásos adat 1439-ből származik,[385] határosai Sajókápolna, Diósgyőr, Radostyán, Kondó.

1610 után portáinak száma tartósan egy alá csökkent.[386]

Törökadója 1582-ben 72.20 forint volt.[387] 1596-ban Affra Orbán bíró és Georgi János esküdt ezt jelentették: *„Fülekre adóztak és hogy első alkalommal mennyit fizettek, arra ama idő régi volta miatt nem emlékeznek, csak hallották, hogy 10 forint volt az egyezségben. Legutoljára a megállapodás szerint 60 forintot fizettek. Császár adóját esztendőnként 9 forintot adtak. Szablyapénzt, épületre való fát és más fizetéseket nem teljesítettek és nem is szolgáltak rend szerint.*

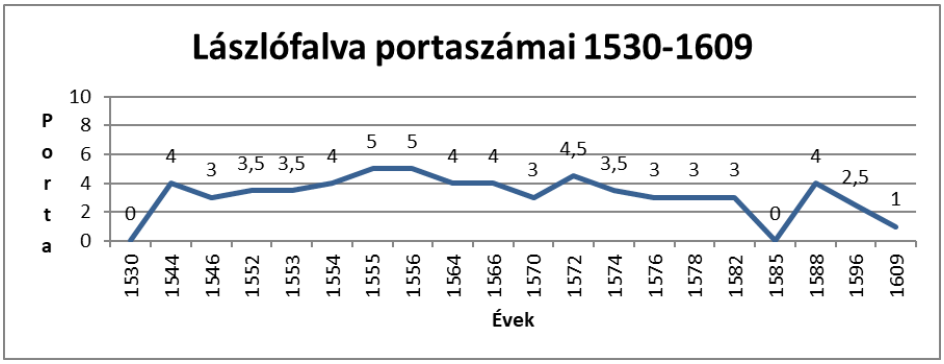

[380] Joó, 1979. 137.
[381] Uo.
[382] EFL AV 3412. rak. sz. 216.
[383] EFL AV 3418. rak. sz. 220.
[384] HOM Néprajzi adattár, Földrajzi név gyűjtemény. 12. doboz. Sajólád.
[385] Csánki, 1890. I. kötet, 175.
[386] HU-MNL-BAZML-XV. 32. Borsod dic. 1610, 1613, 1619, 1620, 1638.
[387] Bodnár-Tóth, 2005. 41.

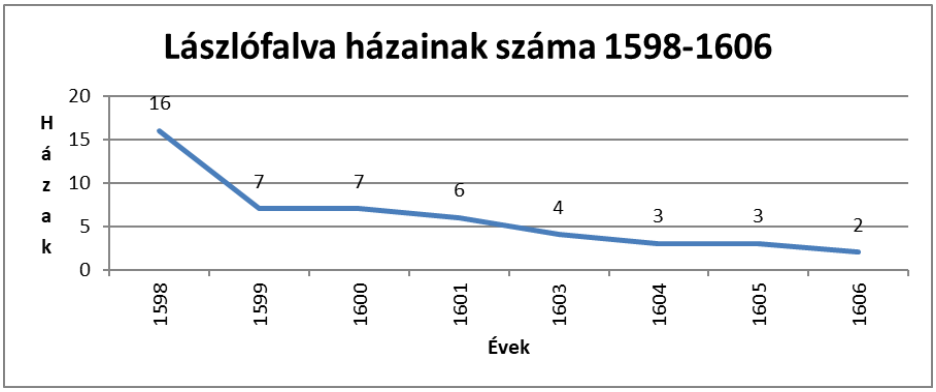

Mézet és vajat különbségtétel nélkül 16 pintet adtak. A földesuraknak a szokás alapján semmi adót sem adnak. Kilencedet adnak a borból és a vetésekből, szolgálnak is a szükséges dolgokban.[388] *1641 évi törökadója: Michael Tengeri így vall: Az lászlófalusi summa elsőben volt floreni 25. Annak utána 30, azután 45, végtére 50 forint. Azután tizedre fordítanak, mostan tizedben vagyunk, és mindenbül igazán kiadnók, de ő nem igazán veszi, hanem nagyobb kilával. Szolgálatunknak szüneti soha nincsen, mind télben a mind nyárban, marhánkkal és gyalog."*[389]

1689-ben így vallottak a helybeliek a királyi katonaság kártételeiről: *„Hogy Szendrőben portióztunk Kulercz uramnak, akkor portiónkon felül vett rajtunk flr. 12. Báro Assan uramnak portiójokon kívül adott a fatens flr. 7. Ismét ugyan őnagysága cselédinek adott a fatens flr. 26, den. 41. Semsei András uram kiküldötte Detki nevű hadnagyát a portió erogálására, hajtottak el két teheneket. Hogy Kulercz uram Szendrőben lakott, akkor emberünket elvitetvén az sok temlecezés és verés mia, hogy az emberünk kiszabadult, annak utána egy holnap után meg is holt."*[390]

1596-ban Radostyán volt a falu református anyaegyháza;[391] templomát 1706-ban újjáépítették, amit 12 forinttal a megye is támogatott[392] 1769-ben csak református templom állt itt.[393]

A 17. században egy időre néptelen volt, s későbbi betelepítésekről sem tudunk.

[388] Bodnár-Tóth, 2005. 93.
[389] Bodnár-Tóth, 2005. 160.
[390] HU-MNL-BAZML-IV. 501.b. III. II. 136.
[391] Dienes, 2001. 85.
[392] HU-MNL-BAZML-IV. 501.a. 15 kötet, 42.
[393] EFL 3418. rak. sz. 166.

Sajópálfala

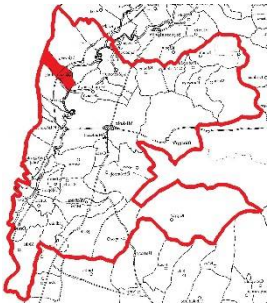

Legelső említésekor, 1320-ban Pálfalva néven szerepelt a falu,[394] Sajóvámos és Arnót között található.

1570-ben és 1572-ben is „elpusztult" településként, majd 1599-ben megégettként tartották számon.[395] 1609 és 1638 között a porták száma fél és másfél között váltakozott, 1647-ben ismét elpusztult faluként jegyezték fel.[396]

Törökadója 1582-ben a következő volt: *„Heczey Gergely bíró hit alatt vallotta, hogy hatvani török uruknak kezdetben 3 forintot fizettek, végül 32 forintot. Császár adóját két porta után 3 forintot adtak. Szablyapénzt nem adtak. Vajat és mézet 10 pintet szolgáltattak, ami kitesz 2 forintot. Semmit sem szolgáltak. A keresztény földesúrnak esztendőnként csak egyszer adó néven 2 forintot és 82 dénárt. Kilencedet adnak és megszámlálhatatlan szolgálatot teljesítenek."*[397]

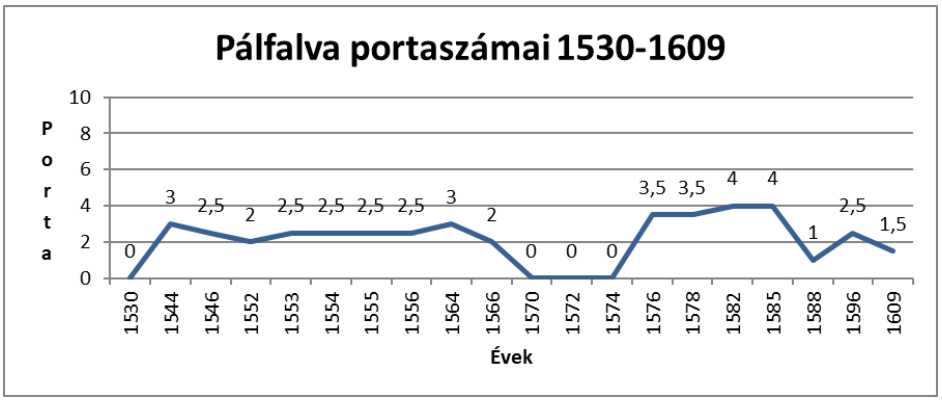

1596-ban nem vallottak az itteniek a törökadó dolgában.

1641-ben *„Egerben az falu török urának, Ibrehim agának adóztanak elsőben 8 magyar forintot, 10 icce vajat. Annak utána egyszer is, másszor is azon falu adóját 40 forintra verte Izmael aga, Ebrehim agának az fia 20 icce mézre, vajra. In anno 1635. az falut pusztán hagyták és ez óráig is pusztán áll, hanem imitt-amott laknak falukon, városokon, az hol helyüket találhatták."*[398] 1610-ben még Vámos református filiája volt.[399] Középkori temploma ugyanott állhatott, ahol 1717-ben, mert rossz állapotú templomát ekkor renoválták.[400] 1746-ban a lakosság zömmel ruténokból állt, de volt néhány szlovák is a fa-

[394] Györffy, 1963. I. kötet. 798.
[395] HU-MNL-BAZML-XV. 32. Borsod dic. 1570, 1572, 1599.
[396] HU-MNL-BAZML-XV. 32. Borsod dic. 1609, 1610, 1613, 1619, 1620, 1638, 1647.
[397] Bodnár-Tóth, 2005. 35.
[398] Bodnár-Tóth, 2005. 174.
[399] Dienes, 2001. 157.
[400] HU-MNL-BAZML-IV. 501.f. XXIV. I. 32.

luban.[401] Görögkatolikus temploma fából épült 1746-ban és 1769-ben is jó karban volt.[402]

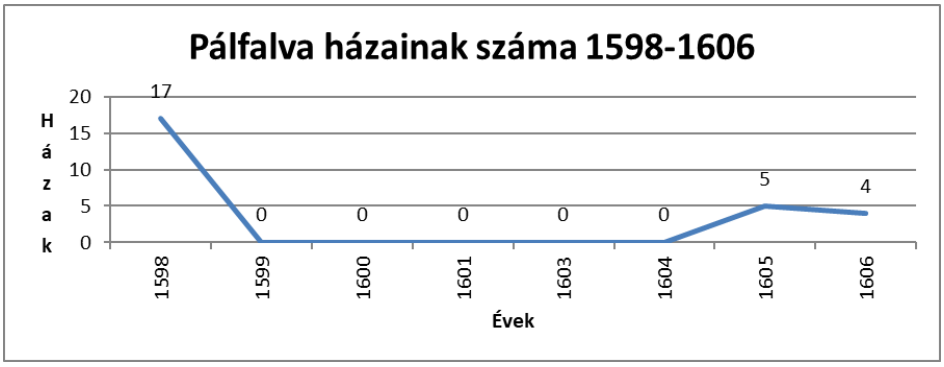

A település 1647 után elnéptelenedett , majd a 18. század elején nagyszámú ruszin és szlovák lakos telepedett le itt.[403]

Sajópetri

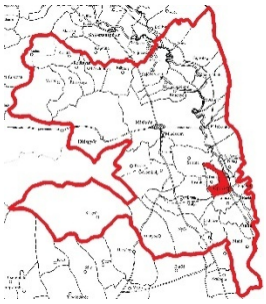

A település neve első ízben 1317-ben tűnik föl Petri formában,[404] 1454-ben Egyházaspetri alakban található egy forrásban.[405] Egyházát Szent Péter tiszteletére szentelték, és 1332-1335 között szerepelt a pápai tizedjegyzékekben,[406] szomszédai Szirma, Alsózsolca, Sajólád, Kistokaj.

1570-ben a hatvani szandzsák adóösszeírása szerint lakatlan volt a falu.[407] Törökadója 1582-ben 30,80 forintot tett ki.[408] 1596-ban Kaythar András bíró és Kaytar Mihály esküdt a következőket jelentették: *„Mindig Hatvanba adóztak és első alkalommal fejadót fizettek 12 forintot. Ez azután a második esztendőben 16 forintra emelkedett együtt a császár adójával. A legutolsó alkalommal pedig 26 forintot fizettek, jóllehet 40 forintban állapodtak meg, de felszabadíttatván, nem fizették meg azt. Császár adóját két porta után esztendőnként fizettek 3 forintot. Épületre való fát, szablyapénzt, korcsmapénzt, parochiális pénzt és hasonló járulékos kivetéseket nem emlékeznek, hogy fizettek volna. Nem is szolgáltak rend szerint. Mézet és vajat különbségtétel nélkül 9 pintet adtak. A földesúrnak évi adót közönségesen fizetnek 4 forintot. A gabonából kilencedet adnak és szolgálnak minden szükséges dologban."*[409]

---

401 EFL AV 3415. rak. sz. 123.
402 EFL 3418. rak. sz. 160.
403 Veres, 1984. 33,34, térkép.
404 Györffy, 1963. 1. kötet, 801.
405 Csánki, 1890. 1. kötet, 178.
406 Győrffy, 1963. 1. kötet, 801.
407 Bayerle, 1998. 244.
408 Bodnár-Tóth, 2005. 41.
409 Bodnár-Tóth, 2005. 87.

1576-ban hat, 1578-ban kilenc tizedfizető családfő él itt.[410] 1594-ben 22 tizedfizető családfő lakta a települést.[411] 1598-ban a három porta összeírásakor ezt jegyezték fel: *„[p]uszta, mert az tatárok az embereit elvitték”*.[412] 1599 után egy ideig nem volt nyoma itt élő embereknek.

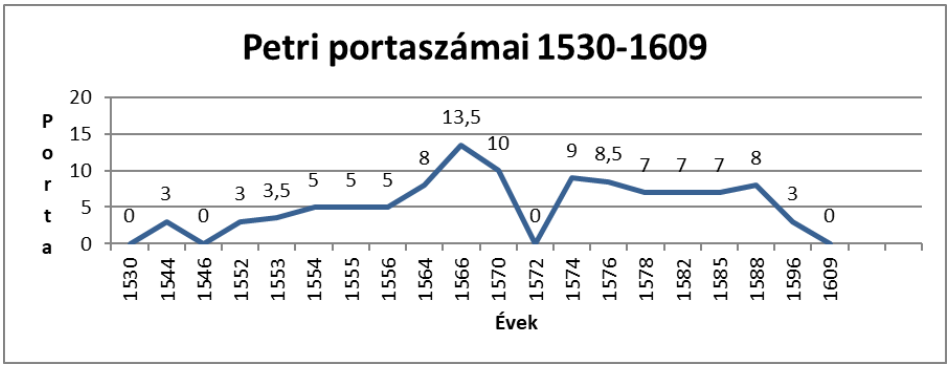

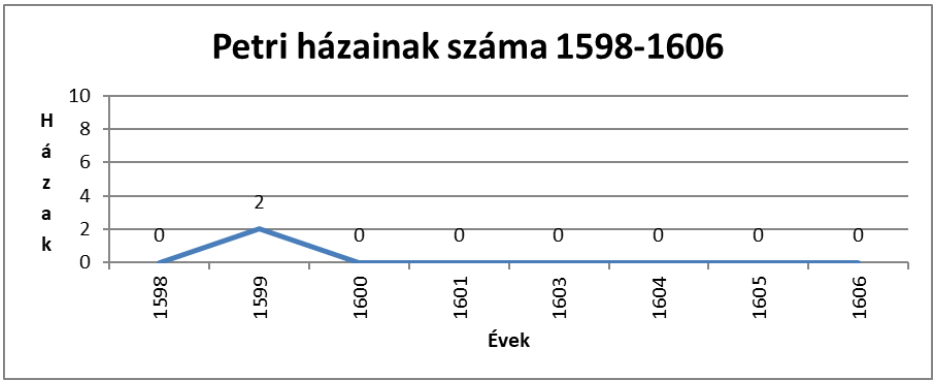

1604-ben puszta volt, mivel amikor Szirmay Pál, Mihály és György eltiltották Homonnai Drugeth Bálintot, Bedegi Nyáry Pált, illetve Ónod lakosait a terület hasznainak vételétől, azt a forrás „predii Petri” titulussal illette.[413] 1643-ban Vanoviczy János, az elpusztult sajóládi pálos kolostor vikáriusa tiltotta a környező lakott települések lakosait többek között „*Egyházpetri”* puszta élésétől.[414] Az egykori falu pusztán állt egészen a 18. század elejéig.

1338-ban, egy határjárás alkalmával megemlítették templomát, amely a település telkei között volt.[415] 1743-ban, amikor szó esett az új telepesek telkeiről, elmondták, hogy az új lakók 1739-ben telepedtek le a faluban. *„Itt 40 évvel azelőtt lakatlan terület volt, amelyet sűrű erdőség nőtt be és a réginek a helye csak a templom romjaiból volt felismerhető.”* Ekkor a területet keletről Sajólád, délről Ónod, nyugatról Jenke és Déta

410 HU-MNL-BAZML-XV. 32. Borsod dec. 1576.
411 HU-MNL-BAZML-XV. 32. Borsod dec. 1594.
412 HU-MNL-BAZML-XV. 32. Borsod dic. 1598.
413 HU-MNL-BAZML-IV. 501.a. 3. kötet, 265.
414 HU-MNL-BAZML-IV. 501.a. 6. kötet, 375.
415 Tóth, 1990. 25.

prédiumok, északról pedig Zsolca határolták.[416] A telepesek rutének és szlovákok voltak.[417]

1864-ben Pesty Frigyes földrajzinév-gyűjtésében így írtak a puszta faluhelyről és elpusztult templomáról: *„A Sűrű erdőben most is Kolostornak vagy templomnak alapjai, Szopotja és Telek nevű szántóföldek közt fekvő erdőben nyomai vannak. Úgy szinte tapasztalván, hogy Barvinka nevű földekben egy pár évvel ezelőtt embercsontokat ástak, mely azt mutatja, hogy szinte valaha hajdanában temető lehetett. … Az Erdő közt telek nevű földek, szohagyomány után, it let volna régi Petri falu."*[418]

Közép- és koraújkori telkeinek helyére ma is a fent megjelölt helyen lehet rábukkanni. A Sajópetri–Kistokaj közti közút bal oldalán, közvetlenül az egykori tszmajor után található a régészeti lelőhely. Régészeti azonosítására 1999-ben és 2000-ben terepbejárások alkalmával került sor, amikor Szolyák Péter és Bodnár Tamás levéltárosok, valamint Pusztai Tamás régész járták be a területet. Az elpusztult falu templomának helyét valószínűleg azért nem sikerült megtalálni, mert az egykori településnek legalább a felén a termelőszövetkezet helyezkedett el.

Sajósenye

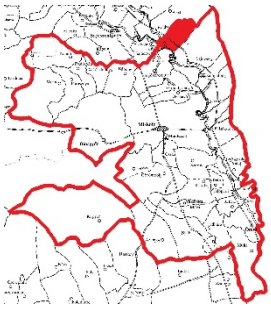

Neve 1312 körül bukkan föl,[419] a kora újkorban, 1623-ban település-kettőződés következtében két településközpont alakult ki, Felső-, illetve Alsósenye néven.[420] A települést Boldva, Sajóvámos és Sajóecseg határolja, Szent Egyed tiszteletére szentelt egyházának papja 1332-ben 6, 1334 második félévben 6, 1335 második félévében 2 garas pápai tizedet fizetett.[421]

Törökadóként a falunak a következő összegeket kellett lerónia: 1582-ben Fülekre adóztak először 13 forintot, azután 40, 50, 60, majd 75 forintot. [422]

Az 1596-os törökadó-összeírásban nem szerepelt Senye, ez idő tájban elhagyott település lehetett.

416 HU-MNL-OL UC 87:24.
417 Veres, 1984. térkép
418 Tóth, 1988. 287.
419 Györffy, 1963. 1. kötet, 803.
420 HU-MNL-BAZML-IV. 501.a. 4. köt. 502.
421 Györffy, 1963. 803.
422 Bodnár-Tóth, 2005. 32, 33.

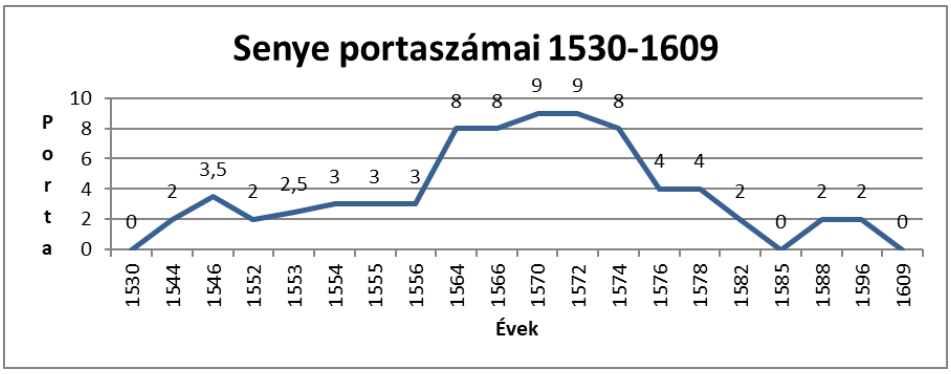

Emberi koponya a senyei középkori templom halmán
(Fotó: Bodnár Tamás)

1641-ben ezt vallották a falu lakosai: *„Bocskay fejedelem idejében Egerben az falu török urának, Saman Izpahiának summáltanak meg 12 magyar forintban, de abban az summában kevés ideig tartotta meg őket, hanem 40 magyar forintra verte fel adajokat. Kevés üdő múlva ismét annakutána Beser Izpahia török úr birodalmában esett az falu, azon török 60 magyar forintra verte fel adajokat, 20 kila buzára, 20 kila zabra, 40 itcze vajra, mézre, egy vágótehenet is adnak, 6 vagy 7 forintot érőt. Annakutána 1620 esztendő tájban ismét az falu akadott Haszán Izpahia török birodalmában, az mely török úr egyszer is másszor is az falu summáját felverte 110 magyar forintra, most is abban vannak.”*[423]

Felsősenye 17. században elpusztult falu helye. A bekarikázott területeken a település telkei, amelyek közrefogják a falu két utcáját. A kereszttel jelzett helyen a templom állt.
(Google maps)

Habár a törökadó összeírásokból arra következtethetünk, hogy már 1596 körül puszta volt Senye, a portális összeírások alapján azt mondhatjuk, hogy már 1584-ben is *„deserta”* volt.[424] A következő évben ezt írták róla: *„Senye puszta, elfutott az nép róla, vetések is mind az földbe veszett.”*[425] Portális összeírása szerint 1599-ben megégett falu.[426] 1646-ban Keresztes György Ónodban tilalomlevelet kért többek között Senye prédiumra és az itt lévő

[423] Bodnár-Tóth,2005. 179.
[424] HU-MNL-BAZML-XV. 32. Borsod dic. 1584.
[425] HU-MNL-BAZML-XV. 32. Borsod dec. 1585.
[426] HU-MNL-BAZML-XV. 32. Borsod dic. 1599.

puszta telkekben lévő porciójára.[427] A falu egészen a 18. század második feléig pusztán állt, még 1767-ben is prédiumként emlegették.[428]

A település jelentősebb része Felsősenye lehetett, mivel itt állt a szatellit felvételeken is jól megfigyelhető kétutcás falu, az utak kereszteződésében a templommal. A településhelyére Tóth Péter levéltáros hívta fel a figyelmet, helyszínének azonosítását Pusztai Tamás régész és Bodnár Tamás levéltáros végezte 2003-ban. A templom – amely egy kis halmon állt – helyét számtalan, a temetőjéből felszínre került embercsont és habarcsos kőtörmelék jelezte. A falu házainak helyén az egykori kemencék vörösre égett foltja is megfigyelhető volt. Az egykori faluhely földrajzi nevekben Telek-dűlő néven fordul elő.[429]

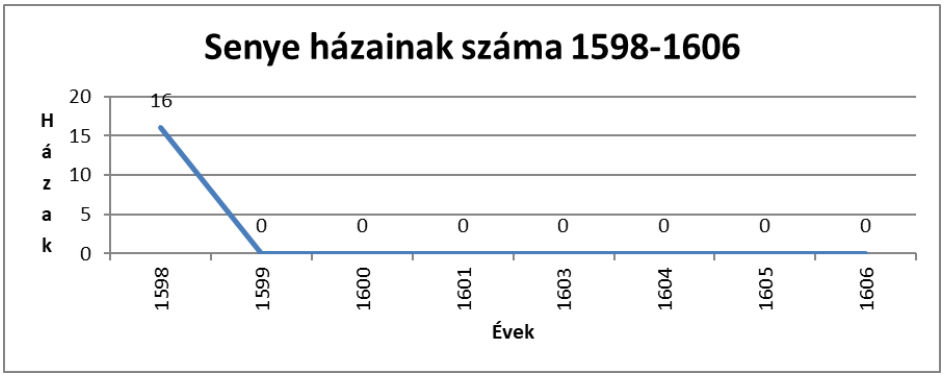

Alsósenye valószínűleg kisebb településrész volt, a mai Senye falu ennek a helyén épült fel a 18. században.

Senye két részére egy, a megyei levéltárban található térképen is találunk adatot, igaz, hogy csak az „Alsó Sennye”[430] feliratot láthatjuk a térkép déli részén. Ebből Felsősenye létére is következtethetünk.

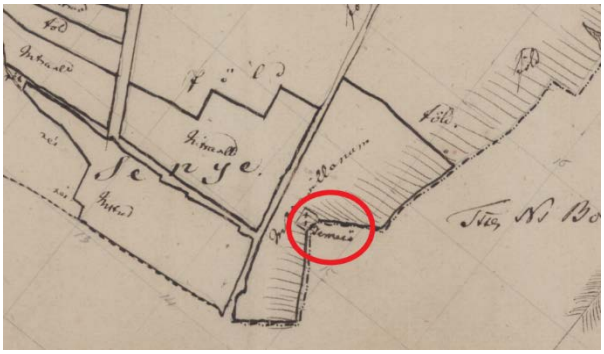

Senye 1838-ban készült térképének belterületén a temető, amelyet 1796-ban nyitottak a Puszta templom mellett (HU-MNL-BAZML BmT 196/1.)

Még egy nyomravezető adalékot találunk Sajóvámos református halotti anyakönyvében, az 1796. augusztus 28-i és 29-i bejegyzésekben: *„Augusztus 28-a Gulyás Dudás György fia Senyén, Augusztus 29-e. Ugyan Dudás György felesége. Ezek együtt temettettek legelsőben a Senyei Puszta Templomnál kimutattatot új temetőben.”*[431] Ezt a ma már használaton kívüli temetőhelyet

[427] HU-MNL-BAZML-IV. 501.a. VI. 445.
[428] HU-MNL-BAZML-IV. 501.l. 6. kötet, 1183.
[429] HU-MNL-BAZML BmT 196/1.
[430] Uo.

Senye 1838-ban készült térképén[432] lehet megtalálni, és így az említett „Puszta Templom" helyét is azonosíthatjuk. Ez tehát Alsósenyén állt, és nem azonos a külterületen azonosított imaházzal. Ebből fakad egy eddig megválaszolatlan kérdés: vajon önálló temploma volt-e Alsósenyének a középkorban és a kora újkorban?

Sajóvámos

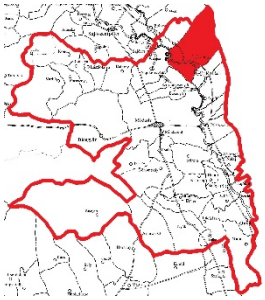

Neve 1219-ben tűnik föl,[433] határos Sajósenye, Boldva, Alsóvadász, Szikszó, Sajópálfala, Szirmabesenyő, Sajókeresztúr településekkel.

A portális összeírások szerint 1599-ben és 1606-ban megégett a falu.[434] 1647-ben már csak fél portán éltek itt lakosok,[435] a század végére pedig elhagyatottá vált a település.

Fontos, de dokumentumokkal nem igazolható esemény, hogy Vámos vára minden bizonnyal 1567-ben pusztult el, amikor a törökök komoly ostromágyúkkal vonultak fel a környékre, és Dédesen kívül több kisebb erősséget is bevettek.[436]

Vámos 1570-ben datált, de eredetileg 1567-ben vagy 1568-ban készült urbáriumában az alábbi, törökadóra vonatkozó adatokat találjuk:

„10 éve meghódolt a hatvani törököknek, amelyeknek évente 350 forint adót fizet, császár adója 40 forint, mézet és vajat 40-40 pintet adnak, amely összesen az ajándékokkal együtt kitesz 450 forintot. A törökök és tatárok rátörtek a falura és elnéptelenítették, több mint háromszáz ember öltek meg vagy vittek fogságba."[437]

Ez a behódolás és Vámos kifosztása, az emberek elhurcolása 1558 őszén történhetett, amikor a törökök Szikszót is kirabolták. A pusztítás valóban nagy volt Vámoson, mert a portyázók harmincegy embert öltek meg, és háromszázegyet hurcoltak el. Hét házat felégettek, és csak négy egész telek, tíz féltelek, negyvenegy zsellér és két libertinus maradt meg.[438]

A falu törökadója 1582-ben az alábbi volt: *„Hit által vallották, hogy a török úrnak Hatvanba néhány esztendőn át fizettek 60 forintot, végül 200 forintot követeltek tőlük, amit mikor nem tudtak kifizetni, megtörtént a csökkentés 150 forintra. Császár adóját minden esztendőben adtak 35 forintot. Szablyapénzt csupán egyszer fizettek 15 forintot. Vajat és mézet különbségtétel nélkül 40 pintet adtak, ami kitesz 8 forintot. Semmit sem szolgáltak. A keresz-*

---

431 https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939K-RMSR-88?i=73&cc=4133831&cat=75818 2022.09.08.

432 HU-MNL-BAZML BmT 196/1.

433 Györffy, 1963. 1. kötet, 814.

434 HU-MNL-BAZML-XV. 32. dic. Borsod, 1599, 1606.

435 HU-MNL-BAZML-XV. 32. dic. Borsod, 1647.

436 Borovszky, 1909. 347.

437 Maksay, 1959. 461-463. A lakosok legyilkolása és elhurcolása egyértelműen az 1567. évi török hadjárathoz köthető.

438 HU-MNL-OL UC 114:38

tény földesúrnak csupán egyszer, Szent Mihályra fizetnek adót 19 forintot. Kilencedet adnak és szolgálatokat teljesítenek."[439]

Az 1596-os törökadó-összeírásban nem szerepelt a település.

1641-ben Beke György így vallott: *„az mint ő emlékezik, ennek előtte 20 esztendő táj-ban, tudja, hogy a falu török urának, Egerben lakozó Tuni Musztaphának adóban fizettenek 60 magyar forintot, 25 icce vajat, búzát egy kilát, borsót egy kilát, egy kila diót. 10 és 12 esztendő eltelvén, 1633. esztendő tájban Tuni Musztafának az fiai, Tuni Húszain aga és az öccse egyszer is, másszor is mind ez ideig öregbítették és felverték az falu adóját 120 forintra, 100 kila búzára, 100 icce mézre, vajra, 60 szekér szénára, 25 szekér fára, az ki megér Egerben 25 forintot. Egy vágó tehenet is adnak, (porta után pénzt mint ide feljebb emlékezik vagyon) 7 ezüst tallért adtak, melyet csak 1640. és 1641. esztendőben kezdett megvenni rajtok, egy hordó bort. Császár adóját 24 kila búza, vagy 15 forintot tartoznak adni az búzáért."*[440]

1676-ban a vámosiak az ónodi végváriakra panaszkodtak: *„Tudom azt nyilván, hogy az onodi fő- és vicekapitány uramék a magyarok részirül valók, mivelünk vámosiakkal és boldvaiakkal egy rendházat csináltattak kéntelenség alatt, az kinek az munkájáért egy pénzt sem adtak. Az kinek az hossza mintegy húsz öl lehet."*[441]

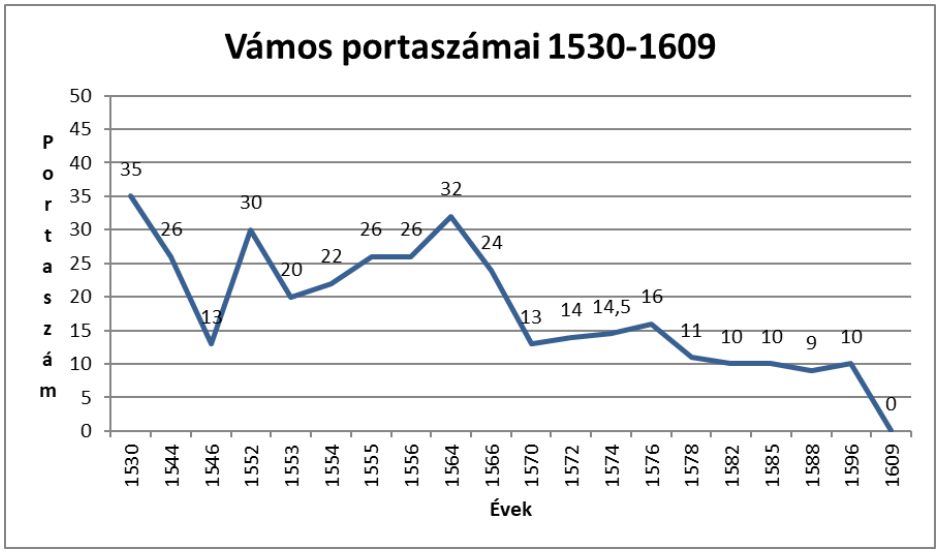

1610-ben Vámos református anyaegyház volt, filiája Pálfalva.[442] 1721-ben kőtemplom állt itt szentéllyel és a sekrestye helyével. Bár az épületet a kálvinisták használták,[443] az építés módja középkori katolikus templomra utal. Betelepítése 1718-ban történt,[444] nagyszámú magyar és ruszin telepessel.[445] Pesty gyűjtése szerint

[439] Bodnár-Tóth, 2005. 35.
[440] Bodnár-Tóth, 2005. 173.
[441] HU-MNL-BAZML-IV. 501.b. III. II. 57.
[442] Dienes, 2001. 156-157.
[443] EFL AV 934. Reformátusok birtokában lévő templomok Borsodban 1721-ben.
[444] Veres, 1984. 39.
[445] Veres, 1984. térkép.

„[r]észint a Sajó melléki lakosságból, részint Torna és Sáros megyékből földesura gróf Keglevich által népesíttetett meg.”[446] Református temploma 1746-ban a nagyobbak közül való volt, de a falubeliek nem tudták megmondani, hogy a reformátusok mikor jutottak a birtokába. Főként magyar, továbbá szlovák és rutén lakosok voltak itt.[447]

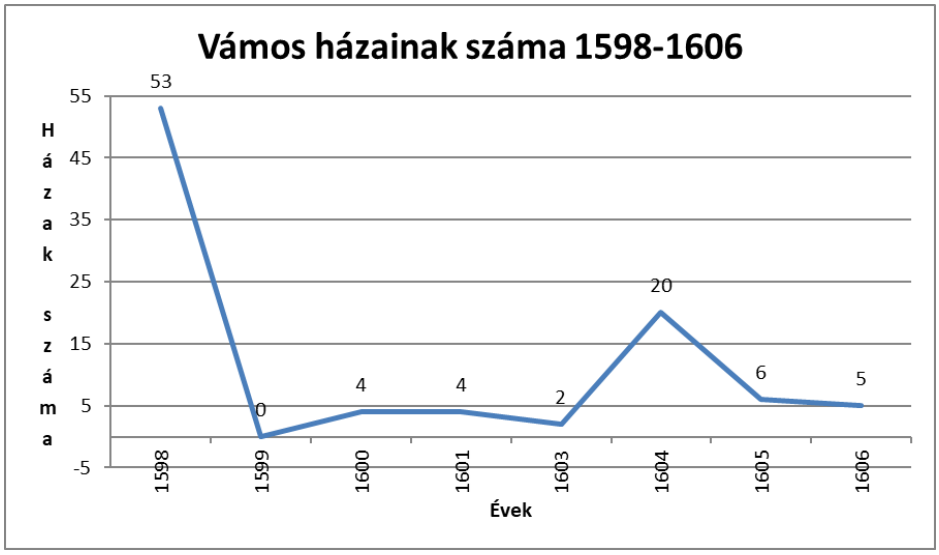

Ma is fennálló református temploma az egykori középkori templom helyén állt. A falu a 17. század második felében elnéptelenedett, és csak a 18. század elején települt újjá.

Szirma

Neve legkorábban 1343-ban fordul elő.[448] Szirma Miskolctól délkeletre fekszik, 1950-től a város része, határosai északról Csaba és Miskolc, keletről Felsőzsolca, Alsózsolca, délről Sajópetri, Kistokaj, nyugatról Görömböly. 1376-ban említett imaházának titulusa Szent Ilona volt, s a petri anyaegyházhoz tartozott.[449]

A portális összeírások 1605-ben elpusztultként, 1609-ben égett helyként említik a falut.[450]

Törökadója 1582-ben 59 Ft-ra rúgott.[451] 1596-ban Kondai János bíró, Nagy Simon és Poka János esküdtek ezt jelentették: *„Hatvanba adóztak és első alkalommal fejadó gyanánt 10 forintot fizettek. Ez azután 40 és 50 forintra nőtt*

[446] Tóth, 1988. 297.
[447] EFL AV 3415. rak. sz. 121-122. o.
[448] Györffy, 1963. I. kötet, 808.
[449] Tóth, 2007. 47-48.
[450] HU-MNL-BAZML-XV. 32. Borsod dic. 1605, 1609.
[451] Bodnár-Tóth, 2005. 41.

és a legutolsó alkalommal is ugyanezt az 50 forintot fizették. Császár adóját esztendőnként 4 forintot fizettek. Szablyapénzt 1 forintot fizettek. Épületre való fáért egyszer fizettek 1 forintot. Parochiális pénzt, korcsmapénzt és hasonló esetlegességeket nem fizettek és rend szerint nem is szolgáltak. Vajat és mézet különbségtétel nélkül 20 pintet adtak. A földesúrnak adót nem készpénzben, hanem tyúkokban és kalácsban adnak. Kilencedet gabonából adnak. Szolgálnak is a szükséges dolgokban."[452]

1676-ban Fodor István „hiti után" a következőket vallotta: *„Tudom, mikor tavalyi esztendőben Emődnél volt az Őfelsége tábora, valamikor az táborrul reánk jött mind német, horvát, akkor eleget hordottak el hatalmasul mind mézet, vajat s mind búzát zsákostul, de ki kompániájábul valók voltak, nem tudhatom. Annak felette ugyan az magam disznai közül is ütöttek el két hízott ártányt, mely jó lelkem szerint megért volna tíz forintokat, mely két disznót az diósgyőri vitézek ütötték el."*

1688-ban *„Kolláth Gergely hiti után vallja, tudom, hogy azelőtt öt esztendővel Szendrőben lakos Berecz János és szendrei Szabó Istók minden igaz ok nélkül kénzottak, vertek, taglottak, annak utána három forintot is vontak rajtam."*[453]

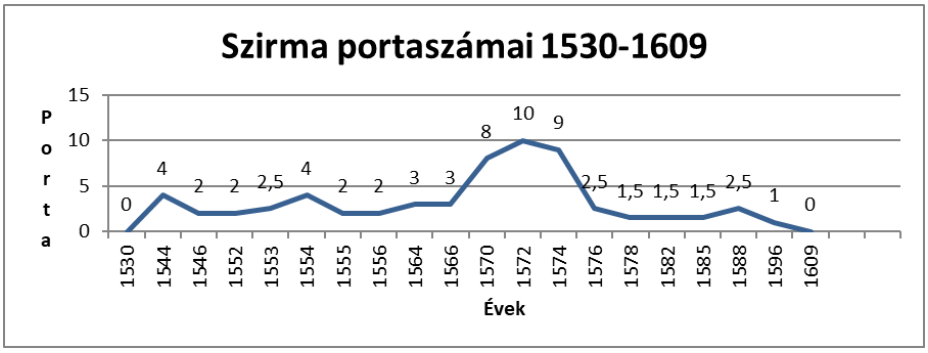

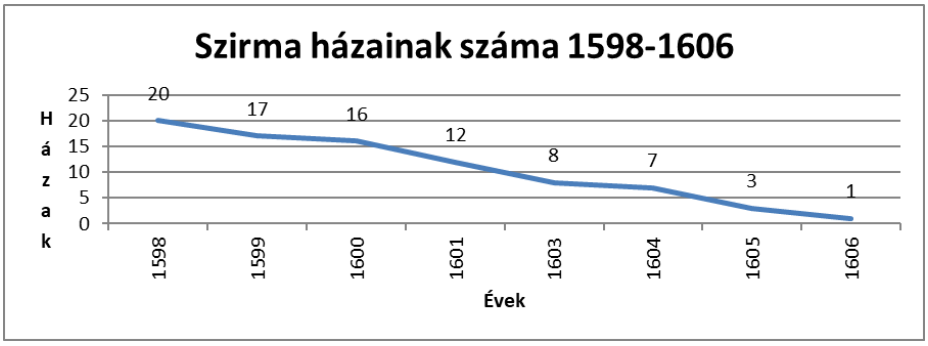

1641-ben Csaba református leányegyháza volt.[454] 1721-ben a fatemplomot kálvinista iskolamester használta.[455] Egyházlátogatásai szerint 1746-ban náddal fedett

[452] Bodnár-Tóth, 2005. 77.
[453] HU-MNL-BAZML-IV. 501.b. III. II. 112.
[454] Dienes, 2001. 203.
[455] EFL AV. 934. Reformátusok birtokában lévő templomok Borsodban 1721-ben.

református fatemplom állt itt,[456] amely a Rákóczi-szabadságharc alatt épült. A falut magyarok lakták.[457]

A település soha nem pusztult el teljesen. A kutatások jelen állása szerint az sejthető, hogy a kora újkori településhely a mai belterületen belül helyezkedett el.

Tapolca

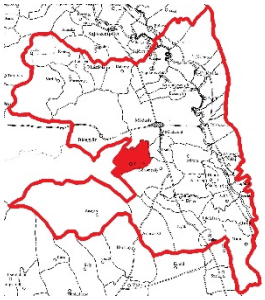

Anonymus gestájában már feltűnik a Tapolca-patak.[458] A Miskolc nemzetség itteni monostorát 1219-ben említik,[459] szomszédai Miskolc, Csaba és Görömböly.

1696-ban az egykori Szent Péter-kolostor és -templom romjai álltak itt.[460]

1570-ben azt a megjegyzést fűzték a portális összeírásokhoz, hogy a falu újonnan épült.[461] Az 1570-es évek második felében 7-12 tizedfizető család élt itt, de 1581-ben már nem volt gabonavetésük.[462] A házak adóösszeírására már nem került sor, mivel a település 1598 után néptelen volt; egy 1599-es forrásból tudjuk-, hogy a falu Eger bevételekor pusztult el.[463] Területét ekkor már nagyrészt a görömbölyiek használták.

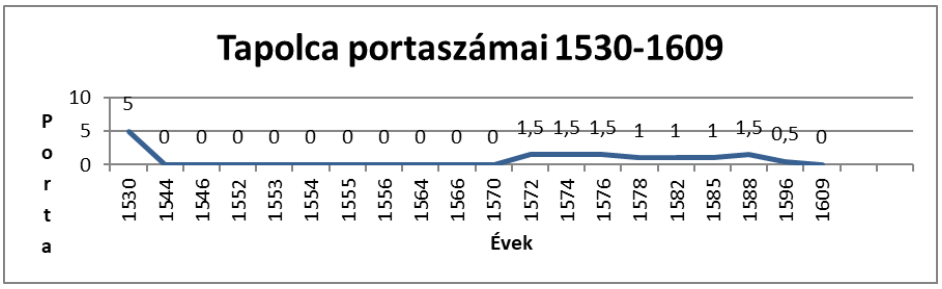

Törökadóját csak 1582-ben jegyezték fel: *„Diak Péter bíró hit által vallotta, hogy úgy hallotta: a török úrnak kezdetben fizettek 10 forintot, majd 16, 20, 25 és 32 forintot, amit hogy néhány esztendőn keresztül nem tudtak fizetni, a futás után visszahívatván, megegyeztek évi 25 forintban. Császár adóját adtak 5 forintot. Szablyapénzt 3 forintot adtak, de nem minden esztendőben. Vajat és mézet 15 pintet adtak, ami kitesz 3 forintot. Rend szerint nem szolgáltak, de amikor valaki közülük bement a várba, azt néhány napon keresztül visszatartották és dolgozni kényszerítették. A keresztény földesúrnak semmi adót sem fizettek, azért, mert ez a hely valami-*

[456] EFL 3412. rak. sz. 117.
[457] EFL AV 3418. rak. sz. 201.
[458] Györffy, 1963. 1 kötet, 809.
[459] Uo.
[460] EFL AV 934. Borsod vm. 1.
[461] HU-MNL-BAZML-XV. 32. Borsod dic. 1570.
[462] HU-MNL-BAZML_XV. 32. Borsod dec. 1577, 1579, 1580, 1581, 1582, 1584.
[463] HU-MNL-BAZML-XV. 32. Borsod dic. 1598, 1599.

kor nemesi kúriához tartozott. Kilencedet azonban adtak a borból, mivel szántóföldekkel nem rendelkeznek. Szolgálataikat Szendrőhöz teljesítették."[464]

Fennálló épülete nem maradt, lakosai a 16. század végén elhagyták, a szomszéd települések lakói csak szőlőhegyeit művelték. A Szent Péter-kolostor annyira elenyészett, hogy a 20. században már nyomát sem találták, és csak évtizedekig tartó találgatás, keresgélés után kerültek elő maradványai a fürdő mellett.[465]

Tullus / Tullos

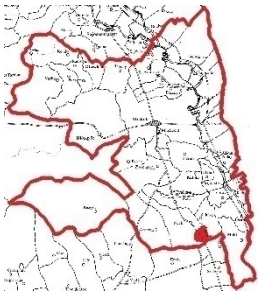

Neve 1319-ben Tullosd alakban tűnik fel,[466] majd 1339-ben Tullus néven említik,[467] területén jelenleg Nyékládháza és Ónod települések osztoznak.

Lokalizálását az alábbi adatok segíthetik:

1368-ban és 1387-ben az itt élő birtokosaik, *„Turus"*-i István és *„Turus"*-i Domonkos fia István a közeli Kisdéta birtok határának bejárói voltak.[468] Domokos mint királyi ember járta meg Lád föld határait.[469] 1405-ben, Kistokaj felosztásakor választott bíróként találkozunk *„Thulus"*-i Mátyással.[470] 1422-ben egy határjárás Tullos keleti területének egy részét írta le Mohi mezőváros és Ónod felé."[471] 1472-ben Tullosi Miklós mint szomszédos volt jelen a ládi szerzetesek birtokukba való beiktatásánál.[472]

Pesty Frigyes gyűjtésében Nyéknél olvashatjuk: *„ehhez tartozván a Tullus nevezetű puszta is, mely eddig Ónodhoz de jelenleg Nyékhez van kapcsolva."*[473] Nem volt fennálló temploma vagy udvarháza.

Mivel 1544-ben a törökök az összes környező települést felégették, valószínűleg Tullos is hasonló sorsra jutott. Ebben az esztendőben Fynkey Jánosnak és Twlussy Andrásnak is csak egy–egy zsellérportája volt a helységben.[474]

1568-ban azért nem írták össze a falut, mert nem voltak vetései.[475] Az utolsó, ugyanakkor a legmagasabb portaszámokat tartalmazó összeírások 1572-ben és 1574-ben születtek; ekkor két adózó porta volt itt, amelyek a töröknek is adóztak.[476] Ez már korábban is megtörténhetett, ugyanis a hatvani szandzsák 1570. évi adóös--

464 Bodnár-Tóth, 2005. 18.
465 Pusztai, 2013. 149.
466 Györffy, 1. kötet, 813.
467 Bándi, 1985. Lád, 9.
468 Bándi, 1985. Lád, 20.
469 Bándi, 1985. Lád, 23.a.
470 ZsO. 2. kötet, 4041.
471 HU-MNL-OL-DL 043540. Fordította Tóth Péter.
472 HU-MNL-OL-DL 017348.
473 Tóth, 1988. 242.
474 HU-MNL-BAZML-XV. 32. Borsod dic. 1544.
475 HU-MNL-BAZML-XV. 32. Borsod dic. 1568.
476 HU-MNL-BAZML-XV. 32. Borsod dic. 1572,1574.

szeírása két, a törököknek adózó családot említ.[477] Az 1571-es tizedösszeírások szerint 16 itteni családfő adózott.[478]

Úgy tűnik, hogy a környéket nem csak a törökök, hanem a civakodó magyarok is pusztították. 1581-ben a diósgyőri urak megtámadták Hatvani János tullosi házát, borait pedig kiöntötték, de tíz évvel később kibékültek vele, és két hordó bort adtak neki.[479] A későbbiekben már csak egyszer találkozunk Tullossal mint létező településsel. Egy 1593-as forrás említi, hogy a falu birtokosai Szőlősi István és felesége, Finke Erzsébet.[480]

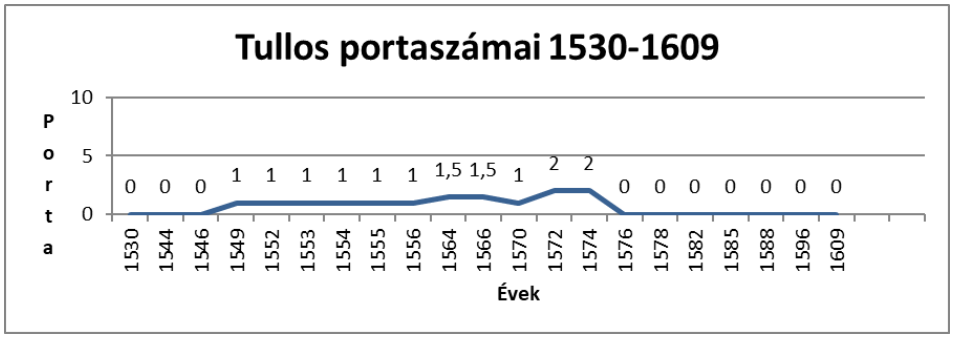

Tullos a 16–17. század fordulójának harcai következtében sok más kistelepüléshez hasonlóan elhagyottá vált, és többé nem épült újjá mint falu. 1606-ban Fanchy Anna eltiltotta az ónodiakat Tullos falu területének és erdejének használatától.[481]

Magát a faluhelyet egy 18. század végi térkép is feltünteti: *„Tullusi telek."*[482] Ennek alapján a mai térképeken Farkas-dombnak nevezett kiemelkedésen lehet a település egykori helyét megjelölni. Sajnos ez a terület napjainkra teljesen eltűnt a mellette működő kavicsbánya miatt. Helye az 1981-es EOV térképen még megtalálható.

Tullos a 19. századig megtartotta területi különállását, amint ezt több korabeli térkép is bizonyítja.[483]

---

477 Bayerle, 1998. 235.
478 HU-MNL-BAZML-XV. 32. Borsod dec.1571.
479 HU-MNL-BAZML-IV. 501.a. II. 652.
480 HU-MNL-BAZML-IV. 501.a. III. 74.
481 HU-MNL-BAZML-IV. 501.a. III. kötet, 667.
482 HU-MNL-BAZML BmT 148/1.
483 HU-MNL-BAZML BmU 483, BmU 460, BmU 713.

Vakarács

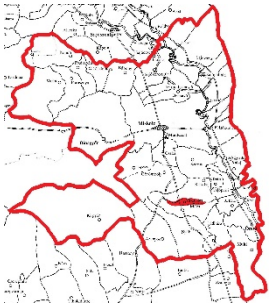

Neve az egri káptalan Szent János könyvében is szerepel,[484] de egyéb írott forrásokban csak a középkor végén, 1510-ben találkozunk vele először.[485] A kicsiny falu, melyre neve is utal, Mályi és Kistokaj közé ékelődött be.

Határának kiterjedése meghatározható, s térképen is ábrázolható ugyan, de a belterület helye ismeretlen. A belterület lokalizálásában a Pesty-féle földrajzinév-gyűjtés lehet segítségünkre, amely szerint a malom a falu házai között volt: *„Szinte a községhez [Mályi] 300 ölre egy vízimalom, […] amely a Vakarácsi puszta határában vagyon.”*[486]

Neve a 19. században földrajzi nevekben élt tovább: *„Vakarács”*,[487] *„Vakarácsi erdő”*.[488]

Lakossága (mint az az alábbi portális összeírásokból kiderül) soha nem haladta meg a kb. 40 főt.

Nemesi kúriáját 1596-ban is emlegetik a törökadó-összeíráskor.[489]

Annak ellenére, hogy a falu portái 1554-re megszűntek létezni, később is élhetett itt néhány család, amint azt a 16. század legvégén a házösszeírások mutatják. 1600 után azonban már nem találunk itt lakosokat.

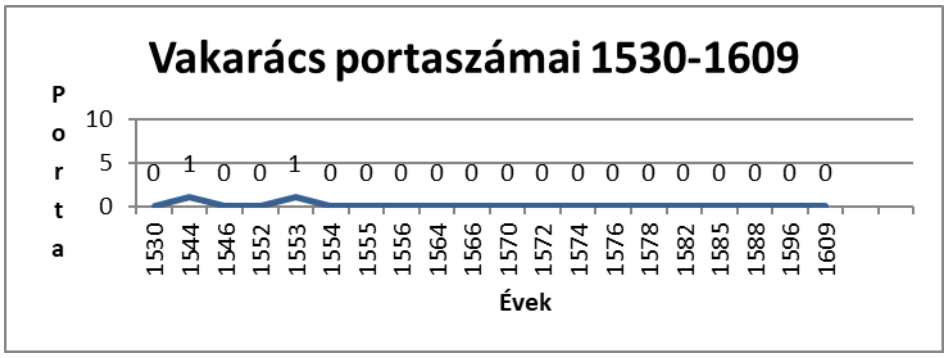

[484] Kovács, 2005. 79. A Szent János könyvet 1570-ben állították össze, de a benne szereplő adatok alapján a kötet „őse” középkorinak tekinthető.
[485] Tóth, 1990. 78. szám
[486] Tóth, 1988. 187.
[487] HU-MNL-BAZML BmU 380.
[488] HU-MNL-BAZML BmT 57/2.
[489] HU-MNL-OL UC 106:75.

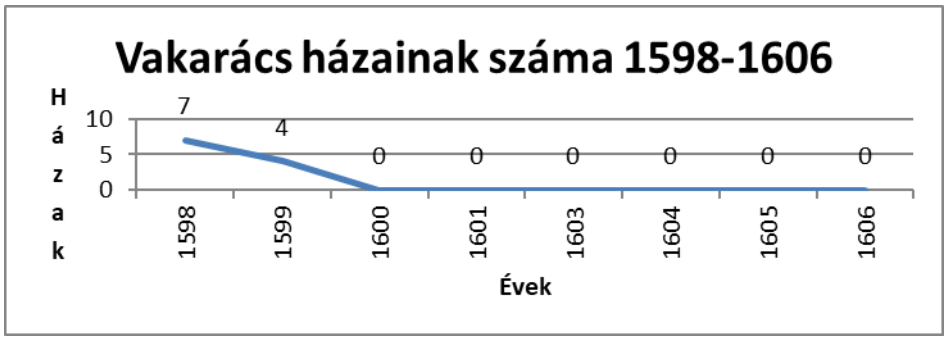

A település lakói 1582-ben 21 Ft adót fizettek a törököknek.[490] 1596-ban *„Hatvanba vagy Budára adóztak és első alkalommal fizettek 6 forintot, császár adójáért 1 forintot és 50 dénárt. Ez azután megnőtt 8 és 10 forintra, legutoljára pedig fizettek 16 forintot. Császár adóját esztendőnként fizettek 3 forintot.*

Szablyapénzt vajon fizettek-e, vagy sem, nem emlékeznek, tudják azonban, hogy a török 3 forintot követelt. Épületre való fát, parochiális pénzt, korcsmapénzt és efféle pénzeket nem fizettek és nem is szolgáltak. A földesúrnak évi adó gyanánt adnak száz fej káposztát, a gabonából és a borból kilencedet adnak. Szolgálatot teljesítenek a szükséges dolgokban, mégpedig eléggé terhe-set."[491]

1609-ben már mint pusztáról beszéltek róla.[492] Soha nem települt újjá, és nem volt maradandó anyagból készült épülete sem.

Varbó

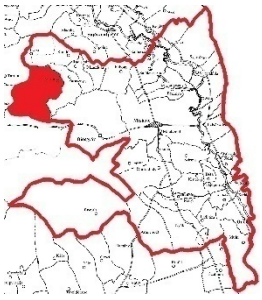

Nevével 1303-ban találkozunk először,[493] szomszédai Kondó, Parasznya, Diósgyőr, Mályinka és Tardona.

Törökadója 1582-ben 225 forintot tett ki. 1596-ban Racz Antal bíró, illetve Ando Péter és Barlok György esküdtek ezt jelentették: *„Első alkalommal Pestre adóztak Szemczyk szpáhinak, akinek a megállapodás szerint, amint hallomásból tudják, fizettek évi 33 forintot néhai nagyságos Balassa Zsigmond közbenjárására. Ez azután megnőtt és Muztafa agának Hatvanba minden esztendőben 140 forintot, aztán 150, majd 160 forintot, a legutolsó alkalommal végül megállapodás alapján 200 forintot fizettek. És egy vágómarhát, vagy ezért 5 forintot adtak. Császár adóját első alkalommal négy porta után, majd nyolc porta után, legvégül pedig tíz porta után fizettek 15 forintot. Szablyapénzt csak az új összeírások és számlálások idejétől fogva fizettek 15 forintot. Épületre való fát csak egyszer adtak 4 karót, továbbá egyszer készpénzben fizették, de hogy mennyit, nem emlékeznek: úgy hiszik, hogy 4 forint volt."*[494]

1641-ben a falu már nem szerepelt a törökadó-összeírásban.

---

490 Bodnár-Tóth, 2005. 41.
491 Bodnár-Tóth, 2005. 70.
492 HU-MNL-BAZML-IV. 501.a. 3. kötet, 756.
493 Györffy, 1963. 1. kötet, 815.
494 Bodnár-Tóth, 2005. 63.

1689-ben így vallottak a helybeliek a katonák garázdálkodásairól: *„Tudják, hogy a Balassa uram hadai két kecskét innen elhajtottanak. Az 1689. esztendőben az báró Assan uram szolgájának portiójokon kívül adtanak a fátensek fl. Ungaricales 14. denárius 30. Cassa megvételekor az ajnácskői katonák hajtottanak négy ökröket."*[495]

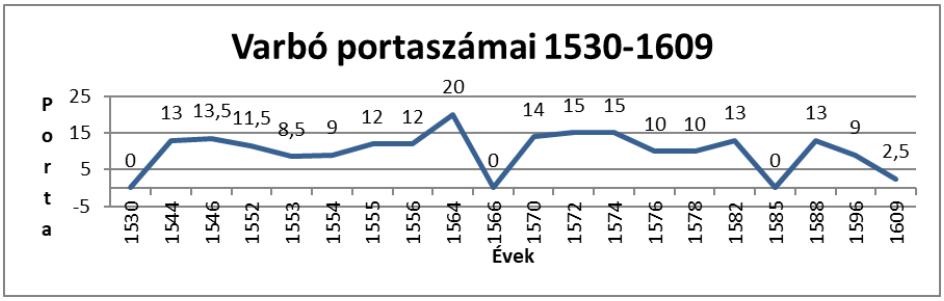

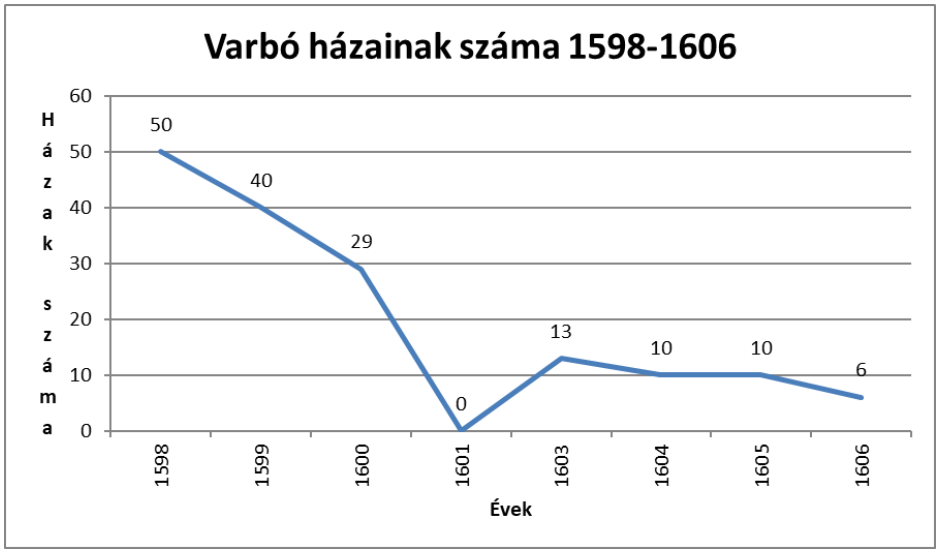

1596-ban református anyaegyház volt, filiái Parasznya, Kondó, illetve Ludna voltak.[496] 1701-ben a templom renoválására 8 forintot kaptak a vármegyétől.[497] Az 1721-es felmérés szerint a helyi református templomot, s már ekkor is bebizonyosodott, hogy azt a katolikusok építették korábban.[498] Az egyházlátogatások szerint 1769-ben volt itt egy református templom, melyet a század első felében részben szilárd anyagból, részben fából a régi katolikus templom szentélyének romjain építettek a hívek.[499]

---

495 HU-MNL-BAZML-IV. 501.b. III. II. 136.
496 Dienes, 2001. 86.
497 HU-MNL-BAZML-IV. 501.a. 14.kötet, 1284.
498 EFL AV. 934. Reformátusok birtokában lévő templomok Borsodban 1721-ben.
499 EFL 3418. rak. sz. 184.

Lakói soha nem hagyták el véglegesen a falut, de az többször állt a teljes elpusztulás szélén. Betelepülőkről nincsenek adataink.

Összegzés

Amint a fentebb összegyűjtött adatokból kitűnik, Borsod vármegye központi része 1526-tól kezdve, de 1596-tól folyamatosan megszenvedte a török jelenlétet. A folyamatos frontvonalbeli életnek csak a kuruc háborúk lezárása vetett véget. Ekkorra a helyi lakosság száma megfogyatkozott, több tucat település elnéptelenedett, a birtokosok sok esetben távoli vidékek lakosságának idetelepítésével tudták földjeiket műveltetni.

A tanulmányban található levéltári és régészeti forrásoknak az „összegyúrása" mindenképpen újdonságnak számít az adott területre vonatkozóan. Amennyiben pusztásodásról, betelepítésről, és ezeknek előzményeiről, következményeiről szeretnénk írni, elkerülhetetlen a két terület szélesebb vizsgálata. Mivel Borsod megye a hódoltság peremén helyezkedett el, abból a szempontból szerencsés helyzetben van, hogy jelentős levéltári forrásanyag maradt fenn a 16-17. és 18. századból is az egykor fennállt falvakra vonatkozóan. Az itt található adatok megkönnyítik a terepi munkát, illetve a terepen előkerült objektumok levéltári adatok alapján azonosíthatók.

A jövőben szándékozunk egy, nem kifejezetten csak a pusztulás folyamtára koncentráló, Borsod vármegye kora újkori topográfiával jelentkezni, mely a fentiektől szélesebb perspektívában mutatja be a megye területét.

Levéltári források

EFL = Egri Főegyházmegye Levéltára AV Archivum Vetus

HIM = Hadtörténeti Intézet és Múzeum

GIh Vár alaprajzok, város és környéktérképek, útikönyvek

HOM HTD = Herman Ottó Múzeum, Dokumentációs Gyűjtemény

HOM Néprajzi Adattár = Herman Ottó Múzeum, Néprajzi Adattár

HU-MNL-BAZML = Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára

IV. 501.a. Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai, Közgyűlési jegyzőkönyvek

IV. 501.b. Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai, Közgyűlési iratok – Acta politica

IV. 501.c. Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai, Bejegyzett törvényszéki iratok - Acta judicialia protocollata

IV. 501.d. Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai, Be nem jegyzett törvényszéki iratok - Acta judicialia non protocollata

IV. 501.e. Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai, Közgyűlési és törvényszéki iratok

IV. 501.f. Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai, Királyi rendeletek – Madata et intimata politica

IV. 501.l. Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai, Novák József levéltárnok által készített másolatok

VI. 101.c. A Miskolci Pénzügyigazgatóság iratai, Kataszteri birtokvázlatok

XV. 32. Gyűjtemények, Mikrofilmgyűjtemény

XV. 61. Gyűjtemények, Borovszky Sámuel Borsod megyei helytörténeti kutatócéduláinak gyűjteménye

HU-MNL-HML = Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára

XII. 1. Egri káptalan hiteleshelyi levéltára

XII. 2.d. Egri káptalan magánlevéltára, Nagypréposti iratok

HU MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

A 57. Helytartótanács, Királyi könyvek

DF Diplomatikai Fényképgyűjtemény

DL Diplomatikai Levéltár

S Térképtár

UC Urbaria et Conscriptiones, = E 156.

MÖI = Miskolci Ökológiai Intézet

Kiadott források

ACP = Acta Cassae Parochorum, 1-7. füzet, Budapest, 1969-1980.

AO. = Anjou-kori Oklevéltár XXVII.

Bayerle, 1998. = Bayerle Gusztáv: A hatvani szandzsák adóösszeírása 1570-ből, Hatvani Lajos Múzeum Füzetek 14. Hatvan, 1998.

Bándi, 1985. = Bándi Zsuzsanna: Északkelet-magyarországi pálos kolostorok oklevelei, Borsodi levéltári évkönyv 5. 557-726. Miskolc, 1985.

Bodnár-Tóth, 2005. = Bodnár Tamás - Tóth Péter: Borsod vármegye adózása a török korban - Borsodi Levéltári Füzetek 44. (Miskolc, 2005.)

Borsa, 1993. = Borsa Iván: Az Abaffy-, Dancs-, Hanvay családok levéltárai, Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 23. Budapest, 1993.

Dienes, 2001. = Dienes Dénes szerk.: Református egyházlátogatási jegyzőkönyvek 16-17. század, Milleniumi magyar történelem, Források, Budapest, 2001.

DAP = Documenta artis Paulinorum, 1. kötet, Budapest, 1975.

Kovács, 2005. = Kovács Béla: Az egri káptalan Szent János könyve - Az egri egyházmegye történetének forrásai 9. Eger, 2005.

Maksay, 1959. = Maksay Ferenc: Urbáriumok XVI–XVII. század, Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 7. Budapest, 1959.

Merényi, 1893. = Merényi Lajos: Wesselényi Ferenc levelei füleki kapitánysága idejéből. 1639-1644. 161-195. Hadtörténelmi közlemények, VI. évfolyam. 1893.

Sugár, 1980. = Sugár István: Borsodi oklevelek a Heves Megyei Levéltárban 1245-1521, Miskolc, 1980.

Szalay, 1857. = Szalay László: Monumenta Hungariae Historica 2. Scriptores 3.: Verancsics Antal m. kir. helytartó, esztergomi érsek összes munkái 2. Történelmi dolgozatok magyar nyelven 1504 - 1566. Pest, 1857.

Tóth, 1988. = Tóth Péter: Pesty Frigyes: Borsod vármegye leírása 1864-ben - Documentatio Borsodiensis 5. Miskolc, 1988.

Tóth, 1990. = Tóth Péter: Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Miskolcon őrzött középkori oklevelei - Borsodi Levéltári Füzetek 28. Miskolc, 1990.

Tóth, 2008. = Tóth Péter: Borsod vármegye közgyűlési és törvényszéki jegyzőkönyvei I. 1569-1578. Borsod-Abaúj-Zemplén megyei levéltári füzetek 51. Miskolc, 2008.

Tóth-Barsi, 1989. = Tóth Péter-Barsi János: Borsod vármegye statutumai 1578 – 1785, Borsodi Levéltári Füzetek 23. Miskolc, 1989.

ZsO. = Zsigmond-kori oklevéltár

Szakirodalom

Bodnár, 2005. = Bodnár Tamás: Borsod vármegye katonai összeírása 1704-ből, Levéltári évkönyv XII – XIII. 69-108. Miskolc, 2005.

Bodnár-Sárközi-Szolyák, 2000. = Bodnár Tamás-Sárközy Sebestyén-Szolyák Péter: A történeti Borsod megye településtopográfiája (A Sajó völgye Alsózsolcától Sajópetriig), Levéltári Évkönyv 10., 87-150. Miskolc, 2000.

Borovszky, 1909. = Borovszky Samu: Borsod Vármegye története, Budapest, 1909.

Fényes 1851. = Fényes Elek: Magyarország geográfiai szótára, Pest 1851.

Hőgye-Seresné-Tóth, 1983. = Hőgye István-Seresné Szegőfi Anna-Tóth Péter: Borsod-Abaúj Zemplén megye történeti helységnévtára 1870–1983. (Szerk. Seresné Szegőfi Anna.) Borsodi Levéltári Füzetek, 16–18. Miskolc, 1983.

Joó, 1979. = Joó Tibor: A sajóládi pálos kolostor, A Herman Ottó Múzeum évkönyve 17-18, 131-166. Miskolc, 1979.

Kiss, 1978. = Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára, 1-2 kötet, Budapest, 1978.

Kubinyi, 1999. = Kubinyi András: Központi helyek a középkor végi Abaúj, Borsod, Heves es Torna megyékben. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXXVII. 499-519. Miskolc, 1999.

Pusztai, 2000. = Pusztai Tamás: A középkori Mohi régészeti kutatása, Ónod monográfiája, 119-156, Ónod, 2000.

Pusztai 2013. Pusztai Tamás: A tapolcai bencés apátság építéstörténete. A Herman Ottó Múzeum évkönyve 52. 149-170. 2013.

Simonyi, 2004. = Simonyi Erika: Középkori templom és temető Felsőzsolca – Nagyszilváson, Herman Ottó Múzeum évkönyve, XLIII. 161-198. Miskolc, 2004.

Soós, 1985. = Soós Imre: Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése, Budapest, 1985.

Szabó, 1966. = Szabó István: A magyar falurendszer kialakulása Magyarországon, X– XV. század, Budapest, 1966.

Szendrei, 1886. = Szendrei János: Miskolcz város története és egyetemes helyirata, Miskolc, 1886.

Thallóczy, 1878. = Thallóczy Lajos: A Magyar Történelmi Társulat Hadtörténelmi Bizottságának jelentése, 85-89. Századok, 1878.

Tímár, 2019. = Tímár Péter: Magyarország középkori településeinek és egyházainak topográfiai adattára, Szeged, 2019.

Tóth, 1987. = Tóth Péter: Somogyi határvizsgálatok tanulságai, Somogy megye múltjából - Levéltári évkönyv 18. Kaposvár, 1987.

Tóth, 2004. = Tóth Péter: Két tanulmány és válogatott források Szirma történetéhez, Borsodi levéltári füzetek 43. Miskolc, 2004.

Várady, 1989. = Várady József: Tiszáninnen református templomai, Debrecen, 1989.

Veres, 1984. = Veres László: Borsod vármegye etnikai arculatának változásai a 18. század első felében, Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon, A Herman Ottó Múzeum néprajzi kiadványai 15. Miskolc, 1984.

Wolf, 1992. = Wolf Mária: Régészeti adatok Miskolc középkori történetéhez, Miskolc város történetének dokumentumai II. Régészeti tanulmányok Miskolc korai történetéből, 121-154. Miskolc, 1992.

KISS LAJOS

GOLOPY GÁSPÁR ALISPÁN ÉS A GÖNCI INCIDENS

Rövid tanulmányomban Golopy Gáspár abaúji alispán pályafutását vizsgálom, akinek 1588-ban egy rutinszerűnek ígérkező ítélethirdetés során tisztviselőtársaival együtt rangjához méltatlan kellemetlenséget kellett átélnie, Pethe Márton váradi püspök ambíciói miatt. A konfliktus középpontjában Gönc, a gazdag mezőváros állt, amely évtizedek óta heves viták tárgya volt.

Abaúj vármegye alispánjainak tevékenységét a Magyar Királyság több vármegyéjének tisztviselőihez hasonlóan a korban zajló közigazgatási reformoknak, illetve az állandó polgárháborús helyzetnek, valamint a török katonai offenzíváknak köszönhetően a 16. század közepétől különböző feladatkörökkel bővítették. Amíg a főispánok elsősorban az uralkodó személyét képviselték az adott vármegyében, addig az alispán volt a felelős a különböző gyakorlati problémák megoldásáért, például a különböző erősségek, erődítmények építésének logisztikai folyamatainak megszervezéséért és kivitelezéséért.[1] Feladatai közé tartozott továbbá a nemesi felkelésekkel kapcsolatos lokális intézkedések elrendelése, minden rendű katona, illetve önkéntes előállítása, a katonaság elszállásolásának megszervezése,[2] a katonaság által okozott károk megtérítése, a károsultak kielégítése,[3] a jobbágyok oltalmazása,[4] a királyi adó kezelésre vonatkozó intézkedések végrehajtása.[5] A vármegyei közgyűléseken, illetve törvényszéki üléseken elnöki feladatokat láttak el, bizonyos esetekben pedig az úriszékeken is képviselték a vármegyét. A törvényszéki elnöki feladatok végrehajtása közben néha nézeteltérések keletkezhettek, mint például egy olyan adiudicatio kihirdetésekor, amelynek értelmében a király után következő, legfőbb jogi- és államigazgatási személy, a nádori helytartó által hozott ítéletet igyekezett végrehajtani.[6] Az abaúji alispáni címet 1587 és 1591 között viselő Golopy Gáspár egy, a nádori helytartó által elrendelt, egy több évtizede tartó, újra és újra felmerülő birtokvitával kapcsolatos döntést közölt a vármegyei közgyűlésen megjelent felekkel, illetve azok képviselőivel, ám emiatt kis híján lincselés áldozatává vált. Személye az események tükrében a görög mitológiából ismert Aszkalaphosz alakját idézi, akire a rossz hír közlését követően Hádész egy terebélyes sziklát helyezett „jutalomként". A „szankció" Golopy esetében nem bizonyult ugyan tartósnak, viszont hatással lehetett pá-

[1] 1555. évi IV. tc., 1557. évi VI. tc.7.§–9.§., 1563. évi XIII. tc., 1596. évi XVIII. tc. https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torvenyei (Letöltés ideje: 2022. 07. 21.)

[2] 1545. évi XIV. tc., XXVI. tc., 1555. évi IV. tc., 1595. évi XXVI. tc. https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torvenyei (Letöltés ideje: 2022. 07. 21.)

[3] 1554. évi IV. tc. https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torvenyei (Letöltés ideje: 2022. 07. 21.)

[4] 1547. évi XXXII. tc., 1548. évi XLIII. tc., 1550.évi XXVII. tc. https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torvenyei (Letöltés ideje: 2022. 07. 21.)

[5] 1550. évi XXII–XXVII. tc.https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torvenyei (Letöltés ideje: 2022. 07. 21.)

[6] 1533 és 1554 illetve 1562 és 1608 között a nádori tisztséget (az uralkodó dinasztikus és egyházpolitikai érdekei miatt) nem töltötték be, helyette a nádori helytartókat bízták meg a nádori teendőkkel. Bővebben Pálffy, 2016: 257–260.

lyafutására. A történet központi figurái Golopy mellett a szepesi prépostság javaiért harcoló hethesi Pethe Márton váradi püspök és hűséges szervitorai, a mellette protestáló főurak, valamint közvetett formában bethlenfalvi Thurzó Elek szepesi főispán voltak. Írásomban a fent említett esetet elemzem a rendelkezésre álló források és szakirodalmi művek alapján. Elsősorban az esemény két központi figurájára irányul a vizsgálat fókusza: ismertetem Golopy alispán eddig feltáratlan pályafutásának jelentősebb állomásait, Pethe Márton törekvéseit, illetve felvázolom a Thurzó és a szepesi prépostság között zajló birtokper eredetét, történetét és kimenetelét. Az ügyben jelentős szerep jutott Göncnek, ahol az incidenssel párhuzamosan a magyar irodalom- és művelődéstörténet egyik legfontosabb eseménye zajlott, Károlyi Gáspár lefordította magyar nyelvre a Szentírást.

Golopy Gáspár származása és pályafutása

Golopy Gáspár származásáról és családjának eredetéről viszonylag kevés információval rendelkezünk. A 19. század végén készült vármegyei monográfiák, illetve a Magyar Kamara iratai szerint a Golopyak[7] őseit a 15. századból ránk maradt dokumentumok Pohárnokként, illetve Golopy Pohárnokként jelölik.[8] Nagy Iván a család eredetét a 13. századig vezeti vissza, az utolsó családtagokat pedig a 17. század elejéről említi meg. Ez utóbbi feltételezés azonban téves, mivel a Golopy leszármazottak a 17. század második felében még jelen voltak Abaúj és Zemplén vármegyék térségben.[9] Nagy Iván a 13. és 17. század közötti időszakot nem tárgyalja, így a család egyik legfontosabb tagjáról, az 1586 és 1591 között Abaúj vármegye alispáni tisztségét viselő Golopy Gáspárról sem tesz említést.[10] A Golopy család eredetét vizsgálva a szálak a tállyai eredetű Pohárnok családig, azon belül egy István nevű birtokosig vezethetőek vissza. Pohárnok István a 15. század végén az egykor Abaúj vármegyében található Felsőgolop, illetve a Zemplén vármegyében elhelyezkedő Alsógolop és Mezőzombor részbirtokosa volt. A Zemplén vármegyéről szóló, Borovszky Samu által szerkesztett, 1905-ben megjelent kötetben szót ejtenek egy Pohárnok István nevű nemesről, aki Zombori Nagy Istvánnal közösen 1473-ban részbirtokokat nyert a család későbbi nevét adó településen és Mezőzomboron.[11] Emellett a kötet szerzői egy 40 évvel korábban keletkezett oklevél alapján megemlítenek egy tállyai eredetű Pohárnok családot is.[12] Forrásokkal igazolható, hogy a család a 15. század végén még a Pohárnok nevet használta, de már golopi előnévvel. A Pohárnok–Golopy kontinuitás[13] a golopi birtokügyeket érintő Neo-regestrata acta lajstromai és iratai alapján megállapítható.[14] A birtokszerző Pohárnok István fia lehetett Golopy

[7] Abaúj vármegye jegyzőkönyvei, Czobor Alfréd genealógiai munkái.

[8] A Kornis családfa Gáspár, Golopy (Pohárnok) néven szerepel a Magyar Kamara irataiban, Csoma, 1897. 352.; Illéssy, 1899: 137.

[9] HU-MNL-HML XII.1. 136. köt. AB 190.; AD 32.

[10] Nagy, 1858: 417–418.

[11] Borovszky, 1905: 48.; 85.

[12] Borovszky, 1905: 116.

[13] HU-MNL-OL-E148.b.-564. köt. 51.; 366.

[14] A Monaky családdal szembeni közel egy évszázados pereskedésekben, 1495-ben golopi Pohárnokként említik a család István nevű tagját. HU-MNL-OL-E148.b.-Fasc. 1559. Nr. 25.

István, Gáspár apja. Utóbbi már a tekintélyesebbnek mondható, Zemplén vármegyéből származó, kiseszenyi Pike családból választott magának feleséget, Magdolna személyében. A család tagjai közül golopi részbirtokokkal bírt még Golopy János,[15] akiről nem tudjuk pontosan, hogy milyen rokoni viszonyban álhatott Gáspárral (testvére vagy akár nagybátyja is lehetett). Szintén e családhoz tartozhatott a Miskolcon nemesi házzal bíró széplaki Szerafin Kristóf neje, Golopy Dorottya is.[16] Ez utóbbi személlyel való rokoni kapcsolatot pontos genealógiai adatok hiányában egyelőre még nem sikerült igazolni.

Golopy István 1545 körül bekövetkezett halálát követően anyjának második férje, Nagy Jakab lett a gyámja, aki igyekezett megóvni a rábízott javakat a tekintélyesebb háttérrel rendelkező, Abaúj, Zemplén és Sáros vármegyékben birtokos, erős kapcsolati hálózattal rendelkező Monakyaktól, akikkel évtizedek óta pereskedtek.[17]A gyám tevékenysége nem hozott tartós eredményeket, s mivel Nagy Jakabról a későbbi periratokban már nem esett szó, feltételezhető, hogy az 1550-es évek elején már nem is élt. Ekkorra Golopy István örökségét a Monaky család feje, Ferenc sajátította ki, majd igyekezett a vagyont öt fiára (Mihály, György, Sebestyén, Péter és Pál) hagyományozni.[18] Ez évtizedekig tartó pereskedéshez vezetett, s Golopy Gáspárnak csak sokára sikerült részeredményeket elérnie.[19] A felsőgolopi birtokrész jelentette a kiindulópontot Golopy karrierépítésében, a jelentősebb támogatást azonban az anyai ági rokonok biztosították.

Czobor Alfréd 1938-ban, a Turul folyóiratban publikált egy informatív tanulmányt a Szentesi Póka nemzetséggel kapcsolatban, amelyből átfogó képet kapunk Golopy anyai ágának, a kiseszényi Pike családnak a történetéről.[20] Golopy Gáspár édesanyja, Magdolna Pike László legkisebb gyermekeként, 1514-ben jött világra. Anyai nagyapja 1516-ban bekövetkezett haláláig Pálóczy Antalnak, Zemplén vármegye akkori főispánjának[21] szolgálatában állt. Mivel Pálóczy a mohácsi csatatéren életét vesztette, a család következő generációjának tagjai más főuraknál vállaltak szolgálatot. Birtokaik elhelyezkedése révén a zempléni Pálóczy család „örököseinek" hálózatában találták meg számításaikat, így például Golopy nagybátyja, Pike Bálint 1548-as haláláig Perényi Péternek volt a familiárisa.[22]

Golopy Gáspár az anyai ági felmenők révén olyan családokkal állt rokonságban, mint a zétényi Makók vagy a tárkányi Vékeyek. Ez utóbbi família egyik kiemelkedő

---

[15] Tóth, 1990: 349. sz. 49.

[16] Gyulai, 1996: 157. Itt ugyan a szerző Goloffynak írja, egy későbbi munkájában azonban Golopyként azonosítja a ház tulajdonosát. Gyulai, 1998. 228.

[17] HU-MNL-OL-E148.b.-Fasc. 1566. Nr. 71.; Fasc. 1567. Nr. 3. A Monaky-vagyonról HU-MNL-OL-E148.b.-Fasc. 1568. Nr. 33. Monaky Ferenc fiának, Mihálynak a gyámja az 1560-ban Zemplén vármegye alispáni címét viselő Rákóczi János (a később fejedelemmé választott Rákóczi Zsigmond apja) volt. Keresztes, 1928: 94.

[18] HU-MNL-OL-E148.b.-Fasc. 1568. Nr.34.

[19] HU-MNL-BAZML-XV.32.-12.tek. Fol. 52–53.; 67; 72.; 80–84.; HU-MNL-OL-E148.b.-Fasc. 1573. Nr. 27.

[20] Czobor, 1938: 75–81.

[21] Pálóczy Antal 1502-ben, majd 1518–1526 között töltötte be a vármegye főispáni tisztségét. Borovszky, 1905: 383.

[22] Czobor, 1938: 79–80.

képviselője volt az a Vékey Ferenc, aki felső-magyarországi hadbíróként[23] és hadi beszállítóként futott be jelentős karriert, s vált a Magyar Királyság északkeleti térségének meghatározó szereplőjévé.[24] Vékey pályafutása rendkívüli mértékben befolyásolta Golopy Gáspár pályájának alakulását. A felső-magyarországi hadbíró előnyös házasságkötései, eredményes birtokszerző politikája, illetve a Magyar és a Szepesi Kamarákkal kialakított hadi szállítási vállalkozásai, hitelügyletei[25] révén 1557 után egyaránt ki tudta terjeszteni a befolyását Zemplén,[26] Abaúj,[27] Bereg,[28] és Szabolcs vármegyékben.[29] Saját pozíciójának és vagyoni helyzetének erősítésével párhuzamosan familiárisi körét is igyekezett gyarapítani. Hatalmi törekvéseire jó példa a Pike család vagyonának visszaszerzésére 1552-ben tett kísérlete (azt a zétényi Makó családtól igyekezett visszakapni),[30] de 1567 után Alaghy János örököseivel és azok tutoraival szemben is megpróbálta érvényesíteni az érdekeit.[31] Összességében megállapítható, hogy mindezen támogatásoknak köszönhetően növekedhetett meg Golopy Gáspár presztízse, aki az 1560-as évekre olyan személyekkel együtt tartozott Vékey Ferenc legbelsőbb köreihez, mint a közeli rokon Bacskay Miklós, briberi Melith György, Nagymihályi István, Csapy Ferenc és Alaghy János.[32] A Monaky családdal szembeni folyamatos küzdelmek és pereskedések közepette a golopi birtokos számára ez a kapcsolat kiváló lehetőségnek bizonyult arra, hogy oltalmazni tudja javait.[33] Vékey támogatása a vagyongyarapítás terén is megmutatkozott. E

---

[23] Pálffy, 2010: 758–769. A tárkányi előnevet első feleségével, Tárkányi Fruzsinával kötött házasságát követően kezdte el használni. Gyulai, 2006: 62–63.

[24] H. Németh, 2000: 227. Vékey Ferenc édesapja, Vékey Adorján és Golopy Gáspár nagyapja Pike László féltestvérek voltak. Czobor, 1935: 77.

[25] A korra jellemző készpénzhiánynak köszönhetően különböző nemesi személyek (főurak, de elsősorban feltörekvő homo novusok) igyekeztek a kamara intézményeinek, illetve az uralkodónak kölcsönöket juttatni, amelynek fejében birtokokat kaptak zálogba vagy örökjogon. Ehhez hasonlóan ügyeskedett Vékey Ferenc is. A felső-magyarországi főkapitány, Lazar von Schwendi 4000 forintért inscribálta a korábban a leleszi prépostság birtokában álló Kapos városát és Kiskapos települést Vékey számára. I. Miksa király perceptiva utasítást adott az inscribált birtokok jövedelmeinek felmérésére. HU-MNL-OL-E21-1569. 03. 12.https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/adatbazis/reformacio-kora-mnl-ol-1526-1570/adatlap/17468?term=eyJxIjoiVlx1MDBlOWtleSBGZXJlbmMiLCJmcSI6W10sInNvcnQiOiJzY29yZSIsImFxIjoiIiwiYXFUeXBlIjoiIn0=&curr=24 (letöltés ideje: 2022.08.02.)

[26] Első felesége Tárkányi Fruzsina (Eufrozina) révén szerzett jelentős birtokokat Zemplén vármegyében. HU-MNL-OL-A57-2. köt. 375.

[27] HU-MNL-OL-E158-1.köt.-Abaúj 257–276; 319–330.

[28] HU-MNL-OL-A57-6.köt. 739

[29] HU-MNL-OL-A57-3. köt. 533; 578. 1556-ban ideiglenesen Izabella királynő oldalán találjuk, ezért I. Ferdinánd felségárulás vádjával több birtokától is megfosztotta őt. Gyulai, 2006: 64.; Fazekas, 2021: 502–503.

[30] Czobor, 1938: 80.

[31] Illéssy, 1899: 137.

[32] Az 1565-ben, Lazar von Schwendi felső-magyarországi kapitány által vezetett hadjárat során az Alaghy János birtokában lévő regéci várban őrzött javairól leltárat írt össze. Ez a leltár tartalmazta a végrendeletének értelmében gyermekeire (Györgyre, Mihályra, Erzsébetre és Ilonára) szálló ingóságokat. A testamentum végrehajtóinak a fentebb említett személyeket nevezte meg. Lojda, 1899: 311–313. Az Alaghy Jánossal fennálló kölcsönös bizalmat jelzi, hogy a regéci vár urának 1565-ben, Szatmárban kelt végrendeletében Vékey Ferenc is szerepelt mint hitelesítő és végrehajtó, noha voltak olyan birtokvitáik, amelyeket csak 1567 után sikerült rendezniük. HU-MNL-OL-E148 Fasc. 354. Nr. 43.

[33] A Vékeyvel fenntartott bizalmas kapcsolat ellenére a Monakyak sok kellemetlenséget okoztak Golopy Gáspárnak, így például 1571-ben egy gyors rajtaütést követően elpusztították a felsőgolopi javakat. HU-MNL-OL-E148.b.-Fasc. 1571. Nr. 62.; Tóth, 2001. 1408.

tevékenység egyik legsikeresebb formájának a házasságkötés bizonyult. Vékey Ferenc az 1550-es évek közepén elvette a göncruszkai származású Kornis János, egykori Szapolyai-párti egri, majd tokaji kapitány özvegyét, Farkasich Horváth Annát, s a frigy révén sikerült a felső-golopi javak mellé további birtokokat szereznie. Vékey második házassága révén gyámként néhány évig Kornis János örököseinek javai felett is rendelkezett. A gyámsága alatt állókkal szemben elkövetett visszaélései által több ezer forinttal tudta növelni a vagyonát. 1559-ben ugyan feleségének két mostohafiát, Mihályt (ő 1563 és 1570 között Abaúj vármegye alispáni tisztét töltötte be)[34] és Györgyöt részesítenie kellett a nekik járó örökségből, de a térségben továbbra is érvényesült a befolyása. A Kornis fivérek a megkapott javak egy részéből Dorottya nevű féltestvérüknek is juttattak, akit egyúttal fiúsítottak is a ruszkai jószágokban. Feltételezhető, hogy e lépésükkel a leányt és annak érdekeit akarták megóvni a mostohájával szemben. Ebben a korban a fiúsítási eljárások közel sem számítottak ritka eseteknek, az örökösödési joggyakorlat részeként több, elsősorban fiútóddal nem rendelkező földbirtokos választotta ezt az opciót. A Kornisok környezetében is több birtokos élt ezzel a jogi lehetősséggel, a különbség csak abban mutatkozott meg, hogy például a Monaky vagy a Czéczey családok esetében az utolsó leszármazottak nők voltak,[35] míg a Kornisoknál több fivér is élt, s ők földbirtokokkal is rendelkeztek. Ez utóbbi tényező tehette Dorottya helyzetét fivéreinek örököseivel szemben támadhatóvá.[36] Vékey közreműködésének köszönhetően Kornis Dorottya 1567-ben férjhez ment Golopy Gáspárhoz, aki ezt a házasságot felhasználta a vagyoni helyzete javítására és a karrierje építésére, továbbra is élvezve mentorának anyagi és politikai támogatását.[37] A házasságkötést követően a Monakyak folytonos zaklatása miatt Göncruszkára tette át a székhelyét, ahol egészen 1592-ig a felesége révén megszerzett kúriában élt. A házaspár által bírt ruszkai vagyon ugyanis végül peres úton, a korábban lezajlott fiúsítási procedúra ellenére a Kornis fivérek leszármazottaihoz került.[38]

Az 1570-es évek közepére Tokaj-Hegyalja keleti és nyugati részein stabilizálódott a politikai helyzet, noha a Szepesi Kamara 1567-es felállítása (majd a későbbi működése) a térség közigazgatásának közel sem zökkenőmentes fejlődését eredményezte. Az 1550-es és 1560-as évek háborús viszonyai által okozott feszültségek, birtoklási kérdések ekkoriban még mindig elrendezésre vártak, ilyen volt például a felsőgolopi Golopy-kúria ügye is. Golopy birtokait az 1540-es évektől kezdődően a Monaky család tagjai mellett a Serédyek is igyekeztek megcsorbítani. Az általuk megszállt és az Alaghy János által ellenőrzött területek közé tartozott a felső-golopi kúria is. A birtok visszaszerzésére Golopy által tett kísérletek csak 1567 után, a regéci vár urának halálát követően értek célt, több évnyi pereskedésnek köszönhetően.[39] Feltételezhetően ekkor alakulhatott ki a regéci vár örököseinek gyámságát elnyerő

[34] Korponay, 1878: 41–50.; T. Orgona, 2014: 23–24.
[35] Csoma, 1897: 158., 399.
[36] A Werbőczy által összeállított Tripartitumban az I. rész 7.; 17.; 39. titulus alapján. Csorba, 1991: I/7; I/17; I/39.; Timon, 1903: 549–551.
[37] Bunyitay, 1873: 252–255.
[38] T. Orgona, 2014: 24.
[39] Illéssy, 1899: 137.

Mágócsy család tagjaival való ellentéte, amely az 1570-es években is megmaradt. Előfordult, hogy Golopy Gáspár a Mágócsy Andrásra tett epés megjegyzése miatt került konfliktusba, perbe a nála kifejezetten nagyobb vagyonnal és befolyással rendelkező báróval.[40] A Mágócsyak ugyan jelentősebb politikai és gazdasági erőt képviseltek, bizonyos birtokviták kérdését illetően azonban engedményekre kényszerültek[41] országos és vármegyei tisztségeket viselő arisztokraták, valamint egyéb kisebb rangú, pozíciójú nemes birtokosok javára. A fő- és köznemesi családokat érintő kompenzációik egy része a regéci várhoz tartozó uradalomnak a Serédy Gáspár és Alaghy János által szerzett területeiből kerültek ki.[42] Golopy Gáspár számára ez közel sem jelentett még akkora volumenű vagyongyarapodást, mint amekkorát később, az 1570-es évektől a rokonaitól megszerzett örökség, valamint a házasságának köszönhetően elnyert vagyon biztosított. Többek között a Vékey-vagyon megszerzésére és a klánon belüli pozíciószerzésre irányuló törekvéseit beteljesítve sikerült Zemplén vármegyében több, korábban a hadbíró tulajdonát képező birtokból tekintélyes hányadot szereznie. Ez hosszabb távon a Vékey közvetlen örököseivel folytatott pereskedéshez vezetett. Ugyanebben az időszakban Abaúj vármegye közigazgatásában is sikerült szerepet vállalnia. 1580 és 1584 között Czéczey György szolgabíró járásában esküdtként volt jelen;[43] ez a közigazgatási egység tulajdonképpen azt a területet fedte le, ahol Golopy a számára legfontosabb birtokrészekkel rendelkezett. A vármegyei pályafutásában rövid szünetet jelentett Monaky Mihály 1584 és 1587 közötti alispánsága.[44] Ez idő alatt feltételezhetően a rivális család egyik tagjával, Mártonnal folytatott pereskedése ideiglenesen háttérbe szoríthatta a közigazgatási tevékenységét, ugyanis Monaky alispánsága idején nem bukkan fel a neve a szolgabírák vagy az esküdtek között. Visszatérése és felemelkedése a Monaky 1587-ben bekövetkezett leváltását követő időszakra tehető, ekkor alispánnak választották meg őt.[45] Ugyanebben az évben nevezte ki Rudolf király váradi püspöknek, valamint a jászói és szepesi prépostságok vezetőjének azt a hetesi Pethe Mártont, akinek az egyik célja a prépostságok által korábban birtokolt területek visszaszerzése, gazdasági megerősítése volt. Erre szolgáltathat példát a 16. században többször gazdát cserélő, a települést éppen birtokló személyek számára jelentős bevételeket biztosító Gönc mezőváros megszerzése is.

Hetesi Pethe Márton ambíciói

A fent említett ügyben érintett másik fél hetesi Pethe Márton váradi püspök volt, aki egy, a Golopy Gáspáréhoz képest országos viszonylatban is tekintélyesebb családból

[40] Bővebben lásd. Dongó, 1914: 161–163.; HU-MNL-BAZML-IV.2008-f. Fasc. 41. Nr. 109.

[41] Más kérdés, hogy ezzel párhuzamosan elsősorban Bereg vármegyében bőven kompenzálta őket az uralkodó. H. Németh, 1994: 14–15.

[42] A nyalábi Perényiek Alsóvadászt és Szikszóújfalut, Dobó Ferenc az erdőbényei birtokokat, ecsedi Báthory Miklós a Füzér és Regéc között elhelyezkedő erdőket nyerte el. A köznemesek közül kiskállói Vitéz Bonaventura János rátkai, a Bozinkayak mezőbényei, Vékey Ferenc mihályi, Cseley Lénárd tornai, illetve Bejczy Gergely hogykai birtokai kerültek vissza. Illéssy, 1899: 137.

[43] Korponay, 1878: 60–65.

[44] Korponay, 1878: 65–68.

[45] Korponay, 1878: 68.

származott. A Pethe család Fazekas István kutatási alapján az előnevében szereplő Hetes településről[46] származtatható.[47] Édesapja Pethe Imre személynöki, majd szlavóniai és helytartói ítélőmester, édesanyja Oltsáry Anna volt.[48] A házaspárnak Mártonon kívül még két fiúgyermeke született, az 1588-as szikszói csatában elesett György,[49] illetve a 17. században tornai főispáni címet, királyi ajtónállómesteri méltóságot és a Magyar Kamara elnöki tisztségét elnyerő László.[50] Az édesapa a formálódó közigazgatás befolyásos személye volt, egészen 1584-ben bekövetkezett haláláig. Képzettségének és széles körű jogi ismereteinek köszönhetően a Személynöki Kancellárián belül működött, ahol részt vehetett különböző szervezési és adminisztratív feladatok ellátásában (a jogi képzések megszervezése, a nemesség ügyeit eldöntő Királyi Tábla működtetése vagy a városi polgárság legfelsőbb fórumát jelentő személynöki szék elé terjesztett keresetek, perek lebonyolítása). Pethe Imre feltételezhetően a szakértelme okán válhatott Radéczy István egri püspök, királyi helytartó – és ezzel párhuzamosan Draskovich György, Ungnád Kristóf, valamint Erdődy Tamás horvát-szlavón bánok emberévé mint szlavóniai ítélőmester. 1567-ben a horvát sabor törvénybe foglalta, hogy a protestánsok nem rendelkezhetnek birtokokkal, valamint hivatalt sem viselhetnek;[51] e döntés meghozatalában feltételezhetően mind Pethe, mind Draskovich aktív szerepet játszhatott. Valószínűnek tarthatjuk, hogy Pethe Imre karrierje, illetve a közigazgatásban és a katolikus egyház pozícióinak megerősítésében vállalt tevékenysége hatással lehetett utódai felfogására, karrierépítési elképzeléseire. Fia, az 1553 körül született Márton a bécsi jezsuitáknál folyatott filozófiai és teológiai tanulmányokat. Pályája (valószínűleg édesapja támogatásának köszönhetően) gyorsan ívelt felfelé: 1579 körül már pozsonyi, illetve ezzel párhuzamosan esztergomi kanonok volt. 1582-ben elnyerte a szerémi püspöki méltóságot, noha ez akkorra már pusztán címet jelentett (a püspökségekhez tartozó birtokok, vagyon a törökök által megszállt területeken voltak), az államigazgatás területén jelentősebb adminisztrációs és koordinációs feladatokkal járhatott együtt, mivel a képzett, elsősorban vezető hivatalnoki réteg tagjait továbbra is a katolikus egyház felsőpapság tagjai közül igyekezett az állam feltölteni. Ugyanebben az évben megkapta a váci püspöki és a pilisi apáti címeket is, majd az utóbbiról 1586-ban lemondva elnyerte az esztergomi Szent István-prépostságot. Karrierje atyja halála után is töretlenül haladt előre: 1587-ben a váradi püspöki címmel együtt a jászói és a szepesi prépostságokat is elnyerte Rudolf királytól.[52] Székhelyének a szepesi prépostság központjaként funkcionáló Szepesújhelyet választotta. A reformáció térnyerése, az oszmán és erdélyi terjeszkedés, valamint az évtizedekig tartó polgárháborúshelyzet következményeként a szepesi és a jászói prépostságok jelentős presztízs-

[46] A falu Somogy vármegyében, Kaposvár közelében található.
[47] Fazekas, 2021: 444–446.
[48] Fazekas, 2021: 444., Pirhalla, 1899: 305. Más szakirodalmi adatok szerint, az édesanyja neve Oltászy Anna volt. Mikó–Pálffy, 2002: 142. Hanák–Szabó, 2021: 389.
[49] Hanák–Szabó, 2021: 388–390.
[50] Károlyi, 2019: 141–142.; Pethe László katonai tevékenységét az 1590–es években Christoph von Teuffenbach parancsnoksága alatt folytatta, később pedig a felső-magyarországi főkapitány helyettese lett. Borbély, 2020: 44.
[51] Molnár, 2019: 224.
[52] Fazekas, 2021: 444–445.

veszteséget szenvedtek el, s ez maga után vonta a földbirtokok számának jelentős csökkenését, az intézményi struktúrák fenntartásának és a jövedelmet biztosító dézsmaösszegek beszedésének nehézségeit, illetve az intézményi korrupciót is.[53] A szepesi prépostság vetélytársát a világi elit részéről olyan személyek jelentették, mint a szepesi főispáni címet viselő Thurzó Szaniszló, majd utóda, Thurzó Elek. Bornemissza Gergely prépostsága alatt az egyházi intézmény struktúrája, illetve központi vezetése jelentősen megrendült, ezért a prépostságok tekintélyének visszaállítása, valamint az intézmény stabilitásának megteremtése lett Pethe Márton egyik legfontosabb célkitűzése. Pirhalla Márton több mint száz éve kifejtett elgondolása szerint Thurzó Eleknek számolnia kellett befolyásának csökkenésével, ugyanis a prépost kinevezésének jogköre, az I. Ferdinándtól kapott kiváltságra hivatkozva, Szepes urát illette.[54] Bal Jeromos megállapításából azonban arra következtethetünk, hogy Thurzónak a préposti kinevezéssel kapcsolatban legfeljebb csak halvány ambíciói lehettek, mivel a gyakorlatban ezzel a joggal a mindenkori magyar uralkodó élt.[55] A prépost és a főispán közötti konfliktus Gönc városának történetében is nyomot hagyott.

Pethe Márton a beiktatását követően jelentős építkezésekbe fogott mind a szepesi, mind pedig a jászói prépostság birtokain, s ezek finanszírozásához elengedhetetlenül szükséges volt az egyházi intézményekhez tartozó javak számbavétele, és az elvesztett birtokok visszavétele. Az új prépost a katolikus egyház intézményeinek megerősítésére, valamint térnyerésének biztosítására irányuló törekvéseivel a korábbi évtizedekben folytatott birtokpolitikát volt hivatott korrigálni. Elődje, Bornemissza Gergely, a Szepesi Kamara korábbi elnöke vissza tudta szerezni a jászói prépostság birtokainak egy jelentős részét, de ezek viszonylag kevesebb javadalommal bírtak.[56] A prépostsághoz tartozó javak jelentősége a földbirtokok és a belőlük származó dézsma mellett az ekkor már több száz évnyi hagyománnyal rendelkező vaselőállítás miatt is kiemelkedően fontosnak mutatkozott.[57] A szepesi prépostság javait illetően azonban továbbra is a birtoktestek elzálogosítása, szétforgácsolódása volt a jellemző a bázis vármegyének számító Szepesben, illetve a szőlőbirtokokban gazdag Zemplénben.[58] Abaúj vármegyében ugyanakkor Bornemisszának ideiglenesen sikerült szert tennie Gönc mezővárosára, amely közel 102 adózó portájával[59] Abaúj második legnagyobb településének számított a szabad királyi város, Kassa után. Jelentőségét jól mutatja, hogy a kereskedelemben betöltött gócponti szerepe

---

[53] Pirhalla, 1899: 265–267; 303–304.

[54] Pirhalla, 1899: 303–305.

[55] Bal, 1914: 60–62.

[56] A jászói prépostság javainak egy része feltételezhetően Draskovich György püspök közreműködésének köszönhetően, annak testvéréhez, Gáspárhoz kerültek; e folyamat a portális jegyzékekben is nyomon követhető. MNL OL, E 158 1. köt. Abaúj 277–296. 1553-ban a szepesiek 159,5, a jászóiak 109,5 portával rendelkeztek. Maksay, 1990: 1081.

[57] Annak ellenére, hogy a 16. század első felében ezeket a hámorokat többnyire kassai vállalkozók működtették, bérelték. Heckenast, 1980: 22–23., Spilka, 1943: 35–39.

[58] Bornemissza Gergely csanádi püspök, szepesi prépost az 1560-as években a birtokok egyben tartásának érdekében igyekezett „egységes" birtoktesteket zálogba adni. A lechnici uradalom például így került Mágócsy Gáspár tornai főispánhoz, akiről a katolikus egyház vezetői közel sem voltak jó véleménnyel: „*Ecclesiasticorum virorum oppressor, totius Catholicae Religionis adversarius*". Bővebben Pirhalla, 1899: 253–298.

[59] HU-MNL-OL-E158-1.köt.-Abaúj 401–430.

mellett az 1570-es évektől a közigazgatási jelentősége is megemelkedett, annak köszönhetően, hogy a vármegyei gyűléseket egyre gyakrabban Göncön tartották meg, és ahol 1575-ben már vármegyeháza állt, s egészen 1644-ig törvényszéki üléseket, köz-, tisztújító, hitelesítő gyűléseket tartottak itt.[60] Ezeken kívül a település jelentős kiváltságokkal rendelkezett, mint pl. évi négy országos vásár tartása, pallosjog, illetve az esetet követően, 1589-ben Rudolf király által megerősített rendelkezésben az a kiváltság, hogy a városban élő kisebb nemesektől a városvezetés a polgárokhoz hasonlóan különböző adókat tudjon beszedni.[61] Golopy alispán és Pethe Márton pályafutását összehasonlítva két külön világ rajzolódik ki. A társadalmi különbség és a kezükben lévő hatalom formája, lehetőségei szintén ezt a képet erősítik.

Birtokper Gönc városáért

Gönc mezővárosa kezdetben a királyné birtokaihoz tartozott. A 15. században a Drugeth család kezéből a vámosi Bebek família tagjai bírták, majd kihalásukat követően ismét királynéi birtok lett.[62] Ez a birtokosiviszony egészen I. Mátyás haláláig állt fenn, majd Szapolyai István nádor kezére került, aki testamentumában a szepesi prépostra és a káptalanra hagyta a mezővárost. Az I. Ferdinánd és Szapolyai János „Magyarországa" között kirobbant polgárháború azonban számos nézeteltérést eredményezett, s azok több évszázadig tartó birtokvitákban is lecsapódtak.[63] A zavaros politikai viszonyok miatt a különböző birtokokra egyszerre többen is igényt tarthattak, illetve meg is kaphatták azokat, mivel a két uralkodó adományozásai egymásnak ellentmondhattak. Gönc mezővárosát 1527-ben, Anna királyné koronázásának napján I. Ferdinánd jóvoltából bethlenfalvi Thurzó Elek országbíró nyerte el, Szepes várával és Telkibányával együtt. A beiktatást a budai káptalan hajtotta végre az adományozást követő évben. Szapolyai János térfoglalásának köszönhetően azonban a település felett Thurzó nem, vagy csak alig tudta érvényesíttetni az érdekeit. 1531-ben a János király pártján álló Szalóky György regéci várnagy foglalta el és tartotta megszállva a települést, illetve többször ki is fosztotta azt. A Szapolyaiak környékbeli jelenlétét tovább erősítette Kassa 1536-os elfoglalása.[64] A térség nyugalma a váradi békét követően ideiglenesen helyreállt, Gönc városában a két uralkodó megbízottjai igyekeztek közös álláspontra jutni. A tervezett megbékélés egyik fontos mérföldköve a 1541-es gönci részországgyűlés lett, a birtokos személyének kiléte azonban továbbra sem tűnt egyértelműnek.[65] Thurzó Elek Szepes vármegye főispánjaként és az ország nádoraként az 1542-es besztercebányai országgyűlésen Göncöt és Telkibányát, mint a szepesvári uradalomhoz tartozó területeket

[60] Iványi, 1926: 68–70.Korponay, 1878: 216.

[61] HU-MNL-BAZML V.151.-40.d. 9. A nemesek adóztatásával kapcsolatos folyamodványt 1588 őszén, az incidenst követően nyújthatták be. Iványi, 1926: 41–42.

[62] Iványi, 1926: 12.

[63] Gönc tulajdonviszonyainak rendezésére Iványi szerint Mária Terézia regnálása idején, a Királyi Könyvek tanúságai szerint viszont már III. Ferdinánd uralkodása alatt került sor. Iványi, 1926: 12., HU-MNL-OL-A57 9. köt. 262–265.

[64] Iványi, 1926: 23–33. Thurzó Szepes várát is csak 1531-ben tudta átvenni. Erdélyi, 2000: 354–355., HU-MNL-OL-E148.b. Fasc. 854. Nr. 2.

[65] Iványi, 1926: 26–28. Bővebben Lukinich, 1918: 36–50.

tartotta számon. Örökösei – akik közül János, Szaniszló, majd (II.) Elek egyaránt viselte a főispáni címet és bírta a nevezett uradalmat – ugyancsak erre a jogcímre hivatkozva igyekeztek érvényt szerezni igazuknak a 16. század második felében.

Göncöt Thurzó nádor halálát követően, 1543-ban János Zsigmond csapatai (Czeczey Lénárt vezetésével) foglalták el, és a várost egészen Kassa 1551-ben bekövetkezett átadásáig meg is tartották.[66] A dikális összeírások szerint 1553-ban királyi birtok volt,[67] jóllehet 1549-ben a szepesi prépostság, majd Thurzó Elek örökösei is bejelentették a Göncre vonatkozó igényüket, a mezőváros azonban a törvények okán továbbra is kincstári tulajdonban maradt egészen 1556-ig.[68] I. Ferdinánd ekkor, mintegy 40.000 forintos adósságának kiegyenlítése céljából Perényi Gábor abaúji főispánnak – aki egyben Tiszáninneni főkapitány és tárnokmester is volt – juttatta a települést, a szomszédos Telkibányával együtt.[69] A két város birtokjogának átruházása ugyan szükséges lépésnek bizonyulhatott az uralkodó részéről, de a tulajdonjogi kérdésekkel kapcsolatos adatok hiányosak lehettek, mivel a szepesi prépostság igényeiről nem esett szó. Thurzó Elek örököseinek fellebbezését Nádasdy Tamás nádor jóváhagyásával elutasították, és ezzel az ügyet lezártnak tekintették.[70] Az ügy ilyen jellegű „lezárása" feltételezhetően egy magasabb politikai érdeket volt hivatott szolgálni. Ennek ellenére Perényi az elnyert adományt mindössze néhány hónapig tudta birtokában tartani, mivel Izabella királyné erdélyi visszatérését követően pártot váltott, ezért I. Ferdinánd felségárulás címén visszavette az említett javakat, majd pedig 7.000 forintért Perényi vetélytársának, a Pálóczy-örökségre is szintén igényt tartó ruszkai Dobó Istvánnak utalta ki.[71] Ez ellen mind a Thurzók regionális örökségét elnyerő Szaniszló, mind a szepesi káptalan is tiltakozásának adott hangot.[72] Dobó István színrelépése újabb fordulatot jelentett a birtokperben. Az 1560-as évek második felében Északkelet-Magyarországon megszilárdult a királyi hatalom, így a perben hármas felállás alakult ki. A családfők halálát követően a perben újabb hullámokat eredményezett a különböző felek tiltakozása és fellebbezése.[73] Például Thurzó János 1558-ban bekövetkezett halála után örököse, Thurzó Szaniszló igyekezett érvényt szerezni a Gönc és Telkibánya birtoklásával kapcsolatos igényeinek. Ez a kísérlet nem hozott tartós eredményeket (ahogyan több esetben a későbbi próbálkozások sem), annak ellenére sem, hogy Abaúj vármegye a tiltakozó Thurzó örökösnek ítélte a két várost. Dobó megfellebbezte az ítéletet a királyi

---

[66] Lukinich, 1918: 48., Iványi, 1926: 30–31., HU-MNL-OL-E148.b. Fasc. 285. Nr. 38.

[67] HU-MNL-OL-E158 1. köt. Abaúj 100., 220.

[68] HU-MNL-OL-E148.b. Fasc. 285. Nr. 38., Iványi, 1926: 30–32. 1554-ben Thurzó Elek örököse, illetve Szepes vármegye főispánja az öccse, Thurzó János volt. 1558-ban bekövetkezett halálát követően a birtokpert Kristóf nevű unokaöccsének a fia, a főispáni címet is megöröklő Thurzó Ferenc, majd Szaniszló vitte tovább. Nagy, 1865: 199–210., Gecsényi, 2010: 16., Pálffy, 2011: 67.

[69] HU-MNL-OL-A57 1. köt. 271. Annak ellenére, hogy 1554-ben éppen Nádasdy Tamás adott utasítást a jászói konventnek, hogy küldje ki hiteles emberét a Thurzó család tagjainak beiktatására több királyi ember társaságában (mint pl. Szendy Pál, Mindszenthy Imre korábbi abaúji alispánok vagy Vendéghy Benedek abaúj vármegyei szolgabíró). HU-MNL-OL-E148.b.a.-Fasc. 7. Nr. 47/1.

[70] HU-MNL-OL-E148.b. Fasc. 22. Nr. 39.

[71] HU-MNL OL-A57 3. köt. 489.

[72] Thurzó Szaniszló ezt János végrendeletére hivatkozva tette, mivel nem egyenesági örökös volt. HU-MNL-OL-E148.b. Fasc. 381. Nr. 14.

[73] HU-MNL-OL-E148.b. Fasc. 854. Nr. 2., 5–6.,

kúriánál, ami perújításhoz vezetett, de ez a lépés szintén nem hozta meg a kívánt eredményeket a tiltakozó számára.[74] Újabb fordulat 1569-ben, ecsedi Báthori Miklós országbírónak a jászói konventhez intézett utasításának köszönhetően következett be. A konventben nyomára bukkantak Szapolyai István végrendeletének, illetve a végrehajtásáról szóló jelentés átiratának, így ennek felhasználásával a Dobókkal szembeni pert megújítva igyekezett Bornemissza Gergely érvényt szerezni a prépostság törekvéseinek. Kedvező fordulatot jelentett neki Dobó István 1572-ben bekövetkezett halála, ezt követően sikerült jelentős lépéseket tennie Bornemissza püspöknek az ügyben, noha törekvéseit a másik két ellenfél igyekezett jócskán megnehezíteni. A perben folytatott tanúkihallgatások során mind a Thurzók, mind pedig a Dobók igyekeztek különböző rágalmakkal befeketíteni a prépost személyét, és olyan eszközöket felhasználtak, mint például a fenyegetés vagy a vesztegetés. Mai kifejezéssel élve Bornemissza Gergelynek egy több irányból érkező karaktergyilkosságot kellett kivédenie. Iványi szerint azonban maga a prépost is igyekezett olyan eszközöket alkalmazni, amelyek közel sem voltak a jogszerű érdekérvényesítés kategóriájába sorolhatóak.[75] A támadások ellenére Bornemisszának sikerült ideiglenesen elérnie a célját, Gönc mezővárosa 1574-től egészen 1588-ig a prépostsághoz tartozott, míg Telkibánya Dobó Ferenc kezén maradt.[76] A döntés azonban a gyakorlatban nem hozott békét vagy teljes megállapodást. A másik két fél a korábbi évtizedek gyakorlatának megfelelően folyamatosan támadta a döntést,[77] így tulajdonképpen - mai divatos kifejezéssel élve – maradt az ügyben a „mexikói felállás". Az uralkodó adminisztrációja a megkeresésekkel kapcsolatban számos ellentmondást vélt felfedezni,[78] így a felpereseknek – feltételezhetően Bornemissza Gergely személyének és befolyásának köszönhetően – nem sikerült tartósabb eredményt elérniük. Bornemissza és Thurzó Szaniszló halálát követően újabb fordulat következett be. 1588-ban Thurzó Elek a királyi kúriához fordult, ahol Fejérkövy István, a Magyar Kamara elnöke (valamint királyi helytartó és nyitrai megyéspüspök) elé került az ügy. Thurzó kérésére a peranyag dokumentációit revideálták, és a felmerülő tévedések, hibák korrekciójáról biztosították a grófot. Ezenkívül garantálták számára, hogy a tiltakozásokat és fellebbezéseket nem fogják érvényre juttatni.[79] Még ugyanebben az évben Eperjesen, a Szent György nyolcadán tartott törvényszék alatt, meghozták az ítéletet, amelynek értelmében Gönc mezővárosát Thurzó Eleknek juttatták. Az ítéletet a nádori helytartó, kisasszonyfalvi Istvánffy Miklós továbbíttatta az illetékes Abaúj

[74] 1567-ben még nem született döntés az ügyben. HU-MNL-OL-E148.b. Fasc. 4. Nr. 11., Fasc. 179. Nr.36., Iványi, 1926: 32–33.

[75] Maga a prépost sem riadt vissza a fenyegetések alkalmazásától, amellyel kiváltotta Bárczy Albert vármegyei jegyző ellenszenvét. Iványi, 1926: 32–35. A jegyző személyének meghatározásával kapcsolatban Korponay, 1878: 54.

[76] HU-MNL-OL-E158 1. köt. Abaúj 1. köt. 411., 548., HU-MNL-OL-E148.b. Fasc. 346. Nr. 30. Ezzel párhuzamosan a jogi huzavona folytatódott a Dobó és Thurzó családok között. HU-MNL-OL-E148.b. Fasc. 346. Nr. 43. illetve a szepesi prépostság birtoklása ellen. HU-MNL-OL-E148.b. Fasc. 854. Nr. 13–14.

[77] HU-MNL-OL-E148.b. Fasc. 812. Nr. 44.

[78] HU-MNL-OL-E148.b. Fasc. 367. Nr. 27.

[79] HU-MNL-OL-E148.b. Fasc. 366. Nr. 50., HU-MNL-OL-E148.b. Fasc. 854. Nr. 15.

vármegyei hatóságnak, akik a Szent Egyed napját követő ötödik napon (szeptember 6-án) megtartani kívánt vármegyei törvényszéken igyekeztek kihirdetni azt.[80]

Az incidens

A vármegyei törvényszék Gönc városában ült össze a tervezett napon. A jelenlevők között volt a nagyváradi püspök a kíséretével, a szomszédos Alsónémeti, Zsujta, Újvár, Telkibánya, Kisfalud, Hejce, Kornisruszka települések képviselői (a szomszédos földek birtokosai, illetve bérlői), Dobó Ferenc képviseletében Benyitzky Márton, a vármegye szolgabírái közül a területileg illetékes Czéczey György, valamint a megye esküdtjei közül Fuló Mátyás, Kéry György, Czeke Pál, Kinizsy János, Széky Péter és Száraz György, illetve Golopy Gáspár alispán is.[81] Ugyancsak részt vettek a kihirdetésen a frissen kinevezett Andreas Kielman von Kielmansegg felsőmagyarországi főkapitány képviseletében olyan személyek is, mint böki Paczoth Zsigmond hadbíró és Sebastian Kugler, a kassai gyalogos csapatok kapitánya.[82] Az ítéletet feltételezhetően Pethe Márton is ismerhette korábban, mivel már a vármegyei hivatalos kihirdetést megelőzően szervezkedésbe kezdett. Így próbálta megakadályozni az ítélet érvényesítését, noha ez nyilvánvalóan a résztvevők számára is törvényszegésnek minősült volna. Az alispánt az ítélet felolvasásakor az átadásról szóló ponthoz érve Gyulay János[83] zavarta meg először, aki félig kivont karddal ellenállást mondott ki, annak ellenére, hogy ezt az ítélet körülményeinek fényében (az ítélet a Magyar Kamara jóváhagyásával megfellebbezhetetlen volt) nem, vagy csak eredménytelenül tehette meg. Mivel Gyulaynak az ítélet megkérdőjelezésére nem volt lehetősége, az alispán tovább folytatta a kihirdetést. Pethe Márton püspök ekkor nemtetszésének hangot adva nagy lármázás közepette megragadta az alispánt, és annak ruháját szétszakítva kihajította a törvényszéki ülésnek helyet biztosító teremből. A jelenet folyományaként Pethe kíséretének tagjai rátámadtak a vármegyét képviselő tisztségviselőkre, ezért a szolgabírónak és az esküdteknek menekülniük kellett a helyszínről, s a tisztségviselők közül Fuló Mátyás meg is sérült. A püspök haragja Dobó Ferenc képviselőjére is kiterjedt, Benyitzkynek a tisztségviselőkhöz hasonlóan szintén a szálláshelyére kellett menekülnie, ahonnan az ablakból óvásának igyekezett hangot adni. Golopy ugyancsak ideiglenes szállásán, a gönci polgár Literati (Deák) Miklós lakásán igyekezett menedéket találni. Halálesetről ugyan nem szólnak a for-

[80] HU-MNL-BAZML-XV.32-87. tek. Fasc. 43 Nr. 7 fol. 1–2.; Korponay, 1878: 74–75.; 481–482.

[81] Az újvári lakosok képviselték egyben a földbirtokos Dersffy Miklóst, az alsónémetiek gyarmati Balassa Andrást, a telkibányaiak Dobó Ferencet. Ez utóbbi azonban külön megbízottal is képviseltette magát Benyiczky Márton személyében. HU-MNL-BAZML-XV.32-87. tek. Fasc. 43 Nr.7. fol. 1–2.; Korponay, 1878: 74–75.; 481–482.

[82] Pálffy Géza a Drugeth családnak az eperjesi levéltárban őrzött – irataira hivatkozva Kielman főkapitányi kinevezését 1588. 09. 15-re datálta. 1997: 260–261. A képviselt személy pozícióját Korponay alhelynökként fordította, annak ellenére, hogy az átiratban „*Generalis Capitaneus*" szerepel. Korponay, 1878: 74–75., 481–482. A törvényszéki irat keltezése 1589-ből származik, így nem zárhatjuk ki annak a lehetőségét sem, hogy a hadbíró és a gyalogosok kapitánya nem Kielman, hanem Roussel volt.

[83] Gyulay János 1588-ban esküdtként tevékenykedett Fáy János szolgabíró járásában, amely a jászói prépostság birtokait is magába foglalta. Korponay, 1878: 60., 65., 69. Ugyanebben az évben az Abaúj vármegyei portális összeírás dikátori feladatait is ellátta. Ezenkívül a korábban a jászói prépostsághoz tartozó Mindszent település birtokosa volt. HU-MNL-OL-E158-1. köt. 533–580.

rások, de ez az ügy így sem számított mindennapinak. A vármegye intézményét képviselő, királyi szándékot érvényesíteni próbáló tisztségviselők elleni hasonló fellépés súlyos törvénysértésnek számított.

Az ügyet kivizsgáló törvényszéki eljárás során fényderült arra, hogy az incidenst a püspök előre megfontolt szándékkal hajtotta végre. Pethe szervezkedéséről egyelőre részletesebb források nem ismeretesek, mindenesetre a Magyar Kamarai és Abaúj vármegye törvényszéki irataiból egy érdekes kapcsolati hálózat képe rajzolódik ki az üggyel kapcsolatban. A püspök szándékáról ugyanis az abaúji főispán rokonai is tudtak, mint például a testvérbátyja, Perényi János (Ugocsa vármegye főispánja), annak veje, Károlyi Mihály, a sógora, ghimesi Forgách Gergely, illetve unokanővérének, Perényi Borbálának a férje, Széchy Tamás. A kelet-magyarországi elit tagjai közül értesült a szervezkedésről még az ekkorra már rekatolizált Homonnay Drugeth György,[84] Krasznahorka várának ura, Andrássy Péter és Bornemissza Imre, a tokaji vár praefektusa is.[85] Az akcióról ugyancsak tudomása volt Mandolay Péternek, aki 1580 és 1584 között Gyulay Jánoshoz hasonlóan szintén Fáy János szolgabíró járásában szolgált esküdtként, ahol a jászói prépostság jelentős birtokmennyiséggel bírt. Gyulaynak és Mandolaynak, mint régi, illetve új tisztviselőknek a szerepvállalása felveti azt a kérdést, hogy bizonyos főúri érdekek milyen módon és mekkora mértékben érvényesülhettek egy-egy vármegyei ítélet kihirdetésekor vagy önmagában a regionális közigazgatásban, az egyes főurak mennyire használhatták a vármegye felesküdött embereit céljaik elérésére.

Thurzó Elek képviseletében Bertóty Lajos[86] sérelmezte a törvényszék előtt, hogy a fentebb felsorolt személyek közvetve vagy közvetlenül szerepet játszottak a kihirdetés megakadályozásában és az inzultus eszkalálódásában. A törvényszéki iratban megnevezik a tényleges elkövetőket, akik közül mindenkit felmenthettek. A püspök szervitorai 1589. december 14-én, a gönci vármegyei törvényszék előtt tiltakozásuknak adtak hangot, 1591-ig azonban jelentősebb előrelépés az ügyet illetően nem történt. Vármegyei szinten több forrással nem is találkozunk az esetettel kapcsolatban. Viszont szembetűnőek az alperesek és a felperesek pályájában bekövetkezett változások, melyek szerint az ügyet az 1590-es évek elejére ejthették. Az egyik vétkest, Gyulay Jánost 1591-ben nem választották újra esküdtnek, birtokaiban viszont meghagyták.[87] A konfliktust szító és megszervező Pethe Mártont valószínűleg befolyásának és magas pozíciójának köszönhetően nem érte semmilyen hátrány azon kívül, hogy Gönc mezővárosa végleg kikerült a kezei közül. A váradi püspök pályafutásában az eset szinte semmilyen negatívumot nem eredményezett: 1598 és 1602 között királyi kancellár volt, 1598-tól kalocsai érsek, 1602-től egészen 1605-ben bekövetkezett haláláig királyi helytartóként foglalt helyett a Magyar Királyság elitjé-

[84] Borbély, 2015: 129.

[85] Korponay, 1878: 76., Détshy, 1995: 32–34.

[86] Thurzó Elek egyik legbizalmasabb embere volt, 1585-ben szepesvári udvarbíró. Thurzó Elek halálát követően árváinak a gyámjaként működött. Hanák–Szabó, 2021: 240–241. 1591-ben Abaúj vármegye esküdtjévé választották Zsujtay János szolgabíró járásában. Korponay, 1878: 80.

[87] Korponay, 1878: 80., Az 1588-ban birtokolt mindszenti birtokok 1596-ban már Pethe Márton vagyonát képezték. Gyulayt nagybodolói és szőlőskei részbirtokokkal kompenzálhatták. HU-MNL-OL-E158-1. köt. 581–616.

ben.[88] Márton öccse, László, aki az eset előtt nem sokkal szabadult ki a törökök fogságából, bátyjához hasonlóan magas pozíciókhoz jutott. 1598 és 1606 között kassai alkapitányi tisztségben szolgált, majd 1606 és 1609 között a kassai mezei hadak kapitánya volt. 1606-ban elnyerte a bárói címet, 1612-től haláláig Torna vármegye főispánja és a Magyar Kamara elnöke volt. 1615-től ajtónállómester lett. 1617-ben bekövetkezett halálig a királyság több vármegyéjében sikerült tekintélyes terjedelmű birtokokra szert tennie.[89] Jánoky Zsigmond is megmaradhatott a megyei hadak kapitányaként viselt tisztségében, egészen az 1593-ban bekövetkezett haláláig.[90] A jászói konvent hitelesítőjeként a támadásban résztvevő Litteratus Gergely, valamint Basó Bálint, Székely Tamás, lomnicai Horváth László, Bech Ferenc, Sikátory Miklós, Heős István, Nagykőrösy Keskeny Albert és Csehy Péter ellen is ejthették a vádakat. Az 1589. december 14-én, Göncön tartott vármegyei törvényszék előtt az előbb felsorolt támadók ellenvetését törvényes keretek között „kiadták". A Korponay által összegyűjtött vármegyei törvényszéki iratok és vármegyei jegyzőkönyvek következő bejegyzése már a szendrői vár javítási munkálatainak gyors szervezését, valamint a seregek várhoz történő csoportosítását szorgalmazza uralkodói utasításra.[91] Mivel ezek a feladatok elsősorban az alispán szervezőkészségét igényelték, nem kizárható, hogy a kialakuló perben felsőbb érdek szerint ideiglenes kompromisszumra kellett törekednie a vármegye sértett tisztviselőinek és a zendülőknek. Nem is beszélve arról, hogy a támadók között magasabb rangú szendrői tisztek is akadtak.

Az 1591-es tisztújításon Golopy Gáspárt nem választották újra alispánnak, de a továbbiakban már nem is vállalt szerepet a vármegyében.[92] 1592-ben a Kornis fivérekkel folytatott pereskedés során elvesztette felesége és saját göncruszkai jószágát, ezt követően Felső-Golopra költözött családjával, ahol a mai „régi" Vay-kastély épületében élhette le élete hátralévő részét. Halálának időpontját egyes kutatók körülbelül 1598-re teszik.[93] A sértett szolgabíró, Czéczey György Golopyhoz hasonlóan az 1591-es tisztújítás során szintén nem vállalt újra tisztséget, s 16 évnyi szolgabírói hivatalviselést követően visszavonulhatott a közigazgatási munkától.[94] Az esküdtek közül Széky Gáspár kivételével mindenki folytatta tisztségviselői pályafutását, 1591-ben újraválasztották őket (Kinizsy János szolgabíró lett).[95] Utóbbi feltételezhetően legfőképpen annak köszönhette a felemelkedését, hogy az új alispán – a szolgabíróként Abaúj vármegye északnyugati részeiért felelő – Pédery Lázár veje volt.[96] Noha a támadók és a tisztviselők közötti „per" magasabb szintekig jutott,[97] valójában pár év alatt elsikkadhatott, mivel a törvénysértés súlyossága a királyság közigazgatásának jelentősebb képviselői előtt sem lehetett vita tárgya. Apróbb érdekesség,

[88] Hanák–Szabó, 2021: 389.
[89] Hanák–Szabó, 2021: 630–632.
[90] Csoma, 1897: 284.
[91] Korponay, 1878: 76., 484–485.
[92] Korponay, 1878: 80.
[93] T. Orgona, 2014: 24.
[94] Korponay, 1878: 53–80.
[95] Korponay, 1878: 53–80.
[96] Csoma, 1897: 330–331., 442.
[97] HU-MNL-OL-E148.b. Fasc. 505. Nr. 5.

amely talán jól szemlélteti Pethe Márton népszerűtlenségét a térségben, hogy Fuló esküdt egyik rokona, Fuló György 1594-ben megpróbálta meggyilkolni Pethe püspököt, az indítékai azonban nem az ügyhöz, hanem birtoktulajdonláshoz voltak köthetőek.[98]

Források

HU-MNL-OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár

A57 – Libri regii (1527-1867)

E21 – Benignae resolutiones (1531-1772)

E148 – Neo-regestrata acta (1527-1900)

E158 – Conscriptiones portarum (1529-1774)

HU-MNL-BAZML = Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára

IV.2008. Zemplén vármegye törvényszékének iratai (1550-1850)

IV. 2008. f. Juridikus iratok és polgári perek (1550-1813)

V.151. Gönc nagyközség iratai (1551-1950)

XV. 32. Mikrofilmgyűjtemény (1530-1947)

HU-MNL-HML = Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára

XII.1. Egri káptalan hiteleshelyi levéltára (1280-1854)

Kiadott források

Bodnár, 2015 = Bodnár Tamás (szerk.): Gönc mezőváros jegyzőkönyvei 1552-1850. Gönc, 2015.

Csorba, 1991 = Csorba Csaba (szerk.): Weres Balázs Magyar Decretuma (Werbőczy István Decretumának magyar fordítása) 1565. Debrecen, 1991.

Dongó, 1914 = Dongó Gyárfás Géza: Zempléni magyar nyelvemlékek II. Adalékok Zemplén-Vármegye Történetéhez 1914. 2. sz. 161-163.

Korponay, 1878 = Korponay János: Abaújvármegye monographiája II. köt. Kassa, 1878.

Tóth, 1990 = Tóth Péter: Zemplén vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei I. Miskolc, 1990.

[98] Csoma, 1897: 212.

Tóth, 2001 = Tóth Péter: Zemplén vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái II. Miskolc, 2001.

Szakirodalom

Bal, 1914 = Bal Jeromos: Szepesvára története. Lőcse, 1914.

Borbély, 2015 = Borbély Zoltán: A Homonnai Drugethek Felső-Magyarországon a 17. század első évtizedeiben. Phd-értekezés. Eger, 2015.

Borbély, 2020 = Borbély Zoltán: Nemesi stratégiák és társadalmi mobilitás Felső-Magyarországon a 17. század első felében. Századok 2020. 1. sz. 25-52.

Borovszky, 1905 = Borovszky Samu (szerk.): Magyarország vármegyéi és városai. Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely. Budapest, 1905.

Bunyitay, 1873 = Bunyitay Vince: A Kis-Zsennyei b.Sennyey-család levéltára. Századok 1873. 242-265.

Csoma, 1897 = Csoma József: Abaúj-Torna vármegye nemes családjai. Kassa, 1897.

Czobor, 1935 = Czobor Alfréd: A Helmecziek nemzetsége a középkorban és annak Korláth-ága. Turul 1935. 5-23; 71-99.

Czobor, 1938 = Czobor Alfréd: Szentesi Póka nemzetsége. Turul 1938. 60-81.

Détshy, 1995 = Détshy Mihály: A tokaji vár története. Tokaj, 1995.

Erdélyi, 2000 = Erdélyi Gabriella: Vita a helytartóságról (Néhány szempont I. Ferdinánd és a magyar politikai elit kapcsolatának vizsgálatához). Századok 2000. 2. sz. 341-371.

Fazekas, 2021 = Fazekas István: A Magyar Udvari Kancellária és hivatalnokai 1527-1690 között. Budapest, 2021.

Gecsényi, 2010 = Gecsényi Lajos: A rejtélyes Thurzó. Thurzó Ferenc a Magyar és az Udvari Kamara elnöke (1549-1563). Levéltári Közlemények 2010. 3-31.

Gyulai, 1996 = Gyulai Éva: A miskolci szőlő és birtokosa a diósgyőri uradalom zálogbirtoklásának első századában (1540-1600). In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 33-34. Miskolc, 1996. 141-192.

Gyulai, 1998 = Gyulai Éva: Gazdálkodás, termelés és árucsere a koraújkori Miskolcon. In: Miskolc története II. Szerk. Szakály Ferenc. Miskolc, 1998. 175-356.

Gyulai, 2006 = Gyulai Éva: Nagytárkány birtokosai és adózói a 16-17. században. In: Nagytárkány I. Tanulmányok a község településtörténetéhez és néprajzához. Szerk. Viga Gyula. Somorja-Komárom, 2006. 55-129.

Hanák-Szabó, 2021 = Hanák Béla – Szabó András Péter (köz.): Keresztvíztől a sírkeresztig. Családi eseményekre szóló meghívólevelek Kassa város levéltárában (1526-1700) I-II. Budapest, 2021.

Heckenast, 1980 = Heckenast Gusztáv: A vashámor elterjedése Magyarországon (14-15. század). Történelmi Szemle 1980. 1. sz. 1-29.

H. Németh, 1994 = H. Németh István: Szabad királyi városok és nagybirtokosok konkurenciája (A felső-magyarországi városszövetség és Mágóchy Gáspár). Sic itur ad astra 1994. 1–2. sz. 5–35.

H. Németh, 2000 = H. Németh István: Végvárak, városok, hadseregbeszállítók. A felső-magyarországi városszövetség és a védelmi rendszer 1526-1593. Történelmi Szemle 2000. 3-4. sz. 203-243.

Illéssy, 1899 = Illéssy János: Az Alaghy család története. In: Nagy Iván családtörténeti értesítő I. Szerk. Komáromy András – Pettkó Béla. Budapest, 1899.

Iványi, 1926 = Iványi Béla: Göncz szabadalmas mezőváros története. Karcag, 1926.

Károlyi, 2019 = Károlyi Bálint: Egy rendhagyó karrier. Vegliai Horváth Gáspár, a Magyar Kamara elnökének életútja. Levéltári Közlemények 2019. 119-157.

Keresztes, 1928 = Keresztes Kálmán: A Rákóczyak (második közlemény). Turul 1928. 87-106.

Lojda, 1899 = Lojda József: A br. Sennyey család levelestárából II. Adalékok Zemplén-vármegye történetéhez 1899. 10. sz. 310-313.

Lukinich, 1918 = Lukinich Imre: Erdély területi változásai a török hódítás korában 1541-1711. Budapest, 1918.

Maksay, 1990 = Maksay Ferenc: Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén I-II. Budapest, 1990.

Mikó-Pálffy, 2002 = Mikó Árpád – Pálffy Géza: A pozsonyi ferences templom késő reneszánsz és korai barokk síremlékei. Művészettörténeti Értesítő 2002. 2. sz. 107-176.

Molnár, 2019 = Molnár Antal: Magyar hódoltság, horvát hódoltság. Magyar és horvát katolikus egyházi intézmények az oszmán uralom alatt. Budapest, 2019.

Nagy, 1858 = Nagy Iván: Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal III. Pest, 1858.

Nagy, 1865 = Nagy Iván: Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal XI. Pest, 1865.

Pálffy, 1997 = Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitányhelyettesek Magyarországon a 16-17. században. Történelmi Szemle 1997. 2. sz. 257-288.

Pálffy, 2010 = Pálffy Géza: Az eddig ismert legkorábbi magyar nyelvű hadbírósági ítéletlevél. Wékey Ferenc ítéletlevele Lazarus von Schwendi főkapitány ungvári táborában, 1566. március 26-án. Hadtörténeti Közlemények 2010. 4. sz. 758-769.

Pálffy, 2011 = A Thurzó család a Magyar Királyság arisztokráciájában. Egy különleges arisztokrata família Magyarországon. Történelmi Szemle 2011. 1. sz. 63-84.

Pálffy, 2016 = Pálffy Géza: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. Budapest, 2016.

Pirhalla, 1899 = Pirhalla Márton: A szepesi prépostság vázlatos története kezdetétől a püspökség felállításáig. Lőcse, 1899.

Spilka, 1943 = Spilka Lőrinc: Jászó története 1243-tól 1552-ig. Gödöllő, 1943.

Timon, 1903 = Timon Ákos: Magyar alkotmány- és jogtörténet tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére. Budapest, 1903.

T. Orgona, 2014 = T. Orgona Angelika: Unikornisok Tündérországban. A ruszkai Kornisok Erdélyben (1546 k. -1648). Budapest, 2014.

BURAK AKIN

AZ AHDNÁME ALKALMAZÁSA EGY BÍRÓSÁGI ÜGY PÉLDÁJÁN: ERZSIKE ÉS ESZTIKE PERE (1664)

Hatvan település török kézre jutása után Miskolc is a hódoltság határvidékére került. A török hatóságok hamarosan kiterjesztették sajátos közigazgatási és adórendszerüket, amely teljesen különböző volt a megszokottól. A város lakosainak alkalmazkodniuk kellett az új szabályokhoz, igyekeztek megfelelni, életben maradni és fejlődni. A fejlődés egyik lehetséges útja volt az új – városon kívülről – érkezők letelepedése, azonban ez nem volt egyszerű, mert a török földbirtokosok üldözték a falvaikból és földjeikről a városba szökő lakosokat. A polgárok jogait – a kérelmükre az egri pasa által kiállított – szerződéslevél védte a környező birtokosok és pribékjeik zaklatásaitól. Peres ügyeikkel szintén az Egri vilájetben székelő kádihoz, vagyis bíróhoz fordulhattak. Az alábbi tanulmányban egy peres ügyet mutatok be, amely két, a városba menekült kisleányról szól, akiket egy török parancsnok foglyul ejtett.

Miskolc hódoltatása

A mohácsi vereség után a Magyar Királyság számára új korszak kezdődött. Míg ennek az időszaknak a politikai instabilitás volt az elsődleges jellemzője, a Magyar Királyság társadalmi-politikai dinamikáját a török jelenlét mélyen átalakította. A mezővárosok, különösen a határ menti városok kiszolgáltatottak voltak a török támadásoknak, a gazdasági válságoknak és a folyamatos háborúskodásnak. Így a 16. és 17. században Miskolc is, mint felső-magyarországi határterület, hátrányos helyzetben volt a két nagyhatalom között.

Ezekben a pusztító időkben a királyságot, így Borsod vármegye lakóit is megviselte uraik elvesztése. A katonai prominensek és a közigazgatási vezetők halála sebezhetővé tette a vármegyét, azonban közvetlen török veszélyről ekkor még nem beszélhetünk. A megye déli határait[1] csak kisebb török szabadcsapatok támadták, de a megyeiek gyorsan magukhoz tértek ezekből a rajtaütésekből. Ugyanakkor egy újabb nagyméretű támadás volt készülőben, amely a későbbiekben alapjaiban változtatta meg a lakosság életét.

Buda 1541-es elfoglalását követően Borsod vármegye a Budai vilájet érdekeltségébe került. Amint Vojtech Kopčan[2] kifejti, a török hatóságok olyan stratégiát követtek, hogy mielőtt háborút indítottak volna, megpróbáltak egyezkedni, javaslatot tenni arra, hogy a lakosok alattvalóikká és adófizetőikké váljanak. Ezt a stratégiát különösen a Magyar Királyság határain lévő ellenséges területek elfoglalásakor alkalmazták. Ha nem fogadták el az ajánlatot, a törökök azzal fenyegették a lakosságot, hogy felgyújtják településeiket, foglyul ejtik vagy kifosztják őket. A Budai vilájet

[1] Borovszky, 1909: 78.
[2] Kopcăn, 1970: 624.

ugyanebben a szellemben levelet küldött a Borsod vármegyei és miskolci vezetőkhöz és polgárokhoz. Csaknem két éven keresztül próbálták rávenni a várost az együttműködésre, azonban a miskolciak nem mutattak hajlandóságot a török tisztviselőkkel való megegyezésre.[3] Szakály Ferenc kutatásai azt mutatják, hogy Miskolc leigázására csak Hatvan elfoglalása után került sor, mivel a mezőváros korábban túl messze, kétszáz kilométerre volt a Buda alatt állomásozó török ezredektől.[4] Így Mehmed budai pasa 1544 augusztusában támadta meg Miskolcot.[5]

A támadó csapatok méretével kapcsolatban eltérnek a vélemények. Míg Vass Előd[6] és Borovszky Samu[7] – Tinódi Sebestyén *A szalkai mezei csatáról* című költeményére alapozva[8] – nyolcezer főben állapították meg a támadók létszámát, addig Nagy Magdolna szerint[9] ez a szám túlzás. Azt állítja, hogy Mehmed budai pasa azért nem támadhatta meg ennyi emberrel Miskolcot, mert a török ezredek többnyire a Dunántúlon és a Duna vonalán helyezkedtek el. Ilyen nagy számú sereg pedig nem hagyhatta fel Buda védelmét, hogy egy kis települést megtámadjon.

Virovecz Nándor tanulmányában[10] Tinódi verse szavahihetőségének járt utána. Összehasonlító megközelítéssel Tinódi adatgyűjtési módszerét vizsgálta az 1544-es csata versbe foglalása előtt. Dalmady Tamás levele és más források alapján arra a következtetésre jutott, hogy a Miskolcot és egyúttal Egert megtámadó sereg létszáma ötezer fő volt.

Zeâmet földből szultáni hász-birtok

A török győzelem következtében a török hatóságok megkezdték az adók kivetését. Miskolcot a hatvani szandzsákhoz csatolták, ami azt jelenti, hogy a lakosok kötelesek voltak adót fizetni mindkét uralkodónak. Így a mezőváros két kard alá került.

1559-ben a város gazdasági struktúrája jelentős változáson ment keresztül. Korábban a település úgynevezett *zeâmet* föld volt, amelynek jövedelme húszezer és százezer akcse között változott. A *zaîm*-birtokosa Mehmed aga volt, majd 1559-ben Miskolc szultáni hász-birtok lett.[11] A hász-birtokok évi bevétele általában több mint százezer akcsét tett ki. Ez a helyzet azt mutatja, hogy a város fejlődött és jövedelme megemelkedett. Miután 1596-ban III. Mehmed szultán meghódította Egert, néhány szandzsák, amely addig a Budai vilájethez tartozott, átkerült az új Egri vilájetbe, így Hatvan is.[12] Ezentúl Miskolc az Egri vilájethez tartozott a kötelező szolgáltatásokat teljesíteni. E szolgáltatások közül példaként említhető a gabona beszolgáltatása,

---

[3] Borovszky, 1909: 84.

[4] Szakály, 1998: 511.

[5] Borovszky, 1909: 84.

[6] Vass, 1981: 49.

[7] Borovszky, 1909: 84.

[8] *„Oly igen haragudt az szegén pórokra, / Hogy meg nem holdolnak szolgálni Budára, / Nyolczezeren kiszálla ő az Rákosra, / Rabolni indúla az neves Miskolczra."* Szilády, 1881: 288.

[9] Nagy, 1998: 9-10.

[10] Virovecz, 2020: 14.

[11] Vass, 1981: 54.

[12] Bilge, 2010: 290.

fejadó fizetése, földhasználati díj és *dzserehor*,[13] ami kétkezi munka szolgáltatást jelentett, többnyire várak, hidak és utak javításánál és építésénél. A vilájet egyik legfontosabb szerepe a lakosság peres ügyeinek lebonyolítása volt. A perek közül a legtöbbet a tisztviselők önkényes adó kiegészítései és visszaélései ellen indították. Amikor a lakosság nem volt megelégedve a helyi vilájet bírói munkájával, a Budai vilájethez fordulhattak segítségért, vagy egyenesen Isztambulba, a szultán udvarához folyamodtak kérésükkel.[14]

Az egri Mehmed pasa ahdnáméja[15] és a bírósági dokumentum

Blaskovics József kutatásából[16] tudjuk, hogy a szultáni hász-birtokok, mint amilyen Miskolc is volt, nyitottak voltak a máshonnan ide menekülő munkaképes lakosok betelepülésének fogadására. A többletmunkaerő révén a városok meg tudták fizetni a kért adót, a török hatóságok megkapták a kirótt összeget. Így Miskolc is nyitott volt mind a szpáhi birtokokról, mind a Magyar Királysági területekről jöttek befogadására.

A szpáhi birtokok nem voltak képesek megvédeni a lakosaikat a külső portyázó támadásoktól, így ezekről a helyekről a biztonságosabb élet reményében a jó munkaerő a városba szivárgott, ami viszont a birtokos érdekeit sértette. A szpáhik és a pribékek a városban megtelepedő munkásokat, mesterlegényeket megpróbálták visszahurcolni a falvakba. A város emiatt a pasához fordult segítségért, hogy az biztosítsa a városi élet nyugalmát és a betelepültek maradását.

Ezt a célt szolgálta az ahdnáme, azaz szerződéslevél, amelynek kiadója biztosítja a levél birtokosa számára annak biztonságát és jogait.[17] Miskolc város levéltárának ún. török levelei között található egy 1647. évi ahdnáme,[18] amelyet az egri pasa adott ki a városnak, s amely Miskolc számára garantálta az új polgárok szabad betelepülését.

Mehmed pasa miskolci ahdnáméja a török történetírás szempontjából is jelentős, hiszen ennek a dokumentumnak a felfedezéséig nem volt tudomásunk arról, hogy Mehmed pasa, akinek a családtagjai később a Török Birodalom nagyvezírei és más vezető tisztségviselői lettek, itt Magyarországon, az Egri vilájetben szolgált.[19]

---

[13] Ez a kifejezes város jegyzőkönyvében is feltűnik bár Szendrei János átírásában 'szarvasmarha' szó olvasható helyette. Szendrei, 1890: 538. A jegyzőkönyvben: *„Ugyan ezen alkalmatossággál, Buda vára epitesére kevánván az várastul tavasztul fogván egesz őszelig kilencz szekereket a mellé 33 szarahorukat mellyeketis az szegény váras mind ennyi szegenysegeben sok kárával megh tellyesitettek."* HU-MNL-BAZML-IV.1501.a. 1. kötet, 419. A dzserehor szolgáltatásra vonatkozó további irodalomért lásd Fodor, 1981: 354-375.

[14] Blaskovics, 1979: 195-196.

[15] Bár ebben a tanulmányban az ahdnáme formát használom, de más forrásokban atnámeként is szerepelhet. A szó további változataiért lásd Kakuk, 1996: 173-175

[16] Blaskovics, 1969: 38-39

[17] Ahdnámére vonatkozó további irodalomért lásd Papp, 2013: 385-421

[18] HU-MNL-BAZML-IV.1501.m. 20.

[19] Blaskovics, 1969: 42-43. Egri Mehmet pasa ahdnáméjére vonatkozó további irodalomért lásd Hadnagy, 2014: 25-34

Miskolc város levéltárának török levelei között két peres ügy dokumentációja maradt fenn. A bírósági tárgyalások 1664 márciusában, két egymást követő napon folytak. Az első dokumentum Miskolci Papp Mihálynak a pere[20] volt, amit március 26-án, a két leány, Esztike és Erzsike peres ügyét[21] pedig 27-én tárgyalták. Blaskovics József az 1960-ban publikált cikkében oszmán-török betűkkel átírta és németre fordította a második ügyet, ami rámutat az ahdnáméval való kapcsolatra.[22]

Tanulmányom célja ez utóbbi, a két leány ügyére vonatkozó bírósági dokumentum bemutatása, annak latin betűs átírásával és fordításával. A dokumentum már szerepelt Szendrei János 1890. évi oklevéltárában, dr. Velics Antal átírásában és fordításában. Az eljövendő kutatók munkájának elősegítésére ennek az átírásnak a pontosítását szeretném elvégezni az azóta kidolgozott átírási módszerrel, amely dr. Velics Antalnak még nem állt rendelkezésére. Ráadásul a kötetben szereplő fordítása nem szószerinti, hanem csak a dokumentum lényegének összefoglalását tartalmazza.

Az alábbiakban közölt fordítás révén, reményeim szerint, Miskolc hódoltság kori történelmének egy újabb szelete válik láthatóvá és érthetővé, hogy miképpen tárgyaltak egy bírósági ügyet, és hogyan védték meg a polgárok a jogaikat. A fordításban próbáltam minél hűségesebb maradni az eredeti nyelvezethez.

[20] HU-MNL-BAZML-IV.1501.m. 1. Szendrei János a dokumentumot 1664. február 24-re keltezi: Szendrei, 1890: 316

[21] HU-MNL-BAZML-IV.1501.m. 27.

[22] Blaskovics, 1960: 51-55.

Átírás

Mā fihā kemā maḥvi zübde al-fakirullah subhānehū ve teʿālā Ebubekir bīn Meḥemmed el-ḳāḍı bi-dārüʾl cihād-i Egrī el-maḥrūse ġafr leḥumā.
Sebeb-i tahrir-i ketb-i şerʿī budur ki,
(1) Dārüʾl cihād ve el-ġuzzāt maḥrūse-i ėgri tevābiʿnden ḫavāṣ-ı hümāyūn ḳaryelerinden mişḳōfce nām vāroş ẕimmīlerinden
(2) işbu ḥāfıẓu's-seferri şerʿīyye Çāpō Iştvān ve Ṭōbrecīnī Yānōş ve Şōş Petōr nām ẕimmīler maḥfil-i każāda
(3) maḥrūse-i meẕkūre çetecilerinden olub gönüllüyān bölükbaşılarından Bekir bölükbaşı nām kimesne maḥżarında her biri
(4) üzerine daʿvā ve taḳrīr-i kelām idüb işbu ḥāżeritān bi-l-meclis olan Ōrjīḳe ve Ōzdīḳe nām ṣaġīreler
(5) fi-lʿaṣıl Yanova nevaḥīsinden olub baʿd'ūl-fetḥ vārōşumuz ẕimmīlerinden Ḳovāc Mīḥāl nām ẕimmīnin ẕevcesi
(6) ṣaġīretān-ı mezbūretānıñ li-ebeveyn kız karındaşları olmaġla anuñ ḥānesine gelüb ṣıġınub müddet-i medīd
(7) vāḳiʿ olan tekālīf-i pādişāhīyi ve rüsūm-ı raʿiyyetī bizüm ile edā ve teslīm ve raʿiyyet olmuş iken mezbūr bölükbaşı
(8) ṣaġīretān-ı mezbūretānī ḫilāf-ı şerʿi şerīf-i esīr ve cāriyeler olmak üzere beyʿi murād ider mezbūr bölükbaşından
(9) sūʿāl olunub mūceb-i şerʿīsī icrā olunmak murādımızdur bu āna degin vārōşumuza gelüb ṣıġınan ricāl ve nisvāndan
(10) ehl-i ṣanāyiʿden ḳovāc eger diyāḳ ve eger pāpās ve bi'l cümle ḳılıc ḳuşanān ḥarbī düşmandan ġayrī her kim olursa olsun
(11) gelüb mütemekkin olub rüsūm-ı raʿiyyeti edā ve teslīm ėdenlere min baʿd taʿarruż olunmaya deyü ḥālā ṣadr-ı āʿẓam ḫażretlerinün
(12) vālid-i mācidleri merhūm ve maġfurun leh vezīr-i ṣābıḳ Meḥemmed paşa ḫażretleri vālīmiz olundıġı zamānda yedimize ʿahdnāme
(13) virmişdi deyü vezīr-i müşārūn ileyh imżāsıyla mümza ve ḥütma ile maḫtūm ʿahdnāme ibrāz ėdüb baʿdü'n-naẓār
(14) ve-l ḳurrāt mażmūnı taḳrīrlerine muvāfıḳ ve mefhūmı müdde'alarını nāṭıḳ bulunmaġın ġıbbe'üs-sūʿāl merḳūm Bekir bölükbaşı
(15) cevābında fi'l vāḳīʿ işbu ḥażiretān bi'l meclis olan Ōrjīḳe ve Ōzdīḳe nām ṣaġīreler Yanova nevāḥisinden
(16) olub gelüb vāroş-i meẕkūrda merḳūm Ḳovāc Mīhāl ẕimmīnin ḫānesine sıġınub müddet-i medīd anun
(17) yanında olmuşdur ve ẕikr olunan ʿahdnāmeyi dāḫi merhūm vezīr-i müşārūnileyh ḥażretleri verdigi
(18) maʿlūmdur ancaḳ baʿżı reʿāyā ḫafiyyeten bana gelüb ṣaġīretān-ı mezbūretān ḥarbīden gelüb ḥarbī
(19) evlādıdır deyü iḫbār itmekle ben daḫī çetecilerüm ile varub aḫẕ idüb getürdüm sonra ḫaber aldım
(20) Yanova naḥiyesinden gelüb ḳız ḳarındaşları mezbūreniñ ḫānesine sıġınub bu ḳadar zamāndır anda olmuşdu
(21) deyü mażmūn-i ʿaḥidnāmeyi iḳrār ve iʿtirāf itmegin ṣaġīretān-ı mezbūretānıñ ḥürriyetlerine hüküm olundıġı ketb

(22) olundı. Fī'l yevmi't-tāsīʿ ve-l-ʿişrīu min Şaʿbānü'l Muʿazzām sene erbaʿa ve sebʿīn ve elf
Şuhūdü'l hāl.
Vāʿiẓ Receb Efendi. Ali Efendi. Osman Aga-i Yeniçeriyān-ı Sabıkan. Hüseyin Diāk. Ahmed Çorbacı. Hasan Beşe. Ve gayrihüm min al-hiżār.

Fordítás

A kádi aláírása és megerősítő formulája:

Az, ami benne van, úgy van, amint benne van; a szerény és szegény – a magasságos Istennek legyen dicsőség – Ebubekir fia Mehmed, a háború házának,[23] a jól védett Egernek kádíja, az Úristen oldozza fel a bűnei alól.

A saría[24] szerinti irat kiállításának oka az, hogy;

A háború és iszlám harcosainak háza a jól védett Egerhez tartozó szultáni hászbirtok falvai között lévő Miskolc nevű város keresztény[25] lakosai közül Csapó István, Debreceni János és Sós Pétör – akiknek jogai saría szerint biztosítottak – az igazság terére jövének, és a fent említett (Eger) városnak legénységei és gönüllüyan[26] parancsnokai közé tartozó Bekir bölükbasit[27] feljelentették. A bíróság előtt megjelent Erzsike és Esztike nevű kisleányok eredetileg Jenőből[28] származóak, a Jenő bevétele után városunk keresztényei közül Kovács Mihály feleségének édestestvérei levének, az ő házukba menekültek. Ezenkívül tudomásunk van arról, hogy hosszú ideje fizetik a kötelező szultáni adókat. Azonban a fent nevezett bölükbasi a saría parancs ellenére a kisleányokat foglyul ejtvén, szándéka volt rabszolgának eladni őket.

(Valószínűleg a fentemlített feljelentők kihallgatása) szerint: „mindezidáig szablyaviselő ellenségen kívül, akik városunkba menekültek és fizetik a szultáni adókat; a kézművesek, kovácsok, férfiak, asszonyok és akár deákok akár papok ne legyen harc ellenükre[29] és őméltósága a mostani nagyvezérnek néhai atyja – az Úristen oldozza fel bűnei alól – az előző vezér Mehmed pasa, amikor Egerben a mi pasánk volt minekünk adott egy ahdnámét" – mondták. Ezután benyújtották az ahdnámét, ami Mehmed pasa aláírásával volt ellátva és pecsétjével lepecsételve. Miután megnéztük

---

[23] A háború háza, *(Dārü`l cihād)* arra utál, hogy az iszlám törvényeit ezen a helyen nem teljeskörűen vezették be.

[24] Az iszlám vallás törvénye.

[25] A dokumentumban használt *zimmi* szó a nem muszlim birodalmi alattvalók -a könyv népei-, akik fejadót fizetnek.

[26] A Török Birodalom egy elit lovascsapata. Hegyi Klára kutatásai szerint főleg Budán, mint várkatonák teljesítettek szolgálatot, de voltak más vilájet székhelyeken, például Egerben is. Hegyi, 2007: 129.

[27] Parancsnok.

[28] Borosjenő.

[29] Az ahdnámét említik: *„Szolghak eözvegi aszoniok leaniok mester legheniek szabadossan oda iühetnek hodolatlan es hodolt helröl szabadon lakhatnak hit leveli nelköl hogi az hatalmas csaszar varassa epöllion foghadunk uri hitunkre es tisztesseghunkre hogi az mi török reszunkröl senkitöl semi bantassok ne leszen … de azokat ki valastvan hogi az melli szablia visselö katonak vegh heliböl az varasra lakni igiekeznek azok különben ot ne lakhassanak hanem hit levelet valczanak."* HU-MNL-BAZML-IV-1501.m. 20.

ezt az ahdnámét, megvizsgáltuk a tartalmát és meghallgattuk az állításokat, ezután a saría parancsai szerint megkérdeztük a fentnevezett Bekir bölükbasit.

Bekir bölükbasi ezeket vallotta: „Ezen a bíróságon jelen lévő Erzsike és Esztike nevű kisleányok eredetileg Jenőből valók és onnét menekültek a fent említett (Miskolc) városba. Itt Kovács Mihály nevű keresztény házába menekülve hosszú ideig nála laktak. Továbbá tudomásom volt arról az ahdnáméről is, amit Mehmed pasa bocsájtott ki. Ám néhány rája[30] titkon hozzám jövén elárulta, hogy a kisleányok ellenséges földről jöttek és ellenség gyermekei.[31] Ezt tudván, a legénységemmel oda mentem és őket fogván elvittem. Aztán azt a hírt kaptam, hogy a kisleányok Jenőből menekültek és valameddig nővéreknél laktak." Ezeket mondván bevallotta, hogy ismeri az ahdnámét és (azért) úgy döntöttünk, hogy a kisleányokat szabadon bocsátjuk. Kelt nagyszerű Sában 29-én, az 1074. évben.[32]

Az ügy tanúi: Vāʿiẓ (szónok), Receb Efendi, Ali Efendi, Osman Aga-i Yeniçeriyān-ı Sabıkan, Hüseyin Deák, Ahmed Çorbacı, Hasan Beşe. És a jelenlevők közül mások.

---

[30] A *rája* jelentése: adófizető birodalmi alattvaló. Itt nem derül ki, hogy keresztény vagy muszlim, aki elárulta a kisleányokat Bekir bölükbasinak. Az előző napon, Miskolci Papp Mihály tárgyalásában is volt hasonló kifejezés: *„…ba'ẓı kefere ḥafiyyeten ḫaber virdikleri"(…néhány kafír [hitetlen] titkon a hírt adván),* ám itt a használt szó kétség nélkül azt mutatja, hogy akik adták azt a hírt Pappról, valószínűleg keresztények voltak. HU-MNL-BAZML-IV.1501.m. 1.

[31] Ebben az írásban arra vonatkozik, hogy a kisleányok a királyi Magyarországról származóak voltak.

[32] A muszlim időszámitás kezdő pontja Mohamed próféta Mekkából Medinába vándorlása, ami Kr. u. 622-ben történt. Így a dokumentum 1664 március 27.-én kelt.

Az eredeti dokumentum

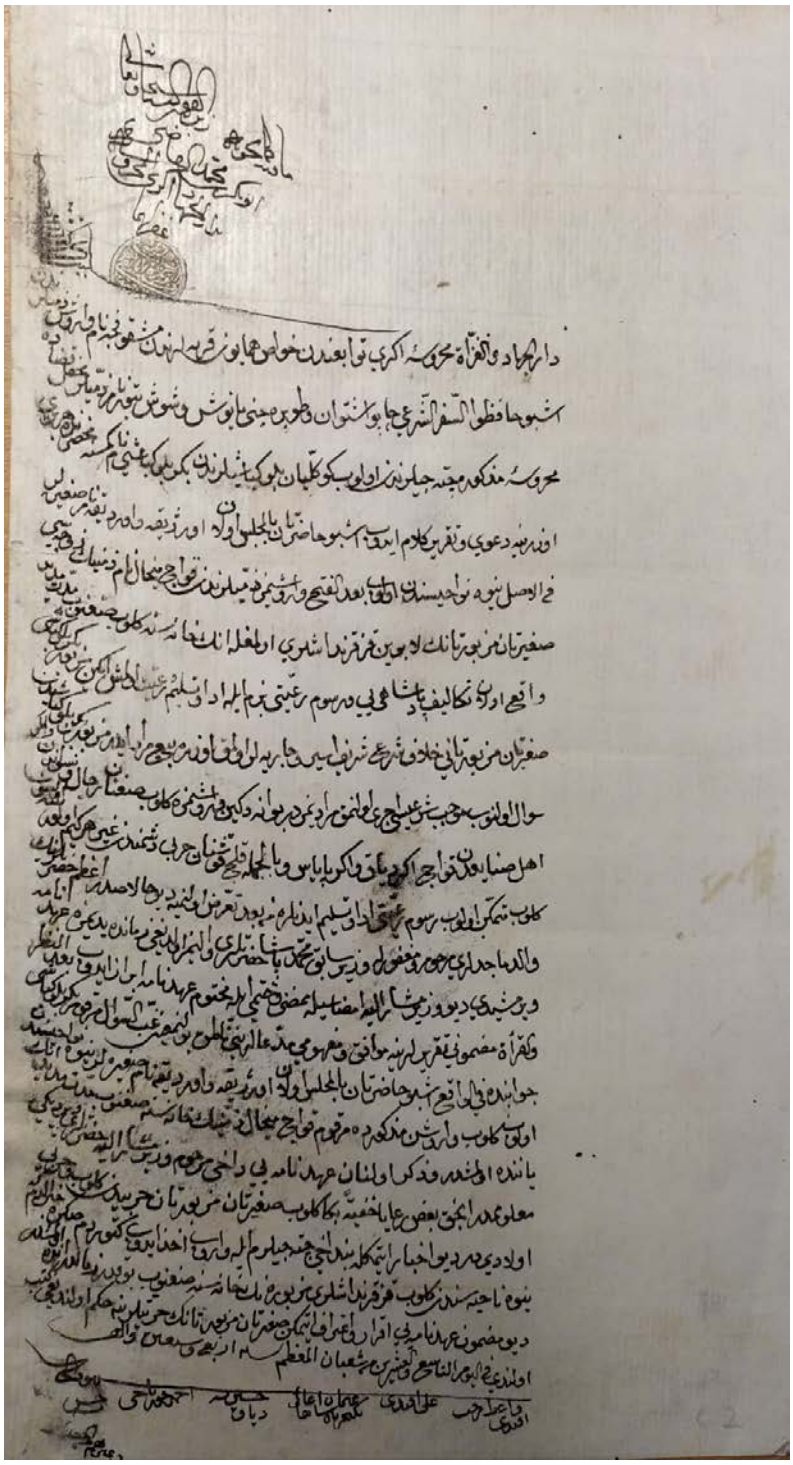

Levéltári források

HU-MNL-BAZML = Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára

IV. 1501.a. Miskolc város tanácsának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyvek

IV. 1501.m. Miskolc város tanácsának iratai. Miskolc város török levelei

Szakirodalom

Bilge, 2010 = Bilge Sadık Müfit: Osmanlı'nın Macaristanı. Osmanlı Hakimiyetindeki Macaristan'ın Tarihi Coğrafyası ve Idari Taksimatı (1526–1718). Kitapevi, Istanbul, 2010.

Blaskovics, 1960= Blaskovics József: Beiträge zur Lebensgeschichte des Köprülü Mehmed. Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae 11. 1960. 51–55.

Blaskovics, 1969 = Blaskovics Yusuf: Köprülü Mehmed Paşa'nın Macarca Bir Ahidnamesi. In: Türkiyat Mecmuası 15, Istanbul, 1968. 37–46.

Blaskovics, 1979 = Blaskovics József: Osmanlılar Hakimiyeti Devrinde Slovakya'dakı Vergi Sistemi Hakkında. In: Tarih Dergisi 32, Istanbul, 1979. 187–210.

Borovszky, 1909 = Borovszky Samu: Borsod vármegye története a legrégibb időktől a jelenkorig. Budapest, 1909.

Fodor, 1981 = Fodor Pál: Egy szeldzsuk intézmény útja Magyarországra: a dzserehorok. Hadtörténelmi Közlemények 28:3, 1981. 354–375.

Hadnagy, 2014 = Hadnagy Szabolcs: Köprülü Mehmed Paşa'nın Eğri Valiliği: Bir Osmanlı Devlet Adamının İdarecilik Hayatından Soru İşaretleri. In: Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, Sayı: 25, 2014-1, 25–34.

Hegyi, 2007 = Hegyi Klára: A török hódoltság várai és várkatonasága: oszmán védelmi rendszer Magyarországon. I. kötet. MTA, Budapest, 2007.

Kakuk, 1996 = Kakuk Zsuzsa: A török kor emléke a magyar szókincsben (Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 23.) Budapest., 1996.

Kopcăn, 1970 = Kopcăn Vojtech: XVI-XVII. Asırlarda Kuzey Macaristan Hudut Boylarında Osmanlı Hakimiyetinin Karakteri. In: TTK Kongreye Sunulan Bildiriler: VII. Türk Tarih Kongresi II. Cilt, Ankara, 25–29 Eylül, 1970. 618–625.

Nagy, 1998 = Nagy Magdolna*:* Felső-Magyarország és Miskolc három hatalom szorításában. In: Szakály Ferenc (szerk.): Miskolc története. II.kötet: 1526-tól 1702-ig. Miskolc., 1998. 7–51.

Papp, 2013 = Papp Sándor: The system of Autonomous Muslim and Christian Communities, Churches, and States in the Ottoman Empire, In: G. Kármán and

L. Kuncevič (ed.): *The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteen and Seventeeth Centuries*, Leiden-Boston, Brill. 2013. 385–421.

Szakály, 1998 = Szakály Ferenc: Miskolc helye Magyarország török kori település- és gazdasági rendszerében. In: Szakály Ferenc (szerk.) Miskolc Története II. kötet: 1526-tól 1702-ig. Miskolc, 1998. 507–529.

Szendrei, 1890 = Szendrei János: Miskolcz város története és egyetemes helyirata. III. kötet: Oklevéltár Miskolcz város történetéhez 1225–1848. Miskolc, 1890.

Szilády, 1881 = Szilády Áron: XVI. századi magyar költők művei. Régi magyar költők tára, III. Tinódi Sebestyén összes művei. Budapest, 1881.

Vass, 1981 = Vass Előd: Borsod megye török adóztatása az egri vár eleste előtt 1544–1596. Borsodi Levéltári Évkönyv IV. Miskolc, 1981. 49–69.

Virovecz, 2020 = Virovecz Nándor: Tinódi történeti hitelességének kérdéséhez: kortárs beszámoló a „szalkai viadalról". Történelmi Szemle. LXII. évfolyam, 2. szám. 2020. 223–244.

OLÁH TAMÁS

ZEMPLÉNI FORRÁSOK KASSA ÉS EPERJES KURUC BLOKÁDJÁHOZ III. KASSA ÉS EPERJES MEGVÉTELE

„s így Rákóczi Gyöngyös városa felé indult;
innen Forgáchot Kassa, Eperjes és Szatmár alá küldötte ki.
Ugyanis az ezek körüli ostromzárakat az említett erődítmények német katonasága
a magyar tisztek gondatlansága és helytelen parancsai következtében gyakran áttörte,
s ilyenkor mindig behordtak a németek maguknak élelmiszert. …
Közben Forgách Kassa alá érkezett, s tüstént helyes parancsot adott ki,
melynek következményében mind a kassai, mind az eperjesi németek
körül szorosra zárult a gyűrű, nem jutottak élelmiszerhez,
így át is adták Forgáchnak mindkét várost."[1]
(gróf Forgách Simon tábornagy)

Bevezetés

A Rákóczi-szabadságharc egyik fontos felső-magyarországi hadművelete volt 1703–1704 folyamán a stratégiai jelentőségű kereskedelmi és kézműipari központoknak, Kassa és Eperjes szabad királyi városainak kuruc blokádja. Az 1704 késő őszéig elhúzódó ostromzárak története talán kevésbé feldolgozott, mint Szatmár 1703–1704. évi ostroma, holott e két város császári helyőrsége sokáig képes volt sikeresen és szívósan ellenállni az ostromlóknak. A városokat végül Forgách Simon tábornagy főparancsnoksága idején sikerült bevenni, aki ezt a sikert magának tulajdonította, amint az Forgách emlékiratának fenti idézett részleteiből is kitűnik. Ugyanakkor ehhez hozzájárult elődje, csicseri Orosz Pál tevékenysége is, mivel még az ő főparancsnoksága alatt, 1704 nyarának vége felé indultak meg a Kassa és Eperjes kapitulációjáról szóló tárgyalások.[2]

A blokád idején keletkezett, Zemplén Vármegye Levéltárából származó, Sátoraljaújhelyen őrzött iratokat bemutató forrásközlemény-sorozat jelen harmadik része az 1704 őszi–téli időszakkal foglalkozik, amelyben bemutatásra kerül a hadművelet befejező szakasza, valamint néhány ebből az időszakból származó irat. E források részben a két város kapitulációjával és az ostromzáró kuruc hadak ellátásával, részben az ezt követő hadműveletek előkészítésével, ezen belül is a Zemplén vármegyén keresztül Szatmár, illetve Erdély irányába tartó kuruc csapatmozgásokkal, az átvonuló egységek ellátásával, továbbá a térségben tartózkodó, vagy innen kiegészített kuruc ezredek fegyelmi problémáival foglalkoznak. Az iratok rávilágítanak arra, hogy a háború, valamint azon belül az egyes hadműveletek nem csak a frontvonal közvetlen közelére, de a távolabbi térségekre is hatást gyakoroltak, mivel a háborús helyzet mind a vármegyei hatóságok, mind a lakosság számára kötelezettségekkel járt (pl. a saját harcoló, vagy éppen a kapitulált ellenséges csapatok ellátása,[3]

[1] Forgách Simon emlékirata, 2004: 440–441.
[2] AR III/I., 1978: 341.
[3] Lásd ebben a témában: Oláh, 2019

továbbá a hadsereg kiegészítésnek biztosítása). Így az egykorú dokumentumok szélesebb rálátást biztosítanak a szabadságharc eseményeire, megmutatva, hogy a háború milyen társadalmi–gazdasági hatásokkal járt egy-egy régió életére.[4]

1. Új kuruc főparancsnok Kassa és Eperjes blokádja élén; fegyverszünet a két város védőivel

A kuruc erők 1704 második felében Felső-Magyarországon fontos hadisikereket értek el. Ez összefüggött azzal, hogy az 1704. július 8-án erdélyi fejedelemmé választott II. Rákóczi Ferenc az 1705. év egyik fő hadműveleti céljának Erdély végleges megszerzését tekintette, egyrészt azért, hogy sor kerülhessen fejedelmi beiktatására, mely tovább növelte volna diplomáciai mozgásterét, másrészt, hogy kikapcsolja a hátában lévő, gróf Jean Louis Rabutin de Bussy tábornagy, erdélyi főparancsnok[5] vezette, veszélyes császári erőket és megszerezze a jelentős, jól védhető támaszpontokat, mint Szebent vagy Brassót. Ennek elérésére, a fejedelemség meghódítására, és egyben az erdélyi kuruc haderő regularizálására, valamint a hadkiegészítés és hadellátás megszervezésére Rákóczi gróf Forgách Simon tábornagyot tartotta a legalkalmasabbnak. Mielőtt ehhez hozzáláthatott volna, a tábornagynak fel kellett számolnia a kuruc hátországban lévő elszigetelt császári támaszpontok (pl. Kassa, Eperjes, Szatmár) ellenállását. Forgách e feladatáról némi humorral így írt Károlyi Sándornak a Kassához közeli Göncről 1704. augusztus 31-én: „Kassa dolgát ami illeti, hiszem Istent, rövid nap bizonyosan miénk lészen. Ha Isten itt szerencsésen engedi véghez vinni dolgomat, úgy gondolom, hogy innet Szatmárt is, /:az ki már in agone[6] vagyon:/ meg fogom látogatni, mert én itt mint az Pap, olyan vagyok, úgy látom, az hon in agone vannak, engemet mindjárt oda küldenek, mivel még meg nem gyovontatom[7] azokat, meg nem halhatnak."[8]

Rákóczi felső-magyarországi katonai céljait, azaz a körülzárt császári helyőrségek[9] megadásra kényszerítését nem adta fel akkor sem, amikor a fegyverszünetről és az esetleges békéről folytatott tárgyalásokat a császári követekkel az 1704 nyári bácskai hadjárata idején, majd azt követően Gyöngyösön, illetve Selmecbányán. A tárgyalások ideje alatt a felek között szeptember 14-től október 31-ig fegyverszünet

---

[4] Jelen munka előtanulmány egy Kassa és Eperjes 1703–1704. évi ostromát bemutató tanulmányhoz. A forrásközlés-sorozat I. része: Oláh 2021a, Oláh, 2021b, a II. rész: Oláh, 2021c.. A Rákóczi-szabadságharc időszakának hadellátásáról és hadtápszervezetéről lásd: Bánkúti, 1976: 233 – 292.; Bánkúti, 1980. A vármegyei közigazgatás 17–18. századi, a Habsburg-Birodalom állandó hadseregének ellátására vonatkozó feladatairól lásd: Schramek, 2011.

[5] Heckenast, 2005: 350.; Schmidt-Brentano, 2006: 79.

[6] lat. in agone – halálküzdelemben, haláltusában

[7] gyóntatom

[8] HU-MNL-OL-P 396 – 1. Acta Rakocziana. No. 482. Forgách Simon levele Károlyi Sándorhoz, Gönc, 1704. augusztus 23., No. 483. Forgách Simon levele Károlyi Sándorhoz, Gönc, 1704. augusztus 31. In: Acta Rákócziana DVD.; AR III/I., 1978: 341.; Czigány, 2008: 326–335.; Köpeczi – R. Várkonyi, 2004: 224.; Mészáros, 2008: 148–149.

[9] Ezek: a tanulmányban vizsgált Kassa és Eperjes, továbbá az 1704 áprilisa óta, a Forgách-Zinzendorf egyezmény értelmében a kurucokkal fegyverszünetben álló Eger, illetve Szendrő és Szatmár. Czigány, 2008: 332.

volt érvényben.[10] Az elszigetelt felső-magyarországi császári helyőrségek közül Szendrő vára 1704. augusztus 23-án megadta magát, ahol a helyőrség nagy része átállt a kurucok oldalára. Rákóczi ugyanezen a napon bízta meg a Dunántúlról Szeged alá rendelt és a fejedelmet innen Gyöngyösre kísérő Forgáchot Kassa és Eperjes ostromzárának parancsnokságával, egyben a két város feladásáról folytatott tárgyalások vezetésével.[11]

Forgách Simon augusztus végén át is vonult Gyöngyösről a Mezőkövesd–Mezőkeresztes–Miskolc–Forró–Méra útvonalon Kassa térségébe, ahol átvette a két város blokádjának főparancsnokságát. Először Göncön tárgyalt az ostromló erők addigi főparancsnokával, a Nagyidán[12] állomásozó csicseri Orosz Pál generálisfőstrázsamesterrel, akihez ennek előkészítése céljából pár nappal korábban, 1704. augusztus végén Miskolcról elküldte segédtisztjét, Hangossy Imrét.[13] Orosz egyébként neheztelt Forgách kinevezése miatt, mondván ő fáradozott, míg Forgách aratja le a babérokat, ugyanakkor a tábornagy szándéka szerint ezt a dolgot úgy kívánta intézni, hogy megbékítse Orosz Pált.[14] Forgách egyébként már gönci tartózkodása idején elkezdett tárgyalni a kassaiakkal a város feladásáról, akiknek azt is megüzente, hogy Nyitrát elfoglalták a kurucok, így ne reménykedjenek abban, hogy a magyarországi cs. főparancsnok, gróf Heinrich Siegbert Heister tábornagy[15] hadai megsegíthetik őket. Mert ha egy Heister hadaihoz közel eső erősség, mint Nyitra kaput nyitott, akkor Kassa ugyan miben reménykedhet.[16]

Az egyébként 1704. augusztus végén – szeptember elején betegeskedő Forgách Simon főhadiszállását a források alapján szeptembertől Enyickén[17] rendezte be,[18]

---

[10] AR III/I., 1978: 340–341.; Márki, I. 1907: 343–344., 351–369.; Köpeczi – R. Várkonyi, 2004: 206., 216–222.; Theatrum Europaeum, 2013: 304–309.

[11] HU-MNL-OL G 15 (7. doboz. I.1. Capsula B. Fasc. 24. Forgách Simon levele II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelemhez. Keresztes, 1704. augusztus 25. – Forgách e levelében így írt Szendrő kapitulációjáról: „Hallom bizonyosan már kiment az Nimet Szendröbül, de csak ötöd magával maradt az Commendans, az többi Nagyságod hívségére hajlott."); AR III/I., 1978: 340–341.; Czigány, 2008: 332.; KO V., 1897: 126–128.; Márki, I. 1907: 343–344.; Mészáros, 2008: 148–149.; Thaly, 1892: 230–231.

[12] szlovákul Veľká Ida, ma Szlovákia

[13] Heckenast, 2005: 180–181.

[14] HU-MNL-OL G 15 (7. doboz. I.1. Capsula B. Fasc. 24. Forgách Simon levele II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelemhez. Miskolc, 1704. augusztus 26.)

[15] Heckenast, 2005: 184–185.; Schmidt-Brentano, 2006: 41.

[16] Forgáchot egyébként Nyitra 1704. augusztus 25–26-ai kapitulációjáról Bercsényi értesítette. HU-MNL-OL G 15 (7. doboz. I.1. Capsula B. Fasc. 24. Forgách levele Rákóczihoz. Keresztes, 1704. augusztus 25., Forgách Simon levele II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelemhez. Miskolc, 1704. augusztus 26., Forgách Simon levele Rákóczihoz. Gönc, 1704. augusztus 31.); HU-MNL-OL-P 396 – 1. Acta Rakocziana. No. 483. In: Acta Rákócziana DVD.; HU-MNL-BAZML-IV.2001.p. (Mondy Miklós által rendezett iratok. 2. csomó. No. 194. Gróf Forgách Simon tábornagy levele Munkácsi János Zemplén vármegyei alispánnak a Mád melletti hét hajdúváros adóztatása ügyében. Méra, 1704. augusztus 30.); ŠAP Šarišská župa (Sáros vármegye) 1561–1789. I. Protocollum Comitatus Sarosiensis. Inv. č. 22. (Proth. 21.) 1703–1706. Az 1704. szeptember 8-án, Nagysároson tartott megyegyűlés jegyzőkönyve. 224–225. p.; AR I/IV., 1875: 90–91.; AR III/I., 1978: 341.; Thaly, 1892: 230–231.; Theatrum Europaeum, 2013: 308.

[17] Feltehetően a Kassától délre fekvő, Nagyidához közeli Enyicke mezővárosáról van szó – szlovákul Haniska (pri Košiciach), ma Szlovákia –, nem pedig a Kassa és Eperjes között fekvő Sáros vármegyei Enyicke, később Eperjesenyicke faluról – szlovákul Haniska, ma Szlovákia.

[18] HU-MNL-OL G 15 (7. doboz. I.1. Capsula B. Fasc. 24. Forgách Simon levele Rákóczihoz a kassai és az eperjesi ostromzárról, valamint a Róth János György-féle reguláris német gyalogezred szervezéséről. Enyicke, 1704. szeptember 5., Forgách Simon levele Rákóczihoz a kassai és az eperjesi kapitulációról.

majd tovább folytatta azokat a Kassa és Eperjes kapitulációjáról szóló tárgyalásokat, amelyeket még Orosz Pál főparancsnok kezdett el 1704 nyarán, és amelynek során a szembenálló felek első lépésben 1704 augusztusában fegyverszünetről állapodtak meg.[19]

Az ellátási nehézségekkel küzdő Kassa[20] részéről – a kassai helyőrség és városi polgárság kérelmére – báró Johann Jacob Dusart/Dussard de Harre ezredes, főkommendáns [21] kötötte meg a megállapodást Orosz Pállal augusztus 10-én. Ebben többek között szigorúan megtiltották az ellenségeskedést, a másik fél elleni bármilyen eszközzel végrehajtott támadást, beleértve a kassaiak városfalakon kívül tartott jószágai elleni rajtaütést, prédálást, ugyanakkor megengedték mindkét fél számára, hogy meghatározott keretek között szabadon legeltethessék marháikat, szénát, szalmát és fát gyűjthessenek. A kassaiaknak megengedték továbbá, hogy a város határából betakaríthatják és bevihetik a városba a még learatatlan gabonáikat, illetve a kurucok nem akadályozzák a mezei munkákat, a szőlők művelését és a gyümölcsök behordását. Azt is megtiltották, hogy a katonák átálljanak a másik félhez, valamint, hogy a szembenálló felek egymás szökevényeit befogadják, sőt a parancsnokoknak az ilyen személyeket át kellett adni azoknak, akikhez tartoztak. Az egyezmény engedélyezte továbbá a kassaiaknak a vadászatot a kassai határban, Kassaújfaluban,[22] Lebenyén,[23] Miszlókán,[24] Téhanyban,[25] és Bárcán,[26] valamint a város lakos-

---

Enyicke, 1704. szeptember 25.); HU-MNL-BAZML-IV.2001.b. (Historicorum Tomus I. Fasc. 151. No. 151. Alimentatio Rakoczianorum 1704–1708. Benne: Róth János főhadbiztos levele Munkácsi András (valójában János) Zemplén vármegyei alispán számára. Enyicke, 1704. szeptember 27., Róth János főhadbiztos levele Munkácsi István (valójában János) Zemplén vármegyei alispán számára. Enyicke, 1704. október 15.); AMK Tomus IV. H.III/2. pur. 33. Protocollum Sessionum et Determinationum Magistratualium, ac aliorum Actorum Juridicorum de Anno 1704. et 1705. 105–107. fol.; ŠAP Šarišská župa (Sáros vármegye) 1561–1789. III. B. Acta politica. b. Spisy. 1704: 7/pol/1704. Forgách Simon tábornagy levele Sáros vármegye közönségének Róth János reguláris gyalog regimentje ügyében. Enyicke, 1704. szeptember 17.; Bánkúti, 1975: 49., 55–56.

[19] HU-MNL-OL G 15 (7. doboz. I.1. Capsula B. Fasc. 24. Forgách levele Rákóczihoz. Miskolc, 1704. augusztus 26., Forgách levele Rákóczihoz. Gönc, 1704. augusztus 31., Forgách levele Rákóczihoz. Enyicke, 1704. szeptember 5.); HU-MNL-OL-P 396 – 1. Acta Rakocziana. No. 483. In: Acta Rákócziana DVD.; AMK Tomus II. Collectio Schwartzenbachiana. II. b. Schwarzenbachiana. 12181., 12182., Tomus IV. H.III/2. pur. 33. Protocollum Sessionum et Determinationum Magistratualium, ac aliorum Actorum Juridicorum de Anno 1704. et 1705. 95–109. fol.; AR I/IV., 1875: 100–104.; AR II/I., 1871: 376–377.; Czigány, 2008: 332–333.; KO V., 1897: 156–159.; Thaly, 1892: 230–231.

[20] HU-MNL-OL G 15 (7. doboz. I.1. Capsula B. Fasc. 24. Forgách levele Rákóczihoz. Miskolc, 1704. augusztus 26.9

[21] AMK Tomus II. Collectio Schwartzenbachiana. II. b. Schwarzenbachiana. 12181. Báró Johann Jacob Dusart de Harre („Harraÿ Duszár Jakab") császári ezredes, Kassa szabad királyi város főkommendánsa hirdetménye a Rákóczi hadaival kötött fegyverszünetről. Kassa, 1704. augusztus 15., 12231. Báró Johann Jacob Dusart de Harre császári ezredes, Kassa szabad királyi város főkommendánsa levele Kassa város tanácsának. Kassa, 1704. február 29.; Tomus IV. Supplementum H. 1. a. II. (Missiles). 1704: „Jacob Baron Dusart de Harre Sacrae Caesareae Regiaque Maiestatis Colonellus et Praesidii Cassoviensis Perpetuus Commendans" elismervénye. Kassa, 1704. április 18.; Tomus IV. H.III/2. pur. 33. Protocollum Sessionum et Determinationum Magistratualium, ac aliorum Actorum Juridicorum de Anno 1704. et 1705. 27–29. fol.; Oláh, 2021b: 239–240.

[22] szlovákul Košická Nová Ves, ma Kassa (szlovákul Košice) városrésze, Szlovákia

[23] elpusztásodott falu, feltehetően Kassától délkeletre, a Hernád folyó mellett fekvő későbbi Lebenye pusztával azonos

[24] szlovákul Myslava, ma Kassa városrésze, Szlovákia

[25] később Abaúj-, majd Hernádtihany, szlovákul Ťahanovce, ma Kassa városrésze, Szlovákia

ságának és a katonaságnak hetente húst – húsz öreg szarvasmarhát – vásárolhattak folyó áron Kassa falain kívül, méghozzá úgy, hogy ezt a kassai mészárosok vehették meg Rákóczi hadainak egy commissariusa kíséretében a falvakban, és ezeket behajthatták a városba. A fegyverszüneti egyezmény szabályozta az eperjesi császári helyőrséggel való kapcsolattartást is, ugyanis a kassai helyőrség szerette volna, ha a megállapodásról az eperjesi városparancsnok is értesül azért, hogy ehhez tudjon igazodni a továbbiakban. Ennek érdekében Kassáról követséget kívántak Eperjesre indítani, amelynek tagjai Johann Peter von Bozzy/Poczÿ főstrázsamester,[27] valamint a helyőrség egy tisztje, és a „Commissariatusság" (cs. hadbiztosság) egy embere lettek volna. A kuruc fél kötelezte magát arra, hogy biztosítja a kassai követség tagjainak útját mind oda, mind visszafelé, és azt is vállalták, hogy ha az eperjesiekkel is hasonló fegyverszünetet kötnek, akkor erről ők is értesíthetik követeiken keresztül a kassaiakat, továbbá az eperjesiek követségének útját is biztosítani fogja az Orosz Pál által adott kíséret. A fegyverszünetről augusztus 15-én kiadott kassai városparancsnoki hirdetmény szerint a fentieken kívül többek között Kassáról mindenkinek tilos volt Dussard de Harre ezredes útlevele nélkül tovább menni a Kassaújfalu–Lebeny–Miszlóka–Téhany vonalon túlra. Tilos volt továbbá a városparancsnok tudta nélkül a városon kívülire levelet küldeni, vagy onnan levelet fogadni.[28]

A kassai fegyverszünetet követően rövidesen Eperjes körül is elhallgattak a fegyverek, mivel 1704. augusztus 16-án fegyverszünetet kötött Orosz Pál tábornok, sóvári Soós János ezredes,[29] az eperjesi ostromzár parancsnoka, valamint az ír származású Eduard Wilson[30] császári ezredes, eperjesi városparancsnok. A kassaihoz sokban hasonlító, 22 pontból álló fegyverszünet, illetve annak augusztus 20-ai magyarázata és kiegészítése értelmében az eperjesieknek is megengedték többek között, hogy a kuruc katonaság tájékoztatását követően szabadon legeltethessék marháikat, szénát, szalmát és fát gyűjthessenek, a város határához tartozó mezőkön és kertekben mezőgazdasági munkákat végezhessenek. Az eperjesi polgárok és ka-

---

[26] szlovákul Barca, ma Kassa városrésze, Szlovákia

[27] Johann Peter von Bozzy/Poczÿ, a Dussard-szabadszázadok főstrázsamestere és a kassai helyőrség vicekommendánsa volt („Petrus de Bozy Inclyti Regiminis Dusardiani Supremus Vigiliarum praefectus et Praesidii Cassoviensis Vice Commendans"). AMK Tomus II. Collectio Schwartzenbachiana. II. b. Schwarzenbachiana. 12182., Csicseri Orosz Pál generális-főstrázsamester, Kenyheczi János gyalog ezereskapitány, Monaki Ferenc lovas ezereskapitány, Vitárius/Vitális János lovas vicecolonellus, Nádaskay György lovas vicecolonellus biztosító levele a császári katonaság, az egyházi, főúri és nemesi rend, valamint Kassa város polgársága részéről Rákóczi fejedelemhez küldött követek számára biztonságos el- és visszautazásukról. Kassai mezőben, 1704. augusztus 24., 12231., Tomus IV. H.III/2 PUR 32. Protocollum Sessionum et Determinationum Magistratualium, ac aliorum Actorum Juridicorum de Annis 1702. et 1703. et 1704. 130. fol., Tomus IV. H.III/2. pur. 33. Protocollum Sessionum et Determinationum Magistratualium, ac aliorum Actorum Juridicorum de Anno 1704. et 1705. 95., 99., 103., 113. fol.

[28] HU-MNL-OL-G 27 (2. doboz. V.1.c. Béke és fegyverszüneti tárgyalások iratai. 1705 (helyesen 1704): A „Kassai Armistitum"-ról szóló végzés. Kassa város kőfalai melletti gyűlés, 1704. augusztus 10. (Johann Peter von Bozzi főstrázsamester aláírásával és pecsétjével) 37–40. p.); AMK Tomus II. Collectio Schwartzenbachiana. II. b. Schwarzenbachiana. 12181., 12182., Tomus IV. H.III/2. pur. 33. Protocollum Sessionum et Determinationum Magistratualium, ac aliorum Actorum Juridicorum de Anno 1704. et 1705. 95–109. fol.; AR II/I., 1871: 376–377.; Czigány, 2008: 332–333.; Thaly, 1892: 230–231.

[29] ŠAP Šarišská župa (Sáros vármegye) 1561–1789. III. B. Acta politica. b. Spisy. 1704: 36/pol/1704. Sáros vármegye II. Rákóczi Ferenchez írott levelének fogalmazványa. Sáros vármegye közgyűlése, Nagysáros, 1704. augusztus 22.; Heckenast, 2005: 389.; Oláh, 2021b: 243–245.

[30] Heckenast, 2005: 457–458.; Oláh, 2021b: 239–240.; Schmidt-Brentano, 2006: 111.

tonák – csakúgy, mint a kassaiak – kijárhattak vadászni és halászni a fegyverszünet idején Alsebes,[31] Felsebes,[32] Nagysáros,[33] Kissáros,[34] Radács,[35] (Eperjes-)Enyicke,[36] Sóvár,[37] Harság[38] és Kellemes[39] falvak határába. Ezen túlmenően nekik is szabad volt a katonaság és város számára kuruc katonai kíséret mellett húst – hetente húsz öreg szarvasmarhát – vásárolni. Ugyanakkor pl. az idegenek nem mehettek Eperjes határához a blokád parancsnokának tudta és engedélye nélkül, továbbá a városparancsnok tudta nélkül a városban sem tartózkodhattak idegenek, valamint nem mehettek a város határán túlra.[40]

A fegyverszünet megkötését követően a korábban Eperjesre behúzódott nemesek közül többen elhagyták a várost, hogy Rákóczi hűségére térjenek. Néhányukat azonban – név szerint uszfalvi Usz Györgyöt és Lászlót, valamint pécsújfalusi Péchy Lászlót – az a kellemetlen meglepetés érte, hogy a blokádban szolgáló katonák és hajdúk, rájuk törve mindenükből kifosztottak. Sáros vármegye közönsége azonban hiába kérte többször is Soós János commendánst, hogy kerestesse meg az ellopott javaikat, nem jártak sikerrel. Így augusztus 22-i levelükben – amelynek első felében gratuláltak erdélyi fejedelemmé választásához – azzal a kéréssel fordultak II. Rákóczi Ferenchez, hogy adjon parancsot Soós Jánosnak a kifosztott sárosi nemesek értékeinek előkeresésére és visszaadására. A nevezett személyek egyébként készek lettek volna személyesen is a fejedelem elé járulni, de erre nem volt módjuk, mivel kifosztották őket. Végül azt is kérte a vármegye, hogy az említett nemesek birtokait is adja vissza a fejedelem, hogy az ő példájuk nyomán szaporodhasson Rákóczi híveinek tábora.[41]

Nem sokkal ezt követően Soós Jánost leváltották az eperjesi ostromzár éléről, de nem emiatt az eset miatt, bár úgy tűnik, hogy az addigi kihágásai sem vetettek rá jó fényt. Legalábbis ez derül ki Forgách Simon tábornagy Rákóczihoz írott 1704. szeptember 5-ei leveléből, amelyben többek között arról is beszámolt, hogy Soós nem hogy felhagyott volna korábbi kihágásaival, de újabban olyan dolgot tett, amit már nem tudott neki eltűrni. Az ezredes ugyanis „contra Puntca Capitulationis", vagyis a fegyverszüneti egyezményben foglaltakkal szemben „egynéhány fő Embereket" – Izdenczy Mártont, Palugyay Zsigmondot, Kubinyi Györgyöt, „Szarossi"

---

[31] másképp Alsósebes, szlovákul Ňižná Šebastová, ma Eperjes városrésze, Szlovákia
[32] másképp Felsősebes, szlovákul Vyšná Šebastová, ma: Szlovákia
[33] szlovákul Veľký Šariš, ma Szlovákia
[34] szlovákul Malý Šariš, ma Szlovákia
[35] szlovákul Radačov, ma Radácsszentimre, szlovákul Radatice része, ma Szlovákia
[36] szlovákul Haniska, ma Szlovákia
[37] Sóvár (Tótsóvár), szlovákul Solivar, ma Eperjes városrésze, Szlovákia
[38] szlovákul Haršag, majd Záborské, ma Szlovákia
[39] szlovákul Ľubotice, ma Szlovákia
[40] HU-MNL-OL-G 27 (2. doboz. V.1.c. Béke és fegyverszüneti tárgyalások iratai. 1705 (helyesen 1704): Dilucidatio et Supplementum punctorum Armistitii. (A fegyverszünet pontjainak „felvilágosítása" – tkp. magyarázata – és kiegészítése.) Eperjes, 1704. augusztus 20. (Wilson ezredes és eperjesi commendans, valamint sóvári Soós János ezredes és az eperjesi blokád commendánsa aláírásával és pecsétjével) 41. p.); ŠAP Šarišská župa (Sáros vármegye) 1561–1789. I. Protocollum Comitatus Sarosiensis. Inv. č. 22. (Proth. 21.) 1703–1706. Az 1704. augusztus 22-én, Nagysároson tartott megyegyűlés jegyzőkönyve. 221. p.; Kónya, 2017: 347.
[41] ŠAP Šarišská župa (Sáros vármegye) 1561–1789. III. B. Acta politica. b. Spisy. 1704: 36/pol/1704.

(feltehetően Sárosy/Sárossy) Istvánt, Sztankay Lászlót, Galambos Ferencet, és Kucsinyi András deákot, akik a fejedelemre nem is tették le a hűségesküt, minden értesítés nélkül, saját akaratából kiengedett Eperjesről, akik ezt követően hazatértek birtokaikra.[42] Forgách szerint Soós ezzel bűntettet követett el, amelyet ha kivizsgálnak, nem tudja, védi meg magát az ezredes. Az eset után Forgách az érintett személyekért küldetett és mind Soóst, mind a hazabocsátott nemeseket elfogatta és őrizet alatt magához hozatta, majd Soóst ezután fogolyként Boldogkő várába vitette. Forgách szeptember 5-ei levelében még azt írta Rákóczinak, hogy a foglyok sorsáról való döntést a fejedelemre bízza, majd ezzel kapcsolatosan annyi változás történt, hogy az Eperjesről kijött nemeseket néhány nappal később a fejedelemhez küldte. A tábornagynak arról is döntenie kellett, hogy ki legyen Soós János helyett az ostromzár új parancsnoka, amely tisztségre a fejedelem további rendelkezéséig a blokád korábbi parancsnokát, Luby György ezredest[43] nevezte ki.[44]

2. Parancsnokváltás Kassán, a város kapitulációja

Forgách fent említett szeptember 5-ei levele azonban nemcsak az eperjesi kuruc ostromzár parancsnoki posztján történt változás miatt érdekes, hanem a Kassa és Eperjes megadásáról folytatott tárgyalások, valamint Forgách hadszervezői tevékenysége szempontjából is, amelyre még később kitérek. Ezek mellett a levél még egy fontos eseményről tájékoztatott, amely egyben érintette a kapitulációs tárgyalásokat is. Forgách ugyanis levele végén arról számolt be nagy sajnálattal a fejedelemnek, hogy Kassa császári városparancsnoka, Dusart/Dussard de Harre ezredes szeptember elején meghalt. („Az Cassai Commendans ma harmad napja hogy meg holt, kinek halálát igen bánom, adta volna Isten, inkább egész tábora veszett volna el Haiszternek.”)[45]

---

[42] A Forgách felháborodását kiváltó eset kapcsán azt érdemes megjegyezni, hogy az itt felsorolt, Soós János által hazaengedett nemesek közül ketten, a református Galambos Ferenc és az evangélikus Izdenczy Márton bizonyosan nem számítottak a Habsburg-uralom feltétlen támaszainak Felső-Magyarországon, olyannyira, hogy már az 1672–1685 közötti kuruc felkelés idején is Thököly befolyásos hívei voltak, majd röviddel azután, hogy 1704 szeptember elején elhagyták Eperjest, Rákóczi oldalára állva fontos feladatokat töltöttek be a szabadságharc alatt. HU-MNL-BAZML-IV.2005.a. (N. Loc 122. No. 71. Nobilium mixtim cum Ignobilibus Conscriptio 1707. A Nagymihály-homonnai járás nagymihályi kerülete dikális összeírása.); ŠAP Šarišská župa (Sáros vármegye) 1561–1789. III. B. Acta politica. b. Spisy. 1705: 198/pol/1705. Sáros vármegye nemességének névsora. Sáros vármegye közgyűlése. Eperjes, 1705. április 2.; Heckenast, 2005: 153–154., 203–204.; Mészáros, 2006: 45., 52., 55–60., 74., 134–136.

[43] Heckenast, 2005: 272.; Oláh, 2021b: 241–245.

[44] HU-MNL-OL G 15 (7. doboz. I.1. Capsula B. Fasc. 24. Forgách levele Rákóczihoz. Enyicke, 1704. szeptember 5., Forgách levele Rákóczihoz. Enyicke, 1704. szeptember 8.); AR I/IV., 1875. 133–137.; Az Eperjesre behúzódott nemeseknek a város kapitulációja előtti Rákóczihoz pártolására további adat Szirmay András naplója, amelyben a tekintélyes felső-magyarországi evangélikus köznemes az 1704. évi események között feljegyezte, hogy a többi oda szorult nemesekkel október 5-én felesküdött Rákóczi hűségére. Folia Rákócziana 9/1., 2004: 231–232.

[45] HU-MNL-OL G 15 (7. doboz. I.1. Capsula B. Fasc. 24. Forgách levele Rákóczihoz. Enyicke, 1704. szeptember 5.)

Dusart/Dussard de Harre halálát követően az új kassai városparancsnok gróf Hercules Montecuccoli generális-főstrázsamester lett,[46] ezért folytatta vele Forgách a kapitulációs tárgyalásokat. A tábornagy szeptember 5-én beszámolt arról Rákóczinak, hogy Eperjesre küldött követei még nem érkeztek vissza, ugyanakkor személyesen tárgyalt szeptember 4-én Hercules Montecuccolival, ahol az új városparancsnok azt közölte Forgáchcsal, hogy visszatérve Kassára, a védők tanácskozni fognak, majd ezt követően szeptember 7-én közlik kívánságaikat a kurucokkal.[47]

A két fél közötti tárgyalások folyamatosak voltak, így például szeptember 7-én gr. Julius Franz Veterani von Marzichi,[48] Montecuccoli-vértesezredbeli alezredest küldte Forgáchhoz a helyőrség, aki magával vitte Forgách unokaöccsét, gróf Bercsényi Lászlót, Bercsényi Miklós főgenerális Kassán fogságban lévő fiát, akikkel együtt ebédelt Forgách. E tárgyalások során körvonalazódni kezdett egy mindkét fél számára elfogadható megállapodás Kassa átadásáról, amelynek eredményeként szeptember 12-én a császáriak egy elvi nyilatkozatot állítottak össze a kapituláció feltételeiről. Ebben többek között kijelentették, hogy a császári helyőrség – tisztjeikkel és parancsnokaikkal az élen – kész feladni a várost, amennyiben tisztességes és a katonai becsületükkel összeegyeztethető megegyezésre jutnak. Forgách pedig garantálta, hogy a megállapodás szerinti helyig megfelelő kísérettel fogja biztosítani a kivonuló cs. helyőrség útját és beleértve az elszállítható ágyúkat, lőszert és poggyászokat. A kivonulás határideje 1704. október 31. volt, de ha a császári helyőrség részben vagy egészben hamarabb is felkészül az útra, elhagyhatja a várost. A kapitulációs feltételeket egy a városfalakon kívül felállított sátorban vitatták meg, majd azt követően, hogy az egyezményt mindkét fél aláírta, a kassai helyőrség egy tisztje elvitte Rákóczihoz ratifikáció céljából. A nyilatkozat azt is tartalmazta, hogy az elvonulás előtt 8 nappal jegyzéket kell készíteni a Kassán lévő és átadásra kerülő eszközökről, továbbá a város átadása előtt 8 nappal a helyőrség Bécsbe küldhet egy főtisztet, hogy bejelentse a császári udvarnál a város feladását, valamint október végéig a kurucok nem akadályozzák az élelmiszerek vásárlását és városba hozatalát.[49]

Miután Forgách nem találta túlzónak a császáriak feltételeit, ezek mentén kidolgozták a kapituláció részleteit Forgách, valamint a helyőrség megbízottjai: Veterani alezredes és br. Johann Hermann Franz Nesselrode (más forrásokban Neszeroth, vagy Mesztoth), Deutschmeister-(Neuburg-)gyalogezredbeli főstrázsamester.[50] A

---

[46] Montecuccoli lehet, hogy nem értesült előléptetéséről, mert eddigi kutatásaim során csak olyan adatokat találtam, amely szerint a kapitulációig ezredesi rendfokozatot használ levelezésében. HU-MNL-OL G 15 (7. doboz. I.1. Capsula B. Fasc. 24. Forgách levele Rákóczihoz. Enyicke, 1704. szeptember 5.); AMK Tomus IV. Supplementum H. 1. a. II. (Missiles). 1704: Gróf Hercules Montecuccoli cs. kamarás, egy vértesezred ezredese, Kassa jelenlegi parancsnoka nyugtája („Sacrae Caesareae Majestatis Camerarius Actualis, unius Regiminis Catafractorum Colonellus et pro nunc Caschoviae Commendans"). Kassa, 1704. október 20.; Heckenast, 2005: 292.; Schmidt-Brentano, 2006: 66.

[47] HU-MNL-OL G 15 (7. doboz. I.1. Capsula B. Fasc. 24. Forgách levele Rákóczihoz. Enyicke, 1704. szeptember 5.)

[48] Heckenast, 2005: 456.; Schmidt-Brentano, 2006: 105.

[49] HU-MNL-OL G 15 (7. doboz. I.1. Capsula B. Fasc. 24. Forgách levele Rákóczihoz. Enyicke, 1704. szeptember 5., Forgách levele Rákóczihoz. Enyicke, 1704. szeptember 8.); AR II/I., 1871: 502–507.; Thaly, 1892: 230–232.

[50] Kassán 1703–1704 folyamán nem a korábbi Neuburg, ekkor már Thüngen-gyalogezred (a későbbi cs. kir. 20. gyalogezred), hanem a Deutschmeister, vagy ahogyan több más korabeli forrásban szerepel, Neuburg-

császáriak a tárgyalások során javaslatot tettek arra, hogy fogolycsere keretében engedjék el a kurucok a Montecuccoli-vértesezred, valamint a kassai helyőrség fogságban lévő tisztjeit és katonáit. Forgách azonban – mivel nem volt a császáriak fogságában kellő számú kuruc hadifogoly – csak Anton Gerlich/Görlich kapitánynak, a Montecuccoli-ezred tisztjének szabadon engedésébe egyezett bele Bercsényi Lászlóért és három fogságban lévő debreceni polgárért cserébe. Ezt követően szeptember 23-ára sikerült megállapodni a kapitulációról, amelyet Forgách, valamint a kassai cs. helyőrség parancsnoki kara (Montecuccoli ezredes, Veterani alezredes, Nesselrode és de Bozzy/Poczÿ főstrázsamesterek) kölcsönösen aláírt és kicserélt.[51]

Az egyezmény három kapitulációs szerződést tartalmaz:

1. a császári helyőrség 23 pontból álló kapitulációs szerződése;
2. a Kassára húzódott egyházi, főúri és nemesi rendek 4 pontból álló kapitulációs szerződése, amelynek értelmében azok, akik Rákóczira letették a hűségesküt, szabadok lesznek és mindenüket visszakapják, akik viszont a császáriakkal el akartak vonulni, azok szabadon megtehették;
3. Kassa szabad királyi városának 7 pontból álló kapitulációs szerződése, amely a törvények és a város privilégiumai alapján biztosította a város kiváltságait és a vallás szabad gyakorlását.

Az egyezmény végéhez egy megtartási záradékot csatoltak, amely kikötötte, hogy az egyezményt II. Rákóczi Ferenc fejedelemnek kellett ratifikálni.[52] Ebből a kapitulációs okmányból – amelyet Thaly részletesebben bemutatott[53] – most azokat a császári helyőrség ellátását és kivonulását szabályozó fontosabb pontokat ismerte-

gyalogezred (később cs. kir. 4. Hoch- und Deutschmeister-gyalogezred) egységei szolgáltak. Az ezred kétféle elnevezésének az a magyarázata, hogy az ezred alapítója és első tulajdonosezredese Franz Ludwig rajnai palotagróf, Neuburg hercege volt. Ennek Deutschmeister/Neuburg-gyalogezrednek volt a főstrázsamestere a későbbi császári tábornagy Johann Franz Hermann Nesselrode zu Roth und Grimberg (1671. március 13. – 1751. február 2.), akit a Kassáról való kivonulás után nem sokkal előléptettek alezredessé és 1705 elejétől már bizonyosan a Virmond-gyalogezred, a későbbi cs. kir. 16. gyalogezred vezénylő alezredese, majd ezredese, azaz ezredparancsnoka. HU-MNL-OL-G 27 (2. doboz. V.1.c. Béke és fegyverszüneti tárgyalások iratai. 1704: „Puncta Capitulationis" s. d. (A kassai kapituláció pontjai. Keltezetlen, egykorú fogalmazvány) 39–44. p.); AMK Tomus IV. H.III/2. pur. 33. Protocollum Sessionum et Determinationum Magistratualium, ac aliorum Actorum Juridicorum de Anno 1704. et 1705. 90. fol.; Mészáros, 2005: 817.; Neues Preussisches Adels-Lexikon III., 1837: 455–456.; Schmidt-Brentano, 2006: 68.; Wrede I., 1898: 138–146., 224–231., 256–263.; AT-OeStA/KA ZSt HKR HR Bücher 0427 – Protokoll-Registratur VIII-XII – 1704. 08-12. 1123., 1261., 1275–1277. fol. [online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/KA_HKR_427_1704R/?pg=349&layout=s, https://library.hungaricana.hu/hu/view/KA_HKR_427_1704R/?pg=485&layout=s, https://library.hungaricana.hu/hu/view/KA_HKR_427_1704R/?pg=500&layout=s, https://library.hungaricana.hu/hu/view/KA_HKR_427_1704R/?pg=501&layout=s, https://library.hungaricana.hu/hu/view/KA_HKR_427_1704R/?pg=502&layout=s – utolsó megtekintés: 2022. október 3.]

[51] HU-MNL-OL G 15 (7. doboz. I.1. Capsula B. Fasc. 24. Forgách Simon levele Rákóczihoz a kassai kapitulációs megállapodásról és a fogolycseréről. Enyicke, 1704. szeptember 18.); HU-MNL-OL-G 27 (2. doboz. V.1.c. Béke és fegyverszüneti tárgyalások iratai. 1704: „Puncta Capitulationis" s. d. (A kassai kapituláció pontjai. Keltezetlen, egykorú fogalmazvány) 18–29. p.); AR I/IV., 1875: 100–104.; Thaly, 1892: 232–234.; Wrede I., 1898: 138–146.

[52] Thaly, 1892: 234.

[53] Thaly, 1892: 234–237.

tem röviden, amelyek egyrészt a város kuruc kézre kerülése, másrészt a bemutatásra kerülő dokumentumok megértése szempontjából fontosak:

- A teljes császári helyőrség, azaz a lovas- és gyalogsági alakulatok, tüzérek, valamint gróf Barkóczy Ferenc[54] és báró Gombos Imre[55] tábornokok fegyvereiket és zászlóikat megtartva, fejenként 30 töltéssel, magyar katonai kíséret mellett a Jablunkai-hágón keresztül Sziléziába, Teschenbe szabadon elvonulhat.
- Az erősséget épségben kell átadni 1704. október utolsó napján, azonban a Montecuccoli-vértesezred köteles már október 1-jén elhagyni Kassát, ha Rákóczi ratifikációja addig megérkezik. A Montecuccoli-vértesek a gyalogság és a tüzérek kivonulását nyugodtan, táborozva várják meg és addig nem léphetnek harcba a kurucok ellen, amíg a teljes cs. helyőrség meg nem érkezik Sziléziába. Ha a cs. gyalogság már október 15-én kivonul a városból, akkor a Montecuccoli-vértesek kötelesek őket bevárni és együtt mennek tovább Sziléziába.
- A helyőrség magával vihetett 8 általa szabadon választhatott nagyobb tábori ágyút és két kis bombavető mozsarat, 20-20 lövésre való lőporral, golyóval és bombával, amelyek szállítására a kuruc hadvezetés előfogatokat biztosított.
- A kivonuló császári katonaság hintói és szekerei elé megfelelő számú és bizonyos helyeken felváltásra kerülő előfogatot biztosítanak. A kivonuló császáriak csak a saját tulajdonukat vihetik el, de mását nem.
- Forgách ígéretet tett arra, hogy nem fogja a kivonuló cs. altiszteket és gyalogságot a kuruc hadseregben való szolgálattételre kényszeríteni az elvonulás idején, sőt az önként ajánlkozókat sem fogadja fel, ellenben az esetleg átszökő katonákat kiadja a császáriaknak.
- A kivonulás menetét is szabályozta az egyezmény; a napi menettáv 2–3 mérföld, míg a negyedik napon pihenő következik. Jablunkáig élelmezést és lótápot biztosítanak, a tiszteknek pénzért, a legénységnek ingyen.
- A város bástyáin és hadszertáraiban található lövegekről, fegyverekről és hadfelszerelésről, az éléstárakban található élelmiszerekről és tárgyakról, a kamarai és országos levéltárak iratairól a két fél által kijelölt biztosoknak leltárakat kell összeállítaniuk, és e lajstromok alapján történik majd meg ezek átadás-átvétele. Hasonló jegyzék alapján veszik majd át a cs. hadipénztárban található rézpénzt is. A kamarai levéltár aktáit a császáriak nem vihetik magukkal.
- A cs. helyőrség egy tisztje a kivonulás előtt 8 nappal elmehet Bécsbe, hogy bejelentse az udvarnak Kassa feladását.
- Általános és teljes fegyvernyugvást hirdetnek ki mindkét fél részéről, a cs. védősereg kivonulásáig a kurucok a cs. parancsnok engedélye nélkül nem járhatnak be a városba és a város kapuit a kivonulás befejezéséig csak legfeljebb 30–30 kuruc katona szállhatja meg.
- Szabályozták a város élelmezését is, hetente 52 vágómarhát hajthattak be a városba.
- A lőpor- és fegyverárusítást kivéve a városban szabadon lehetett kereskedni, de kémeket kiküldeni szigorúan tilos volt.

---

[54] Heckenast, 2005: 47–48.
[55] Heckenast, 2005: 161.; Schmidt-Brentano, 2006: 35.

- Az állatok takarmányozását az eddigi módon – azaz a fegyverszüneti megállapodásban foglaltak szerint – folytathatták.
- Kölcsönös hadifogolycserét hajtanak végre, a három kassai fogságban lévő debreceni polgár kivételével.[56]

1704. szeptember végétől elkezdődött tehát Kassa blokádjának utolsó szakasza, a város átadásának előkészítése. A kapitulációs okmányokat aláíró Forgách valamikor szeptember 25. után elhagyta Kassa térségét, hogy Miskolcot, Putnokot és Rimaszécset érintve felkeresse az ekkor éppen a sági táborban, majd a vihnyei fürdőben tartózkodó és Érsekújvár ostromára készülő Rákóczit. Kassára történő visszaútja során megállt birtokán Gács várában, ahol 1704. október 7-én tervezetet készített a kuruc hadsereg élelmezéséről és abrakkal való ellátásáról, valamint a vármegyék hadellátási szolgáltatásairól. Tervezete Kassa és Eperjes ostroma szempontjából is érdekes, mivel leírja benne, hogy a Kassa táján lévő hadak ellátását Zemplén és Sáros vármegyék biztosítják. Forgách távolléte idejére a körülzárás vezetésével gróf Csáky Mihály brigadérost, Szepes vármegye főispánját, Rákóczi lengyel hadainak főkapitányát bízta meg. Erre utal az ostromló hadak főhadbiztosának, Róth Jánosnak[57] Munkácsi János zempléni alispánhoz írott levele, amelyben egyrészt Forgách konyhájára élelmiszereket és bort kért, másrészt beszámolt arról, hogy Forgách Miskolcra ment, onnan pedig Sáros vármegyébe és maga helyett („maga képében") ott hagyta Enyickén Csákyt. (1. sz. dokumentum.). Kassáról egy másik fontos vendéget is fogadott ebben az időben II. Rákóczi Ferenc fejedelem a sági táborban, a védősereg megbízottjaként ugyanis Veterani alezredes elvitte neki a megadásról szóló okmányokat, amelyet Rákóczi ratifikált.[58]

A kapitulációs okmányok ratifikálásán túl fontos volt az is, hogy a kivonuló császári katonaság szállítását és élelmezését megszervezzék. Ennek biztosítása a katonai és polgári hatóságok közös feladata volt. Éppen ezért Forgách Simon el is rendelte 1704. szeptember 25-én Sáros vármegye számára, hogy az október 15-én Kassáról kimenő katonaság és polgári személyek ellátását Sziléziába vezető útjuk sárosi szakaszán biztosítsa. A levele mellékletében szereplő megállóhelyeken a vármegyének biztosítania kellett elegendő kenyeret, húst, sert, az állatoknak szénát és abrakot, valamint külön is gondoskodniuk kellett a tisztek ellátásáról. Forgách közölte ugyanakkor azt is, hogy a kimenő hadak ellátásáról kérjenek nyugtákat, mivel a rájuk fordított kiadásokat beszámítják a következő évi adóba, továbbá a kivonulók szállításáról is rendelkezett e levélben. Tájékoztatta Sáros vármegyét, hogy a németeket

---

[56] AR II/I., 1871: 502– 507.; Czigány, 2008: 332–333.; Thaly, 1892: 230–238.

[57] Heckenast, 2005: 367.

[58] HU-MNL-OL G 15 (7. doboz. I.1. Capsula B. Fasc. 24. Forgách Simon levele Rákóczihoz a kassai kapitulációs megállapodásról, az eperjesi kommendáns megnyerésére vonatkozó próbálkozásokról, valamint a Rákóczihoz tervezett útjáról. Enyicke, 1704. szeptember 25., Forgách Simon levele Bercsényi Miklós főgenerálishoz. Gács, 1704. október 6.); HU-MNL-BAZML-IV.2001.b. (Historicorum Tomus I. Fasc. 151. No. 151. Alimentatio Rakoczianorum 1704–1708. Benne: Róth János főhadbiztos levele Munkácsi János zempléni alispán számára. Enyicke, 1704. szeptember 27.); Bercsényinek Selmecről október 11-én Forgáchnak írott válasza: AR I/IV., 1875: 163–163.; AR III/I., 1978: 341–343.; Bánkúti, 1975: 56.; Bánkúti, 1976: 256–258.; Bánkúti, 1980: 173–175.; Forgách Simon emlékirata, 2004: 441.; Márki, I. 1907: 361.; Thaly, 1892: 237–238.

szállító „Alsó Vármegyék”[59] szekereinek és igásállatainak felváltása a Szepes vármegyei Kluknón[60] és a szomszédos falvakban fog megtörténni. Ennek érdekében a vármegyének gondoskodnia kellett arról, hogy a mellékletben szereplő, rá kivetett szekereket és igásállatokat hiánytalanul biztosítsa, hogy a saját, valamint Gömör és Szepes vármegyék és a szabad királyi városok által kiállított szekerekkel és igásállatokkal együtt felválthassa ezen „Alsó Vármegyék” szekereit és igavonóit. A Sáros, Gömör és Szepes vármegyei, valamint a (felső-magyarországi) szabad királyi városok által kiállított szekerek és igavonók Kluknótól a Liptó vármegyei Hibbéig[61] szállítják majd a kassai németeket, ott fogják őket felváltani a Liptó, Árva, Turóc és Trencsén vármegyékből kiállított szekerek és igásállatok. Azonban arra is felhívta a figyelmüket, hogy ha a vármegye mulasztása miatt a katonaság tovább kénytelen tartózkodni a vármegye területén, ennek kiadásaiért a fejedelem nem fogja kárpótolni őket, hanem ezt teljesen a vármegye tisztviselőinek fogják felróni. A levélhez csatolt mellékletből az is kiderült, hogy csak Sáros vármegyének a szállításhoz 50 lovat, 120 négyökrös szekeret, valamint 170 igásállatot kellett biztosítani, a kassai helyőrség pihenőhelyéül pedig két állomáshelyet jelöltek ki Sárosban, ahol gondoskodni kellett az ellátásukról.[62]

Úgy tűnik azonban, hogy a vármegyéknek, köztük Sárosnak sem sikerült időre összegyűjteni a szállításhoz szükséges szekereket és vonómarhákat. Ez derül Forgách október 15-én, Enyickén kelt leveléből, amelyben egyrészt arról tájékoztatta Sáros vármegyét, hogy bár a németek készen álltak a kivonulásra, ezt azonban október 20-ára kellett halasztani, hogy addigra mind a szekerek, mind a császáriaknak járó pénzbeli tartozások meglegyenek, másrészt figyelmeztette is a megyét, hogy a rá kivetett szekereket és állatokat október 20-ára gyűjtse össze „Lengyel Klukkó” tájára. Forgách a megyék késlekedéséről Rákóczit is tájékoztatta, aki október 18-ai, Vihnyén kelt levelében figyelmeztette Sáros vármegyét, hogy ha a fenyítést el akarja kerülni, a rá kirótt szekereket és vonómarhákat késedelem nélkül állítsa ki és gyűjtse össze.[63]

A szállítóeszközök és igásállatok mellett az utak állapotára is figyelni kellett az ilyen műveletek során, ezért adott utasítást az Eperjes alatt, Sebesen tartózkodó csicseri Orosz Pál generális-főstrázsamester 1704. október 5-én Sáros vármegyének arra, hogy mivel a kassai németek Sáros vármegyén is keresztül fognak vonulni, azokat a rossz utakat és hidakat, amelyek az elvonuló német katonaság útvonalán találhatóak, mielőbb javítsák meg.[64] A császári katonaság kivonulásának előkészíté-

---

[59] A levélben ezek a vármegyék nincsenek felsorolva, de valószínűleg a Kassa környéki délebbi vármegyékről (Abaúj, Torna, stb.) lehetett szó és az ő szekereiket és állataikat váltotta fel Kluknón a Gömör, Sáros, Szepes vármegyék és feltehetően a felső-magyarországi szabad királyi városok által kiállított kontingens.

[60] szlovákul Kluknava, ma Szlovákia

[61] szlovákul Hybe, ma Szlovákia

[62] ŠAP Šarišská župa (Sáros vármegye) 1561–1789. I. Protocollum Comitatus Sarosiensis. Inv. č. 22. (Proth. 21.) 1703–1706. Az 1704. október 6-án, Nagysároson tartott megyegyűlés jegyzőkönyve. 238–242. p.

[63] ŠAP Šarišská župa (Sáros vármegye) 1561–1789. I. Protocollum Comitatus Sarosiensis. Inv. č. 22. (Proth. 21.) 1703–1706. Az 1704. november 10-én, Alsebesen tartott megyegyűlés jegyzőkönyve. 269–271. p.,

[64] ŠAP Šarišská župa (Sáros vármegye) 1561–1789. I. Protocollum Comitatus Sarosiensis. Inv. č. 22. (Proth. 21.) 1703–1706. Az 1704. október 6-án, Nagysároson tartott megyegyűlés jegyzőkönyve. 246. p.; ŠAP Šarišská župa (Sáros vármegye) 1561–1789. III. B. Acta politica. b. Spisy. 1704: 9/pol/1704. Csicseri Orosz Pál levele Sáros vármegyéhez a kassai németek kivonulása ügyében. Sebes, 1704. október 5.

séhez hozzátartozott az esetleges közlekedési nehézségek megoldásán túl bizonyos pénzügyi kérdések megoldása is, mint például a katonasággal szembeni adósságok kifizetése. Ennek fontosságára Orosz Pál is felhívta többek között Kassa város tanácsának, valamint Sáros vármegye közönségének a figyelmét is 1704. október 3-án Sebesről keltezett leveleiben, amelyre a Kassa város tanácsa október 6-án válaszolt, míg Sáros vármegye szintén aznap, a Nagysároson tartott megyegyűlésen foglalkozott a kérdéssel.[65]

Október közepére a kassai helyőrség felkészült a város elhagyására és a kapituláció végrehajtására. A város átadásának közeledtével, az ostromzár két legmagasabb rangú kuruc katonai parancsnoka, gróf Forgách Simon tábornagy és csicseri Orosz Pál generális-főstrázsamester ismét Kassa alatt táborozott. Ezt támasztja alá, hogy Róth János hadbiztos levélben fordult Munkácsi János zempléni alispánhoz, amelyben közölte, hogy mindkét generális Enyickén tartózkodik és kérte Munkácsi alispánt, hogy ismerve Abaúj vármegye nyomorult állapotát, küldjön a tábornokok konyhájára tyúkot, ludat, vajat, és egyéb, a konyhára való szükséges dolgokat, továbbá valami jó bort és vagy 100 köböl zabot is küldessen Kassa alá. (2. sz. dokumentum.). Az enyickei tartózkodásukról szóló közlést egy Orosz Pál generális által aláírt és megpecsételt utasítás is megerősíti, amelyet Enyickén, 1704. október 18-án adott ki.[66]

A kapitulációs egyezmény értelmében a helyőrség egy tisztje, Veterani alezredes elhagyhatta Kassát, hogy megvigye a császári és királyi udvar számára a megadás hírét. Az alezredest október 22-én Rákóczi látta vendégül ebéden a vihnyei fürdőben, majd innen október 27-én érkezett meg Bécsbe. A Montecuccoli főparancsnoksága alatt álló császári védősereg kapitulációs egyezményben foglaltakhoz képest néhány nap késéssel, október 20-án vonult ki Kassáról. A város kulcsait a felső kapunál adták át a Forgách tábornagy vezette kuruc ostromló seregnek. Másnap, október 21-én vonult be a városba a magyar katonaság, az ágyúk díszsortüze mellett elhangzott a Te Deum laudamus, majd Kassa lakossága hűségeskü tett Rákóczira. A mintegy 1400 főnyi német katonaság a Jablunkai-hágó felé vonult ki az országból. Velük együtt hagyta el a várost a császári szolgálatban maradó báró Gombos Imre generális-főstrázsamester, míg id. gróf Barkóczy Ferenc Zemplén vármegyei főispán és felső-magyarországi vicegenerális – mások mellett – Rákóczi szolgálatába állt, hogy azután a kuruc állami katonai és politikai hierarchiájának csúcsára jutva szenátor és tábornagy legyen később.[67]

---

[65] ŠAP Šarišská župa (Sáros vármegye) 1561–1789. I. Protocollum Comitatus Sarosiensis. Inv. č. 22. (Proth. 21.) 1703–1706. Az 1704. október 6-án, Nagysároson tartott megyegyűlés jegyzőkönyve. 242–245. p.; AMK Tomus II. Collectio Schwartzenbachiana. II. b. Schwarzenbachiana. 12211. Kassa szabad királyi város tanácsának levele csicseri Orosz Pál generális-főstrázsamesterhez a kassai helyőrség adósságainak rendezése ügyében. Kassa, 1704. október 6., 12232. Csicseri Orosz Pál generális levele Kassa szabad királyi város tanácsának a kassai helyőrség adósságainak rendezése ügyében. Sebes, 1704. október 3.

[66] HU-MNL-BAZML-IV.2001.b. (Historicorum Tomus I. Fasc. 151. No. 151. Alimentatio Rakoczianorum 1704–1708. Benne: Róth János főhadbiztos levele Munkácsi János zempléni alispán számára. Enyicke, 1704. október 15.); HU-MNL-BAZML-IV.2005.b. („Quietantiae Perceptorales." 2. doboz. Loc. 212. 1704. év. Kassai blokád: Orosz Pál generális nyugtája. Enyicke, 1704. október 18.9

[67] HU-MNL-OL G 15 (7. doboz. I.1. Capsula B. Fasc. 24. Forgách Simon levele Rákóczihoz a kassai kapitulációs megállapodásról, az eperjesi kommendáns megnyerésére vonatkozó próbálkozásokról, valamint a Rákóczihoz tervezett útjáról. Enyicke, 1704. szeptember 25.); AMK Tomus IV. Supplementum H. 1. a.

Kassán nagy hadizsákmány jutott Rákóczi birtokába, ugyanis a városfalakon és a hadiszertárakban mintegy 150 ágyú, köztük sok faltörő löveg, mintegy 600 mázsa lőpor, 15–20000 különféle méretű ágyúgolyó és bomba, mintegy másfélezer puska és karabély, valamint sok egyéb hadianyag volt megtalálható, amely jelentősen növelte a kuruc hadsereg felszereltségét. Különösen a nehéz ostromlövegekre és lőporra volt Rákóczinak szüksége, hogy ezeket Lipótvár ostrománál használja fel, de részben a lövegek állapota, részben a rossz útviszonyok és a szállítási nehézségek miatt nem értek időben a vár alá.[68]

3. Hadszervezés és regularizálás 1704 őszén Felső-Magyarországon

1704 őszén a kuruc hadsereg modernizálási törekvéseinek egyik mintaterepe volt Felső-Magyarország. Miután a Kassa és Eperjes alatt táborozó erők képezték az Erdélybe vonuló kuruc haderő jelentős részét, ezért a fennmaradt vármegyei és szabad királyi városi dokumentumok alapján érdemes foglalkozni az itt állomásozó kuruc haderő szervezési és regularizálási kérdéseivel, amelyek közül jelen tanulmányban hármat érintek röviden.

3.1. A felső-magyarországi kuruc haderő élelmezése és fegyelmi állapota az egykorú zempléni dokumentumok tükrében

Azzal egy időben, hogy a kuruc haderő bevonult Kassára, máris kiadták azokat a parancsokat, amelyek a következő évi erdélyi hadjárat előkészítését, és ennek részeként a magyarországi csapatoknak az ostromgyűrűbe zárt Szatmár, illetve Erdély felé történő átcsoportosítását, valamint az átvonuló egységek ellátásának a biztosítását szolgálták. 1704. október 20-án kapta meg Orosz Pál generális Rákóczi parancsát az Erdélybe való bevonulásra, amelyről Orosz az immár elfoglalt Kassán, október 21-én kelt levelében tájékoztatta Zemplén vármegyét. Levele szerint biztos volt abban, hogy a megye megkapta Forgách „főgenerális" hivatalos értesítését arról, hogy neki „nemes Erdély Országában" kell bevonulni, amelyről előző nap kapott parancsot. Hogy ennek eleget tehessen, kérte a megyét, hogy biztosítson 15000 ember ellátására elegendő szénát, abrakot, húst és kenyeret, küldjön a hadak elé előzetesen hadbiztosokat, valamint jelöljön ki állomáshelyeket is. Amennyiben ezeknek

II. (Missiles). 1704: Gróf Hercules Montecuccoli cs. kamarás, egy vértesezred ezredese, Kassa jelenlegi parancsnoka nyugtája. Kassa, 1704. október 20.; Tomus IV. H.III/2. pur. 33. Protocollum Sessionum et Determinationum Magistratualium, ac aliorum Actorum Juridicorum de Anno 1704. et 1705. 128. fol.; OSZK Kt. Fol. Hung. 1389. Eredeti okmányok. III. kötet. 1704: III. b. Esterházy Pál levele csábrági Koháry Istvánnak Murány és Szitnya örökös urának, cs. kir. tanácsosnak, kamarásnak, generálisfőstrázsamesternek, et Partium Regni Hungariae Trans Danubianarum Confiniorumque Antemontanorum Vice Generali Capitaneo. Bécs, 1704. október 25. 249–251. fol.; AR I/IV., 1875: 168–171.; AR II/I., 1871: 507–508.; AR III/I., 1978: 341–343.; Heckenast, 2005: 292.; Schiessler Gáspár emlékirata, 2004: 465.; Thaly, 1892: 238.

[68] AR II/I., 1871: 507–508.; AR III/I., 1978: 344–345.; Thaly, 1892: 238–239.

nem tenne eleget a megye, s emiatt „az Vitézlő Rendtül" bármilyen túlkapást szenvedne el, azt magának köszönheti majd. (3. dokumentum)[69]

Forgách október 22-én Kassáról hasonló tartalmú levelet intézett Zemplén és Szabolcs vármegyékhez, amelyekben közölte, hogy hadaival Erdélybe kell vonulnia, és hogy ezek közül néhány ezredet előreküldött. Ezek november 1-jén jelennek majd meg a vármegyékben, ott beszállásolnak a Forgách által kijelölt helységekbe, ahol várva a további parancsra később csatlakoznak hozzá. Az érintett ezredeket természetesen a vármegyéknek kell ellátniuk. Meghagyta továbbá, hogy mivel ő maga is a vármegyéken vonul majd át a mellette lévő hadakkal, így 15000 ember ellátásáról kell majd gondoskodniuk. Zemplénnek az alábbi előreküldött ezredeket kellett elszállásolni és ellátni: Monaki Ferenc[70] lovasezrede, állomáshelye: Megyaszó és Csanálos; Nádaskay György[71] lovasezrede, állomáshelye: Monok, Szerencs, Ond, Golop; Luby György[72] lovasezrede, állomáshelye: (Zemplén-)Agárd, Pácin, Cigánd, Karcsa. (4. dokumentum) Szabolcs vármegyének az alábbi előreküldött ezredeket kellett elszállásolni és ellátni: Vitárius/Vitális János[73] ezrede,[74] állomáshelye: Bőcs,[75] Gesztely, Hernádnémeti;[76] Soós János ezrede, állomáshelye: (Tornyos-)Pálca, Mándok, (Tisza-)Bezdéd; Kenyheczi János[77] gyalogezrede, állomáshelye: Szentmihály,[78] (Tisza-)Dada; Szinai Mihály[79] gyalogezrede, (Tisza-)Eszlár, (Tisza-)Lök.[80]

A felső-magyarországi kuruc haderő Erdély felé történő átvonulásáról a katonai parancsnokok utasításain túl az egykorú hadellátási források is tanúskodnak. Így Orosz Pál generális és lovasezrede Forgách parancsára 1704. október végén – november elején vonult át Kassa térségéből a Tiszántúlra Szatmár ostromához. Ezt támasztja alá egy Sátoraljaújhely mezőváros főbírája és esküdtjei által 1705. május

---

[69] HU-MNL-BAZML-IV.2001.b. (Autographa Hungarorum II. Szám nélküli iratok. Csicseri Orosz Pál generális-főstrázsamester levele Zemplén vármegyéhez, amelyben közli, hogy Forgách Simon parancsára Erdélybe kell bevonulni és a vármegye biztosítson 15000 ember számára ellátást. Kassa, 1704. október 21.); Czigány, 2008: 333.

[70] Heckenast, 2005: 291

[71] Uo. 296.

[72] Uo. 272.

[73] Uo. 460–461.

[74] Ez az ezred egyes adatok szerint Orosz Pál lovasezrede volt, amelynek ezredtulajdonosa Orosz Pál generális, míg vezénylője hol ezredesként/főkapitányként, hol alezredesként/vicekapitányként említve Vitárius/Vitális János volt. HU-MNL-BAZML-IV.2001.p. (Mondy Miklós által rendezett iratok. 2. csomó. No. 192. Extractus Erogationis ex parte Inclyti Comitatus Zempliniensis, 1704.); Heckenast, 2005: 461.; Oláh, 2021b: 245–247.

[75] Részben Borsod, részben Zemplén vármegyei helység.

[76] ezek nem szabolcsi, hanem zempléni helységek

[77] Heckenast, 2005: 228.

[78] Ma Tiszavasvári része.

[79] Heckenast, 2005: 416.

[80] HU-MNL-BAZML-IV.2001.b. (Historicorum Tomus I. Fasc. 151. No. 151. Alimentatio Rakoczianorum 1704–1708. Benne: Gróf Forgách Simon levele Zemplén vármegye számára, Erdélybe vonuló csapatai ellátása tárgyában. Kassa, 1704. október 22.); HU-MNL-SzSzBML-IV.A.1.b. (Fasc. 5. No. 33. Gyürky Pál rendelete Szabolcs vármegyének, amelyben közli, hogy Rákóczi Forgách Simon főgenerális mellé rendelte, akinek a parancsára átjött a Tiszán azért, hogy felszólítsa a vármegyéket a nemesi felkelések táborba szállására, valamint arra, hogy az alakulataiktól elszökött katonákat kényszerítsék a visszatérésre. Levele végén utasítást adott arra is, hogy biztosítsanak majd Forgách Tiszántúlra átkelő törzsének és seregének megfelelő állomáshelyeket és ellátást. Bogdány, 1704. november 7.); Adalékok II. Rákóczi Ferencz felkeléséhez Szabolcsvármegye levéltárából. II., 1909: 290–292.; Czigány, 2008: 333.

11-én kiadott hadellátási jegyzék, amely szerint november 4-én Orosz Pál Bútevő nevű lovas hadnagya 11 katonával megszállt két éjszakára, majd november 14-én egy éjszakára megállt a városban a generális társzekere – amelyet a város hat ökörrel (Sáros-)Patakig vontatott – és 20 fő, valamint egy Kovács János nevű hadnagy. Őket a jegyzékben feltűntetett értékű hússal, kenyérrel, borral, sörrel, illetve a lovaknak takarmánnyal (szénával és zabbal) kellett a városnak ellátni. Orosz Pál ettől kezdve a Tiszántúlon, Szatmár térségében állomásozott az 1704. évi hadműveletek további részében és Forgách Simon beérkezéséig irányította Szatmár blokádját, továbbá ő kötötte meg az első kapitulációs egyezményt is a császári védősereggel 1704. november 26/27-én.[81]

Orosz Pál Szatmár alá történt elvezényléséhez kapcsolódó érdekes forrás II. Rákóczi Ferenc Semptén,[82] 1704. november 24-én kelt levele, amely arra utal, hogy a generális megbántva érezhette magát áthelyezése miatt és ezért a fejedelemhez fordult. Rákóczi ugyanis arról írt, hogy megkapta Orosz Pál három rendbeli levelét, és ami a generális továbbvonulását illeti, mindenről ő maga adott utasítást Forgách Simon tábornagynak. Ebből fakadóan Orosz a tábornagyhoz folyamodva, az ő parancsaiból ismerheti meg, hogy mihez tartsa magát, továbbá Rákóczi arra is utasította, hogy további rendelkezéséig Forgáchnak kell, hogy engedelmeskedjen. A fejedelem ugyanakkor elismerte Orosz Pál érdemeit Kassa elfoglalásában és egyben reményét fejezte, hogy Szatmár alatt is sikerrel jár, sőt épp Kassa alatti érdemei miatt rendelték őt Szatmár blokádjának élére. („Mivel pedig Kegyelmed Serény vigyázása által lett meg Kassának is feladása nem kétljük mindazt fogja Szatmár (Szathmár) körül is elkövetni, hogy amelyet Sok Tiszteink asseg/qnálni[83] kívántanak szerencsétlenségeket Kegyelmed szerencsés industriaja[84] supbealni[85] fogja érdemeinek promotiojának[86] merementumával,[87] ez az oka hogy oda is nem más hanem Kegyelmed rendeltetett keze alatt lévő hadainkkal."). Levele végén Rákóczi a kassai fegyverszünettel kapcsolatban megjegyezte, hogy erről tájékozódott, valamint Forgách külön is tájékoztatta, és a fejedelemnek nincs semmilyen észrevétele, vagy elmarasztalása Orosz Pál ellen, sőt reméli, hogy a generális folytatni fogja eddig hasznos fáradozásait a közjóért és saját neve becsületének növekedéséért.[88]

---

[81] HU-MNL-BAZML-IV.2001.p. (Mondy Miklós által rendezett iratok. 2. csomó. No. 192.) (Az irat tanúsága szerint csicseri Orosz Pál generális 1704. december 9-én a Szatmár vármegyei Csengerben tartózkodott.); HU-MNL-BAZML-IV.2005.a. (U. Loc. 147. No. 1. Ujhely oppidi in militiam Rakoczianam expensae. 1704. /helyesen: 1705. május 11., ill. 1706./); Oláh, 2020: 72–74.

[82] Sempte: szlovákul Šintava, ma Szlovákia, a kuruc korban is szerepet játszó vára romja ma Szered (szlovákul Sereď) közigazgatási területén található. Rákóczi, valamint gróf Bercsényi Miklós és a fejedelem francia hadmérnökei a levél írásának idején, 1704. november 23–25. között tartózkodtak Semptén, hogy a körülzárt Lipótvár szabályos ostromát előkészítsék. Markó Árpád: Felvidéki hadiesemények 1704. november–decemberében. (Érsekújvár, Lipótvár ostroma, a jakabfalvi ütközet).:In: Markó, 2003: 94–109.

[83] asseg/qnálni (talán assequor, lat.): megnyerni

[84] industriája (industria, lat.): tevékenysége, iparkodása

[85] sup(b)pleál (sup(b)-pleo, lat.): pótol, kiegészít

[86] promotójának (promotio, lat.): előmenetel, előmozdítás

[87] merementumával (merementum, lat.): érdemével(?)

[88] HU-MNL-OL-G 19 (17. doboz. II.3.b. Levélfogalmazványok 1692–1707. 1704: II. Rákóczi Ferenc levele csicseri Orosz Pál generális-főstrázsamesterhez. Semptei tábor, 1704. november 24. /fogalmazvány/)

Zemplén vármegye számára nemcsak a területén áthaladó, vagy ott állomásozó hadak élelmezése jelentett állandó feladatot, hanem a szökött, vagy csellengő kuruc katonák elfogása is, amely komoly és folyamatos nehézséget okozott a kuruc hadvezetés számára a Rákóczi-szabadságharc alatt. A zömmel irreguláris egységekből álló kuruc hadseregben a szabadságharc kezdetétől nagy gondot jelentett, hogy gyakran és nagy mértékben fordultak elő szökések és parancsmegtagadások, amelyek jelentősen rontották a hadsereg harcértékét. Az egykorú forrásokban olvashatjuk, hogy a kuruc hadvezetés gyakran a polgári közigazgatás segítségét kérte a katonaszökevények felkutatásában és elfogásában, és ez a jelenség Kassa és Eperjes 1703–1704. évi blokádja idején is megfigyelhető volt. A korábbi főparancsnok, Orosz Pál is több levelében hívta fel a vármegyei hatóságok – így Sáros és Zemplén – figyelmét a katonaszökevények elleni fellépésre, de maguk a vármegyék is panaszkodtak a fegyelmezetlen, fosztogató kuruc katonák miatt. Ugyanakkor az is többször előfordult, hogy csicseri Orosz Pál és Forgách Simon a környező vármegyék (pl. Abaúj, Borsod, Zemplén, Sáros) iránt volt panasszal, amiért nem üldözik szorgosan és erélyesen a katonaszökevényeket, illetve nem segítik az „Armásokat",[89] akiket a katonaszökevények üldözésére küldtek ki. Forgách, aki több levelében panaszkodott a fejedelemnek arra, hogy a vitézlő rend otthon hever, nincs kedve harcolni és a vármegyék nem üldözik erélyesen a nemeseket és katonákat, egy 1704. augusztus 26-ai levelében így írt erről: „Valóban megpirongattam az ide való Vármegye [t. i. Borsod] tiszteit, mert annyi az szökött katona mégis csak üresek az büntetőfák."[90]

---

[89] Armás vagy ármányos kapitány olyan tulajdonképpen tábori csendőri/katonai rendészeti feladatot ellátó katonatiszt a kuruc hadseregben, akinek a katonaszökevények üldözése volt a feladata. Mészáros, 2006: 51–52.

[90] HU-MNL-OL G 15 (7. doboz. I.1. Capsula B. Fasc. 24. Forgách levele Rákóczihoz. Keresztes, 1704. augusztus 25.; Forgách levele Rákóczihoz. Miskolc, 1704. augusztus 26., Forgách levele Rákóczihoz. Enyicke, 1704. szeptember 8.); HU-MNL-BAZML-IV.2001.b. (Iratok. Fasc. 208. No. 112. Orosz de Csicser Paulus discendentes milites Rakoczianos ad Castra compellit. 1704., Fasc. 210. No. 205. Patentales Generalis Orosz de capiendis profugis Rakoczianis militibus 1704. (Benne: a) Csicseri Orosz Pál levele Zemplén vármegyének, amelyben közli, hogy noha korábban levele és pátense által megkereste a megyét az otthon lappangó, csellengő, elszéledt passus nélkül járó katonák és hajdúk elfogatása ügyében, mindazonáltal tisztjei naponként elpanaszolják, hogy a vármegye tisztjei az ilyenek felkutatásában, elfogatásában és átadásában restek, olyannyira, hogy ármásait kiküldve, amely katonákat a seregeikhez hajtottak, közülük sokan újra visszaszöktek és otthon lézengenek. Mindezért ismét elküldi a vármegyének pátensét, alázatosan kérve, hogy annak rendelkezéseit a megye szolgabírái hajtsák végre, hogy az ország szolgálata előmozdíttassék, mert ha megint katonáit kell kiküldeni, a vármegye nagyobb kárát látja. Nagyida, 1704. május 17., b) Csicseri Orosz Pál II. Rákóczi Ferenc fejedelem, Sáros vármegye örökös főispánja „egyik lovas ezerének actualis colonellusa, Somlyó végvárának főkapitánya és mezei hadainak egyik generálisa" pátense Zemplén vármegyének arról, hogy – amint már a korábbi pátenseiben eredménytelenül elrendelte – most is kötelességévé teszi Zemplén vármegyének, hogy a csellengő, lézengő, engedély nélkül eltávozott katonák és hajdúk üldözésében, elfogásában és hozzá küldésében minden erőt és eszközt vegyen igénybe. Nagyida, 1704. május 17.), Fasc. 217. No. 118. Forgách Simon levele Zemplén vármegye közönségének az Erdélybe vezényelt Soós János-, Monaki Ferenc-, Luby György-, Nádaskay György-, Vitárius János- és Kenyheczi János-ezredekből elmaradozott, elszökött és a vármegyében lappangó, a lakosságot prédáló, fosztogató katonák megfékezése, és az elmaradozott, lappangó katonák és hajdúk ezredeik után küldése, illetve a tolvajkodó egyének megbüntetése ügyében. Kassa, 1704. december 6.); ŠAP Šarišská župa (Sáros vármegye) 1561–1789. III. B. Acta politica. b. Spisy. 1704: 12/pol/1704. Csicseri Orosz Pál levele Sáros vármegyéhez az állítólag Kenyheczi János hajdúi által a „Peklini völgyön" tett kihágásokra, amelyben ismételten figyelmezteti a vármegyét, hogy a korábbi pátenseiben foglaltaknak megfelelően lépjen fel a szökött, kóborló katonák ellen. Nagyida, 1704. május 28.; 13/pol/1704. Csicseri

Mindezek alapján nem meglepő, hogy Eperjes bevételét követően, Forgách Simon kénytelen volt 1704. december 6-án egy újabb kemény hangú rendeletet kiadni Zemplén és Sáros vármegyék részére a katonaszökevényekkel szembeni fellépésről. Ebben utasítja a vármegyéket, hogy az Erdélybe vezényelt Soós János-, Monaki Ferenc-, Luby György-, Nádaskay György-, Vitárius János- és Kenyheczi János-ezredekből elmaradozott, elszökött és az érintett vármegyében bujkáló, fosztogató katonákat fékezzék meg, Az elmaradozott, lappangó katonákat és hajdúkat küldjék az ezredeik után, illetve a tolvajkodó, fosztogató katonákat fogják el és bűneik szerint büntessék meg, sőt akasztassák fel őket a vármegyék.[91] (6. dokumentum)

Az Erdélybe bevonulni készülő kuruc haderő fegyelmi és létszámbeli problémáiról, továbbá harcértékével kapcsolatos kételyeiről egyébként Forgách néhány nappal később Rákóczihoz írott levelében is beszámolt: „Megírtam előbb is Nagyságodnak hogy amely hadnak velem kellett volna be menni Erdélyben, kedvetlen és oszlik.… Nagyságod Szatmár (Szakmar) iránt az mind parancsol kapitulálni. Tudom az német reá nem áll, kire nézve semmi hadat onnét el nem vihetek, mert az ki Desperatioban[92] hozza az hadakozó embert, az csak nagy erővel és vigyázással legyen, mert Desperatus Miles desperate pugnat.[93] És így az Egész succursus[94] állana Kenyheczi (Kenihiczi) hajdúiból, Soós (Soos) ezeriből mely igen szép kevés, Lubyból (Lubÿbul), kinek nagyobb része elmaradt, Monoki az ki actu most is Betegen fekszik és Ezere itten lézeng. Evvel megbátorítom-é?, vagyis inkább Desperatioban hozom-é? Erdély (Erdilj) országát Nagyságod bölcs ítélete rajta."[95]

3.2. Császári katonák átcsábítása a kuruc hadakba, a Róth János György-féle reguláris gyalogezred szervezése

Az Erdélybe átvonuló kuruc haderő ellátásának megszervezése és fegyelmi helyzetének javítása mellett volt még egy kérdés, amelyet Kassa és Eperjes elfoglalásával összefüggésben meg kell említeni Forgách 1704. évi őszi–téli felső-magyarországi tartózkodása időszakából, mivel ez összefüggésben állt a kuruc állam hadseregmodernizálási törekvéseivel.

Forgách Simon, Rákóczi hadseregének elméleti téren talán legképzettebb tábornokaként, 1704 nyarán túl volt egy súlyos, kiábrándító kudarcon, a koroncói vereségen, ahol a legjobbnak tartott dunántúli kuruc csapatok szenvedtek súlyos vereséget a császáriaktól. Ez megerősítette benne azt az elhatározást, hogy a kuruc állam had-

---

Orosz Pál levele Sáros vármegyéhez a katonaszökevények üldözéséről. Nagyida, 1704. május 17., 79/pol/1704. Forgách Simon tábornagy levele Sáros vármegye közönségének. Kassa, 1704. december 6.; AR III/I., 1978: 337–338.; Czigány, 2021: 31–55.; Oláh, 2021b: 253–257.

[91] HU-MNL-BAZML-IV.2001.b. (Iratok. Fasc. 217. No. 118.); ŠAP Šarišská župa (Sáros vármegye) 1561–1789. III. B. Acta politica. b. Spisy. 1704: 79/pol/1704. Forgách Simon tábornagy levele Sáros vármegye közönségének. Kassa, 1704. december 6.

[92] desperatióban (desparatio, lat.): kétségbeesésben

[93] (lat.) kétségbeesett katona reményvesztetten harcol

[94] (lat.) segítség. Itt a levél kontextusa alapján az Erdélybe bevonuló magyarországi haderő azon részéről van szó, amelynek úgy tűnik, hogy egyenesen be kellett volna vonulnia a fejedelemségbe és nem vett volna részt a szatmári ostromzárban.

[95] HU-MNL-OL G 15 (7. doboz. I.1. Capsula B. Fasc. 24. Forgách levele Rákóczihoz. Gönc, 1704. december 13.)

seregét modernizálni kell, egy állandó hadsereg magvát képező, az állam által fenntartott és ellátott magasabb harcértékű reguláris ezredeket kell szervezni, amelyekben minél több, jól képzett, magas harcértékű külföldi (német) zsoldost kell alkalmazni, hogy a magyar katonaság megtanulja tőlük a reguláris hadakozás fortélyait. Forgách II. Rákóczi Ferenchez írott 1704. augusztus–szeptemberi leveleiben visszatérő elem, hogy nem tartotta sokra a kuruc haderő harcértékét, szégyenkezett azon, hogy a kis létszámú császári haderő meghátrálásra kényszeríti a magyarokat.[96]

Forgách alighogy megérkezett Kassa alá, máris hozzálátott egy reguláris gyalogezred szervezéséhez, amelynek legénységét részben a már meghódolt Szendrő és a még ostromzár alatt álló Kassa és Eperjes császári helyőrségeinek katonáiból,[97] részben pedig magyarokból tervezett kiállítani, akiket Abaúj, Zemplén, Gömör, Borsod, Sáros, Torna, Szepes, Liptó, Ung, valamint Nagy- és Kishont vármegyékből kívántak toborozni. A kuruc haderő fejlesztése, ütőképesebbé tétele érdekében ezért Forgách fontosnak tartotta, hogy minél több német katonát csábítson át titokban a két, még ellenálló császári helyőrségből a fejedelem zászlaja alá. Célját Rákóczi is támogatta, aki pénzt is biztosított felfogadásukra. Az ezred parancsnokának a Zemplén vármegyében birtokot szerzett volt császári tisztet, hotykai Róth János Györgyöt,[98] a török elleni visszafoglaló háborúk idején szervezett, majd feloszlatott Pálffy Miklós-féle reguláris hajdúezred volt alezredesét szemelte ki, akivel 1704. szeptember 2-án állapodott meg egy reguláris gyalogezred szervezéséről. Az ezredessé kinevezett Róth Rákóczi parancsára hajdúival Bártfa városába szállásolt be, innen irányítva az ezred szervezését, amely egyébként a tervek szerint 12 századból állt volna és négy század alkotott volna egy zászlóaljat. Az ezredből egyébként 1704. október–november folyamán az ezredtörzs és két század Bártfán,[99] két század Kisszebenben[100] állomásozott.[101]

---

[96] Forgách Rákóczihoz írott leveleiben sokat panaszkodott a kuruc katonaság harckészségére, harcértékére, valamint fegyelmi problémáira. 1704. augusztus 25-én Mezőkeresztesről (Borsod vm.) ezt írta a fejedelemnek: „Se Kövesden se itten süt [sőt] labancnak(?) előtalálván mondja másutt is az katonaság nem akar fölülni, csak bujkálnak." Egy érdekes adatot is rögzít ugyanakkor Forgách ebben a levelében, mivel leírta, hogy a mezőkeresztesi mezőn táborozott mindenfajta kíséret nélkül egy 100 emberből álló, két zászlóalja (sereg vagy század) tatár, akik Rákóczihoz igyekeztek, hogy mellette harcoljanak, és akiknek egy Ali nevű ember volt az elöljárója. Forgách ezek kapitányává Pogány Ádámot tette, akiről ezt írta: „Mert ábrázatban, Neve, Lovaglás, sőt, más természetben is ő kegyelme igen hasonlít hozzájuk." Forgách egy másik, szeptember 8-i levelében pedig így fakadt ki Abaúj és Zemplén vármegyékre: „Noha Zemplén (Szempliny) és Abaúj (abauj) Vármegyéknek írtam de nem tudom mit gondol Ez az mi nemzetünk csak az otthon való ülésben gyönyörködik, se katona se nemes szívesen nem siet az táborra." HU-MNL-OL G 15 (7. doboz. I.1. Capsula B. Fasc. 24. Forgách levele Rákóczihoz. Keresztes, 1704. augusztus 25., Forgách levele Rákóczihoz. Miskolc, 1704. augusztus 26., Forgách levele Rákóczihoz. Enyicke, 1704. szeptember 8.); Czigány, 2008: 334.; Markó Árpád: A koroncói csata: In: Markó, 2003: 63–93.; Ságvári, 2002: 189–201.

[97] Czigány István felhívja a figyelmet arra, hogy ezek a császári katonák – különösen a szabadszázadok legénysége – azért is voltak alkalmasak arra, hogy megpróbálják az átállításukat, mert régóta szolgáltak Felső-Magyarországon, sokan megtanulták a magyar nyelvet és többen a környékről is nősültek. Czigány, 2008: 334.

[98] Heckenast, 2005: 367.; Kovács, 2012: 79–100.

[99] szlovákul Bardejov, ma Szlovákia

[100] szlovákul Sabinov, ma Szlovákia

[101] HU-MNL-OL G 15 (7. doboz. I.1. Capsula B. Fasc. 24. Forgách levele Rákóczihoz. Keresztes, 1704. augusztus 25., Forgách Simon levele Rákóczihoz. Enyicke, 1704. szeptember 5., Forgách levele Rá-

A császári katonák átcsábítását azért kellett titokban végezni, mert mind az érvényben lévő fegyverszüneti egyezmények, mind a kapitulációs tárgyalások tiltották a másik félhez történő átállást. Ezen túl a kassai kapitulációs okmányban Forgách ígéretet tett arra, hogy nem kényszeríti a cs. altiszteket és a legénységet arra, hogy a kuruc hadseregbe lépjenek át és ott folytassák katonai szolgálatukat. A rejtett toborzás végül olyan eredményes volt a császári katonák körében, hogy Eperjesen már 1704. szeptember elején mintegy másfél száz katona kötelezte magát arra, hogy átlép a kurucokhoz. Forgách azonban ennél többet is szeretett volna elérni és a császári katonák mellett magát az eperjesi commendánst, Wilsont is szerette volna megvesztegetni és rávenni az átállásra, amelyet nem tartott elképzelhetetlennek. Úgy vélte, hogy pénz, birtok és tisztség ígéretével megnyerhetné a jó hadmérnöknek tartott Wilsont, ezért elképzeléseinek a megvalósításához pénzt kért a fejedelemtől. Rákóczi pedig, aki támogatta Forgách hadszervezési elképzeléseit, valamint a kassai és eperjesi németek átcsábítását, biztosított is pénzt erre a célra. Továbbá 1704. október 8-án elküldte Forgáchhoz főhadsegédét, Máriássy Ádámot azzal az utasítással,[102] hogy a Kassáról a Jablunkai-sáncig vonuló németek mellé rendelt commissariust kísérje el, valamint igyekezzen titokban a német katonákat a fejedelem hűségére téríteni, de vigyázzon arra, hogy ez ne okozzon zavart a kapituláció lebonyolításában. A fejdelem azt is meghagyta neki, hogy munkáját úgy végezze nagy elővigyázatossággal és titokban, hogy a Jablunkai-sáncig történő megérkezésig e rábízott feladatot véghez vigye. A németek átcsábítása Kassa kapitulációja után is tovább folytatódott a még ellenálló eperjesi helyőrségen belül, méghozzá olyan jó eredménnyel, hogy annak 700 főnyi legénységéből végül 400-an álltak kuruc szolgálatba.[103]

A szerveződő Róth-gyalogezred 1704 őszén–telén Sáros mellett Zemplénben is megjelent, amit a fent hivatkozott 1705. évi sátoraljaújhelyi hadellátási jegyzék is igazol. 1704. október 24-én a tábornoknak titulált Róth („Méltóságos Generális Rhott György Uram") 25 fővel és 12 lóval egy éjjelre szállt meg a városban. Október 27-én a Szendrőről kijött 60 gyalog német „minden cselédestől" két éjjel szállt meg Újhelyben, míg október 31-án Róth egyik strázsamestere, Vajszár Mihály 40

kóczihoz. Enyicke, 1704. szeptember 18., Forgách Simon levele Rákóczihoz. Enyicke, 1704. szeptember 25.); ŠAP Šarišská župa (Sáros vármegye) 1561–1789. I. Protocollum Comitatus Sarosiensis. Inv. č. 22. (Proth. 21.) 1703–1706. Az 1704. október 6-án, Nagysároson tartott megyegyűlés jegyzőkönyve. 251–252. p., Az 1704. november 29-én, Alsebesen tartott megyegyűlés jegyzőkönyve. 286–287. p.; ŠAP Šarišská župa (Sáros vármegye) 1561–1789. III. B. Acta politica. b. Spisy. 1704: 7/pol/1704. Forgách Simon tábornagy levele Sáros vármegye közönségének Róth János reguláris gyalog regimentje ügyében. Enyiczke, 1704. szeptember 17., 8/pol/1704. Hotykai Róth György colonellus levele cserneki Dessewffy Ferenc Sáros vármegyei alispánhoz Nagysárosra ezrede ügyében. Bártfa, 1704. október 5., 106/pol/1704. Johann Georg Roth colonellus levele Dessewffy Ferencnek, Sáros vármegye alispánjának, az eperjesi blokád főkapitányának és commendánsának, Sebesre. Kisszeben (Zoben), 1704. november 29.; Czigány, 2008: 334.; Kovács, 2012: 79–85., 89.; Ságvári, 2002: 199–201.

[102] Heckenast, 2005: 280.

[103] HU-MNL-OL G 15 (7. doboz. I.1. Capsula B. Fasc. 24. Forgách Simon levele Rákóczihoz. Gönc, 1704. augusztus 31., Forgách Simon levele Rákóczihoz. Enyicke, 1704. szeptember 5., Forgách levele Rákóczihoz. Enyicke, 1704. szeptember 8., Forgách levele Rákóczihoz. Enyicke, 1704. szeptember 18.); OSZK Kt. Fol. Hung. 978. I. fejezet. „1704. die 3. Octobris Castris ad Ság positis ment parancsolat Szilvási István Uramra, hogj Róth Urnak, adjon flor. Ungr. 7000. ⁄· hét ezer." 93. fol. recto.; Czigány, 2008: 334–335.

gyaloggal hált meg egy éjjel a városban. December 6-án pedig Róth egyik hadnagya, Bálint György szállt meg Újhelyben egy éjjelre 21 gyalogossal, akiknek az élelmezésen túl két szekeret is kellett biztosítani a városnak a Sátoraljaújhelytől északra fekvő Velejte[104] faluig.[105] Sátoraljaújhely mellett például Észak-Zemplénből, Sztropkó mezővárosából is van adat a Róth-gyalogezred jelenlétére, 1704 november–decemberéből.[106]

3.3. A kuruc ostromseregben szolgáló lengyel hadak

Kassa és Eperjes ostromának talán kevéssé feldolgozott része, hogy az itteni kuruc hadakban néhány századnyi lengyel is szolgált. A kutatásaim jelen állása szerint nem ismert, hogy honnan és mikor vonultak ide a lengyel katonák, vagy részt vettek-e korábban más hadműveletekben is, de 1704. augusztus végén arról van adatunk, hogy Rákóczi utasítást ad ifj. Király Mátyás tokaji sóinspektornak, hogy a nála lévő sójövedelemből fizessék ki a Kassa alatt állomásozó 7 compánia (század) lengyel hadak angariális restantiáját,[107] méghozzá a Körössy György fejedelmi komornyiknál lévő kimutatás szerint. 1704 őszén e lengyel csapattest főkapitánya Rákóczi egyik főrangú híve, gróf Csáky Mihály szepesi főispán, Szepes várának főkapitánya és brigadéros volt.[108] Ennek a hét századból álló egységnek volt azonban egy lengyel parancsnoka is, „Michael (Michał) Csepelonszky", akit egy Sáros vármegyei forrás ezredesként említ: „ad Magnificum Dominum Michaelem Csepelonszky Suae Serenitatis Principalis Militiae Polonicae Colonellum".[109]

1704. szeptember elején Forgách arról panaszkodott Rákóczinak, hogy a Kassa alatt szolgált lengyel katonákkal sok gondjuk akadt. Egyrészt meg kellett adni a zsoldjukat, mivel lázongtak, más részt sok kárt tettek, de ennél is nagyobb problémát jelentett, hogy haza akartak menni Lengyelországba. („Az Lengyeleknek úgy látom, csak meg kell fizetnem, mivel igen zúgolódnak, s azon kívül is sok károkat tesznek, s ami nagyobb igen szándékoznak Lengyel Ország felé, nem tudom mit kellessek vélek cselekednem.)[110] Nem sokkal később, 1704. szeptember 18-án Fogách már egyenesen arról írt a fejedelemnek, hogy „az Lengyeleket is visszaküldöm kegyelmednek",[111] végül mégsem bocsátotta el őket azonnal maga mellől, mivel 1704 őszéről több forrás is említi Sáros vármegyei tartózkodásukat. Izdenczy

---

[104] szlovákul Veľaty, ma Szlovákia

[105] HU-MNL-BAZML-IV.2005.a. (U. Loc. 147. No. 1.)

[106] HU-MNL-BAZML-IV.2005.a. (R. Loc. 145. No. 160. Rakoczianae militiae consumptio in stativis 1703. /Valójában 1705./)

[107] (lat.) negyedéves hátralék/tartozás

[108] Bánkúti, 1975: 54., 56.

[109] ŠAP Šarišská župa (Sáros vármegye) 1561–1789. I. Protocollum Comitatus Sarosiensis. Inv. č. 22. (Proth. 21.) 1703–1706. Az 1704. november 10-én, Alsebesen tartott megyegyűlés jegyzőkönyve. 276–277. p.

[110] HU-MNL-OL G 15 (7. doboz. I.1. Capsula B. Fasc. 24. Forgách levele Rákóczihoz. Enyicke, 1704. szeptember 5.)

[111] HU-MNL-OL G 15 (7. doboz. I.1. Capsula B. Fasc. 24. Forgách levele Rákóczihoz. Enyicke, 1704. szeptember 18.); A lengyelek Sáros vármegyei kártételeiről: ŠAP Šarišská župa (Sáros vármegye) 1561–1789. I. Protocollum Comitatus Sarosiensis. Inv. č. 22. (Proth. 21.) 1703–1706. Az 1704. december 18-án, Eperjesen tartott megyegyűlés jegyzőkönyve. 305–306. p.

Márton valamikor október vége felé Sáros vármegye követeként felkereste II. Rákóczi Ferencet Vihnyén, ahol átnyújtotta neki a megye előterjesztését (memoriale), amelyben többek között a megye lakóinak nyomorult állapotára és a súlyos hadellátási terhekre panaszkodtak.[112] Ez a megyei terhek mérséklése érdekében született előterjesztés felsorolja, hogy Sárosban milyen kuruc alakulatokat kellett ellátnia a megyének, s többek között említi – közelebbi időpont nélkül – gróf Csáky Mihály lengyel seregeinek két hétig való ellátását is. Vannak olyan, az alábbiakban ismertetésre kerülő adatok is, amelyek alapján arra lehet következtetni, hogy egyes lengyel egységek Sárosból, azon belül is Bolyár térségéből vonulták át Zemplénbe októberben, ugyanakkor úgy tűnik, hogy 1704. november elején a lengyel hadak ismét Sáros vármegyében állomásoztak, mivel Forgách Simon parancsára innen kellett Szepes vármegyébe átvonulniuk.[113]

A lengyel katonaság 1704 őszi csapatmozgásaival kapcsolatosan érdemes megemlíteni, hogy nemcsak Kassa és Eperjes térségében voltak jelen, hanem feltehetően november eleje előtt Zemplén vármegye északi részén, a varannói járásban, azon belül Varannó[114] – Sókút[115] vidékén is feltűntek lengyel csapatok. Ebben a térségben név nélkül említenek a korabeli hadellátási iratok egy ezredest, egy alezredest, valamint egy Varannón ápolt sebesült lengyel kapitányt,[116] aki feltehetően a Sáros vármegyei Bolyárból vonult át ebbe a felső-zempléni mezővárosba. A különböző forrásokban szereplő katonai létszám, valamint a lovak száma,[117] köztük a sebesült lengyel kapitány említése alapján arra következtethetünk, hogy egy lengyel lovassági alakulatról (vélhetően egy nem teljesen feltöltött lovasezredről)[118] van szó, amely részt vehetett Kassa–Eperjes blokádjában. A lengyel lovasság októberben állomásozott „az Varannay völgyön", vagy a „Tapolly mellékén" (ahogyan a szállásterület az egykorú forrásokban szerepel), amely nagy terhet jelentett a vármegye számára. A lengyeleknek Zemplénből történő elvonulására utal az a forrás, amely szerint a vármegye megbízásából Kácsándi László követségbe ment a „Méltóságos Generális Urakhoz [t. i. Forgách Simonhoz és Orosz Pálhoz], úgy mint a Lengyelek Nemes

---

[112] A követség időpontját abból tudjuk meghatározni, hogy Rákóczi erre a keltezetlen vármegyei előterjesztésre 1704. november 1-jén adott választ.

[113] ŠAP Šarišská župa (Sáros vármegye) 1561–1789. I. Protocollum Comitatus Sarosiensis. Inv. č. 22. (Proth. 21.) 1703–1706. Az 1704. november 10-én, Alsebesen tartott megyegyűlés jegyzőkönyve. 256–261., 276–277. p., Az 1704. december 18-án, Eperjesen tartott megyegyűlés jegyzőkönyve. 305–306. p.; ŠAP Šarišská župa (Sáros vármegye) 1561–1789. IV. C. 926. 174. doboz. 1705. 24/per/1705. Szalay Pál levele Sáros vármegye közönségének a „Lengyel tartása" tárgyában. Keczer Peklén, 1704. december 24.

[114] szlovákul Vranov nad Topľou, ma Szlovákia

[115] szlovákul Soľ, ma Szlovákia

[116] HU-MNL-BAZML-IV.2005.a. (N. Loc. 121. No. 63. Nobilium mixtim cum Ignobilibus Conscriptio. 1705., N. Loc 122. No. 74/a., R. Loc. 145. No. 160. Ez az 1703–1705 közötti, a zempléni települések hadellátási kiadásait összesítő irat Bányácska településnél (Bánszka, majd Bányapataka, szlovákul Banské, ma Szlovákia) – igaz év nélkül – említ egy, a Kassához közeli, Bolyárból (szlovákul Boliarov, ma Szlovákia) Varannóra igyekvő sebesült lengyelt, aki hatod magával szállt meg a faluban: „Egy Sebes Lengyel Bolyárbul Varannóra akarván menni, meg szállott hatod magával…")

[117] Az ebben a fejezetben hivatkozott zempléni hadellátási kimutatások alapján jelenleg úgy tűnik, hogy a vármegyében kb. 350–500 fővel és mintegy 400–500 lóval számolhatunk.

[118] HU-MNL-BAZML-IV.2005.a. (N. Loc. 121. No. 63. Az, hogy az egység nem volt teljesen feltöltött, arra a Sókút falunál szereplő alábbi mondatából lehet következtetni: „Lengyel Hadak közül két zászlóalja katonát tartottak 88 Személyt 101 Lovat 12 Napig…")

Vármegyénkből való kimenetele iránt", amelyért öt napi diurnum, azaz napidíj járt neki.[119]

Kácsándi László fent említett követségének követségének pontos időpontja nem ismert, azonban egy 1704 őszén, Orosz Pál generálisnál tett látogatásáról van adatunk. Fennmaradt ugyanis a generálisnak egy 1704. október 10-én, az Eperjes melletti Alsósebesen kelt credentionalisa (megbízólevele), amelyből kiderül, hogy Kácsándi mint Zemplén vármegye követe járt nála és átadta neki a vármegye levelét, valamint üzenetét, amelyre Orosz Kácsándival üzente meg a választ, de ennek tartalma a megbízólevélből nem derül ki.[120]

Összességében tehát elmondható, hogy bár továbbra is hézagosak az 1704 őszén Felső-Magyarországon állomásozó lengyel lovasságra vonatkozó adataink, így például egyelőre még nem egyértelmű az október–novemberi sárosi és zempléni tartózkodásuk pontos időrendje, azonban remélhetően a meglévő mozaikok és a további kutatások lehetővé teszik számunkra a kurucok oldalán harcoló lengyel alakulat történetének és csapatmozgásainak az eddigieknél is pontosabb rekonstruálását.

4. Eperjes kapitulációja és a kuruc seregek Erdélybe történő átvonulása

Visszatérve Eperjes blokádjának ismertetéséhez, az 1704 augusztusától tartó fegyverszüneti időszakban a város körül elhallgattak a fegyverek. 1704 szeptemberében ugyanakkor – amint arról már szó volt – változás történt a kuruc ostromzár parancsnoki tisztében, ugyanis Forgách Simon tábornagy sóvári Soós Jánost leváltotta és fogságra vetette, helyére pedig Luby György ezredest nevezte ki.[121] Úgy tűnik azonban, hogy Luby nem állt végig az ostromzár élén, október elején ugyanis a rangban felette álló Orosz Pál generális állomásozott több napig Eperjes alatt, Alsebesnél, majd a város elfoglalását megelőzően úgy tűnik, hogy Dessewffy Ferenc lett a körülzáró erők parancsnoka. Erre következtethetünk Róth János György ezredesnek Dessewffy Ferenc sárosi alispánhoz és egyben a vármegye (nemesi felkelésének) (fő)kapitányához november 29-én írott leveléből, amelyben őt nevezi az eperjesi blokád főkapitányának és commendánsának. („Perillustri ac Generoso Do-

---

119 HU-MNL-BAZML-IV.2001.p. (Mondy Miklós által rendezett iratok. 2. csomó. No. 188. Munkácsy János Zemplén vármegyei alispán levele Soós Gábor varannói járási szolgabírónak Nagyazarra a katonatartás, ezen belül is a „Lengyel Militia" ellátásának terheiről. Homonna, 1704. október 2.? (október 21?, 22?).); HU-MNL-BAZML-IV.2005.b. („Quietantiae Perceptorales." 2. doboz. Loc. 212. 1704. év. Lengyelek: Keresztes Ferenc vármegyei jegyző utasítása Soós Gábor szolgabírónak. Zemplén vármegye közgyűlése, Sátoraljaújhely, 1704. november 3., Soós Gábor Zemplén vármegyei szolgabíró utasítása. Varannó, 1704. november 19., Soós Gábor Zemplén vármegyei szolgabíró utasítása. Nagyazar, 1704. december 20.); HU-MNL-BAZML-IV.2005.a. (P. Loc 123. No. 63. Polonicae militiae Rakóczianae alimentatio, ejusque cum Comitatu Computus. sine dato [Sókút, 1704. október 22.], R. Loc. 145. No. 160.)

120 HU-MNL-BAZML-IV.2001.b. (Historicorum Tomus X. Credentionales. Fasc. 174. No. 1853. Orosz Pál levele Zemplén vármegye közönségének, amelyben közli, hogy a vármegye követe, Kácsándi László által vitt levelet megkapta és a Kácsándi által közölt üzenetet megértette, amelyekre válaszát Kácsándi által megüzente. Alsó Sebes, 1704. október 10.); ŠAP Šarišská župa (Sáros vármegye) 1561–1789. III. B. Acta politica. b. Spisy. 1704: 9/pol/1704.

121 HU-MNL-OL G 15 (7. doboz. I.1. Capsula B. Fasc. 24. Forgách Simon levele Rákóczihoz. Enyicke, 1704. szeptember 5., Forgách levele Rákóczihoz. Enyicke, 1704. szeptember 8.)

mino Francisco Dersoffy etc. Inclyti Comitatus Sarosiensis Ordinario Vice-Comiti ac Bloquadae Eperiensis Supremo Capitaneo et Commendanti etc.")[122]

1704 augusztus végétől a kassai kapitulációs tárgyalásokkal párhuzamosan az egyébként Kassánál feltehetően jobban ellátott és addig szívósan ellenálló Eperjes feladásáról is folytatódtak a tárgyalások, amelyekkel kapcsolatosan Forgách szeptember 8-án kissé borúlátóan így írt a fejedelemnek: „Octobernek az utóljáig csak ki nem akarna menni az német Kassabul, Eperiest pedig ha csak pénzzel nem Corumpálhatjuk, az Esztendeighis(?) elélhet, Kassaval végeznem kell, mert ez az bloquada insuficicus őket ab Excursionibus impedialni."[123] Azaz Forgách, aki szerette volna mielőbb lezárni a két város blokádját, fontosnak tartotta a nagyobb helyőrséggel bíró Kassa elfoglalását, mivel a blokádot nem tartotta elegendő ahhoz, hogy megakadályozza a császáriakat a kitörésekben. Kassa bevétele azután Eperjes sorsát is megpecsételte, mivel a kisebb, mintegy 550–700 főnyi gyalogságból és 360 főnyi Montecuccoli-vértesből álló, addig vitézül helytálló császári helyőrség teljesen elszigetelten, magára maradva immár nem tudta volna tovább tartani magát a teljes kuruc ostromsereggel szemben, ráadásul az eperjesi helyőrség azzal is meggyengült, hogy Montecuccoli kivonta öt századnyi vértesét, amely elvonult Szilézia felé. Így nem sokkal Kassa elfoglalása után 1704. november 1-jén sikerült Forgáchnak egy, a kassaihoz hasonló megegyezést kötni a városparancsnokkal, Wilson ezredessel, valamint Johann R. de Heisterman,[124] gróf Johann Ernst von Scherffenberg és Philipp von Wilson (Wilson ezredes fia) kapitányokkal arról, hogy a helyőrség december 1-jén kivonul a városból, ha nem kap addig segítséget.[125]

---

[122] HU-MNL-BAZML-IV.2001.b. (Historicorum Tomus X. Credentionales. Fasc. 174. No. 1853.); ŠAP Šarišská župa (Sáros vármegye) 1561–1789. I. Protocollum Comitatus Sarosiensis. Inv. č. 22. (Proth. 21.) 1703–1706. 227., 231–232., 242–246.; ŠAP Šarišská župa (Sáros vármegye) 1561–1789. III. B. Acta politica. b. Spisy. 1704: 9/pol/1704., 37/pol/1704. Luby György ezredes levele Sáros vármegyéhez. Alsebes, 1704. szeptember 18., 96/pol/1704. Luby György ezredes, az eperjesi ostromzár parancsnokának levele Dessewffy Ferenchez, Sáros vármegye alispánjához és főkapitányához az evangélikus tábori lelkigondozás szervezése tárgyában. Kisszeben, 1704. május 29., 106/pol/1704. Johann Georg Roth colonellus levele Dessewffy Ferencnek, Sáros vármegye alispánjának, az eperjesi blokád főkapitányának és commendánsának, Sebesre. Kisszeben (Zoben), 1704. november 29., 120/pol/1704. a) Sáros vármegye nemességének lustrája. Kisszeben, 1704. február 27., b) Sáros vármegye nemességének lustrája. Szedikerti mezőn (In Pratis Possessionis Szedekirte), 1704. május 14.

[123] Forgáchot az is nyugtalanította, hogy a Siegbert Heister tábornagy vezette császári hadak kiszorították a Károlyi Sándor és Esterházy Antal parancsnoksága alatt álló kurucokat a Dunántúlról és tartott attól, hogy a császári csapatok nem elégednek meg ezzel, hanem esetleg átkelnek a Dunán is. HU-MNL-OL G 15 (7. doboz. I.1. Capsula B. Fasc. 24. Forgách Simon levele II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelemhez. Miskolc, 1704. augusztus 26., Forgách Simon levele Rákóczihoz. Gönc, 1704. augusztus 31., Forgách Simon levele Rákóczihoz. Enyicke, 1704. szeptember 5., Forgách levele Rákóczihoz. Enyicke, 1704. szeptember 8.); Márki, I. 1907: 357.

[124] A kapitány második neve a kapitulációs okmányon rövidített formában Ru'ttus./Ru'ttg. Azonban bizonyos, hogy nem Johann Rott volt a neve, mint ahogyan Thalynál szerepel, hanem Heisterman/Heiszerman, akiről Zweig János naplója is megemlékezett. HU-MNL-OL-G 16 (2. doboz. I.2.d. Katonai iratok 1703–1707. No. 18. Puncta Capitulationis (Civitatis Eperjessiensis Capitulatio). (Az eperjesi kapitulációs egyezmény) Eperjes, 1704. november 1. 100–104. fol.); Czigány, 2008: 334.; Thaly, 1892: 239–240.; Zweig János naplója, 2004: 208.

[125] HU-MNL-OL-G 16 (2. doboz. I.2.d. Katonai iratok 1703–1707. No. 18. 100–104. fol.); HU-MNL-OL-G 27 (2. doboz. V.1.c. Béke és fegyverszüneti tárgyalások iratai. 1704: „Puncta Capitulationis" Eperjes, 1704. november 1. („Capitulatio Eperjesiensis Latina." Az eperjesi kapituláció pontjai. Egykorú latin nyelvű átirat.) 12–17. p.); OSZK Kt. Fol. Hung. 1389. Eredeti okmányok. III. kötet. 1704: III. b. Ester-

A 23 pontból álló kapitulációs egyezmény értelmében Kassához hasonlóan november végéig itt is fegyverszünet volt érvényben, majd december 1-jén kellett a városból a helyőrségnek a jezsuitákkal együtt kivonulni. A katonák fegyveresen, 20–20 tölténnyel, lobogó zászlók alatt és zeneszóval, hozzátartozóikkal együtt hagyhatták el a várost. A kurucoknak meghódolni nem akaró királyi tisztviselők is szabadon elhagyhatták Eperjest. A császáriak magukkal vihettek 4 ágyút, valamint poggyászaik elszállítására 200 szekeret biztosított a kuruc hadvezetés. Az eperjesi cs. helyőrség kuruc kísérettel Pozsony felé vonulhatott el. A császári katonák kuruc szolgálatba kényszerítése tilos volt, de aki önként át akart állni, annak lehetővé tették.[126]

Forgách két nappal később, november 3-án kelt levelében közölte is Zemplén vármegyével az eperjesi kapitulációról szóló megállapodást és a császári helyőrség december 1-jei kivonulását. Szállításukhoz a megegyezés szerint 200 hat–hatökrös, vagy lovas szekérre és 40 felszerszámozott ökörre vagy lóra volt szükség, amelyeket Sáros és Zemplén vármegyének kellett biztosítania. Forgách szigorúan utasította Zemplén vármegye közönségét, hogy minden halogatás nélkül küldjön november 27-ére „a szükséges vecturára" az Eperjes melletti Sebesre 120 hat-hatökrös szekeret és 40 felszerszámozott vonómarhát, a melléjük kirendelt commissariussal. A tábornagy felszólította a vármegyét, hogy el ne mulassza kötelességét, valamint legyen összeköttetésben Sáros vármegyével, és vegyék fel a kivonuló helyőrséget december 1-jén, majd szállítsák át Szepes vármegyébe, ahol a kijelölt első állomáshelyen felváltják majd a két vármegye szekereiket. (5. dokumentum.)[127] Sáros vármegye ezzel kapcsolatosan 1704. november 10-i megyegyűlésén elrendelte a fennmaradó 80 hatökrös szekér kiállítását, méghozzá oly módon, hogy egy portának kellett egy szekeret kiállítani.[128]

A következő egy hónap egyrészt a kapituláció végrehajtásának előkészítésével telt el, másrészt a kuruc államvezetés hozzákezdett a város feletti uralom átvételének előkészítéséhez. Ezt a célt szolgálta II. Rákóczi Ferenc Eperjes városának és valamennyi lakójának kiadott oltalomlevele (patens protectionalis), amelyet 1704. november 20-án bocsátott ki az érsekújvári táborban. A fejedelem ezzel az Eperjes Város Levéltárában eredetiben fennmaradt oltalomlevéllel védelmébe vette Eperjes városát hadseregének túlkapásaival szemben, ugyanis a pátensében megtiltotta a kuruc hadsereg tisztjeinek és közkatonáinak, hogy a város lakóit háborgassák, őket ingó és ingatlan javaikban megkárosítsák, és arra intette őket, hogy inkább a város lakóinak megmaradását segítsék elő. A fejedelem azt is megtiltotta a hadserege tisztjeinek és

---

házy Pál levele csábrági Koháry Istvánnak Murány és Szitnya örökös urának, cs. kir. tanácsosnak, kamarásnak, generális-főstrázsamesternek, et Partium Regni Hungariae Trans Danubianarum Confiniorumque Antemontanorum Vice Generali Capitaneo. Bécs, 1704. október 25. 249–251. fol.; AR II/I., 1871: 502–507., 597–600.; Czigány, 2008: 332–335.; Forgách Simon emlékirata, 2004: 441. – Forgách szerint két lovasszázadból és 500 gyalogosból állt az eperjesi német helyőrség; Heckenast, 2005: 457–458.; Thaly, 1892: 235., 239.

126 HU-MNL-OL-G 16 (2. doboz. I.2.d. Katonai iratok 1703–1707. No. 18. 100–104. fol.); HU-MNL-OL-G 27 (2. doboz. V.1.c. Béke és fegyverszüneti tárgyalások iratai. 1704: „Puncta Capitulationis" Eperjes, 1704. november 1. 12–17. p.); Mészáros, 2005: 813., 821.; Thaly, 1892: 239–240.

127 HU-MNL-BAZML-IV.2001.b. (Historicorum Tomus XIII. Fasc. 182. No. 6. Forgách Simon levele Zemplén vármegyéhez az eperjesi kapitulációról. Kassa, 1704. november 3.)

128 ŠAP Šarišská župa (Sáros vármegye) 1561–1789. I. Protocollum Comitatus Sarosiensis. Inv. č. 22. (Proth. 21.) 1703–1706. Az 1704. november 10-én, Alsebesen tartott megyegyűlés jegyzőkönyve. 275. p.

katonáinak, hogy az ő, vagy valamelyik tábornoka „passusa" (útlevele) nélkül, csak a tisztjeik útlevelével menjenek a városba, és ott „ajándékot" („discretio"), vagy ellátást, kiváltképp is bort követeljenek, vagy sanyargassák a lakókat. Csak akkor szállásolhattak be ugyanis a városba kuruc hadak, ha arról a fejedelem útlevelében világos említést tesz, és a katonaságnak meg kellett elégedni a város által nyújtott rendes ellátással. Ezen túl Rákóczi felhatalmazta a város lakóit, hogy a fejedelmi parancs ellen vétőket elfoghassák, továbbá a hadi edictuma szerinti szigorú büntetés elnyerése végett a fejedelem, vagy valamely közelben táborozó generális, illetve a város helyőrségének főtisztje (parancsnoka) elé vihessék.[129]

A II. Rákóczi Ferenc által egy nappal később, november 21-én Keczer Sándor kerületi főhadbiztos[130] számára kiadott instrukció mind Eperjes, mind Kassa vonatkozásában is sok fontos pénzügyi és gazdasági rendelkezést tett úgymint rézpénz verésének megszervezése Kassán, lőporgyártás, hadfelszerelés megindítása, hadszervezés (a Kassa és Eperjes környéki helységekből egy gyalogezred felállítása), külkereskedelem szervezése. Ezek közül a fejedelem Eperjesre vonatkozó fontos utasítása volt, hogy mihelyt a németek kimennek a városból és átadják a város kulcsait, azokat vegye magához, továbbá vigye be a városba az ott táborozó Sáros és Szepes vármegyei hajdúkat, akiket harmadnapig tartson ott, majd bocsássa őket haza vármegyéjükbe, de közülük tartson maga mellett annyit a magazinális ház[131] őrzésére, amennyit elegendőnek gondol.[132]

Végül az eredetileg megszabotthoz képest úgy tűnik, hogy két nappal később, 1704. december 3-án vonult ki a császári helyőrség Eperjesről Wilson ezredes vezetésével.[133] A kapituláció hírét fia, Philipp von Wilson kapitány vitte meg Bécsbe.[134] A városba bevonuló kuruc haderő itt is szép, bár Kassához képest kisebb hadizsákmányra tett szert, ugyanis a kapituláció idején, 1704. december 1-jén készített leltár szerint a városnak jelentős fegyverkészlete volt: 50 ágyú, 5 mozsár, 100 mázsa lőpor, 4–5000 ágyúgolyó, 7–800 puska, de ezen kívül értékes zsákmány volt a 4400 darab kősó is, amely szintén a kurucok kezére került.[135]

A kivonuló császáriak közül út közben is sokan beálltak a kurucok közé, a Róth-gyalogezredbe, amint arról már korábban szó volt, de egy másik érdekes jelenségről is szólnak velük kapcsolatosan a források. Keczer Sándor kerületi főhadbiztos Eperjesen, 1704. december 17-én kelt, Sáros vármegyének szóló levele többek között arról is beszámolt, hogy a császáriaktól útjuk során a falusiak sok fegyvert elszedtek,

---

[129] ŠAP Mag. PO. B2 135. II. Rákóczi Ferenc oltalomlevele Eperjes szabad királyi város számára. Érsekújvári tábor, 1704. november 20.

[130] Keczer Sándor egyébként nem sokkal korábban jött ki Eperjesről és állt át Rákóczi oldalára. Lásd erről: HU-MNL-OL G 15 (7. doboz. I.1. Capsula B. Fasc. 24. Forgách Simon levele Rákóczihoz. Enyicke, 1704. szeptember 18.); Heckenast, 2005: 223.

[131] tárház, raktár, élelemtár – Bánkúti, 1976: 236.

[132] MNL OL G 16 2. doboz. I.2.c. Katonai iratok 1703–1704. No 210. Rákóczi utasítása Keczer Sándor kerületi hadbiztos részére. Érsekújvári tábor, 1704. november 21. 80–81. p. (Közölte: Bánkúti, 1976: 263–264.); Kónya, 2017: 348.

[133] ŠAP Šarišská župa (Sáros vármegye) 1561–1789. I. Protocollum Comitatus Sarosiensis. Inv. č. 22. (Proth. 21.) 1703–1706. Az 1704. december 3-án, az Eperjes külvárosában lévő fejedelmi táborban tartott megyegyűlés jegyzőkönyve. 290–292. p.

[134] AR II/I., 1871: 597–600.

[135] Thaly, 1892: 240.

amelyet a vármegyének vizsgálati úton meg kellett kerestetni és be kellett szállíttatni az eperjesi fegyvertárba, mivel az országnak nagy szüksége volt a fegyverre.[136]

Ez azonban messze nem a legsúlyosabb incidens volt az elvonuló császári helyőrséggel szemben a kurucok és a helyi lakosság részéről. A Pozsony felé vonuló 300 főnyi császári csapatot ugyanis Rákóczi és környezete tudtával 1705. január 1-jén a Nyitra vármegyei Privigye[137] mellett lefegyverezték, majd a Novák[138] melletti mezőn a Bossányi János ezereskapitány[139] parancsnoksága alatt álló kuruc katonai kíséret és környékbeli parasztok a többségüket legyilkolták. Ezzel a néhány nappal korábbi esetet torolták meg, amikor az 1704. december 26-i nagyszombati csatát követően Siegbert Heister tábornagy[140] legyilkoltatta a kezébe került kuruc sebesülteket. A kuruc hadsereg által elkövetett talán legszégyenteljesebb háborús atrocitást csak néhány császári helyőrségi katonának és civilnek sikerült túlélnie. Zweig János selmecbányai bányamester naplója szerint csak a beteges „Heiszerman", azaz Johann R. de Heisterman kapitány életét kímélték meg, mivel „hölgye" állapotos volt, míg egy 1705-ös hadifogolynévsor több volt eperjesi császári katona, illetve tisztviselő nevét tartalmazza, akik részben Szendrő várában, részben Murány várában voltak fogva tartva hozzátartozóikkal együtt. Közülük Wilson ezredes, gróf Johann Ernst von Scherffenberg, valamint Johann Faygenputz sóvári fiscalis provizor[141] Szendrő várában raboskodtak fogságba ejtésük után, míg a fogolynévsor Heisterman kapitány nevét nem tartalmazza.[142]

1704 decemberére tehát sikerült lezárni a Felső-Magyarország elfoglalására irányuló kuruc hadműveleteket. Az országrész két legfontosabb városa, Kassa és Eperjes bevételét követhette immár Szatmáré. E három erősség bevételével jelentős kuruc haderő is felszabadult a további hadműveletekhez, így az Erdély elleni támadáshoz, a környező területek pedig végre mentesültek az ott táborozó hadak ellátásától és a háborús pusztításoktól. 1704 őszén Galgócon, Forgách Simon tábornagy kastélyában rendezkedett be a fejedelmi főhadiszállás, ahol kidolgozták a következő évi haditerveket. Itt nevezte ki Rákóczi még 1704. október 30-án Forgáchot hivatalosan is az erdélyi hadak főparancsnokának, akinek első feladata az volt, hogy lezárja a már kapituláció előtt álló Szatmár ostromát, teljesen szabaddá téve ezzel a Felső-Magyarország és Erdély közötti utat. Ennek érdekében a fejedelem 1704. november 23-án megbízta őt a szatmári kapitulációs tárgyalások lefolytatásával. Forgách december elején Eperjes alól el is indult Kassa és Gönc érintésével új állomáshelye,

---

136 ŠAP Šarišská župa (Sáros vármegye) 1561–1789. I. Protocollum Comitatus Sarosiensis. Inv. č. 22. (Proth. 21.) 1703–1706. Az 1704. december 18-ai, Eperjesen tartott megyegyűlés jegyzőkönyve. 295–297. p.; Thaly, 1892: 240.

137 szlovákul Prievidza, ma Szlovákia

138 később Nyitranovák, szlovákul Nováky, ma Szlovákia

139 Heckenast, 2005: 77–78.

140 Heckenast, 2005: 184–185.; Schmidt-Brentano, 2006: 41.

141 Heckenast, 2005: 143.; Mészáros, 2005: 813.

142 A Mészáros Kálmán által feldolgozott 1705-ös fogolynévsorban szereplő „Vielsohn-ezred" nevű alakulat lehetséges, hogy Wilson ezredes eperjesi szabadszázadaival azonosítható. Markó Árpád: A nagyszombati csata (1704. december 26.) Markó, 2003: 110–153.; Mészáros, 2005: 813–814., 821., 825–826.; Oláh, 2021b: 250–251.; Zweig János naplója, 2004: 191., 208.

Szatmár alá, amelynek ostromát az új esztendő első napjára sikerrel be is fejezte, hogy ezt követhesse az erdélyi hadjárat.[143]

Zárszó

Kassa és Eperjes több mint egy éven át tartó blokádja végül a kuruc hadak sikerével zárult. A két várossal Rákóczi állama komoly hadizsákmányhoz és jelentős támaszpontokhoz jutott, annak ellenére, hogy az 1704. évi őszi fegyverszünet idején zajló selmeci béketárgyalások alatt a császári udvar szerette volna elérni, hogy az ostromzáró kuruc hadak távolabb vonuljanak Kassa és Eperjes alól, megszüntetve a városok blokádját, sőt visszaadva a béke-, illetve fegyverszüneti tárgyalások idején kuruc kézre került Szendrőt és Kassát a császáriaknak.[144]

A több mint egy évig tartó hadműveletek ugyanakkor jelentős terhet jelentettek nemcsak Eperjes és Kassa szamára, valamint a városok közvetlen környezetére, ahol a szembenálló felek összecsapásai zajlottak, de a két szabad királyi városhoz közeli felső-magyarországi vármegyék (pl. Abaúj, Torna, Sáros, Zemplén, Szepes) és szabad királyi városok (pl. Bártfa, Kisszeben) társadalmára és gazdaságára is, amelyeknek az ostromló kuruc haderő ellátását, hadainak kiegészítését kellett biztosítaniuk. Ez összhangban állt II. Rákóczi Ferenc azon törekvésével, hogy az egy meghatározott térségben folyó hadműveletek során a csapatok ellátását minél nagyobb körzet biztosítsa, azaz a hadellátás terheit megpróbálta a fejedelem arányosan elosztani, hogy ne csak egyedül a hadműveleti területen élő lakosságát sújtsák a háború terhei. Ezért fordult elő az, hogy Zemplén vármegyének nem csak Tokaj ostromában kellett részt venni, hanem a Szatmár, Kassa és Eperjes ostromában szolgáló kuruc hadak ellátásához is hozzá kellett járulnia. Amint az a függelékben teljes egészében közölt Zemplén vármegyei, valamint a tanulmányban felhasznált egyéb forrásokból is felsejlik, a háborúk soha nem szemlélhetőek önmagukban, nem csak különböző hadmozdulatokból, összecsapásokból állnak. Ugyanis a katonai konfliktusok és azon belül az egyes hadjáratok és hadműveletek megvívásához elengedhetetlen a gazdasági–társadalmi feltételek biztosítása, a hadsereg emberanyagának, élelmezésének, hadfelszerelésének kiállítása, vagy éppen közlekedésének megszervezése. Ezek nélkül ugyanis a hadsereg megbénul és felbomlik, képtelenné válik hadműveletek megvívására. A hadellátási források abba is bepillantást engednek, hogy mekkora a társadalom teherbíró képessége és hol figyelhető meg az a határ, amikor a hátország már oly mértékben kimerül, hogy már nem képes teljesíteni az államhatalom elvárásait a háborús szükségletek előállítása terén.[145]

Másfelől a függelékben közölt hadellátási, hadszervezési iratok a katonai csapatmozgások, vagy az egyes főtisztek, tábornokok (pl. Csáky Mihály, Orosz Pál, For-

---

[143] HU-MNL-OL G 15 (7. doboz. I.1. Capsula B. Fasc. 24. Forgách levele Rákóczihoz. Gönc, 1704. december 13.); HU-MNL-BAZML-IV.2001.b. (Iratok. Fasc. 217. No. 118.); ŠAP Šarišská župa (Sáros vármegye) 1561–1789. III. B. Acta politica. b. Spisy. 1704: 79/pol/1704. Forgách Simon tábornagy levele Sáros vármegye közönségének. Kassa, 1704. december 6.; Oláh, 2020: 66., 74.

[144] Márki, I. 1907: 360– 369.; Theatrum Europaeum, 2013: 304–309.

[145] Bánkúti, 1976: 235–238.; Bánkúti, 1980: 169–175.; Oláh, 2020: 28–88.

gách Simon) életútjához, itinerériumának összeállításához is segítséget nyújthatnak, így nem csak a hadiesemények, vagy a társadalmi–gazdasági folyamatok rekonstruálásban, de az életrajzi kutatásokban is nagy segítséget jelenthetnek.

Függelék:

1. sz. dokumentum

HU-MNL-BAZML-IV.2001.b. Historicorum Tomus I. Fasc. 151. No. 151. Alimentatio Rakoczianorum 1704–1708. Benne: Róth János főhadbiztos levele Munkácsi András (valójában János) Zemplén vármegyei alispán számára. Enyicke, 1704. szeptember 27.

Perillustris ac Generose Domine mihi Colendissime.[146]

Salutem ac servitiorum meorum Commendationem.[147] Az minemő[148] Assignatiot[149] adtam Kegyelmednek, hogy Méltóságos Fő Generális Groff Forgách (Forgács) Simon Uram ő Nagysága számára mindenféle culinárekat,[150] s bort administraltasson[151] ide. Minthogy pedig ő Nagysága innen Miskolcra (Miskolczra) ment, onnan pedig Nemes Sáros (Saáros) vármegyében, maga képében hagyván itt Méltóságos Groff Csáky Mihály[152] Uramat ő Nagyságát. Azért Kegyelmed méltóztassék azon culinarekat s négy hordó bort mennél hamarébb ide administraltatni, ne fogyatkozzék meg az# említett Méltóságos Groff Uram[153] ő Nagysága konyhája, és asztala. Caeterum Deus servet praetitulatam Dominationem Vestram diutissime. Enyicke (Eniczke) die 27. 7bris 1704.[154]

Praetitulatarae Dominationis Vestrae

Servus obligatissimus

Joannes Roth mp.[155]

P. S.: Zabot is ne terheltessék Kegyelmed mennél hamarébb küldeni.

(Címzés és jelzet:)

---

146 (lat.) Nemzetes és Vitézlő, igen tisztelt Uram!
147 (lat.) Üdvözletemet és szolgálataimnak ajánlását.
148 minémű
149 assignatiót (assignatio, lat.): kimutatást, utalványozást
150 culinarekat (culinaria, lat.): konyhára valókat
151 administráltasson (administro, lat.): kézhez adasson, kiszolgáltasson, igazgasson
152 A levélíró feltehetően arra utal, hogy gróf Csáky Mihály (Szepesvár, 1676. október 29. – Rodostó, 1757. december 7.) kuruc brigadéros, Szepesvár főkapitánya és Szepes vármegye főispánja, továbbá Rákóczi lengyel hadainak főkapitánya Forgách távollétében szeptember végén Kassa blokádjának parancsnoka is volt. Bánkúti, 1975: 56.; Heckenast, 2005: 94–95.
153 a jelölt rész lapszéli betoldás
154 (lat.) Egyébiránt őrizze/tartsa meg Isten fent címzett Uraságodat igen sokáig. Enyicke, 1704. szeptember 27.
155 (lat.) Fent címzett Uraságodnak legelkötelezettebb szolgája. Róth János saját kezűleg.

Perillustri et Generoso Domino Andreae Munkáczy (Munkácsi/Munkácsy),[156] Inclyti Comitatus Zempliniensis Vice Comite /:Titulo:/ Domino mihi colendissimo.[157]

Anno 1704 die 6 mensis 8bris in Zemplen celebrata Generali Congregatione presentes perlectae et publicatae sunt. Per Franciscum Keresztes[158] Juratum Comitatus Notarium manu propria.[159]

[156] Munkácsi/Munkácsy János (sic!) Zemplén vármegye első alispánja ekkor. Heckenast, 2005: 294.

[157] (lat.) Nemzetes és Vitézlő Munkácsy András (helyesen Munkácsi/Munkácsy János) Úrnak, tekintetes Zemplén vármegye alispánjának (:címmel:), igen tisztelt Uramnak.

[158] Heckenast, 2005: 228.

[159] Eredeti ügyviteli feljegyzés (lat.): 1704. október 6-án, a Zemplénben tartott közgyűlésen jelen levél felolvasva és közzétéve/kihirdetve. Keresztes Ferenc vármegyei jegyző által, saját kezűleg.

2. dokumentum

HU-MNL-BAZML-IV.2001.b. Historicorum Tomus I. Fasc. 151. No. 151. Alimentatio Rakoczianorum 1704–1708. Benne: Róth János főhadbiztos levele Munkácsi István (valójában János) Zemplén vármegyei alispán számára. Enyicke, 1704. október 15.

Perillustris ac Generose Domine mihi Colendissime.[160]

Salutem ac servitiorum meorum obligatissimorum Commendationem.[161] Mint hogy mind a két Méltóságos Generalis itt vagyon, ezen Nemes Abaúj Vármegye pedig minémű nagy nyomorúságban légyen, a Nemes Vármegyének, úgy Kegyelmednek igen jól constal.[162] Kegyelmedet annak okáért kérem mennél hamarébb az ő Nagyságok konyhájokra tyúkot, ludat, vajat, és egyéb konyhára való szükséges állapotokat ide méltóztassék küldeni, hasonlóképpen valamely jó borral is az ő Nagysága, s ő Kegyelme asztalára providealni,[163] úgy vagy száz köböl zabot is transmittalni,[164] mert ha ezen Nemes Abaúj Vármegyének egyéb terhe nem volna is, csak a szénának praestitioja[165] is eléggé opprimalna.[166] In reliquo Deus servet praetitulatam Dominationem Vestram salvam et incolumem diutissime. Enyicke (Eniczke) 15. 8bris 1704.[167]

Perillustris ac Generosae Praetitulatarae Dominationis Vestrae

Servus obligatissimus

Joannes Roth mp.[168]

(Címzés és jelzet:)
Perillustri et Generoso Domino Stephano Munkáczy (Munkácsi/Munkácsy),[169] Inclyti Comitatus Zempliniensis Vice Comite /:Titulo:/ Domino mihi colendissimo.[170]

---

160 (lat.) Nemzetes és Vitézlő, igen tisztelt Uram!
161 (lat.) Üdvözletemet és köteles szolgálataimnak ajánlását.
162 constál (consto, lat.): bizonyos, ismetetes valaki előtt
163 provideál (provideo, lat.): előre lát, gondoskodik valamiről
164 transmittál (transmitto, lat.): átküld
165 praestitioja (praesto, lat.): teljesítése, megadása
166 opprimálna (opprimo, lat.): megfojtana, lenyomna, de inkább itt megterhelne jelentésben
167 (lat.) Egyébiránt őrizze/tartsa meg Isten fent címzett Uraságodat igen sokáig épségben és egészségben. Enyicke, 1704. október 15.
168 (lat.) Fent címzett Nemzetes és Vitézlő Uraságodnak legelkötelezettebb szolgája. Róth János saját kezűleg.
169 Munkácsi/Munkácsy János (sic!) Zemplén vármegye első alispánja ekkor. Heckenast, 2005: 294.
170 (lat.) Nemzetes és Vitézlő Munkácsy István (helyesen Munkácsi/Munkácsy János) Úrnak, tekintetes Zemplén vármegye alispánjának (:címmel:), igen tisztelt Uramnak.

3. dokumentum

HU-MNL-BAZML-IV.2001.b. Autographa Hungarorum II. Szám nélküli iratok. Csicseri Orosz Pál generális-főstrázsamester levele Zemplén vármegyéhez, amelyben közli, hogy Forgách Simon parancsára Erdélybe kell bevonulni és a vármegye biztosítson 15000 ember számára ellátást. Kassa, 1704. október 21.

Illustrissimi Reverendissimi, Admodum Reverendi, Spectabiles ac Magnifici, Perillustres item et Generosi Domini Domini colendissimi, observandissimi.[171]

Salutem servitiorumque meorum paratissimam commendationem.[172] Nem kétlem Nagyságtok kegyelmetek vehette Méltóságos Fő Generális Groff Forgács (Forgách) Simon Uram ő Nagysága Intimatioját[173] hogy Nemes Erdély Országában kelletik be mennem, mely iránt tegnap is kegyelmes Urunk ő nagysága kegyelmes Parancsolatját, hogy mentül hamarébb bemenjek, Melyhez képest Nagyságtokat, s Kegyelmeteket, kérem, s akartam tudtára adnom Nagyságtoknak, s Kegyelmeteknek, hogy tizenötezer Emberre, tégyen elegendő provisiot,[174] Szénából, abrakból, és húsból, s kenyérből, és bizonyos Commissariusokat[175] is, praevie[176] az Hadak eleibe küldeni, és Statiokat[177] csinálni ne terheltessék, ezeket nem praestálván[178] Nagyságok Kegyelmetek ha mi Excessust[179] az Vitézlő Rendtől fog szenvedni az Nemes Vármegye magának tulajdonítsa. Caeterum Praetitulatas Dominationes Vestras Servet Deus ad vota propria diu feliciter.[180]

Praetitulatarum Dominationem
Vestrarum

Servus humillimus obligatissimus

Paulus Orosz[181]

Datum in Libera Regiaque
Civitate Cassoviensis. Die 21.
8bris Anno. 1704.[182]

Paulus Orosz de Csicser
Generalis Confoedarationis Rákoczyanae.[183]

---

171 (lat.) Méltóságos, Főtisztelendő, Nagytiszteletű/Tisztelendő, Tekintetes és Nagyságos, Nemzetes és nem különben Vitézlő Urak, igen tisztelt és leginkább becsült Urak!
172 (lat.) Üdvözletemet és szolgálataimnak legkészségesebb ajánlását.
173 intimatióját (intimatio, lat.): tudósítását
174 provisiót (provisio, lat.): ellátást
175 commisariusokat (commissarius, lat.): biztosokat, hadbiztosokat
176 praevie (lat.): megelőzőleg, előbb, eleve
177 statiókat (statio, lat.): állomásokat, állomáshelyeket
178 praestálván (praesto, lat.): teljesítvén, megadván
179 excessust (excessus, lat.): kihágást, túlkapást
180 (lat.) Egyébiránt fent címzett Uraságtokat őrizze Isten saját kívánságaik szerint sokáig boldogan.
181 (lat.) Fent címzett Uraságtoknak legalázatosabb, legelkötelezettebb szolgája. Orosz Pál.
182 (lat.) Kelt Kassa szabad királyi városában, 1704. október 21-én.

Inclyto Comitatui Zempliniensi[184]

Címzés és jelzet:

Illustrissimis, Reverendissimis, Admodum Reverendis, Spectabilibus ac Magnificis, Perillustrissibus item et Generosis Dominis Dominis N. N. Supremo et Vice Comitibus, Judlium et Jurassoribus Toti denique Universitati Dominorum, Praelatorum, Baronum, Magnatum et Nobilium Inclyti Comitatus Zempliniensis etc. Dominis Dominis Colendissimis observandissimis.
Cito
Cito Sme[185]
Cito Sme[186]

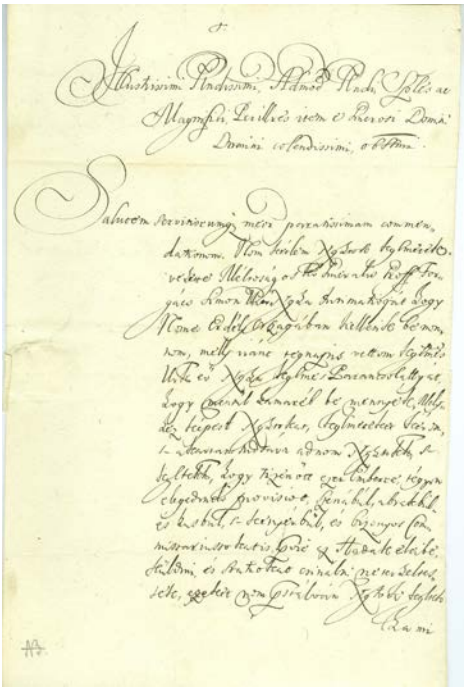

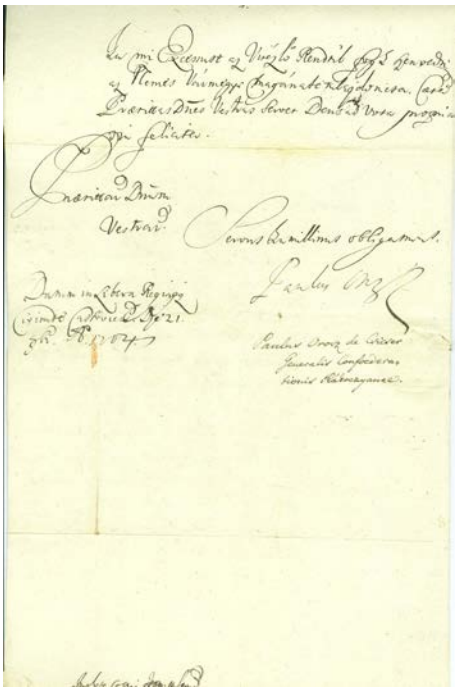

[183] Kazinczy Ferenc kézírásos feljegyzése: Csicseri Orosz Pál, Rákócziék konföderációjának generálisa
[184] (lat.) Tekintetes Zemplén vármegyének
[185] Feltehetően a latin citissime, azaz leggyorsabban kifejezés rövidítése (esetleg elírás).
[186] Címzés: (lat.) Méltóságos, Főtisztelendő, Nagytiszteletű/Tisztelendő, Tekintetes és Nagyságos, Nemzetes és nem különben Vitézlő Uraknak Ismeretlen Nevű Fő- és Alispán Uraknak, Szolgabíráknak és Esküdteknek végezetül a tekintetes Zemplén vármegye prelátusai, bárói, nagyságos és nemes urai teljes egyetemének stb., igen tisztelt és leginkább becsült Uraknak. Gyorsan, leggyorsabban, leggyorsabban.

4. dokumentum

HU-MNL-BAZML-IV.2001.b. Historicorum Tomus I. Fasc. 151. No. 151. Alimentatio Rakoczianorum 1704–1708. Benne: Gróf Forgách Simon levele Zemplén vármegyéhez, amelyben közölte, hogy a fejedelem parancsából hadaival Erdélybe kell vonulnia. Seregéből néhány ezredet előreküldött, amelyek már megkapták parancsát és november 1-jén megjelennek Zemplénben, ott a mellékelt kimutatásban meghatározott helységekbe beszállásolnak, várják további parancsát és majd csatlakoznak hozzá. Az érintett ezredeket a vármegye köteles ellátni. Meghagyta továbbá, hogy mivel majd ő maga is a vármegyén vonul keresztül a mellette lévő hadakkal, így a vármegye rendelkezzen mind állomáshelyekről, mind pedig 15.000 emberre való ellátásról. Az ezredek, amelyeket előreküldött, az alábbi zempléni helységekbe szállnak be: Monaky Ferenc ezrede: Megyaszó és Csanálos; Nádaskay György ezrede: Monok, Szerencs, Ond, Golop; Luby György ezrede: Agárd, Pácin, Cigánd, Karcsa. Kassa, 1704. október 22.

Illustrissimi, Reverendissimi, admodum Reverendi, Spectabiles ac Magnifici, Generosi, Egregÿ item et Nobiles Domini Fratres et Amici, mihi Colendissimi observandissimi.[187]

Salutem Officiorumque meorum Commendationem.[188] Nem kétlem eddig tudtára vagyon az Nemes Vármegyének Kegyelmes Urunk parancsolatából, feles számú Hadakkal, Erdély (Erdely) Országába való menetelem, Mivel azért bizonyos Hadakat fogok előre bocsájtanom, Kik közül némely Ezerek, vévén már Orderemet,[189] Mindszent napján, úgy mint prima Novembris,[190] azon Nemes Vármegyében megjelenvén, fogják ott tovább való parancsolatomat, elvárni, Mely Ezerek légyenek pedig azok, és nevezet szerint melyik helységekben kellessek nekiek dislocáltatni[191] az adnectált Specificatióbúl[192] meg fogja a Nemes Vármegye érteni. Kire nézve, Kegyelmes Urunk által adatott Plenipotentialis[193] és Fő Generalissi authoritassombul[194] intimálom[195] a' Nemes Vármegyének, hogy azon Ezerek számára jó eleve tegyenek Provisiot,[196] melyeket hogy annak idejében annál szaporábban contrahálhassak[197] és magam mellé vehessem, az specificált[198] Helységekben is dislocáltatni el ne mulassa; s úgy /:a' mint nem kétlem vette eddig az iránt való levelemet a' Nemes

[187] (lat.) Méltóságos, Főtisztelendő, Nagytiszteletű/Tisztelendő, Tekintetes és Nagyságos, Vitézlő, Tisztelt és nem különben Nemes Urak, igen tisztelt és leginkább becsült Atyámfiai és Barátaim!
[188] (lat.) Üdvözletemet és szolgálataimnak ajánlását.
[189] orderemet (ordo, lat.): parancsomat
[190] (lat.) november 1-jén
[191] dislocáltatni (disloco, lat.): elhelyeztetni
[192] adnectált Specificatióból: mellékelt kimutatásból/feljegyzésből
[193] plenipotentialis (lat.): teljhatalmú
[194] főgenerálisi authoritásomból (authoritas, lat.): főgenerálisi hatalmamból/joghatóságomból
[195] intimálom (intimo, lat.): tudósítom, tudatom, közlöm
[196] provisiót (provisio, lat.): ellátást
[197] contrahálhassak (contraho, lat.): (sereget egy helyre) összegyűjthessek, összevonhassak
[198] specificált (specificus, lat.): felsorolt

Vármegye:/ mivel magamnak is azon lészen általmenetelem, mind Statiok[199] iránt, s mind pedig tizenöt Ezer Emberre kívántató Provisio iránt tétessen jó dispositiokat,[200] hogy ne talántán azoknak fogyatkozások miatt, in transitu,[201] az Excessusokra,[202] az Hadaknak okot ne mutassanak. Coeterum[203] Servet Deus Praetitulatas Dominationes Vestras, diu[204] felicissimeque superviventes.[205]

Praetitulatarum Dominationum Vestrarum

Cassoviae 22. 8bris
1704.

Frater et Amicus ad Officia Paratissimus

Simon Forgach.[206]

Inclyto Comitatui Zempliniensi[207]

(Függelék:)
Ezen alább írt Ezerek küldetnek Nemes Zemplén (Semplény) Vármegyében kiket is e' szerint kell dislocálni:
Kapitány Monaky Ferenc[208] Uram Ezere rendeltetett: Megyaszóra (Medgyaszora) és Csanálosra.[209]
K. Nádaskay (Nadaskay) György[210] Uram Ezere: Monokra (Monakra), Szerencsre, Ondra[211] és Golopra.
K. Luby György[212] Uram Ezere: Agárdra (Agardra),[213] Pácinra (Paczinra), Cigándra (Czigandra), és Karcsára.

(Címzés és jelzet:)
Illustrissimis Reverendissimis admodum Reverendis Spectabilibus ac Magnificis Perillustrissibus item ac Generosis Dominis Dominis N. N. Supremo et Vice Comi-

---

199 statiók (statio, lat.): állomások, állomáshelyek
200 dispositiokat (dispositio, lat.): rendelkezéseket, intézkedéseket
201 (lat.) az átvonulásban, tkp. az átvonulás idején
202 excessusokra (excessus, lat.): kihágásokra, túlkapásokra
203 (lat.) egyébiránt
204 (lat.) sokáig
205 (lat.) Egyébiránt őrizze Isten fent címzett Uraságtokat, hogy sokáig és a legboldogabban/legszerencsésebben éljenek.
206 (lat.) Fent címzett Uraságtoknak szolgálatra legkészségesebb atyjafia és barátja, Forgách Simon. Kassa, 1704. október 22.
207 (lat.) A tekintélyes Zemplén vármegyének
208 Heckenast, 2005: 291.
209 Az egykori zempléni település egyik része, Ócsanálos, ma Ongához, míg másik része Újcsanáloshoz tartozik.
210 Heckenast, 2005: 296.
211 1984 óta Szerencs része
212 Heckenast, 2005: 272.
213 ma Zemplénagárd

tibus Judlium Jurassoribus Toti denique Universitati Dominorum Praelatorum Baronum Magnatum et Nobilium Inclyti Comitatus Zempliniensis Fratribus Colendissimis observandissimis.[214]

Die 28 Exsolutae(?) S….(?) …ane(?) in Homona(?)[215]

Anno 1704 die 3 mensis Novembris in oppido Sátoraljaújhely (Satorallya Uyhel) celebrata Generali Congregatione presentes Domini Generalis et Comitis Simonis Forgách (Forgacs) de Ghimes perlectae et publicatae sunt. Per Juratum Notarium Franciscum Keresztes manu propria.[216]

Inclyto Comitatui Zempliniensi[217]

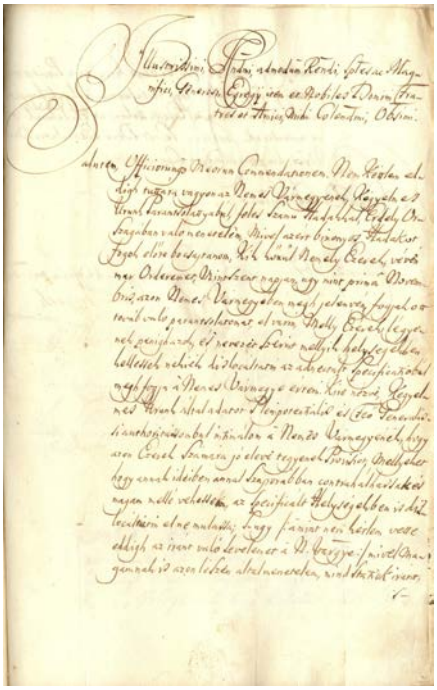

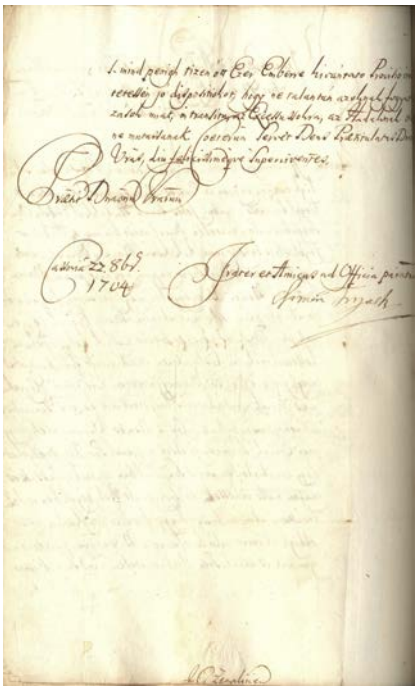

[214] Címzés: (lat.) Méltóságos, Főtisztelendő, Nagytiszteletű/Tisztelendő, Tekintetes és Nagyságos, Nemzetes és nem különben Vitézlő Uraknak Ismeretlen Nevű Fő- és Alispán, Szolgabíró, Esküdt Uraknak, végezetül a tekintetes Zemplén vármegye főpapjai, bárói, nagyságos és nemes urai teljes egyetemének, igen tisztelt és leginkább becsült Atyafiaknak.

[215] Nehezen olvasható eredeti ügyviteli feljegyzés (lat.).

[216] Eredeti ügyviteli feljegyzés (lat.): 1704. november 3-án, a Sátoraljaújhely mezővárosában tartott közgyűlésen gróf Forgách Simon generális jelen levele felolvasva és közzétéve/kihirdetve. Keresztes Ferenc (vármegyei) jegyző által, saját kezűleg.

[217] (lat.) A tekintélyes Zemplén vármegyének

Ezen alább irt Czereh küldöttnek Nemes Semplény Vármegyében
liberis és szerint kel dislocalni.

Capitány Monaky Ferencz úr Czere rendelteret: Medgyaszra és
Sarralosra.

2. Nadaskay György úr Czere: Monabra, Szerencsre, Ondra,
és Solosra.

2. Luby György úram Czere: Agardra, Paczinra, Zigandra, és Karu
csára.

5. dokumentum

HU-MNL-BAZML-IV.2001.b. Historicorum Tomus XIII. Fasc. 182. No. 6. Forgách Simon levele Zemplén vármegyéhez, amelyben tudatja a vármegyével, hogy megállapodtak az eperjesi kapitulációról és a cs. helyőrség december 1-jén kivonul a városból. Szállításukhoz a kapituláció szerint 200 hat–hatökrös, vagy lovas szekér és 40 felszerszámozott ökör, vagy ló szükséges, amelyeket Sáros és Zemplén vármegyének kell biztosítani. Ebből Zemplén vármegye minden halogatás nélkül küldjön november 27-ére „a szükséges vecturára" Sebesre 120 hat-hatökrös szekeret és 40 felszerszámozott vonómarhát, a melléjük kirendelt commissariussal. Sőt ne mulaszsza el, hogy összeköttetésben legyen Sáros vármegyével, és a német praesidumot december 1-jén vegyék fel, vigyék be Szepes vármegyébe, ahol a kijelölt első állomáshelyen felváltják majd a szekereiket. Kassa, 1704. november 3.

1. oldal.

Illustrissimi, Reverendissimi, Admodum Reverendi, Spectabiles ac Magnifici, Generosi, Egregii et Nobiles Domini Fratres et Amici mihi colendissimi observandissimi.[218]

Salutem officiorumque meorum promptitudinem.[219] Mivel Isten jóvoltából az Eperjesi Capitulatio[220] véghez menvén, az ott való Praesidium,[221] die Prima affuturi Mensis Decembris[222] ki fog kötözködni[223] kinek is vi Capitulationis[224] kivitelére kívántatik, hat hat ökrös vagy lovas kétszáz szekér, és azon kívül negyven ló vagy ökör hámostól s tézlástól.[225] Mely szekereknek és vonó marháknak, Kegyelmetektől és Nemes Sáros (Saáros) Vármegyétől ki kell telni. Azért Kegyelmeteknek Generalisi Authoritásombul[226], és Méltóságos Fejedelem Kegyelmes Urunktól Ő Nagyságától, nékem adatott Plenipotentiambul Serio intimálom,[227] hogy Kegyelmetek, az megírt szükséges vecturára[228] pro die 27 praesentis[229] Sebeshez,[230] százhúsz, hat hat ökrös Szekeret, és azon kívül negyven vonómarhát tézlástól ahhoz rendelendő Commissariussal,[231] minden procrastinatio[232] nélkül, előállítani ne terheltessék sőt el se mulas-

---

218 (lat.) Méltóságos, Főtisztelendő, Nagytiszteletű/Tisztelendő, Tekintetes és Nagyságos, Vitézlő, Tisztelt és Nemes Urak, igen tisztelt és leginkább becsült Atyámfiai és Barátaim!

219 (lat.) Üdvözletemet és szolgálataimnak készségét/ajánlását.

220 (lat.) kapituláció, hadi alku/egyezség általi megadás, várfeladás

221 (lat.) helyőrség/őrsereg/őrség

222 (lat.) jövő december havának első napján

223 költözködni

224 (lat.) a kapituláció ereje általi

225 tézla/tézsla (népr.): négyes, vagy hatos ökör (vagy ló-)fogatnál a második, vagy harmadik pár állatnál alkalmazott, a szekérrúd meghosszabbítására való vontatásra használt rúd, amelyre a jármot akasztják.

226 generálisi authoritásomból (authoritas, lat.): generálisi hatalmamból/joghatóságomból

227 (lat. – magyar) nekem adatott felhatalmazásomból/teljhatalmamból komolyan tudatom

228 vecturára (vectura, lat.): fuvarozásra, szekerezésre, szállításra

229 (lat. – magyar) az megírt szükséges fuvarra jelen hónap 27. napján/napjára

230 Alsebes, vagy Alsósebes (szlovákul Nižná Šebastová, ma Eperjes – szlovákul Prešov – része, ma Szlovákia), Felsősebes (szlovákul Vyšná Šebastová, ma Szlovákia), itt feltehetően az Eperjes szomszédságában fekvő Alsebesről lehet szó.

231 commissariussal (commissarius, lat.): megbízottal, biztossal, hadbiztossal

232 (lat.) halogatás, késedelem

sa, úgy hogy Nemes Sáros (Sááros) Vármegyével correspondenter[233] lévén, Prima Decembris[234] az megírt Német Prasidiumot, portékájával együtt felvévén, vigye be Nemes Szepes Vármegyében, ki is mint Kegyelmetek, úgy Nemes Sáros (Sááros) Vármegye Szekereit első Station[235] tartozik felváltani. Másként ha Kegyelmetek ezen Intimatiomnak tenora szerint[236] az meg írt Szekereket és vonó marhákat, tempestive[237] az említett helyre, minden szükséges requisitumokkal[238] administrálni,[239] valamely részében elmulatna és az olyan defectus[240] mia, az Praesidium tovább is kényteleníttetnék

Fasc. 182. Nro. 6.[241]
Zemplén (Zemplen)

2. oldal.

nék benn maradni, - s - az alatt valami véletlen casus[242] intervenialván[243] az közjónak promotioja[244] retardaltatnek,[245] és az haza megkárosodna, az olyan károknak refusiojára,[246] Kegyelmetek obligaltatik.[247] Caeterum Praetitulatas Dominationes Vestras ad vota quamdiutissime Salvas et incolumes supervivere desidero. Datum Cassoviae die 3. Novembris Anno 1704.[248]

Earundem Praetitulatarum Dominationum Vestrarum

Frater et Amicus ad officia paratus/paratissimus[249]
Simon Forgacs manu propria[250]

Comes Simon Forgács[251]

---

233 (lat.) összeköttetésben/levelezésben/egyetértésben lévén
234 (lat.) december 1-jén
235 statión (statio, lat.): állomáson
236 (lat. – magyar) értesítésemnek/tudósításomnak tartalma/értelme szerint
237 (lat.) jókor, idejekorán, a maga idején
238 requisitumokkal (requisitum, lat.): szükséges dolgokkal, kellékekkel, felszerelésekkel
239 administrálni (administro, lat.): kézhez adni, kiszolgálni, igazgatni
240 (lat.) fogyatkozás, hiány
241 Kazinczy Ferenc kéziratos lapalji jegyzete
242 (lat.) eset, esemény
243 interveniálván (intervenio, lat.) közbejővén, történvén
244 promotiója (promotio, lat.): előmenetele, előmozdítása
245 retardáltatnék (retardo, lat.): késleltetnék, hátráltatnék
246 refusiójára (refusio, lat.): megtérítésére, visszatérítésére
247 obligáltatik (obligo, lat.): köteleztetik
248 (lat.) Egyébiránt kívánom, hogy fent címzett Uraságtok kívánságaik szerint ameddig lehetséges épségben és egészségben (meg-)éljenek. Kelt, Kassa, 1704. november 3.
249 rövidített szó
250 (lat.) Fent címzett Uraságtoknak szolgálatra legkészségesebb atyjafia és barátja, Forgách Simon saját kezűleg.
251 Kazinczy Ferenc kéziratos jegyzete

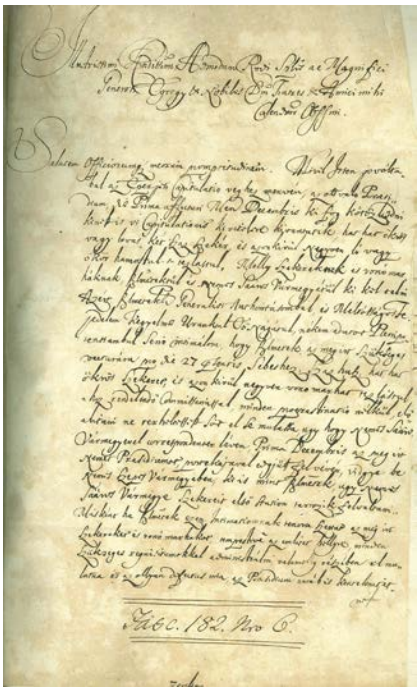

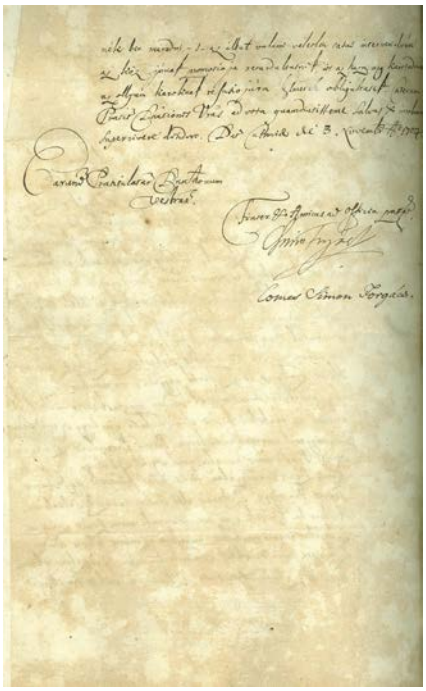

6. dokumentum

HU-MNL-BAZML-IV.2001.b. Iratok. Fasc. 217. No. 118. Forgách Simon levele Zemplén vármegye közönségének az Erdélybe vezényelt Soós János-, Monaki Ferenc-, Luby György-, Nádaskay György-, Vitárius János- és Kenyheczi János-ezredekből elmaradozott, elszökött és a vármegyében lappangó, a lakosságot prédáló, fosztogató katonák megfékezése, és az elmaradozott, lappangó katonák és hajdúk ezredeik után küldése, illetve a tolvajkodó egyének megbüntetése ügyében. Kassa, 1704. december 6.

1. lap.

Illustrissimi, Reverendissimi, Admodum Reverendi Spectabiles ac Magnifici, Perillustres Generosi Egregii item et Nobiles Domini Fratres et Amici Colendissimi observandissimi.[252]

Salutem Officiorumque meorum promptitudinem.[253] Mivel Nemzetes Vitézlő Soós (Sós) János,[254] Monaky (Monakÿ) Ferenc,[255] Luby (Lubÿ) György,[256] Nádaskay (Nádaskaÿ) István,[257] Vitárius (Vitarius) György[258] és Kenyheczy János[259] Kapitány Uraimék ő kegyelmek Ezerei Kegyelmes Urunk parancsolatjából Nemes Erdély Országa felé Commendéroztattak,[260] s azok közül amint hallatik sokan az Nemes Ország szolgálatát kerülvén elmaradtak s álnokul elvonták magokat, s most imitt amott lappangván rút Praedalást[261] s Fosztogatásokat merészelnek elkövetni, sőt az Falukon is az szegénységet aggravalni[262] s rút csintalanságokat véghez vinni nem iszonyodnak. Hogy azért az ilyenek eltávoztathassanak és az olyan Istentelenséget követő Tolvajok, főképen pedig az felül írt Ezerekbeli Katonák és Hajdúk Compescaltassanak[263] s maguk Ezerek után való menetelre Kegyelmes Uram ő Nagysága által adatott Fő Generalissÿ Authoritasombul[264] kívántam az Nemes Vármegyének intimálnom,[265] tegyen in Gremio Sui[266] oly Dispositiokat,[267] hogy az illyetének serio investigaltassanak[268] és az Nemes Vármegye akármely rendbeli Tagjai s Lakosi által sine

[252] Méltóságos, Főtisztelendő, Nagytiszteletű/Tisztelendő, Tekintetes és Nagyságos, Nemzetes, Vitézlő, Tisztelt és nem különben Nemes Urak, igen tisztelt és leginkább becsült Atyafiak és Barátok!
[253] (lat.) Üdvözletemet és szolgálataimnak készségét/ajánlását.
[254] sóvári Soós János ezereskapitány, lásd: Heckenast, 2005: 389.
[255] Monaki Ferenc ezereskapitány, lásd: Heckenast, 2005: 291.
[256] Luby György ezereskapitány, lásd: Heckenast, 2005: 272.
[257] Elírás, helyesen Nádaskay György ezereskapitány, lásd: Heckenast, 2005: 296.
[258] Elírás, helyesen Vitárius János ezereskapitány, lásd: Heckenast, 2005: 460–461.
[259] Kenyheczi (alias Czikovicz) János ezereskapitány, lásd: Heckenast, 2005: 228.
[260] commendéroztattak (commendo, lat.): vezényeltettek
[261] praedálást (praedor, lat.): zsákmányolást, kifosztást
[262] aggraválni (aggravo, lat.): terhelni, zaklatni, gyötörni
[263] compescaltassanak (compesco, lat.): féken tartassanak, megzaboláztassanak
[264] (lat.) főgenerálisi hatalmamból/joghatóságomból
[265] intimálnom (intimo, lat.): rendelnem, tudatnom, közölnöm
[266] (lat.) saját kebelében
[267] dispositiókat (dispositio, lat.): intézkedéseket, rendelkezéseket
[268] (lat.) komolyan kivizsgáltassanak

Fasc. 217. No. 118.[269]

2. oldal.
sine discrimine Persequaltassanak,[270] sőt az kik Tolvajkodásban Comprehendaltatnanak[271] azokat megfogatván az Nemes Vármegye érdemek szerint büntesse, akasztassa s egy szóval azon megírt Ezerekbeli Hadakot in medio sui[272] Lappangani semmiképpen meg ne engedje. Melyet annál Csendesebben való maga megmaradására nézve is nem kétlem hová hamarabb fog az Nemes Vármegye effectualtatni.[273] Coeterum Praetitulatas Dominationes Vestras diu feliciterque valere desidero.[274]

Praetitulatarum Dominationum Vestrarum

Frater et Amicus ad Officia Paratissimus

Simon Forgach

Cassoviae 6. Xbris
Anno 1704[275]

azaz Comes Simon
Forgách.[276]

Inclyto Comitatui Zempliniensi[277]

3. oldal.
Címzés és jelzet:
Illustrissimis, Reverendissimis, Admodum Reverendis, Spectabilibus ac Magnificis, Perillustrissibus, Generosis, Egregÿs item et Nobilibus Dominis N. N. Supremo et Vice Comitibus, Judlium et Jurassoribus, toti denique Universitati Dominorum, Praelatorum, Baronum, Magnatum et Nobilium Inclyti Comitatus Zempliniensis Fratribus et Amicis mihi Colendissimis observandissimis.
Homonnára (Homonara)[278]

---

269 feltehetően 19. századi ügyviteli feljegyzés
270 (lat.) különbségtétel nélkül üldöztessenek
271 comprehendáltatnának (comprehendo, lat.): felfedeztetnének, rajta kapatnának, tetten érnének
272 (lat.) saját közösségében (itt tkp. megyéjében)
273 effectuáltatni (efficio, lat.): elintéztetni, foganatosíttatni
274 (lat.) Egyébiránt kívánom, hogy fent címzett uraságtok sokáig és szerencsésen/boldogan éljenek/legyenek jól.
275 (lat.) Fent címzett Uraságtoknak szolgálatra legkészségesebb atyjafia és barátja, Forgách Simon. Kassa, 1704. december 6.
276 Kazinczy Ferenc kézírásos feljegyzése
277 (lat.) Tekintetes Zemplén vármegyének
278 Címzés: (lat.) Méltóságos, Főtisztelendő, Nagytiszteletű/Tisztelendő, Tekintetes és Nagyságos, Nemzetes, Vitézlő, Tisztelt és nem különben Nemes Uraknak, Ismeretlen Nevű Fő- és Alispánoknak, Szolgabíróknak, Esküdteknek, végezetül a tekintetes Zemplén vármegye prelátusai, bárói, nagyságos és nemes

Anno 1704 die 18 Xbris in oppido Terebes celebrata Generali Congregatione presentes publicatae sunt. Per Franciscum Keresztes Juratum Notarium manu propria.[279]

R.
Rakoczÿ Franciscus Copias[280] Suas in Transÿlvaniam dirigit,[281] earum transenna[282] transenna.[283]
No. 72.[284]
1704.

Fas. 217.
No. 118.[285]

urai teljes egyetemének, igen tisztelt és leginkább becsült Atyámfiainak és Barátaimnak. Homonnára (a címzés helyét eltérő kéz írta)

[279] Eredeti ügyviteli feljegyzés (lat.): 1704. december 18-án, a Terebes mezővárosában tartott közgyűlésünkön jelen levél közzétéve/kihirdetve. Keresztes Ferenc vármegyei jegyző által, saját kezűleg.

[280] copias (copia, lat.): seregeket

[281] dirigit (dirigo, lat.): bizonyos cél felé vezet, kormányoz, útját valami felé vette

[282] áthúzott szó, (lat.) katonai átvonulás

[283] feltehetően Kazinczy Ferenc saját kezű betoldása

[284] feltehetően egykorú ügyviteli feljegyzés

[285] 18. századi levéltári jelzet és regeszta: (lat.) R. Rákóczi Ferenc seregeit Erdélybe felé irányítja, azoknak katonai átvonulása. ~~No. 72.~~ 1704. Fas. 217. No. 118.

Levéltári források

HU-MNL-OL = Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár

G 15 A Thököly- és a Rákóczi-szabadságharc levéltárai, A Rákóczi-szabadságharc levéltára, II. Rákóczi Ferenc fejedelem levéltára, Emigrációba vitt rész

G 16 A Thököly- és a Rákóczi-szabadságharc levéltárai, A Rákóczi-szabadságharc levéltára, II. Rákóczi Ferenc fejedelem levéltára, Munkácson maradt rész

G 19 A Thököly- és a Rákóczi-szabadságharc levéltárai, A Rákóczi-szabadságharc levéltára, Fejedelmi Kancellária

G 27 A Thököly- és a Rákóczi-szabadságharc levéltárai, A Rákóczi-szabadságharc levéltára, II. Rákóczi Ferenc fejedelem levéltára, Gyűjteményes rész, Országos politikai iratok

HU-MNL-BAZML = Magyar Nemzeti Levéltár, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár

IV.2001.b. Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásának iratai, Szirmay-Kazinczy-féle históriai iratok – Acta Politica

IV.2001.p. Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásának iratai, Vegyes közgyűlési iratok

IV.2005.a. Zemplén vármegye adószedőjének iratai, Szirmay-féle pénztári és biztossági iratok – Acta perceptoralia et comissariatica

IV.2005.b. Zemplén vármegye adószedőjének iratai, Számadások

HU-MNL-SzSzBML = Magyar Nemzeti Levéltár, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár

IV.A.1.b. Szabolcs Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai, Közgyűlési iratok (Acta politica)

OSZK Kt. = Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattára

Fol. Hung. = Folia Hungarica

978. Protocolla Francisci II. Rákóczy. (II. Rákóczi Ferenc protokollumkönyve) 1703–1706.

1389. Thaly Kálmán kuruckori okmánygyűjteménye. Eredeti kéziratok és másolatok. I–XXXII. kötet. Eredeti okmányok. III. kötet. 1704.

AMK = Archív Mesta Košíc (Kassa Város Levéltára)

Tabularium metropolitanae in superioribus partibus civitatis Cassoviensis (Tabularium metropolitanae in superiori Hungaria civitatis Cassoviensis) 1293–1737

Tomus II. Collectio Schwartzenbachiana.

Tomus II. Schwartzenbach-gyűjtemény. Zbierka Schvartzenbachova (Collectio Schwartzenbachiana) 1256–1737. II. b. Schwarzenbachiana

Tomus IV. Supplementum H.

Supplementum H. 1. a. II. (Missiles).

Supplementum H. 1. a. II. Listiny, listy, a spisy. (Missiles).

Tomus IV. H.III/2. Protocolla sessionum magistratualium 1607–1738.

H.III/2. pur. 33. Protocollum Sessionum et Determinationum Magistratualium, ac aliorum Actorum Juridicorum de Anno 1704. et 1705.

ŠAP = Štátný archív v Prešove (Eperjesi Állami Levéltár)

Šarišská župa (Sáros vármegye) 1561–1789.

I. Protocollum Comitatus Sarosiensis.

I. Úradné knihy. Zápisnice zo zasadaní župných kongregacií a župnej sedrie. (Protocollum Comitatus Sarosiensis) (A megyegyűlések és megyei törvényszékek üléseinek jegyzőkönyvei)

III. B. Acta politica. b. Spisy.

III. Administratívne pisomnosti (1602–1789) B. Administratívne spisy – Acta politica - Politischen Akten (Közgyűlési iratok) (1603–1789). b. Spisy.

IV. Daňové písomnosti (1601–1789). C. Daňové spisy – Acta perceptoralia (1688–1789)

Mag. PO = Magistrát Prešov (Eperjes szabad királyi város levéltára) 1245–1949.

B2 Mandáty a listy predákov a kapitánov = Mandáty a listy predákov a kapitánov 1630–1849. (B2)

ŠAP ŠAL = Štátny archív v Prešove Spišský archív v Levoči (Eperjesi Állami Levéltár Szepességi Levéltár, Lőcse)

Spišská župa (Szepes vármegye) 1314–1849 (1861)

I. A. Kongregačné protokoly

I. Administratívne pisomnosti 1314–1849 (1861). A. Kongregačné písomnosti. Kongregačné protokoly (Közgyűlési jegyzőkönyvek)

ŠAP Pracovisko Archív Bardejov = Štátný archív v Prešove pracovisko Archív Bardejov (Eperjesi Állami Levéltár Bártfai Fióklevéltára)

MMB = Magistrát mesta Bardejova

Korešpondencia (Levelezés, városi iratok)

AT-OeStA Österreichisches Staatsarchiv (Archiv (ÖStA)) = Österreichisches Staatsarchiv (Osztrák Állami Levéltár)

AT-OeStA/KA Kriegsarchiv (Abteilung) = Kriegsarchiv (Hadilevéltár)

AT-OeStA/KA ZSt HKR = Wiener Hofkriegsrat (Udvari Haditanács) (HKR) 1557–1848

AT-OeStA/KA ZSt HKR HR Bücher = Wiener Hofkriegsrat (Udvari Haditanács) Hauptreihe (HR) Bücher, 1557–1848 (Osztrák Állami Levéltár Hadilevéltár Udvari Haditanács Központi segédkönyvek 1557–1848.

Forráskiadványok, forrásközlések, forrásismertetések

Acta Rákócziana DVD = Acta Rákócziana – A Károlyi levéltár Rákóczi-kori iratai. Szerk.: Laczlavik György. Készítették: Avar Anton, Laczlavik György, Mészáros Kálmán. A mustrakönyveket feldolgozta: Mészáros Kálmán. Arcanum. DVD-ROM. Bp., 2011.

Adalékok II. Rákóczi Ferencz felkeléséhez Szabolcsvármegye levéltárából. II., 1909 = Adalékok II. Rákóczi Ferencz felkeléséhez Szabolcsvármegye levéltárából. Közli: Zimmermann Rezső. Második közlemény. In: Történelmi Tár. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának hozzájárulásával a Magyar Történelmi Társulat. Szerk.: Komáromy András. Új folyam. X. évf. 1909. (4. sorozat. 10. kötet.) Bp., 1909. 269–306.

AR = Archivum Rakoczianum

AR I/IV., 1875 = Székesi gróf Bercsényi Miklós főhadvezér és fejedelmi helytartó levelei Rákóczi fejedelemhez. 1704–1712. Az eredeti kéziratokból a titkos jegyek fölfejtésével közli: Thaly Kálmán. Első kötet. (1704–1705.) MTA, Bp., 1875.

(Archívum Rakoczianum. II. Rákóczi Ferencz levéltára, bel- és külföldi irattárakból bővítve. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága. Első osztály: Had- és belügy. Szerk.: Thaly Kálmán. IV.)

AR II/I., 1871 = Angol diplomatiai iratok II. Rákóczi Ferencz korára. Angol levéltárakból közli: Simonyi Ernő. I. kötet. Pest, 1871. [1703–1705.] (Archívum Rakoczianum. II. Rákóczi Ferencz levéltára, bel- és külföldi irattárakból bővítve. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága. Második osztály: Diplomatia. I.)

AR III/I., 1978 = II. Rákóczi Ferenc fejedelem Emlékiratai a magyarországi háborúról 1703-tól annak végéig. Fordította: Vas István. A tanulmányt és a jegyzeteket írta: Köpeczi Béla. A szöveget gondozta: Kovács Ilona. Akadémiai Kiadó, Bp., 1978. (Archivum Rákóczianum. III. osztály: Írók. II. Rákóczi Ferenc művei. I. Sorozatszerk.: Hopp Lajos és R. Várkonyi Ágnes)

Bánkúti, 1975 = Bánkúti Imre: A sójövedelem Rákóczi pénzügyi politikájában a szabadságharc elején, 1703–1704. (Ifj. Király Mátyás tokaji sóinspektor levelesés számadáskönyve. 1704-ből.) In: Folia Historica 3. A Magyar Nemzeti Múzeum Évkönyve. Szerk.: Bánkúti Imre – Rózsa György – Szakály Ferenc – Tamás István. Magyar Nemzeti Múzeum, Bp. 1975. 31–66.

Bánkúti, 1976 = Bánkúti Imre: Rákóczi hadserege 1703–1711. Válogatta és a bevezetőket írta: Bánkúti Imre. Zrínyi Katonai Kiadó, Bp., 1976.

Esze, 1955 = Kuruc vitézek folyamodványai 1703–1710. Összeállította, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta: Esze Tamás. Hadtörténelmi Intézet, Bp., 1955.

Folia Rákócziana 9/1., 2004 = Szirmay András feljegyzései 1680–1713. 1. köt. 1680–1704. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és a mutatókat készítette: Kincses Katalin Mária. Vaja, 2004. (Folia Rákócziana 9/1. Szerk.: Mészáros Kálmán, Molnár Sándor).

Forgách Simon emlékirata, 2004 = Forgách Simon emlékirata. In: Köpeczi Béla–R. Várkonyi Ágnes: Rákóczi tükör I. Naplók, jelentések, emlékiratok a Rákóczi-szabadságharcról. Osiris, Bp., 2004. (Millenniumi magyar történelem. Források. Sorozatszerk.: Gyurgyák János, Pótó János.) 435–454.

HK = Hadtörténelmi Közlemények

Mészáros, 2005 = Mészáros Kálmán: Egy fogolynévsor a Rákóczi-szabadságharcból. 1705. február 4. In: HK. 118. évf. 3. sz. 2005. szeptember. 811–834.

KO = Károlyi-oklevéltár.

KO V., 1897 = Codex Diplomaticus Comitum Károlyi de Nagy-Károly. A nagykárolyi gróf Károlyi család oklevéltára. A család megbízásából kiadta: gróf Káro-

lyi Tibor. Sajtó alá rendezte: Géresi Kálmán. Ötödik kötet. II. Rákóczi Ferencz fejedelem korabeli oklevelek és levelezések, 1703–1707. Bp., 1897.

Oláh, 2019 = Oláh Tamás: Rákóczi pátense az ungvári „németek" elvonulásáról. In: Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár honlapja. Érdekes iratok rovat. Közzétéve: 2019. december 3. [online: http://mnl.gov.hu/mnl/bazml/hirek/rakoczi_patense_az_ungvari_nemetek_elvonulasarol]

Oláh 2021a = Oláh Tamás: Zempléni források Kassa és Eperjes kuruc blokádjához I. Csicseri Orosz Pál generális levele a kassai németek pányi portyájáról. In: Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár honlapja. Érdekes iratok rovat. Közzétéve: 2021. augusztus 16. (online: (https://mnl.gov.hu/mnl/bazml/hirek/zempleni_forrasok_kassa_es_eperjes_kuruc_blokadjahoz_i_csicseri_orosz_pal_generalis)

Oláh, 2021b = Oláh Tamás: Egy zempléni forrás Kassa kuruc blokádjához. Csicseri Orosz Pál generális levele a kassai németek pányi portyájáról. In: „…Tanácsaid hűség és igazság". Tisztelgő írások Dienes Dénes Professzor Úr 65. születésnapjára. Szerk.: Csorba Dávid – Szatmári Emília. Károli Gáspár Református Egyetem Egyház és Társadalom Kutatóintézetének Reformáció Öröksége Műhelye – Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet – Tiszáninneni Református Egyházkerület, Budapest – Sárospatak, 2021. (Reformáció Öröksége 7/2. Sorozatszerk.: Ablonczy Bálint – Csorba Dávid – Kiss Réka – Lányi Gábor.) 239–262.

Oláh, 2021c = Oláh Tamás: Zempléni források Kassa és Eperjes kuruc blokádjához II. „Úgy elveretem, hogy több lészen a gatyába, mint a tarisznyába, avagy csicseri Orosz Pál elmagyarázza Zemplén vármegyének a vetési pátenst. In: Levéltári Évkönyv. Új folyam. III. évf. Szerk.: Kis József. Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára, Miskolc, 2021. 47–74. (online: https://mnl.gov.hu/sites/default/files/mnladmin10544-privat/hirek/mnl_bazml_evkonyv_2021.pdf)

A Rákóczi-szabadságharc dokumentumai 1703–1704, 2004 = Emlékülés a Magyar Tudományos Akadémia Miskolci Akadémiai Bizottságának székházában 2004. május 26-án. – A Rákóczi-szabadságharc dokumentumai Abaúj-Torna, Borsod, Gömör-Kishont és Zemplén vármegyékből 1703–1704. Összeállította: Bánkúti Imre. Szerk.: Dobrossy István. Miskolc, 2004.

Schiessler Gáspár emlékirata, 2004 = Schiessler Gáspár: Emlékezetes feljegyzések mindarról, Kassa szabad királyi városában történt. In: Köpeczi Béla–R. Várkonyi Ágnes: Rákóczi tükör I. Naplók, jelentések, emlékiratok a Rákóczi-szabadságharcról. Osiris. Bp., 2004. (Millenniumi magyar történelem. Források. Sorozatszerk.: Gyurgyák János, Pótó János.) 464–473.

Theatrum Europaeum, 2013 = Theatrum Europaeum. A Rákóczi-szabadságharc krónikája az európai kulturális színtéren. Die Kronik des Rákóczi-Freiheitskampf

im Kulturkreis Europas. Válogatta, a bevezető tanulmányt írta, a jegyzetapparátust és mutatókat összeállította:/Ausgewählt, die Einleitungsstudie geschrieben, der Anmerkungsapparat und Indices zusammengestellt von Kincses Katalin Mária. Fordította:/Übersetzt von Tuza Csilla. Nap Kiadó, Bp., 2013. (Rákóczi Források. Sorozatszerk.: Mészáros Kálmán)

Zweig János naplója, 2004 = Zweig János naplója. In: Köpeczi Béla–R. Várkonyi Ágnes: Rákóczi tükör I. Naplók, jelentések, emlékiratok a Rákóczi-szabadságharcról. Osiris, Bp., 2004. (Millenniumi magyar történelem. Források. Sorozatszerk.: Gyurgyák János, Pótó János.) 191–227.

Szakirodalom

Bánkúti, 1980 = Bánkúti Imre: Hadellátás és hadtápszervezet Rákóczi hadseregében. In: Rákóczi-tanulmányok. Szerk.: Köpeczi Béla, Hopp Lajos, R. Várkonyi Ágnes. Akadémiai Kiadó, Bp., 1980. 169–181.

Czigány, 2021 = Czigány István: Aszimmetrikus háború, aszimmetrikus hadsereg a Rákóczi-szabadságharc idején. In: Rákóczi emlékkönyv. Szerk.: Bódvai András. Bethlen Gábor Alapkezelő ZRt., Bp, 2021. 31–55.

HK = Hadtörténelmi Közlemények

Czigány, 2008 = Czigány István: Egy „universalis ember" Tündérországban. Forgách Simon főparancsnoki működése Erdélyben. In: HK. 121. évf. 2. sz. 2008. 326–354.

Heckenast, 2005 = Heckenast Gusztáv: Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár. Sajtó alá rendezte, kiegészítette és az előszót írta: Mészáros Kálmán. História – MTA Történettudományi Intézete, Bp., 2005. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 8. Sorozatszerk.: Glatz Ferenc)

Kónya, 2017 = Peter Kónya: Prešov v 17. storoči (1604 – 1711). Dejiny Prešova I. Zostavil: Peter Kónya. Vydavateľstvo Prešovskej University, Prešov, 2017. 295–448.

Kovács, 2012 = Kovács Eleonóra: „Én ezen az földön, idegen jövevén, s fegyver viselő lévén" Egy kuruc brigadéros életrajzi vázlata: hotykai Róth János György. In: Az újrakezdés esélye. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc befejezésének 300. évfordulója alkalmából. Szerk.: Czigány István, Kincses Katalin Mária. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum. Bp., 2012. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára. Sorozatszerk.: Veszprémy László) 79–100.

Köpeczi – R. Várkonyi, 2004 = Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes: II. Rákóczi Ferenc. Osiris, Bp., 2004. (Milleneiumi magyar történelem. Életrajzok. Sorozatszerk.: Gyurgyák János, Pótó János.)

Márki, I. 1907 = Márki Sándor: II. Rákóczi Ferenc. I. kötet. 1676–1707. Magyar Történelmi Társulat, Bp., 1907. (Magyar Történeti Életrajzok)

Markó, 2003 = Markó Árpád: II. Rákóczi Ferenc csatái. Válogatott tanulmányok. Sajtó alá rendezte: Mészáros Kálmán. Nap Kiadó. Bp., 2003.

Mészáros, 2006 = Mészáros Kálmán: II. Rákóczi Ferenc tábornokai és brigadérosai. A kuruc katonai felső vezetés létrejötte és hierarchiája 1703–1711. Argumentum Kiadó. Bp., 2006. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára. Sorozatszerk.: Veszprémy László)

Mészáros, 2008 = Mészáros Kálmán: Gyürki Pál – Egy pesszimista kuruc generális. In: II. Rákóczi Ferenc, az államférfi. Tanulmányok a sárospataki országgyűlés 300. évfordulóján. Szerk.: Tamás Edit. Sárospatak, 2008. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei. 53. sz.) 139–167.

Mészáros, 2018 = Mészáros Kálmán: Gombástól Majtényig – A kuruc kor harcai Szatmár vármegyében (1670–1711). In: A történeti Szatmár vármegye II. Szerk.: Reszler Gábor. Kölcsey Társaság, Nyíregyháza, 2018. 134–171.

Neues Preussisches Adels-Lexikon III., 1837 = Neues Preussisches Adels-Lexikon oder genealogische und diplomatische Nachrichten… Főszerk.: L. v. Zedlitz-Neukirch. III. Band. I–O. Leipzig, 1837.

Oláh, 2020 = Oláh Tamás: Tokajtól Szatmárig. A Rákóczi-szabadságharc hadműveletei a Tiszántúlon és térségében 1704-ben. In: Levéltári Évkönyv. Új folyam. II. évf. Szerk.: Kis József. Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára, Miskolc, 2020. 28–88.

Ságvári, 2002 = Ságvári György: Kuruc regularizálás (1704–1706). In: Az államiság megőrzése. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharcról. Szerk.: és az előszót írta: Czigány István. Zrínyi Kiadó, Bp., 2002. 189–228.

Schmidt-Brentano, 2006 = Schmidt-Brentano, Antonio (München): Kaiserliche und k.k. Generale (1618–1815) Österreichisches Staatsarchiv/A. Schmidt-Brentano. 2006.

Schramek, 2011 = Schramek László: Az állandó hadsereg eltartásának kérdései a 18. század első felében Pest megye példáján keresztül. Pest Megye Monográfia Közalapítvány, Bp., 2011. (Előmunkálatok Pest Megye Monográfiájához 7.)

Thaly, 1892 = Thaly Kálmán: A székesi gróf Bercsényi család. 1470–1835. Harmadik kötet. 1703–1706. Bp., 1892.

Wrede I., 1898 = Alphons Freiherrn von Wrede: Geschichte der K und K. Wehrmacht. Die Regimenter, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX. Jahrhunderts. I. Band. Wien, 1898. (Mittheilungen des k.u.k. Kriegs-Archivs – Supplement.)

Wrede II., 1898 = Alphons Freiherrn von Wrede: Geschichte der K und K. Wehrmacht. Die Regimenter, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX. Jahrhunderts. II. Band. Wien, 1898. (Mittheilungen des k.u.k. Kriegs-Archivs – Supplement.)

BODNÁR KRISZTIÁN

DÓKUS LÁSZLÓ, ZEMPLÉN VÁRMEGYE TISZTI (FŐ)ÜGYÉSZE

Dókus László a 19. század első felének elfeledett alakja, aki mind Zemplén vármegyében, mind országosan jelentős pozíciókat töltött be. Életútjának néhány fontosabb állomásáról az elmúlt években már közreadtam tanulmányokat; jelen írásomban az 1808 és 1825 közötti időszakot tekintem át, amely Dókus tiszti ügyészi, illetve főügyészi pályaszakaszát fedi le. Munkám első része általánosságban szól a tiszti ügyészek korabeli feladatairól, majd részletesen bemutatja Dókus László ténykedését.

Dókus László családja a 18. századra a Zemplén vármegyei köznemesség jelentős és vagyonos famíliái közé emelkedett. Ezt jelzi, hogy a nemesi felkelések során a család magas összegű adókat fizetett, illetve hogy Dókus édesapja tiszti ügyészi, majd főügyészi hivatalt töltött be a 18–19. század fordulóján. Így nem meglepő, hogy ő maga a 19. század első három évtizedében a vármegyei közigazgatás számos fontos tisztségét látta el: ezen időszak alatt karrierje a tiszteletbeli tiszti alügyészségtől a vármegyei főjegyzőségen át az első alispánságig ívelt, majd 1836-tól állami hivatalokat vállalt.[1] Ennek ellenére alakja szinte az ismeretlenség homályába veszett, amire egyrészt azt a magyarázatot adhatjuk, hogy a helytörténet-írást és a közgondolkodást Sátoraljaújhelyben (és a zempléni régióban) jelentős mértékben befolyásolta a függetlenségi/ellenzéki/kossuthiánus eszmeiség – ezért Dókus László alakját elsősorban nem önmagában vizsgálták, hanem a kossuthiánus narratíva fénytörésében, Kossuth Lajos ellenfeleként/ellenségeként), másrészt hosszú ideig a történetírásnak sem voltak kiforrott módszerei arra, hogyan dolgozható fel a másod- vagy harmadvonalbeli történelmi szereplők életútja és munkássága, kedvezőtlenebb forrásadottságok esetén hogyan térképezhető fel egy-egy „kevésbé jelentős" személy élete (jóllehet ezen történetek megismerése közelebb vihet a „hétköznapi emberek" világának megértéséhez). Az alábbi tanulmányban Dókus László pályafutásának első, 1808-tól 1825-ig tartó szakaszát, a tiszti (fő)ügyészi időszakot mutatom be. Az írás első felében általánosságban szólok a tiszti ügyészek feladatairól, illetve az igazságszolgáltatás korabeli jellegzetességeiről, majd a második részben Dókus László munkásságára összpontosítok. Ez utóbbi szekcióban arra keresek választ, milyen jellegű ügyekkel kellett foglalkoznia Dókusnak, kikkel dolgozott együtt, hogyan és mikor lépett előre a ranglétrán, illetve hogy hivatali előmenetelében mekkora szerepe lehetett a szorgalmának és mekkora a kapcsolati tőkéjének, hogyan vélekedett a vármegye politizáló nemessége a másfél évtizedes ügyészi működéséről.

Dókus László a vármegyei tisztviselői karrierjét 1808-ban kezdte, s rögtön tiszteletbeli tiszti alügyészi pozíciót kapott. Ez egyrészt azért érdekes, mert a különböző hivatalokra pályázó köznemesek jelentős része egyáltalán nem jutott ilyen jellegű

[1] Karrierjére, életútjára vonatkozóan alapvető adatokat nyújt: Vályi 1858; Pálmány 2011, 885–886.

álláslehetőséghez,[2] másrészt azért, mert a hivatalt vállalók zöme sem jutott feljebb az alszolgabírói vagy szolgabírói pozíciónál, hiszen eleve jóval több nemes élt egy-egy vármegyében, mint amennyi betölthető hivatal volt. Időben előreugorva kitérőként megemlíthetjük, hogy a sajátos karriertörténetek szempontjából az is sokatmondó, hogy Dókus az 1830-as évek közepétől-végétől fontos országos tisztségeket töltött be, ami szintén valamiféle „kivételezettséget" jelentett: Barta János megállapítása szerint ugyanis „a tősgyökeres zempléni birtokosok közül csak kivételesen juthatott el valaki országos méltóságra".[3] Hogy a Dókusokat mennyiben tekinthetjük tősgyökereseknek, az kérdéses,[4] de az bizonyos, hogy erre az időszakra már végérvényesen beágyazódtak a helyi elitbe, hiszen annak ellenére, hogy nem számítottak „őshonosnak" Sátoraljaújhelyben, sikerült bekerülniük a hivatalviselő köznemesek soraiba.

Az, hogy Dókus Lászlónak miért adatott meg ez a fajta pályakezdet, nem teljesen világos. Egy 22 éves ifjúról van szó, aki korábban még semmilyen tisztséget sem viselt, ezért valószínűsíthető, hogy nem a személyes teljesítményének köszönhette ezt a megbízatást. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha feltételezzük, hogy a Zemplén vármegyei köznemesség politizáló része a Dókus család iránti megbecsülését is kifejezhette ebben a lépésében.[5] Mindehhez esetleg hozzájárulhatott az édesapa, Dókus József kettétört pályafutása is, aki egy tragikus szekérbaleset áldozata lett.[6]

1858-ban Dókus László fölött Vályi Pál mondta el a halotti emlékbeszédet, amely ugyan 1808. május 10-re teszi az alügyészi kinevezését,[7] de a korabeli törvényszéki jegyzőkönyv szerint a május 4-én megtartott különös gyűlésen már al-

---

[2] Számos hivatali karrier részletes elemzése adhatna választ arra a kérdésre, hogy miért juthatott az egyik személy magasabb pozícióba, míg a másik kénytelen volt alacsonyabb rangú tisztségekkel beérni (vagy éppenséggel semmilyen hivatalra sem választották meg őt). Feltételezhető, hogy az egyes aktorok megfelelő munkavégzése és személyes „karriervágya" mellett a társadalmi érdek- vagy nyomáscsoportok befolyása is szerepet játszhatott a pályafutások alakulásában.

[3] Ifj. Barta 2009, 277. Meg kell említenünk, hogy a köznemesek országos tisztségekbe való felemelkedése éppen a reformkorban vált gyakoribbá a korábbi időszakokhoz képest, ugyanis a bécsi kormányzat hivatali pozíciók felkínálásával, illetve pénzzel igyekezett a lehető legtöbb tisztségviselőt a maga oldalára állítani. Mivel a jelentős országos tisztségekből sem volt sok, így azt mondhatjuk, hogy az e pozíciókba való belépés is csupán viszonylag kevés köznemesnek sikerülhetett. Más kérdés természetesen, hogy egyáltalán hányan vállalták közülük a kormányzat zsoldjába állást, amit a nézeteikhez következetesen ragaszkodó ellenzéki beállítottságú köznemesek eleve összeférhetetlennek tartottak az elveikkel. Az egyik legismertebb eset Ragályi Tamás nevéhez fűződik, aki az 1830-as években állt a kormány oldalára, s királyi táblai, majd hétszemélyes táblai bírói pozícióhoz jutott. https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/r-775E4/ragalyi-tamas-7765C/ Utolsó letöltés: 2022. november 2.

[4] Az eredetileg Békés vármegyéből származó família a 16. század második felében telepedett meg az Abaúj vármegyei Regécen, majd egyes családtagok az 1630-as években már Sátoraljaújhelyben laktak. HU-MNL-BAZML-XIII.8.-2. („1636–1699" csomó, 4r.)

[5] A família korai történetét még nem tárták fel részletesen. Azonban a korabeli iratok – birtokösszeírások, nemesi hozzájárulásokkal kapcsolatos iratok stb. – alapján azt mondhatjuk, hogy a Dókusok a helyi bene possessionati tehetősebb tagjai közé tartoztak, amit a közösség adott esetben vármegyei pozíciók odaítélésével is elismerhetett.

[6] A hasonló pályakezdet – ha nem is gyakori – mégsem teljesen egyedi. Deák Ferenc számára például szintén a tiszteletbeli tiszti alügyészi pozíció jelentette a karrierje kezdetét. Molnár 1995, 8.

[7] Vályi 1858, 21.

ügyészként szerepelt: Lehata Mihály kérvényezte, hogy a kisráskai Kulin Jánoson hajtsák be az adósságait, s Kulin perbe idézése Dókus László vicefiskális feladata lett.[8] A Királyi Táblán nyert tanúbizonyság-levelét (vagyis diplomáját) azonban csak a június 9-i közgyűlésen mutatta be.[9]

Az imént említett gyászbeszéd így foglalja össze Dókus ügyészi pályaszakaszát: „1808. május 10-én a magán ügyvédi pályán tiszteletbeli tiszti-alügyészszé neveztetett […] 1810. Majus 14. szabályszerű fizetéssel tiszti alügyésznek választatott. 1812. aug. 14 tiszti első alügyészszé választatott. 1814. dec. 13. főügyészszé neveztetett. 1820. dec. 13. főügyésznek választatott."[10] Az 1850. március 11-én Sztankó László, Zemplén vármegye akkori levéltárnoka által Dókus tevékenységének igazolására kiadott iratban ezt olvashatjuk erről a bő másfél évtizedről: „1808dik évben ezen megye becsületbeli Tiszti Al Ügyészévé neveztetvén, hivataloskodását azon év Majus hó 10k napjárol 421k szám alatt kelt jegyző könyv tartalma szerint illy minéműségben kezdette, utóbb 1810ki majus hónap 14 dik napján szabályszerű fizetéssel Tiszti alügyésznek választatott, – 1812 ki Aug 14k napján Tiszti első alügyész, és ismét 1814dik évi December 13dikán fő ügyésznek neveztetett; melly hivatalban 1820dikban tiszt választás alkalmával is meg hagyatott […]."[11]

A tiszti ügyészi, illetve főügyészi hivatal (amelynek kezdetei a jogtörténészek kutatásai szerint ugyan a középkorra nyúlnak vissza, de amelynek a „klasszikus" értelemben vett szervezete „csupán" a 17. század végén, a 18. század elején alakult ki)[12] az egyik legfontosabb vármegyei pozíció volt, szerteágazó feladatkörrel. A bűnüldözés azért is fontos feladat volt, mert Mezey Barna meglátásai szerint a bűnös egyszerre ingathatta meg a hatóságok tekintélyét és a társadalomnak a szabályok biztonságába vetett hitét. A hatalmat birtoklók gazdasági érdekei és a társadalmi béke megteremtése egyaránt motiválták a kihágások szankcionálását, több-kevesebb sikerrel.[13]

Palugyay Imre reformkorban született összefoglalása három fő tevékenységi kört állapított meg a tiszti ügyész számára:

„a) átalánosan a törvények, törvényes szokások a Karok és Rendek jogai- s gyülekezeteikben és törvényszékeiken az illedelem őre és a megsértések boszúlója.

b) Az adózó nép képviselője s ennek, valamint árvák jogainak is, törvényes védője.

c) A közbátorság s erkölcsiség épségben tartásának, s azon ejtett sérelmeknek a vétkesek megfenyitéséveli orvoslási eszköze […]."[14]

---

[8] HU-MNL-BAZML-IV.2008.b.-15. 336./8265./1808.

[9] HU-MNL-BAZML-IV.2008.b.-15. 451./1808.

[10] Vályi 1858, 21.

[11] HU-MNL-BAZML-XIII.8.-5. 41r. A Sztankó László által említett jegyzőkönyvi bejegyzés nem azonosítható. A szóba jöhető iratok közül sem az 1808. évi közgyűlési jegyzőkönyvben, sem a törvényszéki jegyzőkönyvben nem szerepel a 421. szám alatt Dókusra vonatkozó bejegyzés. Az iratban a szám egyébként 425-nek is olvasható, de e szám alatt sem található semmilyen Dókussal kapcsolatos bejegyzés.

[12] Szendrei 2013, 10. skk.

[13] Mezey 2001, 222–224.

[14] Palugyay, 1844. 129. Újabban részletesen szól a tiszti ügyészekről Szendrei Géza monográfiája: Szendrei 2005.

Palugyay részleteiben is leírja a tiszti ügyész feladatait, amelyek közül a következők a legjelentősebbek: a köz- és kisgyűléseken, illetve a törvényszéki üléseken legalább egy tiszti ügyésznek jelen kellett lennie, hogy fellépjen többek között a jogtalanul felszólalni próbálók vagy a nemesi autonómia szempontjából jogellenesnek minősített felsőbb rendeletek ellen. Szintén az ő feladata volt, hogy védje a megye határait, jogait, illetve hogy a magvaszakadt nemesi családok nemesleveleit beszolgáltassa a levéltárba.

Az adózással kapcsolatban az ügyész feladata volt őrizni a közadók alapjának érinthetetlenségét és a közterhek egyenlő felosztását. Meg kellett adóztatnia azokat, akik magukat valótlanul állították nemeseknek, így akarván mentesülni a terhek fizetésétől. Figyelnie kellett a közalapítványokra, valamint a törvényesen zár alá vett vagyonokra, védenie kellett az árvák jogait, továbbá törődnie kellett a gyermekeik nevelését elhanyagoló szülőkkel is.

A büntetőbíráskodás mezején a tiszti ügyész az alábbiakban léphetett fel: a nemesek ellen felmerülő vádak tárgyalása során egy hónapon belül véleményt kellett formálnia az adott ügyekről, s ha megindult a per, újabb egy hónapja volt a per határnapjának kitűzésére, illetve az idézőlevél időben való kiküldésére. Ha egy nem nemes bűnügyében ítéletet hoztak, az ügyésznek intézkednie kellett az elítélt orvos általi megvizsgáltatásáról, hogy az illető kibírná-e a rá kiszabott büntetést. Az ügyészi hivatal legalább egy tagjának folyamatosan a megye székhelyén kellett tartózkodnia, hogy a beérkező rabokkal foglalkozhasson. A főügyész köteles volt vezetni a folyamatban lévő perek jegyzékét, s azt minden törvényszéki ülésen bemutatni. Szintén a tiszti ügyészi feladatkörbe tartozott például a tömlöcök váratlan felkeresése, illetve a kezességre kibocsátható rabokról vélemény alkotása.[15]

Előfordulhatott, hogy egyes tisztviselőknek néha az ügyészi munkától távol eső területeken kellett működniük. Ez történt 1819 januárjában Zemplén vármegyében is, amikor Dókus Lászlótegy kiadvány számára előfizetők toborzásával bízták meg (Keesz István, „a Cs:[ászári] Kir:[ályi] Fabrikák Fel=vigyázó Com[m]issariussa" és Márton József, „a Bécsi Universitásban a Magyar Nyelv, és Litteratura Tanítója" közös munkájáról volt szó).[16]

Fontos tényező volt a tiszti ügyészek tevékenységében az összeférhetetlenségi elv; az ügyészeknek mások „hatalmaktól" függetlennek kellett lenniük, ezért például uradalmi ügyészséget nem vállalhattak, ügyvédi magánpraxist azonban folytathattak. Részt vettek a jogalkotásban, a jogalkalmazásban és a végrehajtásban egyaránt, vagyis a vármegyei közélet számos területére hatással volt a tevékenységük. Felügyeleti szervük a törvényszék (sedria), illetve a közgyűlés volt, a munkájukban elért eredményeikről rendszeresen számot kellett adniuk.[17]

Habár a fenti áttekintésben nem esett szó a tiszti ügyészek összes feladatáról, a fentiekből is láthatóvá válik az általuk ellátandó tevékenységek széles palettája, valamint az, hogy egy-egy ügyésznek milyen szaktudással kellett rendelkeznie a vele szemben támasztott elvárások minél tökéletesebb teljesítéséhez. Palugyay e leírása

[15] Palugyay 1844, 129–136.
[16] HU-MNL-BAZML-IV.2001.e.-10. 26/2116/1819.
[17] Szendrei 2005, 37–38.

azonban csak „pillanatfelvétel", amely a rendiség utolsó évtizedeinek állapotát tükrözi. A vármegyei tiszti ügyészek feladatköre ugyanis hosszú idő alatt alakult ki, és például Palugyay művében is nyomát találjuk annak, hogy az 1836-ban szentesített törvények alapján újabb ellátandó feladatokkal bízták meg e hivatalnokokat. A változások azonban olykor helyi szinten is megfigyelhetőek, így például Zemplén vármegyében 1824-ben – Dókus tiszti főügyészségének utolsó évében – fogadtak el egy újabb szabályzatot, amint erről később szó esik majd.

Az ügyészi szervezet felépítése is lassan formálódott ki. A 18. században a legtöbb megyében a főügyész mellett 1–2 alügyész dolgozott, míg a nagyobb megyékben két főügyész is működhetett.[18] Palugyay az 1840-es években ezt állapította meg: „Az ügyészi hivatal személyzete egy fő- (Pestben két) egy vagy két fizetéses al- s több tiszteletbeli ügyészből áll".[19] Addigra tehát – úgy tűnik – a nagyobb vármegyékben sem élt már a két főügyész alkalmazásának szokása, s így volt ez Zemplénben is, ahol szintén csak egy főügyész működött.

Az ügyészi funkciók, illetve szervezet átalakulása mellett a büntetések végrehajtása terén is megfigyelhető volt némi módosulás a korábbiakhoz képest. Ugyanis míg a rendi korszak korábbi évszázadaiban elsősorban az emberi test, a becsület, illetve – akinek volt – a vagyon volt érintett a szankciókban,[20] addig egyes megállapítások szerint a 18. század végére – noha még mindig sokan kaptak fizikai büntetést a tetteikért – a szabadságvesztés lett az uralkodó büntetésnem.[21] A rendi társadalomban a kicsi és zárt közösségek fontos szerepet töltöttek be az egyének megbecsülése vagy megvetése terén, ezért is volt jelentősége a „megszégyenítő" jellegű büntetéseknek. Nem mellesleg megfigyelhető volt az az elképzelés is, miszerint a büntetések elnyerése után a bűnösök megjavulhatnak, azaz a szankciók kiszabóit egyfajta jobbító szándék is vezérelhette.[22] A korszak igazságszolgáltatásának fő célja a bűnmegelőzés volt, amit az elrettentés (zömmel a fizikai erőszak) révén próbáltak elérni. A büntetőjog az egységes szabályozás polgári kori megszületéséig a szokásjogon alapuló, partikuláris, rendi állásra épülő, nyíltan (jog)egyenlőtlen, önkényt és erőszakot befogadó anyag volt. Ugyanakkor a jogtörténet-írás megállapításai szerint a 18–19. századtól már megfigyelhető volt a büntetőgyakorlat igényesebbé válása is.[23]

Hajdu Lajos alapos monográfiája a 18. század végének magyarországi bűnözését tekinti át, és habár a 19. első fél évszázadára vonatkozóan nem rendelkezünk hasonló átfogó kutatásokkal, a levéltári iratok segítségével megkísérelhetünk valamiféle összevetést a két korszak között. Hajdu úgy vélekedik, hogy a 18. század utolsó harmadában megkétszereződött a bűncselekmények elkövetőinek száma, miközben az alacsony emberlétszámmal és kevés felkészültséggel bíró emberekkel rendelkező igazgatás képtelen volt lépést tartani ezzel a tendenciával. Az ő kutatásai szerint főként a lopás volt a jellemző bűncselekmény, de nőtt a csalások, a rablások, a testi sértések és az emberölések miatt börtönbe kerülők száma is. A bűnelkövetők össze-

[18] Turi 1970, 355.
[19] Palugyay 1844, 128.
[20] Mezey 1990, 4.
[21] Hajdu 1985, 112.
[22] Mezey 1990, 8., 15.
[23] Mezey 2001, 225., 237–239., 250.

tétele is módosult, ugyanis a nők, illetve a fiatalok közül is egyre többen kerültek börtönbe. Noha a megyékben ekkoriban már két tiszti ügyész (fiskális) működött, ők még zömmel az ügyvédi tevékenységük mellett végezték e munkájukat, ráadásul egy-egy törvényszéki ülésen rendszerint sok vádlott ügyében kellett ítéletet hozniuk, ezért rendkívül leterheltek voltak, s gyakran kellő mérlegelés nélkül születtek meg a döntések.[24]

Ha a levéltári iratokat „faggatjuk", a 19. század elején Zemplén vármegyében is hasonló jellemzőket figyelhetünk meg, mint amilyeneket Hajdu Lajos országos jelleggel említett a felvilágosult abszolutizmus időszakára vonatkozóan. Jóllehet akadtak főben járó perek is a tárgyalt ügyek között, a többséget itt és ekkor is inkább a viszonylag egyszerűen (azaz rendszerint sommás perrel) lezárható esetek jelentették: lopások, verekedések, káromkodások, de viszonylag nagyobb számban voltak hosszabb időre kiterjedő úrbéri perek, vagy éppenséggel a nemesi felkelések során hátralékban maradt összegek behajtását célzó perek is. Ezek mellett – főleg a nemesség körében – jelentős súlyt képviseltek az ingatlanokkal, örökségekkel kapcsolatos ügyek. Ugyancsak jellemző maradt az ügyészek leterheltsége, a törvényszéki üléseken továbbra is rengeteg ügyet kellett tárgyalniuk. A leterheltség részben oka, részben következménye volt annak, hogy számos per évekig – akár évtizedekig – is elhúzódott ebben az időszakban is. (Természetesen többek között a perhalasztó kifogásoknak, illetve egyéb körülményeknek is szerepük lehetett abban, hogy az ítéletek sokszor nehezen születtek meg.) Például 1820. augusztus 28-án a kazsui Noska János így kezdte a vármegyéhez benyújtott esedezését: „Tiz esztendökben csekély Perem el folyt […]".[25] De 1824-ből arról is van adatunk, hogy 1823. december 10-én született ítélet a fiskusnak a sárospataki Dantsa István elleni perében, amely még 1784-ben kezdődött.[26] Bizonyos időszakokból fennmaradtak olyan kimutatások, amelyek az egyes ügyészek által kapott ügyeket összegezték. Ezekből megtudhatjuk, hogy például Richter Ferenc alfiskális 1813 és 1820 között 39 ügyet kapott,[27] Nyomárkay József alfiskális 1806 és 1813 között 89-et.[28] (Ezek között természetesen akadtak más ügyészektől elintézetlenül „áthagyományozódott" perek is, ahogyan Dókus László praxisából is maradtak be nem végzett ügyek, miután őt 1825-ben vármegyei főjegyzővé választották; ezeket más ügyészeknek kellett átvenniük.)

Dókus esetében nehezebb összegyűjteni az esetek számát, mivel az ő részéről nem maradt fenn hasonló kimutatás. Azonban egyéb források alapján hozzávetőleges képet kaphatunk hivatali ténykedéséről. A törvényszéki jegyzőkönyvekből megtudhatjuk, hogy például 1810-ben a következő ügyeket adták neki elintézésre: a battyáni tanúk „meghiteltetésére" (azaz vallomásuk begyűjtésére) menesztett kül-

[24] Hajdu 1985, 34–48.

[25] HU-MNL-BAZML-IV.2012.-6. 221r. A „segédszemélyzetre" is sok elintéznivaló hárult alkalmanként, Vályi Antal esküdt 1814. november 20-án keltezett, Dókusnak szóló levelében például ekképpen panaszkodott: „Újhelyi járás részéről szegény fejemhez csapott Insurrectionalis Restantiakrul [azaz a nemesi felkelés során fizetendő hozzájárulások hátralékairól – B. K.] szólló 359 darabbul álló Intő és Perben idező Leveleknek Bizonyság Leveleit […] vissza rekesztem". Uo. 24r.

[26] HU-MNL-BAZML-IV.2012.-20. 1r.

[27] HU-MNL-BAZML-IV.2012.-5. 58r–60r.

[28] HU-MNL-BAZML-IV.2012.-5. 78r–84r.

döttség tagjává választották;[29] a Szabolcs vármegye által elfogott és Zemplén vármegyéhez átküldött Veres András tolvaj vallomásának értékelését is rábízták;[30] négy esetben fiskálisi asszisztenciát nyújtott különböző panasztevő személyek részére;[31] a Szemere István másodalispán által „meghiteltetés" céljából kért kiküldöttség tagjává választották (egyben kirendelt jegyzőként is működött);[32] bemutatta az Abadi (?) Sámuel válóperes ügyében hozott ítéletet;[33] feladatául tűzték ki egy bepanaszolt tolvaj bekísértetését;[34] továbbá fel kellett vennie egy szőlőüggyel kapcsolatos panaszt is.[35]

Természetesen nem csak „egyszerű" ügyekkel kellett foglalkoznia egy tiszti ügyésznek, gyakran bonyolult esetekben kellett igazságot tennie. Ilyen helyzettel szembesült Dókus 1821 nyarán, amikor a Hegyiben lakó Vékey Lajos panaszbeadvánnyal fordult a vármegyéhez. Vékey 1821. június 18-án így írt a törvényszéknek: „Az vöm Vályi János nem tudom mi okbúl inditatván ellenem maga szabad akaratyábúl Pünkösd első napján nékem ugrott fojtogatott öszve vérzett Ruhámat meg szaggatta karomkodássall illetvén".[36] Ugyanazon a napon a vármegyének is küldött egy panaszt: „[…] jól lehet én ez előtt, mint egy hét esztendővel, annyira el betegeskedtem vólt e mellett a nyomorúságok közt eszembeis meg háboritattam, mindazon által a Mindenható Felség előbbeni egességgel és észel meg vigasztolt. Ött esztendötül fogva leg kissebb változásom sintsen, azon szin alatt az Gyermekeim Tútorsága, és Curatorsága töllem el vétetett. Azon üdöben erköltstelen és gonosz természetü ifiuhoz Vályi Jánoshoz az Leanyom férhez ment a jószágot bitangollya és rosz életet visel a Gyermekemnek melly Iskolában jár illendőül gongyát nem viseli. Instállom a Te[kin]t[e]tes Nemes V[á]r[me]gyét az fiu Gyermekem jussát és neveltetését, a mely Törvényessen is engemet illett visza adatni hogy magam Iskoláztathassam ruházhassam mellyek irántis kegyes rendeléssét el várván vagyok."[37]

Vass Antal alszolgabíró és Stépán László esküdt 1821. november 27-én kelt levelükben beszámoltak arról, hogy október 3-án Hegyi községben meglátogatták Vékey Lajost, s kikérdezték az ottani bírót, illetve hiteseket is; „azok egy eránt vallották, hogy a miólta N[eme]s Vékey Lajos Úr Hegyibe vette által lakását, azon idötül, elméjében való meg haborodását, leg kissebben sem vették eszre, […] magunk is azon Urat /:hosszabb beszélgetést vele folytatván, :/ ép elméjünek lenni tapasztaltuk."[38] A november 29-i közgyűlésen megtárgyalták, hogy Hegyi község bírái előtt megjelent Vékey Lajos fia, Gábor is, aki szintén panaszt tett Vályi János ellen, s kérte, hogy kerüljön vissza az édesapja gondviselése alá. Végül kimondták, hogy a

[29] HU-MNL-BAZML-IV.2008.b.-17. 81/1810.
[30] HU-MNL-BAZML-IV.2008.b.-17. 222/1810.
[31] HU-MNL-BAZML-IV.2008.b.-17. 225/909/1810.; 238/1810.; 284/1547/1810.; 288/1578/1810.
[32] HU-MNL-BAZML-IV.2008.b.-17. 296/1810.
[33] HU-MNL-BAZML-IV.2008.b.-17. 400/1810.
[34] HU-MNL-BAZML-IV.2008.b.-17. 516/1429/1810.
[35] HU-MNL-BAZML-IV.2008.b.-17. 638/1810.
[36] HU-MNL-BAZML-IV.2012.-12. 148r.
[37] HU-MNL-BAZML-IV.2012.-12. 149r.
[38] HU-MNL-BAZML-IV.2012.-12. 150r.

fentebbi hivatalos jelentést véleményezésre ki fogják adni a tiszti ügyészi hivatalnak.[39]

A per következő szakasza 1822 tavaszán kezdődött, amikor Dókus elkészítette a fiskálisi vélekedését, azaz az addig összegyűlt információk alapján megalkotott véleményét. Az 1822. április 15-i jelentésből kiderül, hogy a tanúvallomások egymásnak ellent mondottak, senkinek sem volt biztos tudomása arról, mi is az igazság Vékey Lajos megverettetése ügyében; sőt, olyan tanú is akadt, aki egyenesen azt látta, hogy Vékey pofozta és verte a vejét, Vályi Jánost. Dókus úgy vélte, hogy a törvényszék előtt kellene dönteni az ügy folytatásának mikéntjéről, sőt, orvosi vélemény kiadását is szükségesnek tartotta: „a mi azon környülállást illeti: hogy a 3dik szám alatt emlitett puszta előadása szerint az ott kinevezett Hegyi Hiteseknek N[emes] Vékey Lajos, meg háborodott elméjéből magához tértt volna; s mostanában ép elmejünek tapasztaltattna nem látszik elegedendőnek, némelly Hegyi Hiteseknek e részben tett Puszta előadások, kik sem az elme meghaborodásának mértékét, sem annak okait és kiváltt a Vérnek felhevitése köztt vissza jönni szokott időszakaszait elegedendőkeppen nem is esmérhettik, s ennél fogva, ennek biztos kinyomozására, s világosítására nézve különössen a felvigyázó Orvosnak, mind tulajdon tapasztalásából, mind az ahoz értőknek előadásaiból, mind végre az Orvosi Törvény Könyvnek agazatjaiból is merítendő hiteles Bizonysága, s másoknak is kik körülötte leg inkább forgódnak, Hit alatt teendő vallomása kivántathatna". Dókus szükségesnek tartotta azt is, hogy a járásbeli szolgabíró közreműködésével állapítsák meg azt az egy évi összeget, amelyet a fiú taníttatására és tartására fordítani kellene.[40]

Június 19-én Vályi János levelet intézett Vass Antal szolgabírónak, s abban beszámolt arról, hogy tisztességesen gondját viseli Vékey Gábornak, eteti, ruházza, taníttatja őt. A levél legérdekesebb része azonban az, amelyben a férfi babonasággal vádolja meg az apósát, ezzel adalékokat szolgáltatva a korabeli mentalitáshoz: „Minthogy szegény Feleségemet Wekey Máriát […] a mellettem heverő Édes Attya, Vékey Lajos Ipam Uram, hirem nélkül, némelly Ördögi babonákra tanítván, arra verte [?] : hogy három határbeli, kilencz barazdákon való harmat szedése után, a múlt Szent György nap ejczakáján végre az Hegyi Temetőnél levő, kereszt útra kerülne. Aki az ott néki megjelent Kisértetektől negijedt; s mihelyt haza került tökélletesen meg is csábúlt. A Gonosz Lélektől való el foglaltatását nyilván kiáltya, Édes Attyát szembe átkozza, s szüntelen esze nélkül van […]."[41] Vályi tehát babonasággal vádolta meg az apósát, ami azt jelezheti, hogy a (köz)nemesség egy részének mentalitásában is tovább éltek a babonás hajlamok. Másrészt Vékey Mária feltételezhető lelki összeroppanásában esetleg örökletes hajlamok is szerepet játszottak.

Közben június 15-én Csernák Márton, Zemplén vármegye „ordinárius physicusa" (azaz rendes orvosa) kiadta a szakvéleményét, amely szerint Vékey Lajos a delíriumnak semmiféle jelét sem mutatja.[42] Augusztus 18-án Vályi részéről megszületett a „Nemes Wékey Gábor 1818ik 1819ik 1820ik 1821ik és 1822ik Esztendőben bé

[39] HU-MNL-BAZML-IV.2012.-12. 147r.
[40] HU-MNL-BAZML-IV.2012.-12. 153r–154r.
[41] HU-MNL-BAZML-IV.2012.-12. 144r.
[42] HU-MNL-BAZML-IV.2012.-12. 146r.

vett Jövedelemről való Tutorális Szám Adás", amelyben évekre lebontva szerepelnek a bevételek és a kiadások, köztük a Vékey Gábor taníttatására, ruháztatására stb. fordított összegek is.[43] Mindezek felhasználásával október 22-én Vass Antal alszolgabíró és Stépán László esküdt benyújtották a jelentésüket, amelyben kifejtették, hogy ha Vékey Lajos épelméjűnek találják, akkor a fiúnak gondját viselheti, ellenkező esetben viszont Vékey Gábor maradjon Vályi János tutorsága alatt. Végül a november 27-i közgyűlésen a következő határozat született az ügyben: „A bé mutatott Irományokból az világosodván ki hogy N[eme]s Vékey Lajos meg háborodott elméje le csendesedvén alkalmatosnak talaltatott Jószágának kormányozására és Fiának nevelésére […]".[44]

Amint az már a fentebbiekből is kirajzolódott, a tiszti (fő)ügyésznek viszonylag tekintélyes számú segédszemélyzet állt a rendelkezésére: fő- és alszolgabírák, esküdtek, orvosok. Fényes Eleknek az 1830-as évekbeli állapotokat rögzítő leírása szerint Zemplén vármegye tisztikarához ekkor egy fő- és két alügyész, 6 fő- és 11 alszolgabíró, 17 esküdt, valamint 2 főorvos tartozott.[45] (Az ügyészek számában az 1812. augusztus 14-én megtartott restauráció során történt változás; az akkori közgyűlésen ugyanis elhatározták, hogy „ezután csupán tsak egy Fő és egy első, és egy második V[ice]Fiscalis légyen".)[46] Alkalmanként az ügyészi szervezet segítségére lehetett például a levéltárnok, valamint a pertárnok, illetve a fizetéssel nem bíró (tiszteletbeli) hivatalnokok is.

Az 1810-es és 20-as években az ügyészek – tehát Dókus közvetlen munkatársai – közé tartozott például Papp István, Bodó Tamás, Mathézy Miklós, Képes Sámuel, Nagy Lázár, Boronkay Ágoston, Eperjessy Góbert, Richter Ferenc.[47] Dókus és a kollégái viszonyára kevés közvetlen adatot találhatunk, arról viszont van információnk, hogy legalább egy alkalommal segített másoknak pozícióhoz jutni. Szikszai János – aki 1813-tól tevékenykedett a vármegye alügyészeként – egy 1820. június 14-i levelében így írt Dókusnak: „[…] még 1813ik Eszt[endő]ben ezen T.[ekintetes] N[eme]s Zemplény V[árme]gyében Hivatalban lett lépésemkor Fő Fiskális Urnak betses Társaságában V[ice]Fiskalisi Hivatalt egy ideig folytatni, s annak meg nyerését Fő Fiskalis Úr hathatós Pártfogásának is nagy részben tulajdonitani szerentséltettem […]".[48]

A tiszti (fő)ügyészi feladatait ellátó Dókus és a megye nemessége közötti kapcsolatról némileg több információval rendelkezünk, de zömmel ezek is csupán közvetett adatok. A Dókus László ügyészi pályaszakaszára vonatkozó, korábban idézett dokumentumok arra engednek következtetni, hogy gyorsan emelkedett felfelé a ranglétrán, és néhány év alatt eljutott a tiszteletbeli (azaz fizetéssel nem járó) ügyészi pozíciótól a főfiskálisi hivatalig. Az első komolyabb megmérettetést az 1810 májusában megtartott tisztújítás jelentette a számára, amikor rajta kívül még hét másik személyt (Pilisy Pált, Kossuth Andrást, Etsedy Lászlót, Tussay Lászlót, Cserépy

[43] HU-MNL-BAZML-IV.2012.-12. 151r–152r.
[44] HU-MNL-BAZML-IV.2012.-12. 155r–156v.
[45] Fényes III. 1837, 395.
[46] HU-MNL-BAZML-IV.2001.c.-35. 470/1810.
[47] HU-MNL-BAZML-IV.2012.-5. 21r–25r.
[48] HU-MNL-BAZML-IV.2012.-6. 93r.

Károlyt, Ótskay Andrást és Karove Antalt) jelöltek alügyésznek. Végül Dókus lett az, aki tiszteletbeli alügyészből fizetéssel bíró fiskálissá léphetett elő.[49] A megválasztás körülményeiről nem szólnak az iratok, de Dókus László származásának, illetve családjának szóló megbecsülésként is értelmezhetjük azt, hogy alig két évvel a pályakezdését követően már fizetéssel járó tisztséget tölthetett be, és hogy a nyolc jelölt közül ő lett a győztes. Azt további kutatásoknak kellene feltárnia, hogy a Zemplén vármegyében lezajlott tisztújításokon milyen meghatározó tényezők játszottak szerepet a nyertesek kiválasztásakor; feltételezhető, hogy a személyi és a családi elismertség mellett főként a kinevezések esetében szóba jöhetett a kapcsolati tőke, de az sem tartható kizártnak, hogy a jelöléskor figyelembe vették például a vallást is, ám ennek bizonyítására vagy megcáfolására az érintett személyek felekezeti hovatartozását is fel kellene térképezni. (Kecskemét városában például hagyomány volt, hogy a tiszti ügyészi, illetve alügyészi állásra mindig egymással ellentétes vallású személyeket jelöltek.)[50]

A tiszti ügyészi szervezet 1812. évi átalakításakor – amint arról az imént szó esett – csökkentették a fő-, illetve az alügyészek számát; Dókust abban az évben nevezték ki első alfiskálisnak. Az ekkor lezajlott eseményekről szintén nincsenek részletes információink, csupán annyit tudhatunk meg a jegyzőkönyvi bejegyzésből, hogy „némelly Tisztviselők Széki részszerint a halál, reszszerint az hivatal le tétele altal meg üresedett", így (valószínűleg „ideiglenes" jelleggel, a következő tisztújítás megtartásáig) több pozícióra is állítani kellett valakit. A főügyész fizetése 450 forint lett, az első alügyészé 250, a másodiké 150 forint.[51]

A következő év kora őszén, 1813 szeptemberében lezajlott az aktuális restauráció, amely során változások történtek a tisztikar állományában. Itt most az ügyészi hivatalon belül történt mozgás lehet érdekes számunkra. Sajnos a közgyűlési jegyzőkönyv idevágó bejegyzése sem részletezi az egyes tisztviselők megválasztásának körülményeit (például hogy közfelkiáltással vagy szavazással döntöttek-e egy-egy pozícióról), de legalább ebben az esetben is ismerjük azok nevét, akik „versenybe szálltak" az első alfiskálisi tisztségért. A szöveg Dókus Lászlót említi első helyen, majd Kossuth András, Matyasovszky Mátyás, Cserépy Károly és Szikszay János neve következik. A bejegyzésből csupán annyit tudhatunk meg, hogy Dókust választották meg első alügyésznek, de a szavazás lefolyásának mikéntjét vagy a döntés indoklását sajnálatos módon nem közli ez a passzus.[52] Valamivel több információval szolgál egy másik bejegyzés, amely Dókus László egy következő pályaszakaszának nyitányához kapcsolódik. Ő a főügyésszé való kinevezésekor (1814-ben) „érzékenyítő rövid beszédbe a Megye Rendeinek kegyességeket ki kérvén Székét hasonló Ellyen kiáltások között elfoglalta".[53] Habár ez a jegyzőkönyvi szakasz sem utal például arra, hogy kik támogatták őt, fogalmazott-e meg valaki ellenvéleményt, de – ha

[49] HU-MNL-BAZML-IV.2001.c.-35. 224/1810.

[50] Mohay 2007, 144.

[51] HU-MNL-BAZML-IV.2001.c.-37. 470/1812. A Zemplénhez viszonylag közel eső Gömör–Kishont vármegyéből egy évtizeddel korábbi adataink vannak az ügyészek honoráriumára vonatkozóan: 1803-ban a vármegyei főügyész évi fizetése 300, az alügyészé 150 forint volt. Szendrei 2005, 30. Arról azonban hallgatnak a források, hogy a forint alatt magyar vagy rhénes forintot kell-e értenünk.

[52] HU-MNL-BAZML-IV.2001.c.-39. 801/1813.

[53] HU-MNL-BAZML-IV.2001.e.-2. 2584/2006/1814.

elfogadjuk, hogy az éljenzés őszinte volt – hipotézisként megfogalmazható, hogy a Zemplén vármegyei rendeknek (vagy egy részének) érdekében állt Dókus előléptetése. Iratok hiányában azonban nem juthatunk egyértelmű következtetésre a tekintetben, hogy mi motiválta a rendeket abban, hogy éppen őt emeljék egyre magasabb polcokra.

E néhány év története is azt mutatja, hogy Dókus gyorsan haladt felfelé a ranglétra képzeletbeli fokain, és hogy élvezte a közösség megbecsülését – vagy legalábbis azokét a nemesekét, akik politizáltak, és akiknek a véleményét a korabeli közgyűlési jegyzőkönyvek tolmácsolták. Ebből kifolyólag azt sem találhatjuk meglepőnek, hogy 1825-ben Dókus elnyerhette a vármegyei főjegyzői posztot. Ezt megelőzően azonban még volt egy olyan, jelentős változás a tiszti ügyészi hivatal ügyvitelében, amit az ő nevéhez fűzhetünk; ez pedig egy működési szabályzat jóváhagyása volt.

1824. március 12-én keletkezett a *Rendszabás a Fiskálisi Hivatalra nezve* címet viselő irat, amelynek bevezetése a következőképpen indokolja azt, miért is volt szükség e zsinórmérték elkészítésére: „[…] azok a Rendelések, mellyek a Fiskálisi Hivatalra nézve 1813ik eszt[endő]ben kiadattattak, némelly környülállásoknak közben jövetele, és különösen az által is, hogy most a Fő Fiskális helyben lakván a Raboknak dolgát a szerént, mint 1813ik esztendő előtt, a Mélt:[óságos] Fő Ispányi Helytartó Úr Ő Nagysága rendeléséből is maga viszi, és folytatja, változás alá estek […]”.[54]

Az irat négy fő pontba szedve részletezi a főügyészi hivatal jelentősebb tisztségviselőinek feladatkörét. Az első pont a főügyész munkakörét taglalja hét alpontban, a többi három az első, illetve a második alügyészét, továbbá a tiszteletbeli alügyészekét mutatja be. Előírták a főügyész számára, hogy jegyzőkönyvet vezessen, amelyben köteles nyilvántartani az ügyeket, az azokban hozott határozatokat, s minden év november elsejéig össze kellett gyűjtenie a beosztottjai jelentéseit. Másodszor a feladatává tették a vélekedések (vagyis az egyes ügyekben kialakított vélemények) elkészítését, illetve a tiszti ügyészi hivatalt érintő jelentéseknek az illetékes felsőbb szervekhez való eljuttatását.

A harmadik alpont szerint a raboknak a fogházba való beszállíttatását és „megítélését” is neki kellett elvégeznie, a rabok nevét be kellett vezetnie a „fiskálisi könyvbe”, továbbá intézkednie kellett az illető tisztviselőknél például a tanúk meghiteltetésének (azaz a vallomásuk rögzítésének) lefolytatása iránt. Ugyancsak fontos feladata volt e téren, hogy a már elítélt, illetve a még ítélet nélkül lévő rabokról – valamint azok állapotáról – listát vezessen, az összeírást pedig rendszeresen be kellett mutatnia az alispánnak. A negyedik alpont arról rendelkezett, hogy a főügyész a rabok listáját, illetve az indított perek összeírását a Helytartótanácshoz való felküldés végett bemutatja, továbbá az említett iratokat a főispáni helytartónak is felküldi. A főfiskálisnak azonban arra is figyelnie kellett, hogy a szolgabírák időben összegyűjtsék a büntető hatalommal bíró földesuraktól az úriszékek előtt megítélt vagy ítéletre váró rabok névsorát, amit szintén fel kellett terjeszteni a Helytartótanácshoz.

Az ötödik alpontban kimondták, hogy a főügyésznek a rabok részére sütött kenyerekről készült számadást össze kell vetnie a várnagy rabszámadásával, s a vizsgálat eredményét közölnie kell a számvevővel. A pontosabb eredmény érdekében

[54] HU-MNL-BAZML-IV.2012.-19. 1r.

minden hónap végén meg kellett vizsgálnia a várnagynak a rabok tartásáról vezetett naplóját. A hatodik alpont szerint a tömlöcökre is felügyelnie kellett. A hetedik alpontban meghatározták, hogy a főügyész a hivatalt illető ügyekben alakult kiküldöttségek tevékenységéről – s különösen az úrbéri kérdéseket érintő munkálatokról – folyamatosan jelentéseket köteles készíteni.[55]

Az alábbiakban az említett rendszabásnak a főügyész kötelezettségeire vonatkozó részét közöljük, amely azt mutatja meg, milyen feladatok hárul(hat)tak – igaz, csupán viszonylag rövid ideig – Dókus Lászlóra a főfiskálisi pozícióban.

1ör Az egy Fő Fiskálisnak meg álapítására vezető czélhoz képpest az egész Fiskálisi Hivatalt illettő mindennémű Tárgyakra közönségesen Felvigyázni köteleztettvén az A betű alatt ide zártt mód, és forma szerént közönséges Fiskálisi Jegyző Könyvet tart, mellyben, hogy mindennémű Fiskálisi kiküldettetések, és Határozások annak rendje szerént feljegyeztessenek; valamint eddig, úgy ezentúl is, nem csak azon Határozások, mellyek a Fő Fiskális személyének megnevezése nélkül közönségesen a Fiskálisi Hivatalhoz szollanak, hanem azok is, mellyek mellett a Fiskálisok személy szerént kineveztettnek, egyenesen a Fő Fiskálishoz utasítattnak, ki azokat a közönséges Fiskálisi Jegyző könyvben beiktattván következő sor számok szerént, a mellyekben a Fiskálisok már személy szerént kineveztettek, ugyan azon Fiskálisoknak, a többieket pedig, mellyek közönségesen a Fiskálisi Hivatalhoz szóllanak, a környülállásokhoz, és az esedezőknek lak helyeihez képpest, vagy magánál meg tartja, vagy a szükséges előmozdítás végett a többi illettő allfiskálisoknak kiosztja, s által küldi, mellyeknek általok miképpen lett előmozditásokról, s tellyesitésekről a katonai esztendőnek végével November 1ő napjáig az A betű alatt nékiek is kiadott Lajstrom szerént közönséges Jelentéseket beveszi, hogy minden Fiskálisi Tárgyaknak miképpen lett elinditásokról, vagy meg akadásokrol tökélletes esmerete, és tudománya lehessen.

2or A Fiskálisi vélekedéseket közönségesen maga teszi fel, és adja be; mint szinte az egész Hivatalt közönségesen tárgyazó, vagy a Felsőbb Helyekre Felküldendő Tiszti Jelentéseket is; azon Tárgyak eránt pedig, mellyekre nézve az allFiskálisok nevezett szerént magok küldettettek ki; az általok különösen tulajdon nevek alatt teendő Jelentéseiket 8 napokkal a Gyűlések előtt magának az illettő AllFiskális Urak által megküldettek: s azokat a béadott Jelentések közönséges könyvében rövid Foglalatjok, s ki huzások szerént beiktattattya, egyszersmind az illettő helyekre bé adja hogy a szerént a mások által tett Jelentéseknek is mindenkor nyomában akadhasson.

3or A raboknak béhozatalát, Felvételét, és megitéltetését illettő Tárgyakat a szokott Rendszabások szerént maga Folytatván, a köz fogházban bé hozatott Rabokat a B betű alatt lévő Fiskálisi könyvében béiktattya, s Törvényszék idejére, a meg kivántató Tiszti nyomozások, Tanúk meghiteltetése, és ne talántán több részes Társaknak, s bévádoltatott Feleknek elő álitása eránt az illettő Tisztviselőknél meg teszi a szükséges lépéseket, s intézeteket, egyszersmind pedig hogy minden Rabnak minémű karban, s állapotban léttétől a Törvényszék, és annak Elöl ülője világosan láthassa, és tudhassa a B és C betűk alatt lévő Lajstrom szerént mind a megitélt,

[55] HU-MNL-BAZML-IV.2012.-19. 1r–2v.

mind pedig a még ítélet nélkül lévő Raboknak öszve irását, valamint szinte azoknak is, kik a Köz Fogházban ugyan még bé nem hozattattak; – de a béadott Tiszti jelentések szerént vádoltatnak, és szabadságokban meghagyattatva a Törvenyszék elitélésétől Füg[g]nek, Lajstromját a D. betű szerént Tek:[intetes] M.[éltóságos] All Ispány Úrnak bémutatja, és azt a Fél esztendő lefolyta alatt a rendesen, és rendkivül tartatni szokott Törvényszékek ideje alatt folytatja, s az ujabban bé küldött Raboknak, vagy bévádoltatott Feleknek béiratása által kipotollya.

4er Fél esztendőnként a Fő Mélt:[óságú] Kir:[ályi] M.[agyar] H[elytartó] Tanáts által az E betű alatt kiszabott Lajstromját a Raboknak, és ellenek inditott Föben járó, vagy Fenyitő pereknek a Felküldés végett bemutatja, s egyszersmind azt a Mélt:[óságos] Fő Ispányi Helytartó Úr Ő Nagyságának is felküldi; különös Felvigyázást tartván arra, hogy a Rabok Lajstromjának Felküldése alkalmatosságával, mindenkor a büntető hatalommal biró Földes Urak is, magok úri székjeik előtt ítéltetett, vagy ítéltetendő Rabjaiknak, és Pereiknek Lajstromjait, az illettő Sz:[olga] Biro Urak által szokott Jelentések mellett béadják, s ezek a Fő Mélt:[óságú] Kir:[ályi] M.[agyar] H[elytartó] Tanácsnak hasonló képpen, s egyben foglalva küldetessenek fel.

5ör A katonai esztendőnek végével pedig a Raboknak minden nap 2. xrokban [=krajcárokban] kiadott, és a Felsőbb Rendelésekhez , s Határozásokhoz képpest részekre a be vett mód és assignatiók szerént veendő Életböl sütött minden napi Font[56] kenyerek eránt való számodását a Várnagynak hasonlóképpen el készitett, s ezt a Rabok tartásának idejére nézve a Fiskálisi Rabok könyvével öszve hasonlitván, s ahhoz alkalmaztatván a számvevőnek a szokott recalculatio végett által adja, s a szerént a többi számodásokhoz leendő csatoltatás végett a szokott úton bé mutattatja; – egyébb eránt míg ezen esztendei számodás is elkészülne, a Rabok tartása eránt vitt Diáriumját a Várnagynak, minden hónap végével meg vizsgálja, s azt, hogy a végett holnaponként [=hónaponként] a Házi pénz táblát mennyi adódtatik ki fel jegyzi, és irásban adjaki.

6or A tömlöczök megvizsgálása, s azoknak, és a Rabok állapotjok illendő, és egésséges élelmek, s egyebek eránt is Felvigyázással lévén, ha hogy a Raboktól ollyan eszközök, és ruhak vétettettek volna által a Várnagy részéről, mellyek nékiek, vagy a Kárvallottaknak a Törvényszék ítélete szerént ki nem adattattak, ezeknek öszve íratását annak idejében a Törvényszéknek bémutatatja hogy mind ezek, mind pedig a koldúlásból is ne talántán béjöhetett alamisnák eránt is a szükséges Intézetek megtetetödhessenek.

7er A Fiskalisi hivatalt illettő tárgyaknak akár melly ágaira ki terjedő kiküldöttségeit, önnön maga, vagy a többi Fiskálisok által végre hajtván; ezekröl Jelentéseit annak idejében béadja; úgy különösen az Urbariális Tárgyaknak, s pereknek miképpen lett előmozditásokról, vagy Felakadásokról az 1822ik eszt[endő]ben Aprilis 22ik napján közbenjött Határozáshoz képpest elébb ugyan az esztendő végével, közönséges Lajstromot nyújt be, az után pedig ha egy esztendő alatt végre nem hajtódnának, minden 3. hónapokban környülállásos Jelentés teszen; mellynél fogva az efféle esztendön túl haladó Urbariális tárgyakra nézve, az illettő AlV[ice]fiskálisoknak, egyben Foglalandó Jelentéseiket az F betű alatt lévő mód és Forma szerént a 3ik

[56] A font szó előtt az eredeti szövegben nem áll szám.

hónapnak utolsó Felében bészedi, s a kik netalántán azokat annak idejében be nem adnák, ezen Fogyatkozást a közönséges Lajstromban is ki tészi."

Dókus Lászlónak tiszti ügyészi minőségében e rendszabás elfogadtatása volt az utolsó jelentősebb cselekedete. Az 1825. május 10-én megtartott tisztújítás alkalmával Szilassy József, az új főispáni helytartó vármegyei főjegyzővé nevezte ki őt. A korabeli feljegyzések rendkívül szűkszavúan tudósítanak erről az eseményről, csupán annyit tudunk meg belőlük, hogy Dókus „eddig viseltt Hivatalában tett jeles érdemei tekintetibül a Megye Rendeinek köz ohajtások, s kivánságokhoz képpest"[57] lett főjegyző. Az 1808 és 1825 közötti történések azt mutatják, hogy Dókus László (illetve a családja) mindvégig bírta a zempléni rendek legalább egy részének bizalmát és elismerését, de azt sem zárhatjuk ki, hogy a társadalmi nyomásgyakorló csoportok („klikkek") mellett befolyással rendelkező személyek is egyengették az útját, s így könnyedén tudott feljebb lépni a ranglétrán. Jóllehet neki is szembe kellett néznie a korabeli igazságszolgáltatás problémáival (például a tisztviselők túlterheltségével vagy a nehézkes ügymenettel), arra vonatkozóan nem találtam adatot, hogy a megyei rendek elégedetlenségüket fejezték volna ki a munkájával kapcsolatban. Dókus Lászlónak tiszti (fő)ügyészi minőségében sokféle feladatot kellett ellátnia, alkalomadtán olyanokat is, amelyek nem tartoztak a munkaköréhez. E feladatok teljesítése során a vármegyei tisztikar egy része – alszolgabírák, esküdtek, orvosok, levéltárnokok stb. – a rendelkezésére állhatott, viszonylag sok „munkatársával" kellett többékevésbé rendszeres kapcsolatokat fenntartania.

Dókus első pályaszakaszának korabeli értékeléséről kevés forrásunk van. A jegyzőkönyvek ugyan alkalmanként tudósítanak a szűkebb közösség valamiféle megnyilvánulásáról – mint például az 1814. évi tisztújításkor elhangzott éljenzés –, ám a köteteket lapozgatva számtalan tisztviselő előléptetésekor vagy búcsúztatásakor találkozhatunk olyan szövegpanelekkel (éljenzésre, megindultságra történő utalások), amelyekből arra is következtethetünk, hogy ezek kiüresedni kezdő nyelvi fordulatokká váltak, s kevéssé alkalmasak arra, hogy reálisan láthassuk a korabeli reakciók valóságtartalmát. Dókus László folyamatos előléptetéseiben több tényező is szerepet játszhatott: szóba jöhet az, hogy a rendek kedvének megfelelően játszotta el a tiszti (fő)ügyész szerepét, és jó munkát is végzett, de az is előfordulhat, hogy nem volt ugyan jobb teljesítménye másoknál, de a vármegye politizáló közössége – vagy annak legerősebb nyomásgyakorló csoportja – egyéb érdekek okán szemet hunyt e fölött. Mivel eddig nem születtek olyan tudományos eredmények, amelyek feltérképezték volna a korabeli Zemplén vármegye érdekszövetségeinek, klikkjeinek méretét, személyi összetételét, mozgatórugóit stb.,[58] s a helyi politikai elit akkori tagjainak iratai (családi levelezések vagy – ha voltak egyáltalán – naplók, visszaemlékezések) is jórészt elvesztek vagy lappanganak, ezért csak feltételezhetjük, hogy

[57] HU-MNL-BAZML-IV.2001.g.-3. 511/1825.

[58] A történetírók figyelme elsősorban az „ellenzékiek"/"liberálisok" és a „konzervatívok" küzdelmeire összpontosult, ám azt nem vizsgálták, hogy adott esetben ezt az ideológiai szakadékot áthidalhatták-e másféle érdekek, például egyes személyek megbuktatásának vagy felemelésének szándéka, azaz működhettek-e olyan „klikkek", amelyekben a politikai, felekezeti stb. különbségek eltűntek egy bizonyos cél elérése érdekében.

Zemplénben is működtek ilyen csoportosulások, s ezek hatással lehettek a politikai viszonyokra és a közéletre. Annyi bizonyos, hogy a rendek a tisztújítások alkalmával sorozatosan óhajtották Dókus további előmenetelét, aki kitartóan haladt előre a karrierjében. Pályaíve később is meredeken ívelt felfelé, amit részben a tiszti (fő)ügyészi ténykedése alapozott meg.

Levéltári források

HU MNL BAZML = Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára

IV.2001.c. Zemplén vármegye nemesi közgyűlésének, bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásának iratai, Közgyűlési jegyzőkönyvek.

IV.2001.e. Zemplén vármegye nemesi közgyűlésének, bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásának iratai, Közgyűlési és törvényszéki jegyzőkönyvek.

IV.2001.g. Zemplén vármegye nemesi közgyűlésének, bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásának iratai, Közgyűlési és megyei közigazgatási jegyzőkönyvek.

IV.2008.b. Zemplén Vármegye Törvényszékének iratai, Törvényszéki jegyzőkönyvek.

IV. 2012. Zemplén vármegye tiszti ügyészének iratai.

XIII.8. A csabacsüdi Dókus család sátoraljaújhelyi levéltára.

Kiadott források

Fényes 1837 = Fényes Elek: Magyar Országnak, s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. 3. Pest, 1837.

Vályi 1858 = Vályi Pál: A birói hivatal magas állása! Emlékbeszédben néhai méltóságos csabai Dókus László urnak, az eperjesi csász. kir. főtörvényszék nyugalmazott elnökének és sz. István apos. magyar király jeles rende kiskeresztesének gyászünnepén szeptember 12. 1858. Sátoralja-Ujhely. 1858.

Szakirodalom

Hajdu 1985 = Hajdu Lajos: Bűntett és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában. (Nemzet és emlékezet) Bp., 1985.

Ifj. Barta 2009 = Ifj. Barta János: „Ha Zemplin vármegyét az útas visgálja…". (Gazdálkodás és társadalom Zemplén megyében a 18. század végén.) (Speculum Historiae Debreceniense 3.) Debrecen, 2009.

Mezey 1990 = Mezey Barna: A büntetőjogi felelősségrevonás intézményi hátterének kialakítása a 18–19. században (Az önálló magyar büntetésvégrehajtás jogi és

szervezeti kereteinek kiépítése). (A jogi felelősség- és szankciórendszer elméleti alapjai) Bp., 1990.

Mezey 2001 = Magyar jogtörténet. (Osiris tankönyvek) Szerk. Mezey Barna. Bp., 2001. (2. kiad.)

Mohay 2007 = Mohay Ákos: Kecskemét fiscalisi hivatala 1848 előtt. In: Bács–Kiskun megye múltjából 22. Szerk. Szabó Attila – Tánczos-Szabó Ágota. Kecskemét, 2007. 129–165.

Molnár 1995 = Deák Ferenc ügyészi iratai 1824–1831. S. a. r. Molnár András. Zalaegerszeg, 1995.

Palugyay 1844 = Palugyay Imre: Megye-rendszer hajdan és most. 2. Megyehivatalok. Pest, 1844.

Pálmány 2011 = Pálmány Béla: A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja 1825–1848. Bp. 2011.

Szendrei 2005 = Szendrei Géza: A magyar ügyészség évszázadai. Bp., 2005.

Szendrei 2013 = Szendrei Géza: Szemelvények a tiszti ügyészek feladataiból. Bp., 2013.

Turi 1970 = Turi István: Az ügyészi szervezet kialakulása Magyarországon. Jogtudományi Közlöny, 25 (1970), 7. sz. 353–365.

RÓZSA GYÖRGY GYULA

AZ 1848-AS FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC FORRÁSAI A MISKOLCI ÉRTESÍTŐBEN

Az 1848-as márciusi forradalom egyszerre hozott változást a magyar társadalomban, politikában és a sajtóban egyaránt. A reformkor lassabb tempójú átalakulási folyamatait követő pesti események új korszakot hoztak az ország életébe, s a vidéki sajtó lehetőségei is kibővültek. Az új fővárosban, Pesten 102, Budán 5 lapot adtak ki ebben az időszakban így ezzel a 107 lappal Pest-Buda messze megelőzte a többi vidéki várost. Kolozsváron 15, Pozsonyban 13 lap jelent meg. A felvidéki városok közül Kassa bírt jelentőséggel, ahol az 1840-es években a *Kassa-Eperjesi Értesítő* jelent meg magyarul és németül. Itt indult el 1848 januárjának elején az első képes hetilap, az *Ábrázolt Folyóirat* is, amely márciustól *Képesújság* néven került az olvasókhoz. Debrecenben szintén hirdetési újság volt csupán a *Debreczen-Nagyváradi Értesítő*, amelyet hetilapként adtak ki. Az első valódi politikai lap az *Alföld* volt, mely 1848. július 2-án indult el.[1]

A miskolci sajtó kezdetei

Miskolcon 1842-ben kezdte meg működését az első lap, a *Miskolci Értesítő*, két ismert miskolci kereskedő, Lichtenstein József és Furmann B. Ferdinánd támogatásával és szerkesztésében. Lichtenstein József a jelentős vagyont és hírnevet szerző család legidősebb tagja volt, aki szerteágazó tevékenységével írta be nevét a várostörténetbe. 1825-től üzlettulajdonosként működött, vaskereskedése fontos szerepet töltött be Miskolc térségében. Vagyonát bankalapításba fektette, 1845-ben megalapította a város első pénzintézetét, a Miskolci Takarékpénztárat. Szerepet vállalt a miskolci kaszinó létrejöttében, a Pest–Eperjes közti gyorskocsi hálózat kiépítésében. Igazi reformkori közéleti személyiség volt, aki a lapalapításban is üzletet látott.

Furmann B. Ferdinánd textil- és fűszerkereskedőként volt társtulajdonosa és kiadója a *Miskolci Értesítő*nek. A lap a Debrecenből Miskolcra költöző Csöglei Tóth Mihály nyomdájában készült, mely a Városház tér 3.szám alatt működött. A nyomdászmester 1840 és 1855 között számos olyan sajtóterméket készített, amelyek a mai napig is fennmaradtak. Ő nyomtatta ki 1848. március 21-én többek között a szabad miskolci sajtó első termékét, a *Nemzeti őrdal*t is.[2]

A *Miskolci Értesítő* első lapszámát ugyan 1842. július 5-én jelentették meg, de 1845 végétől a kiadás szünetelt, s csak 1846 nyarán jelent meg újra a lap, akkor hetente. Utolsó napszáma 1848 decemberének végén került ki a nyomdából. A példányszámokról keveset tudunk, azok éveken keresztül 100 és 300 között ingadoztak. A kiadott 316 lapszámból csupán 257 maradt meg közgyűjteményeinkben. Az 1848-as évből három lapszám hiányzik, a 20-as, a 33-as és a 42-es számok. Ezek

1 A magyar sajtó története II/1. 1985. 207-210.
2 Szendrei, 1911. 67.

tartalmáról nincsenek ismereteink. 1848-ban a VIII. évfolyamként került a lap kiadásra, de júliustól a lapszámok már a IX. évfolyam megjelöléssel szerepelnek a nyitóoldalon. December 22-től Szemere Bertalan mint teljhatalmú kormánybiztos közlönyként működtette a lapot, melyet napilapként kívántak megjelentetni, de csupán négy lapszám kiadásáról vannak ismereteink. Az 51. lapszámtól a szerkesztés munkájával Szemere Okruczky Aurélt bízta meg, ezzel a korábbi laptulajdonos szerkesztők kiszorultak a munkából. [3]

Leveles Erzsébet a Miskolcról szóló monográfiájában így írt a lapról: „Jobbára hirdetési közlöny volt, hírlapnak csak a sajtó felszabadulása után nevezhető, amikor ismeretterjesztő cikkecskéket, politikai híreket, sőt szépirodalmi dolgozatokat közöl".[4]

Az 1848-as esztendőben 46, a szabadságharchoz kapcsolódó közleményjelent meg a lapban, az alábbi tematikus megoszlásban: publicisztika, közéleti írások, választási és közigazgatási írások, felhívások, rendeletek, tárcák, versek. Ha korszakolni szeretnénk a lapot, az alábbi három időszakot tudjuk meghatározni: március 23-tól május 4-ig a publicisztikai írások megjelenésének időszaka; május 18-tól december 7-ig felhívások, választási, közigazgatási cikkek megjelenése; december 22-től 27-ig Szemere Bertalan felső-magyarországi teljhatalmú kormánybiztos működéséhez kapcsolódó helyi közlöny dokumentumai, publicisztikai és irodalmi anyagok. Havi bontásban az alábbi módon oszlanak meg a megjelent források: március: 3; április: 4; május: 2; június: 3; július: 1; augusztus: 2; szeptember: 1; október: 3; november: 7; december: 20. A lap a forradalom előtti időszakban négy oldalon az alábbi szerkezetben jelent meg: hivatalos hirdetmények, magánhirdetmények. Előfizetése fél évre 30 ezüstkrajcár volt, a hirdetéseket soronként 3 krajcár ezüstért tették közzé.

A Miskolci Értesítő közlései a forradalom utáni hónapokban

A szabad sajtó első megnyilvánulásával a március 23-i lapszám utolsó bejegyzésében találkozhatunk, ahol a lap szerkesztői az alábbi üzenetet tették közzé az olvasóknak: „A sajtó százados bilincseiből kiszabadulván ezzel nekünk is nagyobb tér nyílt tisztelt olvasóinknak a hirdetményeken kívül jövőre mással is szolgálhatni." [5]

A március 30-i lapszám már új szerkezetben jelent meg. Ez volt az első olyan alkalom, amikor a hirdetéseken kívül más került a lap első oldalára, mintegy vezércikként: Az esküdtszék című írás röviden elemezte a törvénykezési ügyeket érintő változásokat. Az esküdtszéki intézmény bevezetésének igénye első ízben az 1843/44. évi büntető törvényjavaslatokban fogalmazódott meg, s többek között Kossuth Lajos, Deák Ferenc és Szalay László is foglalkozott ezzel a kérdéssel. Az esküdtszék meghonosításával garanciákat kívántak teremteni a polgárok számára az igazságszolgáltatásban.

3 A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei lapok és folyóiratok bibliográfiája 1842-1963 1964. 92 p.
4 Leveles 1929. 121 p.
5 Miskolci Értesítő 1848 13. 4.

Maga az esküdtszék mint intézmény egyre inkább elterjedt Európában, s ehhez az áramlathoz kívánt csatlakozni Magyarország is. A 12 pont nyolcadik pontja foglalta magába az esküdtszék felállításának igényét, a törvény előtti egyenlő képviselet bevezetésével együtt. Bár a főrendek gátolták az esküdtszék felállítását, 1848. április 29-én mégis megszületett a sajtóesküdtszéki rendelet, amely valamennyi törvényhatóságnál vádesküdtszék felállításáról határozott a sajtóperek esetére. Az 1848:18. tc. – a sajtótörvény – 17.§-a szerint: „A sajtóvétségek felett nyilvános esküdtszék ítél, s a minisztérium felhatalmaztatik, hogy szorosan a büntetőeljárásról szóló múlt országgyűlési javaslatnak elvei szerint, esküdtbíróságok alakítását rendelet által eszközölje, megjegyeztetvén a 39.§-ra, hogy esküdtszéki képességre 200 frt. évi jövedelem kívántatik."[6]

A sajtóvétségek körét szintén a sajtótörvény 3–14. szakaszai határozták meg. Ezek előírták, hogy valamennyi törvényhatóságnál vádesküdtszéket kell felállítani, amely 12 főből fog állni. A vádesküdtszék egy vádközeget képezett, és helyettesítette az ügyészséget, valamint a Magyarországon, illetve Franciaországban működő vádtanácsot.[7] A vádtanács olyan szerve volt a büntetőeljárásnak, amelyben a tagok felügyelték a vizsgálóbíró eljárását, illetve döntöttek arról, hogy a vádemelés megtörténjék-e. A sajtótörvényhez kapcsolódóan Deák Ferenc igazságügy-miniszter adta ki azt a rendeletet, amely szabályozta az eljárást . Az esküdtté választhatóságot vagyoni cenzushoz kötötték, 200 forint évenkénti jövedelmet kívánva meg a leendő esküdttől. A vétkesség kimondásához 8 fő egybehangzó szavazatára volt szükség.[8]

Március 30-án a lap utolsó oldalán Rádely József tette közzé kiáltványát „Éljen a szabadság" címmel. Ebben üdvözölte a szabadság megteremtését, azaz az ő szavaival élve a „jogszerű szabadságot".[9] Rádely családja Hangácson volt birtokos, ő maga 1839-ben megvásárolta Miskolc város ötödik gyógyszertárát, a „Magyar Koronát", amely a Piac utcában állt. Rádelynek korábban Sajószentpéteren volt gyógyszertára, s ezt cserélte el a miskolcira úgy, hogy még jelentős összeget, pontosan „1000 váltócédula forintokat" is ráfizetett.[10] Rádely a közéletben is szerepet vállalt, a reformkorban Széchenyivel is levelezésben állt, így nem csodálkozhatunk azon, hogy ünnepelte a forradalmat és az országot érintő változásokat.

Az április 6-i lapszámban találkozunk az első olyan klasszikus publicisztikai írással, amely vezércikként jelent meg. Szerzője név nélkül jegyezte a cikket, ezért kiléte ismeretlen számunkra. A „Népképviselet" címmel megjelent írás folytatódik az április 13-i lapszámban is; ezen írásban a szerző a belga és a norvég népképviseletet állítja példaként az olvasók elé. A borsodi megyegyűlés általa megbízott személyeket küldött ki vidékre, hogy tájékoztassák a népet a pozsonyi és pesti eseményekről, s ebben a lap is segédkezet nyújtott, ismeretterjesztő írásokat közölve a lezajlott politikai és társadalmi eseményekről.[11]

---

6 Corpus Juris Hungarici. 1896. 1848. évi törvénycikkek
7 Rácz 2013
8 Miskolci Értesítő 1848 14. 1.
9 Miskolci Értesítő 1848 14. 4.
10 Dobrossy 2003 812.
11 HU-MNL-BAZML-IV.601.a-1. 2392

Április 20-án jelent meg egy érdekes felhívás a lapban, melyet Budapesten lakó angol polgárok intéztek a magyar nemzethez. [12] Ez a kiáltvány több más hazai lapban is megjelent, közel egyidőben. Április 15-én a *Március 15-e* című lap közölte le, majd rá egy napra a *Jelenkor* (46. szám), a *Pesti Hirlap* (31. szám) és a *Nemzeti Ujság* is közzétette. Április 18-án a *Hetilap* közölte le a teljes levelet. A *Nemzeti Ujság* kommentárt is fűzött hozzá, hogy az olvasók jobban megismerjék az eredetileg angol nyelven megfogalmazott írás üzenetét. A lap így írt: „Ismét egy új rokonszenvi nyilatkozat. Mint az egyesek életében, úgy a sors kegyelte nemzetekében is vannak időpercek, mikor bizonyos nagyszerű siker után szerencsét kívánni nem hízelgés, nem öncsalódás. A sikert küzdés előzi, s csak aki e küzdésben álnokul kitart, csak az érdemli meg a diadalkoszorút. A nemzetek most egymásután küzdenek, de oly eredménnyel mint a francia, s oly szerencsével mint mi, nem küzdött egy is. És ezért méltán kívánhatunk szerencsét nemcsak egymásnak mi magunk, hanem kívánhatnak nekünk az idegenek is. Íme, itt mutatjuk be a Budapesten lakó angol polgárok üdvözlőiratát a magyar nemzethez."[13] „Lehet-e hőbben üdvözölni nemzetet kiküzdött szabadsága dús reményű küszöbén? Lehet e rokonszenvet bensőbben s meghatóbb szavakban nyilatkoztatni? A budapesti angolok ez üdvözlő föliratában a szabad nagy nemzet szerencsekivonatát véljük fogadhatni, azon nemzetét, melynek sziklavédte fészkében a szabadság virága hervadatlanul díszlik, ahol a győzelemmel végződött szabadságharcok oly intézmények alapját tették le, miken a nemzeti jólét s dicsőség épülete biztosan áll fen. Fogadjuk az iratot testvéri szívességgel, s nyújtsuk jobbunkat a szabad nemzet szabad érzésű fiainak."[14] Az angol „eredeti" levél fordítását közölte le a *Miskolci Értesítő* is a 17. lapszámban.[15]

A dokumentum a tartalmában és a nyelvezetében is jól mutatja az angoloknak a forradalommal együttérző hangulatát.

„Magyarok! Hazafiak! Testvérek!

Ti egy nagy győzelmet vívtatok ki, egy dicső, eredménydús forradalmat vittetek véghez. Ti, szabadságotok, jogaitok a nemzet erélyesen kimondott akarata által férfias, nyugalmas elhatározottsággal vívtátok ki. Semmi vérontás, semmi erőszaktét, semmi vérség, személy vagy tulajdon ellen nem undokítja dicsőséges újjászületéseteket. Boldog, áldott legyen a nép, mely szabadságát ily módon elérte, kiküzdötte.

Magyarok! Ti most szabad nemzet vagytok, szabadok a szó legtágasb értelmében. Mindenki közületek egyenlő jogokkal, egyenlő szabadsággal bír. Kiváltságos osztályaitok, mint olyanok többé nem léteznek. Ők régi, részint idő szentesítette előjogaikat a közjólétnek, nemes nagylelkűséggel áldozzák fel a haza szent oltárán.

Magyarok! Egy nemzetnek, mely így tud cselekedni, lesz s kell hogy legyen nagy, áldásdús jövője. Igen, a szabad Magyarország, alkotmányos népképviselettel, felelős minisztériummal, esküdtszékkel, sajtó és lélekismeret szabadsággal elfoglalandja és

12 Miskolci Értesítő 1848 17. 1-2.
13 Nemzeti Ujság 1848. április 16. 678. szám 1-2.
14 Nemzeti Ujság 1848. április 16. 678. szám 1-2.
15 Miskolci Értesítő 1848. április 20. 17. szám 1.

kell, hogy elfoglalja azon rangot Európában, melyre azt helyzete, természeti nagy adományai, összekötve nemes fiai bátor erejével, már rég jogosították.

Magyarok! Mi köztetek élünk, néhányan közülünk évek óta működnek veletek, s minden alkalommal folyvást csodáltuk a ti rendületlen ragaszkodásotokat szabadságotokhoz, férfias buzgóságotokat minden nagy és nemes iránt, s noha számra kevesen vagyunk, mégis brit szívünk épp oly melegen ver értetek, szabadságtok és jogaitokért, mintha milliónyin volnánk.

Magyarok! Mint szabad polgárai a szabad ó Angliának, nyilatkoztatjuk rokonszenvünket irántatok, s tanúsítjuk nektek tiszteletünket teljes szívünkből.

Nevelje ama századok előtt elődeink által oly dicsően kivitt szabadság bölcsőjében, hozzászokva gyermekségünk óta tenger övezte szigetünkbeli szabad intézmények áldásdús hatásának élvezetéhez, akarjuk, s kívánjuk teljes lelkünkből, hogy nemcsak ti, hanem a föld valamennyi népei, melyek a kényuraság vasjárma alatt nyögnek, hasonló szabadságban, hasonló jogokban csakhamar, minél hamarabb részesüljenek. Ennél fogva magyarok, testvérek, szabad férfiak! Fogadjátok a mi angol polgároktól kijelentett legforróbb rokonszenvünket, legszívesb részvétünket s csodálkozásunkat.

Polgártársaink is a távol hazában néznek reátok, velünk egyetemben szíves „hurrát", éljent, kiáltanak a lovagias magyaroknak, kik jogaikat, szabadságukat oly méltóságteljes, oly nemes módon küzdötték ki.

Magyarok! Nem csak Angolhon, egész Európa néz tireátok!

Rajta tehát hazafiak! Folytassátok szép műveteket, egyetértéssel, mérséklettel, elhatározottsággal, s kitartással iparkodjatok, testvérek a törvény holt betűjének erőteljes lelket adni és lesztek s kell, hogy legyetek nagy, tisztelt, boldog nemzet!"[16]

A szabad sajtó működéséhez kapcsolódott a sajtótörvény megszületése is. A Helytartótanács március 16-án adta ki az erre vonatkozó rendeletét, amiről tájékoztatta a nyomdák tulajdonosait is, és az intézkedést Pest mellett számos más városnak is elküldték. Ennek az ideiglenes szabályozásnak addig kellett érvényben maradnia, amíg a törvényhozás nem dönt ebben a fontos kérdésben. Szemere Bertalan eredeti sajtótervezete rendkívül magas óvadékot követelt volna meg a lapalapításhoz: az összeg a politikai napilapok esetében 20000, más esetben 10000 forint letétet jelentett volna. A tervezet március 22-én érkezett Pestre, serős felindulást váltott ki az ottani polgárok között, még a szöveg nyilvános elégetésére is sor került a pesti Városháza előtti téren. A módosított sajtótörvényt az uralkodó április 7-én szentesítette, majd április 11-én az országgyűlés is kihirdette. A törvény 1. szakaszában az alábbiakat mondta ki: „gondolatait sajtó útján mindenki szabadon közölhet és szabadon terjesztheti." A törvény III. fejezete az időszaki lapok működésével foglalkozott. Ebben többek között az szerepelt, hogy a nem naponta megjelenő lapok esetén 5000 forint óvadékot kell letenniük az alapítóknak, illetve hogy a nyomtatványokon fel kell tüntetni a nyomda nevét. Szemere végrehajtási utasítása május 7-én jelent meg a lapokban.[17]

16 Miskolci Értesítő 1848. április 20. 17.
17 A magyar sajtó története 1985. 43-50.

A *Miskolci Értesítő* a kassai laphoz hasonlóan a sajtótörvény miatt nem alakulhatott át politikai újsággá. Az orgánum ugyan eleinte „politikus tárgyak megvitatásába is avatkozott", de miután a tulajdonosok nem tudták letenni a politikai lap működéséhez szükséges kauciót, az *Értesítő* kötelezte magát, hogy közvetlen politikával nem fog foglalkozni.[18]

Borsod vármegye kisgyűlése a május 5-i ülésén foglalkozott a megye választókerületekre való felosztásával, illetve a választókerületek központjának a kijelölésével. Az 1848. évi V. törvénycikk értelmében „az országgyűlési követeknek népképviselet alapján választásáról szóló törvény rendeletnek végrehajtására, s általában a választási ügynek minden ágazataiban kezelésére és vezérletére a belügyek miniszterével közvetlen érintkezésbe lépendő középponti választmány[19] szorosan figyelve az idézett törvény azon rendelkezésére, mi szerint ama választmányban a megyének külön választó kerületei mind képviselve legyenek, s kellő arányban a községeknek elöljárói is részt vegyenek". Ezt követően megindulhattak az országgyűlési választások előkészítésének helyi munkálatai.[20]

A *Miskolci Értesítő* addig szokatlan módon az első oldalon hozta le az országgyűlési választásokhoz kapcsolódó felhívást, az 1848. V. tc. értelmében munkálkodó borsodi középponti választmány1848. május 15-én Miskolcon tartott ülés jegyzőkönyvének kivonatát.[21] Ez a forrás így ma két helyen is fellelhető: Borsod vármegye eredeti jegyzőkönyvében,[22] illetve az említett lapszámban is.[23] „A magyar parlamentarizmus történetének egyik legjelentősebb eseménye volt az 1848-as voksolás, amelynek következtében hazánk törvényhozó hatalma teljesen új alapokra helyeződött. Addig ugyanis a rendi alapokon nyugvó képviseleti rendszer volt érvényben: az országgyűlésekre főként a nemesek férfitagjai és a városok képviselői kaptak meghívót."[24] Noha az egyes törvényhatóságok maguk jelölhették ki a választások időpontját, igazodniuk kellett az országgyűlés július 2-i megnyitásához. Borsodban hat, Miskolcon kettő kerületben választottak az arra jogosultak. Borsodban Ágoston Józsefet, Eötvös Józsefet, Gencsy Józsefet, Okolicsányi Lajost, Szalai Antalt és Vadnay Miksát, míg Miskolcon Palóczy Lászlót és Szemere Bertalant választották meg. Szemerét egyidejűleg két kerületben (Miskolc mellett Mezőkeresztesen is) megválasztották, de miután az előbbiről korábban szerzett tudomást, annak képviseletét vállalta el. Incidensre csak a dédesi kerületben került sor, ahol a megismételt választás után hirdettek eredményt.

A borsodi megyegyűlés július 17-én tartott ülésén olvasták fel Mészáros Lázár július 13-án kelt levelét, melyben a hadügyminiszter felszólította a megyét a nemzetőrök Mezőkövesden való összpontosítására, majd onnan Zentára történő

18 A magyar sajtó története 1985. 209.

19 A Középponti Választmány a megyegyűlés által választott testület, melynek feladata volt a választásokkal kapcsolatos feladatok ellátása, a választók névjegyzékének az összeírás és a választás menetének felügyelete.

20 HU-MNL-BAZML-IV.601.a. 1 k. 2387

21 Miskolci Értesítő 1848 21. 1-2.

22 HU-MNL-BAZML-IV.601.a. 1. k 2376

23 HU-MNL-BAZML-IV.601.a. 1. k. 2404

24 Németh = Képviselőválasztás 1848-ban

kiindítására. A gyengén felfegyverzett és alacsony harcértékű borsodi nemzetőröknek a hadügyminiszter újabb levele értelmében már nem teljes számban, csupán 3000 fővel kellett volna elvonulniuk a Délvidékre, de egy központi döntés következtében végezetül csupán 1200 személynek kellett hadba szállnia.[25] Júliusban a nemzetőrök felfegyverzése és a zentai táborozás előkészítése zajlott. A nemzetőrök másfél havi előkészület után végül szeptember 9-én indultak útnak Miskolcról, hogy a pákozdi csatában átessenek a tűzkeresztségen.

1848 áprilisának végén megkezdték az Országos Ruhabizottmány felállítását, melynek központja Óbudán volt, s amely a szabadságharc során végig működött. A bizottmány Borsod megyében Miskolcon állított fel egy részleget, melynek feladata a harcokhoz szükséges bakancsok és egyéb ruházati felszerelések megteremtése volt. „Ezen bizottsághoz kirendeltetett a központból Almássy [János] honvéd százados,[26] ki itt a megyei hatóságok közreműködésével egy ruházati felügyelőbizottságot állított fel Lichtenstein József miskolci polgár, Borsod megye egyik táblabírájának vezetése mellett. E bizottság első feladata volt a szükséges Szepes megyei és galíciai vásznat megszerezni és itt egy szabászati műhelyt berendezni, mely tetemes személyzetével kiszabta a fehérneműt és hatósági támogatás mellett a vármegye összes jegyzői megjelentek a minden szerdai hetivásáron Miskolcon, által vették a kiszabott vásznak és haza vitték falujukba a fehérneműt, megvarrták, következő szerdára a kész fehérneműt behozták, a varratás árát és az új kiszabott ismét hazavitték, hogy újra varrhassanak fehérneműt, a föld népe pedig keresetet kapjon".[27] A borsodi ruhabizottmány felhívásait és az így elkészült ruhák mennyiségét több lapszámban is lehozta az *Értesítő*.

A *Miskolci Értesítő* július 27-i számában érdekes közlés jelent meg, melynek feladói Bertram Juli és Soós Magdolna voltak.[28] A hirdetés komoly jogi vitát vont maga után, miután a lapkiadó, Lichtenstein József megtagadta a hirdetés többszöri megjelentetését. Az üggyel augusztus 12-én Borsod megye bizottmányi ülése is foglalkozott, határozatot hozva benne. „Bertram Julia és Soós Magdolna a Miskolci Értesítőbe kinyomtatni szándékolt nyilatkozataik betiltásáért Lichtenstein József rendre utasíttatni kérik."[29] Csupán feltételezni tudjuk, hogy a felhívás anyagi vonzata okozott vitát a hirdető hölgyek és a laptulajdonos között. A hirdetés a borsodi nőknek a nemzetőrökkel való együttérzését fogalmazta meg s kérte a „honleányokat", hogy szereljék fel lobogócskákkal a „hon megmentésére Zenta alá vonuló borsodi nemzetőrök lándzsáit, hogy fivéreink kitűzött dicső céljukhoz lett eljutásukkor bírjanak tőlünk velük rokonérzetű nővéreiktől emléket".[30] A felhívás csupán egy lapszámban volt olvasható.

25 HU-MNL-BAZML-IV.601.a. 2. k 3110

26 Almássy János (1801-1849) százados, a miskolci katonai ruházati raktár parancsnoka, 1849. február 10-től az Országos Ruházati Bizottmány osztályvezetője. Bóna Gábor: Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban I. Bp 2008. 98-99.

27 Lichtenstein 1998 24.

28 Miskolci Értesítő 1848 31. 1.

29 HU-MNL-BAZML-IV.601.a. 2. k. 3307

30 Miskolci Értesítő 1848 31. 1.

A megyei bizottmány július 17-i ülésén foglalkozott a zsidó vallásúaknak a nemzetőrök közé való besorozásával.[31] Az augusztus 17-i lapszámban találunk ismét olyan történeti forrást, mely az országos eseményekhez kapcsolódik. A magányos hirdetmények rovatban közzétett írás valójában publicisztika, melyet Chyk Mihály, Borsod vármegye sornoka[32] jegyzett. A szerző írásában az izraeliták társadalmi helyzetével foglalkozott:[33] „A nemzetőrségbe befogadásuk ellen 1848. március-áprilisban a nagyobb városok polgárai erélyesen tiltakoztak, még zavargások is robbantak ki a zsidó nemzetőrök miatt. A függetlenségi háború idején csillapult az ellenségesség, s végül egészen megtört. A zsidóság vérével, vagyonával igazolta, hogy a magyar nemzet részének tekinti magát."[34] Chyk Mihály így írt a lapban: „Magyarhonban a polgárok színezete is egyenlőség, szabadság és testvériség által a nagy célt megsejtve ugyanazon hazafiságra s testvériségre – melyek nélkül polgárt képzelni sem lehet – kivergődhessen." A zsidósággal kapcsolatban így fogalmazott: „Figyelmeztetnek azért, ha maguktól okulni s az idők intését meg nem akarják érteni az izraeliták, hogy mind addig, míg sorsukon némi változást, s jelesül vallásukon s ősi szertartásaikon egy kis igazítást nem teendnek, soha a magyarhon díszpolgár sorozata közt helyt nem kapnak."[35] Az írás végén a szerző egy általa szerkesztett iratra utalt, melyben megoldást ajánlott a rendezetlen sorsú zsidó polgároknak. 1848. október 22-én a borsodi megyegyűlés a katonai szolgálattal érintett zsidók ügyében életkoruk megállapításának okán őket a megyei választmány színe elé rendelte.[36]

A szabadságharc előkészületei és a hadi események a lapban

A nemzetőrök felszerelése és az útnak indításhoz szükséges költségek előteremtése is rendkívüli feladatot jelentett. A táborba szállók felszerelésére megajánlott 40 ezer pengőforint helységenkénti és személyenkénti kivetéssel került be a megye pénztárába. A pénz beszedésének feladata Bárány Bertalan számvevőre hárult, aki határnapra készített tudósítást a pénzügyekről, augusztus 26-ig számot adva munkájáról.[37] A *Miskolci Értesítő* 36. számában olvasunk Regéczy Istvánnak, a Miskolci Takarékpénztár ellenőrének a hirdetményéről. Ebben az önkénteseket érintő felszólítása található, melyben közölte, hogy „egyesektől, mint helységektől az önkéntesek számára megtartandó pénzeket elfogadni s az ő javukra kamatoztatni ajánlkozik."[38]

Hosszas előkészületek után szeptember 9-én indultak el Miskolcról és Borsodból a nemzetőrök Zentára. Erről a *Miskolci Értesítő*, a korabeli naplók és más egykorú iratok is tudósítanak. Az *Értesítő* szeptember 21-i számában jelent meg egy tudósítás a magányos hirdetmények rovatban; az írásban egy V.I. monogrammal megjelölt szerző az alábbiakat írta: „Folyó őszelő 9-dik napja Borsod fiaira nevezetes nap volt,

31 HU-MNL-BAZML-IV.601.a. 2. k. 3111
32 sornok: a korabeli igazgatásban és levéltárakban dolgozó beosztott tisztviselő
33 Miskolci Értesítő 1848 34. 3-4.
34 Halmos 2000 35.
35 Miskolci Értesítő 1848 34. 3-4.
36 HU-MNL-BAZML-IV.601.a. 2. k. 3873
37 HU-MNL-BAZML-IV.601.a. 2. k. 3355
38 Miskolci Értesítő 1848 36. 3.

a vészek legnagyobbika a nemzetiség kiirtása által fenyegetett haza védelmére 1200 önként vállalkozó polgárok hagyták el ekkor Borsodot s vele együtt azt, mi embernek legbecsesebb, családi körüket." „…ha volna már valahára népünknek is alapos olvasni valójuk, minél fogva indítványoztatik, hogy hazafíságukat a megye kebeléből hadi készülettel kiindulásukkal tanúsított, önkéntesek nevei írattassanak be összesen ne csak a megyejegyző könyvébe, hanem általjában a megyebeli minden városok s helységek jegyzőkönyveibe egyik polgártársuk azok neve emlékezetesítésére ily módot indítványoz, más ha célszerűbbel lép fel, kötelességét jobban betölti. Most újra a nemzet hős kora virrad, s a bárdusoknak [39] a való szövétnekét meg kell gyújtani."[40]

A nevezetes eseményről Szűcs Sámuel is megemlékezett a naplójában: „9-én indult meg Miskolcról a táborba menendő borsodi nemzetőrségnek itt összpontosult fele, mintegy hatszáz fő, a Mezőkövesden lévő másik hatszáz főnyi csapattal egyesülendő." „Isten legyen velük minden lépéseikben és vezérelje őket haza dicsőségesen, ép testtel és egészséggel."[41]

Az október 19-én megjelent 43. számban két rövid forrást is találunk. A hivatali hirdetmények rovatban Okolicsány Manó főjegyző a megyei bizottmány határozata alapján a katonaság élelmezésében szerepet vállaló liferánsokat[42] a megyeházához hívatta október 25-re. A közfuvarok teljesítése iránt beadott választmányi tudósítást helyben hagyták, úgyszintén elfogadták a katonaság élelmezésének vállalkozások útján történő biztosítását is.[43]

A lap rövid tudósítást közölt a katonai eseményekről is, mégpedig egy győri eset kapcsán. A csupán S. S. monogrammal aláírt közlemény szerint egy Sándor-huszárezredbeli főhadnagy a borsodiak elszántságát, vitézségét dicsérte.[44]

1848. október 14-én megalakult Borsod megye honvédelmi választmánya, amelyet a megyei bizottmány hozott létre. A választmány szerepe és ellenőrzési feladata volt: „a személy s vagyonbiztonság iránt hozandó határozatainak minden megyei hatóság, tisztviselők s polgárok általi teljesítése."[45] A megyei, illetve a honvédelmi bizottmány az október 19-i ülésén egyaránt foglalkozott gróf Károlyi Ede őrnagy és táborparancsnok hivatalos rendeletével, mellyel megkereste Borsod vármegyét. Az október 16-ról, Budapestről keltezett kormányrendeletnél fogva a Galíciából betört idegen katonaság és rablócsapat visszaverésére nyolcezer főnyi, nemzetőrökből és önkéntesekből álló sereg megalakítása vált szükségessé. Borsod megyének háromezer főt kellett kiállítania, október 21-i határidővel. A kiállítandó sereget Miskolcra kellett összpontosítani, lőfegyverrel vagy más fegyverekkel ellátni, s ezen felszólítás végrehajtásáról értesíteni kellett Károlyit.[46] A levél meghagyta a megyehatóságnak, hogy október 20-ra egy megyei tisztviselőt olyan megbízással rendeljen ki Mezőkövesdre, hogy a megye határában lévő egy ágyúüteg, illetve az annak fedezésére

39 bárdus: gall költők és dalnokok megnevezése
40 Miskolci Értesítő 1848 39. 3.
41 Szűcs S. 1998 49.
42 liferáns (német) – szállító
43 HU-MNL-BAZML-IV.601.a. 2. k. 3796
44 Miskolci Értesítő 1848 43. 1.
45 HU-MNL-BAZML-IV.601.a. 15. k. 3819
46 HU-MNL-BAZML-IV.601.b. 10. d. 3844

szolgáló 200 „hadfiból" és 110 lóból álló csapat ellátása iránt a megye tegye meg a szükséges intézkedéseket .[47]

A *Miskolci Értesítő* október 26-i és november 2-i számainak címoldalán olvashatjuk azt a felhívást, amelyet a hivatalos hirdetmények rovatban közöltek, Gencsy László másodalispán és kormánybiztos tollából. A közlemény egy olyan vadászcsapat megalakításáról szólt, amely „képzettsége, mind ügyessége, különösen lövésbeli gyakorlottsága által mindenütt ugyan, de kivált hegyes erdős vidékeken célszerűen és kitűnően alkalmazható".[48]A várható katonai események miatt a felállítandó vadászcsapat bevetésének helyszínét így határozza meg az *Értesítő* cikke: „a dunai táborba szállásra önkéntesen alakult lelkes vadász csapat eddigi célját, tervét változtatva reményem szerint sietend oda fordulni, hol a vész nagyobb, a segítség nélkülözhetetlenebb".[49]

A Miskolcra összpontosított honvéd újoncokat a Reviczky-féle magtárból[50] látták el élelemmel, ahogy azt korábban már a nemzetőrökkel is tették.[51] A honvédelmi választmány október 23-án foglalkozott ismét a borsodi önkéntes sereg sorsával. Miután a Dukla felől betörő Simunich Bécs felé haladt tovább, Borsod megye felhagyhatott a katonák toborzásával, de elrendelték a sereg készenlétben tartását, hogy azt „szükségképpen bármikor s bárhová fordíttatni lehessen".[52]

November 9-én, az *Értesítő* 46. számában a magányos hirdetmények rovatban jelent meg Prámer Boldizsár vívó-, nyargaló-[53] és lótanító mester felhívása a miskolci közönséghez. [54] Az akkor már negyed éve Miskolcon tartózkodó Prámer felajánlotta szolgálatait a „derék hazafi kedves polgártársaknak", így a tiszteknek, altiszteknek és minden, még nem vagy már katona személyeknek. A mester egyéni és csoportos foglalkozásra is lehetőséget biztosított. A díj a felnőtt férfiaknak 6, az ifjoncoknak 2, a gyermekeknek 1 pengőforint volt, de a háznál tartott oktatás tarifái ezeknél magasabbak voltak. Prámer Boldizsár 1862-ben Debrecenben élt és dolgozott, ahol szintén oktatott, és vívóelőadásokat rendezett az érdeklődőknek.[55]

Novemberben további, a szabadságharchoz kapcsolódó hirdetmények jelentek meg a lapban. A 47. számban Gentsy László kormánybiztos tette közzé felhívását a hadsereg számára szükséges lovak felvásárlásával kapcsolatban.[56] Az országban lovastisztek jártak körbe, akik felvásárolták az arra alkalmas lovakat. Egy könnyűhuszár számára alkalmas lónak 110, egy erősebb, nagyobb lónak 120 pengőforint volt az ára. Miskolcon november 20-ra tűzték ki a vásár időpontját, helyszíneként pedig a Városházát jelölték meg.

---

47 HU-MNL-BAZML-IV.601.b. 10. d. 3844
48 Miskolci Értesítő 1848 44. 1.
49 Miskolci Értesítő 1848 44. 1.
50 Reviczky Ádám borsodi főispán az 1830-as években egyéves főispáni jövedelmét ajánlotta fel egy Miskolcon felállításra kerülő vetőmagtár létrehozására.
51 HU-MNL-BAZML-IV.601.a. 15. k. 3848
52 HU-MNL-BAZML-IV.601.a. 15. k. 3878
53 nyargaló: a lovaglást tanító, nyargalva, vágtatva futkosó, szaladgáló személy
54 Miskolci Értesítő 1848 46. 3.
55 Varga 1987. 270.
56 Miskolci Értesítő 1848 47. 1.

Ugyancsak a 47. számban jelent meg a belügyminiszter azon felszólítása, amelyben a délvidéki Fehértemplom település lakosságának megsegítésére kért adományoka. A Belgrádhoz közeli Versec, Strázsa, illetve Fehértemplom térsége már 1848 nyarától hadi események színhelye volt. Június első napjaiban Titelen és környékén törtek ki zavargások, így a veszélyeztetett Zenta védelmére 1600 nemzetőrt vontak össze. A délvidéki határőr területeken egyre gyakoribbá váltak a szerbekkel való összetűzések, augusztustól hadműveletek, katonai összecsapások sújtották a térséget. Az *Értesítő* ezért az említett közleményben felhívta a lakosság figyelmét arra, hogy „[a] közadomány bármi csekély részét éreztetni minden tiszta érzésű polgár elengedhetetlen kötelessége."[57] A megyei választmány a november 8-i ülésén foglalkozott ezzel a témával s az adománygyűjtési felhívást a négy szolgabírón keresztül küldték szét a megyében.[58]

A honvédek ruhával való ellátásának kérdése is végigvonul a szabadságharc időszakán. Ehhez kapcsolódik egy ismeretlen nemzetőr felhívása, melyet a Miskolci Értesítő november 23-i, 48. számában tett közzé. A Borsodban tartózkodó 58 század és századonként 4 főtiszt ellátásához sok száz ruhára volt szükség. Az említett cikkből megtudhatjuk, hogy az elmúlt hetekben 696 pár fehér ruhát varrtak a borsodi nők a katonáknak. A felhívásának eredményeként azonban mindössze két nap alatt 90 pár ruhát varrtak a borsodi hölgyek a honvédeknek.[59] A felhívást a laptulajdonos, Lichtenstein József jegyezte (ő egyben a borsodi ruhabizottmány vezetője is volt), aki a következő számban mondott köszöntet a már elkészült ruhákért. A lapban közzétették az eddigi ajánlatokat, illetve tájékoztatták az érdeklődőket, hogy a varrni valót hétköznaponként reggel 8 és délután 4 óra között lehet átvenni.[60] December elejére már jelentős mennyiségű ruha készült el a felajánlások révén, ahogyan arra az 50. szám nyitóoldalán olvasható közlemény is utalt. Összesen 100 pár fehér ruha, 3 ing, 1000 párnak a szabása és 346-nak a varrása történt meg. Újabb ajánlatként 52 pár kész fehér ruha és 293 varrás mint adomány ismeretes.[61]

December 7. után megváltozott a lap jellege és tulajdonosi háttere ezért az 51. szám csupán december 22-én jelent meg, Szemere Bertalan felső-magyarországi teljhatalmú kormánybiztos felügyelete mellett. Ő az *Értesítő* naponkénti megjelenéséről döntött, így a lap hirdetési, üzleti jellege szinte teljesen megszűnt, de december 27-ig 4 lapszám még ilyen jelleggel jelent meg. Az 51. szám szerkesztői munkáit még Lichtenstein József és Furmann Ferdinánd jegyezték, de az 52., december 23-án megjelent szám esetében már Okruczky Aurél szerepelt szerkesztőként.

Okruczky 1824-ben született Eperjesen, ügyvédi végzettséget szerzett, majd a szabadságharcot megelőzően Sáros megye tiszteletbeli aljegyzőjeként dolgozott. 1848 szeptemberétől közvitézként küzdött a Sáros megyei önkéntes nemzetőr csapatban, majd Irányi Dániel mellett volt titkár 1848 novemberében és decemberében. December végén már Miskolcon tartózkodott Szemere Bertalan mellett, így

57Miskolci Értesítő 1848 47. 1.
58 HU-MNL-BAZML-IV.601.a. 2. k. 3958
59 Miskolci Értesítő 1848 48. 1.
60 Miskolci Értesítő 1848 49. 1-2.
61 Miskolci Értesítő 1848 50. 1.

vállalhatta el a *Miskolci Értesítő* utolsó lapszámainak a szerkesztését. 1849 januárjának közepétől hadnagyként teljesített szolgálatot a 63. zászlóaljban, áprilistól a kecskeméti, májustól a pesti vésztörvényszéknél működött ülnökként. Eközben főhadnagy volt zászlóalja létszámában. Június 23-tól a Pesti Országos Rögtönítélő Törvényszék jegyzői feladatait látta el. A szabadságharc után a császári hadbíróság halálra ítélte, de később az ítéletet 4 év fogságra változtatták. 1854-ben kegyelmet kapott, később közjegyzőként tevékenykedett Szegeden 1875-ben Abafira változtatta a nevét. 1902-ben hunyt el Szegeden.[62]

Noha a december 22-i lapszámban még megjelentek „magányos hirdetmények", az újság már gyakorlatilag közlönyként segítette a szabadságharcot. A katonai-politikai eseményekhez kapcsolódó laprészt Okruczky szerkesztette, míg a hirdetési rovatot a korábbi laptulajdonos szerkesztők jegyezték.

Szemere Bertalant Pesten, 1848. december 13-i keltezésű levelével nevezte ki teljhatalmú kormánybiztosnak Kossuth Lajos mint az Országos Honvédelmi Bizottmány elnöke.[63] Kossuth így fogalmazott: „Miután a Kassa melletti veszteség a hazát méltán nagy aggodalomba ejtette, az ország épsége megkívánja, hogy Schlick a maga seregével előnyomulásában ne csak meggátoltassák, hanem kiverettessék, sőt megsemmisíttessék, minden véderőt össze kell vonni, minden lehető eszközét a győzelemnek előteremteni." „Épp azon okból Szemere Bertalan urat, teljes hatalmú kormánybiztosnak a Honvédelmi Bizottmány kinevezi aképpen, hogy Gömör, Abaúj, Szepes, Torna, Sáros, Zemplén, Szabolcs, Borsod, Heves, Pest vármegyékben a Hajdú és Jászkun kerületekben mindent, amit az ellenség meggyőzésére, megsemmisítésére szükségesnek és kívánatosnak tart, és e tekintetben rendeleteinek a megyék és kerületek, sőt már a kinevezett kormánybiztosok is pontosan és felelősség terhe alatt és minden feltétel nélkül engedelmeskedni kötelességüknek ismerjék."[64]

Borsod vármegye választmánya a december 13-i ülésen foglalkozott a lakosság hiteles tájékoztatásának kérdésével: „A jelenlegi vészes, minden percben még veszélyesebbé válható körülmények között a közönségnek hiteles kútforrásokból kelletvén a történtek felől már csak annál fogva is értesíttetni, mivel sokszor a rosszakarók és bujtogatók által terjesztett hírek által a közönség elámíttatik s idő előtt rémisztetik el. Annál fogva a honvédelmi bizottmány a háborúra vonatkozó körülményeket a hiteles kútfőből merítve falragaszok vagy az Értesítő újság útján a közönséggel időről időre közlendi."[65]

Szemere december 16-án érkezett meg Miskolcra, majd 18-án Mészáros Lázár hadügyminiszter is a városba utazott.[66] A város december végi hangulatát is jól érzékelteti Szűcs Sámuel naplója: „…élénkebb napjaink soha nem voltak, bármerre

62 Bona 1998. II. k. 599.
63 HU-MNL-BAZML-IV.601.b. 11. d. 5404
64 HU-MNL-BAZML-IV.601.b. 11. d. 5404
65 HU-MNL-BAZML-IV.601.a. 2 k. 4481
66 Szűcs S. 1998 53.

tekintesz, nem látsz egyebet, mint harci készületeket. A bejövő s elutazó fegyveresek egymást érik, munitiók, fegyverek, ruhák, élelmiszerek napról napra szaporodnak."[67]

Kossuth Szemere kinevezésével a feladat ellátását egy arra alkalmas egyénre kívánta bízni, akinek erélye, bölcsessége, megbízhatósága, kitűnő helyismerete, illetve személyes kapcsolatai nyújtottak garanciát a sikeres munkavégzésre. Míg Irányi Dániel és Pulszky Sándor Eperjesen és Kassán működtek, addig Szemere kinevezésével Miskolcra összpontosultak az igazgatási, ellátási és katonai feladatok, főképp azt követően, hogy december közepétől egyszerre volt jelen a városban Szemere és Mészáros Lázár. December 19-én katonai szemlét tartottak Miskolcon, sok ezer fős katonaság részvételével, akik között ott voltak a szomszédos helységekben elszállásolt honvédek is.[68]

Szemere egy december 17-én keltezett levelében számolt be a miskolci eseményekről.[69] Az *Értesítő* a december 22-i és az ezt követő két számában nyitócikként tette közzé tájékoztatását a lap megváltozott szerepéről és céljáról: „Rovataiban minden hazafiúi és bátor nyilatkozatok, felhívások sőt javaslatok is szívesen felvétetnek."[70] A kormánybiztos első olyan rendelete, amely a megújult struktúrájú lapban jelent meg december 21-én, a puskák és kardok beadásáról szólt.[71] Napi parancsként a mozgó hadsereg parancsnokságának a felhívását is közzétették. A felsőmagyarországi sereghez és néphez, illetve a magyar néphez intézett írások a szélesebb néprétegek tájékoztatását szolgálták[72]A borsodi ruhabizottmány közleménye mellett az 51. számban az utolsó oldalon még megjelentek a hivatalos és magánhirdetmények. A lap ekkori példányszámáról nincsenek adataink, csupán valószínűsíteni tudjuk, hogy közlönyként nagyobb példányszámban nyomtathatták ki, továbbra is Tóth Lajos nyomdájában.

A december 23-i lapszám kizárólag a hadi és politikai eseményekhez kapcsolódóan közölt cikkeket, híreket, felhívásokat, többek között Szemere rendeletét, a fővezérségi napiparancsot, a politikai eseményeket összefoglaló napi híreket, illetve egy tárcát is, melyben Schlicket mutatta be a névtelen szerző, aki Igazmondóként írta alá a cikket. Egy másik írás Ki védi a hazát címmel jelent meg, illetve folytatódott az előző számban már megkezdett A magyar néphez című írás, Nép Fia aláírással.[73] A hétköznapi élet hírei a korabeli naplók mellett az *Értesítő*ben is megjelentek. A Miskolc december 21-i állapotait bemutató írás a következőképpen szólt: „Itt ott útközben, mint halljuk, nem jól viselték magukat a honvédek és a nemzetőrök. Leitták magukat, garabonciáskodtak, garázdálkodtak. Ezt nagyon sajnáljuk és kárhoztatjuk. Mert a katonának épp oly rendet kell tartania, józannak lennie és védelmeznie a többi honpolgárokat, nem pedig nyugtalanítani és kárt csinálni nekik. A fővezér a

67 Szűcs S. 1998 53.
68 Miskolci Értesítő 1848 52 2.
69 Az 1848-49-es I. hadtest iratai 2002. 88-89.
70 Miskolci Értesítő 1848 51. 1.
71Miskolci Értesítő 1848 51. 1.
72 Miskolci Értesítő 1848 51. 2-3.
73 Miskolci Értesítő 1848 52. 1-4.

beadott panaszok következtében megtette a rendeléseket, hogy az ilyen kicsapongók a legszigorúbban megbüntessenek."[74]

Szűcs Miklós naplójában az alábbi bejegyzést találjuk a város korabeli állapotával kapcsolatban: „28-án virradóra nálunk riadót vertek a nemzetőrségnek, ez Schlick közelségét jelenté. Először az összes nemzetőrséget akaránk kiindítani, utóbb a nőtlenek közül minden 100-ból 16-ot sorshúzás útján, én is ezek közé estem. Délután 4 óra tájon ágyúlövést hallánk, s ezt sűrű ágyúdörgés követé, miből megtudtuk, hogy hogy seregeink Schlickkel nem messze megütköztek, s város népe mégis kevésbé rémült meg, mint 12-én."[75]

A december 23-i, 53. lapszámban új műfaj jelent meg, a vers; ekkor Czuczor Gergely *Riadó* című költeményét közölték. Strba Antal mezőkövesdi lelkész prédikációja is belekerült a lapba vallási oldalról közelítve meg a szabadságharc kérdését.[76]

A *Miskolci Értesítő* utolsó ismert lapszáma 1848. december 27-én jelent meg. Az 54. szám fejlécéről már lekerült a lap árára és a hirdetések költségére vonatkozó tájékoztatás. Szemere rendelete és Felső-Magyarország lakosaihoz intézett felhívása mellett a hadsereg főparancsnokának napiparancsa is ebben a számban olvasható. Szintén itt szerepelt az a hír is, hogy a később Diósgyőrben letelepedett Bydeskúty Ernő szekerésztiszt mellé egy tizedest és 14 szekerészhonvédot rendelt ki a főparancsnok.

Szemere egy december 24-én kelt rendeletével a haza ellenségévé nyilvánította mindazokat, akik az ellenségnek szolgálatot tesznek, kémként dolgoznak, élelmet, hírt visznek a másik harcoló félnek, Schlick felhívásait terjesztik. Ugyancsak a haza ellenségei lettek azok, akik nem teljesítik a nemzetőri szolgálatukat. Szemere rendelete halálbüntetést helyezett kilátásba számukra.[77]

Vallér Sándor *Tárogató* címűt versét ugyancsak a lap általunk ismert utolsó lapszámában közölték le. Vallér a hadügyminisztériumban vállalt írnoki állás mellett verselt. Művészete a Petőfi költészete nyomán elburjánzó epigonlírához kapcsolódik, amelyhez Tóth Kálmán, Tóth Endre, Lisznyai Zalár és például a náluk is szerényebb képességű Vallér Sándor is sorolhatók. Vallér verseivel és írásaival a későbbi *Hölgyfutár* című lapban is találkozunk.[78]

Összegzés

A *Miskolci Értesítő* megjelenését 1848 decemberének végéig tudjuk nyomon követni. Az utolsó rendelkezésre álló szám december 27-én jelent meg, bár a szakirodalom december 31-ig jegyzi a lapot.[79] Az újság vélhetően a szabadságharc nehéz anyagi körülményei és a tulajdonosváltás miatt szűnhetett meg. Hasonló karakterű helyi

74 Miskolci Értesítő 1848 52. 2.
75 Szűcs M. 1998 102.
76 Miskolci Értesítő 1848 53. 2.
77 Miskolci Értesítő 1848 54. 2.
78 A magyar sajtó története 1985. 419-420 p.
79 A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei lapok és folyóiratok bibliográfiája 1842-1963 1964. 92.

értesítő lap a *Borsodi Értesítő* csupán 1852. január 1-jétől jelent meg Miskolcon, de már új tulajdonosokkal.[80]

Miskolc és a régió első rendszeresen megjelenő újságja, a *Miskolci Értesítő* 1842. május 2-i indulását követően 1848 utolsó napjaiban szűnt meg. A megjelent 316 lapszám fontos forrása a reformkor utolsó évtizedének. A lap Miskolchoz kapcsolódó gazdasági vonatkozásait egy tanulmányból ismerhetjük meg.[81] Az 1840-es évek Miskolc gazdasági életében is fellendülést hozott. A hirdetési lapban is megjelenő iparosok és kereskedők tevékenysége rámutat a polgári és gazdasági élet erősödésére. A lap a forradalom kitörését követően hosszú hónapokon keresztül egyszerre volt színtere a kereskedelmi és üzleti élet hirdetéseinek, illetve a politikai és közéleti eseményekről szóló híreknek.

Ugyancsak 1848 decemberének elején, Schlick bevonulásával szűnt meg Kassán a *Mulattató Képesújság*, melynek melléklete volt a helyi *Értesítő*. A politikai és hadi események folytán a Debrecenben megjelenő *Alföldi Hírlap* is mindössze 1849. augusztus 2-ig működhetett, csupán a másik helyi lap, a *Debrecen-Nagyváradi Értesítő* élte túl a szabadságharc leverését.[82]

1848 és 1849 a magyar sajtótörténetben is külön fejezetet képez, melynek origója a korabeli sajtótörvény volt. Az 1849. március 4-én kiadott oktrojált birodalmi alkotmány kijelentette, hogy a sajtó szabad, csak az azzal való káros visszaélések és veszélyes kicsapongások okán törvény által korlátozták. Az *Értesítő* a maga sajátságos had- és sajtótörténeti forrásaival nyújt adalékokat a forradalom és szabadságharc miskolci és borsodi eseményeihez. Működésével a szabaddá vált vidéki sajtót reprezentálja, szerepet vállalva a politikai, a katonai és a gazdasági események szélesebb néprétegekhez való eljuttatásában.

Források:

HU-MNL-BAZML = Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára

IV.601.a. Borsod vármegye Közgyűlésének, Törvényszékének, Bizottmányának és Központi Választmányának iratai Közgyűlési és törvényszéki jegyzőkönyvek 1848-1849.

IV.601.b. Borsod vármegye Közgyűlésének, Törvényszékének, Bizottmányának és Központi Választmányának iratai Közgyűlési iratok 1848-1849.

Miskolci Értesítő 1848.

Nemzeti Ujság 1848.

80 A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei lapok és folyóiratok bibliográfiája 1842-1963 1964. 24.
81 Németh Gy. 1997. 165-198.
82 Fleisz 2005 437.

Szakirodalom:

A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei lapok és folyóiratok bibliográfiája 1964 = A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei lapok és folyóiratok bibliográfiája 1842-1963. Szerk: Fülöp Attila. Miskolc, 1964.

A magyar sajtó története 1985 = A magyar sajtó története II. Szerk: Szabolcsi Miklós 1848-1867. Budapest, 1985.

Az 1848-49-es I. hadtest iratai 2002 = Az 1848-49-es I. hadtest iratai. Szerk. Dér Dezső és Hajagos József Eger, 2002. I.

Árva-Rózsa Gy 1998 = Árva Ferenc – Rózsa György Gyula Az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc dokumentumai a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárban Miskolc 1998.

Bona 1998 = Bona Gábor: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. Budapest, 1998.

Corpus Juris Hungarici 1896. = Corpus Juris Hungarici. Milleniumi emlékkiadás. Budapest, 1896.

Dobrossy 2003 = Dobrossy István: Miskolc történeti alapítású gyógyszertárai. In: Miskolc története IV/2. Szerk: Dobrossy István – Veress László. Miskolc, 2003. 805-814.

Fleisz 2005 = Fleisz János: "A függetlenség legkövetkezetesebb híve". Nagysándor József (1804-1849) In: Debreceni Szemle 2005. 3. szám. 437. p.

Halmos 2000 = Halmos Sándor: Szatmár vármegye zsidósága. (A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai III. Tanulmányok 16.) Nyíregyháza, 2000.

Leveles 1929 = Leveles Erzsébet: A 800 éves Miskolc 1000-től 1878-ig. In: Miskolc és Borsod-Gömör-Kishont egyelőre egyesített vármegyebeli községek. Szerk: dr Halmay Béla és Leszih Andor. Budapest, 1929. 11-126.

Lichtenstein 1998 = Lichtenstein József naplója Borsod vármegye és Miskolc közigazgatási helyzete a szabadságharc éveiben. In: Borsod és Miskolc 1848-1849-ben. Szerk: Dobrossy István. Miskolc, 1998. 13-36.

Németh = Németh György: Képviselőválasztás 1848-ban https://mnl.gov.hu/a_het_dokumentuma/kepviselovalasztas_1848ban.html (letöltés ideje: 2022.11.01.)

Németh Gy. 1997 = Németh Györgyi: Iparosok hirdetései a Miskolci Értesítőbe In: Levéltári Évkönyv 9. Szerk: Dobrossy István. Miskolc, 1997. 165-198 p.

Rácz 2013 = Rácz Anna: Az esküdtszék intézménye a büntetőeljárásban, különös tekintettel annak magyarországi működésére 1900-1919 között. De iurisprudentia et iure publico. Jog- és politikatudományi folyóirat VII. (2013) 2. szám.

Szendrei 1911 = Dr. Szendrei János: Miskolc város története 4. Miskolc, 1911.

Szűcs M. 1998 = „Ügyünk igazságán nem kételkedem…”. Szűcs Miklós naplója; In: Borsod és Miskolc 1848-1849-ben. Szerk: Dobrossy István. Miskolc, 1998. 87-119.

Szűcs S. 1998 = Szűcs Sámuel naplója In: Borsod és Miskolc 1848-1849-ben. Naplók, töredékek, visszaemlékezések. Szerk: Dobrossy István Miskolc, 1998. 37-86.

Varga 1987 = Varga Júlia: Emlékkertek Debrecenben. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1986 Szerk: Gazda László Debrecen, 1987. 249-304.

BODOVICS ÉVA

AZ 1872–73. ÉVI KOLERAJÁRVÁNY ZEMPLÉN VÁRMEGYÉBEN

Jelen tanulmány az 1872–73. évi kolerajárványt vizsgálja Zemplénben, abban a vármegyében, ahol országosan is a legtöbb halálos áldozatát szedte a járvány. Megyei, valamint ahol a levéltári források lehetővé tették, ott települési szinten is nyomon követhetjük, hogy zajlott a válsághelyzet kezelése. Mi lehetett az oka a kimagasló halálozásnak? Hatósági mulasztás, közigazgatás- vagy kommunikációbeli problémák, esetleg valami más? Ezekre a kérdésekre próbáltam választ találni a kutatás során.

Ha kolera és Zemplén, akkor mindenkinek az 1831. évi felvidéki koleralázadás jut eszébe. A járvány és az azt kisérő forrongások olyan mélyen nyomot hagytak a helybeliekben és általában a közgondolkodásban, hogy még száz évvel később is elsősorban ez, s nem az 1872-73. évi kolera jutott sokak eszébe a helytörténeti visszatekintések összeállításakor.[1] Vajon mi lehet az oka, hogy az ország, s egyben a vármegye történetének – mind az elhunytak száma, mind a mortalitás mértéke tekintetében[2] – a legpusztítóbb epidémiája ennyire feledésbe merült? A különféle katasztrófák kezelésének sikerességét kutató történészek, antropológusok és szociológusok megfigyelései szerint azok a válsághelyzetek vesznek gyakorta a feledés homályába, melyeknél nem sikerült megfelelően kezelni a helyzetet, ahol az intézkedések félrecsúsztak, s nem érték el céljukat.[3] Ilyenkor a mindenkori állam-, megye-, vagy városvezetés érdeke is – hatalmának megőrzése végett –, hogy mihamarább feledtesse a kellemetlen emlékeket. Vajon Zemplénben is a rosszul kivitelezett válságkezelés állhat az emlékezeti hiányosságok hátterében?

Tanulmányomban arra vállalkozom, hogy választ kapjak erre a kérdésre. Alispáni és szolgabírói jelentésekre, s egyéb megyeszintű iratokra alapozva kívánom bemutatni a zempléni közigazgatás válaszreakcióját az 1872-73. évi járvány által kiváltott humanitárius válsághelyzetre. Sajnos a korabeli település szintű iratanyag meglehetősen szórványosan maradt fenn, ami különösen a megyeszékhely, Sátoraljaújhely esetében sajnálatos, mivel itt „dühöngött" leginkább, azaz itt szedte a legtöbb halálos áldozatát a kolera.

---

[1] HU-MNL-BAZML-IV.2419.a.

[2] J. Frater 1980, 7-10.

[3] Pfister 2011, 13-16. Pfister több esetet is említ, amikor a katasztrófa nem maradt meg a kulturális emlékezetben. Az 1739. január 14. és 18. közötti, Nyugat- és Közép-Európában pusztító szélviharok kapcsán állítja, hogy mivel a hatóságok nem tudták azt a segítséget nyújtani a bajbajutottaknak, amelyet a paternalizmus elvei, melyen az uralkodó arisztokrácia hegemóniája alapszik, megkövetelnének, ezért ez az esemény nem íródott be a kulturális emlékezetbe. De az 1906-os San Franciscó-i földrengés is nevezetes példa, amely nem földrengésként, hanem tűzvészként rögzült az emberek emlékezetében. Az üzenet egyértelmű – mutat rá Pfister – a földrengést a hatóság nem tudta kontrollálni, de az azt követő tüzet, ha nehezen is, de sikerült eloltani, s a város újjáépülhetett. Ily módon sikeres volt a válságkezelés. Az újjáépítés során azonban egyáltalán nem törekedtek földrengésbiztos épületek építésére, hiszen nem az okozta a katasztrófát, hanem a tűz. Pfister 2011, 13., 15.

A dolgozat fő kérdésének megválaszolásához nem szükséges mélyebben belemennünk a kolera betegség kórtanába, elég annyit tudnunk, hogy a *vibrio cholerae* nevű baktérium az emésztőrendszerbe jutva gyakran ismétlődő hányást és hasmenést vált ki, melyek a legsúlyosabb szinten a beteg kiszáradásához, s végül – a létfontosságú szervek leállása által – halálához vezet. Az utolsó nagy kolerajárvány idején még nem ismerték a betegséget okozó baktériumot, azt majd csak Robert Koch fedezi fel 1884-ben, de annyit már tudtak, hogy a „koleraméreg" a fertőzött élelmiszerrel, ivóvízzel vagy széklettel kerülhet leggyakrabban a szervezetbe. Általában a beteg emberrel, vagy annak ruháival, eszközeivel való kontaktus többnyire nem jelent veszélyt, amennyiben az alapvető higiénés szabályokat – gyakori takarítás, szellőztetés, szappanos kézmosás – betartják. Csakhogy az 1870-es évek elején korántsem ez volt a helyzet. A korszakban uralkodó miazmatikus kóroktannak[4] megfelelően a fertőzött levegő belélegzése által is elkaphatónak vélték a betegséget. Mindezek az „ismeretek" jól visszatükröződnek az óvintézkedésekben és a járványkezelési gyakorlatokban, melyekre a későbbiekben még visszatérek.

A régebbi kolerajárványok során kikísérletezett válságkezelési mechanizmus 1871-ben lépett életbe, amikor novemberben az akkori belügyminiszter, Tóth Vilmos felhívta a figyelmet az Oroszország galíciai határainál megjelent járványra, s még ebben az évben kijelölték a „védekezés irányítását gyakorló bizottmány"-t. A következő év augusztusáig azonban nem volt szükség tényleges intézkedésre. Amikor viszont a járvány elérte az Osztrák-Magyar Monarchia határát, beindították a közigazgatási gépezetet: 1872. augusztus 26-án a belügyminiszter kiküldte a kidolgozott kolerautasítást a törvényhatóságoknak.[5] Szeptemberben pedig a járvánnyal szembeni helyes magatartásra való felkészítés érdekében közzétették a belügyminiszteri felkérésre készült *„Népszerű oktatás a cholera járvány tárgyában"* című tájékoztatót, amelyet amellett, hogy minden törvényhatósághoz eljuttattak, a sajtóban is leközöltek.[6] Ebből megtudhatták az emberek, hogy milyen tünetekkel jár a kolera, hogyan kell ellene védekezni, és miként kell a megbetegedetteket kezelni. A nyolc pontba szedett rövid ismertető több olyan elemet is tartalmazott, amelyeket a korábbi kolerajárványok idején, vagy még korábban, a pestis megjelenésekor is jónak láttak a lakossággal közölni.

Bár az 1872-73. évi nem az első olyan kolerajárvány volt, amely végigsöpört az országon, ez volt az, amelynek hatására igazán megindultak a kór jellegzetességeit fürkésző tudományos kutatások. Ez viszont azt jelentette, hogy a járvány idején még csak a korábbi tapasztalatokra és megfigyelésekre hagyatkozhattak, amelyek között számos, a pestis korszakából tovább élő gyakorlattal is találkozhatunk. A kolera tehát visszatérő vendég volt az ország életében, mégsem álltak készen rá. Az egészségügyi infrastruktúra nemcsak az ismeretek tekintetében volt hiányosnak mondható, hanem felszereltségét és szakképzett munkaerővel való ellátottságát

[4] Max Pettenkofer német orvos „talaj elmélete" szerint, mely általánosan elfogadott kóroktannak számított a korszakban, a talajban és máshol előforduló organikus anyagok a nedvesség hatására erjedésnek indulnak, s olyan káros kigőzölgéseket (miazma) eredményeznek, amelyek különféle megbetegedésekhez, köztük járványos fertőzésekhez vezethetnek.

[5] Sipos 1998, 121-122.

[6] A *Borsod. Miskolczi Értesítő* című helyi lap 1872. szeptember 12-én közölte.

tekintve is. A megyék nagyságához és lakosságszámához mérten[7] elenyésző volt az orvosok száma. Borsod esetében tudjuk, hogy 8 hatósági, 24 magán gyakorló orvossal és egy gyógyintézettel, a miskolci közkórházzal vágtak neki a járványnak.[8] Zemplén kapcsán csak annyi derül ki a jelentésekből, hogy a járásorvosok (jobb esetben járásonként 2 orvos, azaz összesen 18 orvos) mellett 17 járványorvos működött a kolera idején.[9] A járási orvos körzetéhez – miként azt a neve is mutatja – a teljes járás tartozott, ezért gyakorta megesett, hogy a távolság miatt késett az újabb megbetegedés bejelentése, valamint a beteg kezelése.

Az orvosok egy része nem volt szakképzett, inkább sebész volt, mint orvos, s részben emiatt, részben a pontos ismeretek hiánya miatt előfordult, hogy félrediagnosztizálták a betegséget. Leggyakrabban a váltólázzal, azaz a maláriával, valamint az európai kolerával (*cholera nostras*), az ázsiai kolerának egy enyhébb, többnyire felgyógyulással járó változatával keverték össze a súlyos kórt. A félrediagnosztizálás a beteg életébe is kerülhetett. Éppen a beazonosítás terén mutatkozó bizonytalanság miatt érdemes óvatossággal kezelni a halálozási adatokat, mert könnyen megeshet, hogy a kolerának tulajdonított halálesetek valójában nem azok voltak, ahogyan az is lehetséges, hogy más, hasonló tünetekkel járó betegségek viszont igen. 1872 júniusában, három hónappal a kolera Magyarországon való hivatalos megjelenése előtt[10] arról olvashatunk az évnegyedes alispáni jelentésben, hogy a váltóláz szokatlanul heves formában jelentkezik „görcsökkel és hányszékeléssel".[11] A tiszti főorvos szerint – aki az európai kolerának feleltette meg a váltólázat, holott a kettő nem ugyanaz – „oka e ritka eseménynek, a tavalyi nagymérvű áradásokban, s az idei kora s rendkívüli hőségben keresendő."[12] A hasonló tünetek[13] miatt azonban az sem kizárt, hogy már az ázsiai kolera ütötte fel a fejét előzetesen, hogy aztán szeptembertől mind nagyobb mértékben terjedjen az országban. Mindazonáltal a járási szolgabírák a szokásosnál is jobban figyeltek az egészségügyi helyzetre – még mielőtt erre kormányzati utasítást kaptak volna –, mert jelentéseikben – reagálva a tiszti főorvos megfigyeléseire – sorra megemlítik, hogy „Semminemű járvány nem mutatkozik" jelenleg.[14] A következő évnegyedben azonban rosszabbra fordult a helyzet, a váltóláz továbbra is terjedt, amit a szokatlan időjárással magyaráztak. Járvány azonban még mindig nem volt.[15]

---

[7] Az 1870. (1869) évi népszámlálás szerint Borsod lakossága 195 037 fő, Zempléné 292 771 fő volt. 1870. évi népszámlálás.

[8] HU-MNL-BAZML-IV.809.b. 4862/1872.

[9] HU-MNL-BAZML-IV.2402.b. 74/1873.

[10] A hivatalos adatok szerint a betegséget először 1872. szeptember 14-én azonosították a máramarosi Rahó községben. Grósz 1874, 3.

[11] HU-MNL-BAZML-IV.2402.b. 210/1872.

[12] HU-MNL-BAZML-IV.2402.b. 210/1872.

[13] A váltóláz legjellemzőbb tünete, miként arra a neve is utal, a magas láz, a visszatérő lázrohamok, hidegrázás, izomfájdalmak. A magas lázat általában hányás és hasi fájdalmak kísérik, ezért is lehetett összetéveszteni a kolerával. Ugyanakkor görcsök és hasmenés, miként a forrásban szerepel, nem szokta kísérni.

[14] HU-MNL-BAZML-IV.2402.b. 210/1872.

[15] HU-MNL-BAZML-IV.2402.b. 313/1872. A járványmentességre vonatkozó megállapításnak ellentmondani látszik a tiszti főorvos 1873. márciusi jelentése, mely szerint 1872-ben „járványosan lépett fel veres himlő, hörghurut, hagymáz, vörheny, himlő, vérhas, váltóláz s végre a mindezeket háttérbe szorító cholera". HU-MNL-BAZML-IV.2402.b. 74/1873.

Számítva a járvány vasúton történő terjedésére, dr. Weisz Ármin megyei főorvos a sátoraljaújhelyi járás szolgabírói segédjével még a betegség tényleges megjelenése előtt ellenőrizte a sátoraljaújhelyi vasútállomást, hogy elvégzik-e a naponkénti fertőtlenítést. Továbbá felkészülendő a vasúton érkező betegek fogadására, egy külön helyiség, egy „baraque" kijelölését szerették volna az állomás végén. Ám a felvetést a vasúti felügyelő hevesen ellenezte, mert tartott attól, hogy a 12 főből álló személyzet megfertőződne, s panaszt is tett a belügyminiszternél a megyei főorvos ellen.[16] Az ügy kapcsán az alispán, Dókus József azzal a kéréssel fordult a belügyminiszterhez, hogy a vasút építésénél dolgozó idegen munkások ellátásáról intézkedjen, lássa el az őket alkalmazó vállalkozókat utasításokkal, ha azok elkapnák a kolerát.[17] A Máramarosból érkező kedvezőtlen hírek hastására ugyanis reális volt a veszély, hogy a betegség vasúton érkezik majd a megyébe. „Ezen a legkomolyabb figyelemre méltó előintézkedés annál is sürgősebb – írta az alispán a belügyminiszternek –, mert a járvány leghamarabb az itteni vasútvonalakon most már nagy számban közlekedő galiciai és máramarosi utazók és munkások által lesz ide behozva, s igy e tekintetben is az illető vasúti állomásokon szükséges oly ellátásról gondoskodni, mely által az esetleges betegek ottan láttathassanak el, a nélkül, hogy azok a közelebbi városokba vagy helységekbe lennének bebocsájtandók, s így a járvány a községekbe be ne hozattassék."[18] Nemcsak a munkások, hanem a katonák is potenciális terjesztői lehettek a betegségnek, ezért amikor a nagymihályi járásorvos arról értesítette az alispánt, hogy a vidéken állomásozó dzsidásezredhez Galíciából várnak újoncokat, ahol már igen elterjedt volt a járvány, Dókus azonnal sürgönyt küldött a Honvédelmi Minisztériumnak az újoncok behozatalának elhalasztását kérve.[19] De nemcsak a személyek, hanem a tárgyak mozgását is igyekeztek megakadályozni, ami arra utal, hogy az azokkal való érintkezést is kockázatosnak vélték, ezért be is szüntették az adóvégrehajtást és a zálogtárgyak elszállítását a járvány idejére.[20]

Szeptemberi megjelenését követően októberre már széles körben terjedt a kolera az országban, ezért a vármegye főispánja, gróf Andrássy Manó utasította az alispánt a még augusztus 12-én kelt belügyminiszteri rendeletben előirt szabályok és óvintézkedések életbeléptetésére. Azt is meghagyta, hogy a gyors intézkedések meghozatala érdekében az alispán a járvány végéig a megye területén, a központban, azaz Sátoraljaújhelyben tartózkodjon, s ha megjelenne a kolera Zemplénben, arról 24 órán belül tájékoztassa őt és a belügyminisztert.[21]

Hat nappal később már küldhette is a jelentést az alispán, ugyanis 1872. november 5-én regisztrálták az első megbetegedést Szerencsen, majd két nappal később már a gácsországi (galíciai) határszélen a vasutat építő munkások között kezdett terjedni a betegség. A vármegyeszékhelyen, Sátoraljaújhelyben november 16-ától kezdett jelentős méreteket ölteni a kór, ahonnan aztán az egész megye területére

[16] HU-MNL-BAZML-IV.2405.b. 4648/1872.
[17] HU-MNL-BAZML-IV.2405.b. 4648/1872.
[18] HU-MNL-BAZML-IV.2405.b. 4648/1872.
[19] HU-MNL-BAZML-IV.2405.b. 4787/1872.
[20] HU-MNL-BAZML-IV.2405.b. 9/1873.
[21] HU-MNL-BAZML-IV.2405.b. 4784/1872.

szétterjedt.[22] 1873 tavaszára a megye 533 községéből[23] már 120-ban volt jelen, 2400 ember halálát okozva. Pedig a vármegye vezetése igyekezett mindent megtenni a betegség terjedésének megakadályozása, vagy legalábbis lassítása érdekében. Már amikor 1872 szeptemberében Máramaros megyében megjelent a kolera, a vármegye önhatalmúlag olyan körrendeleti utasítást adott ki a határszéli szolgabíráknak, hogy csak a fertőzésmentes helyekről érkezőket engedhetik tovább feltartóztatás nélkül. Ezt az intézkedést azonban a minisztérium előbb táviratilag, később rendeletileg is megsemmisítette.[24]

A kolera megjelenésére adott első válaszként – a közigazgatás szintjén – megszervezték a megyei kolerabizottságokat, majd pedig a településieket. Ez utóbbiak feladata volt, hogy a házakat, portákat ellenőrizzék, ügyeljenek a járvánnyal kapcsolatos előírások betartására, azaz elsősorban a tisztaságra, a fertőtlenítésre és a rendszeres szellőztetésre. Többnyire a biztosok feladata volt a betegek bejelentése is a szolgabírónak. A helyi értelmiség képviseletében, illetve a közösségben betöltött központi szerepük okán – hiszen nemcsak tekintélyük volt a községben, hanem majdnem mindenkit személy szerint is ismertek –, a bizottságok vezetését legtöbbször a helyi lelkész vagy tanító látta el.

Hrivnyák János, a nagymihályi kolera elleni óvintézkedésre felügyelő bizottság elnöke egy nappal a betegség megyebeli megjelenése után terjesztette be jelentését a bizottság megalakulásáról, valamint a járvány terjedése ellen tett intézkedésekről. Ebből megtudhatjuk, hogy alapvetően a tisztaságra és a fertőtlenítésre helyezték a hangsúlyt, ezért az árnyékszékek fertőtlenítéséhez kénsavas vas-élecset[25] szereztek be, amelyet a városházáról tudtak a háztulajdonosok magukhoz venni, megvizsgálták a vendéglők és az iskolák tisztasági állapotát, elrendelték a vizek lecsapolását, valamint az utcák, árnyékszékek, az udvarok és lakóhelyek tisztítását. Továbbá korlátozták az italmérő helyiségek és az éttermek nyitvatartási idejét, az előbbinél este 9, az utóbbinál este 10 órát állapítva meg zárásként. A pandúrok csekély száma miatt – miután „rendőri állapot városunkban a legrosszabb lábon áll" – javaslatot tett létszámuk növelésére. Bár a belügyminiszteri rendelet azt is előírta, hogy a szükséges óvintézkedéseket a felekezetek vezetői a szószékről kihirdetve ismertessék meg a lakossággal, Hrivnyák – „nehogy rémülés idéztessék elő" – túl korainak vélte ezt elrendelni. „[D]e ha a járvány közelednék e részben is azonnal fogok intézkedni." – tette hozzá.[26]

A járvány hatásos kezeléséhez elengedhetetlen volt, hogy a hatóságok és az egészségügyi személyzet minél hamarabb értesüljön az újabb és újabb megbetegedésekről. Ehhez az kellett, hogy valaki a helyszínen rendszeresen felügyelje a lakosság egészségügyi állapotát. Ezt a feladatot részben az imént ismertetett kolerabizottsági tagok, részben pedig a járási vagy koleraorvosok látták el. A legtöbb községben a szolgabíró fogta össze az intézkedéseket, aki maga is a kolerabizottság tagja volt. Amikor a bizottsági tagok jelentették neki az újabb megbetegedést, a szolgabíró

[22] HU-MNL-BAZML-IV.2402.b. 74/1873.
[23] 1870. évi népszámlálás, 1871, 14.
[24] HU-MNL-BAZML-IV.2402.b. 74/1873.
[25] A vas-oxid régies elnevezése.
[26] HU-MNL-BAZML-IV.2405.b. 4832/1872.

feladata volt erről 24 órán belül értesíteni a járási orvost, aki ezek után megjelent a helyszínen és megvizsgálta a beteget, vagy ha túl későn érkezett, a holttestet.

A közigazgatás a járványkezelés tekintetében alapvetően a megelőzésre, nem pedig a gyógyításra helyezte a hangsúlyt, azaz a cél az volt, hogy minél kevesebb településen, minél kevesebb ember fertőződjön meg a súlyos kórral. Erre a közigazgatási és az egészségügyi apparátus számát és ellátottságát tekintve mindenképpen szükség volt, hiszen egy kiterjedt járványt nem lettek volna képesek hatékonyan kezelni. Első lépésként tehát felhívták a lakosság figyelmét a tisztaság, a rendszeres szellőztetés és a fertőtlenítés fontosságára. Nemcsak az ezt ismertető szórólapokat osztották ki a lakosság között, illetve kérték fel a papokat és lelkészeket az utasítások kihirdetésére, hanem igyekeztek még a járvány megjelenése előtt kellő mennyiségű fertőtlenítő- és gyógyszerrel ellátni a községeket. Nagy tételben, központilag szerezték be a vasgálicot, amelyet aztán szétosztottak a községek között. Hogy a szegényebbek is hozzájuthassanak a szerhez, a településen nyilvánosan elhelyezett tárolókban tartották azt.

Második lépésként, ahogyan a járvány egyre jobban terjedt, korlátozni kezdték az emberek mozgását, és igyekeztek megakadályozni a nagyobb tömörülések kialakulását, ezért betiltották a vásárokat, bezáratták az iskolákat, s beszüntettek minden nagyobb összejövetelt.[27]

A járvány első szakaszában (1872. novembertől 1873. márciusig) a betegség nagyfokú terjedése a hatóságot és az orvosokat is meglepte, amelynek okát a helyi viszonyokban vélték megtalálni. „[U]gyanis a járványt leginkább előmozdítja 1ször sok embernek szűk helyekeni együtt lakása 2or kellő táplálék és ruházat hiánya 3szor rendetlen életmód és tisztátlanság szóval a szegénység, s ez nálunk a vasutak épitése korszakában óriási mérvben jelen vólt, továbbá a tisztátalanság és nyomor elháritására szükségelt költség hiánya."[28]

A Sátoraljaújhelyben tapasztalt kiemelkedő halandóság a kormány figyelmét is felkeltette, ezért dr. Grósz Lipót belügyminiszteri titkárt küldték ki a helyzet megszemlélésre. Grósz 1872. december 11-én érkezett a városba, s megbeszélést folytatott a megyei orvossal, Chyzer Kornéllal. A város iratanyagának szinte teljes hiánya miatt a helyi viszonyokról és intézkedésekről tett jelentése[29] az egyedüli forrásunk az újhelyi járvány lefolyásáról. A jelentésből kiderül, hogy bár a megyeszékhelyen a betegség megjelenése után nem sokkal megalakult a járványbizottság (nov. 27.), de a kiadott szabályrendeletek, intézkedések „a város által semmi irányban végre nem hajtattak". A megyei alispán a sátoraljaújhelyi járás szolgabíráját és a segéd szolgabírót vádolta a tétlenség miatt, mondván, hogy nem felügyelik az intézkedések végrehajtását, s folyamatosan beteget jelentenek, csakhogy kibújjanak a kötelességteljesítés alól. Ezért az alispán megkerülve a hivatalos utat, azaz a szolgabírót, kénytelen volt közvetlenül a városi hatósághoz fordulni. Ám velük sem ment sokra, mert a város bírája, kapitánya és főorvosa szintén beteget jelentett. Grósz az alapvető problémát a város siralmas köztisztasági és -egészségügyi viszonyaiban látta: a város

[27] HU-MNL-BAZML-IV.2405.b. 4832/1872.
[28] HU-MNL-BAZML-IV.2402.b. 74/1873.
[29] HU-MNL-OL-K-150-260-1873-IV-11-1993.

1200 házából csak 400-ban volt árnyékszék, de a fertőtlenítésükre előírt szabályokat az ellenőrző személyzet hiányában lehetetlenség volt betartatni. Az orvosok sem látták el megfelelően a feladatukat, ugyanis nem jelentették be a betegeket, így nem lehetett tudni, hogy hány kolerás is volt a városban. Továbbá „a járvány tetőfokán száznál több olyan ember halt meg, kit haldokló állapotban találtak az utczán vagy vittek be a kórházba, s ennélfogva névtelenül temettek el."[30]

Grósz a kaotikus állapotokat látva elsőként egy működőképes járványbizottság létrehozásához látott hozzá, melynek tagjai az alispán mellett a város küldöttei, a helyi orvosok és a lelkészek lettek. A bizottság egyik legfontosabb feladata a rendelkezések végrehajtásának ellenőrzése volt, ezért két bizottsági tag két orvossal egyetemben sorra járta a város utcáit, és intézkedtek, majd másnap visszatérve megszemlélték, hogy végrehajtották-e a kiadott utasításokat. A mulasztókra bírságot szabtak ki. A bizottság elrendelte, hogy ezentúl az orvosok jelentsék be a betegeket, és hogy a lakosságot megfelelően tájékoztassák a templomokban, falragaszok, vagy éppen a tizedesek útján. Az orvosokat elegendő mennyiségű gyógyszerrel látták el, melyhez a vagyontalanok ingyen juthattak hozzá.[31]

A kórházi ellátáson is változtatni kellett, ugyanis az első kolerakórház mindössze 4 (!) beteg fogadására volt alkalmas, így a betegeket kénytelenek volta a földre fektetni. Az új kórházban ennél valamennyivel több, de a járvány méreteihez képest még mindig kevés, 17 férőhely volt, de ez már elnyerte a miniszteri biztos tetszését.

A kolera terjedésében nagy szerepet játszó vasúti munkások egészségére is figyelmet fordított Grósz, mivel elrendelte, hogy a vasúti vállalkozó gondoskodjon a naponkénti vizsgálatról. A koleraözvegyeknek és -árváknak pedig ellátást rendelt, elkerülendő, hogy a legyengültség következtében maguk is elkapják a betegséget.

Ha egy olyan jelentős városban, mint Sátoraljaújhely ilyen nehezen ment az intézkedések végrehajtatása, akkor elképzelhető, hogy a kisebb, még kevesebb hatósági személyzettel, s sokszor orvossal sem rendelkező községekben mivel kellett szembenézni. A tokaji járás szolgabírája az óvintézkedések alkalmazásáról a következőket jelentette 1873 februárjában: „a legfelsőbb helyről is elrendelt s Tekintetes Alispán úr által foganatosítani meghagyott óv és gyógy intézkedések kellő időben s lehető sikerrel alkalmaztattak, azonban magának a népnek főfokra hágott indolentiája [közönyössége] miatt az intézkedések kellő sikere sok helyt nagy akadályokra talált, s magában azon tény folytán hogy rendszeresitett községi orvos rendészetünk felállitva nincsen, a váratlanul jött nagy mérvben kifejlett erős járványnak kellő gátat vetni nem lehetett."[32] Máshol viszont éppen a segítségnyújtás elmaradása okozott problémát. Mádon ugyanis a helyi orvost, egy bizonyos dr. Geigert azért marasztaltak el, mert „általában ezen járvány ideje alatt magát a község lakossága irányában a legnagyobb közönnyel s meg nem engedhető hidegséggel viseli". Bár hivatali esküjének ellentmond a betegekkel szembeni szenvtelensége, ugyanakkor némi mentségként szolgál, hogy szolgálatáért (és életének kockáztatásáért) nem kapott fizetést, csak a tehetősebbektől várhatott némi ellenszolgáltatást. Hogy a hasonló helyzetnek

[30] HU-MNL-BAZML-IV.2402.b. 74/1873.
[31] HU-MNL-OL-K-150-260-1873-IV-11-1993.
[32] HU-MNL-BAZML-IV.2402.b. 74/1873. A tokaji járás szolgabírójának jelentése (1873. febr. 25.)

elejét vegyék, a községi tanács úgy döntött, hogy egy, évi 400 forinttal járó községi orvosi állást írnak ki, melyre Geiger helyett dr. Löwingert látták alkalmasabbnak.[33]

A tél folyamán a járvány sokat veszített erejéből, így 1873. január-februárban néhány szórványosan előforduló esetet kivéve alig történt megbetegedés, ami azt a hamis látszatot keltette, hogy a járvány végleg megszűnt. Ám amint az időjárás melegebbre fordult, a kolera is visszatért. Májustól kezdődően ismét felbukkant Sátoraljaújhelyben és Tokajban, valamint a szerencsi, a tokaji, az újhelyi és a gálszécsi járások néhány községében; június 8-ig már 140 községet érintett a járvány a megyében.[34] Grósz Lipót ténykedése ellenére nem sokat változhatott a megyeközpont, Sátoraljaújhely köztisztasági helyzete, mert az alispán ismételten felhívta a szolgabírót „miszerint figyelmeztetvén a város elöljáróságát különösen egészségügyi szempontból leginkább azon sajnos [?] tapasztalaton alapúlt körülményre, hogy *Saujhely városában, mely jelenleg is az ország többi községéhez viszonyitva legnagyobb mérvben volt sujtva a tisztátlan utczái, udvarai és nyilt csatornái által a cholera járvány ideje alatt*, valamint […] úgy más járványos időkben is a vágóhíd közelében elhelyezett házakban esett legtöbb ember élet a tisztátlanság és bűzhödt levegő áldozatául, tegye Ujhely város előljáróságának felelet teher alatti kötelességévé, hogy a vágó hidat lehető legrövidebb záros határidő alatt a városból távolítassa el, továbbá, hogy az utczák, udvarok, pecze gödrök, csatornák és a szekerek álló helyei tisztán tartására lehető szigoru gondot fordítson, és végre a kerületi orvos közbenjöttével a temetőket vizsgáltassa meg, különös figyelmet fordítva a közös hantokra s ha azok elenyésztek vagy csak legkevésbé [?] is beszipadtak volna, egészítesse ki, nehogy a melegebb időszak beáltával a kigőzölgés káros hatást gyakoroljon. – eljárása eredményéről jelentése bevárandó lévén." A vágóhíd áthelyezésére június 15-ig adott haladékot az alispán; ha ez nem történne meg, akkor a szolgabírónak kell áthelyeztetnie a vágóhidat a város költségére.[35] Sajnos az iratokból nem derül ki, hogy ez végül megtörtént-e, azt viszont megtudhatjuk a járásorvos jelentéséből, hogy a kolera- és közsírok „az orvos rendőri szabványoknak megfelelőleg a köz egészséget veszélyeztethető kigözölgésektől biztosítottaknak találtattak."[36]

A tokaji járás több települését már az első hullámban is komolyan érintette a kolera, s a nyár beköszöntével újból megjelent az ottani községekben is. Tokajban május 26. és június 11. között, azaz valamennyivel több mint két hét alatt kb. 40-en vesztették életüket, de Erdőbényén,[37] Tarcalon és Olaszliszkán is volt halálozás, ami a járvány újbóli terjedését jelzi. Ennek hatására ahol a járásban ismét megjelent a kór, ott elrendelték az óvintézkedéseket, újból felállítottak a kolerabizottságot és a kolerakórházat, melyben külön helyiséget rendeztek be a betegeknek és a lábadozóknak.[38] Az első hullám idején ugyanis gyakorta megesett, hogy a betegek és a már javulófélben lévők egy szobában voltak elhelyezve, amely növelte az újrafertőződés

[33] HU-MNL-BAZML-V.252. 24. köt. 1873. júl. 29-i bejegyzés.

[34] HU-MNL-BAZML-IV.2402.b. 203/1873. A megyei főorvos jelentése (1873. jún. 11.)

[35] HU-MNL-BAZML-IV.2405.b. 2718/1873. Kiemelés az eredetiben – BÉ.

[36] HU-MNL-BAZML-IV.2405.b. 2718/1873.

[37] A községi iratok szerint 1872. december közepétől 1873. augusztus elejéig Erdőbényén 110-en haltak meg kolerában, ami igen jelentősnek mondható a lakosság számához viszonyítva (1870-ben 2484 fő; 4%); ezt követően a járvány szűnni kezdett. HU-MNL-BAZML-V.239. 8. köt. 1873. aug. 8-i bejegyzés.

[38] HU-MNL-BAZML-IV.2402.b. 203/1873. A tokaji járás szolgabírójának jelentése (1873. jún. 11.)

veszélyét. Olaszliszkán, Sátoraljaújhelyhez hasonlóan szóba került a vágóhíd eltávolítása is, ám mivel ez volt akkoriban a település egyetlen vágóhídja, ráadásul az esős időjárás is akadályozta volna az áthelyezést, egyelőre nem nyúltak hozzá, csupán a mindennapos fertőtlenítését írták elő.[39]

A megye hamar szembesült azzal, hogy ahhoz, hogy a minisztérium által előírt intézkedéseket végre tudja hajtani (fertőtlenítő és gyógyszerek beszerzése, orvosok kirendelése, betegek elkülönítése, ápolószemélyzet biztosítása stb.), nem lesz elegendő a megyei házipénztár által nyújtott fedezet, nem is beszélve a községek tartalékairól. A megyék feltehetően abban a hiszemben vágtak neki a járványkezelésnek, hogy menet közben, de legkésőbb utólag az állam átvállalja majd a felmerülő pénzügyi terheket. Joggal voltak ebben a hiszemben, hiszen a korábbi járványok idején az állam állta a költségeket.[40] Azonban 1873-ra megváltozott a kormány vélekedése, és a belügyminiszter, Szapáry Gyula határozottan kijelentette, miszerint a kolera ellen tett intézkedésekből felmerülő mindennemű költségeket azon községek kötelesek viselni, amelyek érdekében a hatósági intézkedések tétettek.[41] Tehát a kolerával kapcsolatos mindenféle kiadást azok a községek voltak kénytelenek megfizetni, amelyeknek lakossága éppen a járvány miatt vált keresetképtelenné. A belügyminiszter jogalapként a 1871. évi XVIII. tc. 131. §-ára hivatkozott, amely szerint e „szabály" alól csak abban az esetben mentesülnek a községek, ha vagyontalanságuk okán nem képesek fedezni a kiadásokat. Ekkor a törvényhatóság, azaz a vármegye joga és kötelessége átvállalni a terheket. S csak legvégső esetben – amikor a törvényhatóság is fizetésképtelennek bizonyul – történhet meg, hogy az államkincstár segíti ki a bajbajutottakat.

Az állami pénzügyi segítségnyújtás elmaradása általános elégedetlenséget váltott ki a megyék körében. Sáros vármegye a többi megyének pártolásra megküldött köriratában[42] amellett érvelt, hogy nem méltányos és igazságos, hogy éppen a bajbajutottakon akarják behajtani a költségeket, hiszen a járvány „közveszély" az országra nézve, azaz elválaszthatatlan a közteherviseléstől. Rámutatott arra, hogy míg a marhavész elleni intézkedéseket közalapból fedezték, addig a kolera ellenieket nem kívánják. Végül pedig – mintegy utolsó érvként – az 1831. évi zempléni koleralázadás rémképét elevenítette fel. „A fejlettség alsó fokán álló népünk, gyanakodva fogadta ezúttal is, a cholera terjedése ellen tett intézkedéseket, de ha az e részbeni költségeket e czimen viselni lesz kéntelen, és ha, – a mitől Isten óvjon – ismét hasonló csapás által sújtatnék, nemcsak az orvosi segélyt fogja visszautasítani, de jóstehetség nélkül mondhatjuk: nyilt elenállásban fog kitörni, s féke veszt, mint féket vesztett közvetlen közelünkben, a szomorú emlékezetü 1831-ik évben."[43]

A tiltakozás ellenére az állam hajthatatlan maradt, így Borsodnak és Zemplénnek is a sokat szenvedett községekre kellett hárítania a kolerajárvány költségeit, mivel a megyei pénztárak nem tudták fedezni azt. Több településen, például Erdőbényén és

[39] HU-MNL-BAZML-V.258. 126. köt.

[40] 1855-ben a védekezéssel kapcsolatos kiadásokat, igy az orvosok fizetését is az országos alapból fizették. J. Frater 1980, 25.

[41] HU-MNL-BAZML-IV.803.a. 562/1873.

[42] HU-MNL-BAZML-IV.803.b. 581/1873.

[43] HU-MNL-BAZML-IV.803.b. 581/1873.

Mádon is úgy oldották meg ezt, hogy a marhahús fontonkénti árát felemelték 1 krajcárral „mindaddig még ezen költség, mely még jelenleg nem tudatik mennyire fog rúgni, fedezve nem lesz, be nem szűntetendő […].”[44]

A járvány újbóli megjelenése kapcsán az alispán arra szólította fel a járásorvosokat, hogy minden hétfőn küldjék be táblázatos kimutatásaikat a főorvosnak, a járványos helyeken személyesen jelenjenek meg, s ott a bírák, jegyzők és a lelkészek megkérdezésével pontos adatokat gyűjtsenek a későbbi statisztikai kimutatásokhoz.[45] A nyári hónapok eseményeiről keveset lehet tudni, csupán az országos vásárok betiltása (1873. július)[46] és újbóli engedélyezése (augusztus 17.)[47] alapján következtethetünk a járvány dinamikájára. Végül szeptemberben a „cholera járványnak utóbbi időben észlelt örvendetes apadása folytán” a belügyminiszter beszüntette a kiküldött miniszteri biztos, Grósz Lipót működését.[48]

A kolera egészen szeptember-október közepéig, tehát a hűvösebb idő megérkezéséig szedte az áldozatait a megyében, ami hátráltatta a mezei munkák (aratás, földek előkészítése) elvégzését. Ráadásul alighogy alábbhagyott a kolera dühöngése, ismét fellángolt a váltóláz, amely tovább sanyargatta a kolera és az élelmezési nehézségek miatt legyengült lakosságot. Azonban a novemberi szolgabírói jelentések már szinte minden járásból a kolera megszűntéről és a váltóláz mérséklődéséről tájékoztattak.[49]

Bár a kolera most valójában megszűnt, nem úgy, mint tavasszal, a mindennapok nem lettek könnyebbek. A rengeteg halott után özvegyek és árvák százai, esetleg ezrei maradtak hátra, akikről gondoskodni kellett. A kormányzat, miként a járványkezelés finanszírozását, úgy az özvegyek és árvák megsegítését is a helyi közösségekre hárította. Az állami pénztár állására való tekintettel ezúttal is csak a legvégső esetben, ha a községek képtelenek lennének a feladatra, helyezték kilátásba az állami segélyezést. A törvényhatóságoknak megküldött körrendeletben az állam világossá tette, hogy az árvákról nem ideiglenesen, hanem véglegesen kell gondoskodni. „Hazánkban kevés az iparosok száma, oda kell tehát törekedni, hogy a szegény árvák nagy része jövőjét az ipar terén találja fel, nagy fontosságú tény volna tehát, hogy az árvák ne csak testileg mentessenek meg az enyészettől, hanem szellemileg is lehetőleg kiképeztessenek azon irányban, melyen hazájoknak leginkább hasznára vállhatnak.”[50] Úgy tűnik tehát, hogy a községeknek nemcsak az árvák elhelyezéséről, hanem oktatásáról is gondoskodniuk kellett volna, ám a körrendelet nem bocsátkozott részletekbe, s később sem keletkezett olyan irat (vagy nem tudunk ennek létezéséről), amely ezt a feladatot alaposabban kifejtette volna, pedig meglehetősen nagy reményeket fűztek ehhez. „Ha eljő majd az idő, midőn az árvák a haza munkálkodó polgárai lettek, kipótolva leend a mostani veszteség, s ők épúgy fogják szeretni és áldani a róluk gondoskodó hazát, mint a mennyire kétségbe vannak esve most

[44] HU-MNL-BAZML-V.239. 8. köt. 1873. aug. 8-i bejegyzés., HU-MNL-BAZML-V.252. 24. köt. 1873. júl. 29-i bejegyzés.
[45] HU-MNL-BAZML-IV.2405.b. 2741/1873.
[46] HU-MNL-BAZML-IV.2405.b. 3691/1873.
[47] HU-MNL-BAZML-IV.2405.b. 4621/1873.
[48] HU-MNL-BAZML-IV.2405.b. 5368/1873.
[49] HU-MNL-BAZML-IV.2402.b. 379/1873.
[50] HU-MNL-BAZML-IV.2402.a. 425/1873.

kenyérkereső szüleik elhunyta felett."[51] Első körben csupán az árvák és az özvegyek összeírását rendelték el. Segélyezésükre adománygyűjtés indult a járásokban, ám a gyűjtőívek többnyire üresen jöttek vissza.[52]

Az adakozási kedv hiánya egészen érthető, hiszen a gazdaság romokban hevert. 1873 májusában Bécsben beütött a tőzsdekrach, ami szépen lassan végig söpört a Magyar Királyságon. Megyei szinten ez az állandó pénzhiányban, a drágaságban és a munkalehetőség jelentős csökkenésében mutatkozott meg. Talán nem okozott volna a pénzügyi válság jelentősebb problémát egy olyan megyében, amely alapvetően nem az iparra és a kereskedelemre támaszkodik, hanem a mezőgazdaságra, ha ez utóbbi biztosította volna a megélhetést. Ám az 1873-as év rendkívüli időjárása, amely a kolerának olyannyira kedvezett, a termésnek már nem tett jót. Az aratás meglehetősen rossz eredményekkel zárult, ínség jelei mutatkoztak több vidéken is. A vásárok betiltása leállította a kereskedelmet, így még azt a keveset sem tudták eladni, ami megtermett. Az emberek a kieső bevételeiket a válság miatt nem tudták más forrásból pótolni, mert nem kaptak munkát más szektorban. Ráadásul a kolera miatt nem tudták előkészíteni a földeket az őszi vetésre, de a rossz termés miatt vetőmag se nagyon volt. „Az inség járásom területén egyenlőleg [?] mutatkozik, ezt elősegíti a pénzhiány, s abból kifolyólag a munkahiány, vásárok pangása a rosz termés, ehez hozzájárul még az, hogy azon kevés kolompér mely megtermett, nagyobbrészt mindenütt megfekélyesedett s megrotthadt, s a szegénysorsúak már most taklászra [?] szorúltak; a miért tisztelettel kérem a tekintetes Alispán Urat: miszerint netalán a központban összegyült könyöradományokból, járásom inségeseire valamit mielőbb kiosztani méltóztassék."[53]- számolt be a varannói szolgabíró 1873 novemberében. De a sztropkói és a homonnai szolgabíró is hasonló körülményeket említett.[54]

A közelgő ínség jeleire a megyei vezetés 50000 forintnyi segély, s ennek engedélyezése esetén ugyancsak 50000 forintnyi kölcsön folyósítása érdekében 1874 februárjában feliratot küldött a belügyminiszternek.[55] Válaszként a miniszter mindössze 10000 forintot utalványozott, azt is csak augusztusban. A késve érkezett segélyt – az összeg csekélységére vagy megkésettségére reagálva talán némileg dacból is – az ínségügyi választmány nem látta szükségesnek felvenni.[56]

1874 elején ismételten rémisztő hírek érkeztek az országgal szomszédos területekről, melynek hatására – jobb félni, mint megijedni alapon – a közigazgatás nagy erőkkel látott neki a kolera elleni óvintézkedések újbóli foganatosításához. Hogy tavasszal meggátolják a járvány kiújulását, a belügyminiszter értekezletet hívott össze, amelyre meghívta a zempléni tiszti főorvost, korábbi járványbiztost, Chyzer Kornélt is. Arról kívánta kikérni a főorvos véleményét, hogy elegendőnek tartotta-e a kolera szabályzatban lévő óv- és gyógyintézkedéseket az elmúlt járvány során, s

[51] HU-MNL-BAZML-IV.2402.a. 425/1873.
[52] HU-MNL-BAZML-IV.2402.b. 379/1873. A bodrogközi járás szolgabírójának jelentése (1873. nov. 24.)
[53] HU-MNL-BAZML-IV.2402.b. 379/1873. A varannói járás szolgabírójának jelentése (1873. nov. 23.)
[54] HU-MNL-BAZML-IV.2402.b. 379/1873. A sztropkói járás szolgabírójának jelentése (1873. nov. 24.), a homonnai járás szolgabírójának jelentése (1873. nov. 25.)
[55] HU-MNL-BAZML-IV.2402.b. 10/1874.
[56] HU-MNL-BAZML-IV.2402.b. 202/1874.

tenne-e hozzájuk a kolera újbóli megjelenésének megakadályozása érdekében.[57] A minisztérium szoros együttműködése az egészségügyi szakértőkkel a járvány teljes idejére jellemző volt, de érdemes rámutatni, hogy a megyei tiszti orvossal való konzultáció – különösen a kolera által egyik legjobban érintett megye főorvosával – arra utal, hogy ezúttal a minisztérium a helyi sajátosságokat és tapasztalatokat is figyelembe kívánta venni, hogy a kolera újbóli felbukkanása esetére megakadályozható legyen a korábbihoz hasonló pusztítás.

Nem sokkal később ki is jött a belügyminisztériumi körrendelet a kolera újbóli megjelenésének eshetőségére, melyben Szapáry a következő előintézkedéseket rendelte el: a köztisztaságra fokozottan kell figyelni; a községek, amennyiben megtehetik, alkalmazzanak állandó községi orvost; hogy a költségeket fedezni tudják, több község összefogva alkalmazzon egy orvost. Felhívta a figyelmet arra, hogy a gyógyszerekkel ezúttal ne történjen visszaélés. Elrendelte, hogy a már megszokott módon a törvényhatóságok székhelyén, de lehetőleg az egyes községeknél is „járványbizottmányok" alakíttassanak, az óvintézkedések végrehajtására pedig külön ezzel foglalkozó közegek ügyeljenek. Végezetül jelezte, hogy átdolgozzák a járvány tárgyában korábban kiadott Népszerű oktatást.[58] Ezek az intézkedések arra utalnak, hogy a megelőző járvány alatt nem ment minden jól, kevés volt az orvos, történtek visszaélések, s az óvintézkedések végrehajtása sem volt maradéktalan. Szerencsére az előkészületek csak óvintézkedések maradtak; a kolera ezúttal elkerülte az országot.

Összességében elmondható, hogy az 1872-73. évi járvány sokkalta nagyobb veszteségeket okozott az ország keleti felében, mint a nyugati vármegyékben.[59]Általános megfigyelések szerint ott pusztított nagyobb hévvel a kór, ahol a korábbi járvány enyhe volt. Zemplénben az 1866. évi kolera mindössze 11 települést érintett, 312-en betegedtek meg, s közülük 129-en hunytak el.[60] Ezek az értékek valóban alacsonynak mondhatók. Ezzel szemben 1872-73-ban 29518 volt a megbetegedettek száma, kik közül 13896-an el is hunytak. Ez a veszteség a lakosság 5%-át jelentette.[61] Ezzel a mutatóval Zemplén országos szinten kiérdemelte az elsőséget a legtöbb halálozás tekintetében.

A zempléni alispán, Dókus József 1873 tavaszán még az első szakaszt értékelve a helyi viszonyokkal magyarázta a járvány szokatlanul nagy mérvű terjedését, azaz azzal, hogy sokan laknak együtt szűk helyeken, nincs megfelelő táplálék és ruházat, „rendetlen életmód és tisztátlanság szóval a szegénység", amit elősegített a vasutak építése, ráadásul nincs pénz a nyomor és a tisztátalanság megszüntetésére.[62] Pedig a

---

[57] HU-MNL-BAZML-IV.2405.b. 172/1874.

[58] HU-MNL-BAZML-IV.2405.b. 1083/1874.

[59]J. Frater 1980, I. táblázat „Az 1831-32., 1854-55., 1866. és 1872-73. évi kolerajárvány adatainak összehasonlítása".

[60] J. Frater 1980, 10. I. táblázat „Az 1831-32., 1854-55., 1866. és 1872-73. évi kolerajárvány adatainak összehasonlítása". Összehasonlításképpen 1831-ben 40439 fő betegedett meg és 18672 fő halt meg Zemplénben.

[61] J. Frater 1980, 7-10. I. táblázat „Az 1831-32., 1854-55., 1866. és 1872-73. évi kolerajárvány adatainak összehasonlítása" A második helyen Bihar megye szerepel 13515 fővel, míg a harmadikon Nógrád 9631 fővel. A megbetegedettek száma Zemplénben a második legmagasabb volt Bihar után, 29518 fő.

[62]HU-MNL-BAZML-IV.2402.b. 74/1873.

járvány felfutó szakasza még csak ezután következett. A megye székvárosában, Sátoraljaújhelyben olyan nagy volt a halandóság, hogy a kormány dr. Grósz Lipót belügyminiszteri titkárt küldte ki az ügy kivizsgálására, „ki is azon meggyőződéssel távozott, hogy a megyei hatóság a maga részéről megtette mindazt, mi az akkori körülmények közt hatalmában állott." – olvashatjuk az alispáni jelentésben.[63]

Kérdés persze, hogy mennyire megbízhatóak ezek a számok, s lehetséges-e egyáltalán az elhunytak számával mérni a járványkezelés sikerességét? A halálozási adatokat torzíthatja, hogy egyrészt, miként azt említettem, az orvosok nem minden esetben diagnosztizáltak pontosan, ráadásul nem is minden esetet vizsgáltak meg személyesen. Másrészt feltételezhetjük, hogy sokan haltak meg anélkül, hogy sem az orvos, sem a szolgabíró nem értesült róla, ily módon pedig nem kerültek be a statisztikába. Végül a statisztikai kimutatások sem mindig egyértelműek. A megyék által háromheti rendszerességgel megküldött adatok alapján készült országos összesítésben 1873. augusztus 15-ig bezárólag Zemplénben 7732-en haltak meg kolerában, majd a november 29-én keltezett főorvosi jelentésben azt olvashatjuk, hogy az utolsó kimutatás szerint összességében 13895 személy vesztette életét.[64] Miután ugyanebből a jelentésből azt is megtudhatjuk, hogy a kolera október közepén megszűnt a megyében, felmerül a kérdés, hogyan halhatott meg mintegy két hónap alatt több mint 6000 ember éppen akkor, amikor a járvány már lecsengőben volt?

A halottak számában mutatkozó bizonytalanság amellett, hogy több forráskritikai kérdést is felvet, arra is utal, hogy a megbetegedettek, elhunytak és meggyógyultak regisztrálása jelentős pontatlansággal történhetett. Ebben minden bizonnyal szerepet játszottak a már említett beazonosítási nehézségek, vagy a települések közötti jelentős távolságok, amelyek miatt nem időben, vagy akár egyáltalán nem is jutottak el az adatok a szolgabíróhoz, onnan pedig az alispánhoz. Ez nem csupán közegészségügyi, hanem közigazgatási probléma is. Ugyanakkor a korábbi kolerajárványok és az 1872/73-as esetében is az az általános megállapítás, hogy a közölt végeredmények többnyire elmaradnak a tényleges veszteségtől. Zemplén kiemelkedő értékeit pedig nehéz lenne pusztán a megyében élők életmódjával, fizikai adottságaival magyarázni; ekkora mértékű többlethalálozáshoz adminisztratív hibák is kellettek.

Az intézkedésekből jól látható, hogy a megye alapvetően a megelőzésre helyezte a hangsúlyt, arra, hogy megakadályozza a járvány megjelenését és terjedését a megyében. Ezért volt a megyehatárt átlépők szigorú ellenőrzését célzó helyi rendelet, melyet a minisztérium eltörölt, ezért volt a vasúton érkezők megfigyelése, a vasúti munkások, katonák és vásározók mozgásának korlátozása. Ezen a téren még meg is előzte a zempléni megyevezetés a kormányt, pontosan tudták, hogy milyen fontos a megelőzés. Azzal azonban nem voltak kellően tisztában, hogy egy ilyen méretű járványnál hasztalan minden intézkedés a terjedés meggátlására vonatkozóan, megakadályozni úgysem tudja, legfeljebb lassíthatja, de mint láthattuk, ez sem ment. A határzárak és karanténok már a pestis idején sem működtek – sajnos nem tanultak a történelemből. A járvány kívül tartása helyett a járványkezelésre kellett volna na-

[63]HU-MNL-BAZML-IV.2402.b. 74/1873.
[64]HU-MNL-BAZML-IV.2402.b. 379/1873.

gyobb erőket és összegeket összpontosítani, azaz kiépíteni a megfelelő egészségügyi infrastruktúrát. Hiába tájékoztatták a lakosságot előzetesen a kolera jellemvonásairól és osztottak szét fertőtlenítő és gyógyszereket, ez igencsak csekélynek minősült az elenyésző számú orvosi személyzet és megfelelő ápolóhely (elkülönített kolera kórterem vagy kórház) nélkül. A pénz- és orvoshiány általánosnak volt mondható, ezzel pedig a legtalpraesetebb közigazgatási apparátus sem tudott volna mit kezdeni. A kormány azon döntése, hogy semmilyen anyagi támogatást nem nyújt a rászoruló községeknek, lényegében borítékolta a végkimenetelt. Ugyanakkor felmerül persze az a kérdés, hogy ha több pénz lett volna, lett volna több orvos is? Szakszerűbb és gyorsabb ellátást kaphattak volna a betegek? Vajon jelentősen kevesebben haltak volna meg? Ha orvos nem is lett volna sokkal több, de talán több gyógyszert lehetett volna juttatni az embereknek, szélesebb társadalmi körre lehetett volna kiterjeszteni az ingyenes gyógyszerellátást. Ez azonban csekély javulást eredményezett volna az adatokban.

Több mint 13 ezer halott, a lakosság 5%-a kevesebb mint egy év alatt – ennek mindenképpen nyomot kellett hagynia a megye életében, ha nem is az emlékezetében. 1831-ben társadalmi feszültségek is felszínre törtek; a „lázadás" eseménye pedig kiemelte az akkori járványt a többi sorából. 1872/73-ban azonban épp az ellenkezője történt, a települések gazdagabb lakossága viselte gondját a szegényebbeknek, ha már az állam nem vállalta ezt a feladatot. A közigazgatás hibája tehát nem feltétlenül indokolja a járvány emlékének elhalványulását, lévén, hogy az adott feltételek között egészen jó gyakorlattal működött. A feledésbe merülés hátterében más, esetleg sokkal későbbi okokat kell keresnünk.

Források

1870. évi népszámlálás, 1871 = A magyar korona országaiban az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei a hasznos háziállatok kimutatásával együtt. Szerkesztette és kiadja az Országos Magyar Kir. Statistikai Hivatal, Pest, 1871.

Grósz 1874 = Grósz Lipót: Az 1872/73. évben uralgott cholerajárvány keletkezése, terjedése s lefolyása, valamint az ez alkalommal tett tapasztalatok. Bp., 1874.

HU-MNL-BAZML = Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára

IV.803.a. Borsod Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai, Közgyűlési jegyzőkönyvek

IV.803.b. Borsod Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai, Közgyűlési iratok

IV.809.b. Borsod vármegye alispánjának iratai, Közigazgatási iratok

IV.2402.a. Zemplén Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai, Közgyűlési jegyzőkönyvek és fogalmazványaik

IV.2402.b. Zemplén Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai, Közgyűlési iratok

IV.2405.b. Zemplén vármegye alispánjának iratai, Közigazgatási iratok

IV.2419.a. Községi emlékkönyvek az első bécsi döntéssel visszacsatolt zempléni falvakból

V.239. Erdőbénye nagyközség iratai

V.252. Mád nagyközség iratai

V.258. Olaszliszka nagyközség iratai

HU-MNL-OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

K-150 Belügyminisztériumi levéltár, Általános iratok

Szakirodalom

J. Frater 1980 = J. Frater Zsuzsa: Az 1855. évi kolerajárvány Magyarországon. Bp., 1980. (Történeti Statisztikai Füzetek 5.)

Sipos 1998 = Sipos András: A kolerajárvány, és ahogy a város válaszol. In: Az egyesített főváros. Pest, Buda, Óbuda. Szerk. Gyáni Gábor. Bp., 1998. 111-138.

Pfister 2011 = Pfister, Christian: "The Monster Swallows You". Disaster Memory and Risk Culture in Western Europe, 1500-2000. RCC Perspectives 2011, no 1.

TURBUCZ PÉTER

AZ UTOLSÓ FELVONÁSTÓL A „HOGYAN KÉSZÜLT A NAGY HÁBORÚ?" MEGJELENÉSÉIG MARCZALI HENRIK I. VILÁGHÁBORÚ ÉRTELMEZÉSEINEK ÚTJA[1]

A Marczali Henrik (1856–1940) származásával, életével és történészi tevékenységével kapcsolatos szakirodalom az utóbbi évtizedekben fontos munkákkal gyarapodott.[2] Az értelmiségtörténet térnyerése, valamint az I. világégés centenáriumához köthető biográfiai érdeklődés felerősödése nyomán az újabb kutatások legfőképp az 1914 utáni évtizedekre fókuszáltak. A tematikus megközelítések közül a történész tanári, publicisztikai és előadói tevékenyége szintén az elmúlt időszakban került az érdeklődés középpontjába, miként származása és identitásának vizsgálata is nemrégiben kapott új lendületet.[3] Jelen tanulmány Marczali I. világháborúval kapcsolatos nézeteinek rekonstrukciójára vállalkozik.

Értelmezési keret

A történész „Nagy Háború" alatti életét és munkásságát az elmúlt években több konferencia-előadásban is érintettem, emellett eredményeimről cikkek és tanulmányok formájában egyaránt beszámoltam.[4] Mivel az alábbi a kérdésekre korábban többnyire már válaszokat adtam, emiatt jelen írásomban elsősorban nem arra voltam kíváncsi, hogy a történész gondolkodásában mikor és hogyan jelent meg a téma, amint a háború elején erre adott válaszait, továbbá az identitását, kapcsolati hálóját – hasonlóan a publicisztikai működése és tudományos pályaíve között fennálló összefüggésekhez – szintén legfeljebb csak futólag érintem. Tanulmányom *Változó világ, változó gondolkodás, Háborúpárti történetírás, Háborús publicisztika* című fejezetei ekként főleg a téma tágabb kontextusba állítását hivatottak megkönnyíteni, és nem annyira új eredmények bemutatását szolgálják. Az egyes Marczali-szövegeknek a „nagy monográfiák"-kal történő összehasonlítására terjedelmi megfontolásokból kísérletet sem tettem.

Tanulmányomnak immár a címhez is igazodó fejezetei közül *Az Ungarn-tanulmány*, a *Háborúpárti történetírás* és a *„Világpolitika és világgazdaság"* lényegében egy nagyobb diskurzus részei, amelyet Dénes Iván Zoltánnal folytatunk hosszabb ideje Marczali Henrik 1914–1918 közötti történetszemléletének megítéléséről. Szakmai párbeszédünkben én sokkal sötétebben látom a tudós háború alatti történetírását, továbbá azt gondolom, hogy valójában nem lehet elkülöníteni a szaktanulmányokat a publicisztikától. Rendkívül leegyszerűsítve, a történész *Emlékeim*[5] című memoárja

[1] A tanulmány az Innovációs és Technológiai Minisztérium UNKP-21-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a támogatásával készült.

[2] Dénes 2022a; Dénes 2022b; Gunst 2001; Huszár 2020 stb. Érintőlegesen lásd Konrád 2007, 392.

[3] A fellángolásban komoly szerepe van a Dénes Iván Zoltán vezette Marczali Henrik Kutatócsoport munkájának, amely lényeges konferenciákkal, tanulmányokkal és könyvekkel járult hozzá Marczali Henrik életének és munkásságának megismeréséhez.

[4] Turbucz 2019a; Turbucz 2019b; Turbucz 2022b; Turbucz 2022c

[5] Marczali 2000

nyomán azt állítom, hogy Marczalinak, ha különböző mélységben is, de a fönt említett három fejezetben szereplő művekkel ugyan az volt a célja: valamilyen szinten segíteni a propaganda ügyét.

Munkám *A fegyverletétel után* szakasza Marczali összeomlással kapcsolatos felfogását hivatott röviden bemutatni, ami – véleményem szerint – az első állomása volt a történész Tisza István és a Habsburg-dinasztia felé vezető kultuszépítési törekvéseinek. A tanulmányban a mindeddig követett műelemzés–életút sorrendet azután hírtelen megfordítom. Azért döntöttem így, mert a történész a magánéletében bekövetkezett változások miatt fordította figyelmét ismét a háború felé – idézett nyilatkozatai szerintem legalábbis erre mutatnak.

*A meghurcolás évei*nek írásakor egészében Dénes Iván Zoltán kutatásaira hagyatkoztam. Tollamat nem az újat mondás szándéka vezette, mindössze én is úgy látom, hogy az 1919–1924 közötti időszak hasonlóan megkerülhetetlen témám összefüggésében is. Ennek bizonyítása érdekében a szóban forgó pont második részében szándékosan emeltem ki a *Világ* című napilap korabeli tudósítását, illetőleg Marczali nyilatkozatát, mert ezek igazolják, hogy a tudományos élet vérkeringésébe a történész ezzel a témával kívánt visszakerülni. „Nemzethűsége" bizonyítását szintén ebben látta, amitől nem mellesleg egyetemi rehabilitációja vagy nyugdíja függött.

A *Témák és kontextusok* tárgyalásával – amely a dolgozat talán leginkább vázlatosra sikerült fejezete –, valamelyest a cédulázás módszeréhez nyúlva, mindösszesen azt kívántam jelezni, milyen kérdések foglalkoztatták még a professzort ebben az időszakban.

Munkám ötödik fejezete vázlatosan bemutatja, mit gondolt Marczali Tiszáról és a Habsburgokról 1918 után, ami azért fontos, mert ezek a cikkei vetítik előre, miként látja majd a szerepüket a *Hogyan készült a nagy háború?* című könyvében.[6]

Végül egy gondolat az utolsó előtti fejezetről, ami a címéhez hűen nem vállalkozik többre, csupán egy rövid kitekintésre az 1924 utáni évekről.

Korszakolását tekintve tanulmányomban ezúttal annak feltérképezését tűztem ki célul, hogy a háború végén, valamint az 1920-as évek elején, milyen mélységben foglalkoztatta Marczali Henriket a világháború kérdése. Az 1923-ban megjelent *Hogyan készült a nagy háború?* című munkájával, illetve memoárja *Háborús világ* című fejezeteivel ezúttal szándékosan nem foglalkozom. Előbbinek ugyanis külön tanulmányt kívánok szentelni, míg utóbbi túlságosan szétfeszítené munkám kereteit.

A korabeli sajtóra, illetőleg a történész saját írásaira és nyilatkozataira épülő kutatásaim során arra a megállapításra jutottam, hogy bár a „nagy háborúval" kapcsolatos kérdésekkel az összeomlást követően legalább tíz-tizenhárom éven keresztül foglalkozott Marczali, de a korábbi időktől eltérően immár nem szakfolyóiratokban, hanem főleg hírlapokban tette közzé a témával kapcsolatos gondolatait. Tanulmányomban azt szándékozom igazolni, hogy a tudományos életből kiszorított Marczali Henrik gondolkodásában az 1914/15-ben tett kijelentéseihez képest – a birodalmi ideák eltűnésén kívül – lényegi változás nem sok történt. Írásainak célja továbbra is annak igazolása volt, hogy a Monarchia kényszerből lépett a hadak útjára, a konflik-

[6] Marczali 1923; Az könyv a történésznek *Az Est* 1922 decembere és 1923 januárja között publikált cikksorozatából, a *Hogy készült a nagy háború?*-ból lett összeállítva.

tus eszkalálásáért nem Ausztria-Magyarország és Németország, különösen pedig nem ezek vezetői voltak felelősek. A központi hatalmak nem akarták a világháborút, az az antantnak, főként Franciaországnak, Nagy-Britanniának és Oroszországnak állt érdekében. A Monarchia kizárólag Belgrádot kívánta megbüntetni, ám ekkora konfliktusra senki nem gondolt. Felfogásában a háborús időkhöz képest persze új elemek is akadtak, úgymint a legitimizmus vagy a feltétlen angolbartság, amelyek felbukkanásában a magyar belpolitikai irányok változása mellett életének teljes átalakulása is szerepet játszott.

Hadi idők

Változó világ, változó gondolkodás

1914 őszén a hazai értelmiség, köztük az egyetemi tanárok, egy emberként rajongtak a háborúért, s követelték előbb Szerbia, majd Oroszország katonai megbüntetését.[7] A háborús hevület Marczalit is magával sodorta, aki hosszabb ideig a nemzeti egység mellett Magyarország birodalmi státusza megerősítésének lehetőségét remélte a konfliktustól, és ezt nem is mulasztotta el a rendelkezésére álló fórumokon kifejteni.[8] Az *Emlékeim* című memoárja, 1929–31 között publikált *Háborús világ* című részéből kiderül, hogy nemcsak hitt a győzelemben, hanem mindent meg is akart tenni érte.[9] És bár emlékirataiban kendőzetlenül írt érzelmeiről, valójában még így is szűkszavú maradt. Miről volt szó lényegében? Marczali nyíltan felvállalta a társadalom organizációjában való részvételt, ami a hátország gondolkodásának és érzéseinek tudatos befolyásolását, a társdalami, vallási és politikai belviszályok elsimítását, valamint az egységes gondolkodás és cselekvés logikájának kulturális felépítését jelentette. A történészprofesszor azzal kívánta segíteni a mobilizáció és tulajdonképpen a háború kultúráját, hogy a fővárosban önként vállalta ifj. Andrássy Gyula propagandaelőadásának megszervezését, továbbá maga is tartott hadi beszédeket Budapesten és vidéken egyaránt. Mindezen felül felvállalta a hadsegélyező és különböző nacionalista szervezetek támogatását, a militarizmus dicsőítését, mi több magyar, illetve a birodalmi identitás erősítését szolgáló műveket publikált.[10] Röviden tehát mindent véghez vitt, ami az események jogosságába vetett vak hitet táplálhatta. Szaktudását majdnem teljes mértékben becsatornázta a propaganda narratíváiba, míg történelemtudományi téren igyekezett maga alakítani azt. Kiragadva néhány példát, történelmileg igazolni szerette volna, hogy a Balkán-kérdés rendezése kizárólag magyar részvétellel lehetséges, létkérdésnek tekintette az orosz imperializmus térhódításának megállítását, felszólított Románia megbüntetésére, hangoztatta a katonai befolyás növelésének fontosságát az itáliai területeken, avagy szorgalmazta a független Lengyelország megteremtését.

---

[7] Balázs 2016a, 6.; Dénes 2021, 100.

[8] Dénes 2021, 100–103.

[9] Marczali 2000, 286–308.

[10] 1914–1916 közötti tevékenységének feldolgozását lásd Turbucz 2019, 187–223.; Turbucz 2019b; A háborús előadások szervezéséről bővebben ír Balázs 2016b

A *Külpolitikánk történeti alapon* című beszéde szerint Ausztria-Magyarország és szövetségese, Németország ellen a háborút évtizedeken keresztül az antant részéről tudatos fegyverkezéssel és diplomáciai elszigeteléssel készítették elő.[11] Utóbbinak lélegzetelállító gazdasági fejlődését irigyelték meg és gyarmati ambícióinak jogosságát vitatták el, addig Magyarországtól Közép-Európa és a Balkán irányításának jogát kívánták megvonni, *horribile dictu* a létezésének jogát kérdőjelezték meg. Egy olyan országét, amely nem követelte a fegyveres harcot, hiszen éppen csak pár évtizede lépett a szabad fejlődés útjára.

Az Ungarn-tanulmány

Gondolkodása megértése érdekében elengedhetetlen az 1917-es *Ungarn* című kötetben közölt *Übersieht der Geschichte Ungarns* (*Magyarország történetének áttekintése*) című fejezet vázlatos vizsgálata.[12] Az *Ungarn* eleve arra volt hivatva, hogy Magyarországot minden tekintetben egyenrangú szövetségesként mutassa be a német olvasóközönségnek, bizonyos tekintetben megalapozva ezzel a háború kulturális toposzainak (például a fensőbbség- és küldetéstudat) hátterét. A kötetet író szerzők névsora is közismert, a német nyelvet, műveltséget és gondolkodást, röviden a germán kultúrkört jól ismerő, egyúttal a győzelem iránt elkötelezett férfiakból állt.[13]

A mintegy félezer oldalas kötetben Marczali hozzávetőleg száz oldalban összegezte a magyar történelmet, amely olvasatában egy viszontagságokkal és visszalépésekkel, továbbá mulasztásokkal és kudarcokkal teletűzdelt ezer év volt. Az írás a hazai történetírás függetlenségi és aulikus értelmezési hagyományából egyaránt mélyen merített,[14] s az egyes fejezetek lényegében úgy épülnek egymásra, hogy az osztrák–magyar kiegyezést az olvasó egyfelől egy nehéz múlt lezárásaként, másfelől egy biztató kezdetként lássa. Maga Marczali bízott a két nép politikai együttműködésének sikerességében, amely magyar részről szerinte minden tekintetben jelentős reformokhoz és erős polgárság kialakulásához vezetett. Értelmezésében, a tulajdonképpeni fejlődést a nemzet életében tehát az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés hozta el, amely több évtizedes, bizonyos tekintetben akár évszázados lemaradásokat próbált orvosolni. Sugalmazásában ennek a korszaknak Deák Ferenc, az idősebb Andrássy Gyula és Tisza István voltak a hősei. A viszontagságok és a siralmas politikai csatározások ellenére az ország mégis fejlődni tudott, mert Apponyi Albert, Szilágyi Dezső és Wekerle Sándor felvállalták a nagy állami és társadalmi problémák megoldását. Modernizálták az állami adminisztrációt, megreformálták a megyerendszert, megkérdőjelezték az egyház tekintélyét és befolyását állami kérdésekben, valamint megtörtént állam és egyház szétválasztása, megvalósult a polgári anyakönyvezés bevezetése, a vallásszabadság, rendezték az állam pénzügyeit, és így tovább.

[11] Marczali 1915a

[12] Marczali 1917

[13] A szerzők között ott találni a magyar tudóstársadalom mobilizálását végrehajtó Berzeviczy Albertet, a háborús filozófia megteremtőjét Alexander Bernátot, továbbá Cholnoky Jenőt, Magyary Gézát, Gratz Gusztávot, Polner Ödönt és Rubinek Gyulát.

[14] Gunst Péter szerint Marczali a függetlenségi irányzatba éppúgy beilleszthető volt, mint az aulikusba. Gunst 1995, 77.; László 2018, 19.; Az irányzatról és fontosabb képviselőiről lásd Romsics 2011, 8–9.

Az 1896-os millenniumi kiállítás bizonyította, hogy Magyarország – problémái ellenére is – egy erős, modern állam, a birodalom egyik teljesértékű tartópillére, amelynek egyetlen célja kiteljesedni saját határai között. Az egyedüli probléma a haderőfejlesztés terén mutatkozott, amelyet a bel- és külpolitikai csatározások teljesen megakasztottak. Végül a Balkán-háborúk és a szarajevói merénylet vetett véget a belviszályoknak, és a Monarchia bár belülről még összetört, kívülről (értesd katonai értelemben) már erős nemzetként lépett a csatamezőre, amelynek politikája egyetlen kötelességet ismer: megmenteni a hazát.[15]

Amint arra az Ungarn-tanulmányból is következtetni lehet, Marczali nézete szerint a Monarchiának, és különösen Magyarországnak közelmúltbeli történelmük miatt, még sokáig nem lehetett érdeke semmilyen világméretű konfliktusban részt venni. Akkor mégis kinek lehetett? A professzornak természetesen erre is megvolt a válasza. Jóval korábban, még 1914-ben *A világháború történeti megvilágításban* című hadi beszédében világított rá az antant-országok céljaira. Véleménye szerinte az oroszok nyíltan felvállalták, hogy felügyeletük alá akarják vonni a török kézen lévő tengerszorosokat, valamint kizárólagossá kívánták tenni az ortodox vallást (politikai befolyásuk alapját) és idővel magát a cárizmust a Balkán többségében görögkeleti hitű szlávsága között.[16] Nyugaton szintén nem volt jobb a politikai környezet. A franciák évtizedek óta Elzász-Lotaringia visszaszerzésére készültek, ezért erősítették szárazföldi hadseregüket. Angliát pedig a Német Birodalom tengeri térnyerése zavarta, mivel hajóhada erősödésével immáron nemcsak a szárazföldön, hanem a tengeren is versenytársává vált, s megszerezte azokat a gyarmatokat, amelyeket mások nem tudtak vagy elmulasztottak.[17]

Háborúpárti történetírás

Egy magyarbarát brit politikus, bizonyos Robert Cecil levelének hatására, Marczali 1914 őszétől meggyőződéssel hitte, hogy a háború elvesztése a Habsburg Birodalom felbomlásához és a modern Magyarország megsemmisüléséhez vezethet,[18] emiatt történeti helyzetelemzéseiben a szélsőséges nézetek hangoztatásától sem riadt vissza. Például elfogadta és jogosnak ítélte a Lusitania elsüllyesztését,[19] miként az *Emlékeim*ben maga árulja el, hogy agyonlőtte volna Tisza Istvánt, ha egy falut is átenged a románoknak.[20] Nem menti fel szavai súlya alól, de kijelentéseit nagyban árnyalja, hogy angol barátja kendőzetlenül arra figyelmeztette: ha Magyarország nem szakít Ausztriával, akkor nemcsak jelentéktelen két gyarmatát, a Ferenc József-földet és Tiencsint veszíti el, hanem területét is feldarabolják.[21] Szakmája révén Marczali pedig pontosan tisztában volt a kijelentés súlyával, ahogyan tudta azt is, milyen konzekvenciákkal jár egy birodalom bukása.

---

[15] Marczali 1917, 210–213.
[16] Marczali 1914, 394.
[17] Uo. 387–389.
[18] Marczali 2000, 298–299.
[19] Marczali 1915b, 101.
[20] Marczali 2000, 300.
[21] Marczali 1918a, 1.

A továbbiakban ezért saját történetírói tevékenységére évekig máshogy tekintett.[22] Egyrészt szükségesnek látta olyan szaktanulmányok és mélyelemzések publikálását, amelyek irányt mutathatnak a politika számára (*A hadsereg élelmezése az 1788–90-iki háborúban* [1915]; *Lengyelország* [1916]; *Az orosz forradalom* [1917]). Ezekben a történészi objektivitás leginkább a távlati célokon való gondolkodásra szűkült. Írt továbbá történetpolitikai műveket is, amelyek többnyire hadi előadásain alapultak vagy azok gyorsírói változatai voltak (*Italicae Res* [1915]; *Románia* [1916]). Ezek a munkái, bár az előbbiekkel megegyező forrásismertből származtak, de szemben például a *Lengyelországgal,* mondanivalójuk lényegében Magyarország valamely történelmi küldetését voltak hivatottak alátámasztani. A most fölsorolt elemzésekkel szemben a hadi helyzetre reflektáló dolgozataiban és publicisztikáiban továbbra is domináns maradt az eseménytörténet-írás, azaz a tudomány-népszerűsítő szerepfelfogás, igaz valamelyest hazafiasra színezve (*A Botond-monda történeti kapcsolatai* [1915]).[23]

Egyetértek Dénes Iván Zoltán megállapításával, aki szerint Marczali „a nagy háború alkalmából, a háborús győzelem reményében újragondolta és átértelmezte azokat az elméleti, metahistóriai előfeltevéseket és kérdéseket, amelyeket az *Egyetemes magyar történelem* és a *Nagy képes világtörténet* előszavában már felvetett és válaszokat adott. Mindez saját szerepének és önmagáról alkotott képének módosításához is elvezette."[24]

Az általa képviselt szakmai elvekről és módszerekről 1917-ben, *A jövő történetírás feladatá*ban hosszabban megemlékezett. A tanulmány a nagy idők történettudományi feldolgozásával kapcsolatos módszertani problémák megvitatására vállalkozott. Voltaképpen deklarálta, hogy egy ilyen volumenű esemény feldolgozásakor is az igazság megtudásának szándéka kell vezesse a kutatót, mindazonáltal a kvantitatív teljesség igényéről immár le kell mondania, mivel számos adatra vonatkozólag az igazság egyszerűen nem megtudható. Például minden bevetett harceszköz technikai jellemzőjének megismerése és az egyéb szakismeretek teljes elsajátítása egyszerűen nem lehetséges. Az elfogulatlanság elvét és a forrásokat a jelen szabta új elvárásokhoz szükséges igazítani, ez okból a történésznek el kell fordulni a gyakorlat szempontjaitól és a *lényeges* megragadására kell fókuszálni. Ha ez sikerül, a történetíró írása értékes lesz, még gyakorlati szempontból is. Tartózkodjon azonkívül a politika művelésétől, hiszen nem politikus, az ő feladta példákkal és gyakorlattal szolgálni a politikumot. A történetírás az erkölcsi alapelvekben és nem a politikában gyökerezik, mindamellett nem kicsinyes erkölcsbíráskodás, hanem immanens mértékkel mér.[25]

---

[22] Az időszak alább érintett munkáit tőlem valamelyest ellentétesen ítéli meg Dénes Iván Zoltán, aki szerint a történészi objektivitáshoz Marczali a nagyobb műveiben hű maradt. Dénes 2022b, 227–250.

[23] Vö. Dénes 2022b, 232–234.; Marczalinak a kalandozások korával kapcsolatos felfogásához lásd még Varga 2015, 327–328.; Marczalinak a Botond-mondához kapcsolódó művei jelzik, hogy jelenének eseményeit – a nyugati értelmiséghez hasonlóan – ő is a régi háborúk mintájába illesztette, amelyekben az egyéni hősiesség dominált. Vagyis abszolút nem vette észre, hogy tömegháború bontakozott ki. Balázs 2016a, 8.

[24] Dénes 2022b, 238.

[25] Bővebben az írás elemzését lásd Dénes 2022b, 235-238.

„Világpolitika és világgazdaság"

A történész még 1918 tavaszán sem látott komoly esélyt a fegyvernyugvásra. *Az Ujság* kérdésére ezzel kapcsolatban hosszasan kifejtette, hogy diplomatikus úton alig lehet remélni a békét, azt a nemzetközi jog helyreállításának kell megelőznie. Emellett „katonai tekintetben a döntő kérdés az, vajon Amerika a jelen nyári vagy őszi hadjáratban helyreállíthatja-e szövetségeseinek annyira veszélyeztetett frontját? Ha nem, amint hisszük, úgy Franciaország, mint Anglia is kénytelenek lesznek a békével komolyan foglalkozni, annyival is inkább, mert maguknak az angoloknak bevallása szerint Franciaország a háború huzamosabb folytatása esetén elvérzik.

A katonaival egyenlő rangú fontosságban *a szociális szempont.*[26] A háború máris megrendítette minden európai államnak – nem véve ki Angliát sem – pénzügyi és gazdasági helyzetét. Már nemcsak az államok határai váltak kétségesekké, hanem a tulajdon is. A XVIII. század véget vetett a privilégiumoknak. Ha ez a háború tovább tart, legalább a nyugati államokra nézve *fenyegetővé válik a tulajdon veszélye,* s alig tartóztathatja fel valami a proletariátus uralmát.

Eddig az internacionális munkásság követelte főképp a békét. Ha e tényállásnak belátása általánossá válik, még sürgősebben követeli azt a nemzeti érdekben mindenütt *a polgárság.*"[27]

Az elhúzódó harcok következtében beálló áruhiány, az infláció és a világgazdasági mutatók úgy általában a háború második felében megrémítették Marczalit, aki – mint a most idézett nyilatkozata is alátámasztja – akkoriban rettegett attól, hogy az orosz forradalom esetleg átterjedhet Európára, ezért a világpolitikai eseményeket a továbbiakban még inkább elválaszthatatlannak ítélte a politikától. A két fogalom összekapcsolása történészi munkásságában nem volt újkeletű, mindössze ekkor látta elérkezettnek az időt nézetei tisztázására, továbbgondolására és világtörténelmi kontextusba helyezésre. E célból az 1916-ban Aradon tartott hadi beszédét ekkor dolgozta át a szintetizáló történetírás magasiskoláját reprezentáló művé.[28]

A világháború aktualitásába bújtatott munkában nem kevesebbre vállalkozott, mint a történelmi korszakok szerint levezetni a világgazdaság világpolitikát befolyásoló szerepét. *A világpolitika és világgazdaság*[29] című történetbölcseleti összefoglalásban Marczali ugyanis e két mozgatóerőre vezette vissza a nagy birodalmi centrumok keletről nyugatra tolódásának okát. Példának okáért a Római Birodalom és Nagy Károly birodalma azért dőlt össze, mert a politikai hatalom mellett nem jutott mód a világgazdaság kibontakozására. A szimbiózist először a törökök találták meg. A hatalom és gazdaság egyensúlya azután a modernkori Angliában valósult meg (ezért válhatott világbirodalommá), amit az ország tengeri uralma biztosított. Ehhez képest formálta azután politikáját, amit ráerőszakolt egész Európára. A tengeren persze soha nem kívánt egyensúlyt, ott kizárólag uralkodni akart, így a tengeri főhatalom kérdése hamar Anglia imperialisztikus politikájává alakult. Az elzárkózás és

[26] A kiemelés az eredeti szöveg része, amit minden esetben megtartottam.

[27] Az Ujság, 1918. máj. 19. 3.; A nyilatkozattal a Népszava külön vezércikkben foglalkozott, de a cenzúra az egészet kihúzta. Népszava, 1918. máj. 21. 1.

[28] Turbucz 2019b, 40–43.; Bővebben az írás elemzését lásd Dénes 2022b, 244-250.

[29] Marczali 1918c

alkuképtelenség ekképpen lettek az eljövendő borzalom csírái. A tengeri főhatalomra épített politikai és gazdasági hegemóniát sodorta később egy pillanat alatt a tönk szélére a német vasút térnyerése, amely lehetővé tette a gyors és biztonságos áruszállítást, ekként angol–német gazdasági versenyt eredményezett.

Munkájában a professzor nem kisebb feladatra adta fejét, mint a történelmet mozgató folyamatok vizsgálatán keresztül úgy távolodni el a lehető legmesszebb a tárgytól, hogy eközben az kimondva-kimondatlanul végig ott lebeg a szemünk előtt. Miként a *Pesti Napló*ban egyik ismeretlen recenzense is megjegyezte, a „módszer és az irány szinte természetes konzekvenciája volt Marczali pályájának nagyjelentőségű eredménye".[30] Írásaiban ugyanis egyre inkább háttérbe szorult az egyén, helyette az egyes társadalmi osztályok, a nagy szociális és gazdasági problémák és a nemzet lettek az események mozgatói. Nála a nép nem egy háttér vagy kórus volt, hanem hőse a történelem drámájának, a nemzetépítés programjának kizárólagos megvalósítója.[31] A *Világpolitika és világgazdaság* viszont ettől is tovább lépett, hiszen azon folyamatok vizsgálata került előtérbe, amelyek a népeket-nemzeteket is mozgatják és szükségképpen háborús konfliktusokat eredményeznek.

A kötet szociologizáló módszere és álltalában annak mondanivalója olyannyira meglepte a hazai tudományos életet, hogy komoly kritikában egyedül Boross László részesítette az akkor már nyíltan háborúellenes *Nyugat*ban.[32] Boross súlyos leegyszerűsítést látott abban, hogy a világpolitika súlypontját Marczali keletről nyugatra helyezte, miközben Hérodotosz nyomán sokkal célszerűbb lett volna kelet és nyugat történelmi szembenállásáról értekeznie. Valódi problémái mégis a világgazdaságot tárgyaló résszel voltak. Bírálta a könyv azon megállapítását, hogy a szárazföldi kereskedelmi utak szerepének fölértékelődése nem lehetett oka Németország megerősödésének, hanem Németország erősödött meg olyannyira, hogy hatalmi körébe tudta vonni ezeket az útvonalakat, amik tovább növelték merkantilis befolyását. A világháború kitöréséhez ugyanígy nem volt szükség német-angol kereskedelmi versenyre. Boross valamelyest fejére olvasta Marczalinak korábbi nézeteit, amikor kifejtette, hogy a politikai szempont megelőzi a gazdaságit. Azt sugallta, hogy Németország és Ausztria politikai hatalmánál fogva kívánnak világbirodalmak lenni, és nem gazdasági érdekből, ami nyilvánvalóan zavarta az antantot. Történelmi helyzetéből adódóan Magyarország a nyugatot (értsd a németek és az osztrákok barátságát) választotta. Ezt a szerepet és felelősséget viszont Marczali elmulasztotta tisztázni.

Háborús publicisztika

Kitérve munkássága egészére, 1914–1918 között több tanulmányt küldött Tisza István *Magyar Figyelő*jébe, a *Budapesti Szemlé*be, valamint rendszertelen időközönként publicisztikákat közölt egyebek közt *Az Ujság*ban, a *Pesti Hirlap*ban, a *Pesti Napló*ban, a *Pester Lloyd*ban és a *Vasárnapi Ujság*ban.[33] Korábban kedvelt publikációs felületén,

[30] Pesti Napló, 1918. szept. 17. 8.
[31] Dénes 2022b, 238.
[32] Boross 1918
[33] Műveinek átfogó felsorolását lásd Századok, 1915. 59. évf. Bp., 1915. 94., 100., 104., 334., 440., 446. 561., 563., 667.; uo., 1916. 60. évf. Bp., 1916. 78., 86., 411., 414., 419., 535–536., 545., 670.; uo. 1917. 61. évf.

a *Századok*ban mindössze egy nagytanulmányt jelentetett meg, oda inkább csak ismertetéseket írt. Ennek oka feltehetően az lehetett, hogy a folyóirat bár ugyanúgy megjelentetett világháborús kontextusban vizsgált kérdésekkel foglalkozó tanulmányokat, mint egy *Budapesti Szemle,* ám nem jutott el a szélesebb olvasóközönséghez, hanem végig megmaradt a történészek legfensőbb szakmai fórumának. Marczali ellenben közönségre vágyott, emiatt válogatott a periodikák között.

Ugyancsak évekig hanyagolta Marczali a nyíltan nacionalista *Budapesti Hirlap* hasábjait, ami Rákosi Jenő főszerkesztővel való barátsága és a lapban korábban megjelent írásai magas száma miatt is szembetűnő. A professzor 1913-tól 1918-ig nem publikált a lapban, aminek oka nem ismert. Egészen biztosan nem fordult szembe Rákosival, sőt eszmeileg 1914-től közelebb álltak egymáshoz, mint korábban bármikor. Vélhetően inkább arról lehetett szó, hogy egyetemi munkája, tudományos és propagandaírásainak készítése, valamint előadásai közepette egyszerűen nem tudott még a *Budapesti Hirlap* számára is dolgozni.

A hírlapban ugyanakkor közöltek egy ismertetést a *Századok*ban megjelent *A hadsereg élelmezésé*ről [1915] írt tanulmányáról, továbbá kritika nélkül, meglehetősen nagy szimpátiával tudósítottak a különböző hadi előadásairól is. *A világháború hatása a földrajz és a történelem oktatására* [1916], *Az első román hódítás Erdélyben* [1916], vagy a *Magyar őstörténet historiográfiája* [1917] című előadásokról készült beszámolók egyértelműen pozitív hangvételűek voltak, ami azt bizonyítja számomra, hogy a lap szerkesztői a történész minden teóriáját szolgaian elfogadták és átvették. 1918 februárjában egyébként kivonatolva ismertették a *Pester Lloyd*ban közrebocsátott levelet, amit a már említett lord Robert Cecil brit diplomata Marczalival küldetett még 1914 augusztusában Andrássy Gyulának, Tisza Istvánnak és Apponyi Albertnek. A levélben a magyarbarát politikus az antant hadicéljairól tájékoztatta a magyar politikai elitet, illetve rajtuk kívül még barátját, Herczeg Ferencet. E szerint:

„Németország elveszti Elzász-Lotaringiát és a porosz-lengyel tartományokat. A német császárság megszűnik. A magyar és osztrák monarkia (sic!) fölbomlik. Bosznia, Hercegovina, Horvátország, a Bánát, Illíria, a nagy-szerb állam tartozéka lesz. Erdély Romániáé, Trieszt és Dél-Tirol az olaszoké. A német gyarmatokat szétosztják."[34]

Marczali csak a háború elvesztését követő hetekben kezdett hozzá cikket írni a *Budapesti Hirlap* számára, ám a várttal ellentétben ekkor még nem a történtekre reagált. *A Köztársaság*[35] című, több hasábos cikkében nem csalódottságának, haragjának vagy beletörődésének adott hangot, hanem egyszerűen csak áttekintést nyújtott arról, hogy a múltban mely országokban érvényesült már ez a kormányzási forma. Ismeretterjesztő és helyzetértékelő cikke végén külön tárgyalta a magyar történelem azon szakaszait, amikor az államforma, d*e jure* köztársaság volt. Írása nem Habsburg- vagy királyellenes, ugyanakkor nyilvánvalóan nem a későbbi legitimizmusa vezérelte elkészítésében. A mű rövid üzenete így foglalható össze: a történelem arra tanít, hogy a kis nemzetek körében a köztársasági államforma virágzó lehet, továbbá

Bp., 1917. 81., 87–88., 187., 190., 305–306., 309., 391., 514–515., 517–519., 640.; uo. 1918. 62. évf. Bp., 1918. 101–103., 206., 313., 442.

[34] Budapesti Hirlap, 1918. február 23. 6.

[35] Marczali 1918d

a „monarkia és respublika" nem zárják ki egymást annyira, mint amennyire azt a tankönyvek vagy a propagandajelszavak hirdetik. A történészprofesszor ezen írása jól kivehetően még a háború utáni politikai átrendeződés kezdetben bizakodó légkörében keletkezett, ám az új ideálokban Marczali hamar csalatkozni volt kénytelen.

Az összeomlás és a rákövetkező évek

A fegyverletétel után

Kollégái többségéhez, köztük mindenekelőtt Alexander Bernáthoz és a Magyar Tudományos Akadémia elnökéhez, Berzeviczy Alberthez hasonlóan, 1918 ősze a történészt csapásként érte, és az új világban elveszettnek érezte magát.[36] Amiért dolgozott, az egy szempillantás alatt nemhogy aktualitását vesztette, hanem semmissé vált. Az 1918. október 30. utáni állapotokat a kormányhatalom meglazulása folytán egyenesen illegitimnek tartotta. Mint mondotta: „az angoloknak van 'dicsőséges' forradalmuk, mi ezt éppen ellenkezőleg nevezhetnők."[37] Csatlakozva a hivatalos angol külügyi álláspontho z, a felbomlást – véleménye szerint – az olasz fronton állomásozó ezredek elégtelen ellátása idézte elő. Ezek a katonai egységek a „bolsevista üzelmek"[38] hatására már eleve ellenállást tanúsítva vonultak hadba. „Igazán nyilvánvalóvá csak akkor vált ez a lappangó betegség – vélte Marczali – mikor a piavei átmenetnek és szörnyű következéseinek sorozatát hozták szóba az országgyűlésen. Azt a kárt, amelyet ez a haditény nemcsak emberben és hadianyagban, hanem főképp bizalomban és morális erőben okozott, többé helyrehozni nem lehetett."[39] A bolgár bukás után már csak idő kérdése volt magának a Monarchiának az összeomlása is.

Az őszirózsás forradalom kapcsán ugyanígy kifejtette nézeteit. Természetesnek vélte, hogy a történelmi alkotmánnyal rendelkező államokban, mint például Angliában, egy ilyen megrázkódtatás után az államtestet vissza kell helyezni a „törvényes, normális állapotba". Magyarországon a 13. századtól, a rendi alkotmány kezdetei óta állandó volt ez a törekvés, csakhogy ezt a folytonosságot teljesen megszakította Károlyi forradalma. A miniszterelnök és köre a nemzet megkérdezése nélkül proklamált új alkotmányt, és nem hívta össze a nemzetgyűlést. Marczali vallotta, hogy „a tekintély felülről ered, a bizalom alulról. Ahol sem az egyik, sem a másik tényező nem törvényes, ott a közhatalomnak nincs közjogilag elfogadható alapja."[40]

Mindezek után később érteni vélte a jobboldali reakciót, sőt egyik írásában annak létjogosultságát is elismerte, csakhogy azonosulni nem tudott vele, hiszen az a zsidóságot sújtotta.[41] Később, 1920-ban ő is támogatta a nemzetgyűlés összehívását,

---

[36] Marczali gondolatai több vonatkozásban is kísérteties hasonlóságot mutatnak Alexanderével és Berzeviczyével. Alexander 2019; Berzeviczy 2015, 223–240.

[37] Az Ujság, 1920. jan. 14. 2.; Vö. Hatos 2021, 293.

[38] Világ, 1922. dec. 24. 15.

[39] Uo.

[40] Az Ujság, 1920. jan. 14. 2.

[41] Marczali 1922d; A zsidók magyarországi helyzetét Marczali több alkalommal is érintette. Erről bővebben Dénes 2022a, 90–94.

amelynek szervezése kapcsán szintén megszólalt,[42] ugyanakkor hangsúlyozta, hogy egy nemzedék nem tagadhatja meg elődeit, következésképpen a nemzetgyűlés szuverenitásának is megvan a határa. Ugyanilyen sarkalatos állásponton állt a kormányzóság intézményének és hatáskörének kérdésében egyaránt, amit támogatott ugyan, de működését csak ideglenes jelleggel tudta elképzelni.[43] E kijelentései csírájában már tartalmazták későbbi, legitimista nézeteinek magvát, és rávilágítanak dinasztiahűségére, amire lejjebb hosszabban kitérek.

Visszakanyarodva az előző évhez, megannyi kortársához hasonlóan, azokban a hónapokban ő is a helyét kereste, és leginkább azon igyekezett, hogy kapcsolati hálóját felhasználva minél kedvezőbb békefeltételeket teremtsen Magyarország számára. 1919 januárjában és márciusában is fogadta az amerikai politikai bizottságot, akiket megpróbált megnyerni a magyar ügynek.[44] Azonban a professzornak ez az informatív tevékenysége nem merült ki a Budapestre érkezett külföldi diplomaták és publicisták felvilágosításával, hanem sűrű levelezést folytatott az angol és a francia tudományos élet kiválóságaival, sőt néhány angol politikussal is annak érdekében, hogy megnyerje őket a magyar igazság támogatásának.[45] Egészen a békekötésig komolyan hitt benne, hogy Magyarország számíthat majd területének ha nem is teljes, de jelentős helyreállítására.[46]

A meghurcolás évei

A Népköztársaság és a Tanácsköztársaság idején Marczali ugyan foglalkozott történelemtudománnyal (főként interjúkat készített[47]), de jelen ismeretek szerint az említett *Köztársaság* című cikkén kívül mindössze egy-két kisebb írást publikált.[48] Nagyobb munkába csak 1920 folyamán fogott. Egyrészt hozzákezdett egy olyan könyv megírásához, ami Magyarország bukásának okait tárta föl, másrészt megkezdte az anyaggyűjtést egy a világháború történetével foglalkozó műhöz.[49] Az előbbi kézirat végül nem készült el, míg utóbbi munkája kizárólag a világháború előzményeinek bemutatására korlátozódott.

Alkotómunkájában ugyanis súlyosan megakasztotta a professzort, hogy 1919-ben a Magyar Tudományos Akadémia és a budapesti tudományegyetem is úgynevezett igazoló eljárást indított ellene.[50] A vizsgálatok hivatottak voltak kideríteni, hogy részt vett-e a tanácsköztársaság alatt bármilyen baloldali szerveződésben, például részt vett-e a levéltári tanács szervezésében, avagy tartott-e fönn kapcsolatot kommunista politikusokkal, köztük is elsősorban Kun Bélával, esetleg tartott-e előadást a kommunizmusról stb.[51]

---

[42] Az Ujság, 1920. febr. 12. 2.
[43] Marczali 1920b
[44] Magyar Hirlap, 1919. jan. 19. 2.; Az Ujság, 1919. jan. 19. 5.; Világ, 1919. márc. 1. 6.
[45] Világ, 1920. okt. 14. 3.
[46] Világ, 1920. febr. 28. 5.; Dénes 2022b, 294.
[47] Dénes 2022b, 252.
[48] Ilyen volt például az *Új Világ* folyóirat az 1919 márciusi számában közölt Camarilla című írása.
[49] Világ, 1920. okt. 14. 3.
[50] Ormos 2010, 65.; A témáról részletesen ír Dénes 2022b, 254–292.
[51] Dénes 2022b, 260–264.

Kezdetben úgy tűnt, sikerülhet Marczalinak megnyugtatóan tisztáznia a felmerült kérdéseket,[52] ám végül az Akadémia megrovásban részesítette, az egyetemen pedig, dacára az igazoló bizottság 1920. január 14-i felmentésének, nem rehabilitálták. Kollégája, Tuzson János a fajvédő tanárok nevében nem fogadta el a döntést, és többeket maga mellé állítva fellebbezett az ügyben, amit így nem lehetett lezártnak tekinteni. Az Egyetemi Tanácsnak tehát újból maga elé kellett citálnia a professzort, akit 1920. november 23-án ismét igazoltak. Az ellene felsorakozatott vádakat Marczali visszautasította, egyúttal sajtónyilatkozatban is világossá tette, hogy nem tesz eleget a tanári kar felszólításának, ebből következőleg nyugdíjazását sem kérte addig, ameddig az ügyében illetékes egyetemi tanács, valamint a kultuszminisztérium máshogy nem határoz.[53] A már korábban szabadságolt professzor[54] az 1920/21-es tavaszi szemeszter folyamán felesége halálára és megromlott egészségügyi állapotára hivatkozva nem tartotta meg meghirdetett óráit sem.[55]

A döntést Tuzson és köre ismét nem tudták elfogadni, ezért nemzetellenességgel vádolták meg Marczalit, és fegyelmi eljárást sürgettek, azonfelül fellebbezést nyújtottak be a kultuszminiszterhez professzortársuk kényszernyugdíjazását követelve. Ezzel több éves huzavona vette kezdetét, amiről a sajtó is számtalan alkalommal tudósított,[56] bár a Marczalira vonatkozó híreket, lehettek bármennyire elfogulatlanok, a cenzúra miatt időnként csak hiányosan tudták leközölni.[57] Időközben, 1921 februárjában hűtlenség bűntette miatt egy ügyészi vizsgálat is indult, mivel a történész állítólag adatokat szolgáltatott Nagy-Britanniának feltehetően a Prónay-különítmény atrocitásairól és álltalában a fehérterrorról. Végül a diplomáciai botránynak elébe menve, nem forszírozták nagyon ezt a kérdést.[58]

Az egyetemi tanács 1921 januárjában napirendre vette Marczali nyugdíjazását, és rögzítették, hogy a bölcsészkar nem kíván vele a továbbiakban együttműködni. Mindamellett a végleges döntést a kultuszminiszterre hagyták, aki hónapokkal később visszadobta a felterjesztést, illetőleg meghosszabbította Marczali szabadságát újabb egy évvel.[59] A szóban forgó szabadságigényt persze minden esetben a professzornak kellet kérvényeznie, máskülönben engedély nélküli távollétet állapítottak volna meg, ami azonnali elbocsátással és nyugdíjmegvonással járt volna.[60]

---

[52] Hu-MTAKIK-Kt, RAL, IBJ 1919. okt. 14. 7.

[53] Új Kelet, 1921. jan. 5. 6.

[54] Magyarország, 1920. ápr. 4. 2.; Pesti Hírlap, 1920. ápr. 7. 6.; Szeged és Vidéke, 1920. ápr. 7. 2.; 8 Órai Ujság, 1920. ápr. 7. 5.; Budapesti Hirlap, 1920. ápr. 7. 5.

[55] Az Ujság, 1920. okt. 22. 5.; Világ, 1920. okt. 22. 5.; Az Est, 1920. okt. 22. 5.; Marczali feleségét Strobl Laurának hívták. Az Est, 1921. febr. 10. 3.; A Marczali családról bővebben lásd Huszár 2019.; Feleségéről lásd Dénes 2022a, 89.; Marczali utolsó óráit lásd A Királyi Magyar Tudományegyetem tanrendje, 1919–1920. tanév, 1-2. félév. 44.; A Királyi Magyar Tudományegyetem tanrendje, 1920–1921. tanév, 2. félév. 39.

[56] Budapesti Hirlap, 1920. dec. 15. 4.; Pesti Napló, 1920. dec. 15. 4.; Uj Kelet, 1920. dec. 30. 2.; 8 Órai Ujság, 1921. szept. 25. 7.; Az Ujság, 1921. szept. 25. 6.; Uj Nemzedék, 1921. szept. 27. 4.;

[57] 8 órai Ujság, 1920. dec. 15. 1.

[58] Dénes 2022b, 271–272.; A különítményesek rémtetteibe és a fehérterror logikájába enged bepillantást Paksa 2019, 218–238.

[59] Reggeli Hirlap, 1921. júl. 22. 2.; Budapesti Hirlap, 1921. szept. 25. 6.; Friss Ujság, 1921. szept. 25. 4.; Magyarság, 1921. szept. 25. 10.

[60] Hasonló történt Révész Gézával, aki ellen így a fegyelmi eljárás megszűnt ugyan, de tudományos munkásságát a továbbiakban külföldön kellett folytatnia, mert arra a rendszer itthon már nem tartott igényt.

Eközben a sajtó egy része nyíltan a tudós mellé állt. A *Világ,* amely korábban is vezércikkben harcolt a történetíró igazáért,[61] többször hosszabban foglalkozott pályájával, illetőleg hangsúlyozták, hogy „Tisza István egyik közeli híve volt és Tisza többek közt egy dedikált fényképpel ajándékozta meg, noha az ilyen formájú barátságnyilvánításokban rendszerint igen fukar volt. Marczali negyvenesztendős történetírói múltja alatt mindig az erősen nemzeti álláspontot képviselte könyveiben, előadásaiban és többek között igen élesen kritizálta Jászi könyvét a nemzeti kérdésről, mint általában minden olyan felfogást, amely nem követelte olyan feltétlenül a magyarság nemzeti szupremáciájának érvényesülését Magyarországon, mint gróf Tisza István."[62] Egy másik alkalommal, 1923-ban vezércikkben emeltek szót mellette, mondván Ballagi Aladár nyugdíjba vonulásával a világtörténelem oktatására nem maradt kellően képzett tanár, ennek ellenére Marczali „kilenc szemesztere nem tart előadásokat".[63] A professzor egy-egy alkalommal maga is nyilatkozott a fejleményekről, kifejezve nemtetszését.[64]

A hónapok azonban csak követték egymást, komoly előrelépés nélkül. Időközben Vass József kultuszminiszter helyébe Klebelsberg Kuno lépett, aki szerette volna mielőbb lezárni a Marczali-aktát. A Bölcsészettudományi Kar, a *8 Órai Ujság* és a *Világ* folyamatos kirohanásai, hovatovább Marczali munkásságát és személyét dicsérő cikkei,[65] valamint a helyettesítés kérdésének rendezése végett, 1923-tól egyre gyakrabban sürgette a miniszteri döntést, az időközben – Kövesligethy Radóval és Schmidt Józseffel együtt – B-listára került Marczali Henrik ügyében. Az *Esti Kurir*nak a professzor hosszabban nyilatkozott a dologról. Elmondta, hogy nem értette a döntés okát, mivel a kommunizmus alatti magatartása kifogástalan volt, és még fegyelmi eljárás sem indult ellene soha. Egyetemi kiszorítása kapcsán ugyanígy kizártnak vélte a rosszakaratot, hiszen a kultuszminiszterrel jó barátságot ápolt. A folytatásban terveiről is beszélt:

„*Külföldre hívnak, de nem megyek.* Külső okokból nem vagyok ugyan Magyarországhoz kötve, de idefűz a hazám iránt való szeretet.

Munkám van elég. Nagy művem, amelyben a világháború történetét írom le és amelynek megírására a Külügyi Társaság szólított fel, szépen halad előre. Ezen eldolgozhatom életem végéig. Van azonban tennivalóm ezenkívül is. *Khuen-Héderváry Károly* gróf levelezését és egyéb írásait dolgozom fel mostanában és ez is alaposan igénybe veszi időmet.

Donáth 2007, 97–100., 147., 169–170.; Erős 2011, 92.; Pléh 2009, 473–478.; Szabados 2021; Turbucz 2021; Turbucz 2022a

[61] Világ, 1920. ápr. 8. 1–2.

[62] Uo. 1921. júl. 22. 4–5.

[63] Uo. 1923. nov. 6. 1.

[64] Az Ujság, 1921. júl. 23. 3.; Pesti Napló, 1921. júl. 23. 3.; Előre, 1921. aug. 14. 6.; Pesti Napló, 1921. szept. 25. 6.

[65] 8 Órai Ujság, 1920. ápr. 7. 5., uo. 1920. dec. 15. 1., uo. 1921. szept 25. 7., uo. 1922. ápr. 2. 9., uo. 1923. nov. 9. 4.; Világ, 1920. ápr. 8. 1–2., uo. 1921. júl. 22. 4., uo. 1921. szept. 25. 10., uo. 1923. nov. 6. 1–2., uo. 1924. dec. 30. 1.; A Világ még 1925-ben is nyílt levélben támadta Klebelsberget, amiért nem rehabilitálta Marczalit, aki emiatt még ekkor is B-listán szerepelt. Világ, 1925. júl. 7. 1.

Magát az esetet nem fogom fel túlságosan tragikusan. *Sok megpróbáltatásban volt már eddig is részem az életben, kiheverem majd ezt is!*'[66]

Végül, miután az angliai sajtó erőteljesebben foglalkozni kezdett a numerus clausussal és a B-listázott tanárok ügyével, 1924 decemberére nyugdíjazták a professzort.[67] Ezalatt, amikor talán már maga sem bízott ügyének megnyugtató rendezésében, Marczali témaválasztásaival, valamint nyilatkozataiban is minden alkalmat megragadott, hogy fricskát dobjon a rendszernek, egyúttal nyíltan ellenezte a numerus clausust és nem értett egyet a fajelmélettel sem.[68]

Aktív egyetemi tanárként publikált egyik-másik írása, de legfőképpen a politikával szemben tett nyilatkozatai tehát a megengedhetőség határát súrolták. Talán a legemlékezetesebb akciója az volt, amikor az egyik budapesti napilapnak elmesélte találkozását Héjjas Ivánnal. Történt ugyanis, hogy a történész meglátogatta volt egyetemi kollégáját, Germanus Gyulát, akinél éppen vendégségben tartózkodott sógora, Héjjas. Marczali szerint késő estig beszélgettek volt kollégájával Magyarországnak, a fajok ezeréves olvasztótégelyének szerepéről, míg a korábbi katonatiszt csak hallgatott. Amikor azonban szóba akarta hozni a történelmet, Marczali leintette, hogy ezt bízza csak rá. A látogatás végeztével azután Héjjas hazáig kísérte Marczalit, aki elmondta az újságoknak, hogy soha olyan biztonságban nem érezte magát Budapest utcáin, mint akkor éjjel.[69]

Témák és kontextusok

A kommün bukása után Marczali mindennél fontosabbnak ítélte az angolokkal való megbékélést, ezért elvállalta a Magyar Külügyi Társaság felkérését az angol–magyar kapcsolatok történetének megírására, amit 1920 tavaszán a *Századok*ban jelentetett meg.[70] E tekintetben persze volt mit helyrehoznia, hiszen egy évvel korábban *Az angol közvélemény és Magyarország* című, két részes cikkében[71] ő is mélyítette a két nép között húzódó lövészárkokat, amikor brit vezető politikusok kijelentéseivel vitatkozva ítélte el az angol külpolitikai törekvéseket. A tárgyban egyébiránt megjelent egy összefoglaló írása a *Külügyi Szemlé*ben is.[72] E munkáiban mindig arra a megállapításra jutott, hogy bár az angolok minden korban rokonszenveztek a magyarokkal, ám a magyar ügyeket csak akkor támogatták, ha az megfelelt érdekeiknek, másülönben a szívük Ausztriához húzott.[73] Marczali vigyázott, hogy ezt a megállapítást lehetőleg ne sajátjaként közölje, hanem az angolbarát Széchenyi István szájába adta. A lényegen azonban nem változtatott, hogy a brit érdekeknek – az I. világháborút kivéve – mindenkor jobban megfelelt egy nagy Ausztria fenntartása, mint egy füg-

[66] Esti Kurir, 1924. júl. 4. 5.
[67] Dénes 2022b, 281–287.
[68] Egyenlőség, 1920. szept. 18. 3.; Az Ujság, 1924. jan. 25. 3.; Esti Kurir, 1927. szept. 28. 3.
[69] Uj Előre, 1923. aug. 27. 3.
[70] Marczali 1919
[71] Marczali 1918b
[72] Századok, 1921–1922. 65–66. évf. Bp., 1922. 694.
[73] Az angol–magyar kapcsoltok historiográfiája kapcsán Marczali szerepét érintőlegesen lásd Jeszenszky 1981, 961.

getlen, erős magyar állam, ezért az 1711. évi szatmári békekötést éppúgy támogatták, mint az 1867-es kiegyezést.

Feladatának a későbbiekben Marczali az angol–magyar érdekközösség elmélyítését tekintette. Ezért az 1920-as évek elején belépett a Cobden Szövetségbe, amelynek keretében alkalmanként előadásokat tartott,[74] emellett elvállalta az angol külügyminisztérium megbízását az összes békekötés magyar vonatkozású részeinek átnézésére.[75] *Az angol–magyar érdekközösségről a múltban* című tanulmányában[76] a professzor mindent megtett annak bizonyítása/elhitetésére érdekében, hogy a britek ismerjék el Magyarországnak, mint a balkáni népek oltalmazójának szerepét, és újra álljon érdekükben egy erős magyar állam felépítése, amely történelménél fogva ősellensége Oroszországnak és épp úgy támogatja őket, mint tette a búr háborúk idején.

És ha már Oroszország, a történész ellenszenve a pánszlávizmussal és álltalában az oroszokkal szemben jottányit sem csökkent 1914–16-hoz képest. Mindösszesen annyi, hogy az orosz forradalom, valamint az 1919. évi magyarországi események hatására immár kizárólagosan a kommunizmussal azonosította az eurázsiai országot.[77] A következőképp vélekedett a kérdésben:

„Az egyetlen igazi szláv eszme mostanában a bolsevizmus. Ennek az ősi muszka faluközösségben megvan az a még élő történeti alapja, mely a többi, még szintén kezdetleges agrárius viszonyok közt élő szláv népekre is hathat. Az orosz cárság hódító szerepét a szovjet vette át. De mivel a szegélyező új államok a Nyugat és Dél felé terjeszkedésnek útját állják, igen valószínű, hogy Oroszország ismét elsősorban ázsiai álammá lesz, mint minő Nagy Péterig volt."[78]

1920 tavaszától a professzor gondolkodásában háttérbe szorultak a korábbi témák, és teljes figyelmét hosszabb időre a területi viták történelmi leírására fordította. A kérdéskört a nyugat-magyarországi terület hovatartozásának tisztázásával nyitotta. Gömöri Jenőnek, a *Budapesti Hirlap* újságírójának hosszasan levezette, hogy az Ausztria mellett eltöltött több mint ezer esztendő alatt Magyarország nyugati határszéle mindössze százharmincöt éven át volt osztrák birtokban, és még a legsötétebb Bach-korszak is csupán négy falut csatolt el ideiglenes jelleggel, amelyek 1860-ban visszakerültek.[79] A nyugat-magyarországi határvitákról adott interjújával egyidőben jelentette meg, a hasonló szellemiségű *Miért nem csatolták 1797-ben Dalmáciát Magyarországhoz?* című tanulmányát, amiben azt igyekezett igazolni, hogy a területre miért tarthat teljes joggal igényt Magyarország Ausztriával szemben.[80] A revízió az 1920 nyarán megjelent *A béke könyve. A múlt tanúlsága* című monográfiájában csúcsosodott ki, ennek ellenére később is szívesen megszólalt a történelmi határokat érintő kérdésekben, és általában a békekonferenciáról is. Nyilatkozataiban kendőzetlenül bírálta a kisantant országait. Egyik 1921-es, a Karagyorgyevics-dinasztiáról tett nyilatkoza-

[74] Pesti Napló, 1921. nov. 19. 4.; Világ, 1921. nov. 19. 2.
[75] Az Ujság, 1921. júl. 23. 3.
[76] Marczali 1919
[77] Marczali behatóan foglalkozott az orosz forradalommal, amelyről tanulmányt is publikált a Magyar Figyelőbe. Elemzését lásd Dénes 2022b, 241–244.
[78] Világ, 1920. febr. 28. 6.
[79] Gömböri 1920, 4.
[80] Marczali 1920c

tában például a Szerb-Horvát-Szlovén királyságot nevezte meg a pánszlávizmus új fészkeként, amely igaz majdnem háborúba keveredett a románokkal a magyar Bánság miatt, és az általuk megszállt Temesvárt is át kellett adniuk.[81]

A revízió kérdése mellett futotta idejéből sok más témára is. 1921 februárjában cikket írt az inflációról, tavasszal *Előszó*t készített Tábori Kornél, *Titkosrendőrség és Kamarilla* című könyvéhez,[82] adatokkal segítette a Magyar Jövőt Apponyi Albert életrajzának elkészítésében, számos hosszabb ismertetést közölt a *Pester Lloyd*ban, de egyebek mellett írt a magyar trónfosztásokról a *Pesti Napló* számára is.[83] 1922-ben hangos szónoklatokban kardoskodott a Népszövetségbe való belépés érdekében,[84] foglalkozott Széchenyi döblingi irodalmi hagyatékával,[85] és az írásbeliség történetével.[86] De hagyott alkalmat egy kis mosolyra is, amikor egy ízben a *Pesti Napló* áprilisi humorblokkjában, a *Séta Márciusz herceg körül* című tudósításban a március hónaphoz fűződő hiedelmeket vette sorra.[87] Nyugdíjazása idején, immár megélhetését biztosítva, folyamatosan küldte írásait a hírlapok számára (*Az Est, Budapesti Hirlap, Pesti Napló, Ujság stb.).*

A háború témája ismét előkerül

Tisza István kultusza

Az angol–magyar érdekszövetség történeti vizsgálatával egyidőben kezdte meg Marczali Tisza István kultuszának építését, bizonyítandó elhunyt barátja ártatlanságát a világháború kirobbantásában. Ennek első lépéseként, 1919 októberében közzé tette a volt miniszterelnök 1917. január 25-én hozzá intézett levelét előbb a *Pester Lloyd*ban, majd a *Budapesti Hirlap*ban. A levél tanúsága szerint Szarajevó után az ország első embere nem gondolt rá, hogy az események ennyire félrecsúszhatnak, s egész lénye lázadt a háború borzalmai ellen. A nyomozó vizsgálatok eredménye, amely a szerb kormány bűnrészességét bizonyította, azonban meggyőzte őt, valamint a diplomácia és sajtó provokációit sem hagyhatta megtorlás nélkül.

„Eleinte az volt az álláspontom – idézett Marczali a levélből –, hogy a Szerbiához intézendő *első jegyzéknek nem szabad ultimátumszerű jelleget adni*. Azután elfogadtam az érdekelt államférfiak többsége által javasolt ultimátumot, *enyhítettem a tartalmát* és a közös miniszteri tanácskozásban, amely az ultimátum elküldését elhatározta, követeltem ennek előföltételéül a következő egyhangú deklarációt:

a) hogy *mi garantáljuk Szerbia integritását, ha az antant bele nem avatkozik*;

[81] Pesti Napló, 1921. nov. 6. 5.; Ruszinszkói Magyar Hírlap, 1921. nov. 13. 2.; Ellenzék, 1921. nov. 16. 3.
[82] Tábori 1921
[83] Századok, 1921–1922. 65–66. évf. Bp., 1922. 286–287.
[84] Budapesti Hirlap, 1922. márc. 17. 3.
[85] Marczali 1922a. 8.
[86] Marczali 1922b. 5.
[87] Pesti Napló, 1922. ápr. 2. 12.

b) hogy ha a háború általánossá válnék, mi már most kimondjuk, hogy a monarkia – nem szólva egyes stratégiai határkiigazításokról – *semmiféle területet hódítani nem akarunk*."[88]

Marczali nem elégedett meg Tisza 1914. július 28-i szerepének újraértelmezésével. Későbbi írásaiban – minden estben Tiszával folytatott beszélgetéseire és levelezésére hivatkozva – rámutatott, hogy a tragikus sorsú miniszterelnök, felismerve a nemzetiségi kérdés fontosságát, a háború előtt mindent megtett – például a románok felé – a megbékélés érdekében. Azt vallotta, hogy el kell érni a magyar birodalommal együttműködő nemzetiségek jólétét. A történész szerint Tisza a háború alatt is oltalmat nyújtott számukra, s engedékenységéért komoly bírálatokat kapott. Amikor Bécsben már a szerbek kiirtásáról beszéltek, Magyarországon ő megtiltotta a déli határon az elfogásokat, tizedeléseket, kivégzéseket. Csak az aradi várban, Marczali adatai szerint, nyolcszáznál több embert tartottak fogva a polgári hatóságok hozzájárulása nélkül, akiknek többsége a tífusz és egyéb járványok következtében még kiszabadításuk előtt elhalálozott.[89]

Tisza igyekezett elébe menni mindenfajta politikai és nemzetiségi alapú katonai túlkapásnak. Ilyen téren a legfontosabb intézkedése 1914 augusztusában a temesvári katonai parancsnokság akcióinak megakadályozása volt. A helyi katonai parancsnok augusztus 17-én ugyanis saját hatáskörben rendeletet bocsátott ki túszok szedéséről, a gyülekezési jog betiltásáról, valamint statáriális kivégzésekről. A körzetben meg is kezdődtek a letartóztatások, kihallgatások. Tisza azonnal, teljes politikai súlyával intézkedett, így a rend végül helyreállt, ám Marczali szerint ebben a győzelmében benne volt bukásának oka, azaz a történész nem feltétlen értett egyet a döntéssel.[90]

Belgrád 1915 októberi elfoglalása után az osztrák–magyar hadvezetés összeült, hogy kitűzze a további háborús célokat. Franz Conrad von Hötzendorf gróf nemcsak Szerbia annexióját követelte, hanem Montenegróét, illetve Albániáét is, a Mató folyóig. Legfőbb prioritásnak a tengerpart teljes ellenőrzését tartotta, hogy „Olaszország többé ne árthasson".[91] Tisza azonban ellenezte az annexiót, és ezeket a területeket inkább Bulgáriának és Görögországnak ajánlotta volna föl, mondván fontosabb a Balkánt gazdasági téren uralni, mint területét megszerezni. Tisza azért is ellenezte a hódítást, mert meggyőződése volt, hogy „ellenséges népek annektálása éppen nem jelenti ellenséges érzelmeik megszűnését. Ha ide kapcsolnák, a szerb eszme újabb ösztönt nyerne, a szerb nemzeti izgatás erősebb visszhangra tenne szert nagyobb területen; öntudatuk és követelésük egyre növekednék." Úgy gondolta továbbá, hogy „több millió szerbnek és montenegróinak befogadása lehetetlen feladat elé állítana minket, belső szakadásnak tenné ki a monarkiát, nem erősbbedést, hanem eleven erőnk csökkenését jelentené és veszedelmet hozna jövőnkre."[92]

Marczali végig elfogult maradt Tiszával szemben, akiről soha nem mondott vagy írt kellemetlen dolgokat. A politikus tevékenységének megítéléséről nála kizárólag a

---

[88] Budapesti Hirlap, 1919. okt. 28. 3. Vö. Pester Lloyd, 1919. okt. 27. 1.; A levél eredetijét lásd HuMTAKIK- Kt., Ms 5041/146. Tisza István levele Marczali Henrikhez 1918. január. 25.

[89] Marczali 1921b. 1.

[90] Marczali 1921c. 3.

[91] Marczali 1921b. 1.

[92] Uo.

fenti idézetekhez hasonló szellemiségű megnyilatkozásokat és cikkeket lehet találni, amelyekben mindig azt emelte ki, mi mindent tett a nemzetiségekért és mennyire nem akart világháborúba bonyolódni Szerbia miatt.[93] Az elhunyt miniszterelnökkel szembeni baráti kötelesség megtétele, háborús szerepének pontos tisztázása, legalább egy évtizeden keresztül prioritást élvezett a történész munkásságában. Az ő érdeme volt, hogy a háborús felelősség kérdésében a világ történészközösségének meggyőződésévé vált Tisza ártatlansága.

1925 novemberében emiatt is hívták meg szakértőnek Kacziány Géza nagy sajtóperére, ami azért indult, mert a napilapok nem hagyták szó nélkül az író egyik 1921-ben tartott MOVE-előadásában hallottakat. E szerint: „Khuen-Héderváry, Lukács László és Tisza István 40 millió koronáért eladta az országot a zsidóknak és szabadkőműveseknek."[94] A tárgyaláson Marczali komoly szóváltásba is keveredett Kacziánnyal, akinek nyíltan megmondta, hogy nem tartja történésznek.

A Habsburgok

A Tisza-kultusz építése mellett, a világháború kontextusában, Marczali külön energiákat szentelt a Habsburg uralkodóház iránti tisztelet új rendszerbe történő átmentésének, egyben saját dinasztikus érzései újraformázásának. Őszintén gondolta, hogy „a felforgató erők ellen autoritásra van szükség",[95] ebből adódóan témaválasztásai, miként publicisztikái is, egyértelműen szembementek korának detronizációs törekvéseivel, és aulikus üzenetet közvetítettek. Példának okáért, amikor szóba került, hogy Horthy esetleg nemességet adományozhat, hangosan tiltakozott. *Az Ujság* tudósítása szerint kijelentette, hogy nemességet az ország kormányzója nem adományozhat, kizárólag címeket, ami korábban is együtt járt valamilyen kinevezéssel. Hangsúlyozta továbbá – utalva több, a trónfosztásban résztvevő politikusra –, hogy aki nem az ország körül szerzett szolgálataiért kapott címet, rangot, kitüntetést az uralkodótól, mindössze magánszolgálataiért, az ne viselje azt.[96]

Marczali az uralkodócsalád minden tagjáról továbbra is a lehető legmélyebb tisztelettel beszélt. A tárgyban keletkezett cikkei minden esetben Ferenc József és a trónörökösök uralkodói alkatának mélyelemzései. Nyilvánvaló célja a szimpátiaépítés volt, amit nem is rejtett véka alá. De haladjunk sorban! Ferenc Józsefet olyan nagy uralkodók sorában tisztelte, mint Szent István, I. László, Nagy Lajos és Mátyás.[97] Szemében ő testesítette meg a békés fejlődést, a szabadságszeretetet, sőt a rendezett közállapotokat, tehát röviden: a rendet. Szerinte ő nemcsak képes volt elviselni személyes tragédiáját, hanem megértette, hogy sorsa mennyire egybeforrott a birodalmáéval.

---

[93] Ezt az értelmezési hagyományt folytatta Tőkéczki László, Tisza István kortárs kutatója is, aki bár láthatóan nem ismerte Marczalinak a tárgyban tett megállapításait mégis, szinte már felmondta azokat. Tőkéczki 2000, 214–228.

[94] Budapesti Hirlap, 1925. nov. 15. 5.

[95] Világ, 1920. febr. 28. 6.

[96] Az Ujság, 1922. jan. 29. 7.

[97] Marczali 1922c, 6.

„Ferenc József – írta Marczali – mondta egyetlen fia gyászos halálakor: őt a gondviselés semmitől sem kímélte meg. Egytől, a legszörnyűbbtől mégis megkímélte. Nem kellett látnia birodalma, Háza öröksége felbomlását, feldarabolását."[98]

A birodalom sajnálatos szétesésének végig nézése IV. Károlynak jutott „keserves osztályrészül", aki végül egy távoli szigeten, az antant fogjaként fejezte be életét. Károly halálakor a történész arra figyelmeztetett, hogy a király a béke fejedelme óhajtott volna lenni, ezért az ország fogadja jelként királya elvesztését, és hagyjon fel végre a turáni pártoskodással.[99]

Erzsébet királynét, de főként fiát, Rudolfot igen sokra tartotta, kinek személyében egy nagyformátumú, a magyar ügyek iránt szimpátiával viseltető, s erőteljes uralkodói vonásokat birtokló trónörököst látott. Élete során, Ferenc Józsefhez hasonlóan, róla is több alkalommal megemlékezett. A világháború után először 1920 januárjában írt a trónörökösről. *Rudolf kir. herczeg utolsó beszélgetése Jókai Mórral. Megemlékezés 1889 január 30-áról* című cikkében elbeszélte miként jutott tudomására Jókaitól, hogy Rudolf tisztában volt a világháború elkerülhetetlenségével.[100] Továbbá, a királyi herceg szerint annak elodázása mind iszonyúbb és bizonytalanabb végkifejletet rejt magában. A visszaemlékezés-foszlányból megtudható, hogy Jókai és Marczali sem fogadta el teljesen a szerelmi öngyilkosság tényét. Ellenkezőleg, mindketten kitartottak azon vélelmükben, hogy Rudolf tragédiájában közrejátszott a világpolitika. Legitimizmusa tetőpontján, 1922/23-ban eltervezte egy kisebb könyv megírását, amiben a zsidóság Mária Terézia alatti sorsát szándékozott bemutatni. Az elképzelés végül csupán terv maradt.[101]

Visszakanyarodva a világháború kérdésköréhez, Marczali 1922 tavaszán már a háborús miértek ismertetésén dolgozott. Fő kérdése az volt: volt-e része Magyarországnak a háborús okok felidézésben, azaz terhelheti-e bármilyen politikai felelősség?[102]

Kitekintés – nyugdíjazás után

A *Hogyan készült a nagy háború?* 1923-as megjelenése után a háborús tematika továbbra is dominálta gondolkodását. A nyugdíjazás körüli problémák elmúltával folytatta a háború kirobbantásával vádolható országok (Franciaország, Nagy-Britannia, Oroszország) diplomáciai iratainak feldolgozását. Mivel családi okokból nem nyugdíjat, hanem egyszeri végkielégítést kért, ezért rövid időn belül meglehetősen szegény körülmények között kényszerült élni. A *Világ* tudósítása szerint fűtetlen lakásban dolgozott. A hideg miatt délelőttönként különböző közgyűjteményekben töltötte idejét, délutánonként Arany János utcai otthonában olvasott, szerkesztett, írt. A mindennapi szükségleteit teljesen minimalizálta, hogy a munkájához szükséges könyveket beszerezhesse. „Amit a számtól spórolok el – nyilatkozta az újságírónak –, abból veszek könyveket. Egy héten háromszor eszem húst és négy esztendeje

[98] Uo.
[99] Uo.
[100] Marczali 1920a, 3.
[101] Marczali 1922c, 6.
[102] Az Ujság, 1922. jún. 11. 10.

fűtetlen szobában lakom. Mondom, nagy beosztással élek, hogy a rendkívül szükséges könyveket megvehessem. De mindez csak addig lehetséges, amíg a házbért nem emelik. Az újabb házbéremeléskor már nehézségeim lesznek."[103]

Saját sorsát lelkében Csonka-Magyarországéval azonosította. Lemondásokkal teli életét a továbbiakban a „Nagy háború" tanulmányozásának, és az abban való magyar részvétel tisztázásának szentelte. Küldetéstudatáról egy másik, az előbbinél pár héttel korábban tett nyilatkozata is tanúskodik. Idézve szavait:

„Dolgozom. Folytatom nagy felvilágosító munkám, be akarom bizonyítani a külföldnek, hogy nem mi vagyunk felelősek a háborúért. Angliába, Amerikába küldöm és írom történelmi dokumentumokkal alátámasztott munkáimat, melyekben igazolom, hogy a háború bizony nem a mi bűnünk. A teóriám ez: a háborút csak az akarhatta, aki a mást akarta, mi nem akartuk a mást. Birtokomban van Tiszának egy hozzám intézett levele, melyben leszögezi pacifista álláspontját és azt a tényt, hogy a monarchiának néhány stratégiai kiigazítástól eltekintve, esze ágában sem volt a hódítás. Különben Tisza, akit ezerkilencszázháromban, a miniszterelnöki székből első ízben való távozása után ismertem meg, a legnagyobb magyar politikus volt. Ha ma élne, máshogyan lenne minden."[104]

Nyilatkozatait a történész művekkel is igazolta. Az *American Historical Review* XXIX. kötete számára lefordította Tisza leveleit, amellett nagyobb cikkeket publikált. A *Felelősség a nagy háborúért* című írásában röviden számba vette a világháború diplomáciai és külpolitikai előzményeit, ám problémaérzékelése változatlan maradt.[105] Magyarul a *Budapesti Hirlap*ban cikkezett először arról, hogy Tisza István neki címzett levelei alapján miért nem terheli Magyarországot háborús felelősség.[106] Később még két alkalommal írt a megboldogult miniszterelnökről. Ezen írásainak a vállaltan prófétai hangneme tovább erősítette a Tisza-kultusz létrejöttét. *A jóságos Tisza István* és a *Gorlicétől Luckig* című munkái[107] egyértelműen a háborús miniszterelnök politikai döntéseinek utólagos igazolását, megszépítését szolgálták, akinek munkásságát nem tudta a kellő objektivitással szemlélni.

Valamivel később, az 1920-as években a revíziós mozgalom hatására Marczali is gyakran beszélt politikai eszményképeiről. „Politikai hitvallásom igen egyszerű. Széchenyiben láttam Szent István és Kálmán óta legnagyobb, legradikálisabb reformerünket. Legnagyobb azért, mert nem közjogi formulákkal, hanem erkölcsi és szellemi munkával akarta nemzetünket fölemelni. Történetünkből megtanultam és éppen Széchenyi és Deák ebben mestereim, ha egyet nagyot ugrunk előre, csakhamar három akkorát bukunk vissza. A külföldi helyzetet talán jobban ismertem, mint mások. Nem most: már akkor mondtam, hogy a belgrádi királygyilkossággal 1903-ban kezdetét veszi az élethalálharc ellenünk. Ezért elítéltem az obstrukciót. Justh

[103] Világ, 1924. dec. 25. 14.; Lakbére kapcsán lásd Hu-MTAKIK-Kt., Ms 5041/66. Vass József levele Marczali Henrikhez 1926. április 14.
[104] Pesti Napló, 1924. dec. 2. 4.
[105] Marczali 1924, 26–28.
[106] Marczali 1925a, 21–22.
[107] Marczali 1926, 30–31.; Marczali 1927c

Gyula és Vázsonyi ezért összeszidtak, de az nem változtatott rajtam. Mindenkivel szemben megmondtam nyíltan véleményemet."[108]

Marczalit persze nem kizárólag a „Nagy háború" foglalkoztatta. Dolgozott a Tolnai Világlexikona részére,[109] miközben vég nélkül írt. Ebből az időszakból az *Attila* és *A patvarista novicius* című cikkei például a régi, jól bevált tudományos ismeretterjesztő kategóriába tartoztak, azok közé, amelyek a századfordulón népszerűvé tették őt.[110] Ezeken kívül, kissé anekdotázó stílusban történelmi portrét publikált a hírlapban barátjáról, Gyulai Pálról, valamint ismét Ferenc Józsefről (politikai és magánlevelezésének 1924-es megjelenése egyaránt neki volt köszönhető) és Rudolf trónörökösről, miközben könyvkritikákat is készített.[111] Utóbbi kapcsán Apponyi Sándor, Inge William Ralph könyvéről írt recenzióját külön is megemlítem, ami a műfajban az egyik legjobb alkotása volt.[112]

Az öregedő tudós nyíltan beszélt ifj. Andrássy Gyula politikai jelentőségéről, amiként a szlovák-magyar együttélés kapcsán, a Trianon után újabb lendületre kapott nemzetiségi kérdések történelmi vizsgálatában és politikai értelmezésében is hallatta a hangját.[113] 1928-ban több hónapon keresztül folyamatosan jelentek meg a magyar államférfiakkal évtizedek alatt készített interjúi. Legjelentősebb feladatának az 1920-as évek végén mégis a millenniumi emlékmű feliratozását tartotta.[114] A megbízásban addigi történészi tevékenysége beteljesülését láthatta, amire nem véletlenül éppen őt, a híres tudóst és hazafit kérték fel. Hogy akkori érzelmei és döntései közelebbről is érthetővé váljanak, fontos megemlíteni, hogy a háborút követő években Marczali szinte mindent elvesztett, amiben addig hinni tudott. „Súlyosan sérült a magyar birodalomba, s annak balkáni kultúrmissziójába, civilizációs küldetésébe vetett hite, miután annak valóságalapja, a történelmi Magyarország, s az azt szerinte garantáló Osztrák–Magyar Monarchia felbomlott. Az uralkodó személye iránti hűsége tárgyát vesztette azzal, hogy a király lemondott. Súlyosan sérült a rendezett állapotok kiszámíthatóságába, a törvényesség, az igazságosság, az intézmények alkotmányos működése magától értetődőségébe vetett bizalma. Azt az önképét, hogy mások is úgy tekintsenek rá, ahogy ő tekintett önmagára – zsidó vallású magyar hazafiként és magyar tudósként – tapasztalatai nagyon rombolták és kikezdték."[115]

Nem maradtak el a kereszténység fontosabb történelmi eseményeivel és személyeivel kapcsolatos írásai sem. A *Budapesti Hirlap*ban az évtized legfontosabb ilyen tárgyú írását Jeanne d'Arcról készítette – személyével már fiatalon is behatóan foglalkozott –, akivel szemben megértő volt és akit mélyen tisztelt.[116] Cikkét nem véletlenül zárja a következő szavakkal: „Jeanne d'Arc mindig eszményképe marad a

[108] Marczali 1927b, 2.
[109] Pesti Hírlap, 1925. nov. 29. 41.
[110] Marczali 1925b; Marczali 1927e
[111] Marczali 1927a; Marczali 1929b; Marczali 1927d; Marczali 1930
[112] Marczali 1928
[113] *Budapesti Hirlap*, 1929. június 12. 2. Marczali 1930a; Marczali 1930b.
[114] Marczali 1929c
[115] Dénes 2019, 159–160.
[116] Marczali 1929a; Gunst 1983, 40.

hitnek és hazaszeretetnek, mely mélyen lesüllyedt nemzetet ragad magával győzelmes harcba az elnyomó ellen."[117]

1934-ben a *Budapesti Hirlap* hosszabban tudósította a Mária Terézia Rendről tartott előadását.[118] A szöveget később tanulmánnyá bővítette és publikálta, ami a kiszorított tudós tudományos pozíciójának, népszerűségének visszaszerzési kísérleteként is értelmezhető.[119]

Összegzés

„Marczali Henrik professzionális értelmiségi, szellemi és erkölcsi mintaadó, magyar hazafi volt",[120] aki az I. világháború idején a tudomány csöndje helyett hazája szolgálatát választotta. Nézetei radikalizálódtak, szaktudását pedig alávetette a politikai igényeknek. Emiatt a világháború utolsó szakaszában is ugyanaz az eltökélt magyar birodalmi nacionalista maradt, aki 1914-ben volt. Műveivel nem vívta ki minden kortársa tiszteletét, sőt némiképp illik rá Hatvany Lajos kritikája, aki elítélte a háborúban nem „gyilkos és hiábavaló őrváltási parádét" látókat. Szerinte ez az értelmiségi típus valamiféle nemzeti világmegváltásban reménykedett.[121] A történész márpedig hitte, hogy a kultúra hátországi képviselőinek még erőteljesebben kell dolgozniuk a nemzet érdekében, és még több energiát kell szentelni a lelkesítés feladatára, amit kortársaihoz hasonlóan természetesen neki is végeznie kell. A háborús „lelkesedés mítoszá"-ban[122] élve háborúpárti nézeteit, amelyek a reális helyzetértékelés, a birodalmi-tudat múltra vetítése, azonfelül a profetizálás hatásos elegyei voltak, 1918-ig folyamatosan bővítette, finomította, mígnem az összeomlással e gigászi építkezés, látszólag egy pillanat alatt értelmét veszítette.

Az őszirózsás forradalom után hosszabb ideig nem foglalkozott közvetlenül a világháború kérdéskörével, mivel figyelmét – sok egyéb kérdés mellett – az angol–magyar kapcsolatok kutatása, valamint Trianon és a revízió kérdése kötötte le. Felesége halála, továbbá az egyetemi eltávolítása nagyban visszavetették munkakedvét. Mindazonáltal nyilatkozatai alapján úgy tűnik, hogy előbb Tisza István háborús felelősségének cáfolata, majd Trianon, végül a detronizáció kérdése kapcsán a Habsburg uralkodók emlékének ápolása késztette a téma újjáélesztésére, tehát a világháború diplomáciai előzményeinek vizsgálatára. A *Hogyan készült a nagy háború*? című könyvecskéje, mint látjuk, nem állt előzmények nélkül.

Jelenleg úgy gondolom, hogy Marczali Henrik tudományos működésében, amikor a világháborúról beszélünk, nem elégedhetünk meg a diplomáciai szempontok vagy a katonai műveletek vizsgálatával, hanem egyaránt vizsgálnunk kell a korabeli politikai viszonyokat és az életutat. De még a politikai és személyes viszonyok tisztázása után is marad teendő. A történész könyveinek, tanulmányainak, cikkeinek,

---

[117] Marczali 1929a, 35.
[118] *Budapesti Hirlap*, 1934. február 14. 8.
[119] Gunst 1983, 40.; A történész pozícióvesztésének okait Dénes Iván Zoltán elemezte hosszabban: Dénes 2019, 159–160.
[120] Dénes 2022a, 94.
[121] Hatvany 1915, 880.
[122] Balázs 2016a, 10.

kritikáinak, nyilatkozatainak és karcolatjainak összegyűjtése és feldolgozása még alapvetően előttünk áll. Ezek hiányában, csak a felszínt súroljuk.

Források

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár, Régi Akadémiai Levéltár, MTA Igazoló Bizottsági Jegyzőkönyvei (1919-1920), MTA II. osztály jegyzőkönyvei

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár, Ms 5041/66. Vass József levele Marczali Henrikhez 1926. április 14.

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár, Ms 5041/146. Tisza István levele Marczali Henrikhez 1918. január. 25.

8 Órai Ujság

A Királyi Magyar Tudományegyetem tanrendje, 1919-1920. tanév, 1-2. félév. Bp., 1920.

A Királyi Magyar Tudományegyetem tanrendje, 1920-1921. tanév, 2. félév. Bp., 1921.

Az Est, 1920. október, 1921. február; 1922 december, 1923. január

Az Ujság

Budapesti Hirlap

Egyenlőség

Ellenzék

Előre

Esti Kurir

Friss Ujság

Magyar Hirlap

Magyar Jövő

Magyarország

Népszava

Pester Lloyd

Pesti Hirlap

Pesti Napló

Reggeli Hirlap

Ruszinszkói Magyar Hírlap

Századok

Szeged és Vidéke

Uj Előre

Új Kelet

Új Nemzedék

Világ

Szakirodalom

Alexander 1919 = Alexander Bernát: A magyar bolsevizmusról. In: Változások pergőtüzében állva. Alexander Bernát írásai világháborúról, bolsevizmusról, hazaszeretetről és fasizmusról. Vál. és Szerk. Turbucz Péter. Miskolc, 2019. 21–53.

Balázs 2016a = Balázs Eszter: Szó és cselekvés kettőssége, értelmiségellenesség, értelmiségi felelősség Magyarországon az I. világháború elején. Múltunk 61. (2016). 2. sz. 4-53.

Balázs 2016b = Balázs Eszter: A magyar társadalom önmozgósítása az első világháború elején. A budapesti háborús előadássorozatok és a „háború kultúrái". In: ifj. Bertényi Iván et al. (szerk.): Propaganda – politika, hétköznapi és magas kultúra, művészet és média a Nagy Háborúban. Bp., 143–165.

Berzeviczy 2015 = Búcsú a Monarchiától. Berzeviczy Albert naplója (1914–1920). Sajtó alá rend. Gali Máté. Bp., 2015.

Boross 1918 = Boross László: Marczali Henrik: Világpolitika és világgazdaság. Nyugat 11. évf. (1918) 15. sz. 234–238.

Dénes 2021 = Dénes Iván Zoltán: Háborús pszichózis vagy tárgyilagosság? Marczali Henrik írásai a nagy háború idején. Aetas 36. (2021) 4. sz. 100–117.

Dénes 2021a = Dénes Iván Zoltán: Marczali Henrik magyar-zsidó önazonossága. Múlt és Jövő 33. évf. (2022) 1. sz. 80–100.

Dénes 2022b = Dénes Iván Zoltán. Választott nemzet. Marczali Henrik élete és munkássága. Bp., 2022.

Dénes Iván Zoltán 2019: Értelmiségi minták. Bp., 2019.

Donáth 2007 = Donáth Péter: Adalékok Nagy László pályájához 1918–1922. Bp., 2007.

Erős 2011 = Erős Ferenc: Pszichoanalízis és forradalom. Ferenczi Sándor és a budapesti egyetem 1918/19-ben. Bp., 2011.

Gömböri 1920 = Gömböri Jenő: A történelmi valóság a nyugatmagyarországi kérdésben. Beszélgetés Marczali Henrikkel. Budapesti Hirlap, 1920. márc. 10. 4.

Gunst 1995 = Gunst Péter: A tudományos történetírás kibontakozása Magyarországon (1867–1918). Debreceni Szemle 3. évf. (1995) 1. sz. 69–92.

Gunst 2001 = Gunst Péter: Marczali Henrik és a „kortörténetírás". Századok 135. évf. (2001) 1. sz. 181–190.

Hatos 2021 = Hatos Pál: Rosszfiúk világforradalma. Bp., 2021.

Hatvany 1915 = Hatvany Lajos: Harcoló betűk (Ady Endrének ajánlom). Nyugat 8. évf. (1915) 16. sz. 880.

Huszár 2019 = Huszár Mihály 2019: Marcali első rabbija, Morgenstern/Marczali Mihály élete, identitásának tényezői és kapcsolati hálója. In: Dénes Iván Zoltán (szerk.): Magyar-zsidó identitásminták. Bp., 2019. 13–41.

Huszár 2020 = Huszár Mihály: A kettétört fa árnyéka: A marcali Kohn-Dénes család háborúban és békeidőben. In: Török Róbert–Sallay Gergely–Závodi, Szilvia (szerk.): Háborús hétköznapok IV., Bp., 2020. 173–191.

Jeszenszky 1981 = Jeszenszky Géza: A koalíció és Anglia (Angol-orientációs kísérletek a századeleji magyar politikában). Századok, 115. évf. (1981) 5. sz. 958–994.

Konrád 2007 = Konrád Miklós: Zsidók és kitért zsidók a dualizmus korában. A kitérés okai zsidó szemmel. Történelmi Szemle 49. évf. (2007) 3. sz. 373–402.

László 2018 = László Andor: Szekfű Gyula örökségéről II. Valóság 61. évf. (2018) 5. sz. 9–32.

Marczali 1914 = Marczali Henrik: A világháború történeti megvilágításban. Budapesti Szemle 160. köt. (1914) 456. sz. 379–396.

Marczali 1915a = Marczali Henrik: Külpolitikánk történeti alapon. Bp., 1915.

Marczali 1915b = Marczali Henrik: A tengeri háború és az amerikai Egyesült Államok. Magyar Figyelő 5. évf. (1915) 3. sz. 81–105.

Marczali 1917 = Marczali Henrik: Übersieht der Geschichte Ungarns. In: Ungarn. Land und Volk, Geschichte, Staatsrecht, Verwaltung und Rechtspfl ege, Landwirtschaft, Industrie und Handel, Schulwesen, wissenschaftliches Leben, Literatur, Bildende Künste. Bp., 1917, 116–213.

Marczali 1918a = Marczali Henrik: Die Nesprünglichen kriegsziele der Entenie. Pester Lloyd, 1918. febr. 22. 1.

Marczali 1918b = Marczali Henrik: Az angol közvélemény és Magyarország. Pesti Napló, 1918. máj. 19. 3–4. I. közlem., uo. 1918. máj. 21. 2. II. közlem.

Marczali 1918c = Marczali Henrik: Világpolitika és világgazdaság. Bp., 1918.

Marczali 1918d = Marczali Henrik: Köztársaság. Budapesti Hirlap, 1918. nov. 17. 10–11.

Marczali 1919 = Marczali Henrik: Az angol–magyar érdekközösségről a múltban. Századok 53–54. évf. (1919–1920) 3–10. sz. 113–123.

Marczali 1920a = Marczali Henrik: Rudolf kir. herczeg utolsó beszélgetése Jókai Mórral. Megemlékezés 1889 január 30-áról. Az Ujság, 1920. jan. 30. 3.

Marczali 1920b = Marczali Henrik: A kormányzóság intézménye s hatásköre. Jogtudományi Közlöny, 1920. márc. 15. 1–2.

Marczali 1920c = Marczali Henrik: Miért nem csatolták 1797-ben Dalmáciát Magyarországhoz? A Tenger 10. évf. (1920) 1–3. sz. 14–20.

Marczali 1921a = Marczali Henrik: A papírpénz válságainak történetéhez. Jogtudományi Közlöny, 1921. febr. 15. 25–27.

Marczali 1921b = Marczali Henrik: Tisza István grófról. Budapesti Hirlap, 1921. ápr. 17. 1.

Marczali 1921c = Marczali Henrik: Tisza akciója Ferenc Józsefnél a katonai tulkapások ellen. Bizalmas hadparancsok a világháború idejéből. Ellenzék, 1921. nov. 26. 3.

Marczali 1922a = Marczali Henrik: Gróf Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka. Pesti Napló, 1922. febr. 12. 8.

Marczali 1922b = Marczali Henrik: Írástörténet az írásbeliség felújítása korából. Budapesti Hirlap, 1922. febr. 17. 5.

Marczali 1922c = Marczali Henrik: IV. Károly. Egyenlőség, 1922. ápr. 8. 6.

Marczali 1922d = Marczali Henrik: Meddig tart a reakció? Egyenlőség, 1922. dec. 30. 4–5.

Marczali 1923 = Marczali Henrik: Hogyan készült a nagy háború? Bp., 1923.

Marczali 1924 = Marczali Henrik: Felelősség a nagy háborúért. Budapesti Hirlap, 1924. dec. 25. 26–28.

Marczali 1925a = Marczali Henrik: Tisza István levelei. Budapesti Hirlap, 1925. ápr. 12. 21–22.

Marczali 1925b = Marczali Henrik: Attila. Budapesti Hirlap, 1925. máj. 31. 18–19.

Marczali 1926 = Marczali Henrik: A jóságos Tisza István. Budapesti Hirlap, 1926. dec. 25. 30–31.

Marczali 1927a = Marczali Henrik: Gyulai Pál. Budapesti Hirlap, 1927. jan. 1. 3–5.

Marczali 1927b = Marczali Henrik: Ismét Kristóffy. Budapesti Hirlap, 1927. febr. 20. 2–3.

Marczali 1927c = Marczali Henrik: Gorlicétől Luckig. Budapesti Hirlap, 1927. máj. 11. 2–3.

Marczali 1927d = Marczali Henrik: Hungarica. Budapesti Hirlap, 1927. jún 5. 34–35.

Marczali 1927e = Marczali Henrik: A patvarista novicius. Budapesti Hirlap, 1927. júl. 14. 4–5.

Marczali 1928 = Marczali Henrik: Anglia. Budapesti Hirlap, 1928. júl 1. 7–8.

Marczali 1929a = Marczali Henrik: Az orléansi szűz. Budapesti Hirlap, 1929. márc. 31. 35.

Marczali 1929b = Marczali Henrik: Rudolf trónörökös. Budapesti Hirlap, 1929. júl. 21. 5–6.

Marczali 1929c = Marczali Henrik: A királyszobrok felirata. Budapesti Hirlap, 1929. szept. 15. 29.

Marczali 1930 = Ferenc József. Pesti Napló, 1930.aug. 17. 33–34.

Marczali 2000 = Marczali Henrik: Emlékeim. Bp., 2000.

Ormos 2010 = Ormos Mária: Agyműtét, 1919. Magyar kérdőjelek a 20. század elején. Múltunk. 55. (2010) 3. sz. 46–71.

Paksa 2019 = Paksa Rudolf: A „fehérterror logikája". Események, olvasatok, kontextusok. In: Müller Rudolf–Takács Tibor–Tulipán Éva (szerk.): Terror 1918–1919. Forradalmárok, ellenforradalmárok, megszállók. Bp., 2019. 217–246.

Pléh 2009 = Pléh Csaba: A korai magyar kísérleti pszichológia és a nagyvilág. Révész Géza emlékére. Magyar Pszichológiai Szemle 64. évf. (2009) 3. sz. 467–495.

Romsics 2011 = Romsics Ignác: A magyar történetírás évszázadai. Korunk 3. évf. (2011) 5. sz. 3–15.

Szabados 2021 = Szabados Bettina: Révész Géza és Lukács György németországi karrierterveinek körülményei levelezésük és a korabeli dokumentumok tükrében. Kellék (2021) 65. sz. 201–225.

Tábori 1921 = Tábori Kornél: Titkosrendőrség és Kamarilla. Akták-adatok a bécsi titkos udvari és rendőrségi levéltárból. Bp., 1921.

Tőkéczki 2000 = Tőkéczki László: Tisza István. Bp., 2000.

Turbucz 2019a = Turbucz Péter: Alexander Bernát és Marczali Henrik nézetei a nagy háborúról. In: Dénes Iván Zoltán (szerk.): Magyar-zsidó identitásminták. Bp., 2019. 161–225.

Turbucz 2019b = Turbucz Péter: Marczali Henrik I. világháborúval kapcsolatos nézetei vidéki hadi beszédei, háborús írásai és a sajtó tükrében (1914–1918). Per Aspera Ad Astra 6. (2019) 2. sz. 30–51.

Turbucz 2021 = Turbucz Péter: A számkivetett pszichológus. Révész Géza. Élet és Irodalom 65. évf. (2021) 31. sz. 9.

Turbucz 2022a = Turbucz Péter: Az Alexander-ügy hosszú árnyéka. Révész Géza és az egyetemi eljárások. In: Daróczi Enikő–Laczkó Sándor (szerk.): Lábjegyzetek Platónhoz 19. A vita. Heller Ágnes emlékére Szeged, Pro Philosophia Szegediensi Alapítvány–Státus Kiadó–Magyar Filozófiai Társaság, 2022. 362–381.

Turbucz 2022b = Turbucz Péter: Identitás, önreprezentáció, tudomány. Alexander Bernát és Marczali Henrik pályaíve a Budapesti Hirlap tükrében. Korall 23. (2022) évf. 87. sz. 167–197.

Turbucz 2022c = Turbucz Péter: A történész feladata háború idején: A történész feladata háború idején Marczali Henrik szerepfölfogása 1914–1918 között. Élet és Irodalom 66. évf. (2022) 33. sz. 9.

Varga 2015 = Varga Bálint: A barbár múlt és a nemzeti dicsőség. Történelmi Szemle 57. évf. (2015) 2. sz. 319–332.

KIS JÓZSEF

A MISKOLCI „TISZTI SZERVEZKEDÉS" – AVAGY A HADSEREG FELETTI HATALOMÁTVÉTEL ELŐKÉSZÍTÉSE

1945 késő nyarán robbant a hír egy miskolci központú „nemzetelleni" tiszti szervezkedés lelepleződéséről. A Kaffka Zoltán honvéd vezérőrnagy által vezetett csoporttal kapcsolatban a lapok rendkívül súlyos állításokat fogalmaztak meg, néhány hét múlva azonban az ügy elült és végül csupán egy főhadnagy bűnösségét állapította meg a bíróság. Miért volt szükség e „szervezkedési" ügyre? Kik és milyen célból táplálták a gyanút a miskolci honvédkerület és általában véve a honvédség tisztjeivel szemben? A kérdésekre nehéz pontos választ adni, mivel a büntetőeljárás iratai ma már csak töredékesen lelhetők fel. Tanulmányunk célja ennél fogva a fennmaradt vizsgálati és népbírósági iratok, valamint a bőséggel rendelkezésre álló sajtóforrások felhasználásával a fenti kérdések megválaszolása.

1945. augusztus 1-jén a miskolci 7. honvédkerület számos tisztjét letartóztatták. Bár ebben az időszakban a politikai hátterű letartóztatásokról szinte azon nyomban cikkek jelentek meg, a miskolciak ügyében hetekig mély hallgatásba temetkezett a sajtó. Tették ezt annak ellenére, hogy a letartóztatottak egyike maga a honvédkerület parancsnoka, Kaffka Zoltán vezérőrnagy volt. Kaffkát természetesen azonnal leváltották, utóda – a Sólyom László altábornagy és társai perében később elítélt – Dumbovich Emil vezérkari ezredes lett.[1] A vezetőváltásról mindössze a helyi szociáldemokrata lap számolt be egy rövid közleményben,[2] annak okáról, valamint az elhurcolt tisztek sorsáról azonban még hetekig nem tájékoztatták a nyilvánosságot.

A Katonapolitikai Osztály által folytatott nyomozás ugyanakkor korántsem volt titkos, az állítólagos vádakról hamar mendemondák születtek, amit a Magyar Kommunista Párt propagandája is táplált. Alig pár nappal a letartóztatások után Farkas Mihály belügyi államtitkár, az MKP Politikai Bizottságának tagja utalt elsőként – konkrét személyek, illetve alakulatok megnevezése nélkül – az állítólagos tiszti összeesküvésre. 1945. augusztus 5-én, a debreceni aratóünnepen a hadsereg tisztikarában történt, vezérkari tisztek által vezetett „reakciós", „titkos szervezkedésekről" beszélt, amelyek célja a demokratikus rend megdöntése. Állítása szerint ezen szervezetek fegyvereket rejtegettek, titkos lőszerraktárakat szerveztek és röpcédulákat terjesztettek.[3] (Utóbbival a miskolciakat meg sem gyanúsították.) A tiszti összeesküvésről később a „legfantasztikusabb" híresztelések kaptak szárnyra, egyesek már puccskísérletről beszéltek. A Képes Figyelő szeptember 1-i számában Vörös János honvédelmi miniszter nyilatkozott az „ellenforradalmi" szervezkedésről. Vörös „tisztázta", hogy ilyesmiről szó sem volt, s ugyancsak tagadta, hogy a hadsereg tisztikarának jelentékeny része részt vett volna a szervezkedésben. Vörös tájékoztatása szerint mindössze „egy századnyi erő mozgalmát" állapították meg, amelyben

[1] Tarczai B., 2005. 260.
[2] Új parancsnok a miskolci honvédkerület élén. Felvidéki Népszava, 1945. augusztus 7.
[3] „A vezérkari tisztek 80-90 százalékát ki kell csapni a hadseregből" Néplap, 1945. augusztus 7.

csupán néhány ember vett részt. Nyilatkozata szerint mihelyst jelentést kapott az ügyről, nyomban elrendelte annak legszigorúbb kivizsgálását és a „cinkosok" azonnali őrizetbevételét. Vörös közölte, a vétkesek hadbíróság elé kerülnek, amelynek vezetője a vezérkari főnök ügyésze, Sós hadbíró-százados lesz.[4] A letartóztatásokra és a bírósági eljárás megindítására tehát Vörös honvédelmi miniszter adott határozott utasítást.

Vörös János miniszter határozottságának oka az lehetett, hogy nyilatkozatakor már a nyomozás „eredményesen" befejeződött, amelynek megállapításait a Magyar Távirati Iroda 1945. szeptember 3-án hozta nyilvánosságra. A tájékoztatás szerint a honvéd tisztikar „reakciós részeiben folyó ellenforradalmi szervezkedés", a miskolci 7. honvédkerület berkein belüli összeesküvés tagjaként kilenc tisztet tartóztattak le és kívántak hadbíróság elé állítani. Az összeesküvők lebukását néhány, a szervezkedésbe látszólag bekapcsolódó tiszt és a honvédelmi minisztérium Katonapolitikai Osztályának „ébersége" eredményezte. Utóbbinál – a később oly gyakran használt szófordulatokkal élve – kiemelték, az osztály ismét bizonyította, hogy „*elszántan harcol a reakció ellen és éberen őrködik a most születő demokratikus honvédség sorsa felett.*"[5] A letartóztatottak közül Kaffka Zoltán vezérőrnagyot, Barsváry Sándor századost, Cserhalmi Pál főhadnagyot és Fodor István[6] ezredest nevezték meg.

A gyanúsítottak

Kaffka Zoltán vezérőrnagy, aki 1915 óta szolgált a hadseregben, 1919 után került a miskolci tüzérezredhez. Az 1920-30-as években a katonai lovaglás országos bajnokaként szerzett magának hírnevet. 1940-ben részt vett az erdélyi bevonulásnál,[7] majd a szovjet harctéren szolgált, ahol (?) kimagasló vezetési eredményei mellett személyes bátorságával is kitűnt bajtársai közül.[8] Az 1942. augusztusi és szeptemberi harcokban játszott szerepe miatt 1942 decemberében a német Vaskereszt másodosztályú lovagkeresztjével tüntették ki.[9] 1944 márciusában tért haza a frontól Miskolcra. Két hónappal később nyugállományba helyezték, majd a miskolci Hercz gépgyár hadiüzemi parancsnoka lett. Később csatlakozott a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága nevű, Bajcsy-Zsilinszky Endre és Kiss János altábornagy által vezetett ellenállási mozgalomhoz.[10] Kaffkának komoly szerepe volt az ellenállásban, ugyanis segített kapcsolatba lépni az újpesti munkás ellenállókkal, sőt, egy Budapest határában védelmi feladattal ellátott magyar hadosztály parancsnoksággal is. Ez utóbbinak fontos szerepe lett volna abban, hogy egy Budapest elleni szovjet támadás idején folyosót nyissanak a Vörös Hadseregnek a főváros szíve felé és így meghiúsítsák, hogy a németek a Duna-hidakkal a hátuk mögött hosszabb védelemre

---

[4] Vörös miniszter egyes tisztek fasiszta szervezkedéséről. Képes Figyelő, 1945. szeptember 1.
[5] Magyar Távirati Iroda kül- és belpolitikai kiadása. 1945. szeptember 3.
[6] Vezetékneve a közleményben tévesen „Kodor"-ként szerepelt.
[7] Akiket már nem számoltak meg. In memoriam Kaffka Zoltán. Bécsi Napló. XII. évfolyam, 3. szám. 1991. május–június. 10.
[8] Mucs, 1958. 55.
[9] Miért kapta a Vaskereszt lovagkeresztjét Kaffka Zoltán tüzéralezredes. Magyar Jövő, 1942. december 16.
[10] Sólyom, 2003. 366-367.; Tarczai, 2005. 268.

rendezkedhessenek be.[11] Kaffka, egyes adatok szerint, személyes kapcsolatai révén kísérletet tett a letartóztatott és a Margit körúti katonai fogházban fogvatartott Veress Lajos és Csatay Lajos tábornokok kiszabadítására, ez azonban nem sikerült, ezért menekülnie kellett.[12]

Kaffka a szovjet bevonulás után ezredesi rangban állt az ideiglenes kormány szolgálatába és Vörös János miniszter környezetének tagjaként – Kéri Kálmán, Pálffy-Muhóray Zoltán és mások mellett –részt vett az új honvédség megszervezésében.[13] Kaffkát az ideiglenes kormány 1945. március 10-én utasította a miskolci 7. gyaloghadosztály megalakítására azzal a céllal, hogy az a németek ellen bevethető legyen. Bár marxista történészek szerint Kaffka szándékosan akadályozta a hadosztály létrehozását azzal, hogy csupán 500, ki nem képzett újoncot hívatott be.[14] Valójában a hadosztályt a toborzás eredménytelensége és amiatt oszlatták fel később, hogy a besorozottak fegyelmezetlensége visszatetszést keltett a lakosság és a katonai vezetés szemében.[15]

Kaffka katonai pályája ennek ellenére változatlanul emelkedett tovább. 1945. április 1-ével vezérőrnaggyá léptették elő,[16] májusban pedig a miskolci 7. kerületi parancsnokság vezetését vette át.[17] Előmenetelének hátterében az is állhatott, hogy sikeresen tudott alkalmazkodni a megváltozott politikai körülményekhez. Nyilvános szónoklataiban elismerő szavakkal emlékezett meg a „felszabadulás"-ról és „hálatelt szívvel" mondott köszönetet érte a Vörös Hadseregnek és első marsalljának, Sztálinnak.[18] Kaffkát ezért „egy feltétlen demokratikus felfogású, derék" katonatisztnek tartották.[19]

Letartóztatott társai közül Barsváry Sándor százados a háború végén ugyancsak részt vett az ellenállásban, Révay Kálmán és Kaffka Zoltán csoportjának tagjaként vállalt szerepet a Bajcsy-Zsilinszky Endre-féle mozgalomban. 1944 végén vagy 1945 elején Csepel térségében átállt a szovjet csapatokhoz, majd a szovjet bevonulás után az új honvédségben szolgált előbb a Honvédelmi Minisztériumban, aztán a miskolci 7. hadosztály anyagi osztályvezetőjeként.[20]

Fodor István ezredes „nyugatos" tisztként már eleve a formálódó új politikai rendszer potenciális ellenségének számított. 1944. október 1-jén a 83. újonckiképző ezred parancsnok-helyettesévé nevezték ki,[21] majd alakulatával együtt Németországba került, ahol – elöljárója leváltása után –, 1945. március 29-én az ezred parancsnoka lett.[22] Fodor alig néhány hónappal augusztusi letartóztatása előtt tért

---

[11] Gosztonyi, 1985. 139.

[12] Akiket már nem számoltak meg. In memoriam Kaffka Zoltán. Bécsi Napló. XII. évfolyam, 3. szám. 1991. május–június. 10.

[13] Gosztonyi, 1985. 227.

[14] Gazsi, 1966. 37.

[15] Tarczai, 2005. 259.

[16] 23.473/Eln. II.-1945. számú körrendelet. In: 6. számú Honvédségi Közlöny. 1945. május 15.

[17] ÁBTL 3.1.9. – V-2000/25/1. Kaffka Zoltán tanúvallomása. 1947. január 13.

[18] „Élni akarunk és a harctéren tisztázzuk becsületünket" Szabad Magyarország, 1945. április 12.; Nagymiskolc dolgozóinak tízezrei vonultak fel az első szabad május elsején. Felvidéki Népszava, 1945. május 3.

[19] Kaffka Zoltán – vezérőrnagy. Felvidéki Népszava, 1945. május 13.

[20] Rainer, 2018. 168.

[21] HU-MNL-OL-XX.4.b. 5101/1946. Népbíróságok Országos Tanácsa NOT. II. 5101/1946/18. sz. ítélete.

[22] Tagadnak az összeesküvéssel vádolt miskolci katonatisztek. Felvidéki Népszava, 1946. április 3.

vissza Drezdából.[23] A katonai igazoló bizottság egyes adatok szerint elmarasztalta és kényszernyugdíjazásra ítélte,[24] nyugállományba helyezésére azonban hivatalosan csak a „tiszti összeesküvés" miatt indított büntetőeljárás idején, 1946. február 1-i hatállyal került sor.[25]

Kékes Elemér százados 1944. október 6-ig harcolt a szovjetek ellen, majd miután ezredüket szétverték, október 8-9-én a szeghalmi orosz katonai parancsnokságon jelentkezett, ahonnan szabadon engedték. 1945. január 1-jén tért haza Miskolcra, s öt nappal később – az utóbb a Sólyom-ügy alperében életfogytiglani börtönre ítélt – Szalay Tibor alezredes a kiképzési osztály vezetésével bízta meg. Később a hadrendi alosztály vezetője, április 10-től Batta ezredes segédtisztje lett, majd június 1-től Bánrévére került, mint a 27. határportyázó század parancsnoka.[26]

Barsváry György főhadnagy, Barsváry Sándor százados bátyja, 1945. július 4-én került a putnoki központi parancsnokságra.[27] A főhadnagy letartóztatásakor épp előléptetés előtt állt. Vélhetően emberi mulasztás következtében a Honvédségi Közlöny 1945. szeptember 17-i számában, tehát másfél hónappal letartóztatása után, jelent meg századosi előléptetése. Ezen körrendeletet – a hibát korrigálandó –1945. november 7-én törölték.[28]

Cserhalmi Pál főhadnagyként gh. főnöki beosztásban szolgált, s mint ilyen kapcsolatban állt a honvédkerület minden alakulatával.

A felsoroltakon kívül a letartóztatottak között volt Major László főhadnagy hidasnémeti határvadász parancsnok, valamint Cserhalmi két lakótársa is,[29] Rucskay András és Csobod Barnabás alhadnagyok.

A miskolci tiszti összeesküvés(ek)

Kaffka Zoltán vezérőrnagyot és társait 1945. augusztus 1-i letartóztatásuk után Budapestre szállították, ahol ügyükben a nyomozást a minisztérium Katonapolitikai Osztályának Elhárító Alosztálya végezte. A kihallgatások során felvett jegyzőkönyveken a nyomozás indokaként nem konkrét bűncselekményt (pl. fegyverrejtegetés, háborús bűntett) jelöltek meg, egyszerűen csak a „miskolci szerv.[ezkedési] ügy"-ben folytattak le nyomozást.[30] A velük szemben megfogalmazott gyanúsításokat az alábbiakban összegezzük:

Már az ügyről szóló első sajtóhír, az MTI közleménye szerint a miskolci 7. honvédkerületnél a tisztikar egy része 1945 tavasza óta folytatott titkos szervezkedést *„azzal a céllal, hogy »kedvező« időpontban a felszabadító és baráti Vörös Hadsereg ellen*

[23] Leleplezték egy miskolci tiszti klikk szervezkedését. Szabad Nép, 1945. szeptember 4.
[24] A miskolci tiszti összeesküvés felháborító részletei. Felvidéki Népszava, 1945. szeptember 7.
[25] Honvédségi Közlöny a Magyar Honvédség számára. 73. évfolyam, 6. szám, 1946. március 1. 54.
[26] HU-MNL-BAZML-XXV.6. 689/1945. Kékes Elemér kihallgatása. 1945. augusztus 15.
[27] HU-MNL-BAZML-XXV.6. 689/1945. Kardos Imre tanúvallomása. 1945. augusztus 24.
[28] Honvédségi Közlöny a Magyar Honvédség számára. 72. évfolyam, 17. szám, 1945. szeptember 17. 148.; Honvédségi Közlöny a Magyar Honvédség számára. 72. évfolyam, 21. szám, 1945. november 7.211.
[29] HU-MNL-OL-XX.4.b. 5101/1946. Miskolci Népbíróság 537/1945. sz. ítélete.
[30] HU-MNL-BAZML-XXV.6. 689/1945.

fegyveresen fellépjen, annak hátában partizánszerű tevékenységet fejtsen ki és ennek kapcsán a magyar demokrácia megdöntésében közreműködjék."[31]

A „*példátlan arányú szervezkedés*" – amely a környékbeli lakosság, valamint egyes honvédalakulatok bevonását is célul tűzte maga elé – „*két azonos célú vonalon folyt*", vagyis igazából két különálló összeesküvésről beszélhetünk. Az egyik vezetője Kaffka Zoltán vezérőrnagy, a 7. honvédkerület parancsnoka, a másiké Cserhalmi Pál főhadnagy volt.[32] A külön vágányon haladó szervezkedések között az összekötő kapcsot Major László főhadnagy, hidasnémeti határvadász parancsnok jelentette, aki mindkét szervezkedésről tudott.[33]

A Kaffka-féle szervezkedés

A háborús bűntett megalapozásaként Kaffka Zoltán vezérőrnagyot azzal gyanúsították, hogy a második világháború idején önként jelentkezett partizánvadászatokra, ahonnan „*összerabolt zsákmánnyal dúsan megrakodva tért haza*". Utóbb a demokratikus honvédségbe „*befurakodva*" – mintegy a szervezkedés személyi állományát megalapozva – a miskolci honvédkerület parancsnokságán leváltotta a már régebben ott szolgálatot teljesítőket és közvetlen környezetét „*a hozzája hasonló beállítottságú, reakciós ellenforradalmi tisztekből állította össze*". Ezen tisztek lettek később „*cinkosai*", a szervezkedés tagjai.[34]

Ugyancsak a háborús bűntett megalapozására szolgálhatott az a – később marxista történészek körében is megjelenő – vád, miszerint Kaffka – bár ezt a kifejezést nem használták – gyakorlatilag szabotálta az új hadsereg felállítását és a németek ellen való bevetését. Őt terhelte szerintük a felelősség azért, hogy jóllehet Miskolcon és Borsod megyében kétszer annyi „lelkes" jelentkező akadt a németek elleni háborúra, mint amennyire a honvédelmi minisztériumban számítottak, azoknak behívása rendre elmaradt, csak töredék részüket vonultatták be, és mire megérkeztek rendeltetési helyükre az egyes alakulatok, útközben igen sokan lemaradtak közülük. Ennek okát abban látták, hogy Kaffka kijelentette: „*Az a fontos, hogy mi elindítsuk őket, nem pedig az, hogy meg is érkezzenek.*"[35]

A gyanúsítás szerint Kaffka azzal a céllal adott parancsot a kerületi parancsnokság minden alárendelt alakulatának a fegyverek beszedésére és Miskolcra való beszállítására,[36] hogy utóbb azokat a szervezkedés céljaira használhassák fel. Kaffka vezérőrnagy utasítására ugyanis állítólag nagyarányú fegyverrejtegetés kezdődött: „*A szóban és írásban kiadott bizalmas utasítások szerint a fegyvereket megbízható módon, elfalazva kellett elrejteni úgy, hogy azokról csak az egyes »megbízható« parancsnokok és néhány velük egy húron pendülő emberük tudjon. A fegyvereket több helyen el is rejtették*".[37] E fegyverekkel

[31] Magyar Távirati Iroda kül- és belpolitikai kiadása. 1945. szeptember 3.
[32] Uo.
[33] A miskolci tiszti összeesküvés felháborító részletei. Felvidéki Népszava, 1945. szeptember 7.
[34] Leleplezték egy miskolci tiszti klikk szervezkedését. Szabad Nép, 1945. szeptember 4.
[35] A miskolci tiszti összeesküvés felháborító részletei. Felvidéki Népszava, 1945. szeptember 7.
[36] Az intézkedés egyes adatok szerint a fölösleges fegyverek elrejtéséről szólt azzal a céllal, hogy azok ne kerüljenek a Szövetséges Ellenőrző Bizottság kezére. HU-MNL-BAZML-XXV.6. 689/1945. Kardos Imre tanúvallomása. 1945. augusztus 22.
[37] Magyar Távirati Iroda kül- és belpolitikai kiadása. 1945. szeptember 3.

kívánták megkezdeni a Vörös Hadsereggel szemben a partizánharcot, ezért „*Kaffka vezérőrnagy utasítást adott ki egyik alantosának, hogy a fegyvereket »kellőképpen kezeljék«, helyezzék jó karba és későbbi utasításra majd megjelölt helyre szállítsák ki a Bükkbe.*"[38] A partizáncsapat vezetője Kaffka „*leghűbb bizalmasa*", Barsváry Sándor százados kívánt lenni, aki hivatali szobájának a falán a hírek szerint egészen a letartóztatásáig tartott egy Horthy-képet.[39]

A fegyverrejtegetésben állítólag fontos szerepe volt Kékes Elemér századosnak, akit utóbb két, fegyverrel kapcsolatos váddal is meggyanúsítottak. Eszerint a raktárában június végétől letartóztatásáig rejtegetett egy villámgéppuskát és egy golyószórót a hozzávaló tárakkal és töltényekkel együtt,[40] valamint távmondati utasítás által beszállíttatni elrendelt gyorstüzelő fegyvereket késedelmesen adott át.[41]

Kékes századost azzal is gyanúsították, hogy Kaffka vezérőrnagy megbízásából az oroszbarát Lenkey Géza főhadnagy, a putnoki központi parancsnokság vezetője ellen végzett megfigyelő tevékenységet, „*politikai beállítottságára, múltjára, az oroszokkal való kapcsolataira, általában személyével kapcsolatos politikai színezetű ügyekre*" kellett volna információkat szereznie.[42]

Ugyancsak Lenkey megfigyelésével gyanúsíthatták a Putnokon szolgáló Barsváry György főhadnagyot. Bár konkrétan Barsváry főhadnaggyal kapcsolatban a korabeli sajtó megállapításokat nem tartalmaz, a rá vonatkozó terhelő vallomások alapján tiszt-társai megfigyelésén túl a bükki partizánharc előkészítésével is megvádolhattak.[43]

Kaffka Zoltánt az „ellenforradalmi" összeesküvés vezetése mellett – a későbbi évek során jól alkalmazott kommunista koncepciókhoz híven – köztörvényes bűncselekménnyel is meggyanúsították. Állítólag szakértői becslés szerint egymillió pengőn felüli értéket képviselő megrongált autókat és autóalkatrészeket – versenytárgyalás meghirdetése nélkül – harmincezer pengőért adtak el; az adásvételi szerződést Kaffka írta alá. Emellett azzal gyanúsították, hogy „roncsok" között lévő öntvényeket adott el a miskolci Hercz-gépgyárnak, amely felesége családjának volt a tulajdonában.[44] Ezen gyanúsítások később a felejtés homályába vesztek. 1945 nyarán anyagi visszaélés miatt indult fegyelmi eljárás ellene, vádat azonban emiatt sosem emeltek.[45]

---

[38] A miskolci tiszti összeesküvés felháborító részletei. Felvidéki Népszava, 1945. szeptember 7.

[39] Leleplezték egy miskolci tiszti klikk szervezkedését. Szabad Nép, 1945. szeptember 4.

[40] HU-MNL-BAZML-XXV.6. 689/1945. Balzsay Ágoston tanúvallomása. 1945. augusztus 22.

[41] HU-MNL-BAZML-XXV.6. 689/1945. Kékes Elemér kérelme. 1945. november 1.

[42] HU-MNL-BAZML-XXV.6. 689/1945. Kékes Elemér népügyészségi kihallgatása. 1945. október 14.

[43] HU-MNL-BAZML-XXV.6. 689/1945. Balzsay Ágoston tanúvallomása. 1945. augusztus 22.; Uo. Kardos Imre tanúvallomása. 1945. augusztus 22.

[44] A miskolci tiszti összeesküvés felháborító részletei. Felvidéki Népszava, 1945. szeptember 7.

[45] Az ügyében eljáró dr. Soós Károly hadbíró zárkaügynökének jelentése szerint Soós a fogdán a következőképp számolt be a történtekről: „1945 nyarán Kaffka volt vezérőrnagy anyagi ügyében nyomozott. Különböző anyagi visszaéléseket állapított meg. Kaffka például honvédségi pénzen bort vásárolt és ezt úgy számoltatta el, hogy a legénység számára vásárolta. Valójában a legénység ebből semmit sem látott, mert Kaffka bort a maga céljaira használta fel és szállított belőle Vörös Jánosnak és más vezető parancsnokoknak. Élelmiszerekkel is hasonló ügyei voltak Kaffkának. Ő mégsem adott ki vádiratot, hanem csak Kaffka megfenyítését és elbocsájtását javasolta Vörös János, aki érdekelve volt az ügyben, így is járt el." (ÁBTL 2. 1. IV/43-c. Jelentés. 1952. augusztus 27. Dr. Soós Károly fogdai magatartása. Dósai István.) Soós

A Cserhalmi-féle összeesküvés

A miskolci „*tiszti klikk*" másik „*főkolomposa*", főszervezője, Cserhalmi Pál főhadnagy különálló szervezkedést hozott létre. A főhadnagy baráti összejöveteleken, vacsorákon tárgyalt összeesküvő társaival. A Szovjetunió és az angolszászok között kialakult érdekellentétek adták szervezkedésük elméleti alapjait. Különösen nagy szerepet tulajdonítottak az ún. „triesti kérdésnek", amikor Tito marsall és Alexander brit tábornagy között ellentét alakult ki arról, hogy Triesztet és Alsó-Karintiát jugoszláv, vagy angol csapatok szállják-e meg. A „*politikában teljesen járatlan, tudatlan reakciós tisztek*" úgy vélték, hogy az angolszászok és a jugoszlávok között háború fog kitörni és „*kótyagos fejjel*" arra készültek, hogy ebben az esetben az angolok mellett kezdeményeznek partizánharcot a Bükkben. A partizán csoportok vezetője – a Cserhalmi főhadnagy által beszervezett[46] – Fodor István ezredes lett volna, aki azért csatlakozott az összeesküvőkhöz, mert a katonai igazoló bizottság kényszernyugdíjazásra ítélte. Fodornál utóbb a sajtó azt is hangsúlyozta, hogy „*Szálasi idején a 83-ik újonckiképző ezred parancsnoka volt, [s személye] lett volna hivatott a magasabb katonai vezetés és fasiszta propaganda kifejtésére.*"[47]

A sajtó nagy fontosságot tulajdonított annak is, hogy Fodor az egyik baráti összejövetelen kijelentette: „*A múltban nem voltam vérengző ember, de ha eljön az idő, igen sok koponya fog lehullani*". A Fodor főparancsnoksága alatt megvalósuló fegyveres erő egyik partizán század-parancsnoka Csobod Barnabás alhadnagy lett volna. A felsoroltakon kívül részt vett a szervezkedésben Rucskay András tartalékos alhadnagy is, bár konkrét szerepét nem ismerjük.[48]

Cserhalmi Pál főhadnagy baráti körén kívül hivatali összeköttetéseit is felhasználta a szervezkedés kiterjesztése céljából. Tudatosan építette kapcsolatait a határvadász zászlóaljak parancsnokai felé, mert tisztában volt azzal, hogy ezen alakulatokat szerelték fel legjobban fegyverrel. Az alakulatok parancsnokai közül Major László főhadnagyot, a határőrség hidasnémeti parancsnokát nyerte meg, aki gondoskodott arról, hogy megfelelő mennyiségű fegyver legyen készenlétben a szervezkedés tagjai részére.[49] Major főhadnagy emellett „*katonai kiindulással felajánlotta századát, mint megbízható egységet*" az összeesküvés céljaira.[50]

A szervezkedés lebukásának története ugyancsak figyelemre méltó. Cserhalmi főhadnagy csatlakozásra szólította fel dr. Bochdaneczky Imre orvos századost azzal, hogy „*később*" szükségük lesz orvosra egy alakulatukhoz. Az orvos századossal nagy vonalakban ismertette terveiket is, aki „*tanácstalanságában*" Sebestyén Endre alhadnagyhoz fordult. Sebestyén „*összeköttetésben állott a vármegyei politikai rendőrség helyettes vezetőjével és ennek tanácsára nemcsak az orvosszázados, hanem a[z] [al]hadnagy is belépett a titkos szervezkedésbe. Ettől az időtől kezdve azonban az összeesküvők megbeszéléseinek és*

---

utóbb úgy nyilatkozott, hogy azért nem emelt vádat, mert úgy vélte, hogy a bíróságon felmentő ítélet születne. (ÁBTL 2. 1. IV/43-a. Dr. Soós Károly bírósági vallomása.)

[46] Leleplezték egy miskolci tiszti klikk szervezkedését. Szabad Nép, 1945. szeptember 4.

[47] Tagadnak az összeesküvéssel vádolt miskolci katonatisztek. Felvidéki Népszava, 1946. április 3.

[48] A miskolci tiszti összeesküvés felháborító részletei. Felvidéki Népszava, 1945. szeptember 7.

[49] Uo.

[50] Tagadnak az összeesküvéssel vádolt miskolci katonatisztek. Felvidéki Népszava, 1946. április 3.

tanácskozásának minden részlete rendelkezésére állott a politikai rendőrségnek." Cserhalmi főhadnagy a gyanúsítás szerint a fiatal Sebestyén alhadnagynak azt a megbízást adta, hogy „*szereljen le, menjen el a vasgyárba dolgozni és ott a munkások között szervezze meg az ellenálló csoportokat, amelyeket később a Bükkben össze tudnak gyűjteni. Mint a gh. főnök ígéretet tett neki, hogy a számadásaiban keresztül fogja tudni vezetni hivatalosan, hogy a hadnagy, mint vasgyári munkás is meg fogja kapni teljes tiszti illetményét. A gh. főnök úr ilyen irányú manipulációja különben sem egyedülálló, mert az ellenforradalmi szervezkedésen kívül most sikkasztás bűntette miatt is folyik ellene az eljárás.*[51] *Budapestről pénzeszsákban több millió pengőt hozott le az illetmények kifizetésére, de a szállítás alatt a zsákból több mint 200 ezer pengő eltűnt, amiről Cserhalmy főhadnagy nem tudott számot adni.*"[52]

A nyomozás és a bírósági eljárás

A gyanúsítottak egy része bizonyosan beismerő vallomást tett., bár jó okkal feltételezhető, hogy nem önként. Az ügy későbbi fővádlottjává tett Cserhalmi Pál a bíróság előtt arra hivatkozva vonta vissza vallomását, hogy azt kényszer hatása alatt tette.[53] Igen valószínű, hogy hasonló tortúrának voltak kitéve társai is.[54] Kezdetben a legszigorúbb eljárásra számíthattak. Vörös János honvédelmi miniszter – példastatuálási szándékra hivatkozva – kifejezett utasítást is adott arra, hogy velük szemben „*a törvény idevonatkozó rendeletét a legkeményebben, a legszigorúbban, minden enyhítő körülmény alkalmazása nélkül alkalmazzák*".[55]

Hadbírósági eljárásra végül egyik érintett/fogvatartott esetében sem került sor. A miskolci népügyészség illetékességi kifogást emelt a hadbíróság ellen arra hivatkozva, hogy a népbírósági rendelet értelmében hatáskörük a fegyveres erők tagjaira is vonatkozik.[56] Tiltakoztak az ellen is, hogy a „tiszti szervezkedés" ügyében Budapesten emeljenek vádat, mivel a fegyveres szervezkedés nem országos akció volt, hanem csak a VII. honvédkerület területére szorítkozott. Az igazságügyminiszter elfogadta a népügyészség érveit és Kaffkáék ügyében a Miskolci Népbíróság illetékességét határozta meg. A „nemzetelleni összeesküvéssel" vádolt tiszteket 1945. október 12-én szigorú fegyveres kísérlettel szállították Miskolcra. A letartóztatottakat az ügy irataival együtt átadták a népügyészségnek, amely azonnal megkezdte kihallgatásukat.[57]

---

[51] Cserhalmi Pált 1945., december 10-én a Miskolci 7. honvéd kerületi parancsnokság bírósága hivatali sikkasztás, hamis tanúzásra való csábítás, zsarolás, szolgálati vétség és hivatali hatalommal való visszaélés miatt 1 év 6 hónap börtönre ítélte. HU-MNL-BAZML-IV.1906.b. 14836/1946.

[52] A miskolci tiszti összeesküvés felháborító részletei. Felvidéki Népszava, 1945. szeptember 7.

[53] Mindent tagad a miskolci tiszti összeesküvé főszervezője. Szabad Magyarország, 1946. április 3.

[54] Kaffka Zoltánt – búcsúztatója szerint – a katonapolitikai osztály nyomozói súlyosan bántalmazták. Az állítás hitelében annak ellenére sincs okunk kételkedni, hogy a szerző tévesen úgy tudta, hogy Kaffkát a bíróság halálra ítélte, majd kegyelemből életfogytiglanra változtatták büntetését, amelyből 1956-ban szabadult. (Akiket már nem számoltak meg. In memoriam Kaffka Zoltán. Bécsi Napló. XII. évfolyam, 3. szám. 1991. május–június. 10.)

[55] Vörös János honvédelmi miniszter nyilatkozott a tiszti összeesküvés ügyében. Világosság, 1945. szeptember 8.

[56] A miskolci tiszti összeesküvés felháborító részletei. Felvidéki Népszava, 1945. szeptember 7.

[57] Miskolcra hozták a hazaáruló tiszti szervezkedés résztvevőit. Szabad Magyarország, 1945. október 13.

Mint az a későbbi iratokból kiderül, az őrizetesek előzetes letartóztatását csak népügyészségi fogságuk kezdetétől számították, így Rucskay Andrásét 1945. október 11-től, Cserhalmi Pálét és Fodor Istvánét október 12-től, Major Lászlóét október 13-tól.[58]

Bár 1945. október közepén a sajtóhírek arról számoltak be, hogy a „fasiszta tiszti összeesküvés részeseit" háborús bűntett miatt vonják felelősségre,[59] s ügyüket hamarosan tárgyalásra tűzi ki a miskolci népbíróság, az eljárás elhúzódott. A népügyészség ugyanis nem találta megalapozottnak a Katonapolitikai Osztály megállapításait, és a gyanúsítottak egy része ellen 1945-1946 fordulóján megszüntette az eljárást. Kaffka Zoltánt 1945. december 25-én helyezték szabadlábra,[60] Barsváry Sándor – 1994-es rehabilitációs kérelme szerint – fél év után szabadult,[61] és minden bizonnyal megszüntették az eljárást testvére, György ellen is.[62]Ugyancsak megszüntették az eljárást Kékes Elemér százados ellen is, s minthogy büntetőügyének népügyészségi iratai fennmaradtak, ennek körülményeiről részletes információkkal rendelkezünk.

Kékest – akit 1945. augusztus 1-jén Bánrévén személyesen Földy Lajos százados, a Katpol Elhárítási Osztályának vezetője tartóztatott le[63] –1945. október 14-én hallgatta ki részletesen a miskolci népügyész háborús bűntett miatt. Mivel a népügyészség nem látta bizonyítottnak a Kékessel szembeni vádakat, 1945. november 14-én elrendelte szabadlábra helyezését,[64] 1946. január 18-án pedig a nyomozást is megszüntette ügyében.[65]

Ezzel a „tiszti összeesküvés" Kaffka-csoportja elleni eljárás befejeződött, a Cserhalmi Pál főhadnagy által „vezetett" társaság azonban kevésbé volt szerencsés. Bár a letartóztatottak közül Major Lászlót már 1945. november 15-én, Fodor Istvánt 1946. február 7-én szabadlábra helyezték, a büntetőeljárás ellenük és a még előzetesben lévő Cserhalmi és Rucskay ellen is folytatódott.[66] Csoportjukból egyedül Csobod Barnabás mentesült a bírósági meghurcoltatás alól, előzetes letartóztatása és az ellene folyó nyomozás megszüntetésének ideje azonban iratok hiányában nem ismert.

A miskolci népbíróság 1946. április 2-án tárgyalta Cserhalmi Pál volt honvéd főhadnagy és három társa ügyét dr. Kurdits József tanácselnök vezetésével. A tárgyaláson a vádlottak egyöntetűen tagadták bűnösségüket. Cserhalmi „*iszákosságával*" mentette magát[67] és kijelentette, hogy szó sem volt a vádiratban foglalt szovjet

---

[58] HU-MNL-OL-XX.4.b. 5101/1946. Miskolci Népbíróság 537/1945-17. sz. átirata.

[59] A miskolci népbíróság elé kerülnek a tiszti összeesküvők. Felvidéki Népszava, 1945. október 13.

[60] ÁBTL 3.1.9. – V-2000/25/1. Kaffka Zoltán tanúvallomása. 1947. január 13.

[61] Rainer, 2018. 168-169.

[62] Szabadulásának ideje és körülményei nem ismertek, de minthogy ellene a Cserhalmi Pál és társai elleni büntetőügyben nem emeltek vádat, több mint valószínű, hogy Kaffkáékkal körülbelül egy időben szüntették meg vele szemben az eljárást.

[63] HU-MNL-BAZML-XXV.6. 689/1945. Balzsay Ágoston tanúvallomása. 1945. augusztus 22.

[64] HU-MNL-BAZML-XXV.6. 689/1945. Miskolci népügyészség 3997/1945. Nü. sz. határozata. 1945. november 14.

[65] HU-MNL-BAZML-XXV.6. 689/1945. Miskolci népügyészség 3997/1945. Nü. sz. határozata. 1946. január 18.

[66] HU-MNL-OL-XX.4.b. 5101/1946. Miskolci Népbíróság 537/1945-17. sz. átirata.

[67] Tagadnak az összeesküvéssel vádolt miskolci katonatisztek. Felvidéki Népszava, 1946. április 3.

hadsereg elleni szervezkedésről. Noha a tárgyalásról szóló sajtóhírek szerint Cserhalmiék mindössze arról beszélgettek, hogy „*a Vörös Hadsereg segítségével helyreállítsák vidéken a megbomlott közrendet*",[68] illetve, hogy „*a közbiztonság helyreállítására létesítsenek alakulatokat*", [69] ezen állítások meglehetősen nagy csúsztatások voltak. A volt főhadnagy védekezése szerint ugyanis nem a szovjetek segítségével kívánták volna helyreállítani a közrendet, hanem épp velük szemben. Cserhalmi a tárgyaláson közölte: a szovjet fosztogatások megakadályozásának céljából javasolta egy katonai alakulat felállítását.[70] Miután pedig dr. Kurdits tanácselnök elébe tárta beismerő vallomását, azt állította, hogy az kényszer hatása alatt született.[71]

Cserhalmi népbírósági előadása igen nagy fontossággal bírt, hiszen rávilágított arra az eseményre, amelynek feltupírozásával a Katonapolitikai Osztály megalkotta a szervezkedés vádját: italozással egybekötött baráti beszélgetések történtek csupán, amelyeken Cserhalmi szovjet katonák garázdálkodását megfékező csoport alakítására tett javaslatot.

A népbírósági tárgyaláson Fodor István II. rendű vádlott – akit azzal is vádoltak, hogy 1945 márciusában kényszerítő körülmény nélkül vállalta el a Németországba menekült ezred parancsnokságát – szintén tagadta az ellene emelt vádakat és kijelentette, hogy mindössze háromszor volt Cserhalmi lakásán, de semmiféle szervezkedésben nem volt benne. Major László – akiről kiderült, hogy mindössze kétszer találkozott életében Cserhalmival – szintén tagadott. A tanúk egy része, akik a vizsgálat alatt terhelőbbnél terhelőbb vallomást tettek, a főtárgyaláson visszavonták vagy szépítették vallomásaikat.[72] Antalffy Zoltán százados ugyanakkor elmondta, hogy Bochdaneczky orvos százados arról panaszkodott neki, hogy „*élete veszélyben forog, mert Cserhalmyék szervezkednek és Cserhalmy megfenyegette őt, ha valamit elárul, akkor agyon lövi.*"[73]

A népbíróság egyedül Cserhalmi Pált mondta ki bűnösnek háborús bűntettben, és öt évi kényszermunkára ítélte, míg a többi vádlottat bizonyíték hiányában felmentette. A miskolci népbírósági ítélet indoklása szerint a „*szervezkedés tényleges formát nem öltött*" részben a Cserhalmi által kiszemelt katonák elutasító magatartása miatt, részben pedig azért, mert Cserhalmi felhagyott a szervezéssel. Tényként fogadta el azonban, hogy nem pusztán a szovjetek fosztogatásának a megakadályozása volt a célja, hanem „*az országot elhagyó rendes orosz katonaság megtámadása*" is. A népbíróság az eltérő vallomások dacára erre a következtetésre azon körülmény miatt jutott, hogy „*Cserhalmy Pál vádlott a szervezkedési kísérletét titokban végezte, a titoktartásra a beszervezni kiszemelt egyéneket felhívta, sőt dr. Bochnadecky Imrét egyenesen életveszélyes fenyegetéssel fenyegette meg [arra] az esetre, ha a szervezkedésről illetéktelenek előtt említést tesz.*"[74]

Cserhalmi háborús bűntettben való vétkességét azzal indokolta a népbíróság, hogy a volt főhadnagy tevékenysége idején „*az ország kül- és belpolitikai viszonyai még*

---

[68] Mindent tagad a miskolci tiszti összeesküvé főszervezője. Szabad Magyarország, 1946. április 3.
[69] Csak öt esztendőt érdemel Cserhalmy Pál főhadnagy? Szabad Magyarország, 1946. április 4.
[70] HU-MNL-OL-XX.4.b. 5101/1946. Miskolci Népbíróság 537/1945. sz. ítélete.
[71] Mindent tagad a miskolci tiszti összeesküvé főszervezője. Szabad Magyarország, 1946. április 3.
[72] Csak öt esztendőt érdemel Cserhalmy Pál főhadnagy? Szabad Magyarország, 1946. április 4.
[73] Tagadnak az összeesküvéssel vádolt miskolci katonatisztek. Felvidéki Népszava, 1946. április 3.
[74] HU-MNL-OL-XX.4.b. 5101/1946. Miskolci Népbíróság 537/1945. sz. ítélete.

kialakulatlan és rendezetlen formát mutattak, s amikor még a háború eseményei a közelmúlthoz tartoztak, tevékenysége az ország érdekeit nagyon súlyosan érintette volna abban az esetben, ha szervezési kísérlete komoly formát öltött volna és az általa szervezni igyekezett illegális katonai alakulat akcióba kezdett volna az oroszok ellen, amely nyilvánvalóan maga után vonta volna az orosz-magyar együttműködés súlyos megzavarását, az oroszok részéről igen komoly retorzió alkalmazását és a háború utáni béke megnehezítését." A bíróság enyhítő körülményként értékelte Cserhalmi „*italos volta miatti gyengébb, elhatározó és kritikai képességét*", valamint azt, hogy még katonatársai sem vették komolyan. Súlyosbító körülménynek tartotta azonban, hogy cselekménye az „*ország érdekeit igen könnyen a legsúlyosabb mértékben veszélyeztethette volna*".[75]

Az ítélet kihirdetése után Rucskay András is szabadon távozhatott,[76] immár egyedül Cserhalmi Pál maradt börtönben. A népbírósági döntés baloldali politikai körökben nagy felháborodást keltett, úgy vélték, hogy „*a békeszerződések előtt nem tett jó szolgálatot ez a tárgyalás a magyar népnek, amikor – teret engedve az ingadozó és befolyásolt tanúk mentő vallomásainak – ilyen enyhén bírálta el a felszabadító Vörös Hadsereg ellen tervezett tiszti összeesküvést.*"[77]

Az ítélet ellen Cserhalmi és védője a bűnösség megállapítása miatt fellebbezett. De a népügyész, dr. Ágoston Pál sem fogadta el az általa enyhének tartott ítéletet és a felmentéseket. A másodfokú eljárás lefolytatása azonban egy évet váratott magára. A Népbíróságok Országos Tanácsa dr. Sarlós Márton-tanácsa 1947. április 17-én Cserhalmi büntetését három év börtönre változtatta, míg társai felmentését jogerőre emelte.[78]

Cserhalmi jogerős ítélete már nem tartott számot a közérdeklődésre, egyedül a miskolci szociáldemokrata Felvidéki Népszava számolt be róla, de az is csak négy hónappal az ítélet meghozatala után, az újságszám utolsó oldalának legalján, kishírként.[79] 1947 tavaszára-nyarára olyannyira megváltozott a politikai környezet, hogy már mindenki számára irreleváns volt az egykori „tiszti összeesküvés" felfújt ügye.

A „miskolci tiszti szervezkedési ügy" politikai háttere és oka

A Kaffka-Cserhalmi-féle szervezkedések történetét olvasva jogosan merül fel a kérdés: mivégre volt szükség erre a felhajtásra? A választ a politikai körülményekben és célokban kell keresni, amihez kiváló segítséget nyújt a sajtó és azon kommunista politikusok megnyilvánulásai, akik a Kaffka-ügyet kezdettől fogva következetesen összekötötték a hadsereg „megtisztítására", lényegileg a régi (főként vezérkari) tisztek leváltására, új, „megbízható" személyekkel való felváltására vonatkozó kommunista párti igénnyel, gyakorlatilag a kommunista pártnak a hadsereg feletti uralmának a céljával.

Okváth Imre történész szerint a Magyar Kommunista Párt egy olyan párthadsereg kialakítására törekedett, amely megbízható támasza lehetett a szocializmus

[75] HU-MNL-OL-XX.4.b. 5101/1946. Miskolci Népbíróság 537/1945. sz. ítélete.
[76] HU-MNL-OL-XX.4.b. 5101/1946. Miskolci Népbíróság 537/1945-17. sz. átirata.
[77] Csak öt esztendőt érdemel Cserhalmy Pál főhadnagy? Szabad Magyarország, 1946. április 4.
[78] HU-MNL-OL-XX.4.b. 5101/1946. Népbíróságok Országos Tanácsa NOT. II. 5101/1946/18. sz. ítélete.
[79] Felvidéki Népszava, 1947. augusztus 8.

kierőszakolásában és a szovjet biztonságpolitikai érdekek érvényesítésében. Mindenki, aki ezzel szemben felléphetett, potenciális ellenséget jelentett számukra, ezért kezdettől fogva eltávolításukra, majd később letartóztatásukra törekedtek. Okváth a politikai hangulatkeltést 1945 tavaszától számította, amikortól az MKP vezetői a hadsereget nyíltan a „reakció" egyik fő gócának nevezték.[80] Ötvös István történész szerint a kommunisták már 1945 nyarán konfrontációra törekedtek. Ennek okát abban látta, hogy a náci Németország katonai vereségéig még elfogadták azokat a tiszteket, akik nem voltak háborús bűnösök, de május után már – akár a fegyveres erők átmeneti ellehetetlenítése árán is – félre akarták állítani azokat, akik „*a népi demokrácia útján már nem tudtak … haladni.*"[81] Mindezt a tisztikar politikai megtisztításának jelszavával, sajtóhadjáratokkal és konstruált összeesküvésekkel törekedtek végrehajtani.[82]

A Kaffka-féle koncepciós ügy előhangja lehetett Révai József 1945. július 22-én, a Szabad Népben megjelent vezércikke, amelyben a „reakció" egyik gócának a hadsereg tisztikarát nevezte meg: „*a magyar tisztikar elég jelentős része nem felejtett és nem tanult semmit. […] Suttog, konspirál, szervezkedik. Arra spekulál, hogy az 1919 utáni ellenforradalom megismétlésére nyílik újra alkalom.*" Révai a „*reakciós*" kifejezést az „*antikommunista*" fogalommal azonosította, és az ellenük irányuló harcot „*a nép fiaiból származó új tisztek gyors kinevelésével*" látta megoldhatónak.[83]

Révai beszéde után egy héttel, 1945. augusztus 1-jén tartóztatták le Kaffka Zoltán vezérőrnagyot és nyolc társát.[84] Az eljárás megindításával kapcsolatos konkrét politikai szándék felől nincs ok kételkedni, hiszen letartóztatásukra utalva Farkas Mihály már augusztus 5-én határozott követeléssel állt elő a debreceni aratóünnepélyen. Farkas szónoklatában a béketárgyalások sikerességét a „reakció" elleni harccal kötötte össze és a hadsereg tisztikarában történt szervezkedések, „*a reakciós tiszti mozgolódások*" vezetőiként a vezérkari tiszteket azonosította. Farkas ezért határozottan javasolta, hogy a vezérkari tisztek 80-90 százalékát „*ki kell csapni a hadseregből*" és helyükre tartalékos tiszteket kell állítani. Farkas hangsúlyozta, az országnak most nincs szüksége arra, hogy nagy hadászati gyakorlattal rendelkező tisztjei legyenek, ami lehetőséget ad arra, hogy a tartalékos tiszteket bevonják a hadseregbe és kiképezzék őket „*jó, aktív tisztekké*". E célból tisztiiskolák szervezését jelentette be, amelyekbe „*paraszt- és munkásifjakat*" vesznek fel. Beszédében Vörös János honvédelmi minisztertől nyilvánosan megkövetelte a hadsereg „*erős kézzel*" való megtisztítását a „*reakciós tisztektől*".[85] Farkas tehát Kaffkáék szervezkedési ügyét felhasználva és azt hazug módon általánosítva gyakorolt politikai nyomást a honvédelmi miniszterre abból a célból, hogy a régi vezérkari tiszteket paraszt- és munkásfiatalokból álló tartalékosokkal váltsák fel.

---

[80] Okváth, 2001. 20-21.

[81] Ötvös, 2001. 41.

[82] Okváth, 2001. 21.

[83] Révai József: A demokrácia támadásban. Szabad Nép, 1945. július 22.

[84] Egy héttel később, 1945. augusztus 8-án – immár másodszor – letartóztatták Kéri Kálmán volt vezérkari ezredest is, ő azonban nem sokkal később szovjet őrizetbe került. Kérit ugyancsak összeesküvéssel és kémtevékenységgel gyanúsították meg, de bíróság elé nem állították, végül – közel Kaffkával azonos időpontban – augusztus 31-én helyezték szabadlábra. Dávid, 2015. 38.; Lukács, 2020. 210.

[85] „A vezérkari tisztek 80-90 százalékát ki kell csapni a hadseregből" Néplap, 1945. augusztus 7. 2.

A Farkas Mihály által megfogalmazott kommunista követelést a moszkvai rádió augusztus 22-i adásában támasztotta alá, és egyúttal a szovjet elvárásokat is tolmácsolta. A rádió a magyar demokratikus átalakulás eredményeivel foglalkozva utalt a miskolci ügyre, a „reakciós elemek", a magyar hadsereg tisztikarának szervezkedésére és hangsúlyozta: „*Elsősorban a magyar nép érdekei követelik meg Magyarország demokratikus átalakulását. Mennél alaposabban leszámolnak Szálasi és Horthy híveivel, annál gyorsabb lesz az ország haladása a nemzeti megújhodás, az újjászületés felé, annál nagyobb mértékben számíthat Magyarország a demokratikus kormányok támogatására és rokonszenvére.*"[86]

A Farkas Mihály és a moszkvai rádió által sugallt párhuzam a Kaffka vezérőrnagy és társai letartóztatásáról szóló első hírek után váltak egyértelművé.

A miskolci tiszti szervezkedésről szóló első híreket a kommunista és a szociáldemokrata párti országos napilapok, a Szabad Nép és a Népszava közölte 1945. szeptember 4-én. A tudósításokat mindkét lap egyértelműen összekötötte a honvéd tisztikar „megtisztításának" igényével. A Szabad Nép már cikkének alcímében határozott politikai követeléssel állt elő: „*Erélyes tisztogatást a honvédtisztikarban!*" Írásuk szerint a honvédtiszti kar „*reakciós és a demokratikus rend győzelmével megbékélni nem tudó*" elemeinek „*fantasztikus*" szervezkedése, a „*magyar nép életének ez a minősíthetetlenül aljas hátbatámadási szándéka is élesen igazolja a demokratikus pártoknak, elsősorban a Magyar Kommunista Pártnak azt a követelését, hogy a demokratikus hadsereg tisztikarának felépítését új alapokra kell helyezni. Kíméletlenül el kell távolítani a honvédségből a reakciós tiszteket és minél gyorsabban meg kell kezdeni új tisztikar nevelését, elsősorban a munkásság és parasztság fiaiból.*"[87]

Hasonló gondolatot fogalmazott meg a Népszava, amely a hadseregen kívül a közigazgatás és általában véve a közélet „megtisztítását" is követelte: „*A hadseregben, a közigazgatásban százával és ezrével maradtak vissza a reakció emberei, akik szervezetten vagy szervezetlenül, aktívan vagy passzív szabotálással útját próbálják állni a demokratikus átalakulásnak. […] Itt az ideje végre, hogy megtisztítsuk a reakciótól a hadsereget, a közigazgatást és az egész közéletet. Most már nincs kímélet!*"[88]

Hasonlóképp tett a kommunista párt miskolci napilapja, a Szabad Magyarország is, amely 1945. szeptember 5-i vezércikkben számolt be Kaffkáék ügyéről és ugyancsak változásokat követelt a hadsereg tisztikarában: „*ez az eset újabb felkiáltójelként kell hogy álljon pártunk régi követelése mellett: új, valóban demokratikus tisztikart kell adni demokratikus honvédségünknek. Meg kell szüntetni azt, hogy a régi reakciós, szovjetellenes, fasiszta mentalitású tisztek néhány hazug frázis mögé bújva folytatni tudják lélekmérgező, az egész országunk létét veszélyeztető aknamunkájukat.*"[89]

A következő napokban a nemzetgyűlés ülésein, vagy a népbíróságok ítéleteinek kritizálása során több kommunista politikus ürügyként használta fel a tiszti összeesküvés ügyét a honvéd tisztikar átalakítását követelve. Szeptember 6-án Rákosi Mátyás a reakcióról szólva kijelentette: „*Szóvá kell tennünk azt is, hogy amint a miskolci események rávilágítanak, a reakció újabban a hadseregbe is beszivárgott és ennek megfelelően a*

[86] Magyar Távirati Iroda kül- és belpolitikai kiadása. 1945. augusztus 23.

[87] Leleplezték egy miskolci tiszti klikk szervezkedését. Szabad Nép, 1945. szeptember 4.

[88] Ellenforradalmi tisztek szervezkedését leplezték le Miskolcon. Népszava, 1945. szeptember 4.

[89] Kaffka vezérőrnagy, Fodor ezredes, Barsváry százados, Cserhalmy főhadnagy és társaik ellenforradalmi szervezkedése Miskolcon. Szabad Magyarország, 1945. szeptember 5.

hadsereg demokratizálására az eddiginél lényegesen nagyobb gondot kell fordítani."[90] Hasonlóképp vélekedett a nemzetgyűlés szeptember 11-i ülésén Kádár János, aki a népbírósági ítéletek enyheségét, a felmentő ítéletek nagy számát bírálva beszélt Kaffkáékról: „*az enyhe ítéletekből bátorságot merítenek a lappangó fasiszták és a csendes szabotázs mellett ma már fegyveres összeesküvéseket szőnek a magyar nép ellen, mint a miskolci katonai összeesküvés és egyéb példák mutatják.*"[91]

A politikai támadások és a Kaffka ügyet felhasználó sajtóhadjárat hatására Vörös János honvédelmi miniszter is szólásra kényszerült, és a Világosság című lapnak a miskolci tiszti összeesküvés részleteire irányuló kérdésekre válaszul közölte: a „*hadsereg tisztikarának további demokratizálódási folyamata napról-napra örvendetesen halad előre. Különböző tanfolyamok, tisztiiskolákba való felvétel és az altisztekből lett tisztek már ezt a demokratizálódási folyamatot szolgálják.*"[92]

A Kaffka-ügyet felhasználva a kommunista párt elérte a célját. Az 1945. novemberi választásokat követően fokozatosan végrehajtották a hadsereg, elsősorban a felső vezetés „megtisztítását" és a kommunista, vagy hozzájuk húzó tisztek magas beosztásba helyezését.[93]

Hogy miért épp Miskolcon történt ilyen „összeesküvési" ügy? Okváth Imre megállapítása szerint a kerületi parancsnokságok az MKP megítélése szerint a megbízhatatlanok búvóhelyeként nagy veszélyt jelentettek a párt számára. Attól tartottak, hogy a legénység megnyerésével a honvédalakulatokat a kommunista párt ellen vezethetik.[94] Ez a félelem különösen azon személyek esetében merülhetett fel, akik korábban már határozottan szembe kerültek a kommunista párttal vagy a politikai rendőrséggel. Közéjük tartozott Kaffka Zoltán, aki 1945. április 21-én a honvédelmi miniszternek a sátoraljaújhelyi politikai rendőrség vezetőjének az ottani kiegészítő parancsnok és egyes honvédek elleni rágalmairól, illetve meghurcoltatási kísérleteiről számolt be.[95] Kaffka ezzel sértette a politikai rendőrség és így a kommunista párt érdekeit. A következményekkel valószínűleg ő maga is számolt.

1945 nyarán a VII. honvédkerület tisztjei is érezték a közelgő veszélyt. Bárczy János százados visszaemlékezése jól tükrözi a korabeli körülményeket: „*idegesítő és elkeserítő volt számunkra a minden oldalról érezhető és megnyilvánuló gyanakvás, ellenszenv. Tojástáncot jártunk, s ha mégoly kínos gonddal, figyelemmel is végeztük munkánkat, valaki mindig akadt, aki hibát vélt találni benne. Elégséges volt egyetlen írásban kiadott intézkedés egyetlen félreérthető kifejezése például ahhoz, hogy fegyverrejtegetés, ellenforradalmi szervezkedés stb. gyanúja miatt- nagy erővel, nagy apparátussal – megelőző, igen szigorú eljárás induljon a 7. hadosztály, illetve kerület ellen.*"[96]

Kaffka vezérőrnagy és társai szerencséjére végül – egy kivétellel – nem járt hosszabb börtönbüntetéssel meghurcoltatásuk. Erre – minden előzetes fenyegetőzés dacára – szükség sem volt. 1946 első felére – a kisgazdapártiak meglátása szerint – a

---

[90] Nemzetgyűlés, 1946. 51.
[91] Nemzetgyűlés, 1946. 93.
[92] Vörös János honvédelmi miniszter nyilatkozott a tiszti összeesküvés ügyében. Világosság, 1945. szeptember 8.
[93] Okváth, 2001. 22.
[94] Uo. 24.
[95] Uo. 16-17.
[96] Bárczy, 1983. 614.

katonaság már az MKP kezében volt.[97] Minthogy a Kaffka-üggyel kapcsolatos politikai szándék révbe ért, maga az ügy indifferensé vált. A cél nem Kaffkáék bebörtönzése volt, így többségük szabadon távozhatott.

A „tiszti összeesküvés" tagjainak utóélete

A miskolci katonai szervezkedés ügyében meggyanúsítottak eljárás utáni életével kapcsolatban nem mindenki esetében rendelkezünk információval.

Kaffka Zoltán szabadlábra helyezése után Miskolcon maradt és gazdálkodással foglalkozott. 1947 elején, a Magyar Közösség ügyében tanúként hallgatták ki, elsősorban Dálnoki Veress Lajossal, András vezérőrnaggyal, Sóváry Tihamér vezérkari ezredessel és Arany Bálinttal való kapcsolatáról faggatták.[98] Tanúkihallgatására azért került sor, mert a politikai rendőrség adatai szerint a Magyar Közösség által szervezett földalatti hadsereg megalakítására vonatkozó tervek szerint a 7. kerületi parancsnokság élére Dumbovich Emil mellett Kaffka vezérőrnagyot javasolták.[99] Kaffka ellen ekkor azonban még nem indítottak eljárást. 1952. május 26-án tartóztatták le államrend elleni izgatás és szabotázs gyanújával. Utóbbit – miután a tanú „időközben elhalálozott", nem tudták „bizonyítani",[100] így a Budapesti Központi Járásbíróság 1952. július 17-én csak folytatólagosan elkövetett demokratikus államrend elleni gyűlöletre izgatás bűntettében találta bűnösnek, amelyért 5 év börtönre ítélte.[101] A Budapesti Megyei Bíróság 1952. szeptember 4-én az elsőfokú döntést helyben hagyta.[102] A börtönből csak az 1956-os forradalom napjaiban szabadult, majd elhagyta az országot. Először Argentínában próbált szerencsét, majd 1960-tól Ausztriában élt.[103]

Barsváry Sándor százados pályája a „tiszti szervezkedési" üggyel nem tört meg. Szabadulása után visszatérhetett a honvédséghez, 1948-ban őrnaggyá léptették elő, de még ugyanazon év novemberében nyugállományba helyezték. Ezután Budapesten, az UVATERV talajjavító technikusaként helyezkedett el. 1951-ben kitelepítették Füzesgyarmatra, ahonnan 1953-ban térhetett vissza a fővárosba. 1956 decemberében Kanadába emigrált.[104]

Kékes Elemér százados folytathatta katonai pályafutását. 1951-től a Debreceni Honvéd SE főtitkára volt őrnagyi rangban.[105] 1956. november 8-án másokkal együtt őt is a Szovjetunióba deportálták.[106]

---

[97] Okváth, 2001. 25.
[98] ÁBTL 3.1.9. – V-2000/25/1. Kaffka Zoltán tanúvallomása. 1947. január 13.
[99] ÁBTL 3.1.9. – V-2000/27/1. ÁBTL 3.1.9. – V-2000/27/1. Jegyzetek András Sándor vőrgy. kihallgatásának előkészítéséről.
[100] ÁBTL V-85264. Jelentés. Kaffka Zoltán ügye. Miskolc, 1952.06.20.
[101] ÁBTL V-85264. Budapesti Központi Járásbíróság. B. 0726/1952/3.
[102] ÁBTL V-85264. Budapesti Megyei Bíróság. Bf.XXI.0726/1952-6.
[103] Akiket már nem számoltak meg. In memoriam Kaffka Zoltán. Bécsi Napló. XII. évfolyam, 3. szám. 1991. május–június. 10.
[104] Rainer, 2018. 168-169.
[105] Új tisztikart választott a D. Honvéd. Néplap, 1951. február 24.
[106] https://kmf.uz.ua/kutatasok/deportaltak56/ungvari_bortonbe_56.htm (letöltés ideje: 2022.10.20.)

Fodor Istvánt még az eljárás idején nyugdíjazták. 1952-ben feleségével együtt a hortobágyi Borsós-tanyára telepítették ki, ahonnan 1953-ban szabadult.[107]

A rendelkezésre álló életrajzi adatok alapján tehát Kaffka Zoltánt és Fodor Istvánt még az eljárás idején eltávolították a honvédségből, előbbit később bebörtönözték, utóbbit kitelepítették. Barsváry Sándor és Kékes Elemér még évekig tovább szolgálhatott, de míg Barsváryt 1948-ból eltávolították és utóbb kitelepítették, addig Kékes az új honvédség egyik megbecsült tisztjeként folytatta pályafutását. A tiszti összeesküvés gyanúsítottjai tehát többségükben a kialakulófélben lévő kommunista rendszer célpontjai maradtak, kivétel azonban itt is akadt.

Összegzés

A nagydobra vert miskolci tiszti összeesküvés koncepciójának alapját Cserhalmi Pál főhadnagy szolgáltatta azáltal, hogy italozása(i) során tiszt-társait arra buzdította, hogy alakítsanak csoportot a szovjet katonák garázdálkodásainak a megfékezésére. Ebből aztán a koncepciógyárosok egy széles körű, a Vörös Hadsereget partizáncsapatokkal megtámadó és a demokratikus rendszer megdöntésére irányuló szervezkedés meséjét költötték.

Jó célpontnak bizonyultak a miskolci honvédkerület különböző rangú tisztjei, akiknek többsége részt vett korábban a szovjetek elleni harcban és – ezzel együtt – a partizánvadászatokban. Kaffka Zoltán személye is megfelelt a koncepciónak, hiszen „horthysta" tisztként széles körben elismert volt akár sportteljesítménye, akár második világháborús frontszolgálata alapján. Bár Kaffka – és Barsváry Sándor százados – 1944-ben a Bajcsy-Zsilinszky-féle ellenállásban kitüntette magát, a moszkovita kommunista pártvezetés számára ez korántsem jelentett előnyt. Az 1944-es ellenállók – legyen akár kommunista, mint Demény Pál, vagy a diósgyőri Dancza Lajos – politikai konkurenciát jelentettek a moszkoviták számára, s ez a nem kommunista Kaffka vezérőrnagy sorsát is megpecsételte.

Az eszköz – az 1944-es ellenálló Kaffka és tiszttársai esetében – egy koncepciós büntetőeljárás volt, amely révén a Katonapolitikai Osztály bizonyíthatta a kommunisták számára oly fontos „éberségét" és a párthoz való hűségét. A cél azonban nem a célkeresztbe helyezett tisztek bebörtönzése volt. A népügyészségi eljárásnál már részben teret engedtek az igazságszolgáltatásnak, erre az időre ugyanis a cél teljesült. A miskolciak ügyére hivatkozva az egész ország területén megkezdődhetett a honvéd vezérkar és egyáltalán a tisztállomány kicserélése, megbízható „elvtársakkal" való feltöltése és ezzel együtt a „demokratikus" honvédség feletti hatalom átvétele.

[107] HU-MNL-XV.106. 1.cs.

Források

ÁBTL = Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
3.1.9. Vizsgálati dossziék (V-dossziék)

HU-MNL-BAZML = Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára
IV.1906.b. Miskolc Város Polgármesteri Hivatalának iratai. Közigazgatási iratok
XV.106. A hortobágyi kitelepítés történetére vonatkozó iratok levéltári gyűjteményei
XXV.6. A Miskolci Népügyészség iratai
HU-MNL-OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
XX.4.b. Népbíróságok Országos Tanácsa. Általános iratok

Bécsi Napló
Felvidéki Népszava
Honvédségi Közlöny
Képes Figyelő
Magyar Jövő
Magyar Távirati Iroda kül- és belpolitikai kiadása
Néplap
Népszava
Szabad Magyarország
Szabad Nép
Világosság

Szakirodalom

Bárczy, 1983 = Bárczy János: Zuhanóugrás. Magvető Könyvkiadó. Budapest, 1983. 614.

Gazsi, 1966 = Gazsi József: A miskolci 7. hadosztály megszervezése a fasizmus elleni harcra: In: Borsodi Szemle, 10/2. szám. 1966.

Dávid, 2015 = Dávid Ferenc: A magyar katonai titkosszolgálatok megszervezése. Doktori értekezés. Pécs, 2015.

Gosztonyi, 1985 = Gosztonyi Péter: Magyarország katonai szerepe a második világháborúban (XIII.) In: Katolikus Szemle. 1985. 37. 2. szám.

Lukács, 2020 = Lukács Bence Ákos: A kaposvári m. kir. 10. „rosseb" gyaloghadosztály harcai Magyarország védelmében (1943-1945). Doktori értekezés. 2020. 210.

Mucs, 1958 = Mucs Sándor: Adalékok a magyar néphadsereg történetéhez (1944. december – 1945. május) In: Hadtörténelmi Közlemények. 1958.

Nemzetgyűlés, 1946 = Az 1944. évi december hó 21-ére Debrecenbe összegyűlt, majd később Budapestre összehívott ideiglenes nemzetgyűlés naplója. Budapest, 1946.

Okváth, 2001 = Okváth Imre: A katonai elit metamorfózisa, 1945-1950. In.: Katonai perek a kommunista diktatúra időszakában 1945-1958. Tanulmányok a fegyveres testületek tagjai elleni megtorlásokról a hidegháború kezdeti időszakában. Szerk.: Okváth Imre. Történeti Hivatal. Budapest, 2001.

Ötvös, 2001 = Ötvös István: A Vörös János elleni vizsgálatok, 1945-1950. In.: Katonai perek a kommunista diktatúra időszakában 1945-1958. Tanulmányok a fegyveres testületek tagjai elleni megtorlásokról a hidegháború kezdeti időszakában. Szerk.: Okváth Imre. Történeti Hivatal. Budapest, 2001.

Rainer, 2018 = Rainer M. János: Századosok. Osiris-OSZK. Budapest, 2018.

Sólyom, 2003 = Sólyom Ildikó: Összetört – szétszakadt – elillant… A Sólyom tábornok – per utóélete. I. kötet. Paktum Nyomdaipari Társaság. Budapest, 2003.

Tarczai, 2005. = Tarczai Béla: Források Miskolc 1919–1948 közötti hadtörténetéhez. In: Levéltári Évkönyv. Szerk.: Dobrossy István. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. Miskolc, 2005.

KURUCZ ÁDÁM

A VITÉZI REND HAZATÉRÉSE

A tanulmány az 1959-ben demokratikus úton újraszervezett emigrációs Vitézi Rend magyarországi bejegyzéséhez vezető folyamatot mutatja be. A hazatérés gondolatát először Habsburg-Lotharingiai József Árpád főkapitány osztotta meg a vitézek közösségével 1988 karácsonyán. A szándékot óvatos, puhatolózó lépések követték, amely folyamatban Radnóczy Antal főkapitány-helyettes játszott meghatározó szerepet. Noha csak szimbolikus jelentőséggel bírt, mégis az előkészítési procedúra legfontosabb momentumának a Göncz Árpád köztársasági elnöknél tett látogatás bizonyult. Az államfő állásfoglalása és a szovjet csapatok kivonulása elegendőnek bizonyult a Vitézi Szék tagjai számára a döntés meghozatalához: 1991. szeptember 7-én határozat született a részleges hazatérésről, amelynek eredményeként Budapesten megalakult a Vitézi Rend Magyarországi Tagozata.

A Vitézi Rend újjászervezése az emigrációban

A második világháború befejezése után az Ideiglenes Nemzeti Kormány még 1945-ben feloszlatta az Országos Vitézi Széket,[1] majd 1948-ban betiltotta a vitézi cím használatát is.[2] Így megszűnt a Vitézi Rend, amely mindaddig jogi személyiséggel rendelkező, állami költségvetésből[3] működő köztestület volt[4] Magyarországon.[5] Ezzel szemben a Rend nyugatra menekült tagjai nem vonatkoztatták magukra a szovjet nyomásra megszülető intézkedéseket, és egyre fokozódott az igényük a közösség megszervezésére.

Horthy Miklósnak – akire továbbra is főkapitányként tekintettek – a Vitézi Rend emigrációban történő felélesztését célzó szándéka jól ismert Hennyey Gusztáv visszaemlékezéséből.[6] A Lakatos-kormány egykori külügyminisztere emlékirataiban felidézi: amikor felkereste a volt kormányzót Portugáliában, azt javasolta számára, hogy magas korára való tekintettel jelölje ki utódját a Vitézi Rend élén. A vitézi telkek intézményét törvényerőre emelő 1920. évi XXXVI. törvénycikk[7] és a Vitézi Rend szabályai szerint a főkapitányt a Vitézi Széknek kellett megválasztania, ezért Horthynak nem állt módjában új főkapitányt kinevezni. Jogában állt ellenben

---

[1] A fasiszta politikai és katonai jellegű szervezetek feloszlatásáról szóló 529/1945. M. E. rendelet 3. §-a „Hitler-barát vagy más fasiszta" politikai irányzata miatt a 22. sorszám alatt rendelkezett az Országos Vitézi Szék feloszlatásáról. Magyar Közlöny, 1945. március 17. 3.

[2] Az 1947. évi IV. törvényt 1947. január 14-én hirdették ki, ma is hatályos.

[3] A Vitézi Rend Főszéktartóságára fordított állami kiadások az állami zárszámadásokban évről évre nyomon követhetők.

[4] Magyary, 1942: 222.

[5] A Vitézi Rend szervezeti kereteinek felszámolásával részletesen foglalkozik a szakirodalom: Négyesy, 2000.; Tátrai, 2000.; Kerepeszki, 2013.

[6] Hennyey, 1992.

[7] Az 1920. évi XXXVI. tc. 77. §-a rendelkezett a vitézi telkek jogviszonyait rendező 6.650/1920. ME. számú kormányrendelet hatályban tartásáról. Budapesti Közlöny, 1920. december 7. 11.

helyettest megbízni, ezért Hennyey erre tett javaslatot,[8] amit Horthy meg is fogadott. Sónyi Hugóban, a Magyar Királyi Honvédség egykori főparancsnokában[9] találta meg az erre alkalmas személyt, s 1956. június 18-án értesítette is döntéséről kiszemeltjét.

A Sónyinak küldött levél nem csupán megbízó üzenet volt, hanem a Vitézi Rend megőrzésének és további építésének szándéknyilatkozatának is tekinthető. Horthy a szervezeti keretek magyarországi felszámolása után is meglévő intézményként tekintett a Vitézi Rendre, mint a felavatott vitézek közösségére, ezért szükségesnek látta annak további életben tartását. Sónyi azonban a megtisztelő feladatot már nem tudta vállalni, magas kora és súlyos betegsége megakadályozta ebben. A vezérezredes fia, Kurt, apja megbízásából erről levélben értesítette a főkapitányt.[10] Horthy életében tehát meghiúsult a Vitézi Rend felélesztése. Halála után szándékát József Ágost királyi herceg, illetve Farkas Ferenc és Justhy Emil vezérezredesek karolták fel. Első lépésként 1958. október 23-án felhívással fordultak a nyugaton élő vitézekhez, s kérték: nyilvántartásba vétel céljából adják meg adataikat, elérhetőségüket.[11]

A jelentkezések feldolgozása után kilátásba helyezték egy körlevél kibocsátását, amelyben a Vitézi Szék tagjainak és a területi tisztségviselőknek a megválasztásához kérnek majd személyi javaslatokat,[12] s egy év múlva el is küldték az érdekelteknek. A beérkezett jelentkezések és ajánlások összesítése alapján 1959. szeptember 1-jén kiadták a Vitézi Rend megszervezését célzó második körlevelet, amelyben József Ágost immáron a vitézek főkapitányaként tájékoztatta a rendtársakat a Vitézi Szék tagságáról, illetve arról, hogy az egyes országokban kik kaptak megbízást a szervezkedésre.[13]

Miután megválasztották a Vitézi Szék tagjait, a testület 1960. szeptember 10-én József tábornagy elnöklete alatt Regensburgban megtartotta alakuló ülését.[14] A Vitézi Szék az emigrációban a Vitézi Rend célkitűzésének változatlanul a nemzeti erények és hagyományok ápolását tekintette.[15]

A Vitézi Szék elhatározta továbbá, hogy a Rend fennmaradása érdekében továbbra is felveszi a tagjai sorába azokat az arra érdemes kiváló férfiakat, akik a szervezet szabályainak megfelelően a forradalmak alatt és a világháborúkban egyéni vitézségükkel vagy kimagasló nemzethű szolgálatukkal tűntek ki, valamint – a korábbi gyakorlat szerint – az elesett hősök és felavatott vitézek várományosait,[16] illetve azok utódait. Jelentős újításként azt is elfogadták, hogy az 1956-os forradalom és szabadságharc során tanúsított és igazolt hőstetteket is a felvétel jogalapjának

---

[8] Pest Megyei Hírlap, 1993. január 8. 7.

[9] Sónyi Hugó 1936 és 1940 között töltötte be a Magyar Királyi Honvédség főparancsnoki tisztét.

[10] Radnóczy, 1995: 80.

[11] Mezey, 2000: 82.

[12] Hadak Útján, 11. évfolyam, 116–117. szám, 1957. 12–13.

[13] Vargha, 1983: 2.

[14] Vitézi Tájékoztató, 12. évfolyam, 1. szám, 1983. 2.

[15] Bajtársi Levél, 17. évfolyam, 10. szám, 1964. 8.

[16] Eredetileg a felavatott vitézi várományos a vitézi telek várományosa volt. Miután nyilvánvalóvá vált, hogy nincs annyi adományozható telek, ahány rendtag, a vitézi cím a vitézi telekre való jogosultságot is jelentette. A telek nélküli vitézek esetében a várományos a vitézi telekre való jogosultság várományosa lett. Az emigrációban a vitézi telkek intézménye megszűnt, a várományos szóhasználat ennek ellenére megmaradt. Utóbbi esetben a várományos a vitézi cím örökösét jelölte.

minősítették, valamint ettől kezdve a várományosság nem csak az elsőszülött fiút illette meg, hanem minden fiú leszármazottat. Később ezt minden vér szerinti utódra kiterjesztették.[17]

1962. március 15-én kiadták a *Függelék a Vitézi Kiskátéhoz* című kiadványt, amely az aktuális helyzetben szabályozta a vitézek életét és a Rend működését. Ugyanebben az évben következett be a Vitézi Rend akkori életének egyik legmeghatározóbb mozzanata. Annak érdekében, hogy a Rend nemzetközi elismerést nyerjen a száműzetésben, 1962-ben József Ágost felvételi kérelemmel fordult a Lovagrendek Nemzetközi Bizottságához (International Commission for Orders of Chivalry).

A bizottság – amelyről a későbbiekben még lesz szó – báró Alessandro Monti elnöklete alatt megállapította, hogy a Vitézi Rend megfelel az elvárt követelményeknek mint „Semi Independet Order", vagyis „félig független rend". Az elismerést 1963. október 1-jén a Vitézi Szék megbízásából Both Gyula m. kir. őrnagy, ügyvezető törzskapitány tudatta a Vitézi Rend tagjaival.[18] A Bizottság a döntését 1964-ben nemzetközi síkon is kihirdette a *Register of Chivalry* című hivatalos kiadványában, valamint tájékoztatta az általa legitimnek tartott lovagrendeket és az UNESCO tagállamokat is.[19]

József Ágost tábornagy 1962. július 6-án bekövetkezett halála után a Vitézi Szék tagjai szavazás útján kisbarnaki Farkas Ferenc vezérezredest választották meg a vitézek harmadik főkapitányának.[20] Vezetése alatt megerősödött a nemzetközivé nőtt szervezet, a befogadó országokban elismerést szerzett magának és a magyarságnak egyaránt. A belső működés szabályozására 1965. június 27-én kiadták *A Vitézi Rend Szervezeti Szabályzata a hontalanságban* című kiadványt, ami felváltotta a Kis Kátét, illetve annak függelékét.[21] 1972-ben a világban szétszórtan élő vitézek összefogására *Vitézi Tájékoztató* címmel időszaki kiadványt indítottak,[22] melynek első számába a főkapitány írt beköszöntőt."[23]

Farkas Ferenc 1977-ben, 85 éves korára való tekintettel lemondott vezető tisztségéről, és visszavonult. Még ebben az évben, december 4-én a Vitézi Szék teljes ülése József Ágost unokáját, az addigi főkapitány-helyettest, József Árpád királyi herceget[24] választotta meg negyedik főkapitánynak.[25]A Vitézi Rend tevékenysége az emigráció évtizedei alatt a hősök és leszármazottaik közösségének egyben tartása mellett elősegítette a külföldre kényszerült magyarok nemzeti öntudatának és nyelvének megtartását is. Annak érdekében, hogy e tevékenységét mindinkább kiterjeszthesse, és abba még több eszmeiségével azonosuló személyt vonhasson be, 1983. szeptember 17-én a Vitézi Szék létrehozta a *Vitézi Rend Nemzetvédelmi*

---

[17] Rendi Kódex, 1985: 23–25.
[18] Vitézek Hírmondója, 7. évfolyam, 2. szám, 2010. 46-47.
[19] Albert, 1994: 11.
[20] Bajtársi Levél, 17. évfolyam, 10. szám, 1964. 9.
[21] A Vitézi Rend Szervezeti Szabályzata a hontalanságban, 1965.
[22] Magyarság, 1972. november 17. 6.
[23] Katolikus Magyarok Vasárnapja,1972. július 23. 5.
[24] József Árpád németországi és portugáliai lakhellyel rendelkezett, foglalkozását tekintve pedig külkereskedelmi vállalkozóként tevékenykedett.
[25] Rendi Kódex, 1985: 11–12.

Tagozatát,[26] amelybe azok a magyarok nyerhettek felvételt, akik élen jártak a társadalmi szervezőmunkában, és tekintélyre tettek szert a befogadó államokban.[27]

Rendi elképzelések a hazatérésről

1988 karácsonyán Habsburg-Lotharingiai József Árpád főkapitány elküldte hagyományos karácsonyi üdvözletét a Vitézi Rend tagjainak a portugáliai Estorilból. Ekkor fogalmazódott meg először az emigrációs szervezet hazavitelének szándéka: „Hontalanságunkban »új profilt« kellett adnunk Rendünknek, mert a pusztító eszközök helyett elsősorban a szellem fegyvereivel kell megvívnunk harcunkat nemzetünkért. Miután az idegen hatalom otthon megszüntette a Vitézi Rendet és rendtársainkat üldözte, pusztította, külföldön legalizáltatni kellett, hogy átmenthessük a jövőre. Büszkén emlékezem meg róla, hogy nagyatyámnak, Rendünk második Főkapitányának, ez sikerült és befogadtak a Nemzetközi Lovagrendek közösségébe. […] Alapító Főkapitányunk intenciója, az »örökké égő fáklya meggyújtása«[28] e történelmi Rendünk megalapításakor természetszerűen magában foglalja feladatainknak a történelmi korszakokhoz való alkalmazkodását is. Mi haza akarjuk vinni Rendünket, s átadni egy szuverén Magyarországnak."[29]

1989-ben a Vitézi Szék teljes ülésére[30] december 16-án Münchenben került sor, amelynek immár megszokott módon az Eden Hotel Wolff adott otthont. A gyűlésen József Árpád elnökölt, mint főkapitány. A testületben továbbá helyet foglalt Radnóczy Antal főkapitány-helyettes, egykori vezérkari százados; továbbá 15

---

[26] 1982-ben a Vitézi Rend vezetői behatóan foglalkoztak a jövő kérdésével: milyen aggasztó nehézségek várnak a külföldre kényszerült szervezetre, mi lesz akkor, ha már nem lesznek olyan tagjai, akiknek a felvétele saját hadiérdemek alapján történt, illetve történhet, és amikor a rendi tagság már csak lecsökkent létszámú várományos jogú vitézekből áll majd. Azzal a problémával is szembenéztek, hogy a várományosok – még ha tisztelik is atyáik vitézi tetteit – közvetlen élmények hiányában a Rend legfontosabb célkitűzéseit, vagyis a hadi erények és a katonai eszmény ápolását nem érezhetik át olyan mélységben, mint vitézi jogosultságot szerző elődeik. Belátták, hogy a Vitézi Rend sorait olyan új rétegekkel kell kiegészíteni, akik a rendi célkitűzéseket helyeslik és támogatják, a nemzeti eszmény alapján állnak, és valamelyest pótolják a hiányzó magyar társadalmi támaszt. 1982. szeptember 25-én a Vitézi Szék teljes ülésén határozott egy új *becsületrendi tagozat* létesítéséről. A részletek kidolgozását egy úgynevezett Hatos Bizottságra bízták, majd az 1983. szeptember 17-i széki ülésen döntés született az új rendtagsági státusz létesítéséről, ami dr. Juba Ferenc törzskapitány javaslatára a *Nemzetvédelmi Tagozat* elnevezést kapta. Vitézi Tájékoztató, 12. évfolyam, 2. szám 1983. 10.

[27] Radnóczy, 1998: 743.

[28] Utalás Horthy Miklósnak az 1921. augusztus 20-i vitézavatáson elmondott beszédére, amely ekképpen hangzott: „Én pedig örökké égő oltárt emelek, mikor a nagy háború legjobbjait hozzákötöm a hazai röghöz, amely évtizedeken keresztül nemcsak tovább táplálja a hősök nemzetségét, hanem megteremti, fennen hirdeti és ápolja a magyar vitézség kultuszát is." Szécsy et al. 1931, 25.

[29] Vitézi Tájékoztató, 18. évfolyam, 1. szám, 1989. 1–2.

[30] Az 1985-ben kiadott, ekkor hatályos Rendi Kódex „B" könyvének 1. §-a határozta meg a Vitézi Szék összetételét: főkapitány; helyettes főkapitány; 15 törzskapitány, összesen 17 fő. A Vitézi Szék teljes ülése évente legalább egyszer összeült, hogy döntéseket hozzon a személyi és minden más rendi kérdésben. Ha valamelyik törzskapitány nem tudott megjelenni, úgy írásbeli meghatalmazással egy másik törzskapitányra átruházhatta szavazati jogát, ugyanakkor egy törzskapitány csak egy helyettesítést vállalhatott. Határozatképességhez az elnökön kívül tíz tagnak, illetve ezek megbízottjának megjelenésére volt szükség. Általában egyszerű többséggel születtek meg a határozatok, az elnök csak szavazategyenlőség esetén szavazott. Rendi Kódex, 1985: 41–42.

törzskapitány, élükön Bozsoki János ügyvezető törzskapitánnyal, aki, mint zászlós 1944-ben kiérdemelte a Tiszti Arany Vitézségi Érmet. A törzskapitányok a Rendi Kódexben meghatározott központi szakbeosztásban voltak, illetve az öt földrész törzsszékei élén álltak.[31]

Másnap ugyanitt a központi vitézi találkozót rendezték meg.[32] Különleges jelentőséggel bírt, hogy megjelent és felszólalt Kéri Kálmán – a Recski Szövetség elnöke, az Országgyűlés rövidesen megválasztott korelnöke –, aki nem csak ez alkalomból, de a számára korábban átadott Rendi Kódex és egyéb kiadványok ismeretében is meggyőződhetett arról, hogy a Vitézi Rend ugyanazt az elismerést várja el a „honi korszakváltás felelős hordozóitól", mint amivel a tagjai adóznak nekik: „Elvárjuk, hogy ennek a külföldön is elismert Rendnek a hazaszeretetét tiszteljék és helyet adjanak az »új ország« magyar lelkének kiművelésében a Nyugaton tapasztalt demokrácia szellemében, amely országok segítségére számítanak. A Vitézi Rend visszagyökerezése abba a talajba, amelynek magyar vérrel áztatott humuszából a hősök kultusza a csatamezőkön, vagy a magyar kultúra és szabadság mezején kihajtott, természetes követelmény. Ez a Rend nem a visszafordulás szemléletére törekszik, hanem a korszerű követelményeknek megfelelően, jövőbe néző nemzetszolgálat hatja át európai szellemben."[33]

A Vitézi Rend a demokratikus berendezkedés melletti kiállását és a szélsőségektől való elhatárolódását[34] nem csak hangzatos nyilatkozatokban juttatta kifejezésre. 1989. június 24-én a Vitézi Szék soron kívüli teljes ülésén Hans-Joachim Palaschinski egykori Luftwaffe őrnagyot törölte tiszteletbeli tagjai sorából. Álláspontjuk szerint ugyanis Palaschinski – egy, ma már nem megállapítható fórumon – „radikális nyilvános állásfoglalása és faji diszkriminációszámba vehető megnyilatkozása" hátrányos következményeket vetített elő a Vitézi Rend hírnevére nézve, ugyanis aláírása előtt a „vitéz" jelzőt használta. Ráadásul annak ellenére tette, hogy ez a jog a tiszteletbeli tagokat nem illette meg[35] a belső szabályok szerint.[36]

A Vitézi Rend vezetői komolyan hittek abban, hogy a Magyar Köztársaságban kiemelt szerepet kap majd a Rend, köszönhetően a nemzetközi elismertségnek és kapcsolatrendszernek:[37] „Külföldön elismert és komoly érdemeket szerzett rendünk morális és hazafias célja szerint az új történelmi helyzetben a bomlasztó törekvések elleni törvényes szervezetként támogathatja a Magyar Köztársaságot belföldön és külföldön egyaránt. Összefogja a hazában és a külföldön élő magyar rendi tagokat

---

[31] Vitézi Tájékoztató, 19. évfolyam, 1. szám, 1990. 3.

[32] Vitézi Tájékoztató, 18. évfolyam, 1. szám, 1989. 6.

[33] Vitézi Tájékoztató, 19. évfolyam, 1. szám, 1990. 2.

[34] A Vitézi Rend emigrációs tevékenységét és hazatérésének folyamatát egyaránt végig kísérte, hogy igyekezett megszabadulni attól a fasiszta bélyegtől, amit felszámolásakor kapott.

[35] Az 1985-ben kiadott, és ekkor hatályos Rendi Kódex „A" könyvének 12. fejezete rendelkezett a tiszteletbeli tagokról. A 31. § szerint a Vitézi Szék a legkivételesebb esetekben tiszteletbeli taggá választhatott olyan nem magyar személyeket is, akik a magyar nemzet vagy a Vitézi Rend érdekében különösen kimagasló érdemeket szereztek. Rendi Kódex, 1985: 34.

[36] Vitézi Tájékoztató, 18. évfolyam, 2. szám, 1989. 4.

[37] A Vitézi Rend igyekezett jó kapcsolatot kialakítani a nemzetközi lovagrendekkel, illetve a befogadó országok politikusaival.

és hathatós segítséget nyújtó más országbeli barátainkat, akik a magyar ügy szolgálatában tiszteletbeli rendtagként kerültek és kerülnek felvételre." – nyilatkozta 1990 júniusában Radnóczy Antal főkapitány-helyettes a *Reform*nak.[38]

Az e nyilatkozatból kirajzolódó képet ugyanakkor árnyalja, hogy a diplomáciai feladatkört Radnóczy külföldről kívánta betölteni: „De azért mégis szíven ütött bennünket – adott hangot egyet nem értésének a *Nemzeti Újság* szerkesztője –, mikor a külföldön működő Vitézi Rend helyettes főkapitánya azt mondta a közelmúltban tett hazai látogatása során, hogy a Rend hazagyökeredzését még nem tartja időszerűnek, mert Magyarországon a helyzet még mindig nem »biztonságos«. Vitézekre nem ott van szükség, ahol »biztonságos«, hanem ott, ahol a haza szabadságáért és jobb jövőjéért harcolni kell. Márpedig Magyarországon már két esztendeje ezért folyik a harc."[39] Hasonló álláspontra helyezkedett Vass Károly Béla is, akit a következő évben Münchenben vároményosként avattak vitézzé:[40] „A Vitézi Rend jó neve és befolyásossága révén a Magyar Köztársaságnak nagy szüksége lenne arra a segítségre, amit ezáltal nyújtani tudna! Elgondolkodtató, hogy e tipikus magyar rendnek – ami nemzetközileg elismert – a székhelye nem Magyarországon van, de itt még képviselete sincs! Ahhoz, hogy a Vitézi Rend ismét vissza kerülhessen hazájába, szükséges volna az 529/1945 M.E. rendelet hatálytalanítása[sic!],[41] valamint a M. Kir. Honvédség rehabilitálása. Véleményem szerint a Magyar Köztársaság hitelének és nemzetközi megítélésének nagy hasznára válna a Vitézi Rend elismerése és az anyaországba történő visszahonosítása."[42]

Mai szemszögből nézve a Vitézi Rend vezetőinek a szervezet által betöltendő szerepről vallott elképzelései meglehetős naivitásról tesznek tanúságot. Akkoriban azonban az új magyar kormány által gyakorolt gesztusok tovább erősítették a saját jelentőségükbe vetett hitüket. 1991. március 6-án a hivatalos szervek képviselői mellett a Vitézi Rend küldöttsége is jelen volt Mészáros Lázár egykori honvédelmi miniszter földi maradványainak exhumálásánál a Titley sírkertben.[43] Júniusban Furmann Imre, a *Magyar Demokrata Fórum* alelnöke hivatalában fogadta Radnóczy Antalt.[44] Ugyancsak a Rend iránti megbecsülésként értékelték, hogy Für Lajos honvédelmi miniszter Adonyi Naredy Ferenc tiszteletbeli főkapitány-helyettest és Radnóczy Antal főkapitány-helyettest alezredesből, illetve őrnagyból ezredessé

---

[38] Reform, 1990. június 29. 37.

[39] Nemzeti Újság, 1990. augusztus 1. 6.

[40] Vitézi Tájékoztató, 20. évfolyam, 2. szám. 1991. 5.

[41] Az 529/1945. M. E. rendelet hatályon kívül helyezése ekkor már megtörtént, erről a kormány 1987. december 29. 65-én megjelent 86/1987. (XII. 29.) számú rendelete döntött.

[42] Reform, 1990. szeptember 14. 37.

[43] Hadak Útján, 1991. XLIII. évf. 415. sz. március-április 16. A Vitézi Rend nem először került kapcsolatba Mészáros Lázár ügyével. 1988-ban a magyar kormány harmadszor kísérelte meg az egykori honvédelmi miniszter hamvainak hazahozatalát. Ekkor Szakály János angliai székkapitány nagyszabású akciót indított, és emigráns magyar szervezetek bekapcsolásával ezt sikeresen megakadályozta. Szakály és a Vitézi Rend fő érve, amit a londoni Home Office is magáévá tett, az volt, hogy amíg szovjet csapatok tartózkodnak Magyarországon, addig egy magyar tábornok hamvai nem szállíthatók Magyarországra, hiszen 1849-ben is orosz csapatok kényszeritették menekülésre Mészáros Lázár tábornokot. Vitézi Tájékoztató, 18. évfolyam, 1. szám, 1988. 4.

[44] Kurír, 1991. június 2. 5.

léptette elő a forradalom kitörésének 35. évfordulója alkalmából, 1991. október 23-án.[45]

A Vitézi Szék 1990. évi teljes ülését szeptember 8-án tartották Münchenben, szokás szerint az Eden Hotel Wolf-ban. Másnap került sor a Központi Vitézi Találkozó megrendezésére, amelyre meghívást kaptak a Ludovika Egylet[46] tagjai is.

A Vitézi Szék a Rend hazagyökereztetésével kapcsolatban a következő álláspontra helyezkedett: „évtizedeken át nemcsak az elnyomott magyarság igazi érdekeit tárta a nagyvilág elé, hanem a demokratikus nyugaton létesült Nemzetközi Lovagrendek Állandó Bizottsága is érdemesnek tartotta felvételét. Úgy gondoltuk, hogy magyarországi működését is elő lehet készíteni. Mivel ezt a gondolatot Kéri Kálmán vezérőrnagy [...] helyesnek ítélte, a főkapitánnyal a köztársaság elnökéhez fordultunk hozzájárulásért (külföldi lovagrendi tagságról lévén szó). Göncz Árpád udvarias hangú levelében és Kéri Kálmán katonai képességének nagyrabecsülése mellett arra tért ki, hogy »a Vitézi Rend működése Magyarországon szünetel«."

A Vitézi Szék álláspontja szerint a Rend magyarországi működéséhez nemcsak az 529/1945. M.E. rendelet eltörlésére – ekkor még nem tudták, hogy erre már sor került 1987-ben – van szükség, hanem a szovjet csapatok kivonulása által az ország szuverenitásának visszanyerésére és a belpolitikai viszonyok megszilárdulására is. Ezért a Vitézi Szék elhatározta, hogy a Lovagrendek Nemzetközi Bizottságával közösen 1991 folyamán együttes kezdeményezéssel szerzi meg a működési engedélyt. Mindaddig csak azokat az otthon élő vitézeket és várományosaikat veszik állományba, akik ezt kérik, és akik erre egyéb (például erkölcsi) szempontokból is alkalmasak. Arról is döntöttek, hogy a háborús vagy forradalmi érdemek elbírálása csak a hazai működés megkezdése után történhet olyan személyek esetében, akik Magyarországon élnek, s nem voltak a Vitézi Rend tagjai vagy várományosai.[47]

A Vitézi Szék határozatairól a *Vitézi Tájékoztató* mindig beszámolt, azonban azt, hogy pontosan kik vettek részt az ülésen, csak kivételes esetekben közölték. Ez utóbbiak közé tartozott az imént említett értekezlet is. József Árpád elnöklete alatt helyet foglaltak szavazati joggal: Radnóczy Antal főkapitány-helyettes törzskapitány; Bozsoki János ügyvezető törzskapitány; Vargha Gábor főszéktartó; Balogh Ádám nemzetvédelmi és belbiztonsági előadó; dr. Csáky György európai törzskapitány és kincstárnok;[48] Katona Sándor sajtóelőadó törzskapitány; Simon István egyesült államokbeli törzskapitány; Flook Gusztáv ausztráliai törzskapitány; Serényi István

---

[45] Vitézi Tájékoztató, 20. évfolyam, 2. szám, 1991. 5.; Magyar Honvéd, 1991. november 1. 6.

[46] A Ludovika Egylet (hivatalosan Ludovika Akadémia Egyesület) alapításának ötlete a Vitézi Rend 1975. december 7-i müncheni találkozóján merült fel, ahol negyven volt ludovikás jelent meg. Elhatározták, hogy az Alma Mater emléktárgyait, történelmi értékű okmányait összegyűjtik, és múzeumban helyezik el. A cél megvalósítása érdekében egy jogi személy életre hívása látszott a legcélszerűbbnek, így jegyezték be az egyesületet 1976. december 8-án. Az elnöki tisztséget először kisbarnaki Farkas Ferenc töltötte be. Radnóczy, 1998: 743.

[47] Vitézi Tájékoztató, 19. évfolyam, 2. szám, 1990. 7.

[48] Dr. Csáky György törzskapitányt a Vitézi Szék az 1991. szeptember 7-i döntésével felmentette európai törzskapitányi teendői alól, de a kincstárnoki pozícióját megtaartotta. Utóda Breznay Péter franciaországi székkapitány lett. Breznay utódjául Temesvári Márton franciaországi vitézi hadnagy kapott kinevezést. Vitézi Tájékoztató, 20. évfolyam, 2. szám, 1991. 4.

ausztriai törzskapitány; dr. Czanik Géza rendi ügyész és jogtanácsos, tiszteletbeli törzskapitány.[49] Megjelentek továbbá: Breznay Péter franciaországi székkapitány; Marzsó Tibor svájci székkapitány; Izay János ausztriai székkapitány; Endre Zsigmond argentínai székkapitány, továbbá a Nemzetvédelmi Tagozatból Kollányi Károly és dr. Fáy Gedeon.[50]

A lovagrendek sorában

A Vitézi Rend hazatérése során tett nyilatkozatokban visszatérő elem a lovagrendi státusz, ezért fontos e körülmény hátterét is megvilágítani. Mi is a József Árpád által is említett Lovagrendek Nemzetközi Bizottsága? Egy olyan magánszervezetről van szó, amelyről túlzás nélkül kijelenthető, hogy még annyira sem volt ismert Magyarországon, mint a Vitézi Rend. A Bizottság létrehozását az 1960. augusztus 21–28. között Stockholmban megrendezett Genealógiai és Heraldikai Tudományok V. Nemzetközi Kongresszusán határozták el azzal a céllal, hogy a fennmaradt történelmi rendek számára – elejét véve a visszaéléseknek – központi ellenőrző szervet létesítsenek.[51] Karlai K. Károly meghatározása szerint ez lett a legfőbb szerv, amely ellenőrzi valamely rend, lovagrend létjogosultságát, elismer létező, vagy időközben megszűnt rendeket. „Előfordult ugyanis – mutatott rá Karlai –, hogy illetéktelenek rég megszűnt rendeket felújítottak."[52] A Hollandiában élt magyar autodidakta heraldikus úgy gondolta: a Lovagrendek Nemzetközi Bizottsága igyekezett rendet teremteni az első világháború után előállt igen zavaros helyzetben. A megszűnt királyságok, fejedelemségek uralkodócsaládjainak és azok igényeinek képviselete fennmaradt ugyan, de elvesztették szuverenitásukat, és újabb rendjeleket nem adományozhattak. A Bizottságnak 1962-ben lett saját elnöke báró Alessandro Monti személyében. Tevékenységét a kétévente megrendezésre kerülő genealógiai és heraldikai kongresszusok keretei között fejtette ki: igyekeztek igazolni, melyek azok a rendek, amelyeknek még lehetnek élő tagjai és rendjelüket jogosan használják.[53] A Bizottság alapításának körülményei és múltja egyedül dr. Pier Felice degli Uberti leírásából ismerhető meg. A szerző azonban csak a kongresszusok elnökségét ismerteti, így az nem megállapítható, hogy pontosan kik vettek részt annak munkájában.[54]

1962-ben a Bizottság Edinburghban elismerte a Vitézi Rend lovagrendi jellegét, és az 1964. évi *Register of Chivarly* című kiadványában ki is hirdette a döntését. Erről a többi – általa elismert – lovagrendet és az UNESCO tagállamait is értesítette. A Vitézi Rend (The Kinghtly Order of Vitéz) a „Semi Independent Orders" (részben független rendek) sorában az utolsó, tizenharmadik helyre került. Jogforrásául, illet-

[49] Dr. Czanik Géza nem érhette meg a hazagyökereztetésről szóló döntés megvalósulását. A következő évben elhunyt, utóda a Vitézi Szék 1991. szeptember 7-i döntése alapján dr. Fáy Gedeon (Nemzetvédelmi Tagozat tagja) lett. Vitézi Tájékoztató, 20. évfolyam, 2. szám, 1991. 3.

[50] Vitézi Tájékoztató, 19. évfolyam, 2. szám, 1990. 7.

[51] Karlai, 1990: 136.

[52] Karlai, 1990: 136.

[53] Karlai, 1990: 138.

[54] Felice, 2010. 4.

ve legfőbb védnökéül („source of highprotecting authority") a Szent Koronát jelölte meg.[55]

Megalapozott az a kérdés, hogy erre miért volt szükség, hiszen a Vitézi Rend – bár a külsőségeket tekintve merített a lovagrendek szertartásaiból – soha nem volt lovagrend, hanem köztestületként foglalt helyet a magyar közigazgatás rendszerében. Alapításakor és teljes fennállása idején is működtek lovagrendek Magyarországon, de köztük és a Vitézi Rend között korábban soha nem vontak párhuzamot.

Nem ismert, hogy József Ágost jelen volt-e a Lovagrendek Nemzetközi Bizottsága létrejötténél, de három héttel később, a Vitézi Szék alakuló ülésén ő volt az, „aki közölte elgondolását, hogy a Vitézi Rendet külföldi működésének nemzetközi jogalapra helyezése érdekében a Genealógiai és Heraldikai Kongresszus által elismert Nemzetközi Lovagrendek kebelébe kellene felvétetni, amire nemes célkitűzése a Rendet szerinte feljogosíthatja."[56] A széktagok támogatták a kezdeményezést, és a sikeres felvételnek igen nagy jelentőséget tulajdonítottak. Amint azt kisbarnaki Farkas Ferenc megfogalmazta: „Ezzel a Vitézi Rend az államhatalom változásától és a népünk számára idegen rendszertől függetlenné vált, s nemzetközi elismerése révén a szabad világban új honosságot kapott, létének új fejlődési fokába lépett."[57]

A Lovagrendek Nemzetközi Bizottsága szerepét ugyanakkor nem szabad túlbecsülni. Objektivitását jelentősen árnyalja, hogy elnöksége nem a lovagrendek történetét kutató tudósokból tevődött össze, hanem volt és jelenlegi uralkodóházak, valamint főnemesi családok tagjaiból. Ezért nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy döntéseik nem feltétlenül szakmai érveken nyugodtak, azok meghozatalában az arisztokrata családok kapcsolatai és érdekei is szerepet játszottak. Nem véletlen tehát, hogy az 1976-ban kiadott Rendi Kódex is rögzítette: József főherceg „érdeme, hogy a V. R-et 1962-ben felvették a nemzetközi lovagrendek sorába",[58] ráadásul a kérdést megtárgyaló kongresszuson maga a főkapitány terjesztette elő ezt az ügyet.[59]

Összességében tehát megállapítható: a József Ágost befolyásának köszönhetően elnyert lovagrendi besorolástól a Vitézi Rend nem lett lovagrend. A regiszterbe való bekerülés ugyanakkor egy elitista körhöz való formális csatlakozást jelentett, ami két irányba hatott: egyrészt bizonyos szemszögből növelte a Vitézi Rend presztízsét, másrészt egyes rendtagok számára megnyitotta az arisztokrata társaságokba vezető kapukat. A Lovagrendek Nemzetközi Bizottságának elismerése a hazatérés során azonban aligha növelte a szervezet tekintélyét a közvélemény előtt, hiszen nem írhatta felül a neve hallatára történő asszociálást a háború előtti időkre, valamint Magyarországon senki sem ismerte a lovagrendeket kategorizáló komissziót. Végezetül az sem mellékes, hogy a Bizottság egy önjelölt társulat, nem pedig egy hivatalos nemzetközi szervezet. A Vitézi Rend vonatkozásában tehát mindössze arról volt szó, hogy egy egyesület „elismert" egy másik egyesületet.

---

[55] Rendi Kódex, 1985: 11.; Karlai, 1990: 164.
[56] Vitézi Tájékoztató, 12. évfolyam, 1. szám, 1983. 3.
[57] Katolikus Magyarok Vasárnapja, 1972. július 23. 5.
[58] Rendi Kódex, 1985: 11.
[59] Vitézi Tájékoztató, 12. évfolyam, 1. szám, 1983. 3.

Szembehelyezkedés a köztársasági elnökkel

Bár törekedtek a jó kapcsolat megalapozására az új magyar kormánnyal, a Vitézi Rend vezetői nem zárkóztak el attól sem, hogy éles kritikát fogalmazzanak meg a magyarországi politikusok által használt, nekik nem tetsző kifejezésekkel kapcsolatban. 1990. november 24-én együttes ülést tartott a Szent László Társaság és Rend, illetve a Vitézi Szék, ahol határozatilag ítélték sérelmesnek Göncz Árpád köztársasági elnök korábbi beszédének azt a részletét, amelyben – értelmezésük szerint – egyenlőségjel került „Hitler [sic!][60], Sztálin és Horthy" közé.[61]

A köztársasági elnök kifogásolt szavai 1990. szeptember 16-án hangzottak el a virginiai Monticelloban, Thomas Jefferson múzeumként megőrzött egykori otthonában, ahol a magyar államfő neves amerikai jogászokkal, történészekkel nyilvános eszmecserén vett részt. „A rendszerváltás – fogalmazott ekkor Göncz – az emberekben még jóval hosszabb időt vesz majd igénybe. 20 év totalitarianizmusa, majd 40 év egypárti diktatúra után az emberekben még ott élnek a kis horthyk, a kis sztálinok, a kis brezsnyevek. Csak akkor mondhatjuk, hogy megvolt a rendszerváltás, ha eltűntek a lelkekből ezek a képek."[62]

A két emigrációs szervezet nevében Bernhardt Béla (egy, az Egyesült Államokban élő ágostai hitvallású lelkész) fogalmazott meg egy levelet,[63] amit 1991 februárjában elküldött Zwack Péter nagykövetnek, hogy ezáltal is kifejezze rosszallását: „Szomorú […] és a magyar államiságra nézve aggasztó – állt a levélben –, hogy az Államelnök Úr mind önmagát, mind a magyar történelmet így lealacsonyítja. Neki igazán tudnia illenék, hogy a Főméltóságú [Kormányzó] Úr államvezetési korszakát milyen tényezők és körülmények befolyásolták, s ennek ellenére – az adott hibákkal egyetemben – ideológiailag, gazdasági s politikai béklyóból kiszabadított, tisztességes, becsületes, s a magyar keresztyéni hagyományoknak megfelelő jogállam élén állt, mely jó úton volt minden csonkaság ellenére is további megújuláshoz. Mindehhez alig húsz év állt rendelkezésére, míg aztán a II. világháború mindent elsöpört.

De az a nemzedék – az értelmiségieket különösen is kiemelve –, mely az »új rendnek« nagyon is lelkesen tapsolt 1948 után, egyszerűen tönkretette drága hazánkat, s ehhez a rendelkezésére álló negyven év minden percét kihasználta. Ha már lesipuskázni kell olcsó frázisokkal, talán alkalmasabb lenne a »saját házatáj előtti söprés« elvét követni – ezt minden személyi prejudicium[64] nélkül, s főleg országvilág előtt külföldön meggondoltabban válogatni meg bizonyos sok külföldre szakadt és otthoni magyarban visszatetszést keltő történelmi szemléletnek még a kifejezésmódját is."[65]

---

[60] Göncz Árpád a beszédében Horthy mellett nem Hitlert, hanem Sztálint említette.
[61] Reform, 1990. december 28. 15.; Magyarság, 1991. március 29. 3.
[62] Dél Világ, 1990. szeptember 18. 1.
[63] Bernhardt Béla a Szent László Társaság és Rend törzsszéktartója volt ekkor. 1990-ben megkapta a Vitézi Rend Érdemkeresztjét, majd 1995-ben felvételt nyert a szervezet Nemzetvédelmi Tagozatába. Vitézi Tájékoztató, 19. évfolyam, 2. szám, 1990. 8.; Vitézi Közlöny, 15. évfolyam, 1. szám, 1995. 6.
[64] Prejudicium – előítélet, elfogultság
[65] Magyarság, 1991. március 29. 3.

A nézetkülönbség kapcsán megjegyzést érdemel, hogy a magyar emigráció tagjai túlnyomórészt jobboldali és kommunistaellenes nézeteket vallottak, ezért reakciójuk aligha volt meglepő. Azok számára ugyanis, akik a Horthy-korszakban megtalálták boldogulásukat vagy a rendszer kedvezményezettjei voltak, majd az emiatt rájuk váró üldöztetés elől nyugatra menekültek, meglehetősen visszatetsző lehetett a kommunista diktatúra vezetőit Horthy Miklós kormányzóval egy kalap alá venni.

Tárgyalások Magyarországon a Vitézi Rend hazatéréséről

Először egy informális találkozásra került sor Münchenben, majd Göncz Árpád köztársasági elnök 1991. június 3-án a parlamenti irodájában is fogadta Radnóczy Antal főkapitány-helyettest. A találkozó – amelyen megjelent a miniszterelnök egy kormányfőtanácsosi rangban lévő titkára is – barátságos légkörben zajlott. A fő téma természetesen a Vitézi Rend hazatérésének lehetősége volt. A kérdés jogi elbírálásával a miniszterelnök egy jogtanácsosát bízták meg, aki 1991. június 27-i keltezéssel egy feljegyzésben foglalta össze álláspontját.

„I.

1. Az egyesülési szabadságot garantálja az Alkotmány,[66] valamint a részleteiről szól az 1989. évi II. törvény.[67]A hatályos szabályok szerint a törvényes előírásoknak megfelelően alakult és működő társadalmi szervezetet – kérelemre – a bíróság nyilvántartásba veszi. A Magyar Köztársaságban tehát nincs szükség társadalmi szervezet tevékenységének engedélyezésére, még kevésbé államigazgatási szerv, vagy a köztársasági elnök, illetve a miniszterelnök engedélyére.

A társadalmi szervezet nemzetközi jellege esetén az ügyintéző és képviseleti szervnek nem magyar állampolgár is tagja lehet.

Arra vonatkozóan, hogy külföldi szervezet miként tevékenykedhet Magyarországon, az általános szabályok az irányadók, azaz mindent szabad, amit törvény nem tilt.

ÖSSZEFOGLALVA:

– Amennyiben a Vitézi Rend Magyarországon tevékenykedni kíván, azt a törvényesség keretein belül megteheti.

– A tevékenységet folytathatja, mint társadalmi szervezet, de ez esetben a bíróságon kell nyilvántartásba vételét kérni.

– Ha a Vitézi Rend működése nem rendszeres, vagy nincs nyilvántartott tagsága, vagy nincs az egyesülési jogról szóló törvényben meghatározott szervezete, az egyesülési jog alapján létrehozott közösségként tevékenykedhet,[68] amely azonban nem minősül társadalmi szervezetnek.

---

[66] A Magyar Köztársaság Alkotmánya 63. § (1) bekezdése kimondta: „A Magyar Köztársaságban az egyesülési jog alapján mindenkinek joga van a törvény által nem tiltott célra szervezeteket létrehozni, illetőleg azokhoz csatlakozni." Magyar Közlöny, 1989. október 23. 1244–1255.

[67] Megjelent: Magyar Közlöny, 1989. január 24. 86–96.

[68] Mi volt ez az egyesülési jog alapján létrehozott közösség?

II.

1947. évi IV. törvény a rangjelző címek mellett tilalmazza a „vitéz" cím használatát is. Ennek következtében a Vitézi Rend bárminemű működése sem jelentheti azt, hogy a cím a hivatalos érintkezések során használható lenne. A Radnóczy úr levelében említett 529/1945. M. E. rendelet – amelyet egyébként kiegészített a 3.830/ 1946. M. E.,[69] valamint a 4.287/1949. M. T. rendelet is – az 1960 előtt kibocsátott kormányszintű jogszabályok rendezéséről szóló 86/1987. (XII. 29) M. T. rendelet 2. §-ának[70] értelmében hatályát vesztette.

A fentiek alapján tehát jogszabálymódosításra, vagy a miniszterelnök úr más jellegű aktusára okot nem látok."[71]

Göncz Árpád audienciája és annak eredményei

Hosszas előkészítés után, 1991. augusztus 19-én került sor az államelnöki fogadásra a Parlament épületében. A Vitézi Rend és a Lovagrendek Nemzetközi Bizottságának (International Commission for Orders of Chivalry) közös küldöttségét a főkapitány, József Árpád vezette. Kíséretében volt Sir Bernard Braine, az Egyesült Királyság koronatanácsának tagja, egyben a brit parlament doyenje,[72] 1988 óta a Vitézi Rend tiszteletbeli tagja; Patrick O'Kelly de Conejera, a Lovagrendek Nemzetközi Bizottságának titkára, ugyancsak tiszteletbeli vitéz; Radnóczy Antal helyettes főkapitány; Szakály János angliai székkapitány; dr. lemhényi Zsigmond András,[73] a Rend nemzetközi összekötő tisztje és Hiesz Miklós.[74]

Göncz Árpád Kéri Kálmán vezérezredes, országgyűlési képviselő kíséretében fogadta a küldöttséget, amelyet a helyettes főkapitány mutatott be. Ezután a főkapitány üdvözölte a köztársasági elnököt, majd átadta a szót O'Kelly de Conejerának, aki előadásában röviden ismertette a lovagrendek lényegét.

---

[69] A Magyar Köztársaság kormányának 3.830/1946. M. E. sz. rendelete a fasiszta politikai és katonai jellegű szervezetek feloszlatásáról szóló 529/1945. M. E. számú rendelet kiegészítése tárgyában. Magyar Közlöny, 1946. április 21. 2.

[70] A Minisztertanács 86/1987. (XII. 29.) számú rendelete az 1960 előtt kibocsátott kormányszintű jogszabályok rendezéséről. A hivatkozott 2. § értelmében „a mellékletben fel nem sorolt, 1960. január 1-je előtt kibocsátott kormány-, illetőleg minisztertanácsi rendeletek és határozatok" hatályukat vesztették. Magyar Közlöny, 1987. december 29. 65.

[71] Vitézi Tájékoztató, 20. évfolyam, 2. szám, 1991. 2.

[72] Sir Bernard Braine, a brit parlament doyenje – vagyis legidősebb tagja – a találkozó előtt két napig tanulmányozta Budapesten a magyar kormány kisebbségpolitikáját, belföldi és külföldi vonatkozásban egyaránt, s előkészítette Bernard Weatherill, az angol parlament alsóháza elnökének látogatását is, aki Szabad György házelnök meghívására érkezett Magyarországra 1991. szeptember 10-én. Új Magyarország, 1991. szeptember 5. 4.

[73] Zsigmond András a Vitézi Szék 1988. augusztus 27-i döntése alapján kapott kinevezést, mint Anglia vitézi hadnagya és a székkapitány helyettese. Vitézi Tájékoztató, 17. évfolyam, 2. szám, 1988. 8.

[74] Hiesz Miklós a Vitézi Rend és a Szent Lázár Rend Londonban élő tagjaként volt jelen. Ő azzal szerzett ismertséget magának, hogy feleségével, Kézdy Vásárhelyi Csillával létrehozta a határon túli magyarokat segítő Danubian Helpline alapítványt. Magyar Nemzet, 1994. június 14. 4.

„A kommunizmus egyik sajnálatos vonatkozása, hogy erőszakos nevelése – az indoktrináció[75] – továbbra is befolyást gyakorol az emberek felfogására, amikor a belé vetett hit már régóta megrendült, mert a rendszer értelmetlenül korlátozza mind a szabadságot, mind az egyéni anyagi hasznot. Így hát a lovagrendeket – amelyek[et] nyugaton általában megbecsültek – néha éppen azok, akik az indoktrináció miatt szenvedtek, mint idejétmúlt, reakciós, arisztokratikus vagy elitszerű tömörülést ítélik el. Ezért tanulságos a rendek valódi jellegét és az ellenzők indokait megfontolni.

Lehet, hogy a lóháton büszkélkedő lovag romantikus képe okozza a hamis benyomást, de elvben a főbb lovagrendeket az egyház egyik oldalán állóknak kellene tekinteni, mint a gyakorlati keresztény szolgálat gyakorlóit, eltérőleg a szerzetesrendektől, amelyek a másik oldalon vannak és fő feladatuk az imádság. Ebben a vonatkozásban az egyház az egész kereszténységet jelenti. Az ökumenikus rendeknek különleges értékük van, mert előmozdítják a felekezetek közötti együttműködést keresztény célok érdekében. Míg néhány szerzetesrend gyakorlati szolgálatot teljesít, és vannak lovagrendek, amelyek javarészt tiszteletbeli jellegűek, mindnyájuk közös kötelessége a keresztény hit támogatása; erre vezethető vissza a kommunista ellenzés jelentős része.

Az a felfogás, hogy a lovagrendek idejüket múlták, azon alapul, hogy a kommunista társadalomban nincs szükség keresztény szolgálatra, sőt az egyházra sem. De furcsa módon éppen ott van szükség leginkább a keresztény szolgálatra, ahol a kommunizmust rákényszerítették az emberekre. A szolgáló lovagrendek valószínűleg semmilyen társadalomban sem elavultak.

A »reakciós« jelző a lovagrendeket, mint a hagyományok fenntartóit éri, mert a kommunizmus szeretné eltörölni a hagyományokat, amelyek akadályozzák politikáját. Ezzel szemben a tradíciók olyan eszmék vagy szokások, amelyek hosszú időkön át beváltak. Míg eredetüket vagy akár értéküket homály fedi, inkább nyitva kellene maradniok a fejlődés számára, semmint megszűnniük forradalom folytán. A nemzeti hagyományok különösképpen pozitív értékek, mivel táplálják a népi összetartást és boldogulást.

Az »arisztokratikus« megjelölést mind az amerikaiak, mind a kommunisták hátrányosan ítélik meg, mert talán azokat a hatalmas nemes urakat tekintik, akik elnyomták a népet, elfeledve azokat, akik a nép gondját viselték. Az amerikai megoldás az ú.n. »érdemuralom« (meritocracy),[76] amely azokat illeti, akik saját erőfeszítéseikkel szereztek érdemeket és keresztény célokat szolgálnak. Ez ugyanis illik az amerikaiak egyenlő esélyekbe vetett hitéhez és a személyes bevetés által szerzett vagyon megbecsüléséhez. Ez viszont éppen ellenkezője az erőfeszítés nélküli egyenlőség hitének, amely a kommunizmus csődjének egyik oka.

A lovagrendek elit öntudatának vádja azért különös, mert a kommunizmus korlátlan elitet teremt, amely nem tűr meg másik hasonlót maga mellett. A demokratikus társadalomnak elő kellene mozdítania elitszerű közösségek létrejöttét, mert azok érdekek vagy szakmabeli tulajdonságok olyan tömörülését képviselik, amely

[75] Indoktrináció: politikai célnak vagy eszmének alárendelt céltudatos befolyásolás, tanítás.
[76] Meritokrácia: olyan társadalmi berendezkedés, ahol az egyén pozíciója érdemeitől, teljesítményétől függ.

általában az egész társadalom javát szolgálja. Lehet, hogy egyes elitek nem népszerűek, de elnyomásuk lépést jelentene a rendőrállam felé, amelyben az elnyomás szabály.

A lovagrendeket azért is ítélik meg kedvezően vagy kedvezőtlenül egyesek, mert monarchikus egyesületeknek tekintik őket, ámbár éppúgy szolgálhatják a közösséget az egyház által szentesített koronás uralkodó, mint az egyház által megáldott államelnök alatt. Valójában a nemzetközi lovagrendek szabad működése az országban világos bizonyítéka a szabad, demokratikus állam létének."[77]

Ezután Sir Bemard emelkedett szólásra, s a következő gondolatokat osztotta meg az államfővel:

„A magyar demokrácia teljes kifejlődése rendkívül nagy hatást keltett bennem. Külön nyomatékkal szeretném kihangsúlyozni a kormány munkáját az emberi jogok és a magyar nép életszínvonalának emelése érdekében. Nagy benyomást tett rám az ország fejlődése, a kommunista uralom bukása óta. Igazi remény van arra, hogy Magyarország az Európai Közösségnek mihamarabb teljesjogú tagja legyen. Az üzenet, melyet hazaviszek magammal az, hogy a magyar nép megérdemel mindennemű gazdasági és politikai támogatást.

Jól ismerem aggodalmukat, a magyar határokon kívül élő magyar kisebbségek helyzete miatt. A demokrata Európában nincs helyük olyan rendszereknek, melyek megtagadják az alapvető egyéni és kollektív jogokat a nemzeti kisebbségektől. Az Európai Közösségbe történő belépés lehetősége bátorítani fogja a reformokat azokban a szomszédos országokban, ahol magyarok éltek évszázadokon át és akik jelenleg hátrányos helyzetben, sőt bizonytalanságban érzik magukat.

Volt alkalmam beszélni Magyarországra látogató erdélyiekkel, akik nehézségekkel jutottak át a határon, zarándokútjukon a szentatyához.[78] A román hatóságok magatartása nemcsak ostobának, hanem egyenesen rosszindulatúnak néz ki, mely saját kárukat vonja magával a mai Európában."[79]

Göncz Árpád méltányolta az előadásokban hallottakat. A Rend karitatív célkitűzésével például teljesen egyetértett, és kifejezésre juttatta azon álláspontját, miszerint ez a tevékenység csak javíthat a hamis képen. Ugyanakkor „jóindulatúan figyelmeztette a Nemzetközi Lovagrendek két képviselőjét – számolt be Radnóczy Antal –, ha netán ellenérzések élednek fel a Vitézi Renddel kapcsolatban, az csak azért lesz lehetséges, mert minden bizonnyal egy Horthy-féle restaurációs törekvéssel hozzák kapcsolatba."[80] A Vitézi Rendet övező sok félreértésre való tekintettel Göncz Árpád ajánlása az volt, hogy a szervezet központja egyelőre maradjon külföldön, s a teljes hazatelepüléséig csak magyarországi tagozatot hozzanak létre.[81]

---

[77] Vitézi Tájékoztató, 20. évfolyam, 2. szám, 1991. 2–3.
[78] Utalás II. János Pál pápa 1991. augusztus 16. és 20. között Magyarországon tett látogatására.
[79] Vitézi Tájékoztató, 20. évfolyam, 2. szám, 1991. 2–3.
[80] Horváth, 1991a: 28.
[81] Uo.

Végül a küldöttséget meghívta a Kossuth téri tisztavatásra és az azt követő parlamenti pezsgős fogadásra, amelyen a küldöttségnek a kormány több tagjával is alkalma volt eszmecserét folytatni.

A magyarországi tárgyalások során szerzett információk megvitatására a Vitézi Szék soron következő teljes ülésén került sor 1991. szeptember 7-én, Münchenben. A másnap megtartott jubileumi vitézi találkozón Radnóczy Antal adott tájékoztatást a Vitézi Szék előző napi tanácskozásának határozatairól. Elmondta, hogy a Vitézi Rend magyarországi működése elől elhárultak a jogi akadályok, ugyanis a tiltó rendelkezéseket egy minisztertanácsi határozat – több más, 1945 és 1951 között keletkezett jogszabállyal együtt – még 1987-ben hatályon kívül helyezte. Erre tekintettel a Vitézi Szék úgy határozott, hogy a Rendet, mint a nemzetközileg elismert lovagrend [sic!] magyarországi tagozatát, a hatályos társasági törvény előírásai szerint, társadalmi szervezetként bejegyezteti. A helyettes főkapitány tájékoztatójában ismételten megerősítette, hogy a Vitézi Rend nem politikai szervezet, s hogy a magyarországi napi politikában nem kíván részt venni. „Különös fontosságot tulajdonított ugyanakkor a rend nemzetnevelő, a magyarságtudatot ápoló és karitatív tevékenységének. Ez azonban nem sértheti mások nemzeti érzését."[82]

A széki döntések kapcsán megállapítható: az államfő tájékoztatásának eme elfogadása lényegében egybevágott a Vitézi Szék emigrációs alakuló ülésén született határozattal. 1960. szeptember 10-én Regensburgban ugyanis eldöntötték: „a felszabaduló ország fog dönteni a Rend végleges formája felett. De addig is működni fog a hontalanságban."[83] Eme kijelentés meglehetősen szabadon értelmezhető, hiszen nyilvánvalóan nem az „ország dönt". A köztársasági elnök állásfoglalása, az új jogszabályok megszületése, valamint az azokhoz való alkalmazkodás felfogható akként, hogy az ország döntött, a Vitézi Szék pedig ezt elfogadta.

A hazatérő Vitézi Rend magyarországi fogadtatása

A Vitézi Rend nem volt ugyan ismeretlen a magyarországi közvélemény előtt, de többségében – érthető okokból – a Horthy-korszakhoz kötötték, ami egyesekből szimpátiát, másokból ellenszenvet váltott ki. Az, hogy egy, a demokratikus berendezkedés iránt elkötelezett tömörülésről van szó, a nyilvánosság számára homályba veszett. Ezt jól példázzák dr. Balogh György 1990 októberében megjelent írásának bevezető sorai: „Nem tudom, kik és milyen céllal akarják életre kelteni a második világháború idején megszűnt vitézi rendet".[84]

Szintén említést érdemel a szombathelyi tévések esete, akik 1991-ben részt vettek a VIII. Ausztráliai Magyar Találkozón. A háromévente megrendezésre kerülő eseménynek ekkor Melbourne adott otthont. A tíznapos programsorozat legérdekesebb eseményét január elseje hozta a hazai tudósítók számára, amikoris részt vettek a Katona- és Csendőregyesületek, a Szent László Társaság és Rend, valamint a

[82] Új Magyarország, 1991. szeptember 9. 4.
[83] Vitézi Tájékoztató, 12. évfolyam, 1. szám, 1983. 2.
[84] Magyarország, 1990. október 5. 31.

Vitézi Rend vacsoráján. Tapasztalataik ugyancsak alátámasztották: Magyarországon az emberek – különösen a fiatalabb generációk – egyszerűen nem tudták hová tenni az emigrációs Vitézi Rendet. „Eddig nekünk elképzelhetetlen volt – ismertette Sulyok Tamás –, hogy élnek még emberek, akik »szervusz, kedves öcsém!« felkiáltással fogadják az idegent. (Természetesen az elmaradhatatlan raccsolással.) Kardot és sujtásos mentét viselnek kilónyi kitüntetésekkel, és [az] arra érdemesnek tartottakat fényes ünnepség keretében vitézzé ütik."[85]

1991 áprilisában a *Magyar Honvéd* interjút közölt Radnóczy Antallal, amelyből az olvasók első kézből szerezhettek információkat a hazakészülő Vitézi Rendről. „A Vitézi Rend a Nemzetközi Lovagrendek közé sorolt, szigorú követelményeket támasztó társulás, amelyben az érdemek a döntőek. Alapító oklevelünkben többek között ez áll: a rend tagjai azok lehetnek, akik a háborúkban, illetve a forradalmak idején nemzeti magatartást tanúsítottak. Tehát a felvételnél nemcsak a kifejezetten haditett a döntő. Néhány esztendeje hoztuk létre az úgynevezett Nemzetvédelmi Tagozatot, amire azért volt szükség, hogy a szellemi teljesítményeket, a szellemi »hadviselést« is az érdemek közé sorolhassuk. […] Olyan emberekről van szó, akik objektív okok miatt nem vehettek részt harcokban, de a tény, hogy az Óhaza szabadságáért nekik is küzdeniük kell, sokuknak nem volt közömbös. Az ifjabb generációból így, a szellemi érdemek alapján is rendi tagok válhattak. Külföldön – négy és fél évtizedet töltöttünk hazánktól távol – a magyarságtudat ápolását is ezen érdemek közé soroltuk. Kötelességünk, hogy a kint született generációk ismerjék anyanyelvüket."[86]

A hazatelepüléssel kapcsolatban 1991 áprilisában Radnóczy kifejtette: „Két lehetséges megoldás van. Hazatelepülni azonnal, vagy várni, s a témát később napirendre tűzni. Tény, hogy jelenleg még az országban tartózkodnak a szovjet csapatok. Semmiképpen nem kívánunk nehézségeket előidézni, netán, hogy provokációnak tűnjék a hazatelepülésünk, hiszen a Vitézi Rend azokból is alakult, akik az oroszok ellen harcoltak. Mivel az ország érdekei azt kívánják, hogy egyelőre Münchenben folytassuk a munkánkat, ahol a Vitézi Rend központja eddig is tevékenykedett, magától értetődik, hogy a második megoldást kell választanunk. Kivonulnak a megszálló a csapatok, s csak azután kívánjuk megoldani a Rend hazatelepülésével összefüggő megannyi kérdést."[87] Amint láttuk, egy év sem kellett ahhoz, hogy a főkapitány-helyettes változtasson álláspontján. 1991. június 19-én az utolsó szovjet katona is elhagyta az országot, a magyarországi tárgyalások során pedig kiderült: a jogszabályi keretek is adottak a hazatéréshez.

A Vitézi Rend jelenéről készült első tárgyilagos ismertetést, ami a sajtóban megjelent, Pusztaszeri László történész írta, és a kormányközeli *Új Magyarország*ban jelent meg 1991. július 16-án. Pusztaszeri ismertetéséből az olvasók megtudhatták, hogy a Vitézi Rend feje a főkapitány, akit a Vitézi Szék – ami a Rend legfőbb irányító, ellenőrző és döntéshozó testülete – tagjai választanak meg élethosszig tartó

[85] Vas Népe, 1991. január 29. 5.
[86] Horváth, 1991b: 8–9.
[87] Horváth, 1991b: 9.

időtartamra. A főkapitány három jelöltje közül ugyancsak a széktagok döntenek a főkapitány-helyettes személyéről. A Vitézi Széknek vannak alárendelve a törzsszékek, amelyek élén a törzskapitányok állnak.[88] A szervezeti felépítésében – amennyire az emigráció körülményei lehetővé tették – követték az eredeti felállást. A rend tagjai azok a vitézek, akik a világháborúkban és az 1956-os forradalom során kitűntek önfeláldozó magatartásukkal, ugyanakkor megfelelnek az erkölcsi követelményeknek is, s betartják a befogadó országok törvényeit. A Nemzetvédelmi Tagozat tagjai jellemzően olyan tanárok, cserkészvezetők, médiaszerkesztők, akik külföldön a magyarságtudat fenntartásában kimagasló teljesítményt nyújtanak.

Amint azt Radnóczy főkapitány-helyettes korábban az *Új Magyarország* kérdésére elmondta: „a rend a napi és pártpolitikától éppúgy, mint korábban, ma is távol tartja magát. Ugyanakkor a mindenkori alkotmányos rend támasza, s tiszteletben tartja a nemzet akaratából kialakult államformát." Radnóczy határozottan elutasította azt a vádat, miszerint a Rend bármikor is szélsőjobboldali alapállású lett volna. Ezt azzal is alátámasztotta, hogy a nyilas hatalomátvétel után nem is működött: egyrészt ezzel kívánta elkerülni a betiltást, másrészt így tiltakozott a főkapitányi tisztet betöltő kormányzó működésének korlátozása, majd elmozdítása miatt.

Míg a rendi tagság a két világháború között számos előnnyel járt, addig a hontalanságban a cím birtokosai csak emigráns társaik bizalmára tarthattak igényt, s minden ellenszolgáltatás nélkül végezték az önként vállalt társadalmi munkát: részt vettek a magyarságtudat ápolásában, s kötelesek voltak gyermekeiket magyar szellemben nevelni, amit vegyesházasságok esetében külföldön aligha lehetett maradéktalanul teljesíteni.

A Rend a szabályzatát ugyan hozzáigazította az emigrációs körülményekhez, de a cím öröklését lehetővé tévő várományosi rendszert továbbra is fenntartotta. Ezért a hazai vitézek és várományosaik felvétele előtt sem láttak akadályt, ráadásul – amint azt Radnóczy Antal elmondta –, ez irányú kérdésére válaszolva Antall József miniszterelnök sem emelt ellene kifogást. Pusztaszeri írása ugyancsak alátámasztja a korábban megállapítottakat: amikor Radnóczy és a Vitézi Szék tagjai előkészítették a magyarországi tárgyalásokat, nem voltak tisztában azzal, hogy a Vitézi Rend működése elől ekkorra már elhárultak a jogi akadályok. Így nem volt helytálló a főkapitány-helyettes ama megállapítása sem, hogy „az a különös helyzet állott elő, hogy a nyugati demokratikus államokban működhet, de idehaza a formálódó demokráciában még nem".[89]

Pusztaszeri László fentiekben kivonatolt írása nyilvánvalóan támogatta a Vitézi Rend hazahozatalát, de a köztársasági elnök nem véletlenül utalt a Renddel szemben feléledő esetleges ellenérzésekre: egy hónappal az államelnöki audiencia előtt, majd nem sokkal azt követően megjelent egy-egy cikk, amelyek jól illeszkedtek a legkritikusabb, Horthy-korszakban megjelent emigrációs írások sorába.[90]

---

[88] Pusztaszeri, 1991: 12.
[89] Pusztaszeri, 1991: 12.
[90] A Vitézi Rend létrehozását ellenző véleményeket lásd: Kurucz, 2021.

„Hová jutunk, ha molyette intézményeket cibálunk elő a történelem kelléktárából? […] Arról nem is szólva, hogy hogyan merészel valaki vitéznek, tehát hősnek nevezni magát, […] egy vesztes háború után?" Fogalmazta meg véleményét Nemeskürty István irodalomtörténész, aki később az első Orbán-kormány kormánybiztosa lett[91]

Lényegében ugyanennek az álláspontnak adott hangot Görgey Gábor is: „A húszas években a vitézek főkapitánya a Vitézi Szék megalapításával egy Európából ősidők óta kisöpört, privilegizált mesterséges rendiség alapjait akarta lerakni. Már akkor egyedülállóan korszerűtlen törekvés volt egy pszeudorendi Magyarország Európa közepén. De a vitézi rend első generációjáról legalább tudni lehetett, hogy harcoltak az első világháborúban, tehát nemcsak címüket tekintve, de netán valóban vitézek is lehettek a fronton. […] Az öröklött vitézség képzelt birtokában az eredeti történelmi anakronizmust újabb félévszázados anakronizmussal tetézni: ez a legkevésbé sem segít egy új, végre-valahára polgári társadalom kifejlődésében. Ahol legfőbb feladat volna eltüntetni a rendi anakronizmusokat, a bolsevik értékvesztést, becsületet adni végre a polgári erényeknek, jól működő intézményrendszerrel ráhangolni a jobb- és baloldali tekintélyuralmakhoz szoktatott lakosságot a gondolkodásba szervesült pluralizmusra. Bizonyos, hogy erre az emberfeletti történelmi feladatra nem a Vitézi Szék és egyéb nosztalgiaszervezetek demumifikálása teszi alkalmassá ezt az országot. Ám, ha mégis feltámasztanák, én ezennel, mint lehetséges örökös (és örök civil) már most kijelentem: nem tartok igényt a ki nem vívott vitézségre. Idegen vitézséggel nem büszkélkedem!"[92]

Fontos azonban a fentiekkel kapcsolatban hangsúlyozni azt a körülményt, hogy Nemeskürty és Görgey a Vitézi Rend Horthy-korszakban betöltött szerepéről alkotott értékítéletük alapján, az emigrációs újjászerveződés és az ott végzett tevékenység ismerete nélkül fogalmaztak meg véleményt. Velük szemben Pusztaszeri tanulmányozta a szervezet jelenét, és interjút is készített a Rend vezetőivel.

A Vitézi Rend újrakezdi működését Magyarországon

A Vitézi Szék teljes ülésének döntése alapján megkezdődött a magyarországi tagozat szervezése: az egyesület bejegyzéséig Hingyi László a nemzetközi kapcsolatok, míg Szilágyi Lajos a széktartói és – átmenetileg – a pénztárnoki teendők ellátására kapott megbízást. Dr. Écsy Sándor a magyarországi ügyész és jogtanácsos tisztséget nyerte el, ezáltal ő kapta azt a feladatot, hogy az egyesület bejegyzéséhez szükséges iratokat beterjessze a Fővárosi Bírósághoz.[93]

Az egyesület alapszabályának tervezetét – amely kiemelte a nemzetközi lovagrendi tagságot, a Vitézi Rend főkapitányát legfőbb elöljárónak ismerte el, és a Rendi Kódexet mérvadónak jelölte meg – dr. Écsy Sándor és Hingyi László dolgozta ki, s ők is terjesztették be azt a Vitézi Szék illetékes képviselőinek, akik a szöveget némi módosítással fogadták el. A testület nevében a főkapitány, a főkapitány-helyettes, az

[91] Népszabadság, 1991. július 17. 10.
[92] Magyar Nemzet, 1991. augusztus 31. 5.
[93] Vitézi Tájékoztató, 20. évfolyam, 2. szám 1991. 3.

ügyvezető törzskapitány, a főszéktartó és a jogtanácsos járult hozzá a tervezet elfogadásához. A Rendi Kódex módosítására nem volt szükség.

Az egyesület alakuló ülésére 1992. január 6-án került sor Budapesten, a Várban lévő müncheni Spatenbräu különtermében. Ezen negyven magyarországi rendtag vett részt. Megfigyelőként ott volt Horváth Dénes törzskapitány is, aki június 1-jén végleg Budapestre költözött. A közgyűlés egyhangúlag elfogadta az alapszabályokat, és a következő tisztségviselőket választotta meg. Az elnök Hingyi László, az alelnök Váry József, a kincstárnok Tóth Béla, a budapesti archívum gondnoka Thúrzó Frigyes (Nemzetvédelmi Tagozat) lett. A négytagú választmány tagjaivá Márkos Attilát, Pintér Gézát, Rédey Józsefet és dr. Szakonyi Lászlót választották meg.

A közgyűlés jegyzőkönyvét és az alapszabály-tervezetet Hingyi László 1992. január 21-én nyújtotta be a Fővárosi Bírósághoz, amely az ügyiratot 1992. január 27-én 68.060 főlajstromszámon érkeztette, majd 1992. február 3-án dr. Almássy Mária tanácselnök meghozta az alábbi végzést: „A Fővárosi Bíróság a(z) Vitézi Rend Magyarországi Tagozata szervezetet az 1989. évi II. törvény 15. §-ának (1) bekezdése alapján 4227 sorszám alatt a társadalmi szervezetek nyilvántartásába vette. A szervezet székhelye: 1012 Lovas út 1. Működési köre: Egyéb. A képviselő neve: Hingyi László; lakcíme: 1012 Lovas út 1." A végzés ellen fellebbezés nem érkezett, így negyvenöt évi hontalanság, majd a szabad választásokat követő kétévi átalakulás idején tett kezdeményező lépések után újból megindulhatott a Vitézi Rend hazai működése.

Hamarosan szükségessé vált a Vitézi Szék által széktartói teendőkkel megbízott Szilágyi Lajos helyének betöltése. E pozíció ellátására 1992. május 11-én Radnóczy Antal helyettes főkapitány jelenlétében és egyetértésével dr. Szakonyi László kapott megbízást. Az ő helyét a választmányban Hajdú Lajos töltötte be. Ugyanitt Hajdú Lajost Hingyi László javaslatára a helyettes főkapitány megbízta a Vitézi Rend Magyarországi Tagozata keretében felállítandó, a volt hivatásos tiszteket tömörítő csoport megalakításával is.[94]

Összegzés

A Vitézi Rend hazai működésének megkezdéséről ugyancsak Pusztaszeri László adott tájékoztatást. A Magyarországi Tagozat megszületéséről tudósító cikke kisebb eltéréseket tartalmazó szövegváltozatokban több hírlapban is megjelent, és összefoglalta a jelen tanulmány tárgyát is képező folyamatot, amelynek eredményeként a Vitézi Rend újra megkezdte működését a Magyar Köztársaságban.

Az 1920-ban alapított, történelmi hagyományokra épülő szervezetet az Ideiglenes Nemzeti Kormány szovjet nyomásra felszámolta. A Rend azonban a nyugati emigrációban újjáalakult, és nemzetközileg is kiterjesztette tevékenységét. Miután a Vitézi Rend hazai működését tiltó rendelkezések hatályukat vesztették, valamint az Alkotmány és az 1989. évi II. törvény biztosította az egyesülési szabadságot, elhárult az akadály a Rend magyarországi működése elől. Nemzetközi jellege és külföldi központja, valamint Európán kívül is számos demokratikus országban folyó, ma-

[94] Vitézi Tájékoztató, 21. évfolyam, 1. szám, 1992. 1–2.

gyar érdekeket képviselő működése lehetővé tette, hogy az ügyintéző és képviseleti szervnek nem magyar állampolgárok is tagjai legyenek.

A bejegyzés jogilag lehetővé vált, s ezt a Göncz Árpád köztársasági elnöknél tett tisztelgő látogatás is megerősítette. Ezt követően a Vitézi Szék elhatározta, hogy kéri a Vitézi Rend Magyarországi Tagozata elnevezésű egyesület bejegyzését a Fővárosi Bíróságon. A Budapesten megtartott alakuló közgyűlés után beterjesztett kérelmet jóváhagyták, ellene fellebbezés nem érkezett, így a Vitézi Rend magyarországi tagszervezete bekerült a társadalmi szervezetek nyilvántartásába.

A Vitézi Rend e jogi aktus kapcsán újólag kifejezésre juttatta: elhatárolja magát minden szélsőségtől, ezért volt nyilaskeresztes és kommunista párttagok – beleértve ezek utódszervezeteinek tagjait is – nem vehetők fel a Rendbe. Keresztény szellemisége ugyancsak elutasítja a faji és vallási megkülönböztetést, és mint élő szervezet, rugalmasan idomulhat a korszellemhez, anélkül, hogy alapvető céljain változtatnia kellene.[95]

1992-ben Bicskén 48 év után lezajlott az első vitézavatás, amellyel a szervezet berobbant a köztudatba: az országos sajtó élénk érdeklődéssel kísérte figyelemmel az évente megrendezett ceremóniákat. Más apropó ritkán szolgált a Vitézi Rendről szóló híradás alapjául. Ez részben annak is tulajdonítható, hogy a szervezet – bár megtartotta nemzeti-keresztény identitását – távol tartotta magát a napi politikától. Évről évre több száz fő vállát érte az avatópallos, ekképpen a taglétszám óriási ütemben bővült, ami a magyarországi törzsszék súlyát jelentősen megnövelte a Vitézi Székben és magában a Rendben egyaránt.[96] Ez a körülmény aztán olyan ellentétek kialakulásához vezetett, amelyek a rendi vezetést érintették. A feszültségek végül oda vezettek, hogy a szabad világban feltámasztott, majd hazahozott Vitézi Rend öt év magyarországi működés után 1997-ben kettészakadt.

Források

Albert, 1994 = Albert Zoltán: A Vitézi Lovagrendről. Délmagyarország, 1994. szeptember 20. 11.

Bajtársi Levél

Budapesti Közlöny

Dél Világ

Hadak Útján

Horváth, 1991a = Horváth Miklós: A Rend rendezi sorait. Magyar Honvéd, 1991. december 6. 28.

[95] Pusztaszeri, 1992: 4.

[96] A magyarországi törzsszék létszáma 1996. január 1-jén (vitézek és a Nemzetvédelmi Tagozat tagjai) összesen 1372 főt számlált. Vitézi Tájékoztató, 25. évfolyam, 1. szám, 1996. 5.

Horváth, 1991b = Horváth Miklós: Vitézkötődés. A lovagrend hazakészül. Magyar Honvéd, 1991. április 5. 8–9.

Katolikus Magyarok Vasárnapja

Kurír

Magyar Honvéd

Magyar Közlöny

Magyar Nemzet

Magyarország

Magyarság

Mezey, 2000 = Erwin von Mezey: A februári számban megjelent Vitézi Renddel kapcsolatos cikkben felmerülő tévedések helyesbítése. Kapu, 13. évfolyam, 4. szám, 2000. 4. 82.

Nemzeti Újság

Népszabadság

Pest Megyei Hírlap

Pusztaszeri, 1991 = Pusztaszeri László: Fegyvert s vitézt éneklek. Új Magyarország, 1991. július 16. 12.

Pusztaszeri, 1992 = Pusztaszeri László: A Vitézi Rend Magyarországi Tagozata. Pesti Hírlap, 1992. április 11. 4.

Radnóczy, 1995 = Radnóczy Antal: Helyreigazítás. Kapu, 8. évfolyam, 12. szám, 1995. 12. 80.

Reform

Rendi Kódex 1985 = A Vitézi Rend Rendi Kódexe. München, javított kiadás 1985.

Új Magyarország

Vas Népe

Vitézek Hírmondója

Vitézi Közlöny

Vitézi Tájékoztató

Szakirodalom

Felice, 2010 = Pier Felicedegli Uberti: The International Commission for Orders of Chivalry. In: Register of orders of chivalry. h. n., k. n. 2010. 4–12.

Hennyey, 1992 = Hennyey Gusztáv: Magyarország sorsa Kelet és Nyugat között. Budapest, Európa–História, 1992.

Karlai, 1990 = Karlai K. Károly: A címerekről. A címer története fejlődése. A címertan mai szemmel. Dallas, k. n. 1990.

Kerepeszki, 2013 = Kerepeszki Róbert: A Vitézi Rend 1920–1945. Máriabesnyő, Attraktor, 2013.

Kurucz, 2021 = Kurucz Ádám: A Vitézi Rend megalapozása 2. Bíráló vélemények és szervezeti építkezés. Ujkor.hu, 2021. augusztus 21.

Magyary, 1942 = Magyary Zoltán: Magyar közigazgatás. A közigazgatás szerepe a XX. sz. államában. A magyar közigazgatás szervezete, működése és jogrendje. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1942.

Négyesy, 2000 = Négyesy László: A Vitézi Rendről. II. In Zádorné Zsoldos Mária (szerk.): Zounuk: A Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve 15. Szolnok, Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár, 2000. 187–268.

Radnóczy, 1998 = Radnóczy Antal: A magyar katonai emigráció története (1945–1990). Hadtörténelmi Közlemények, 40. évfolyam, 3. szám, 1998. 728–744.

Szécsyetal. 1931 = Szécsy Imre etal. (szerk.): A tízéves Vitézi Rend 1921–1931. Budapest, Országos Vitézi Szék szerkesztőbizottsága, 1931.

Tátrai, 2000 = Tátrai Szilárd: A Vitézi Rend története a harmincas évek elejétől a felszámolásig. Hadtörténelmi Közlemények, 113. (2000) 1. 35–78.

SZÁMUNK SZERZŐI

BODNÁR KRISZTÁN (1984) levéltáros. A Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájának abszolutóriumot szerzett hallgatója. Az MTA MAB Történettudományi Munkabizottságának tagja. Szűkebb kutatási témája csabai Dókus László (1786–1858) pályafutása, illetve Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely reformkori politika-, gazdaság- és társadalomtörténete.

BODNÁR TAMÁS (1967) főlevéltáros, igazgató-helyettes. Fő kutatási területe a koraújkori vármegyei-, illetve a „városon kívüli" vidéki élet, a borsodi kisnemesség, és a terület történeti földrajza.

BODOVICS ÉVA PHD (1985) történész, levéltáros. Kutatási területe a dualizmus kori társadalom- és várostörténet, különösképpen pedig a természeti környezet és az emberi közösségek kölcsönhatásának történeti vizsgálata.

AKIN, BURAK (1994) A Szegedi Tudományegyetem Történelemtudományi Doktori Iskolájának doktorandusz hallgatója. Fő kutatási területe az Oszmán birodalom és a hódoltság kori Magyarország története. Foglalkozik a korszák török forrásainak feltárásával és kiadásával is.

KIS JÓZSEF (1979) főlevéltáros, igazgató. Főbb kutatási területe a 20. századi politika- és társadalomtörténet, különös tekintettel a politikai természetű büntetőeljárások vizsgálatára, az 1945 és 1990 közötti korszak történetére.

KISS LAJOS (1987) levéltáros, az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskolájának hallgatója. Főbb kutatási területe a 16. századi Magyar Királyság elitjének kapcsolati hálózata, Abaúj vármegye elitje.

KURUCZ ÁDÁM (1987) főlevéltáros. Fő kutatási területe a Vitézi Rend története, továbbá katonatiszti életpályák, amelyek az I. és II. világháború időszakát ölelik fel. Eddigi publikációi magyarországi és határon túli tudományos és kulturális folyóiratokban jelentek meg.

OLÁH TAMÁS (1974) főlevéltáros, osztályvezető. Fő kutatási területe Zemplén vármegye és Felső-Magyarország kuruc kori története (1670–1711), Zemplén vármegye kora újkori protestáns egyháztörténete, levéltártörténet.

RÓZSA GYÖRGY (1965): főlevéltáros. Fő kutatási területe Borsod vármegye és Miskolc XIX. és XX. századi kultúrtörténete.

TÓTH PÉTER (1949) a Miskolci Egyetem címzetes egyetem tanára. Fő kutatási területe a várostörténet és a magyarországi etnikai csoportok középkori és kora újkori története. Rendszeresen foglalkozik középkori és kora újkori források kiadásával.
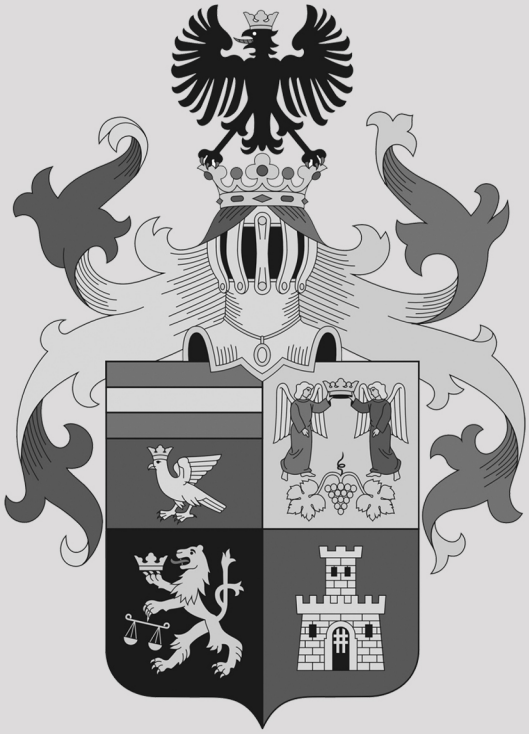
TURBUCZ PÉTER (1988) főlevéltáros. A Marczali Henrik Kutatócsoport tagja, az Attraktor Kiadó munkatársa. Főbb kutatási területe a 20. századi filozófia-, propaganda- és hadtörténet. Több biográfiai témájú tanulmány szerzője.